ڕۆح

بە کوردی

ابن قیم الجوزی

و/ مصدق محسن

یەکەم چاپ

ناسنامەی کتێب

ناو: ﴿الروح﴾ ڕۆح.

بابەت: پەروەردەکردنی دەروون.

نووسەر: ابن قيم الجوزيّة.

وەرگێر: مصدق محسن.

پێداچونەوە: وەرگێڕ.

کاری کۆمپیوتەر: نووسینگەی MOM - ٠٦٦ ٢٦٤٨٩٠٧ /N.

پاك نوسکردن: وەرگێڕ.

چاپخانە: ڕۆژهەلات

چاپ: یەکەم ٢٠١٢.

تیراژ: ١٠٠٠ دانە.

بەرهەم ﴿١٢٢﴾.

نرخ: ١٠٠٠٠ دینار.

بۆ: فرۆشتن و بلاوکردنەوە: ٠٧٥٠٤٦٧١٣٩٤ / M.

بۆ: هونەرکاری وچاپکردن: ٠٧٥٠١١٨١٩١٩ / M.

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٩٣)ی ساڵی ٢٠١٢ ی پێدراوە

بلاوکراوەی کتێبخانەی

حاجی قادری کۆیی

بۆ: فرۆشتن، چاپکردن، بلاوکردنەوە.

(هەولێر- کوردستان - عراق)

(٠٦٦ ٢٢ ٣٣ ٨٦٨)

ڕۆح

دانانی:

شمس الدِين ابن قيمٍّ الجوزيَّة

ساڵی (٧٥١ کۆچی) کۆچی دوایی کردووه

وەرگێڕانی:

مصدق محسن

یەکەم چاپ

هەولێر ٢٠١٢

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ (الإسراء: ٨٥)

(پرسیارت لیّ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چییەو چۆنە؟) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارمو بەدەست ئەوە ((من نازانم چییەو چۆنە))و هیچتان پێ نەبەخشراوە لە عیلمو زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت)

- پێشەکی:

به ناوی خودای بەخشندەی میهرەبان

کتێبی (ڕۆح) لەبەر دەستدایە؟

بە ناوی ئەو خوایەی کانگای ڕەحمەتو سۆزو بەزەییە، وە درووودو سەلام برژێتە سەر گیانی دوایین پێغەمبەر، و لەسەر ئالو بەیتو بنەماڵە بەڕێزەکەی و گشت سەحابەو هاوەڵەکانی.

بێگومان ڕاستیو ناوەڕۆکی ڕۆح لەو بابەتانەیە کەوا فەیلەسوفو زاناکانی شپرزە کردووە، وە هەموویانی سەرقاڵ کردووە، وە ئێستاشی لەگەڵدا بێت ئەوانەو شاعیرەکانیش سەرقاڵن بە ماهیەتی ڕۆح.

ئێستاکەش هەر هەوڵدەدەن- بەبێ سوود- بۆ پەردە هەڵدانەوە لەو نهێنیە پەنهانە نەرمو نیانە..

ڕەنگە لەبیریان چووبێت یاخود لە بیر خۆیان بەرنەوە ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە کە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمووێت: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾(الإسراء: ٨٥) واتە: پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح، بڵێ ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارمو بەدەست ئەوە (نازانم چییەو چۆنە).ئەمەش ئاگاداریو ڕوون کردنەوەیەکە کەوا ڕۆح نهێنییەکی خودایی یەو بە تەواوەتی پەیوەستە بە خودای پاکو بێگەرد.

وە کتێبی (ڕۆح) کێشەی ڕۆح چارەسەر دەکات، ووتەکانی پێشینەکانو پاشینەکان هاتووەو جۆرەکانی ڕۆح لە قورئاندا ئاشکرا دەکات، وە باسی ووتەکانی زانایانو فەیلەسوفەکانو ئەوانەی قسە دەکەن دەربارەی ڕۆح، وە باسی نیشانەو شوێنەواری ڕۆح دەکات، و زۆر شتی دیکەش.

یەکەم: ژیاننامەی ابن القیّم[1].

پێشەوا شمس الدِّین محمد کوڕی أبي بکر، أبو عبدالله، الزُّرعيّ، الدمشقيّ، الحنبليّ، لە ساڵی (٦٩١ کۆچی) لە دیمەشق لە دایك بووە، واتە: پاش ئاشکرا بوونی خاچپەرستەکان بە ساڵێك. ناوبانگ پەیداکردنی بە (إبن القیم الجوزیە)، چونکە باوکی سەرپەرشتیاری قوتابخانەی جەوزیە بوو کەوا محی الدین یوسف کوڕی عبدالرّحمن الجوزی دایمەزراند ئەویش لە ساڵی (٦٥٦ کۆچی) کۆچی دوایی کرد.

شمس الدّین ابن القیم لە ماڵێکی خاوەن عیلمو زانستو ئاین پەروەر پێگەیشتووە، هەر لە منداڵیەوە داوای زانستی کردووە، و چووە بۆ میسر بۆ دەستکەوتنی عیلمو زانست. وە هاوەڵو هاوڕێی (شێخی ئیسلام) إبن تیمیە بووە، و لە کانیاوی زانستەکەی ئاوی خواردۆتەوە، خۆشەویستی ئەو بەسەریدا زاڵبووە، و هەردەم لە کارەکانیدا سەری دەخست، وە تێکۆشینو ئیجتیهادەکەی وەردەگرت، (١٦ ساڵ) هاوڕێیەتی کردو لەگەڵیدابوو.

- **ستایش کردنی زانایان بەسەریدا:**

* **إبن کثیر** دەڵێت: (خوێنەرێکی چاكو خاوەن خوڕەوشتێکی بەرز بوو، زۆر حەزی بە هاوڕێیەتی دەکرد، ئیرەیی‌و حەسادەتی بە کەس نەدەبرد، وە ڕقو کینەی لەسەر هیچ کەسێك نەبوو).

* **برهان الدّین الزُّرْعي** دەڵێت: (لە ژێر ڕووی ئاسمانداکەس عیلمو زانستی لەو فراوانتر نەبوو)[2].

---

(١) سەیری ژیاننامەکەی بکە لە: الوافي بالوفیات: ٢/ ٢٧١، والدرر الکامنة: ٤/ ٢١، بغیة الوعاة: ١/ ٦٢، هدیة العارفین: ٢/ ١٥٨، الإعلام: ٦/ ٢٨٠.

(٢) شذرات الذهب: ٦/ ١٦٩.

* السَّخاوي دەڵێت: (بلیمەت، دەمڕاستو تێگەیشتوو، وە پێشکەوتوو لە فراوانی زانستەکەی... سەرۆکی هاوەڵانی إبن تیمیە بوو، بەڵکو ئەو چاکەیەك بوو لە کردەوە چاکەکانی)[3].

- شوێنەواری وەعیلمو زانستەکەی:

إبن القيّم شوێنەوارێکی زۆری بۆ ئێمە بەجێ هێشتووە، وە جیاکردنەوەو پۆلێن کردنەکانی لە نێوان بەشەکاندا پەسندو ویستراوە، لە کارەکانی زۆر پشوو درێژ بوو، هەروەك إبن حجر[4] وادەڵێت.

لە جیاکردنەوەو پۆلێن کردنی باسەکاندا لەوانە:

* أحكام أهل الذمة.
* إعلام الموقعين عن رب العالمين.
* إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان.
* أخبار النساء.
* بدائع الفوائد.
* تحفة المودود.
* روضة المحبين ونزهة المشتاقين.
* زاد المعاد في هدي خير العباد.
* الوابل الصَّيب من الكلم الطيب.

وە زۆری تریش لە پۆلێن کردنە دەگمەنەکانی کەوا سودێکی زۆری هەیە.

---

(٣) التاج المكلل: ٤١٩.

(٤) الدرر الكامنة: ٣/ ٤٠٣.

- **ووتەو بۆچوونەکانی زانایان لەبارەی کتێبی رۆح دا:**

* آلوسي دەڵێت: (کتێبێکی زۆر بە سوودە، بەڕاستی بۆ ڕۆح گیان دەبەخشێت، دڵو دەروون پێی دەگەشێتەوە).

* بوقاعيّ دەڵێت: (کتێبێکی گەورەو بەکەڵکە، شکۆدارو بەڕێزە، زۆر بەسوودە، هیچ شتێك وەکو ئەو ماناکانی پۆلێن نەکراوە).

* الغنیمی دەڵێت: (کتێبی ڕۆح کتێبێکی سەر سوڕهێنەرە هەر کەسێك بیەوێت زانستی لێوە فێربێت ئەوا لە کەناری دڵنەوایی‌و پشووی دەروونی‌و سەقامگیریدا دەبێت).

- **دووەم: کتێبی (ڕۆح)**

١- تێکڕای کتێبی (ڕۆح)ی إبن القیّم:

دروستی تێکڕای کتێبەکان کە بۆ دانەرەکەی دەگەڕێتەوە بۆمان ئاشکرا دەکات لە چوارچێوەی ئەو سەرچاوانەدا کە بۆ دانەر وەرگێڕدراوە، وەرگێڕان‌و توێژینەوە کەوا دانەر لە ژیانیدا بەسەری بردووە.

ئێمەش لێرەدا هەندێ سەرچاوە دەهێنینەوە کەوا بە نیسبەت کتێبی (ڕۆح)ی إبن القیّم بلاوکراوەتەوە، کە گەلێك زۆرن، لەوانە:

* الوافي بالوفيات: ٢/ ١٧٠.

* البداية والنهاية: ١٤/ ٢٣٤.

* النجوم الزاهرة: ١٠/ ٢٤٩.

وە لەو سەردەمە نوێیەشدا:

* الأعلام: ٦/ ٥٦.

* خطط الشام، محمد كرد علي: ٤/ ٥١.

* دائرة المعارف الأسلامية: ١٣/ ٤٧٢.

٢- پەیڕەووی پرۆگرامەکەی:

إبن القيّم کتێبەکەی بۆ (٢١) کاروبار دابەش کردووە، وە بـە گـوێرەی درێـژیو کورتیو پایەی ووتارەکە جیاکراوەتەوە.

هەندێك لە کاروبارەکانی بۆ چەند وەرز دابەش کردووە، وە باسی گیانی کردووە، جا سـوودو کـەڵکی داوەتـیو وەسـتاییو کارامـەیی پێـوە دیـارە، باسـی گیـانی زیندووەکانو مردووەکانی کـردووە، وە باسـی ئـێشو ئـازاری گـۆڕو ئـارامگرتنی ڕۆحەکان دەکات، وە هەروەها باسی ووتەکانی زانایـانی کـردووە بـە لێکۆڵینـەوەو هەڵسـەنگاندنێکی سەرسوڕهێنەر.

٣- چاوگەو سەرچاوەکانی:

چاوگەو سەرچاوەکانی إبن القيّم گەلێك زۆر بوون، گرنگترینیان (قورئانی پیرۆز)ە ، پاشان (الـصحاح) وە (الـسنن) وە (المـسانيد)ی نووسـیوە، وە هەنـدێك کتـێبی دیکەی نووسیوە وەك (التفاسير) و کتێبی (المنامات)ی إبن أبـي الـدنيا بـەجۆرێك زۆربەی لە (إبن القيّم)ی گواستۆتەوە.

- **سێیەم: ئیشو کارەکانمان لەو کتێبەدا**

١- لە نێوان ژمارەیەك لە لەبەرگیراوە چاپکراوەکاندا بەراوردمان کـردووە، لەوانـە دروستەکەیان هەڵبژاردووەو چەسپاندوومانە.

٢- ئایەتە پیرۆزەکانی قورئانی پیرۆزو، فەرموودەکانی پێغەمبەرمان (درودی خوای لەسەر بێت) دەرهێناوە.

٣- هەندێك لە ووشە هەڵەو خەیاڵیەکانمان هەڵچن کردووەو ڕێکمـان خـستووە، وە نیشانەکانی ژمارەکردنی دروستمان بۆی داناوە.

٤- ناوونیشانەکانمان بۆ وەرزەکان داناوە لەنێوان دوو چەماوە، وەك ئەمە { }.
وە لە کاروبارەکاندا جیامان کردۆتەوە.

٥- هەندێك نیشانەمان داناوە وەك، *** ئەمەش بەڵگەیە لەسەر کۆتایی هاتنی کاروبارەکان.

٦- لێکۆڵینەوەیەکمان لە ئەو (کتێبەی لەبەر دەستدایە) پێشکەش کردووە.

لە خودای گەورە دەپارێمەوە ئەم کارەم بۆ بنوسێت لە ئامادەکردنی عیلمو زانستێکی بەسوود، وە کەڵكو سوود بداتەوە، و خودای گەورە بە پاكو پوختی بیگێڕێتەوە، وە لە هەموو کەس شایستەترە لێی داوا بکەیت، وە هەر خۆشی پەیمانی داوە بە وەڵام دانەوە.

سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کەوا کۆتاییەکەی هێشتاو بەردەوام پێدەکات ..... وە سەرەتایەکەشی کۆتایی نایەت ...... سوپاسو ستایش هەر شایستەی خوایەو بۆ خوایە، کە خاوەن پەروەردگاری هەموو جیهانیانو هەموو بوونەوەرە.

عبدالرحمن المصطاوي

نووسیویەتی

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

{پێشەکی کتێبەکە}[٥].

سوپاس و ستایش بۆ خودای بەرزو مەزن، کە کاربەجێ و زاناو دانایە، میهرەبان و لێخۆشبووە.

سوپاس و ستایش هەر شایستەی خوایەو کە خاوەن و پەروەردگاری هەموو جیهانیان و هەموو بوونەوەرە، بەخشندەو، دلۆڤانە، کانگای ڕەحمەت و میهرەبانییە، خاوەن و سەرداری ڕۆژی پاداشت و سزایە، کە بێگومان خودای گەورە ئادەمیزادی لە ئاوێتەیەکی پێکهاتوو لە قوڕ بەدیهێناوە، پاشان لە جێگەیەکی پارێزراوو لە باردا کە (مندالّدانی دایکە) لە شێوەی نوتفەیەکی زۆر بچووکدا دایمەزراندووە، پاشان تۆوەکەی کردووە بە خۆ هەڵواسەرێك (سەرمێکوتەیەك)ی ڕەنگ ڕەش بۆ ئەوانەی چاودێری و تەماشاکارن، پاشان خۆهەڵواسراوەکەمان کردووە بە پارچە گۆشتێك، ئەو پارچە گۆشتەش بە ئەندازەی پارویەکە، ئینجا (شێوازی) گۆشتپارەکەمان گۆڕیوە بە پەیکەری ئێسك بە شێوەیەکی جۆراو جۆرو وێنەو بابەتی جیاواز بۆ ئەوەی ئەو بینا پتەوەی لەسەر بوەستێت، پاشان بە گۆشت پەیکەری ئێسکەکەمان داپۆشیوە هەروەك و لەبەرکردنی پۆشاکێك بۆ ئەو، ئەوسا لە شێوەیەکی تردا دەرمان هێناوە (کە شێوەی ئادەمیزادێکی ڕێك و پێکەو ڕۆحی پێ بەخشراوە)، بەڕاستی خوای مەزن بەرزو پیرۆزو موبارەکەو چاکترین بەدیهێنەرو چاکترین دروستکارە.

پاك و بێگەردی بۆ ئەو خودایەی کە تواناکەی هەموو دەسەڵاتێکی تەنیوەتەوە، وە خواست و ویستی ئەو خودایە لە دروستکراوەکان و بەڕێوەبردنی کاروبارەکاندا، و

---

(٥) ئەو پێشەکیە نزیکترین (پێشەکیەکانی) شێوازی (ابن القيّم)ە چونکە زۆر پێشەکی دیکەمان بینیوە لەو کتێبە لە نوسخە چاپکراوەکان کەوا بەراوردمان کردووە خودای گەورەش زاناترە.

هەر زاتی خۆی تاك‌و تەنیاو خاوەن‌و سەرداری ئاسمانەکان‌و زەویە، ئەوەی بیەوێت دروستی دەکات ﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأرْحَامِ كَيْفَ يَشَاء لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (آل عمران: ٦). واتە: (ئەو خودایە زاتێکە نەخشەی ڕوخسارتان لە منداڵدانەکاندا دەکێشێت چۆن بیەوێت، هیچ پەرستراوێکی بەڕاست نیەجگە لەو خودایەو ئەو زاتە باڵادەست‌و داناو کاربەجێیە).

وأشهَدُ أنْ لا إله إلا الله وَحدهُ لا شَريكَ لـه، خودای گەورە زاتێکە ڕادەبەرو شکۆدارو مەزنە لە وێکچوون یاخود شتێك لە وێنەی ئەودانیە، وە بەرزو بێ هاوتایەو دوورە لە هەر هاوەڵ‌و یارمەتیدەرێك، وە بەرزو پیرۆزە لەبارەی لەیەکچوونی دروستکراوەکانی، ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ﴾ (الشورى: ١١). واتە: (هیچ شتێك نیە لەوێنەی ئەو زاتە، هیچ شتێك لەو ناچێت هەر ئەویش بیسەرو بینایە).

وَأشهَدُ أنَّ محمداً عبده وَرَسوله، وە چاکترینی {دروستکراوەکانە}، و دەستپاك‌و ڕاستگۆیە لەسەر ئەو سروشەی کە بۆی هاتووە، دەمڕاست‌و تێگەیشتووە لەسەر خواپەرستیەکەی، وە خوای گەورە ناردوویەتی بۆ ڕەحمەت‌و بەزەیی‌و بەخشندەیی هەموو جیهان، و پێشەنگی کارو کردەوەی چاکەکانە، وە ڕاستگۆیە لەسەر هەموو ئادەمیزاد بەگشتی، بۆیە خودای گەورەو فریشتەکانی‌و پێغەمبەرەکانی سەڵاواتیان لەسەر لێداوە، سەڵات‌و سەلام‌و بەرەکەت بڕژێتە سەر گیانی پێغەمبەرمان محمد ﷺ.

جا ئەم کتێبە پێکهاتووە لەسەر بیست‌و یەك کاروبار (المسألة) دەربارەی ڕۆح‌و ئەوەی پەیوەندی بە ڕۆحەوە هەیە.

ئایا مردووەکان دەزانن کە زیندووەکان سەردانیان دەکەن‌و وە سەلامیان لیّ دەکەن یاخود نا؟

إبن عبدالبر دەڵێت: دەرکەوتووە لە پێغەمبەرﷺ کە فەرموویەتی: (مَا مِن مُسلِمٍ يَمرُ على قَبرِ أخِيهِ كانَ يَعرفهُ في الدُّنيا فيسلمُ عَليهِ إلاّ رَدَّ اللهُ عَلَيهِ روحهُ حتَّى يرد عَلَيهِ السَّلام) [٦].

واتە: (هیچ موسڵمانێك نیە کەوا بەلای گۆڕی برایەکەیدا تێپەڕێت کە لە دونیادا دەیناسیّ کاتێك سەلامی لێدەکات ئیللا خودای گەورە ڕوحەکەی بۆ دەگەڕێنێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە). ئەمەش دەقێکە کەوا دەیناسێت‌و وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە.

لە هەردوو سەحیحەکەدا لەبارەی ئەم حەدیسەی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) چەند ڕوویەکی جۆراو جۆری هەیە: ئەمەش پەیوەندی بە غەزای بەدرەوە هەیە کاتێك کافرەکان لەو شەڕەدا دەکوژرێن، لە (قلیب) پێیان دەگات، پاشان لەسەر لاشەکانیان دەوەستیّ‌و بە ناوەکانی خۆیان بانگیان دەکات: (ئەی فلانی کوڕی فلان، وەیان فلانی کوڕی فلان، یان ئەوەتان بینی کە خودای ئێوە بەڕاستی پەیمانی بە ئێوە دابوو؟ چونکە من ئەوەم بینی کە خودای من بەڕاستی بەڵێنی پیّ دابووم). جا ئیمامی عمر بە پێغەمبەری ووت: ئەی پێغەمبەری خوا، تۆ قسە لەگەڵ کیّ دەکەیت لە کاتێکدا ئەوانە لاشەکایان بۆگەنی کردووە، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (وَالَّذي بَعثني بِالحَقِّ مَا أنتُم بِأسَمع لَمَّا أقُول مِنهُم وَلكنَّهم لايَستَطيعُونَ جواباً) [٧]. واتە: (سوێند بەو کەسەی بە حەق منی ڕەوانە کردووە ئێوە لەوانە باشتر گوێتان لیّ نیە کە چیان پیّ دەڵێم بەڵام ئەوان ناتوانن وەڵام بدەنەوە).

---

(٦) سەیری: فیض القدیر: ٥/ ٤٨٧ بکە.

(٧) موسلم ڕیوایەتی کردووە (٢٨٧٣)، وە سەیری: فتح الباری: ٧/ ٣٠٠ بکە.

هەر لە پێغەمبەرﷺ وەرگیراوە کە فەرموویەتی: (أن المَيت يَسمَعُ قرع نعال المشيعين لهُ إذا انصَرَفوا عَنهُ) [٨]. واتە: (مردوو گوێی لە دەنگی نەعلی ئەو کەسانەیە کە ناشتوویانە لە کاتێ بەجێی دەهێڵن).

وە پێغەمبەرﷺ ئومەتەکەی ڕاسپاردووە کە سەلام لە ئەهلی گۆڕستان دەکەن وا سەلامیان لێ بکەن وەك ئەوەی قسەیان لەگەڵ دەکەن: (السَّلامُ عَلَيكُم دار قَوم مؤمنين) [٩]. وە ئەم قسەیەش بۆ یەکێکە کەوا گوێی لێبێتو عەقلی هەبێت، سەرەڕای ئەوەش ئەگەر ئەم قسەکردنە لە پلەو پایەی قسەکردن لەگەڵ کەسێکی ونبوو، وبێگیان بێت.

پێشینەکان هەموویان کۆکن لەسەر ئەم ڕایە، وە زۆر نیشانەی یەك بەدوای یەکدا لەو بارەیەوە دەرکەوتووە بەوەی کەوا کەسی مردوو هەست بە سەردانی کەسێکی زیندوو دەکات بۆ لای و مژدەشی پێ دەدات.

أبوبکر عبدالله کوڕی محمد کوڕی عبيد بن أبى الدنيا لە کتێبی (القبور) [١٠]. لە بەشی زانینو هەست کردنی مردووەکان بەسەردانی زیندووەکان دەڵێت: محمد کوڕی عون بۆ ئێمەی گێڕایەوە، کەوا يحيى کوڕی يمان بۆمانی گێڕاوەتەوە، لە عبدالله ی کوڕی سمعان، لە زەیدی کوڕی أسلم، ئەویش لە عائشە‌رضي الله عنها دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: (مَا مِن رَجل يَزورُ قَبرَ أخيهِ وَيَجلِسُ عِندهُ إلا استأنَس بهِ وردَّ علَيه حتّى يَقُوم) [١١]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك سەردانی گۆڕی براکەی دەکات و لە لای دادەنیشێت ئیللا هۆگری دەبێتو گوێی لێ دەگرێت تاوەکو هەڵدەستێت).

---

(٨) سەیری: فتح الباري: ٣/ ٣٠٥، مسند أحمد: ٢/ ٣٤٧ بکە.

(٩) موسلم ڕیوایەتی کردووە.

(١٠) سەیری: سير أعلام النبلاء: ١٣/ ٤٠٦، وە هدية العارفين: ١/ ٤٤٢ بکە.

(١١) شرح الصدور: ٢٧٣.

محمد کوڕی قدامة الجوهري بۆمانی گێڕایەوە، کەوا معن کوڕی عیسی القزاز بۆی گێڕاوینەتەوە، ئەویش لە هشام کوڕی سعد بۆی گێڕاینەوە، ئەویش لە زەیـد کـوڕی أسلم، ئەویش لە ئەبو هوریرە ﷺ دەڵێت: ئەگەر پیاوێـك بـەلای گـۆڕی براکەیـدا تێپەڕێت و بیناسێت جا سـەلامی لـێ بکـات ئـەوا ئـەویش وەڵامـی سـەلامەکەی دەداتەوەو دەیناسێتەوە، بەڵام ئەگەر بەلای گۆڕی کەسێکدا بڕوات و نەیناسـێت جـا سەلامی لێبکات ئەوا مردووەکە سەلامەکەی وەردەگرێتەوە.[12]

محمد کوڕی الحسین بۆمانی گێڕایەوە، کەوا یحیـی کـوڕی بـسطام المـصغر ئـەویش گێڕایتیەوە، کەوا مسمع بۆ منی گێڕایتەوە، کـەوا پیاوێـك لـە بنەماڵـەی عاصـم الجحدري دەڵێت: من لە خەومدا پاش مردنی بە دوو ساڵ عاصم الجحدریم لە خەودا بینی، پێم ووت: ئەی تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ. جا پێم ووت: ئەی تۆ لە کـوێی؟ ووتی: سوێند بەخوا من ئێستا لە باخێك لە باخەکانی بەهەشتم، منو یـەکێك لـە هاوەڵەکانم هەموو شەوانی هەینیو چێشتەنگاوەکەی کۆ دەبینەوە لەگـەڵ بکـر بـن عبدالله المزني، جا هەواڵی ئێوەم پێ ڕادەگەیـەنێت، ووتـی: ووتم: لاشـەکانتان یـان ڕۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار، لاشەکان تووشی کارەسـات و گرفتـار بـوون بـەڵکو ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن. ووتی: ووتم: جـا ئێـوە دەزانـن کاتێـك ئێمـە سـەردانتان دەکەین؟ ووتی: بەڵێ دەزانین ڕۆژانی هەینی هەر هەمووی، وە ڕۆژانی شەممە تاوەکو هەڵاتنی ڕۆژ، ووتی: ووتم: جا چۆن جگە لە ڕۆژەکان ئەم ڕۆژە هەرهەمووی؟ ووتـی: ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ چاکەو گەورەیی ڕۆژی هەینی[13].

محمد کوڕی الحسین بۆی گێڕاینەوە، کەوا بکر کوڕی محمد بۆی گێڕامەوە، ئـەویش دەڵێت جسر القصاب بۆ ئێمەی گێڕایـەوەو ووتـی: هـەموو بەرەبـەیانی شـەموان لەگەڵ محمد کوڕی واسع دەبووم تـا دەهاتینـە نـاو گۆڕسـتان جـا لەسـەر گۆڕەکـان

---

(١٢) سەرچاوەی پێشوو: ٢٧٣.

(١٣) سەیری المنامات (٥٨) لأبن أبي الدنيا بکە.

دەوەستاین، ئەوسا سەلامیان لێ دەکەین‌و دوعایان بۆ دەکەین، پاشان ئەوێ بە جێ دەهێلن، ئینجا ڕۆژێـك ووتم: ئـەی ئەگـەر ئـەو ڕۆژە بـووە دووشـەم! ووتـی پێـی ڕاگەیاندووم کەوا مردووەکان دەزانن ڕۆژانی هەینی و ڕۆژێـك پـێش‌و ڕۆژێـك دوای ئەو خەڵکی سەردانیان دەکەن.

دەڵێت محمد بۆی گێڕامـەوە، ئـەویش دەڵێـت عبـدالعزیزی کـوڕی أبـان بـۆمی گێڕایەوە ووتی: سفیان الثوري بۆ ئێمـەی گێڕایـەوە ووتـی: سـەبارەت بـە ضـحاك قسەی بۆ من کردو ووتـی: هەرکەسـێك ڕۆژی شـەمە پـێش ڕۆژ هـەڵات سـەردانی گۆڕێك بکات ئەوا مردووەکە دەزانێت کە سەردانی کردووە، جا پێیان ووت: ئەمـە چۆن دەبێت؟ ووتی: ئەمەش بۆ گەورەیی‌و پلەو پایەی ڕۆژی هەینی یە[١٤].

خالد کوڕی خلاش بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت جعفر کوڕی سلێمان بۆمـانی گێڕایەوە، ئەویش لە أبی التیاح ووتی: مطرف دەچوو بـۆ بیابـان، جـا ئەگـەر ئـەو ڕۆژە هەینی بووایە بەشەو دەڕۆیشت ووتی: گوێم لە أبا التیـاح بـوو دەیـووت: بـە ئێمەی ڕاگەیاند کەوا جێ دەستی قاچی ئـەو ڕوونـاك دەبـۆوە، ئینجـا ئـەو شـەوە دەمایەوە هەتا ئەگەر هاتوو لەلای گۆڕسـتانیش بوایـە لەبـەر خـەوهاتن وەنـەوزی دەداو لەسەر ئەسپەکەی سەری دەلەرایەوە، جـا ئـەهلی گۆڕسـتانی بـینی هـەموو خاوەن گۆڕێك لەسەر گۆڕەکەی دانیشتووە، جـا ووتیـان: ئـەوە (مطـرف)ە ڕۆژانـی هەینی دێت، ووتم: ئایا ئێوە لەلای خۆتان دەزانن ڕۆژی هەینی یە؟ ووتیـان: بـەڵێ، وە دەشزانین کاتێك باڵندە بێرەدا دێت چی دەڵێت ووتم: چی دەڵێت؟ ووتیان: دەڵێت: سەلام سەلام[١٥].

محمد کوڕی الحسین بۆمی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت یحیی کوڕی أبـی بکـیر بـۆمی گێڕایەوە، دەڵێت الفضل کوڕی موفق کـوڕی خـاڵی سـفیان کـوڕی عیینـە ووتـی:

(١٤) سەیری: أهوال القبور، لأبن رجب: ص ٢٠٣ بکە.

(١٥) شرح الصدور: ٣٠٠.

کاتێك باوکم مرد زۆر خەمبارو دڵگیر بووم، بۆیە هەموو ڕۆژێ دەچوومە سەر قەبرەکەی، دوایی بە ویستی خوا لەم بارەیەوە کەمتەرخەمیم کرد، ئینجا نووستم، جا بینیم هەروەك چۆن گۆڕی باوکم بکرێتەوە، وەك ئەوە وابێت لە گۆڕەکەی دانیشتبێتو کفنەکەی لەخۆی ئاڵاندبوو وەك دیمەنێکی مردوو ووتی: وەك ئەوە وابوو کاتێك بینیم دەگریام، ووتی: ئەی کوڕەکەم، بۆ ئێستا کەم دێیت بۆ لام؟ ووتم: ئایا تۆ دەزانیت کە من دێم بۆ لات؟ ووتی: هیچ جارێك نەهاتووی ئیللا من زانیوومە، وە هەر جارێك دێیت بۆ لام من پابەند دەبم بە تۆو پێت دڵ خۆش دەبم، وە بە دوعای تۆ دەورو پشتم لە سەرم ئاسان دەبێت ووتی: لەو ڕۆژەوە زۆر دەچوومە لای[16].

دەڵێت محمد بۆمی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت یحیی کوڕی بسطام بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عثمان کوڕی سورة الطفاوي ووتی: دایکی لە ئافرەتە خواپەرستەکان بوو، کەوا پێیان دەووت: ڕاهبە واتە ئافرەتی ئایندار، ووتی: کاتێك مردن لێی نزیك بووەوە سەری بۆ ئاسمان بەرز کردەوە، ووتی: ئەی پاشەکەوتو کارکردەوەکەم، وە ئەوەی پشتم پێ بەستووی لە دونیاو پاش مردنم، لەکاتی مردندا خەجاڵەتو شەرمەزارم نەکەیت، و لە قەبرەکەم نەمکەیتە دڕندەو کێوی، ووتی: جا ئەو ئافرەتە مرد، بۆیە هەموو ڕۆژانی هەینی دەچوومە لای، دوعام بۆ دەکرد، و داوای لێخۆشبوون لەوی‌و لە ئەهلی گۆڕستانەکەم دەکرد، ڕۆژێك لە خەودا بینیم، پێم ووت: دایکە تۆ چۆنیت؟ ووتی: ئەی کوڕەکەم بەڕاستی مردن ئەشکەنجەو ئازارێکی زۆری هەیە، بەڵام من سوپاس بۆ خودا لە بەرزەخێکی زۆر بەرزمو بە ڕەیحان فەرش کراوە، وە گوڵی سوندسو دەرەوشاوە دەکەینە سەرینی خۆمان تاوەکو ڕۆژی زیندوبوونەوە جا پێم ووت: ئایا پێویستیت بە شتێك هەیە؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: چییە؟ ووتی: ئەو سەردانەی ئێمەت دەکردو دوعات بۆ دەکردین وازی لێ مەهێنە،

(١٦) سەرچاوەی پێشوو ٣٠١.

چونکه من مژدەم پێ دەدرێت بە هاتنت لـە ڕۆژانـی هـەینی. و پـێم دەڵـێن ئـەی ئافرەتی خواپەرست ئەوە کوڕەکەتە قەبوڵمان کرد، جـا دڵخـۆش دەبم، وە هـەروەها مردووەکانی دەوروپشتیشم بە هاتنت دڵخۆش دەبن[١٧].

محمد کوڕی عبدالعزیز کوڕی سلێمان بۆمـانی گێڕایـەوە، ئـەویش لـە بـشیر کـوڕی منصور، ووتی: کاتێك سەردەمی پەتای تاعوون بوو پیاوێك هەبوو جیاواز بـوو لـە خەڵکی بۆ چوونە سەر گۆڕستان، لەکاتی نوێژی سەر مردوو ئامـادە دەبـوو، کـاتێ ئێوارەش دادەهات لەبەر دەرگای گۆڕستان دەوەستا، جا ووتی: خـودای گـەورە بـە دڵتەنگیو بەزەیی غوربەتیتان دەزانێو لە بێزاریو زیان گەیاندن بتان پارێزێـت، وە کردەوە چاکەکانتان قەبووڵ بکات، لەم ووشانە زیاتر هیـچی تـری بەوانـە نـەووت. ووتی: ئەو شەوەم لەوێ بەسەر برد، جا چوومەوەماڵەوە، نەچـوومەوە لای ئـەهلی گۆڕستان دوعا بکەم هەروەك پێشتر دوعـام دەکـرد ووتـی: لـەو کاتـەدا نووسـتمو خەڵکێکی زۆر هاتنە لام، ووتم: ئێوە کێنو چ پێویستیەکتان هەیە؟ ووتیـان: ئێمـە ئەهلی گۆڕستانین ووتم: جا چ پێویستیەکتان هەیە؟ ووتیان تۆ لە کـاتی چـوونەوەت بۆ ماڵەوە دیاریت پێشکەش بە ئێمە کرد ووتم: ئەم دیاریانە چ بوون؟ ووتیـان: ئـەو دوعایانـەی کـەوا دەتکـرد ووتـی: ووتم: مـن جـارێکی تـر دەگەڕێمـەوە. ووتـی: لەوساکەوە هیچ کاتێك وازم لەوێ نەدەهێنا[١٨].

محمد بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە أحمد کوڕی سـهیل، ئـەویش لـە ڕشـید کـوڕی سعد، ئەویش لە پیاوێك، ئەویش لە یزید کوڕی حبیـب کـەوا سـلیم کـوڕی عمـیر بەلای گۆڕستانێك تێپەڕی تەنگە تاوی میزکردن بوو، هەندێك لە هاوەڵانی پێیـانی ووت: کاتێك لێـرە لەسـەر گۆڕسـتانەکە دانیـشتم میـزم کـرد بـەناو هەنـدێك لـە کەلێنەکان جا گریاو پاشان ووتی: پاكو بێگەردی بۆ ئەو خودایە، سوێند بەخوا من

---

(١٧) سەرچاوەی پێشوو: ٣٠.

(١٨) سەرچاوەی پێشوو: ٣٠٠.

ئەوەندەی شەرم لە مردووەکان دەکەم ئەوەندەش شەرم لە زینـدووەکان دەکـەم، جـا ئەگەر بهاتبا مردوو هەستی بەمە بکردایە ئەوا شەرمی لەو کارە دەکرد.

وە ڕایگەیانـدووە کـەوا مـردو هەسـت بـە ئـیش‌و کـاری خـزم‌و خوشـك‌و بـرا زیندووەکانی دەکات، عبدالله کوڕی المبارك ووتی: ثور کوڕی یزید بۆمی گێڕایـەوە، ئەویش لە إبراهیم، ئەویش لە أبی أیوب ووتی: کارو کردەوەی زینـدووەکان لەسـەر مردووەکان ڕەنگ دەداتەوە، ئەگەر بینیان ئەم کارە چاکە ئەوا مردووەکان دڵخـۆش دەبن‌و مژدە دەدەن، وە ئەگەر خراپەیەکیان بینی دەڵێـت: تووخـودا پێداچـوونەوەی پێبکە[19]. وە إبن أبی الدنیا باس دەکات، لە أحمد کوڕی بن أبـی الحـواری ووتـی: محمدی برام بۆی گێڕامەوە ووتی: عباد کوڕی عباد چووە لای إبـراهیم کـوڕی صـالح کە ئەو لە فەلەستین بوو، جا ووتی: ئامۆژگاریم بکـە، ووتـی: بەچـی ئامۆژگاریـت بکەم خودای گەورە کارو کردەوەت چاك بکات؟ پێی ڕاگەیاندم کەوا کارو کـردەوەی زیندووەکان لەسەر خزمی مردووەکان ڕەنگ دەداتەوە، سەیرە چۆن کـارو کـردەوەت لەسەر پێغەمبەری خودا ﷺ کاریگەر دەبێت[20]. جا إبراهیم ئەوەندە گریا تاوەکو ڕیشی تەڕ بوو.

إبن أبی الدنیا ووتی: محمد کوڕی الحسین بۆ مـنی گێڕایـەوە، ئـەویش لـە خالـد کوڕی عمرو الأمـوي، ئەویش دەڵێت صدقە کوڕی سلێمان الجعفری بۆمانی گێڕایەوە ووتی: هەندێك کارو کـردەوەی ناشـیرینم هـەبوو، جـا بـاوکم مـرد، زۆر پەشـیمان بوومەوە لەوەی کە کردبووم، ووتی پاشان من لە ڕێی ڕاست لام دابوو هەڵخلیـسکا بووم، جا باوکمم لە خەودا بینی، ووتی: ئەی کوڕەکەم، من هیچ دڵخـۆش نـیم بـە تۆ، کارو کردەوەکانت لەسەرمان ڕەنگ دەداتەوە ئێمە کارەکـەی تۆمـان بـە کـارو کردەوەی پیاوچاکان دەشوبهاند، کەچی ئەم جارە شەرمم لـەو کـردەوەت دەکـردەوە

(١٩) سەیری: المنامات، لإبن أبي الدنیا: ٢١ بکە.

(٢٠) شرح الصدور: ٣٤٣.

هەر شەرمێکی زۆریش، جا مردووەکانی دەوروپشتم خەمبار نەکەیتو منیش شەرمەزار نەکەیت، ووتی: لەوساکەوە ئەمەم گوێ لێبووکە لە کوفەدا دراوسێم بوو- لە دوعاکانیدا دەیووت: بەخودای گەورە ڕوو لە دەرگات دەکەم لەجیاتی ئەو لێت دەپاڕێمەوە کەوا گەڕانەوەی بۆ نیەو کەمتەرخەم نابم لە کارو کردەوەی چاك ئەی چاکەکاری چاکەکاران و ئەی چاکترین بەزەیی‌و لە هەموو کەس بەخشندەتر[21].

ئەمەش بابەتێکە شوێنەوارێکی زۆری لای سەحابەکان بەجێ هێشتووە،
هەندێك لە ئەنسارەکان کە خزمی عبدالله کوڕی ڕواحة بوون دەیووت: ئەی خودای من پەنا بەتۆ دەگرم لە کارو کردەوەیەك کە عبدالله ی کوڕی ڕواحة پێی شەرمەزار بکەم، ئەمەش لەو کاتەی دەیگوت لەپاش شەهیدبوونی عبدالله ی کوڕی ڕواحة بوو[22].

ئەمەش بەسە کەوا ناوی بنێین میوان سەلام لە میوانداری بکات، هەڵبەتە ئەوان هەست دەکەن کاتێك میوانەکە بەناوی خۆیان بانگیان دەکەن، چونکە ئەگەر میواندار نەزانێت کەوا یەکێك سەردانی دەکات بانگ ناکاتو بڵێت: سەردانی کردووە، ئەمەش شتێکی ڕەواو ماقووڵە کە یەکێك سەردانی یەکێك دەکات لە هەموو نەتەوەو گەلاندا، وە هەروەها سەلام لێکردن لەوان، چونکە سەلام کردن لەسەر یەکێك کە هەست نەکاتو نەزانێت لەوەی کە سەلامی لێ دەکرێت ئەمە شتێکی مەحاڵە، پێغەمبەرﷺ، ئوممەتەکەی خۆی فێرکردووە ئەگەر هاتوو سەردانی گۆڕستانەکان بکەن دەبێت بڵێن: (سَلام عَلَيكُم أهـل الـدِّيار مِـنَ المؤمِنين والمسلِمين، وإنَّـا إن شَـاء الله بِكـم لاحِقُـون، يَـرحم الله المستَقدِمين مِنَّـا وَمِـنكم

(٢١) ميزان الأعتدال: ١/ ٦٣٤.
(٢٢) شرحالصدور:٣٤٣.

والمستأخرين، نَسأَلُ الله لَنا وَلَكم العافية) [٢٣]. واته: (سەلامی خواتان لیّ بیّت ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران‌و موسڵمانان، وە ئیّمەش بە ویستی خوای گەورە پیّتان دەگەین بەزەیی خوای گەورە لە پیّش ئیّمەدا بیّت و ئەوەی لە دوای ئیّمەش دیّت، داوا لە خوای گەورە دەکەم لە ئیّمەو ئیّوەش خۆش ببیّت).

ئەو سەلام کردنەو قسە کردن‌و بانگکردنە بۆ یەکیّکە کە بوونی هەبیّت‌و گوێ بگریّت‌و قسە بکات و ئەقڵی هەبیّت‌و وەڵام بداتەوە، نەك سەلام لە کەسیّك بکەیت‌و ئەوەی سەلامی لیّ دەکریّت نەتوانیّت وەڵام بداتەوە، وە ئەگەر پیاویّك دوعای بۆ یەکیّك لە خزمەکانی بکات‌و ببیینن وە بزانن کە ئەمە دوعای بۆ کردوون ئەوا پیّی دڵخۆش دەبیّت.

یزید کوڕی هارون دەڵیّت: کەوا سلیّمان التیمی پیّی ڕاگەیاندووین، ئەویش لە أبی عثمان النهدی کەوا إبن ساس ڕۆژیّك لەگەڵ جەنازەیەك دەرچوو وە جلیّکی سوك‌و سادەی لەبەردابوو، پاشان لە قەبرەکە بوونەوە، ووتی: جا دوو ڕکعەت نویّژم کردوو پاشان شانم خستە سەر قەبرەکە، سویّند بەخوا کەوا دڵم بەئاگا هاتەوەو گویّم لە دەنگیّك بوو لەناو قەبرەکە هات: ئاگات لیّم بیّت ئەزیەتم مەدە چونکە ئیّوە قەومیّکن کارو کردەوە دەکەن بەڵام نازانن، کەچی ئیّمە دەزانین بەڵام کار ناکەین، وە کارو کردەوەکانم وەك‌و ئەو دوو ڕکعەتەی تۆیە لای من لە ئەوهاو ئەوها خۆشەویستترە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنیّت کە مردوویەك زانیوویەتی بە پاڵدانەوەی پیاویّك لەسەر قەبرەکەی وە بە دوعاکردنی لەبۆ مردووەکە [٢٤].

وە إبن أبی الدنیا دەڵیّت: الحسین کوڕی علي العجلي بۆمی گیّڕایەوە، ئەویش لە محمد بن الصلت بۆی گیّڕاوەتەوە، ئەویش لە إسماعیل کوڕی عیاش، لە ثابت کوڕی سلیم، أبو قلابە بۆی گیّڕاوەتەوەو دەڵیّت لە شامەوە بەرەو بەسرە دەچووم، لە

---

(٢٣) مسلیم(٩٧٤)،وابن ماجة(١٥٤٧) ریوایەتیان کردوە.

[٢٤] - شرح الصدور:٢٨٤

گۆڕستانێك دابەزیم، تارەتی خۆم كردوو دوو ڕكعەت نوێژم بەشەو كرد، پاشان سەری خۆم لەسەر قەبرێك داناو نووستم، پاشان بەئاگا هاتمەوە، كەوا خاوەنی قەبرەكە سكاڵای لە من دەكردو دەیووت: لە شەوێوە تۆ منت ئەزیەت داوە، پاشان ووتی: ئێوە كارو كردەوە دەكەن بەڵام نازانن‌و بێ خەبەرن، بەڵام ئێمە دەزانین كەچی توانای ئیشكردنمان نیە، پاشان ووتی، ئەو دوو ڕكعەتەی ئێوە كردتان خێری زیاترە لە دونیاو ئەوەی تیایەتی، پاشان ووتی: خوا پاداشتی ئەهلی دونیا بە خێر بداتەوە، سەلامی ئێمەیان پێ ڕابگەیەنن، لە كاتێكدا بە دوعاكانیانەوە دێنە لای ئێمە نورو ڕووناكیان ئەوەندەی چیاكانە.

حسين العجلي بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله كوڕی نمير، ئەویش لە مالك كوڕ مغول، لە منصور، ئەویش لە زيد كوڕی وهب، ووتی، دەرچووم بەرەو گۆڕستانێك‌و لێی دانیشتم، پاشان پیاوێكیش هاتە لای گۆڕێك‌و دەستكاری كردو ڕێكی خست، پاشان هاتە لای من، جا دانیشت، دەڵێت: ووتم: ئەو گۆڕە هی كێ یە؟ ووتی: هی براكەمە پێم ووت: براكەت؟ ئینجا ووتی: لە پێناوی خودا برامە لەكاتی نووستنمدا لە خەودا بینیم، جا ووتم: فلان لە خەوتا بینیت! سوپاس‌و ستایش بۆ خودای هەموو جیهان، ووتی: منیش پێم ووت: چونكە من دەتوانم پێی بڵێم تۆ بۆ من لە دنیاو ئەوەی تیایەتی خۆشەویستتری، پاشان ووتی: ئایا نابینیت كاتێك من دەنێژن، فلانەكەس هەستاو دوو ڕكعەت نوێژی كرد، چونكە من دەبێت بتوانم دوعایان بۆ بكەم چونكە ئەوە بۆ من لە دونیاو ئەوەی تیایەتی خێری زیاترە.

دەڵێت أبوبكر التيمي بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله كوڕی صالح، ئەویش لە الليث كوڕی سعد، ئەویش لە حميد الطويل كەوا بۆی گێڕاوەتەوە، لەمطرف كوڕی عبدالله الحرشي، ووتی: لەسەردەمی ئەودا لەگەڵ الربيع دەرچووین، جا ووتمان: ڕۆژی هەینی دەردەچین بۆ بینینی ئەو دەشت‌و دەرە، ڕێگاكەمان كەوتە سەر گۆڕستانێك ووتی: جا چووینە ناوی و جەنازەیەكمان لەناو گۆڕستانەكە بینی، ووتم:

با بەدیار ئەو جەنازەیەوە بین، تۆزێك بەدیاری وەستاین، ووتی: ئینجا چوومە لایەك لە نزیك گۆڕەکە، دوو ڕکعەت نوێژم بە سووکی کرد کە لە پاکو بێگەردیەکـەی زۆر ڕازی نەبووم، پاشان زۆر خەوم هاتو خەواڵوو بووم خاوەنی گۆڕەکەم بـینی قـسەی لەگەڵم دەکرد، ووتی: تۆ دوو ڕکعەت نوێـژت کـرد لـە پـاکو بێگەردیەکـەی ڕازی نەبووی؟ ووتم: هەر ئاوا بوو؟ ووتی: کارو کردەوە دەکەن بەڵام نازانن، کەچـی ئیمـە دەزانین بـەڵام نـاتوانین کـار بکـەین، ئەگـەر مـن بتوانیایـە دوو ڕکعـتم وەك دوو ڕکعەتەکەی تۆ بکردایە ئەوا بۆمن خێری لە دونیاو ئـەوەی تیایـەتی بـە تێکڕایـی زیاتر بوو، جا ووتم: ئەوانە کێن لەناو ئەو گۆڕانە؟ ووتی: هـەموویان موسـڵمانن، و هەموویان کاری خێریان کردووە،

ئینجا ووتم: ئەی کێ لێرە لەهەموویان باشترە؟ ئەو ئیشارەتی بۆ قـەبرێك کـرد، ئینجا بە خۆمـم ووت: ئەی خودایە دەری بهێنە بۆم قسەی لەگەڵدا دەکـەم. ووتـی: کوڕێکی گەنج لە قەبرەکە هاتە دەرەوە، پێم ووت: تۆ لێردا لە هەموویان باشـتری؟ ووتی: ئەوان وا دەڵێن، ووتم: ئەم شتە چاکەت بەچی دەستکەوتووە، سوێند بە خـوا لەو تەمەنە بچووکە هیچی وات لیّ نابینم کەوا بڵێم: ئەم کارە چاکەیەت بە حـەجو عەمرەو جیهاد لە پێنـاوی خـوداو کـارو کـردەوەی چـاك دەسـتکەوتبێت؟ ووتـی: تووشی زۆر کارەساتو ناخۆشی هاتم بەڵام سـەبرم لەسـەریدا گـرت، ئەمـەش ئـەو گەورەیە لەمەدا دەبینم[٢٥].

ئەمەش لە سەحیحدا جێگیرو سەلمێندراوە کـەوا مـردوو هـاوڕێو هـۆگری ئـەو کەسانە دەبێت کە لە گەڵیدا دەبن تاوەکو پاش ناشتنی.

موسلم لە سەحیحەکەیدا لە ووتەیەکی عبـدالرحمن کـوڕی شماسـە المهـری دەڵێـت: چووینە سەردانی عمرو کوڕی عاص، ئەو لە کاتێکدا لـە سـەرەمەرگ دابـوو، زۆر دەگریا، جا ڕووی خۆی بۆ لای دیوارەکـە وەرگێـڕا، تـاوەکو کوڕەکـەی پێـی ووت:

---

(٢٥) سەرچاوەی پێشوو: ٣٦٥.

باوکە گیان بۆچی دەگریت؟ ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ مژدەی ئەو شتانەی پێ نەداویت؟ ڕووی خۆی وەرگێڕاو ووتی: باشترین شت کەوا خۆمانی بۆ ئامادە بکەین ئەوەیە کە بڵێین (أشهد أنْ لا إلهَ إلا الله وأنَّ محمداً رَسُول الله) من کاتی خۆی لەسەر تاریکایدا بووم، منتان بینی کە هیچ کەسێك لە من توندترو زیاتر ڕقی لە پێغەمبەری خوا ﷺ نەدەبۆوە، زۆر حەزم دەکرد کە شوێنەکەیم بدۆزیبایەوە ئەو کاتە دەمکوشت، ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەتە بمردمایە ئەوا لە ئەهلی دۆزەخ دەبووم، جا کاتێك خودای گەورە ئیسلامی لەناو دڵم جێگیر کرد بە پێغەمبەر ﷺ گەیشتم، ووتم: دەستت درێژکە با پەیمانت بدەمێ، جا پێغەمبەر ﷺ دەستی ڕاستی درێژ کرد، ووتی: جا دەستیم گوشی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (مالَك یا عمرو؟) واتە: (ئەوە چیتە ئەی عەمرو؟) ووتی: ووتم: دەمەوێت مەرج دابنێم پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) فەرمووی: (تشترط ماذا) واتە: (مەرجی چی دادەنێیت؟) ووتم: کەوا لێم خۆشبیت، فەرمووی: (أما عَلِمتَ أنَّ الإسلامَ يهدم مَا كان قَبله، وَأنَّ الهِجرَة تهدم مَا كانَ قبلها، وأنَّ الحَجَّ يهدم مَا كانَ قبلَه؟) واتە: (ئایا نەتزانیووە کەوا ئیسلام ئەو کارو کردەوانەی پێش لەناو دەبات، وکۆچکردنیش ئەو کارو کردەوانەی پێش خۆی لەناو دەبات، و حەجکردنیش ئەو کارو کردەوانەی پێش خۆی لەناو دەبات؟) وە هیچ کەسێك بۆ من لە پێغەمبەر ﷺ خۆشەویستر نیە، و هیچ کاتێك ئەو لە پێش چاوەکانم وون نابێت، وە هەرگیز نەمدەتوانی ڕێزو گەورەیی ئەو لە چاوەکانمدا پڕ بکەم، ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەتەش مردم لە خودا دەپاڕێمەوە کەوا لە ئەهلی بەهەشت بم، وە ئەگەر پرسیاریشم لێبکرێت کەوا وەسفی بکەم ناتوانم چونکە چاوەکانم پڕ لە بینینی ئەو نەبوو، پاشان هەندێك شتمان هەیە نازانم حاڵمان چۆن دەبێت تێیدا، جا ئەگەر من مردم ئەوا شیوەنو لاوانەوەو ئاگرم بۆ دروست مەکەن، ئەگەر منیشتان بە خاك سپارد ئەوا خۆڵم بەسەردا بکەنو بەپێی توانا لە دەورەم ڕاوەستنو قوربانیەك سەر ببڕنو گۆشتەکەی

دابەش بکەن تاوەکو هۆگرو هاوڕێتان بم، و سەیر بکەمو بزانم کەوا پێغەمبەرەکانی خودای گەورە چۆن گەڕاونەتەوەو بە خۆیاندا چوونەتەوە[٢٦].

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا مردوو هۆگرو هاوڕێی ئامادەبووان دەبێت لەلای گۆڕەکەی و پێیان دڵخۆش دەبێت.

لە کۆمەڵێك پێشینەکاندا باسکراوە کەوا ئەوان وەسیەت دەکەن کە لە کاتی بە خاك سپاردنیان لەلای گۆڕەکانیان قورئان بخوێنن، عبدالحق دەڵێت: ڕیوایەت دەکات کەوا عبدالله کوڕی عمر فەرمان دەکات لە لای گۆڕەکەی سورەتی (البقرة) بخوێنێت[٢٧].ئەوەی لەسەر ئەو ڕایە بێت العلاء کوڕی عبدالرحمن بوو، وە ئیمامی أحمد یەکەمجار ئەو شتەی سەرزەنشت کرد، پاشان لێی پەشیمان بووەوە.

الخلال لە (الجامع) دەڵێت: لەلای گۆڕەکان قورئان بخوێنن، العباس کوڕی محمد الدوری هەواڵی پێمان داوە، ئەویش لە یحیی کوڕی معین، ئەویش مبشر الحلبی گێڕاویەتەوە، ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی العلاء کوڕی اللجلاج گێڕایەوە، ئەویش لە باوکی دەڵێت: باوکم ووتی: ئەگەر من مردم لەناو گۆڕ دامبنێ، وە بڵێ: بسم الله، وە لەسەر سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، و خۆڵم بەسەردا بکە، لەسەر گۆڕەکەم سەرەتای وە کۆتایی سورەتی (البقرة) بخوێنە، چونکە من گوێم لە عبدالله ی کوڕی عمر بوو وای دەووت.

عباس الدوری وتی: پرسیارم لە أحمد کوڕی حنبل کرد ووتم: هیچ شتێك دەخوێنیت لەسەر گۆڕ؟ ووتی: نەخێر، پرسیارم لە معین کرد ئەو قسەیەی بۆ گێڕامەوە.

الخلال وتی: الحسن کوڕی أحمد البراق بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە علی کوڕی موسی الحداد، پیاوێکی ڕاستگۆ بوو، ووتی: لەگەڵ أحمد کوڕی حنبلو محمد کوڕی

---

(٢٦) موسلیم ڕیوایەتی کردووە: (١٢١).

(٢٧) التذکرة، القرطبي: (٨٠).

قدامة الجوهر بووم له بەڕێکردنی جەنازەیەکدا، کاتێك مردووەکە بە خاك سپێردرا پیاوێکی کوێر لەلای گۆڕەکە دانیشتو قورئانی خوێند، أحمد پێی ووت: ئەوە چییە، خوێندنەوەی قورئان لەسەر گۆڕ بیدعەیە، جا کاتێك لە گۆڕستانەکە هاتینە دەرەوە محمد کوڕی قدامة بە أحمد کوڕی حنبلی ووت: ئەی باوکی عبدالله چی دەڵێی لەبارەی مبشّر الحلبي؟ ووتی: جێی باوەڕە، ووتی: ئایا هیچ شتێکت لەبارەی ئەو گوێ لێبووە؟ ووتی: بەڵێ، مبشر لەبارەی عبدالرحمن کوڕی العلاء کوڕی اللجلاج هەواڵی پێمدا، لە باوکیەوە کەوا وەسیەتی کردووە ئەگەر بەخاکی سپارد لەلای سەری سەرەتای و کۆتاییەکەی سوورەتی (البقرة) بخوێنێت، ئەو دەڵێت: گوێم لە إبن عمر بوو هەمان وەسیەتی کرد، جا أحمد پێی ووت: بگەڕێوە و بە پیاوەکە بڵێ با بخوێنێت[28].

الحسن کوڕی الصباح الزعفراني ووتی: پرسیارم لە شافعی کرد رحمه الله لەبارەی خوێندنەوەی قورئان لەلای گۆڕ ووتی: خراپ نییە[29].

الخلال باسیکردووە لە الشعبي ووتی: ئەنسارەکان کاتێك مردوویەکیان لێ دەمرد جیاوازو ناکۆك بوون کەوا لەلای گۆڕەکەی قورئان بخوێنن، ووتی: أبو یحیی الناقد هەواڵی بە منداو ووتی: گوێم لە الحسن کوڕی الجروي بوو ووتی: بەلای گۆڕی خوشکەکەمدا تێپەڕیم، سوورەتی (تبارك)ەم لەلای خوێند {واتە: سورەتی الملك} کەوا ئەو باسی دەکرد، جا پیاوێك هاتە لامو ووتی: من خوشکی تۆم لەخەودا بینی دەیووت: خودای گەورە پاداشتی چاکە بە أبا علی بداتەوە، کەوا سوودم لە سوورەتەکەی بینی کە خوێندی.

الحسن کوڕی الهیثم بۆ منی باس کرد، گوێم لە أبا بکر کوڕی الأطروش کوڕی کچی أبي نصیر کوڕی التمار بوو دەیووت: پیاوێك ڕۆژی هەینی دەچێتە لای گۆڕی

(٢٨) سەرچاوەی پێشوو: ١٩٢.

(٢٩) شرح الصدور: ٤٠٣.

دایکیو سوورەتی (یس) دەخوێنێت، هەندێك ڕۆژێکی دیکەش هات سوورەتی (یس)ی خوێند، پاشان ووتی: ئەی خودایە من پاداشتی ئەو سوورەتەم دابەش کرد بۆ هەموو ئەهلی گۆڕستانەکە، کاتێك ڕۆژی هەینی دیسان چووە سەر گۆڕەکە ئافرەتێك هاتە لای، ووتی: تۆ کوڕی فلان ئافرەتی؟ ووتی: بەڵێ، ئافرەتەکە وتی: کچێکم هەیە لێرە مردووە لە خەومدا بینیم لەسەر لێواری گۆڕەکەی دانیشتووە، جا ووتم: بۆچی لێرە دانیشتووی؟ کچەکەم ووتی: کەوا کوڕی فلانە ئافرەت هاتە سەر گۆڕی دایکیو سوورەتی (یس)ی خوێند، جا پاداشتی خێرەکەی کردە سەر هەموو گۆڕستانەکە، لەوکاتەدا ڕۆحمان ئارام بووەوە، یان خودای گەورە لێمان خۆشبووە، یان شتێك لەو بابەتەیە.

هەروەها لە النسائي و لە حەدیسێکی معقل کوڕی یسار المزني دا، ئەویش لە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت)، کەوا دەفەرموێت: (إقرَؤوا ((یس)) عِندَ مَوتاكُم)[30]. واتە: (سوورەتی ((یس)) لەسەر مردووەکانتان بخوێنن) ئەمەش لەوانەیە مەبەستی بێت لە خوێندنەوەی قورئان لەکاتی گیانەڵاو لەسەرەمەرگ دابێتو لەلای ئامادەبێت، وەك ئەوەی دەفەرموێت: (لقنُوا مَوتاكُم لا إلـهَ إلا الله)[31]. واتە: (مردووەکانتان تەلقین دەن یاخود فێری بکەن بە لا إلـهَ إلا الله)، ئەمەش لەوانەیە مەبەستی بێت لە: خوێندنەوەی قورئان لەلای گۆڕەکان بێت، فەرموودەی یەکەمیش پەسەندترە لە بەرئەم هۆیانە:

یەکەم: ئەمەش هاوتایە لەگەڵ ئەم فەرموودەیە: (لقنوا مَوتاكُم لا إلهَ إلا الله).

دووەم: سوودو کەڵکی بۆ مردووەکە بە خوێندنەوەی ئەو سوورەتە ئەمەی تیایە لە یەکتاپەرستیو گەڕانەوە بۆ لای خودای گەورەو مژدە پێدانە بە بەهەشت بۆ خاوەنی باوەڕبوون بە تاكو تەنیایی خوداو بەختەوەری ئەو کەسەی مردووەکەی لێ مردووە

(٣٠) سنن أبي داود (٣١٢١)، وە مسند أحمد: ٥/ ٢٦.

(٣١) سنن أبي داود (٣١١٧)، وە إبن ماجة (١٤٤٥)، وە مسند أحمد: ٣/ ٣.

وەك خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ*بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (يس: ٢٦-٢٧). واتە: (خۆزگە قەومەکەم بیانزانیایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنەو کەوتوومەتە ناو چ نازو نیعمەتێکەوە* بەهۆی ئەوە کە پەروەردگارم لێم خۆشبووەو خستمیە ریزی ریز لێگیراوانەوە) ئەمەش مزگێنی دەداتە رۆح بەم کارو کردەوانەی کە ئەنجامی داوە بۆیە خوای گەورە حەز دەکات پێی بگات وە ئەویش حەز دەکات بە خودای گەورە بگات، چونکە ئەو سوورەتە دڵی قورئانە[٣٢].تایبەتمەندیەتێکی سەرسورهێنەری هەیە لە خوێندنی ئەو سوورەتە لەلای مردوو.

أبو فرج کوڕی الجوزی باسی کردووەو دەڵێت: ئێمە لەلای باوکمان بووین کە پیاوێکی بە تەمەن بوو، لە سەرەمەرگدابوو، لە دوا کاتدا سەیری ئاسمانی کردوو پێکەنی، ئینجا ووتی: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ*بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (يس: ٢٦-٢٧) و ئەمری خوای کرد[٣٣].

سێ یەم: ئەمە کارو کردەوەیەکی خەڵکە وە دابو نەریتێکی کۆنو نوێی ئەوانە کەوا سوورەتی (يس) لەسەر مردووەکانیان دەخوێنن.

چوارەم: سەحابەکانﷺ ئەگەر تێبگەیشتان لەو فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: (إقرَؤوا ((يس)) عِندَ مَوتاكُم)، ئەوا لەسەر قەبرەکان دەیان خوێند، کاتێك ئەوێیان بەجێ دەهێشت، ئەو کارەش شتێکی ئاسایيو بەناوبانگ بوو لە نێوانیاندا.

پێنجەم: کەلكو سوودیشی بە گوێ گرتنی لە خوێندنی سوورەتەکەوە دڵو بیرو هۆشی ئامادەو جێگیر دەبێت لەکاتی خوێندنەوەیدا لە دوا ساتەکانی لە دونیادا ئەمەش مەبەستەکەیە، بەڵام خوێندنەوەی لەسەر قەبرەکەی، ئەوا هیچ پاداشتێکی

---

(٣٢) سەیری: سنن الترمذي (٢٨٨٧) بکە.

(٣٣) سەیری: کتێبی (الثبات عند الممات) لە إبن الجوزي لاپەرە: ١٨١ بکە.

نابێت، چونکە پاداشت یان بە خوێندنەوەی قورئانە یاخود بە گوێ گرتنە، ئەمەش کارو کردەوەیەکە بێگومان پچڕاوە لە مردوودا.

هەروەها الحافظ أبو محمد عبدالحق الأشبيلي لەسەر ئەمەدا لێکیداوەتەوەو دەڵێت: ئەوەی هاتووە کەوا باسکراوە کە مردووەکان پرسیار لە زیندووەکان دەکەن‌و قسەو کارەکانیان دەزانن، پاشان ووتی: أبو عمر کوڕی عبدالبرّ لە حەدیسێکی إبن عباس باسیکردووە، لە پێغەمبەرﷺ: (مَا مِنْ رَجُل يَمر بقبرِ أخِيه المؤمن كانَ يَعرِفه فيسلم عَليهِ إلاّ عرفه ورد عَلَيهِ السَّلام) [٣٤]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك بەلای گۆڕی برا ئیماندارەکەی تێدەپەڕێت‌و دەیناسێت و سەلامی لێدەکات ئیللا مردووەکە دەیناسێتەوەو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە). ئەم حەدیسەش لە أبی هورەیرە ڕیوایەت کراوەو دەفەرموویێت: (إنْ لَم يَعرفه وَسلم عَليهِ ردَّ عليه السلام). واتە: (بەڵام ئەگەر نەیناسێت‌و تەنها سەلامی لێبکات ئەوا وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە).

دەڵێت: لە عائیشەوە ڕیوایەت کراوە، کەوا دەڵێت: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (مَا مِنْ رَجُل يَزورُ قَبر أخيه فَيَجلِس عِنده إلاّ إستأنس به حتى يقوم) [٣٥]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك سەردانی گۆڕی براکەی دەکات‌و لەلای دادەنیشێت ئیللا هۆگرو هاوڕێی دەبێت تاوەکو هەڵدەستێت).

أبو الحافظ أبو محمد لەو بابەتەدا ناڕەزایی دەربڕیووە بەوەی أبو داود لە (سنن)ەکەی لە حەیسێکی أبو هورەیرە ڕیوایەتی کردووە دەڵێت: پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) فەرموویەتی: (مَا مِنْ أحَدٍ يسلّم عليَّ إلاّ رد الله عليَّ روحي حتى أردَّ

(٣٤) سەیری: فیض القدیر: ٥/ ٤٨٧، وە شرح الصدور: ٢٧٣ بکە، ئەم حەدیسەش لە پێشەکی کاروباری یەکەم لەمو پەرتوکەدا باسکراوە.

(٣٥) شرح الصدور: ٢٧٣.

عَليهِ السَّلام) [٣٦]. واته: (هيچ كەسێك نيە كاتێك سەلامم لێ دەكات ئيللا خوداى گەورە ڕۆحەكەم بۆ دەگەڕێنێتەوە تا وەكو وەڵامى سەلامەكەى دەدەمەوە).

ووتى: جا سلێمان كوڕى نعيم دەڵێت: پێغەمبەرم ﷺ لە خەودا بينى ووتم: ئەى پێغەمبەرى خودا، ئايا ئەو كەسانەى دێنە لاتو سەلامت لێ دەكەن وەڵاميان دەدەيتەوە؟ فەرمووى: (نَعم وأردّ عَلَيهِم). واتە: (بەڵێ وەڵاميشيان دەدەمەوە). پێغەمبەر ﷺ فێرى دەكردن كاتێ دەچنە گۆڕستانەكان بڵێن: (السَّلامُ عَلَيك يَا أهلَ الدّيار) [٣٧].

دەڵێت: ئەمەش بەڵگەيە لەسەر ئەوەى كەوا مردوو دەزانێت كێ سەلامى لێدەكاتو كێ دوعاشى بۆ دەكات.

أبو محمد دەڵێت: لەلايەن فضل كوڕى الموفق باسكراوەو دەڵێت: من دەچوومە سەر گۆڕى باوكم جار لە دواى جار زياتريش لەمە، جا ڕۆژێك تەرمێكم ديت لە گۆڕستانەكە كەوا بە خاكيان دەسپارد، منيش پەلەم بوو بۆ هەندێ كارى پێويستىو نەگەڕامەوە، جا كاتێك شەو داهات لە خەومدا بينيم، پێى ووتم: ئەى كوڕەكەم، بۆ نەهاتيە لام؟ پێم ووت: بابە گيان، ئايا تۆ دەزانيت كەوا من دێم بۆ لات؟ ووتى: ئا سوێند بە خودا كوڕەكەم، هێشتا چاوم لە تۆيە كاتێك لە هەيوانەكە دەردەچيت تاوەكو دەگەيتە لام و لەلام دادەنيشيتو هەڵدەستيت [٣٨].

إبن أبى الدنيا دەڵێت: إبراهيم كوڕى بشار الكوفى بۆى گێڕامەوە ووتى: الفضل كوڕى الموفق بۆمى گێڕايەوە جا باسى چيرۆكەكەى كرد [٣٩].

---

(٣٦) سنن أبو داود (٢٠٤١).

(٣٧) سەيرى: موسلم (٩٧٤) بكە، ئەم حەديسەش باسكراوە.

(٣٨) أهوال القبور: ٢٠٤.

(٣٩) المنامات: إبن أبى الدنيا: ٣٠-٣١.

له عمرو كوڕی دینارەوه وەرگیراوەو دەڵێت: هیچ مردوویەك نیه ئیللا دەزانێت کەوا له پاش خۆی خانەوادەی سەردانی دەکەن، کەوا ئەوان دەیشۆنو کفنی دەکەن، ئەویش سەیری ئەوان دەکات(٤٠).

له مجاهد وەرگیراوە کەوا دەڵێت: پیاو بە کاروکردەوه چاکەکانی کوڕەکەی، له گۆڕەکەیدا مژدەی پێ دەدرێت له دوای خۆیدا(٤١).

***

{له پەسندکردنو باشزانینی تەلقین کردنی مردوو لەناو گۆڕدا}

هەروەها بەڵگەش لەسەر ئەمە ئەوەی دەکرێت کردەوەیەکی کۆنی خەڵکە و تاکو ئێستاش له تەلقین کردنی مردوو لەناو گۆڕەکەیدا، ئەگەر چی گوێشی لێبێت بەلاّم هیچ کەڵكو سوودی بۆی نابێتو بێ ئەنجامە، لەبارەی ئەمە پرسیار لە ئیمامی أحمدرَحِمَهُ الله کرا بە باشزانینی، و ئەو ناڕەزایی لەسەر ئەو کارە دەربڕی.

له حەدیسێکی لاوازدا ڕیوایەت دەکرێت کەوا الطبراني له (المعجم)ەکەی باسی دەکات له حەدیسێکی أبی أمامە دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: (إذا مَاتَ أحَدكُم فَسَويتم عَليهِ التُراب فليقم أحَدكم عَلى رَأْس قَبْرهِ، ثُمَّ يَقُول: يَا فلان إبْن فلانَة فإنَّه يَسمَع وَلا يجيب، ثُمَّ لِيَقل: يَا فلان إبن فلانة الثَانِيَة، فَإنَّه يَستوي قاعِداً، ثُمَّ ليقل: يَا فلان إبن فلانة يقول: أرشَدنا رَحمكَ الله وَلكنَّكُم وَلا تَسْمَعُون، فَيَقول: اذكُر مَا خَرَجت عَلَيهِ مِن الدُّنيا شَهادَة أنْ لا إلهَ إلاّ الله وَأنَّ مُحمَّداً رَسُول الله، وَأنَّكَ رضيت بالله رَبَّاً، وَبالإسلام ديناً، وَبمُحَمد نَبياً، وَبالقرآنِ إمَاماً، فَإنَّ مُنكَراً وَنَكيراً يتأخَذ كُل واحِد مِنهَا وَيَقُول: انْطَلِق بِنا، مَا يَقعدنا عِندَ هذا وَقَد لقِن حجتَه؟

(٤٠) شرح الصدور: ١٣٩.

(٤١) أهوال القبور: ١٩٨.

وَيَكُون الله وَرسوله حجيجه دونهما).فقال رجل: يا رسولالله، فان لم يعرف أمه؟قال:((ينسبهُ إلى أمّه حواء))[42].

واته: (ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد کاتێ خۆڵتان بەسەریداکرد با یەکێکتان لەسەر گۆڕەکەی بوەستێت، پاشان بڵێت: ئەی فلانی کوڕی فلانە ئافرەت، جا ئەو لە پێوە دەوەستێت، پاشان دیسان بڵێتەوە: ئەی فلانی کوڕی فلانە ئافرەت مردووەکە دەڵێێت: ڕێنماییمان بکە ڕەحمەتی خودات لێبێت بەڵام ئێوە گوێتان لێ نابێت، با بڵێت: بەبیر خۆت بێنەوەبەوەی کە لە دونیادا دەرچوویت (شَهادَةَ أنْ لا إلـهَ إلاّ الله وَأنَّ مُحَمَّداً رَسُول الله) وە تۆ ڕازی بوویت بەو خودایە کە پەروەردگارت بێت، بە ئیسلامیش ئاینو ڕێبازت بێت، و بە محمد پێغەمبەرت بێت، و قورئانیش پەیامو پێشەوات بێت، جا مونکیرو نەکیر کەوا دوو فریشتەی پرسیارکەرن یەك لەدوای یەکدا دێن جا دەڵێن: بۆمان هەستەوە، کێ یە کەوا لەلای ئەو داماندەنیشێنێ کە تەلقین دراوە؟ ئەوکاتە خوداو پێغەمبەرەکەی دەبێتە پشتو پەنای ئەو بێجگە لەوان) ئینجا پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، ئەگەر دایکی نەناسرا؟ فەرمووی: (ئەوکاتە دەگەڕێندرێتەوە بۆ دایکی حەوا).

جا ئەگەر ئەو حەدیسە نەش سەلمێنرا، ئەوا دەبێت لەو کارە بەردەوام بێت لە گشت گێژەلووکەو کۆسپو تەگەرەیەك بەبێ ئینکاری کردنێکی تەواو لەو کارەدا.

هەروەها أبو داود بە ئیسنادێکی (خراپ نیە) ڕیوایەتی کردووە کەوا پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) ئامادەی تەرمی پیاوێك بوو، کاتێك ناشتیان فەرمووی: (سَلّوا لأخِيكُم التثبِيت فَإنَّهُ الآن يُسأل) [43]. واتە: (سەلام لە براکەتان بکەنو دڵو دەروونی جێگیر بکەن چونکە ئەو ئێستا پرسیاری لێ دەکرێت).

---

[42] - مجمع الزوائد: ٢/٣٢٤.

(٤٣) سنن أبي داود: (٣٢٢١).

پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا ئێستا پرسیاری لێ دەکرێت، و ئەگەر پرسیاریشی لێ بکرێت ئەوا گوێی لە تەلقینەکە دەبێت.

هەروەها لەپێغەمبەرﷺ وەرگیراوە کەوا دەفەرمووێت: (أنَّ الميّت يسْمَع قرع نَعالهم إذا وَلّوا منصَرِفين). واتە: (مردوو گوێی لە دەنگی نەعلەکانیانە کاتێك ئەوێ بەجێ دەهێڵن).

عبدالحق لە هەندێك پیاوچاکان باس دەکاتو دەڵێت: برایەکم مرد، لە خەومدا بینیمو ووتم: ئەی براکەم، حاڵت چۆن بوو کاتێك لە گۆڕەکەت دانـدرایت؟ ووتی: کۆمەڵەیەك ئاگریان بۆ هێنام جا ئەگەر دوعا خوازێك دوعای بۆ نەکردبام بەهیلاك دەچووم[٤٤].

هەروەها شبیب کوڕی شیبە دەڵێت: دایکم لە کاتی سەرەمەرگدا وەسیەتی کردم، ووتی: ئەی کوڕەکەم، ئەگەر منتان ناشت ئەوا لەلای گۆڕەکەم بوەستە، بڵێ: ئەی دایکی شبیب، بڵێ لا إلـهَ إلاّ الله، جا کاتێ ناشتمان لەلای گۆڕەکەی وەستامو ووتم: ئەی دایکی شبیب بڵێ: لا إله إلاّ الله، پاشان رۆیشتم، کاتێك شەو داهات لە خەومدا بینیم ووتی: ئەی کوڕەکەم، خەریك بوو بەهیلاك بچم ئەگەر تۆ بە لا إله إلاّ الله فریام نەکەوتبایت، ئەی کوڕەکەم بەڕاستی تۆ وەسیەتەکەی منت بەجێ گەیاند[٤٥].

إبن أبى الدّنيا باسدەکات، لە تماضر کچی سەهل خێزانی أیوب کوڕی عیینە دەڵێت: سفیان کوڕی عیینەم لە خەودا بینی، ووتی: خودای گەورە پاداشتی چاکەی أیوبی برام بداتەوە، بەڕاستی زۆر سەردانم دەکات کەوا ئەمڕۆش لەلام بوو، جا أیوب ووتی: بەڵێ ئەمڕۆ چوومە گۆڕستان چوومە لای گۆڕەکەی[٤٦].

---

(٤٤) أهوال القبور: ٤٩.

(٤٥) المنامات: ٣٠.

(٤٦) أهوال القبور: ٢٠٤.

له عماد كوڕی سلمة دەگێڕدرێتەوە، له ثابت، ئەویش له شهر کوڕی حوشب کەوا الصعب کوڕی جثامةو عوف کوڕی مالك برا بوون، صعب بە عەوفی ووت: براکەم هەر یەکێکمان پێش ئەویتر مرد با ئەوی دیکە بێتە لای‌و چاودێری بێت، ووتی: ئایا ئەمە دەبێت؟ ووتی: بەڵێ، جا صعب مرد، عەوف لە خەودا بینی وەك ئەو وابوو بچێتە لای، ووتی: ووتم: ئەی براکەم، ووتی: بەڵێ، ووتم: چیتان لێکرا؟ ووتی پاش نارەحەتی‌و گرفتێکی زۆر لێمان خۆشبوو، ووتی: جا پارچەیەکی ڕەشم لە گەردنی دیت، ووتم: ئەی برا ئەوە چییە؟ ووتی: دە دینارم لە فلانە جوولەکە وەرگرتبوو، وا لە گیرفانمدایە برۆ بیدەرێ، بزانە براکەم هەر شتێك ڕووی دابێت لەناو بنەماڵەکەم پاش مردنم ئیللا هەواڵەکەی بەمن گەیشتووە هەتاکو پشیلەیەکمان هەبوو لەو ڕۆژانە مردووە، بزانە کچێکم هەیە پاش شەش ڕۆژی دیکە دەمرێت برۆ ئامۆژگاری چاکەی بکە.

جا کاتێك ئەمانە هاتەدی ووتم: ئەمە تەنها فێرکارێك هەیە، چوومە لای خێزانەکەی، ووتیان: بەخێر بێیت عەوف ئاوا بەم شێوە وازتان لە براکەتان هێناوە؟ بۆچی نزیکمان نەکەوتوویتیەوە لەوەتەی صعب مردووە ووتی: بیانووم هێنایەوە وەکو خەڵکی، جا سەیری هەگبەکەیم کردوو هێنامە خوارەوە ئەوەی تیای بوو دەرم هێنا، جا پێچراوە یاخود توورەگەیەکم بینی کەوا دینارەکانی تێدابوو، ئینجا بەدوای جوولەکەکەدا گەڕام، پێم ووت: ئایا تۆ هیچ شتێکت لەسەر صعب هەیە؟ جوولەکەکە ووتی: خوا ڕەحم بە صعب بکات ئەو لە هاوڕێکانی پێغەمبەرﷺ بوو ئەمە بۆ ئەوە، ووتم: پێم بڵێ، ووتی: بەڵێ، دە دینارم پێی دابوو، جا پارەکەم گەڕاندەوە بۆ ئەو، ووتی: سوێند بەخوا ئەمەش لە پیاو ماقوولی‌و پیاوچاکی ئەوە، ووتی: ووتم: ئەوە یەکێکیان.

ووتی: جا ووتم: ئایا هیچ ڕووداوێك هەیە لەناو ئێوە لەپاش مردنی صعب ڕوویدابێت؟ ووتیان: بەڵێ، ئەمە لەناو ئێمە ڕوویداوە، وە ئەمەش ڕوویداوە، ووتی:

ووتم: باسی بکەن، ووتیان: بەڵێ پشیلەیەك لەو ڕۆژانە مرد، جا ووتم: ئەمە دووەمیان.

ووتم: کوا کچی براکەم؟ ووتیان: یاریدەکات، جا چوومە لای و دەستم بەسەری داهێنا، کەوا ئەو تای لێبوو حاڵی زۆر شپرزە بوو، ئینجا ووتم: ئامۆژگاریم کرد بە کاری چاکە، جا پاش شەش ڕۆژکچەکە وەفاتی کرد(٤٧).

ئەمەش لە زیرەکی و تێگەیشتنی عەوفەﷺ، کە ئەو لە سەحابەکان بوو لە کاتێکدا وەسیەتی الصعب کوڕی جثامتی جێ بەجێ کرد لەپاش مردنی، جا ڕاستی و دروستی قسەکەی ئەوی زانی سەبارەت بەو دە دینارەی کە صعب پێی گووت کەوا لە گیرفانی دایە، پاشان پرسیاری لە جوولەکەکە کرد، ئەمەش هاوشێوە بوو لەگەڵ ئەو خەونەی کە بینی بووی، ئینجا عەوف دروستی کارەکەی یەکلایی کردەوە، جا پارەکەی دا بە جوولەکەکە، ئەمەش تێگەیشتنێکە کە شایانی تێگەیشتووترین خەڵکە، و زاناترینیان، ئەمانە سەحابەکانی پێغەمبەرنﷺ، ڕەنگە زۆربەی ئەوانەی لەپاش ئەواندا دێن ئینکاری ئەوە دەکەن و دەڵێن: چۆن دروستە بۆ عەوف کەوا ئەو پارانە بگەڕێنێتەوە بۆ جوولەکەیەك کە لە خەودا بینیوویەتی لە کاتێکدا صعب ئەو پارانەی بە هەتیوەکانی و ماڵ و منداڵەکانی خۆی بەجێ هێشتووە؟ وە هاوشێوەی ئەم تێگەیشتن و شارەزاییە کەوا خودای گەورە تایبەتی کردووە بۆ ئەوان جگە لە خەڵك چیرۆکی ثابت کوڕی قەیس کوڕی شماس، کەوا عومەر کوڕی عبدالبرو هەندێکی تر باس دەکات، أبو عمر دەڵێت: عبدالوارث کوڕی سفیان بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە قاسم کوڕی أصبغ، ئەویش لە أبو الزنباع روح بن الفرج، ئەویش لە سعید کوڕی عفیر و عبدالعزیز کوڕی یحیی المدنی، ئەوانیش لە مالك کوڕی ئەنەس، ئەویش لە ثابت کوڕی قەیس کوڕی شماس: کەوا پێغەمبەرﷺ

(٤٧) شرح الصدور: ٣٥٢.

پێی فـەرمووە: (يَـا ثَابْـت، أمـا تَرضـى أنْ تَعـيش حَمِـيداً وَتَقتـل شَـهِيداً وَتَـدخُل الجَنَّة؟).قال مالك: فَقتلَ ثابت بن قيس يوم تاقيامة شهيداً واتە: (ئەی ثابت، ئایـا ڕازی نابیت ژیانێکی سـەربەرزو سوپاسـگوزار بـژیتو بەشـەهیدی بمریـتو بـچیتە بەهەشت؟) مالك ووتی: جا ثابـت کوڕی قەیس لە (یوم الیمامـة) ئـەو ڕۆژەی خـوا وویستی لەسـەر بوو شەهید کرا.

أبو عمر دەڵێت: وا هیشام کوڕی عمـار ڕیوایـەتی کـردووە، ئـەویش لـە صـدقة کوڕی خالد، دەڵێت عبدالرحمن کوڕی یزید کـوڕی جـابر بۆمـانی گێڕایـەوە ووتـی: عطاء الخراسانی بۆمی گێڕایەوەو ووتی: کچی ثابت کوڕی قەیس کـوڕی شمـاس بـۆ منی گێڕایەوە، ووتی: کاتێك ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّـذِينَ آمَنُـوا لَـا تَرْفَعُـوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾ {الحجرات: ٢}

واتــە: (ئــەی ئــەو کەســانەی باوەڕتــان هێنــاوە، دەنگتــان بەســەر دەنگــی پێغەمبەرﷺ بەرز مەکەنەوە لەکاتی گفـتو گـۆدا)، بـاوکی هاتـەوە ماڵەکـەی خۆی، جا دەرگای لەسەر خۆی قەپات کرد، لەوکاتەدا پێغەمبەرﷺ پێـی زانـی، بەدوایدا ناردیو لەم بارەیەوە پرسیاری لێکرد، ووتی: مـن پیـاوێکم دەنگـم بـەرزو گەورەیە دەترسم کارو کردەوەکانم بە فیڕۆ بـڕوات، جـا پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: (لَسْت فِيهِم بَل تعيش بِخَير وَتَمُوت بِخَير). واتە: (تـۆ لـەوان نیـت بـەڵکو بـەخێرو چاکە دەژیتو بە خێرو چاکەش دەمریت).

هەروەها کچی ثابت کوڕی قەیس کوڕی شماس دەڵێت: پاشان خودای گەورە ئـەم ئایەتەی دابەزانـد: ﴿إِنَّ اللَّـهَ لَـا يُحِـبُّ كُـلَّ مُخْتَـالٍ فَخُـورٍ﴾ {لقمـان: ١٨} واتـە: (بەڕاستی خوا ئەو کەسانەی خۆش ناوێت کە خۆ هەڵکێشو فەخر فرۆشو فیزاوین) جا دەرگای لەسەر خۆی پێوەدا، جا دەستی بە گریان کرد، خۆی لە پێغەمبەرﷺ وون کرد، ئینجا پێغەمبەرﷺ بەدوایـدا نـاردیو هـەواڵی پرسـی، ووتـی: ئـەی پێغەمبەری خوا، من جوانیم خۆش دەوێت، و حەز دەکـەم خـۆم لـەناو قەومەکـەم

وونكەم، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (لَسْتَ مِنهُم بَل تعيش حَميداً، وَتقتل شَهيداً، وَتدخل الجَنَّة)[٤٨]. واتە: (تۆ لەوان نیت بەڵکو بە ژیانێکی گەورەو سوپاسگوزار دەژیت، و بە شەهیدی دەمریت، ودەچیتە بەهەشت).

هەروەها کچی ثابت دەڵێت: جا کاتێك (یوم الیمامە) بوو باوکم لەگەڵ خالدی کوڕی وەلید دەرچوو بۆ موسەیلەمە، کاتێك پێی گەیشتنو بۆیان دەرکەوت ثابتو سالم کە خاوڕیی أبو حذیفة بوون ووتیان: ئەمە چییە ئێمە لەگەڵ پێغەمبەرﷺ شەڕمان دەکرد، پاشان هەریەکەیان چاڵێکی لێدا، ئینجا خۆیان جێگیر کرد بەشەڕ هاتن تاوەکو کوژران، ئەو ڕۆژە لەلای ثابت قەڵغانێکی بەنرخ هەبوو، پیاوێك لە موسڵمانان نووست لە خەویدا ثابت دێتە لای، پێی ووت: ڕێنماییت دەکەم بە وەسیەتێك، نەکەیت بڵێیت ئەوە خەونە، لەبیری نەکەیت، کاتێك من کوژرام پیاوێك لە موسڵمانان بەلامدا تێپەڕی، قەڵغانەکەی منی برد، ماڵەکەی لە دووری خەڵکە، لەلای ماڵەکەی ئەسپێکی لێیە بە گوریسێکی گرژ بەستراوەتەوە لەوێ قەڵغانەکە داپۆشراوە، و لەسەر داپۆشراوەکەش زینێك هەیە، بڕۆ لای خالد با ئەو بەدوای قەڵغانەکەمدا بگەڕێو بیباتەوە، و کاتێك چوویە مەدینە بڕۆ لای خەلیفەیەکی پێغەمبەرﷺ، بە مانای: أبو بکر الصدیق، پیاوەکە هاتە لای خالدو پێی ڕاگەیاند، جا بەدوای قەڵغانەکەدا گەڕاو هێنایەوە، جا ئەبو بەکر باسی لە خەونەکەی کردوو وەسیەتەکەی بە دروست داناو ووتی: هیچ کەسێك ناناسم وەسیەتەکەی لەپاش مردنیدا بڕیاری لەسەر بدرێت جگە لە ثابت کوڕی قەیسرضي الله عنه[٤٩]. ئەوەی ئەبو عومەر باسی کرد کۆتایی هات.

جا خالدو ئەبو بەکری صدیقو ئەو سەحابەیەی لەگەڵیدا بوو ڕێککەوتن لەسەر کارکردن بەو خەونە، وە جێبەجێ کردنی وەسیەتەکەی و سەندنەوەی قەڵغانەکە لە

(٤٨) الأستعاب: ١/ ١٨٣.

(٤٩) مجمع الزوائد: (٩/ ٣٢٠)، وە شرح الصدور.

دەستی ئەو کەسەی داگیری کردبوو، ئەمەش ڕەسەنترین‌و پوختترین تێگەیشتنە لە ئاین.

ئەگەر بهاتایە أبو حنیفەو أحمدو مالك ڕازیبیان بە قسەی داواکراو لە هەردوو هاوسەرەکە ئەوا بەبێ ئەویتر چاك نەدەبوو ببێتە خێرو سەدەقە بۆ خێزانەکەی، ئەمەش باشترینانە، وە بێگومان خودای گەورە یاسای بۆ سنووری ئافرەت داناوە بە باوەڕهێنانی ژن‌و مێرد بەوەی لە نێوانیاندایە، ئەمەش ئاشکراترین بەڵگەیە لەسەر ڕاسگۆیی پیاوەکە.

خودای پاك‌و بێگەرد یاسای داناوە بۆ ڕازی بوونی هەردوو داواکراو لەسەر وازهێنانی مردووەکانیان ئەگەر لە سەفەردا مرد، و وەسیەتکرا بە دوو پیاوی ناموسڵمان وەك شایەت، جا میراتگرەکە بەسەر خیانەتی هەردوو وەسیەتکراوەکەدا چوو بەوەی کە ئەوا سوێند بە درۆ بە خودا دەخۆن‌و مافی ئەوان بۆ خۆیان دەگەڕێننەوە، دەبێت دوو کەسی دیکە لە خزمی نزیکی مردووەکە بێت لە جیاتی ئەوان ئامادە بکرێن کە شایەتی ئەوان لە شایەتی دوو پیاوەکەی تر ڕاست‌و دروستتر بێت، و ئەمەش خودای گەورە لە کۆتایی سوورەتی (المائدة) دایبەزاندووە، لە کۆتایی قورئانیشە کە دابەزیووە، ئەمەش سەحابەکان پەیڕەویان کردووە لە پاشان کاریان پێکردووە.

لەسەر ئەمەش کارکردنی سەرۆکێکی دادپەروەر لە دەرهێنان‌و وەرگرتنەوەی شتە دزراوەکان لە پیاوی دزو جەردە هەتا زۆر کەس هەیە ئینکاری ئەو شتە دەکات‌و پاڵپشتیان دەکات ئەگەر شتەکەیان دزی بێت.

خودای گەورە قسەی کردووە لەبارەی ئەو شایەدەی کە شایەتی داوە لە نێوان یوسفی ڕاستگۆو خێزانی عەزیزی میسر کەوا حوکمی ڕاستگۆیی یوسف‌و درۆی ژنەکەی دا لەگەڵ ئەوەش خزمی ئەوان بوون، و خودای گەورە لەم بارەیەوە ناڕەزایی

دەرنەبڕی، بەڵکو خوای گەورە قسەکانی بە بەڵگە هێناوەتەوە[50]. پێغەمبەر ﷺ هەواڵی داوە: لە پێغەمبەری خودا سلیمان کوڕی داود: کەوا حوکمی نێوان دوو ئافرەتی کرد کە هەردووکیان بانگەوازی ئەوەیان دەکرد کە ئەو منداڵە بچووکە لە مێردەکەیەتی‌و هی ئەوە کاتێك ووتی: (أَئتُوني بالسِّكين أشَقُّ الوَلَد بَينَكما، فَقَالَتْ الكُبرى نَعم رَضيتُ بِذلِكَ لِلتسلي بِفقد إبن صَاحِبَتها، وَقالَتْ الأُخرى: لا تَفْعَل هُوَ إبنها فَقَضى بِهِ لَها)[51]. واتە: (چەقۆیەکم بۆ بێنن تاوەکو منداڵەکە بکەم بە دوو پارچە لە نێوانتاندا، جا ئافرەتە گەورەکە ووتی: بەڵێ من ڕازیم بەمە بۆ دڵخۆشکردن بە لەدەستدانی کوڕی خاوەنەکەی، و ئافرەتە بچووکەکە ووتی: ئەم کارە نەکەی چونکە ئەمە کوڕی ئەوە، جا کوڕەکەی گەڕاندەوە بۆ ئافرەتە گەورەکە). ئەمە شەفەقەت‌و ڕەحمەت‌و بەزەیی یە کە دڵی ئافرەتەکە پێی هەستا کە بۆ یەکێکی تر لێداوە، وە بە زیندوویی دەمێنێتەوە، هەر ئەمەش چاوەڕوان دەکرێت.

ئەمەش باشترین‌و دادپەروەرترین حوکم‌و یاسایە، وە شەریعەتی ئیسلامیش بڕیار لەسەر ئەم جۆرە نموونەیە دەدات‌و شایەتی لە ڕاستی‌و دروستی دەدات.

مەبەستیش لە وەڵامدانەوەی ئەوانەی پرسیار دەکەن، و ئەگەر مردوو ئەو زانیاریانەی بە درێژی‌و بە کورتی زانی، جا زانیاریشی بە سەردانی زیندووان‌و سەلام کردن لێی و دوعاو پاڕانەوە لە بۆی لە پێشترو شیاو ترە.

***

(٥٠) سەیری ئایەتەکانی(٢٦,٢٧,٢٨) لەسورەتی(یوسف) بکە.

(٥١) موسلیم ڕیوایەتی کردووە(١٧٢٠).وە(مسند أحمد) ٢/٣٤٠.

ئایا ڕۆحی مردووەکان بە یەکتر دەگەن
وە سەردانی یەکتر دەکەن و یەکتر دەدوێنن یاخود نا؟

هەروەها ئەمەش مەسەلەیەکی پیرۆزو چارەنووسێکی گەورەیە، وەڵامەکەشی لە ڕاستیدا ڕۆحەکان دوو بەشن: ڕۆحەکانی ئەشکەنجەو ئازار دەرەکان و ڕۆحەکانی بەخشندەو بەختەوەرەکان، جا ڕۆحە ئازار دەرەکان سەرقاڵو خەریکن بە خۆیان بەوەی لە ئازارو ئەشکەنجە دانو ناپرژێنە سەر هاموشۆکردنی یەکترو بە یەکتر گەیشتن، بەڵام ڕۆحە شادمانو بەخشندەکان کە بەندکراو نین ئەمانە دەگەن بەیەكو یەکتر دەدوێننو سەردانی یەکتریش دەکەن هەروەك لە دونیا دەیانکرد، بەڵام ئەمانە لە ئەهلی دونیا نین، و هەر ڕۆحێك لەگەڵ ئەو هاوڕێیەی دەبێت کە کاروکردەوەی وەك ئەو بووە، ڕۆحی پێغەمبەرﷺ لەگەڵ هاوڕێی هەرە بەرزە کە خودای گەورەیە، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩}. واتە: (ئەوەی فەرمانبەرداری خواو پێغەمبەر بکات، جا ئەوانە لەگەڵ ئەو کەسانەدا بن (لە بەهەشتی بەریندا) کە خوا نازو نیعمەتی ڕژاندووە بەسەریاندا لە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئای کە ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمێکی چاكو بێ وێنەن). ئەم ژیانو کاروبارە جێگیرە لە دونیا، و لەجیهانی بەرزەخدا، لە جیهانی جەزاو پاداشت دانەوەدا، مرۆڤیش لەگەڵ ئەو کەسەیەکە لەو سێ ژیانو جیهانەدا خۆشی دەوێت.

هەروەها جەریر ڕیوایەت دەکات: لە منصور، ئەویش لە أبی الصنحی، ئەویش لە مسروق دەڵێت: سەحابەکانی پێغەمبەرﷺ دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خودا لەوانەیە ئەگەر لە دونیا لێت جیاببینەوە و ئەگەر مردیو بەرز بوویەوە بۆ سەروی

ئێمه جارێكی دیكه نەت بینینەوە، جا خودای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩}[٤٢].

الشعبی دەڵێت: پیاوێك لە ئەنسارەكان بە گریان هاتە لای پێغەمبەرﷺ جا فەرمووی: (ما یبكیك یا فلان؟). واتە: (ئەی فلان بۆچی دەگری؟) پیاوەكە ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، سوێند بەو خودایەی كە هیچ خودایەكی دیكە نیە جگە لە ئەو تۆم لە خۆشم خۆشتر دەوێی، وە من لەگەڵ ماڵو منداڵەكەم باسی تۆمان دەكردو یادمان دەكردیت بۆیە هاتوومە خزمەتت تا وەكو بت بینم، جا مردنی تۆو خۆمم بیركەوتەوە، زانیوومە كە من لەگەڵت كۆ نابمەوە تەنها لە دونیادا نەبێت، وە تۆ لەگەڵ پێغەمبەراندا بەرز دەبیتەوە، و زانیوومە كاتێك دەچمە بەهەشت مەنزڵگایەكەم لە مەنزڵگای تۆ نزمترە، جا پێغەمبەری خوداﷺ هیچ وەڵامی نەداوە، ئەو كاتە خودای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩} تاوەكو دەفەرموێت: ﴿وَكَفَى بِاللّهِ عَلِيماً﴾ (النساء: ٧٠).

خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ* ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً* فَادْخُلِي فِي عِبَادِي* وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ {الفجر: ٢٧-٣٠}. واتە: (ئەی خاوەنی دڵو دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت كە تۆ لەو ڕازیتو ئەویش لە تۆ ڕازیە، دە بچۆرە ڕیزی بەندە چاكە نازدارو بەڕێزەكانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە ڕازاوەكەمەوە) بە مانای: بچۆ بۆ لای بەندە چاكەكان و لەگەڵیاندابە، ئەمەش لەكاتی مردندا بە ڕۆح دەوترێت.

(٤٢) سەیری: تەفسیری قرطبي(٥/ ٢٧٢) بكە.

له چیرۆکی شەورۆی پێغەمبەرﷺ له حەدیسێکدا عەبدوڵڵای کوڕی مسعود دەڵێت: کاتێك شەوڕەو بە پێغەمبەرﷺ کرا بە إبراهیم‌و موساو عیسا گەیشتعليهم السلام، باسی ڕۆژی دواییان کرد، له إبراهیم دەستیان پێکرد پرسیاریان لەو بارەیەوە لێکرد بەڵام لەبارەی ڕۆژی دوایی هیچ زانیاری نەبوو، پاشان پرسیاریان له موسا کرد ئەویش هیچ زانیاری لەسەری نەبوو، تاوەکو پرسیارەکەیان بردە لای عیساعليه السلام.

جا عیسا فەرمووی: خودای گەورە پەیمانی داومەتێ بە دەنگێکی نزم‌و لەسەرخۆ، جا باسی دەرچوونی دەجالی کرد. فەرمووی: دادەبەزم‌و دەیکوژم، لەوکاتە خەڵکی دەگەڕێنەوە وولاتی خۆیان یەئجوج‌و مەئجوج پێشوازیان لێ دەکەن، ئەوانە له هەموو بەرزاییی‌و کون‌و کەلەبەرێکەوە دادەبەزن، بەلای هیچ ئاوێکدا تێپەڕنابن ئیللا دەیخۆنەوە، و بە لای هیچ شتێکدا تێناپەڕن ئیللا تێکی دەدەن‌و خراپی دەکەن، ئینجا خەڵکەکە هانا بۆ لای من دێنن‌و منیش داوای یارمەتی له خودای گەورە دەکەم جا دەیانمرێنێت، و لەبەر بۆنی پیسی ئەوان زەوی پڕ دەبێت، دیسان هات‌و هاوار بۆ لای من دەهێنن جا لە خودا دەپاڕێمەوە، لەوکاتەدا خودای گەورە لە ئاسماندا بارانێك دەنێرێت‌و ئاوەکە لاشەکانیان هەڵدەگرێت‌و دەیانبات، فڕێیان دەداتە ناو دەریا، پاشان چیاکان دەتەقنەوە، زەویش وەك پێستەی خۆشکراو ڕادەخرێت‌و فراوان دەبێت، جا خودای گەورە پەیمانی ئەوەی پێداوم‌و هەردەبێت، جا ڕۆژی دوایی لەلای خەڵك وەك سکپڕێکی تەواوکەر لە ئان‌و ساتدایە کەس نازانێت کەی لە ناکاو بۆیان دێت‌و لە دایك دەبێت ئایا بە شەو یان بە ڕۆژ دەبێت. الحاكم وە البيهقي باسیان کردووە[٥٣].

---

(٥٣) سەیری: المستدرك (٢/ ٣٨٤) بکە.

- **ئەمەش دەقێکە لە یەکتر دوواندنو گفتوگۆ کردنی ڕۆحەکان**

خودای پاكو بێگەرد هەواڵی داوە لەبارەی شەهیدەکان کەوا ئەوان زیندوونو لەلایەن خودای گەورەوە ڕزقو ڕۆزییان پێدەدرێت، و ئەوان مژدە دەدەنە ئەو کەسانەی کە هێشتا پێیان نەگەیشتوون لەدواوەی ئەواندان، ئەوانە مژدە دەدەن بە بەخشندەو چاکەیەك لەلایەن خودای گەورەوە بۆ ئەوان دانراوە، و ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەیەکتر گەیشتنیان لە سێ ڕووەوە، یەکەمیان: ئەوان لەلایەن خودای گەورەوە ڕزقو ڕۆزیان پێدەدرێت، ئەگەر زیندووش بن دەبێت بەیەکتر بگەن. دووەمیان: ئەوانە بێگومان مژدە دەدەنە براکانیان بە هاتن بۆ لایانو بەیەکتر گەیشتنیان. سێ یەمیان: ووشەی مژدە بەیەکتر دەدەن لە زمانەوانیدا بەمانای ئەوانە یەك بۆ یەکتر مژدە دەنێرن وەك لەگەڵ یەکتر تێکەڵ بوون.

هەروەها لەم بارەیەوە زۆر قسە کراوە...

جا لەوانە: کەوا صالح کوڕی بشیر باسیکردووە، دەڵێت: لەپاش مردنی عطاء السلمي لەخەودا بينيم، پێم ووت: خوا ڕەحمت پێ بکات لە دونیادا هەردەم خەمبار بوویت، جا ووتی: سوێند بەخوا لێرەدا پاداشتەکەم بە خۆشیو شادمانیەکی نەبڕاوەیە، جا پێم ووت: تۆ لە چ پلەو پایەیەك دایت؟ ووتی: لەگەڵ ئەو کەسانەدام کە خودای گەورە نازو نیعمەتی ڕژاندووە بە سەریاندا لە پێغەمبەرانو ڕاسگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکاندا(٥٤).

وە عەبدوللای کوڕی المبارك دەڵێت: (سفيان الثوري)م لە خەودا بینی، پێم ووت: خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: گەیشتم بە محمدو کۆمەڵەکەی(٥٥).

صخر کوڕی ڕاشد دەڵێت: لە پاش مردنی عبدالله کوڕی المبارك لە خەودا بينيمو پێم ووت: ئایا تۆ نەمردوویت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئەی خودای گەورە چی لێکردی؟

---

(٥٤) المنامات ژمارە (٥٦)، وە سەیری: صفة الصفوة (٣/ ٣٣٠) بکە.

(٥٥) المنامات ژمارە (٤٥).

ووتی: خودای گەورە لێم خۆش بوو لێخۆشبوونێك کە هەموو تاوانێکی دەورە داوە. ووتم: ئەی سفیان الثوري؟ ووتی: بەخ بەخ ئەو لەگەڵ ئەو کەسانەدایە کە خودای گەورە نازو نیعمەتی بەسەر ڕژاندوون لە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمی چاکو بێ وێنەن[٥٦].

إبن أبي الدنيا لە حەدیسێکی حماد کوڕی زیت باس دەکات، لە هشام کوڕی حسان، ئەویش لە حفصەی کچی ڕاشد دەڵێت: مروان الحلمي دراوسێی من بوو، کە ئەو قازییەکی تێگەیشتوو بوو، حفصە ووتی: جا مرد لە ڕووخساریدا خەمو خەفەتێکی زۆر دیار بوو،

ووتی: جا لە خەودا بینیم، ووتم: ئەی باوکی عبدالله خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: منی خستە بەهەشت، ووتم: پاشان چیتر؟ ووتی: پاشان بەرز بوومەوە بۆ لای هاوەڵە بەرێزەکان، ووتم: پاشان چیتر؟ ووتی: پاشان بەرز بوومەوە بۆ لای هاوەڵە نزیکەکان، ووتم: لە براکانت کێت دیت؟ ووتی: الحسن وإبن سیرینو میمون کوڕی سیاهم بینی.

حماد دەڵێت: هشام کوڕی حسام ووتی: دایکی عبدالله بۆی گێڕامەوە، کە ئەو لە باشترین ئافرەتانی خەڵکی بەسرە بوو ووتی: کاتێ نووستم لە خەودا چوومە مەنزڵگایەکی خۆشو چاك، پاشان چوومە ناو ڕەزو بێستانێك، ئەوەی بە بیرم دێت ماشاء الله جێگایەکی خۆش بوو، پیاوێکم بینی لەسەر سیسەمێکی زێڕ ڕاکشابوو وە لە دەورەیدا کەنیزەکی خزمەتکار هەبوو کە پەرداغو پیاڵەیان بە دەستەوە بوو، دایکی عبدالله ووتی: بەڕاستی من زۆر سەرم سوڕما لەو شتە چاکەی کە بینیم جا ووتیان: ئەمە مروان الحلمي پێشوازی لێکردم، جا ڕاستبووەوەو لەسەر سیسەمەکەی دانیشت، دایکی عبدالله ووتی: لە خەوەکەمدا هەڵسام هەر لەو سەعاتەدا بینیم جەنازەکەی مروان بە بەردەرگاکەمدا تێپەڕی.

(٥٦) سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (٦٣).

لەهەندێ سوننەتی دروست بە ڕاشکاوانە بـاس لـە بەیەکگەیـشتنی ڕۆحـەکانو یەکتر ناسینیان دەکات. إبن أبی الدنیا دەڵێت: محمد کوڕی عبدالله کوڕی بزیغ بـۆی گێڕامەوە، کەوا فـضیل کوڕی سلیمان النمیری خەبـەری پێـدام، ئـەویش لـە یحیـی کوڕی عبدالرحمن کوڕی أبی لبیبە، ئەویش لە باپیریەوە ووتی: کاتێك بـشیر کـوڕی البراء کوڕی معمور کۆچی دوایی کرد دایکی بشیر زۆر دڵتەنگو خەمبار بوو، جـا ووتی: ئـەی پێغەمبـەری خـودا، هێـشتاش لـە (بـني سـلمة) خـەڵکی دەمرێـتو لەناودەچێت، جا ئایا مردووەکان یەکتر دەناسن؟ پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: (نَعم وَالذي نَفسي بيَدهِ يا أم بشير إنَّهم ليتعارفونَ كما تتعارَف الطـير في رؤوس الـشجرة) واتە: (بەڵێ سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئەی دایکی بشیر ئەوان یـەکتر دەناسن هەروەك چۆن باڵندە لەسەر دارو درەخت یەکتر دەناسن). جا دایکـی بـشیر دەڵێت: ئەی فلان، سەلامت لێ بێ، جا دەڵێ: سەلام لە تۆش بێت، ئینجـا دایکـی بشیر دەڵێت: سەلام بۆ بشیر بنێرە[٥٧].

إبن أبی الدنیا لە حەدیسێکی سفیاندا باس دەکـات، ئـەویش لـە عمـرو کـوڕی دینار، ئەویش لە عبید کوڕی عمیر دەڵێت: ئەهلی گۆڕستان قسە دەربـارەی یـەکتر دەکەن، جا ئەگەر مردوویان بۆ هات دەڵێن: فلان چی کردووە؟ جـا دەڵێـت: صـالح، فلان چی کردووە؟ ئەوی دیکە دەڵێت: صالح، فلان چی کردووە؟ دەڵێت: ئایا بـۆلای ئێوە نەهاتووە؟ یاخود بە پێش ئێوە نەکەوتووە؟ دەڵێت: نەخێر، جا دەڵێت: إنَّـا لله وَإنَّا إلَيهِ راجِعون، بە ڕێگایەکدا ڕۆیشتووە جگە لە ڕێگاو بەرنامەی ئێمە[٥٨].

هەروەها صالح المری دەڵێت: پێیان ڕاگەیاندووم کـەوا لـە کـاتی مردنـدا ڕۆحـەکان بەیەکتر دەگەن، جا ڕۆحی مردووەکان بەو ڕۆحـە دەڵێـت کـە لـە لاشـەکەی دێتـە دەرەوە: ئایا جێگاکەت چۆنە؟ ئایا لە چ لاشـەیەکدا بوویـت لـە لاشـەیەکی پـاکو

(٥٧) المنامات: ژمارە (١٤)، وشرح الصدور: (١٣٢).

(٥٨) شرح الصدور: ١٣٥.

خاوێن یاخود لە لاشەیەکی پیس دابوویت؟ پاشان دەگریێت تاوەکو گریان بەسەریدا زاڵ دەبێت[٥٩].

هەروەها عبید کوڕی عمیر دەڵێت: کاتێك مردوویەك دەمرێت بە ڕۆحەکان دەگات هەواڵی لێ دەپرسن هەروەك چۆن خەڵکی پرسیارو هەواڵ لە سوار دەکات فلان چی لێهاتووە؟ جا ئەگەر ووتی: مردووە، و نەهاتۆتە لایان، دەڵێن: ئەو چۆتە دۆزەخ.

هەروەها سعید کوڕی المسیب دەڵێت: ئەگەر پیاوێك مرد کوڕەکەی پێشوازی لێدەکات هەروەك چۆن کەسێکی وونو نادیار پێشوازی لێدەکرێت[٦٠].

دیسان عبید کوڕی عمیر دەڵێت: ئەگەر من نائومێد بووم لە پێکگەیشتنی ئەو کەسەی لە بنەماڵەکەم مردووە ئەوا خەمو خەفەت هۆگرم دەبێت لەکاتی مردندا[٦١].

هەروەها معاویە کوڕی یحیی دەگێڕێتەوە: لە عبداللە ی کوڕی سلمە، کەوا أبا رهم السمعي بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش أبا أیوب الأنصاري بۆی گێڕاوەتەوە: کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (إنَّ نَفس المؤمن إذا قبِضت تلقَاها أهْل الرَّحمة مِن عِندَ الله كما يَلتَقِي البشير في الدّنيا، فَيَقولون: انظروا أخاكم حتى يستريح فَإنّهُ كانَ في كَرب شَديد، فَيَسأَلُونهُ: ماذا فَعَلَ فلان؟ وَماذا فَعلت فلانة؟ وَهَل تَزَوجت فلانة؟ ماذا سَألوهُ عَنْ رجل ماتَ قَبلهُ قالَ: إنَّهُ ماتَ قَبلي، قالُوا: إنَّا لله وَإنَّا إلَيهِ راجِعون ذُهب به إلى أمه الهاوية فَبِئست الأم وَبِئست المربية) [٦٢].

واتە: (کاتێك ڕۆحی ئیماندار دەکێشرێت ئەوا لەلایەن پەروەردگارەوە دەگاتە ئەهلی ڕەحمەت هەروەك لە دونیادا بە یەکتر دەگەن، جا دەڵێن: سەیری براکەتان بکەنو

(٥٩) المنامات: ژمارە (٦٠).

(٦٠) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (١٥).

(٦١) شرح الصدور: ١٣٦.

(٦٢) سەرچاوەی پێشوو: ١٣٣، وە سەیری: مجمع الزوائد: (٢/ ٣٢٧) بکە.

ناگاتان لێی بێت تا وەکو پشوو دەدات چونکە ئەو لە ناخۆشیەکی زۆر توند دابوو، جا پرسیاری لیّ دەکەن: فلان کەس چی لێهاتووە؟ و فلانە ئافرەت چی لێهاتووە؟ ئایا فلانە کەس شووی کردووە؟ ئەگەر پرسیاری لێبکەن لەبارەی پیاوێك کە لە پێش ئەودا مردووە دەڵێت: ئەو لە پێش مندا مرد، جا دەڵێت: إنَّا لله وَإنَّا إليهِ راجِعُون کە ئەو چۆوەتە جێگایەکی ناخۆش ئەو کاتە دایکی دڵتەنگ دەبێت و بەخێوکەرەکەشی دڵتەنگ دەبێت).

هەروەها لە حەدیسێکدا یحیی کوڕی بسطام گێڕاویەتیەوە، ئەویش دەڵێت مسمع کوڕی عاصم بۆ منی گێڕاوەتەوە: پاش دوو ساڵ لە مردنی عاصم الجحدریم لەخەودا بینی، پێم ووت: ئایا تۆ نەمردوویت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئێستا تۆ لە کوێی؟ ووتی: سوێند بە خوا لە باخچەیەکم لە باخچەکانی بەهەشت منو یەکێك لە هاوڕێکانم، هەموو شەوی هەینی کۆ دەبینەوەو لەگەڵ بکر کوڕی عبداللە المزنی گفتوگۆ دەکەینو پێك دەگەینو هەواڵی ئێوە دەپرسین، ووتم: ئایا لاشەکانتان یاخود ڕۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار لاشەکانمان نەماوە بەڵکو ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن[٦٣].

❋❋❋

ئایا ڕۆحی زیندووەکانو ڕۆحی مردووەکان بەیەکتر دەگەن یاخود نا؟

شایەتو بەڵگەکانی ئەو مەسەلەیە زیاترە لەوەی کەوا تەنها خودای گەورە هەژماری کردووە. و هەستی ڕاستەقینە لە دادپەروەرترین شایەتی دانەکانە، جا ڕۆحی زیندووەکان بە ڕۆحی مردووەکان دەگات هەروەك ڕۆحی زیندووەکان بە یەکتر دەگەن، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ

(٦٣) ئەم باسە لە سەرەتای کاروباری یەکەم باسکراوە.

فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ {الزمر: ٤٢} واتە: (هەر خوایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو کەسەی خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو کەسەش کە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو، بەڕاستی ئا لەو دیاردانەدا چەندەها بەڵگەو نیشانەی زۆر هەیە بۆ کەسانێك کە تێفکرنو بیرکەنەوە).

أبو عبدالله کوڕی مندە دەڵێت: أحمد کوڕی محمد کوڕی إبراهیم بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله کوڕی حسین الحرانی، ئەویش لە باپیری أحمد کوڕی أبی شعیب، ئەویش لە موسی کوڕی أعین، ئەویش لە مطرف، ئەویش لە جعفر کوڕی أبی المغیرة، ئەویش لە سعید کوڕی جبیر، ئەویش لە إبن عباس لەبارەی ئەم ئایەتەوە ووتی: پێم ڕاگەیاندراوە لەکاتی نووستندا ڕۆحەکانی زیندوو مردووەکان بەیەك دەگەن، لە نێوان خۆیاندا پرسیار لە یەکتر دەکەن، جا خودای گەورە ڕۆحی مردووەکان دەگرێت، و ڕۆحی زیندووەکانیش دەنێرێتەوە لاشەکانیان[٦٤].

لە تەفسیرەکەیدا إبن أبی حاتم دەڵێت: عبدالله ی کوڕی سلیمان بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە الحسین، ئەویش لە عامر، ئەویش لە أسباط، ئەویش لە السدی لەبارەی ئەم ئایەتە پیرۆزە: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ {الزمر: ٤٢}. واتە: (ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا)، دەڵێت: لە خەوەکەیدا دەیمرێنێت جا ڕۆحی زیندو و مردووەکان سەردانی یەکتر دەکەنو خۆیان بە یەکتر دەناسێنن، ووتی: جا ڕۆحی زیندووەکە دەگەڕێتەوە لاشەکەی لە دونیادا تا وەکو ڕۆژی تەواو

(٦٤) شرح الصدور: ٣٥١.

دەبێت، وە ڕۆحی مردووەکەش دەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی جا خوای گەورە بەندی دەکات نایەڵێت بگەڕێتەوە[٦٥].

ئەمەش یەکێکە لەو فەرموودەیەی کە لە ئایەتەکەدا هاتووە، یەکەمیان ئەوەیە گرتنی ڕۆحەکە هەر کەسێك دەمرێت بە مردنێکی ئاسایی، و ناردنەوەی ڕۆحەکەش بۆ ئەو کەسەی دەمرێت بە مردنێکی خەوتوو، مانا لەسەر ئەو فەرموودەیەش: کەوا ڕۆحی مردووەکە دەمرێت جا خودای گەورە دەیگرێتو نایگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی پێش ڕۆژی قیامەت، بەلاّم ڕۆحی خەوتوو دەمرێت پاشان دەنێردرێتەوە بۆ لاشەکەی تا ماوەیەکی دیکە، ئینجا بە مردنێکی تر دەمرێت.

فەرموودەی دووەم لە ئایەتەکەدا: گرتنو ناردنەوەی ڕۆحەکە لە ئایەتەکە هەردووکیان دەمرێت بە مردنێکی خەوتوو، جا ئەو کەسەی کاتو ڕۆژەکەی تەواو کردبێت ئەوا ڕۆحەکەی دەگیرێتو ئەوکاتە ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، بەلاّم ئەو کەسەی کاتو ڕۆژەکەی تەواو نەکردبێت ئەوا ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی تا وەکو تەواوی دەکات، و شێخی ئیسلام ئەم فەرموودەیەی هەڵبژاردووە، دەڵێت: قورئانو سوننە بەڵگەیە بەسەریدا، دەڵێت: خودای پاكو بێگەرد باسی گرتنی ئەو ڕۆحەی کردووە، کەوا بە مردنێکی خەوتوو دەمرێت، بەلاّم ئەو ڕۆحەی بە مردنێکی ئاسایی دەمرێت وەسفی ئەم جۆرەی نەکردووە بە گرتنو ناردنەوەی ڕۆحەکە، بەڵکو ئەوە بەشی سێ یەمە.

ئەوەی پەسند دەکرێت ئەوا فەرموودەی یەکەمە، چونکە خودای گەورە هەواڵی داوە بە دوو مردن: مردنی گەورە ئەویش مردنی ئاساییەو مردنی بچووك ئەمە مردنی خەوتنە، ڕۆحەکانیش دابەش دەکرێن بۆ دوو بەش: بەشێکی مردن بەسەریدا هاتو کۆتایی پێهات ئەوا ڕۆحەکەی لەلای خۆی دەگرێت، ئەوەش کەوا بە مردنێکی ئاسایی دەمرێت، و بەشێکیشی هێشتا ئەجەلەکەی ماوە بۆیە ڕۆحەکەی

---

(٦٥) شرح الصدور: ٣٥١.

دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی بۆ تەواوکردنی ئەجەل‌و وادەی خۆی، بۆیـە خـودای پـاك‌و بێگەرد حوکمی گرتن‌و گەڕاندنەوەی بۆ هەردوو مردنەکە داناوە کـە یەکـەمین جـار باسکرا: جا ئەوە گرتن‌و بەند کردنە، ئەمەش ڕەوانەکراوە یـاخود گەڕاندنەوەیـە، و هەواڵی داوە ئەوەی کە نەمرد ئەمەیان مردووە لـە خـەوتنی دا، بێگومـان ئەگـەر مردنی خەو دابەش بکرابا بۆ دوو بەش مەرگی مردنی ئاسایی و مردنی خەو ئـەوا خودای گەورە نەیدەفەرموو: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ {الزمر: ٤٢}. چـونکە هەرکەسێك گیانی دەرچێت دەمرێت، بۆیە خوای گەورە بێ گومان هەواڵی داوە ئەو نەمردووە، جا چۆن پاش ئەمە دەفەرمووێت: ﴿فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ {الزمر: ٤٢}. واتە: (جـا ئـەو کەسـەی خـوا بڕیـاری مردنـی دابێـت ڕۆحەکـەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی).

بـۆ ئـەو کەسـەی پـشتگیری ئـەم بۆچـوونە دەکـات پێویـستە بڵێـت: کـە ئـەم فەرموودەیە: ﴿فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ {الزمـر: ٤٢}. پاشـان ئـەوەی دەیرێنێت بە خەوێکی مردووانە بێگومان ئەمـە خودایـە یەکـەمجار دەیرێنێـت بـە خەوێکی مردووانە، پاش ئەمە مردن بەسەریدا زاڵ دەبێـت، وە بـۆ لێکۆڵینـەوەش ئایەتەکە بـە دوو جـۆر لێکدەدرێتـەوە، چـونکە خـودای گـەورە باسـی دوو مـردن دەکات: مردنی گیـان دەرچـوون مردنـی خـەوتن، و باسـی گـرتنی مردنـی گیـان دەرچوون دەکات‌و ناردن‌و گەڕاندنەوەی ئەوی دیکەشیان، زانراویـشە کـەوا خـودای گەورە ڕۆحی هەموو کەسێك دەگرێت ئەگەر مردنی ئاسایی بێت لە خـەودا یـاخود لـە هەسـتانەوەدا، نـاردن‌و گەڕاندنـەوەی ڕۆح بـۆ ئـەو کەسـەی نـەمردووە، جـا دەفەرمووێت: (اللّهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوتِها). واتە: (هـەر خوایـە کـە گیانـەکان دەکێشێت لە کاتی مردنیاندا). هەر خۆی کاردەکات بەوەی هەر کەسـێك مـرد لـە هۆشیاری‌و هەستانەوەدا هەر کەسێکیش مرد لە خەوەکەیدا.

بێگومان ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەیەکگەیشتنی رۆحی زیندوو مردووەکان کەوا زیندوو مردووەکە لە خەوەکەیدا دەبینێت، زانیاریو هەواڵ دەداتە زیندووەکە کەوا هیچی لێ نازانێت، هەواڵی لەناکاوو بەرێکەوتی بۆ دەهێنێت، هەروەك لە رابردوو ولە داهاتووشدا هەواڵ دەدات، رەنگە خەبەر بدات بە پارەو پولێك کە لە جێگایەکدا شاردوویەتیەوە جگە لەو کەس پێی نەزانێت، لەوانەشە خەبەر بدات بە قەرزێك لەسەری، شایەدیو بەڵگەش لەمانە باسکراوە.

هەروەها راگەیەندراوە لەمەدا کەوا مردووەکە هەواڵی کارێك دەدات هیچ کەسێك لەم جیهانەدا پێی نەزانێت، ئەمەش راگەیاندراوە کە هەواڵ دەدات بەوەی کە تۆ دێیت بۆ لای ئێمە لەم کاتەو لەو کاتەدا و ئەمەش روویداوە، لەوانەیە هەواڵی هەندێك کاروبار بۆ زیندووەکە بنێرێت جگە لەو کەس نایزانێت، چیرۆکی الصعب کوڕی جثامةو ووتەکەی عوف کوڕی مالك کەوا چی پێ ووت باسمان کرد، وە باسی چیرۆکی ثابت کوڕی قیس کوڕی شماسمان کرد دەربارەی هەواڵ پێدانی بەوەی قەڵغانەکەی بینیووە هەروەها ئەو قەرزەی لەسەریەتی.

چیرۆکی صدقە کوڕی سلیمان الجعفری، هەواڵی کوڕەکەی کە لە پاش ئەو چ کارێکی کرد، وە چیرۆکی شبیب کوڕی شیبە، و قسەی دایکی لەبارەی ئەو پاش مردنی کە ووتی: خودا پاداشتی چاکەت بە خێر بداتەوە کاتێك ئەم تەلقینەی دا لا إلهَ إلا الله، و چیرۆکی الفضل کوڕی الموفق لەگەڵ کوڕەکەی، کەوا چۆن هەواڵی پێدا لەسەر زانیاری سەردانی کردنی.

هەروەها سعید کوڕی المسیب دەڵێت: عبدالله ی کوڕی سلامو سلمان الفارسی پێك گەیشتن یەکێکیان بەویتری ووت: ئەگەر تۆ پێش من مردی وەرە لامو هەواڵم بدەرێ چیت کرد کاتێك گەیشتیت بە خودای خۆت، و ئەگەر منیش پێش تۆ مردم دێمە لاتو هەواڵت دەدەمێ، ئەویتر ووتی: ئایا مردووەکانو زیندووەکان بە یەکتر دەگەن؟ ووتی: بەڵێ، رۆحەکانیان لە بەهەشتدا بۆ هەر کوێیەك دەیەوێت دەڕوات،

ووتی: جا فلان مرد له خەودا پێی گەیشت، ئینجا ووتی: پشت بـه خـوا ببەسـتەو مژدەت دەدەمێ من هەرگیز نەمبینیوە هیچ شـتێك وەك پـشت بەسـتن بـه خـوا باشتر بێت[٦٦].

هەروەها العباس کوڕی عبدالمطلب دەڵێت: زۆر حەزم دەکرد لە خەودا عمر ببینم نەمدەبینی تەنها جارێك لە نزیك شوێنێك بینیم، جا بینیم ئـارەقی لـه نێوچـاوانی خۆی دەسڕیەوە و دەیووت: ئەوە ئێستا کاتی بەتاڵی‌و حەوانەوەمە خەریك بوو ماڵم کاول دەبوو ئەگەر نەگەیشتبام بە خودای بەسۆزو بەخشندە[٦٧].

کاتێك مردن زۆری بۆ شریح کوڕی عابد الشمالی هێنا، عضیف کوڕی الحارث چووە لای، ووتی: ئەی أبا الحجاج، ئەگەر توانیت پاش مـردن بێیتـه لامـان و هـەواڵمان بـدەیتێ کـەوا چـیت بینیـووە، ووتـی: ئەمـە پـەیڤێکی پەسـندە لـە لای خـاوەن تێگەیشتوانی ئاین، ووتی: زەمانێك تێپەڕی‌و نەیبینی، پاشان لەخەویدا بینی، پێی ووت: ئایا تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: حاڵت چۆنە؟ ووتی: خوای گـەورەمان تاوانەکانی لەسەر ئێمە هەڵگرت و هـیچ کەسـێك لـە ئێمـە لـەناو نەچـوو تـەنها (الأحراض). ووتم: الأحراض چیە؟ ووتی: ئەو کەسانەن بە پەنجەکانیان ئیشارەت بـۆ شت دەکەن[٦٨].

هەروەها عبدالله کوڕی عمر کوڕی عبدالعزیز دەڵێت: لەپاش مردنـی بـاوکم لـە خەودا بینیم هەروەك لە باخچەیەك دابێت، سێوی بۆمن هەڵدەدا، جا یەکەمەکەیان کوڕ بوو، ووتم: چ کارێك لە هەموویان باشترە؟ ووتی: تۆبـەو ئیـستیغفارکردن ئـەی کوڕەکەم[٦٩].

(٦٦) المنامات: ژمارە (٢١)، وە شرح الصدور: ٣٠٨.
(٦٧) المنامات: ژمارە (٢٢)، وە شرح الصدور: ٣٠٨.
(٦٨) شرح الصدور: ٣٤٩.
(٦٩) سەرچاوەی پێشوو: ٣٧٢.

هەروەها مسلمەی کوڕی عبدالملك لە خەودا لەپاش مردندا عمر کوڕی عبدالعزیزی بینی، پێی ووت: ئەی ئەمیری ئیمانداران، خۆزگە دەمزانی لەپاش مردنتدا حاڵت چۆنە؟ ووتی: ئەی مسلمە تا ئەمەیە، کاتەکەم بەسەر چوو سوێند بەخوا هەرگیز پشووم نەداوە تەنها ئێستا نەبێت، ووتی: ووتم: ئەی پێشەوای موسڵمانان ئێستا لە کوێیت؟ ووتی: لەگەڵ ئەوانەی لەسەر ڕێگای ڕاستن لە (بەهەشتی عدن)م[70].

صالح البرّاد دەڵێت: زرارە کوڕی أوفیم بینی لەپاش مردنیدا، ووتم: خوا ڕەحمەت پێبکات چیان پێووتی و چیت ووت؟ پشتی لە من کرد، ووتم: خوای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: سەبارەت بە بەخشندەیی و چاکەی ئەو ڕێزی لێنام و چاکەی لەگەڵدا کردم. ووتم: ئەی أبو العلاء کوڕی یزید برای مطرف لە کوێیە؟ ووتی: ئەو لە پلە بەرزەکانە، ووتم: چ کاروکردەوەیەك لەلای ئێوە باشە؟ ووتی: پشت بەستن بە خوداو بێ ئومێد نەبوون[71].

هەروەها مالك کوڕی دینار ووتی: مسلم کوڕی یسارم بینی لەپاش مردنیدا، سەلامم لێکرد کەچی ئەو وەڵامی سەلامەکەی نەدامەوە، پێم ووت: چی قەدەغەت دەکات کەوا وەڵامی سەلام نەدەیتەوە؟ ووتی: من مردووم جا چۆن دەتوانم وەڵامی سەلامەکەت بدەمەوە؟ جا پێم ووت: لە پاش مردن بەچی گەیشتیت؟ ووتی: سوێند بە خوا بە سامناکی و بە لەرزینی توندی ئێسکەکان گەیشتم ووتی: پێم ووت: ئەی لەدوای ئەو چی بوو؟ ووتی: چی لە خودای گەورە دەبینی و ڕەچاوی دەکەیت؟ چاکەکانی لە ئێمە وەرگرت و لە تاوانەکانمان خۆش بوو، جا ئەوانەی لە دوای ئێمەن ئەوانیش دێنە لای ئێمە، ووتی: پاشان مالك هاواری کردو قیژاندی و بەلادا کەوت و

---

(70) المنامات: ژمارە (27).

(71) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (28).

له هۆش خۆی چوو، ووتی: پاش ئەمە چەند ڕۆژێك بە نەخۆشی مایەوە، پاشان دڵی لە لێدان کەوتو مرد[٧٢].

سهێل برای حزم ووتی: مالیکی کوڕی دینارم بینی لە پاش مردنیدا، پـێم ووت: ئەی باوکی یحیی، خۆزگە دەمزانی بەچی پێشوازیت لە خوای گەورە کردووە؟ ووتی: بە تاوانێکی زۆر پێشوازیم لێکرد بەڵام خوای گـەورە لەبـەر بـێ گومـانیو نیـەت چاکی لەسەرمی سڕیەوە[٧٣].

کاتێك رجاء کوڕی حیوە مرد خێزانی عابد لە خەودا بینیو ووتی: ئـەی بـاوکی المقدام، چۆن بوون؟ ووتی: بەرەو خێر، بەڵام زۆر ترساینو ڕاچـڵەکین لـە دوای ئێـوە وامانزانی قیامەت هەستا ووتی: ووتم: وە دوای ئەو؟ ووتی: جا هاوەڵانی بەهەشـت بە بارە قورسەکانیان هاتن تا وای لێهـات قەرەباڵغیـەکی زۆریـان لەبـەر دەرگاکـە دروستکرد.[٧٤].

هەروەها جمیل کوڕی مرَّە دەڵێت: مروق العجلی بۆ من براو هاوڕێم بوو، ڕۆژێـك پێم ووت: هەریەکێك پێش هاوڕێکەی مـرد بـا هاوڕێکـەی بێتـە لای، بـا هـەواڵی پێبدات بەوەی بەسەری هاتووە، ووتی: جا مروق مرد، خێزانەکەم لە خەویدا بـینی هاتە لای ئێمە هەروەك پێشتر دەهات، و لە دەرگایدا هەروەك پێـشتر لـە دەرگـای دەدا، خێزانەکەم ووتی: منیش هەسـتام دەرگاکـەم بـۆی کـردەوە هـەروەك پێـشتر دەمکردەوە، جا ووتم: ئەی أبا المعتمـر فـەرموو وەرە ژوورەوە بـۆ مـاڵی براکـەت، ووتی: چۆن بێمە ژوورەوە لە کاتێکدا مردنم چەشتووە، بـەڵکو هـاتووم بـۆ ئـەوەی بەجوانی پێتان بڵێم کە خودای گەورە چی لێکردم، بزانە کـەوا مـنی گێـڕا بـە لـە نزیکەکانی خۆی[٧٥].

---

(٧٢) المنامات: ژمارە (٣٠).

(٧٣) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٢).

(٧٤) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٧).

(٧٥) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٨).

کاتێك محمد بن سيرين مرد هاوڕێکانی زۆر خەفەتبار بوون بۆی جا لە خەو بینیان لە حاڵەتێکی باش دابوو، ووتی: ئەی براکەم، من تۆم بینی زۆر دڵخۆش بووم ئەم حاڵەتە باشیەت لە چی دایە؟ ووتی: سەرووی من بە حەفتا پلە بەرز بووەوە، ووتم: بەڵکو ئێمە تۆمان بینی لەوە باشتر بوویت؟ ووتی: ئەمە بە درێژایی خەمو خەفەتەکەی بوو[٧٦].

إبن عينيه ووتی: سفيان الشوريم لە خەودا بینی، جا ووتم: وەسیەتو ڕێنمایم بکە، ووتی: خۆت لە زانستو مەعریفەتی خەڵك کەمتر بزانە[٧٧].

هەروەها عمار کوڕی سيف دەڵێت: الحسن کوڕی صالحم لە خەودا بینی، پێم ووت: زۆر بە هیوا بووم بە گەیشتنت چیت لایە پێمان بڵێ. ووتی: مژدەت دەدەمێ هیچ شتێکم نەبینیوە چاکتربێت لە گومان چاکی خودای گەورە[٧٨].

کاتێك ضيغم کوڕی العابد مرد هەندێك لە هاوڕێکانی لە خەودا بینیان، ووتی: ئایا سەلاواتت لەسەر من نەدا؟ ووتی: کاتێك بیرم کەوتەوە تۆ بەرز بوویت، جا ووتی: ئەگەر سەلاواتت لەسەر من بدایا سوودم بۆ تۆ دەبوو[٧٩].

هەروەها کاتێك رابعە مرد ئافرەتێکی هاوڕێی لە خەویدا بینی کەوا لەسەریدا بەرگێکی درەوشاوەو تارايەك لە سوندسی لەبەرا بوو، بە جبەیەك کفن کرابوو تارایەکی ئاوریشمی پێوە بوو، جا پێی ووت: چیت کردووە کەوا بەو جبەیە کفن کراوی و ئەو تارا ئاوریشمەت بەسەرەوەیە؟ ووتی: سوێند بە خوا ئەو لەبەر منی داکەندو گۆڕی بەوەی کەوا دەیبینی لەبەرمدایە، و بەو کفنە داپۆشیم، و مۆری لەسەردا، وە بەرز کرامەوە لە بەرزاییەکان بۆ تەواوکردنی چاکەکانم تا ڕۆژی قیامەت، ووتی: پێم ووت: لەبەر ئەمەیە لە ڕۆژەکانی سەر دونیا کارت دەکرد؟ جا

---

(٧٦) المنامات: ژمارە (٤٠).

(٧٧) المنامات: ژمارە (٤٤)، وە شرح الصدور: ٣٦٨.

(٧٨) المنامات: ژمارە (٤٨).

(٧٩) المنامات: ژمارە (٥٠).

ووتی: ئەی ئەمە بەس نیە کاتێك کەرامەتو بەخشندەیی خوای گەورەم دەدیت بۆ پیاوە چاکەکانی؟ ئینجا پێم ووت: ئەی عبدەی کچی أبی کلاب چی بەسەر هات؟ ووتی: ئەی هاوار ئەی هاوار سوێند بە خوا ئەو پێش ئێمە کەوت بۆ پلەو پایە بەرزەکان، ووتی: ووتم: جا بەچی؟ لەگەڵ ئەوەش لەناو خەڵکیدا لەو خوا پەرستتر هەبوو؟ ووتی: ئەو زۆر بیری لە دونیا نەدەکردەوە بەوەی بەیانی دەکاتەوە یاخود ئێوارە دەکاتەوە، جا ووتم: ئەی أبو مالك واتە ضیغم چی کردووە؟ ووتی: هەرکاتێ بیەوێت سەردانی خودای گەورەو میهرەبان دەکات، ووتی: ووتم: ئەی بشر کوڕی منصور چی کردەوە؟ ووتی: بەخ بەخ خودای گەورە بەسەریدا ڕژاند بەرز بووەوە بۆ ئەو شوێنەی ئەو بە هیوا بوو بۆی. ووتی: ووتم: ئامۆژگاریم بکە بە کارێك لە خودای گەورە نزیك ببمەوە، ووتی: پێویستە زۆر یادی خودا بکەیت بێگومان لەناو گۆڕەکەت ئاسوودە دەبیت(٨٠).

کاتێك عبدالعزیز کوڕی سلیمان العابد مرد هەندێك لە هاوڕێکانی بینیان پۆشاکێکی سەوزی لەبەردا بوو، و لەسەر سەری تاجێکی مرواری هەبوو، جا ووتی: لە دووری ئێمە چۆن بوویت و تامی مردن چۆن بوو؟ کاروبارەکانت چۆن بینی لەوێ؟ ووتی: دەربارەی مردن ئەوا پرسیار مەکە لە توندی ئێش‌و ئازاری و خەم‌و خەفەتی تەنها ئەو کەسەی خوای گەورە ڕەحمی پێبکات و ئەو هەموو عەیب‌و تاوانێکی لە ئێمە شاردەوە، ئەگەر بە چاکەو بەزەیی ئەو نەبوایە پێی نەدەگەیشتین(٨١).

هەروەها صالح کوڕی بشر ووتی: کاتێك عطاء السّلمی مرد لە خەومدا بینیم، ووتم: ئەی باوکی محمد، ئایا تۆ لە کۆمەڵەی مردوان نیت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئەی پاش مردن چۆن بوویت لەوێ؟ ووتی: سوێند بە خوا لەناو خێرو چاکەیەکی زۆر دام،

---

(٨٠) المنامات: ژمارە (٥١)، وە سەیری: صفة الصفوة: ٤/ ٢٩ بکە.

(٨١) المنامات: ژمارە (٥٣).

و خودای گەورە بەخشندەو لێخۆشبووە، ووتم: سوێند بـە خـوا تـۆ لـە دونیـادا زۆر خەمبارو دڵتەنگ بوویت، ئینجا زەردەخەنەیەکی هـاتو ووتـی: سـوێند بـە خـوا پاداشتەکەی دامەوە بە شادمانیەکی درێژو خۆشیەکی بەردەوام، ووتم: ئەی تۆ لە چ پلەو پایەیەك دایت؟ ووتی: ﴿مَعَ الَّـذِينَ أَنْعَـمَ اللّـهُ عَلَـيْهِم مِّـنَ النَّـبِيِّينَ وَالـصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾ {النـسـاء: ٦٩}[٨٢]. واتە: (لەگەڵ ئەو کەسانە داین لە (بەهەشتی بەریندا) کە خوا نازو نیعمەتی بەسـەردا ڕژانـدووە لـە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئای کە ئەوانـە هـاوەڵو هـاوڕێو هاودەمێکی چاكو بێ وێنەن).

هەروەها کاتێك عاصم الجدري مرد یەکێك لە خزمەکانی لە خەودا بینیـان، جـا ووتی: ئایا تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: جا تـۆ لـە کوێیـت؟ ووتـی: سـوێند بەخوا من لە مێرگێکم لە مێرگەکانی بەهەشت منو یەکێك لە هاوڕێکانم، هەموو شەوانی هەینی کۆدەبینەوە و بەیانیەکەشی بۆ لای بکر کوڕی عبدالله المزني دەچین، هەواڵی ئێوەمان دەداتێ، ووتی: ووتم: لاشەکانتان یاخود ڕۆحەکانتان؟ ووتـی: ئـەی هاوار لاشەکان لەناو چوون، بەڵکو ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن[٨٣].

مرة الهمذاني ئەوەندە سوجدەی بردبوو تاوەکو خۆڵ نێوچاوانی خوارد، جا کاتێـك مـرد پیاوێـك لـە خزمـەکانی لـە خـەودا بـینی، شـوێنی سـوجدەکەی هـەروەك ئەستێرەیەکی درەوشاوە وابوو، جا ووتی: ئەم شوێنەوارە چـیە کـەوا مـن لـە نێـو چاوانی تۆ دەبینم؟ ووتی: ئەمە شوێنی سوجدەکەیە کـەوا خـۆڵ خواردوویـەتی بـە نوور داپۆشراوە، ووتی: ووتم: ئەی پلەو پایەت چیە لـە دوا ڕۆژدا؟ ووتـی: باشـترین پلەو پایەیە، مەنزڵگایەکە کەوا کەس لێی ناگوازرێتەوەو ناشمرن[٨٤].

---

(٨٢) المنامات: ژمارە (٥٦)، وصفة الصفوة: ٣/ ٣٣٠.

(٨٣) ئەم حەدیسە پێشتر باسکراوە.

(٨٤) المنامات: ژمارە (٦٥)، وصفة الصفوة: ٣/ ٣٤.

هەروەها أبو يعقوب القاري دەڵێت: لە خەودا پیاوێكی گـەنم ڕەنگـی زۆر درێـژم بینی و خەڵكی بەدوای دەكەوتن، ووتم: ئەمە كێ یە؟ ووتیان: ئەمە وەیسی قەرەنی یە، جا منیش بەدوای كەوتم، ووتم: خوا ڕەحمت پێبكات ڕێنماییم بكە، ڕووی خـۆی لەمن گرژ كرد جا وتم: ئەی ڕێنماییكار ڕێنماییم بكە، ئینجا ڕازی بوو ڕووی خـۆی دامێ، ووتی: لەكاتی خۆشەویستیدا ئارەزووی ڕەحمەتی خـوا بكـە، وە لـە كـاتی تاوانو یاخی بوونتدا ئاگاداری تۆڵەسەندنەوەی بە، هیچ كاتێـك لـە پاڕانـەوە لێـی دامەبڕە، پاشان ڕۆیشتو بەجێی هێشتم(٨٥).

هەروەها إبن السَّماك دەڵێت: مسعرم لە خەودا بینی، ووتم: چ كـارو كردەوەیـەك باشتر دەبینیت؟ ووتی: دانیشتن لەگەڵ ئەوانەی یادی خودا دەكەن(٨٦).

الأجلح دەڵێت: سلمەی كوڕی كهیلم لە خەودا بینی ووتم: چ كارو كردەوەیەك باشتر دەبینی؟ ووتی: هەڵسانەوە لە شەودا(٨٧).

هەروەها أبو بكر كوڕی أبی مریم دەڵێت: لـەپاش مردنیـدا وفـاء كـوڕی بـشرم بینی، ووتم: ئەی وەفا چیت كرد؟ ووتی: پـاش هـەموو تێكۆشـانو مانـدووبوونێك ڕزگارم بوو، ووتم: جا چ كارو كردەوەیەكتان باشتر بینیوە؟ ووتی: گریان لـە ترسـی خودای عز وجل(٨٨).

الليـث كوڕی سعد: لە موسی كـوڕی وردان، كـەوا ئـەو عبـدالله ی كـوڕی أبـی حبیبەی بینیوە لەپاش مردنیدا، جا ووتی: چاكەو خراپـەكانم پـێ نیـشان درا، لـە چاكەكانم دا بینیم هەندێك دەنكە هەنارم لەسەر زەوی هەڵگرتـەوەو خـواردم، و لـە خراپەكانیشم دا بینیم دوو هێڵ لە ئاوریشم لە مەندیلەكەمدا هەبوو(٨٩).

---

(٨٥) المنامات: ژمارە (٦٦).

(٨٦) المنامات: ژمارە (٦٩).

(٨٧) المنامات: ژمارە (٧٠).

(٨٨) المنامات: ژمارە (٧١).

(٨٩) المنامات: ژمارە (٧٥).

هەروەها سنيد كوڕی داود ووتـی: كـوڕی براكـەم جويريـەی كـوڕی أسمـاء بـۆی گێڕامەوە ووتی: ئێمە لە عەبادان بووین، گەنجێك لە دانیشتوانی كوفە هاتە لامـان كەوا خواپەرست دیار بـوو، لـە ڕۆژێكـی زۆر گەرمـدا مـرد، ووتم: خۆمـان فێنـك دەكەینەوە پاشان كەڵوپەلەكانی ڕێـك دەخـەین، جـا نووسـتم بینـیم هـەروەك لـە گۆڕستاندابم، وەك گومەتێكی گەوهەر وابوو لە جوانیان دەبریقایـەوە، و منـیش وا تەماشای دەكەم كاتێك درزی تێكەوت، لەناویدا كەنیزەیەكی تیابوو جـوانی وەكـو ئەوم نەبینیووە، هاتە لای منو ووتی: سوێند بەخوا ئەی باوكی عمر، لێمانی بەنـد مەكە تاوەكو نیوەڕۆ، ووتی: لە ترسان بە ئاگا هاتمەوە ئینجـا چـووم كـەڵو پـەلی تەرمەكەم ڕێكخست، و لەو شوێنەی گومەتەكەم بینی گۆڕێكم بـۆ هەڵكەنـد، جـا هەر لەوێم بە خاك سپارد[٩٠].

عبدالملك كوڕی يعلی الليلی ووتی: عامر كوڕی عبدقيسم لە خەودا بینی، ووتم: چ كارو كردەوەیەكت باشتر بینی؟ ووتی: هیچم ناوێـت ڕووبـەڕووی خـودای گـەورە بكەمەوە[٩١].

يزيد كوڕی هارون ووتی: أبا العلاء أيوب كوڕی مـسكينم لە خەودا بـینی، ووتم: ئایا خودای گەورە چی لێكردی؟ ووتی: لێم خۆش بوو. ووتم: بەچی؟ ووتی: بە نوێژو ڕۆژوو، ووتم: ئایا منصوری كوڕی زازانت بینی؟ ووتی: هەیهات كۆشكی ئەومان لە دوورەوە بینی[٩٢].

يزيد كوڕی نعامة ووتی: جارية بە تاعوونێكی كوشندە لەناو چوو، جا باوكی لـە خەودا پێی گەیشت، پێی ووت: ئەی كچەكەم، هەواڵی ڕۆژی دواییم بدەرێ، ووتـی: ئەی باوكە گیان، بەسەر كارو بارێكی مەزندا تێپەڕین دەزانـین بـەڵام نـاتوانین كـار

---

(٩٠) المنامات: ژمارە (٧٧).

(٩١) المنامات: ژمارە (٨٠).

(٩٢) المنامات: ژمارە (٨٢).

بکەین، وە ئێوە دەتوانن کار بکەن بەڵام نازانن، سوێند بە خوا، تەسبیحاتێك یان دوو تەسبیحات یاخود کرنۆشێك یان دوو کرنۆش لە لاپەڕەی کارەکانم بۆمن خۆشەویسترە لە دونیاو ئەوەی تیایەتی(٩٣).

کثیر بن مرة ووتی: لە خەوما بینیم وەك ئەوەی چووبمە ناو پلەو پایەیەکی بەرز لە بەهەشتدا و تێیدا دەسوڕامەوەو سەرم لێی سوڕدەما، و لەلایەکی مزگەوتەکە ئافرەتانم بینی، چوومە لایان سەلامم لێکردن، پاشان ووتم: ئەم پلەو پایەیەتان بەچی دەستکەوت؟ ووتیان: بە سوجدە و تەکبیر کردن(٩٤).

مزاحم مولی عمر کوڕی عبدالعزیز ووتی: لە فاطمەی کچی عبدالملك خێزانی عمر کوڕی عبدالعزیز، ووتی: شەوێك عمر کوڕی عبدالعزیز ئاگاداربووەوەو ووتی: خەوێکی زۆر سەرسامم بینی ووتی: ووتم: خۆم بە فیدات دەکەم، پێم بڵێ، جا ووتی: تاوەکو بەیانی دەکەمەوە هەواڵت پێنادەم، ووتی: کاتێك بەیانی داهات دەرچوو بۆ نوێژکردن پاشان گەڕایەوە بۆ دانیشتنەکەی، ووتی: تەنهایی ئەوم بە هەڵ زانی و چوومە لای، ووتم: ئەو خەونەم پێ بڵێ کەوا بینیت، ووتی: لە خەودا بینیم بەرز کرامەوە بۆ خاکێکی سەوزو فراوان دەتووت بەرماڵێکی سەوزە، وە کۆشکێکی سپی وەك زیوی تێدا بوو، یاخود وەك شیر وابوو، یەکێك لەو کۆشکە هاتە دەرەوە، بە بەرزترین دەنگی ووتی: کوا محمد کوڕی عبدالله کوڕی عبدالمطلب؟ کوا پێغەمبەری خوا ﷺ؟ بۆیە پێغەمبەر ﷺ پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. ووتی: پاشان یەکێکی دیکە لە کۆشکەکە هاتە دەرەوە، بانگی کرد کوا أبو بکری الصدیق؟ کوا أبی قحافة؟ جا أبو بکر پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی تر هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا عمری کوڕی خطاب؟ جا عمر پێشوازی لێکردو تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە

(٩٣) المنامات: ژمارە (٨٦).

(٩٤) المنامات: ژمارە (٩١).

دەرەوەو بانگی کرد کوا عثمان کوڕی عفان؟ جا پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە نـاو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە دەرەوەو بانگی کرد کـوا علـی کـوڕی أبـی طالب؟ جا پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا عمر کوڕی عبدالعزیز؟ ووتـی: عمـر ووتـی: جـا هەسـتام تاوەکو چوومە نـاو کۆشـکەکە. ووتـی: بـە پاڵەپەسـتۆ چـوومە لای پێغەمبـەری خواﷺ، و خەڵکێکیش لە دەوروبەری ئەودا بوو، لە دڵی خۆمـدا ووتم: لـە کـوێ دانیشم؟ ئینجا لە تەنیشت عمر کوڕی خطاب دانیشـتم، سـەیرم کـرد أبـوبکر لـە دەستە ڕاستی پێغەمبەرﷺ دانیشتووە و لـەنێوان أبـوبکر پیاوێـك دانیـشتووە، ووتم: ئەو پیاوە کێ یـە لـە نێـوان پێغەمبـەری خـوداوﷺ أبـوبکر دانیـشتووە؟ ووتیان ئەمە عیسی کوڕی مەریەمە گوێم لە بانگکەرێك بوو بانگی کرد، لە نێـوان منو نێوان ئەودا پەردەیەکی نوور هەبوو ووتی: ئەی عمر کوڕی عبـدالعزیز دەسـت بگرە بەوەی تۆ لەسەریو جێگیرو سـەقامگیربە بـەوەی تـۆ لەسـەری، پاشـان وەك ئەوەی مۆڵەت درابم بۆ هاتنە دەرەوە، لەو کۆشکە هاتمە دەرەوە، ئـاوڕم لـە دواوە دایەوە من عثمان کوڕی عفانم بینی دەیووت: سوپاس بۆ ئەو خودایەی کەوا سەری خستم، و علی کوڕی أبی طالبم بینی لە دەرەوەی کۆشکەکە بوو دەیووت: سـوپاس بۆ ئەو خودایەی کەوا لە گوناهم خۆش بوو[٩٥].

سعید کوڕی أبو عروبـە ووتـی: عمـری کـوڕی عبدالعزیزگێڕایـەوە: پێغەمبـەرم بینیﷺ، أبوبکرو عمر لەلای دانیشتبوون، سەلامم کرد، و دانیـشتم، لەوکاتـەی دانیشتبووم علیو معاویە هاتنە ژوورەکەو دەرگاکە لەسەریان پێـوەدرا، وا منـیش سەیر دەکەم، ئەو خێراتر لـە مـن چـووە دەرەوەو ووتـی: سـوێند بـەخوای کەعبـە

(٩٥) المنامات: ژمارە (١٢٣).

کارەکەی بە ئەنجام گەیاند، و معاویەش خێراتر لە من هاتە دەرەوە ووتی: سوێند بەخوای کەعبە لێم خۆش بوو[٩٦].

هەروەها حماد کوڕی هاشم دەڵێت: پیاوێك هاتە لای عمری کوڕی عبدالعزیز ووتی: پێغەمبەری خوامﷺ لە خەودا بینی، أبوبکریش لە دەستە ڕاستی، و عمریش لە دەستە چەپی بوو، وە دوو پیاو ناکۆکیان لە نێواندا هەبوو لێی نزیك بوونەوە، تۆش لە نێوان دەستەکانی دانیشتبوویت، جا پێی فەرموویت: ئەی عمر ئەگەر نیشت کرد، وەك ئەو دووانە کار بکە، وەك ئەبوبکرو عمر، جا عمر سوێندی دا بە خوا ئایا ئەو خەونەت دیووە؟ پیاوەکەش سوێندی خوارد، عمریش دەستی بە گریان کرد.

عبدالرحمن کوڕی غنم ووتی: سێ ڕۆژ دوای مردنی معاذ کوڕی جبلم بینی لەسەر ئەسپێکی ڕەش‌و سپی، لە دواوەی ئەو هەندێك پیاوی سپی کە پۆشاکی سەوزیان لەبەردابوو ئەوانیش سواری ئەسپی ڕەش‌و سپی بوون، کەوا ئەو لە پێشیاندا بوو، دەیووت: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ* بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ {یس: ٢٦-٢٧} واتە: (خۆزگە قەومەکەم بیانزانیبایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنەو کەوتوومەتە ناو چ نازونیعمەتێکەوە* بەهۆی ئەوەوە کە پەروەردگارم لێم خۆشبووەو خستمیە ڕیزی ڕیز لێگیراوانەوە). پاشان ئاوڕی لە دەستی ڕاستی‌و چەپی دایەوە، ووتی: ئەی کوڕی واحە ئەی کوڕی مظعون: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾ {الزمر: ٧٤}. واتە: (سوپاس‌و ستایش بۆ ئەو خوایەی، کە بەڵێنی خۆی بۆمان بردە سەرو کردینی بە خاوەنی سەرزەمینی بەهەشت‌و لەهەر شوێنێك‌و لەهەر جێیەکدا بمانەوێت سەربەستانە ژیان دەبەینە سەر، ئای چەندە پاداشتی تێکۆشەران‌و خەباتکاران چاك‌و پاك‌و بەنرخە). پاشان تەوقەی لەگەڵمدا کردو سەلامی لێکردم.

(٩٦) المنامات: ژمارە (١٢٤).

هەروەها قبیعەی کوڕی عقبة ووتی: لەپاش مردنیدا سفیان الثوریم لە خەودا بینی، ووتی: ئایا خودای گەورە چی لێکردی؟ ئینجا ووتی:

نَظَرْتُ إلى ربّي عياناً فقال لي *** هَنيئاً رضايَ عنك يابن سعيد
فَقَد كنتَ قَوّاماً إذا اللّيلُ قد دجا *** بعبرةِ مَحزونٍ وقَلب عميد
فَدونَك فاختَرْ أيَّ قصرٍ تريدهُ *** وزرني فإني منك غير بعيد

سفیان کوڕی عُيَيَنة ووتی: لەپاش مردنیدا سفیان الثوریم لـە خـەودا بـینی لـە بەهەشتدا لەسەر دارخورمایەك بۆ سەر دارێك دەفڕی، و لەسەر دارێکەوە بـۆ سـەر دارخورمایەك، کەوا دەیووت: ﴿لِمِثْلِ هَـذَا فَلْيَعْمَـلْ الْعَـامِلُونَ﴾ {الـصافات: ٦١} واتە: (دەبا ئا بۆ ئەم بەهەشتە، بـۆ ئـەم کامەرانیـە، بـۆ ئـەم نـازو نیعمەتـە بـێ سنوورە، ئەوانەی کە کارو کردەوەو کۆشش دەکەن، با بۆ ئەم دەستکەوتانە بیکەن) جا پێیان ووت: بەچی چوویە ناو بەهەشت؟ ووتی: بە تۆبـەکردنو خواپەرسـتی، بـە تۆبەکردنو خواپەرستی، پێیان ووت: ئـەی چـیان لـە کـوڕی عاصـم کـرد؟ ووتـی: نەمانبینی تەنها وەك ئەستێرەیەك نەبێت(٩٧).

شعبەی کوڕی الحجاج و مسعر کوڕی کرام دوو هاوڕێی یـەکتر بـوون، أبـو أحمـد الترمذي ووتی: لەپاش مردنیان لە خەوما بینیم ووتم: باوکی بسطام، خـوای گـەورە چی لێکردی؟ ووتی: خوای گەورە پشتیوانم بـوو وە سـەری خـستم بـەهۆی ئـەوەی هەموو کات دەمووت:

حباني إلهي في الجنان بقبّةٍ *** لها ألف بابٍ من لُجَينٍ وَجوهراً
وَقالَ لي الرحمن: يا شعبة الذي *** تبحّر في جمع العلوم فَأَكثَراً
تنّعم بقربي إنني عنك ذو رضا *** وَعن عبدي القوام في الليل مسعراً
كفى مسعراً عزّاً بأن سيزورني *** وَأكشف عن وجهي الكريم لينظراً
وَهذا فعلي لي بالذين تنسّكوا *** وَلَم يألفوا في سالف الدهر منكراً

---

(٩٧) المنامات: ژمارە (٢٧٥).

أحمد كوڕی محمد اللبدی ووتی: أحمد كوڕی حنبلم لـه خـەودا بـینی، ووتم: ئـەی باوكی عبدالله، خودای گەورە چی لێكردی؟ ووتی: لێم خۆشبوو، پاشان ووتی: ئـەی أحمد: تۆ شەست قامچیت لێدام؟ ووتی: بەڵێ بەخودا، ووتی: ئەمە ڕووی مـن بـوو لێم گرژ دەكردی جا سەیریم دەكرد،

أبو بكر أحمد كوڕی محمد كوڕی الحجاج ووتی: پیاوێك لە بنەماڵەی طرسوس بۆی گێڕامەوەو ووتی: داوام كرد لە خودای گـەورە ئـەهلی گۆڕسـتان لـە خـەودا ببیـنم تاوەكو پرسیاریان لێبكەم دەربارەی أحمـد كـوڕی حنبـل كـەوا خـوای گـەورە چـی لێكردووە؟ پاش دە ساڵ لە خـەودا بینـیم وەكو ئـەوەی ئـەهلی گۆڕسـتان لەسـەر گۆڕەكانیان وەستابن، ئەوان دەست پێشخەریان كرد لـە قـسە كـردن، جـا ووتیـان: ئەمە چییە ئەوەندە لـە خـودای گـەورە داوا دەكـەیت ئێمـە لـە خـەودا ببینیـت، پرسیارمان لێ بكەیت دەربارەی پیاوێك كەوا هێشتا دانەبەزیوە لەو كاتەی لە ئێوە جیا بۆتەوە فریشتە ڕازاندوویەتەوەو تارایشتی كردووە لەژێر درەخـتی طـوبی، أبـو محمد عبدالحق ووتی: ئەم قسەی ئەهلی گۆڕستان هەواڵێكە لە بـارەی مـەزنی پلـەو پایـەی أحمـدی كـوڕی حنبـل و بـەرزی جێگاكـەی و گـەورەیی مەنزڵگاكـەی، و نەیانتوانیووە بە تەواوی وەسفی حاڵی ئەو بكەن، دەربارەی ئـەوەی كـە ئـەو لـە چ حاڵەتێكدایە تەنها بەو مانایە نەبێت.

أبو جعفر السقاء كە هاوڕێی بشر كوڕی الحارث بوو ووتی: بشر الحافی وە معروف الكرخیم بینی كە ئەوان دەهاتن، جا ووتم: ئێوە لە كـوێن؟ ووتیـان: لـە بەهەشـتی فیردەوسین، سەردانی موسای (كلیم الله) مان كرد.

عاصم الجزری ووتی: لە خەودا بینیم بە بشر كوڕی الحارث گەیشتم، ووتم: تۆ لـە كوێیت ئەی باوكی نصر؟ ووتی: لە شوێنە هەرە بەرزەكانم، ووتم: ئەی أحمدی كـوڕی حنبل چی لێ هاتووە؟ ووتی: كاتژمێریك بەجێم هێشت لەگەڵ عبـدالوهاب الـوراق كەوا لە نێوان دەستەكانو بەزەیی خودای میهرەبان دەیانخواردو دەیانخواردەوە، پـێم

ووت: ئەی تۆ؟ ووتی: من زۆر ئارەزووم لـە خواردنەکـە نـەبوو، تـەنها حـەزم کـرد سەیری بکەم.

أبو جعفر السقاء ووتی: لەپاش مردنیدا بشر کوڕی الحارثم لە خەودا بینی، ووتم: ئەی باوکی نصر، خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: بەزەیی بەمندا هاتەوەو ڕەحمی پێکردم، و پێی ووتم: ئەی بشر، ئەگەر لە دونیا یەك سوجدەت بۆ من ببردبا لەسـەر پشکۆیەك ئاگر و سوپاسگوزاریت ئەنجام نەدابا ئەوا بەندایەتی تۆم نەدەخـستە نـاو دڵو دەروونتەوە، و نیوەی بەهەشتی بۆ ئاشکرا کردم جا بـۆ هـەر شـوێنێك بـەوێ دەچم. و بەڵێنی پێدام لەو کەسانە خۆشبێت ئەوانەی بە دوای تەرمەکەم کەوتن، جا ووتم: ئەی أبو نصر التمار چی لێهات؟ ووتی: ئەو لەسـەرووی خەڵکەوەیـە بـەهۆی ئەو سەبرو ئارامیەی توشی ببوو لە کارەسات و هەژاریەکەی.

عبدالحق دەڵێت: خۆزگـەی بـەو ووتەیـەی دەخواسـت: نیـوەی بەهەشـت نیـوەی نیعمەتەکەیەتی، چـونکە نیعمەتەکـەی دوو نیوەیـە، نیـوەی گیـانی یـە و نیـوەی جەستەیی یە جا یەکەم جار بە گیان لەززەت دەکەن، ئەگەر گیانەکان وویستیان بـۆ جەسـتەکەش بـچێت ئەوکاتـە نیعمـەت و لـەززەتی جەسـتەیی زیـاد دەکرێـت بـۆ گیانەکە، وە هەندێکی تر دەڵێن: نیعمەت و لەززەتی بەهەشت پلەو پایەیەکە لەسەر کارو زانست، و شانسی مرۆڤ لە کاردا باشترو دڵسۆزترە لە شانسـەکەی لە زانستدا، خودای گەورەش زاناترە.

یەکێك لە پیاوچاکان دەڵێن: أبا بکر الشبلیم لە خـەودا بـینی، وەك ئـەوە بێـت دانیشتبێت لە کـۆڕی الرصافة لـەو شـوێنەی کـەوا لێـی دادەنیـشێت، جـا هـات پێشوازیم لێکرد کەوا جلو بەرگێکی چـاکی لەبـەردابوو، هەسـتام چـوومە لای، و سەلامم لێی کرد، و لەلای دانیشتم، پێم ووت: کێ نزیکترین هاوڕێتە بۆ تۆ؟ ووتی: ئەوانەی شێوە زارو گفت و گۆیان تەنها بۆ یادکردنەوەی خودای گەورەو میهرەبانـە،

و ئەوانەی ڕاوەستاوو چەسپاون بە مافی خـودا، و ئەوانـەی پەلـەو دەستپێـشخەری دەکەن لە ڕازی بوونی خودای مەزنو دلۆڤان.

أبو عـبدالرحمن الساحلي ووتی: لەپاش مردنیدا میسرەی کوڕی سلیمم لە خـەودا بینی، پێم ووت: دووریت درێژەی کێشا، ووتی: سەفەرەکە دوورو درێژە، پـێم ووت: ئایا تۆ چیت پێشکەشی ئەو کرد؟ ووتی: نەرمو نیانی، چونکە ئێمە هـەموو کـات فەتوامـان دەکرد بە نەرمو نیانی، جا ووتم: ئایا چ فەرمانێکم پیێ دەکەیت؟ ووتـی : بەدوای پیاوە گەورەکان بکـەوە، و هاوڕێیـەتی پیاوچـاکان بکـە ئەمانـە لـە ئـاگر دەتپارێزن، و لە خودای گەورەش نزیکت دەخاتەوە.

أبو جعفر الضرير دەڵێت: لەپاش مردنیدا زاذانم لە خەودا بینی، پـێم ووت: خـودای گەورە چی لێ کردی؟ دەستی پێکردو ووتی:

لَو رَأيتَ الحسانَ في الخلدِ حَولي *** وَأكاويب مَعَها للشراب
يترَنَّمنَ بالكتاب جميعاً *** يتمشَّين مُسبلات الثياب[٩٨].

هەندێ لە هاوڕێیانی إبن جريج دەڵێت: لە خەوما بینیم هاتمـە ئـەو گۆڕسـتانەی کە لە مەککەدایە، بینـیم لەسـەر هـەموویان شـتێك وەك چـادرو خیـوەت وایـە، گۆڕێکم بینی خیوەتو چادرێکو پەردەیەکی بەسەرەوە بوو، ئینجـا بـۆ لای چـووم تاوەکو چوومە ژوورەوە، سەلامم لێی کرد، کەوا ئەو مـسلم کوڕی خالد الزنجي بوو، سەلامم لێی کردو پێم ووت: ئـەی بـاوکی خالـد، هـۆی چـیە ئـەم گۆڕانـە چـادرو خیوەتیان بەسەرەوەیە، وگۆڕەکەی تۆ چادرو خێوەتو پەردەشی بەسـەرەوەیە؟ ئـەو ووتـی: مـن زۆر بـەڕۆژوو دەبـووم، ووتم: ئـەی گـۆڕی إبـن جـریج لـە کـوێ یـە، شوێنەکەشی لە کوێ یە؟ بێگومان پێشتر لـەلای دادەنیـشتم، و مـن حـەز دەکـەم سەلامی لێ بکەم، جا بەدەستی ئیـشارەتی داو ووتـی: هـەیهات و پەنجـەی شـادە

---

(٩٨) المنامات: ژمارە (١٤٦).

نوێژی سوڕاندەوە، گۆڕی إبن جريح لە کوێ یە؟ ئەو بەرز کرایەوە بـۆ شـوێنە هـەرە بەرزەکان.

حماد کوڕی سلمە لە خەودا یەکێك لە هاوڕێیانی بینی، پێی ووت: خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: پێی ووتم: لە دونیادا زۆر مانـدوو بـوونو ڕەنجـت کێـشا، جـا ئەمڕۆ زۆر پشوو حەسانەوەت دەدەینێ ماندووت دەحەسێتەوە.

ئەمە باسێکی زۆر دوورو درێژە، ئەگەر ڕێگات بەخۆت نەدا بە باوەڕ پێکردنی و ووتت: ئەمە خەونە، جـا ئەمـە بـێ تـاوان نابێـتو هیـوادارم هاوڕێیـەکی یـاخود خزمێکی یان یەکێکی دیکە ببینێت، هەواڵی پێبدات کـە بـەو فەرمانـە نازانێـت تـەنها خـاوەنی خەونەکـە نـەبێت، یـاخود پێـی بڵێـت بـە پـارەو پوولێـك کـەوا شاردوویەتیەوە یان ئاگاداری بکاتەوە لـە ڕووداوێـك کـەوا ڕوودەدات، یـان شـەڕو ناخۆشیەکی بە کارێك هەیە وەك دەڵێن ڕوودەدات، یاخود پێی بڵێت کـە ئـەو یـان هەندێك لە بنەماڵەکەی دەمرێـتو ڕوودەدات کـەوا هەواڵیـشیان پێداوە، یـاخود هەواڵی بدەرێ بە هەرزانی یان بە گرانیو بـێ بـارانی یـان بـە دوژمـن یـاخود بـە کارەساتو هەواڵی دڵتەزێن یاخود نەخۆشی یاخود بە مەبەستو ئامانجێك بۆی کـە ئەمانەش ڕوویانداوەو هەواڵیشیان پێداوە، وە ڕاستیەکەی لەمەدا هـەژمار ناکرێـت تەنها خوای گەورە نەبێت، و خەڵکیش هەمووی تێیدا بەشدارن، و ئێمەو خـەڵکانی دیکەش ئەم کارە سەر سوڕهێنەرانەیان بینیووە.

ئەمـەش هەڵدەوەشێتەوەو بەتاڵ دەبێتەوە هەرکەسـێك بڵێـت: ئەمانـە هـەمووی زانستو بیروڕان لە دەروندا لە خاوەنەکەی بەدیار دەکەوێت لە کاتی پچڕانی خـودی خۆی لە سەرقاڵیو ماندوو بوونی جەستەیی لە خەودا، ئەمەش بابـەتێکی نـاڕەواو نەگونجاوە، چونکە دەروون هیچ کاتێك زانیـاری لەسـەر ئەمـە نییـە کـەوا مـردوو هەواڵی دەداتێ، و هەر بە بیریشی دا ناچێت، وە هیچ نیشانەیەکی لەسەردا بـەدیار ناکەوێت، ئێمەش ئینکاری ئەم کارە ناکەین کەوا ڕوودەدات.

خەونیش لەسە سێ جۆر دەوەستێت: خەون لەلایەن خواوە، و خەون لەلایەن شەیتانەوە، و خەونیش لەگەڵ ئاخاوتنی دەروونداا[99].

و خەونی ڕاستیش چەند بەشێکە، لەوانە ئیلهامو سرووشێکە خودای پاكو بێگەرد دەیگەیەنێتە دڵی بەندەی خۆی، و ئەمەش گفتو گۆیەکە خودای عز وجل قسەی بە بەندەکەی دەکات لە خەودا، هەروەك عبادەی کوڕی الصامت و خەڵکی دیکەش وایان ووتووە. لەوانە نموونەیەکە بۆی کە خاوەن خەونەکە دەبێتە بریکاری وە لەوانە بەیەککەیشتنی ڕۆحی نووستوو بە ڕۆحەکانی مردوو لە بنەماڵەو خزمو هاوڕێکانی کەوا پێشتر باسمان کرد. وە لەوانە بەرز کردنەوەی ڕۆحەکەی بۆ لای خودای پاكو بێگەردو قسە کردن بۆی. وە لەوانە چوونە ژوورەوەی ڕۆحەکەی بۆ بەهەشتو پیشاندانو سەیرکردنی...، جا بەیەککەیشتنی ڕۆحی زیندوو مردووەکان جۆرێکە لە جۆرەکانی خەونی ڕاستو دروست کەوا لەلای خەڵك بوونی هەیە کە لە ڕەگەزی هەست پێکراوانە.

ئەمەش بابەتێکە خەڵکی تێیدا شلەژاوو شێواوە تێیدا ئەوەی دەڵێت: کەوا زانستەکان هەموو نادیارو شاراوەیە لە دەروونـدا، بەڵکو سەرقاڵ بوونیەتی بە جیهانی هەست کردن کەوا قەدەغەی دەکات لە خوێندنەوەو پێداچوونەوەی، جا ئەگەر تەرخانی کرد بە خەو ئەوا بە گوێرەی ئامادە بوونی خۆی دەیبینێ، بەڵام ئەگەر خۆی تەرخان کرد بە مردن بە تەواوەتی ئەو زانستو زانیاریەکەی لەوێ تەواو دەکات. و ئەمەش ڕەواو ناڕەوای تێدایەو هەموو بەرپەرچ نادرێتەوە، و هەمووی وەرناگیرێت،

هەر کەسێك دەڵێت: ئەو خەونانە زانستێکە خودای گەورە هەر لە سەرەتاوە بەبێ هیچ هۆکارێك نووساندوویەتی لە دەروونـدا، وە ئەم ئاخاوتنە هۆکارەکانو

---

(٩٩) سەیری: مسلم (٢٢٦٣) بکە.

یاسا بەهێزەکان بە ناپەسند دەزانێت، ئەم ئاخاوتنەش پێـچەوانەیە لەگـەل شـەرع‌و عەقل‌و ڕەوشتە زکماکەکان.

ئەوەی دەڵێت: خەون تەنها نموونەیەکە خودای گەورە بە نموونـە دەیهێنێتـەوە بـۆ بەندەکان بەگوێرەی ئامادەبوونی بـە هـۆگری‌و گوێڕایـەلی لەسـەر دەسـتی خـاوەن خەونەکان، جارێك دەبێتە نموونە هێنانەوە، جارێکیش ئەوەی خـود بینیویـەتی لـە خەودا هاوشێوەیە لەگەڵ شێوەی زانستەکە ناسراوە.

ئەمەش نزیکترینە لەو دوو ئاخاوتنەی پێشوو، بەلاّم خەون گەلەر نیە لەسـەریدا، بەڵکو ئەمە هۆکارێکی دیکەی هەیە کەوا لە بەیەکگەیـشتنی ڕۆحـەکان و هـەواڵ پێدانی هەندێك بۆ هەندێکی دیکە پێشتر باسکرا، و لەبەیەکگەیـشتنی خاوەنەکـە کەوا دڵ‌و تێگەیشتندایە، وە لەبارەی دیتنی ڕۆحەکە بۆ شتەکان سـڕینەوەیە بـەبێ هۆکار.

هەروەها أبو عبدالله ی کـوڕی منـدة الحـافظ لـە پـەرتووکی (النفیس والـروح) باسیکردووە، لە حەدیسی محمـد کـوڕی حمیـد دەڵێـت: عبـدالرحمن کـوڕی مغـراء الدوسی بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە الأزهر کوڕی عبدالله الأزدي، لە محمد کوڕی عجلان، ئەویش لە سالم کوڕی عبدالله، ئەویش لە باوکیـەوە ووتـی: عمـری کـوڕی خطاب بە علی کوڕی أبی طالب گەیشت‌و پێی ووت: ئەی باوکی الحـسن، لەوانەیـە شەهید بکرێی‌و لێمان وون بیت، و لەوانەشە من شەهید بکرێم لێتـان وون بم، سـێ شت هەیە پرسیارت لێدەکەم لەتۆ هەیە ئایا زانیاریت لێیانەوە هەیە؟ علـی کـوڕی أبی طالب ووتی: ئەمانە چین؟ ئینجا ووتی: پیاوێك پیاوێکی خۆش دەوێت کە هیچ خێرو چاکەیەکی لێ نەبینیوە، و پیاوێك ڕقی لە پیاوێك دەبێتەوە کە هـیچ شـەڕو بەلاّیەکی لێ نەبینیوە، جا علی ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خـوا بـوو ﷺ دەیفەرموو: (إنَّ الأرواحَ جنُود مُجندة تلتقـي في الهَـواء فَتَـشأم، فمـا تَعـارف مِنهـا أئتلَف، وَما تَناکر مِنها اختَلف). واتـە: (ڕۆحـەکان وەك سـەرباز وان لـە ئاسمانـدا

دەگەن بە یەکترو یەکتر بۆن دەکەن، جا ئەوەی ئیماندار بێتو یەکتر بناسێت هۆگری دەبێت، وە ئەوەی ڕقی لێ بێتەوە لێی لادەدات).

جا عمرﷺ ووتی: ئەوە یەك، عمرﷺ ووتی: وە پیاوێك ووتاریك دەگێڕێتەوە ئەگەر لەبیری چووەوە، لەناو ئێمەدا هەیە ئەوەی باسی کردووە لەبیری چووەتەوە، ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (مَا في القُلُوب قَلب إلاّ وَلَهُ سَحابَة كَسَحابَة القَمَرِ بَينا القَمر مضِيء إذ تَجللته سَحابة فَأظلَم إذا تَجلَت فَأضاءَ وَبينا القَلب يَتَحَدث إذ تَجللته سَحَابَة فَنَسيَ إذ تَجلَت عَنهُ فَيذكر). واتە: (هیچ دڵێك نییە ئیللا هەوری هەیە وەك هەوری مانگ، دەبینیت مانگ ڕووناکە هەرکاتێك هەورەکە مانگی داپۆشی ئەوا تاریك دەبێت ئەگەر لێی لادا ڕووناك دەبێتەوە، دڵیش وایە ئەگەر هەور داپیۆشێت یادی خوات لەبیر دەچێتەوە ئەگەر لێی لادات یادی خوات بیر دێتەوە).

عمرﷺ ووتی: ئەوە دوو، ووتی: پیاوێك خەونێك دەبینێ، هەیە باوەڕی پێ دەکرێت، و هەشیانە باوەڕی پێناکرێت؟ جا علیﷺ ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (مَا مِنْ عَبد يَنام يَمتَليء نَوماً إلاّ عَرَجَ بِروحِهِ إلى العَرش، فَالَّذي لا يَستَيقظ دُون العَرش فَتِلكَ الرُّؤيا الَّتي تَصَدق، والَّذي يَستَيقظ دُون العَرش فَهي الَّتي تكذب). واتە: (هەر بەندەیەك لە خەوێکی قووڵدا بنووێت ئەگەر ڕۆحەکەی گەیشتە عەرشو لەم خەوەدا خەبەری نەبۆوە بزانە خەونەکە ڕاستە، بەڵام ئەوەی خەبەری دەبێتەوە پێش ئەوەی ڕۆحەکەی بگاتە عەرش بزانە خەونەکەی درۆیە)

جا عمرﷺ ووتی: ئەوە ئەو سێ شتەیە کە من داوام دەکرد، سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کەوا ڕاستیەکانم دەست کەوت لەپێش مردندا[100].

(١٠٠) مجمع الزوائد: ١/ ١٦٢.

بقيەی كوڕی الوليد[١٠١] ووتی: صفوان كوڕی عمرو بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە سليم كوڕی عامر الحصرمی ووتی: عمر كـوڕی الخطاب ووتـی: سـەرم سوڕما بـۆ خەونی پیاوێك كەوا شتێكی بینیووە كە ئەو شتەی نەهاتووە بە بیریا، وەك ئـەوەی بە دەستیشی گرتبی، و شتێكی بینیووە كەوا ئەو شت نەبووە، جا علی كوڕی أبـی طالـب ووتی: ئەی ئەمیری ئیمانداران، خودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿اللَّـهُ يَتَـوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَـا فَيُمْـسِكُ الَّتِـي قَـضَى عَلَيْهَـا الْمَـوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُـسَمًّى﴾ {الزمـر: ٤٢}. واتـە: (هـەر خوایـە گیانـەكان دەكێشێت لەكاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش كە نەمرد لە خەوەكەیـدا بـۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو كەسەی كە خوا بڕیاری مردنی دابێـت ڕۆحەكـەی دەگرێتـەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو كەسەش كە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بـۆی تـا كاتێكی دیاریكراو).

ڕۆحەكان بۆ ئاسمان بەرز دەكرێنەوە لە خەوەكەیدا، جا ئەوەی بینرا لە ئاسماندایـە ئەوە هەق‌و باوەڕدارە، ئەگەر گەڕێندرانەوە بـۆ لاشـەكانیان ئـەوا شـەیتانەكان لـە ئاسماندا تووشی دەبێت، و بە درۆی دەخاتەوە، ئینجا ئەوەی بینرا لەم شێوەیە ئەمە نارەوایە، ووتی: عمر سەری سوڕما لەو قسـەیەی علی(كرم الله وجهه). إبـن منـدە دەڵێت: ئەو هەواڵە بەناوبانگە لەلایەن صفوان كوڕی عمرو و كەسانی دیكـە، أبـی الدرداء ریوایەتی كردووە.

الطبراني باسدەكات‌و دەگێڕێتەوە: لە حەدیسێكی علی كـوڕی ابـی طلحـة كـەوا عبدالله كوڕی عباس بە عمر كوڕی الخطابی ﷺ ووت: ئـەی ئـەمیری ئیمانـداران، هەندێ شت هەیە پرسیارت لێدەكەم، ووتی: ئەوەی وویستت پرسـیار بكـە، ووتـی: ئەی ئەمیری ئیمانداران پیاو لە چی شتی بە بیر دێتەوە، وە لەچی لە بیری دەكـات،

(١٠١) ميزان الأعتدال: ١/ ٣٣١.

و لەچی باوەڕ بە خەون دەکات، لەچی بـە درۆی دەخاتـەوە؟ عمـر پێـی ووت: کـە لەسەر دڵدا زوڵمێکی توند هەیە وەك هەور وایە مانگ داپۆشێت، جا ئەگـەر دڵـی داپۆشێت ئەوا ئادەمیزاد شتی لەبیر دەچێتەوە، بەڵام ئەگەر دڵی سافو لووس بێت ئەوا ئەوەی لەبیری چووە بەبیری دێتەوە، بەڵام خەون لەچی باوەڕ دەکرێتو لەچی بە درۆ دەخرێتەوە؟ خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَـا وَالَّتِـي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَـا﴾(الزمر:٤٢) واتە: (هەر خوایە گیانـەکان دەکێـشێت لـەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا بۆی دەنێردرێتەوە). جـا ئەو ڕۆحەی بەرز کرایەوە بۆ لای فریـشتەکانی ئاسمـان ئـەوا ئـەو خەونەیـە کـەوا باوەڕی پێدەکرێت، و ئەو ڕۆحەی کە نەچـووە لای فریـشتەکانی ئاسمـان ئـەوا ئـەو خەونەیە کە بە درۆ دەخرێتەوە[١٠٢].

إبن هيعة ڕیوایەتی کردووە، لە إبن عثمان کوڕی نعيم الرعيني، ئەویش لە أبـی عثمان الأصبحي، ئـەویش لـە أبـی الـدرداء، ووتـی: ئەگـەر مـرۆڤ خـەوت ئـەوا ڕۆحەکەی بەرز دەکرێتەوە تاوەکو دەچێتە لای عەرش، جا ئەگەر پاكو خاوێن بێـت ئەوا مۆڵەتی دەدرێتێ کڕنۆش ببات، و ئەگەر پیسو پۆخڵ بێت مۆڵـەتی نـادرێتێ بە کڕنۆش بردن[١٠٣].

جعفر کوڕی عون ڕیوایەتی کردووە، لە إبراهيم الهجري، ئەویش لە أبي الأحوص، لە عبدالله کوڕی مـسعود کـەوا دەڵێـت: ڕۆحـەکان وەك سـەربازی بـەزۆر گـیراون بەیەکدەگەنو دەچنە ناو یەکتر هەروەك ئەسپ لەشەڕدا دەچنە نـاو یـەکتر، ئـەوەی بیناسێت هۆگری دەبێت و ئەوەی نەیناسێتو ڕقی لێبێت لێی جیا دەبێتەوە[١٠٤].

(١٠٢) ميزان الأعتدال: ٣/ ١٤٣.

(١٠٣) شرح الصدور: ٣٥٦.

(١٠٤) كشف الخفاء، العجلوني: ١/ ١٢١.

وە هێشتاش خەڵکی کۆنو ئێستا ئەمە نازانن و نەیانبینیووە، جمیل کوڕی معمر العذري دەڵێت:

أَضَلُّ نَهاري مُستَهاماً وَتَلتَقي *** مَعَ اللَيلِ روحي في المَنامِ وروحها

ووتویانە: پیاوی نوستو خەڵکی دیکە لە زیندووان دەبینێتو قسەشی لەگەڵدا دەکات، و ئەگەر چی ماوەیەکی دووریش لە نێوانیاندا هەبێت، لەگەڵ ئەوەش ئەم دوو کەسە هۆشیارنو ڕۆحەکەیان لە جەستەیان جیا نەبۆتەوە، جا چۆن ڕۆحەکانیان پێك گەیشتن؟ دەڵێن: ئەمە یان دەبێت نموونەیەك بێت کەوا خەون لێکدەرەوە بۆ کەسی خەوتوو هێناویەتیەوە، یاخود گێڕانەوەکە خۆی لەو کەسەیە کە خەونەکەی بینیووە کەوا خۆی بێ بەری دەکات لە خەوەکەیدا هەروەك حبیب کوڕی أوس دەڵێت:

سَقياً لَطيفِك مِن زُورٍ أتاكَ بِهِ *** حَديث نَفسك عَنهُ وَهو مَشغُولُ

بێگومان ڕۆحەکان بۆ یەکتر دەگونجێن، و پەیوەندی یەکێکیان بەوی دیکە توونەدترو بەهێزتر دەبێت، وە هەریەکە لەوان هەست بە هاوڕێیەتی هاوەڵەکەی دەکات، و ئەگەر هەستی بە یەکێکی دیکە نەکرد ئەوا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەستەی لە نێوانیاندا هەیە، و خەڵکیش ئەم شتە سەرسوڕهێنەرەیان بینیووە.

مەبەستیش لەوە کەوا ڕۆحی زیندووەکان بەیەك دەگەن هەروەك ڕۆحی زیندوو مردووەکان بە یەکتر دەگەن، هەندێك لە پێشینەکان دەڵێن: ڕۆحەکان لە ئاسماندا بە یەکتر دەگەن، یەکتر دەناسنەوەو گفتو گۆش لەگەڵ یەکتر دەکەن، جا فریشتەی خەون دەیگاتێ بە چاکەو خێر یاخود بە خراپەو شەڕ، دەڵێت: ئینجا خودای گەورە فریشتەیەك دەکاتە وەکیلی خەونەکە فێری دەکاتو ئیلهامی دەداتێ بە زانیاری پێدانی هەموو نەفەسێك لە سەرچاوەی گەورەیی و ناوونیشانو بێباریەکەی لە دین و دونیاو سروشتو پەروەردەو ڕەوشتی، و هیچ شتێك لەو ناچێت، وە هیچ هەڵەش

ناكات، جا كۆبیەك لە زانستی پەنهانیو غەیبی خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دێت بۆ لای بەوەی كەوا تووشی ئەو مرۆڤە دەبێت لە خێرو چاكە یاخود شەڕو خراپە لە دینو دونیاكەی، و نموونەو شێوەی وای بۆ دێنێتەوە بە قەدەر هەڵسو كەوتو دابو نەریتەكەی بێت، جا جارێك مژدەی پێدەدات بەو چاكەی كە دەیكات یاخود پێشكەشی دەكرێت، و ئاگاداری دەكاتەوە لە گوناهێك كە كردوویەتی یاخود بۆ ئەو گرنگە، و وریای دەكاتەوە لە خراپەیەك كە ببێتە هۆكارێك بۆ ئەوەی پاڵی پێوە بنێت بۆ كاری تاوانو كارەسات، و جگە لەمەش خەون نیعمەتێكە خودای گەورەبۆ رەحمەتو چاكەو یادكردنەوەی خوداو زانیاری پێدان دەینێرێت، و یەكێكە لەو رێگایانەی كە رۆحەكان بەیەكتر دەگەیەنێت بۆ سەردانی یەكتر كردنو گفتوگۆ كردن، چەند كەس لە رێگای ئەو خەونانەوە تەوبەیان كردووەو رێگای چاكەیان گرتۆتە بەرو پەشیمان بوونەتەوەو باوەڕیان هێناوە بە رۆژی دوایی، وە چەندەها كەس لە رێگای خەونەوە بوونەتە خاوەنی سەروەتو سامانو گەنجینەیان دۆزیوەتەوە كەوا شاردرابۆوە.

لە پەرتووكی (المجالسة)ی أبی بكر كوڕی مروان المالكي: لە إبن قتیبە ئەویش لە أبی حاتم، وە لە الأصمعي، ئەویش لە المعتمر كوڕی سلێمان، ئەویش لەو كەسەی بۆی گێڕاوەتەوە، ووتی: جارێك دەرچووین بۆ گەشت، ئێمە سێ كەس بووین، جا یەكێك لە ئێمە خەوت، شتێكمان بینی وەك رووناكیو چرایەك وابوو لە لووتی هاتە دەرەوەو چووە ناو ئەشكەوتێكی نزیك لێی، جا رووناكیەكە گەڕایەوەو چۆوە ناو لووتی، ئینجا لەخەو هەڵساو دەمو چاوی سڕیەوە، ووتی: خەونێكی سەیرم دیت، لەو ئەشكەوتەدا ئەوهاو ئەوهام دیت، جا چووینە ناو ئەشكەوتەكە هەندێك سامانو پاشماوەمان دۆزیەوە.

ئەمەش عبدالمطلبە کە لە خەودا دەستنیشانی زەمزەمی کرد وە ئەو سامانو گەنجینەیەی دۆزیەوە کەوا لەوێ بوو(١٠٥).

وە ئەمەش عمیر کوڕی وهب لەخەودا هاتنە لای و پێیان ووت: هەڵسە بڕۆ ئەو شوێنەو ئەو شوێنە لە ماڵەکە هەڵیکەنە پارەو پوولی باوکت دەدۆزیتەوە، کەوا باوکی پارەو پوولەکەی شاردبۆوە، کە وەسیەتی پێ نەکردبوو، جا عمیر لەخەودا هەڵساو شوێنەکەی هەڵکەند بەو شێوەی ئەمریان پێکردبوو، دەهەزار درهەمو ئاڵتوونێکی زۆری دۆزیەوە، ئینجا بۆ سەرخستنی دینەکەی و باشکردنی گوزەرانی خۆی و بنەماڵەکەی پارەیەکی زۆری سەرف کرد، و٠ ئەمەش ئیسلامی بوونی ئەوی بەدوادا هات، یەکێك لە کچە بچووکەکانی پێیووت: باوکە گیان، خودای ئێمە باشتر لە هوبەلو عوزا ئێمەی بە دینەکەی خۆی خۆش ویستووە، ئەگەر ئەو نەبایە ئەم پارەو پوولەی بۆ بەجێ نەدەهێشتی، کەچی ڕۆژانێکی کەمیش ئەوت پەرستووە.

علی کوری أبی طالب القیروانی العابر دەڵێت: ئەو بەسەرهاتەی عمیرو دەرهێنانی پارەو پوولەکەی لە خەودا بە سەیرترین شت دادەنرێت لەلای ئێمە، لەو سەردەمەی ئێمەداو لە شارەکەی خۆمان لە أبی محمد عبدالله البغانشیمان بینی کەوا پیاوێکی چاكو بەناوبانگ بوو بە خەونی مردووەکان و پرسیارکردنیان لە شتە بزرو پەنهانەکان، جا ئەمەی دەگواستەوە بۆ ماڵەوەیان و خزمو ناسیاویان تاوەکو ناوی دەرکردو خەڵکێکی زۆر لە دەورەی کۆبووەوە، پیاوێك هاتە لای و شکایەتی لای کرد کە یەکێکی نزیکی ئەو مردووە بێ ئەوەی وەسیەتی لەلای بکاتو پارەو پوولێکی زۆری هەبوو شوێنەکەی پێنازانێت، بۆ ئەوەی ڕێگایەکی چاکی پێ نیشان بدات، لەخودای گەورە پاڕایەوە لەو شەوەدا ئەو مردووەی وەسفی کردبوو لە

(١٠٥) السیرةالنبویة،إبن هشام:(١/١٥٠).

خەوەکەیدا بینی، ئینجا پرسیاری ئەو پارەو پوولەی لێکرد، ئینجا خەبەری دا بە پیاوەکە.

لە کارە دەگمەنەکانی کە پیرەژنێکی چاکو ئیماندار مرد ئافرەتێك نەبوو لەلای کە ئەو حەوت دینارەی هەیەتی پێی بسپێرێت، جا یەکێك هاتە لای هاوڕێکەی کەوا ئەو دەیویست پارەکەی لەلا دابنێت، بە خێرایی چووە لای پیرەژنەکە، هەواڵی ناوی مردووەکەی ڕاگەیاند بە کەس‌وکاری، پاشان بەیانی ئافرەتەکە گەڕایەوە لای کەس‌وکاری، پێی ووت: فلانە پیرەژن دەڵێت: لە بنمیچی ماڵەکەم حەوت تەختە بژمێرە پارەکانم لەوێ شاردۆتەوە لەناو پەڕۆیەکی خوریم داناوە، ئینجا ئەم کارەی کرد، ئینجا پارەکەی دۆزیەوە کەوا وەك ئەوەی وەسفی کردبوو.

دەڵێت: پیاوێك بۆی گێڕامەوە کەوا گومان نابەم بە درۆکردنی ووتی: ئافرەتێك منی بە کرێ گرت بۆ ئەوەی ماڵەکەی لێ تێك بدەم، و سەرلەنوێ نۆژەنی بکەمە بە پارەیەکی دیاریکراو، جا کاتێك کەلوپەلەکەم وەرگرت بۆ تێکدانی خانووەکە، ووتم: ئەمە بۆچی تێکی دەدەی؟ ئافرەتەکە ووتی: سوێند بەخوا هیچ پێویستیم بە تێکدانی ئەم خانووە نیە، بەڵام کە باوکم مرد، ئەو زۆر دەوڵەمەندو خاوەنی سەروەت‌و سامانێکی زۆر بوو بەڵام هیچی وامان نەدۆزیەوە لە پارەو پوولەکەی، پارەکەی لە شوێنێکی ئەم خانووە شاردۆتەوە بۆیە تێکی دەدەم بەڵکو پارەکە دەدۆزمەوە، ئینجا پیاوەکە وەك ئاگادار کردنەوەیەك بە ئافرەتەکەی ووت: شتێکت پێ بڵێم لەمە ئاسانتر بێت بۆ تۆ، ووتی: ئەم شتە چی یە؟ ووتی: فلان کەس، بڕۆ لای‌و پرسیاری لێبکەو چیرۆکی خۆتی بۆ بگێڕەوە بەڵکو ئەم باوکت لە خەو دەبینی‌و شوێنی شاردنەوەی پارەکەت پێ نیشان دەدات بەبێ ماندووبوون‌و بەبێ نرخ، جا ئافرەتەکە چووە لای پاشان هاتەوە لای ئێمە، پێی ووت: کەوا ناوی خۆی‌و ناوی باوکی لای خۆی نوسیووە، بەیانی زوو چوومە لای کارەکە، جا ئافرەتەکە لای پیاوەکە هاتەوەو ووتی: پیاوەکە پێی ووتم: باوکتم لە خەودا بینی، ئەو دەیووت:

پارەکە لە شوێنێکی چەماوەدایە لای خانووەکـە، ووتـی: ئینجـا شـوێنی دیـوارە چەماوەکەمان هەڵکەند تاوەکو دەلاقەیەك بە دیارکەوت‌و بینیم پارەکـە لەوێدایـە، ووتی: بەڕاستی سەرمان سوڕما، جا ئافرەتەکە پارەکەی بە کەم زانی کە دۆزیـەوە، دەیووت: پارەو سامانی باوکم لەوە زیاتر بوو، بەڵام من دەگەڕێمەوە لای پیاوەکـە، جا ڕۆیشتەوە لای پێی ڕاگەیاند، پاشـان پرسـیاری لێکـرد دووبـارە بکاتـەوە، جـا کاتێك بەیانیەکەی چووە لای ووتی: کەوا ئەو بە ئافرەتەکەی ووتـوە: کـەوا باوکـت پێت دەڵێت: لە کۆگای زەیتەکە حەوزێکی چوارگۆشە هەیـە ژێـرەوەی هەڵبکەنـە، ووتی: کۆگاکەم کردووە لە گۆشـەیەکدا حـەوزێکی چوارگۆشـە هـەبوو، هێنامانـە خوارەوەو ژێرەوەمان هەڵکەند، گۆزەیەکی گەورەمان دۆزیەوە، دام بە ئافرەتە پاشان تەماعی گرتی‌و سوور بوو لەسەر ئەوەی جارێکی تر بگەڕێتەوە لای پیاوەکـە، ئـەم کارەی کرد، لەلای پیاوەکە گەڕایەوە خەمۆکی‌و دڵتـەنگی بـە ڕوویـەوە دیـار بـوو ئافرەتەکە ووتی: پیاوەکە بە مـنی ووت: بەقەدەر توانای خۆت پارەکـەت وەرگـرت، بەڵام ئەوەی ماوەتەوە شەیتانێك لە جنۆکە لەسەری دانیشتووەو پاسەوانی لێدەکات تا ئەو کاتەی قەدەرەکە تەواو دەبێت.

وە حیکایەت‌و چیرك لەو بابەتەدا زۆرە.

یەکێك بۆی گێڕامەوە لەبارەی شێخی ئیسلام إبن تیمیە کەوا لەپاش مردنیدا لە خەودا بینیوویەتی، پرسیاری لێکردووە لە مەسەلەی هەندێك شـتی فـەرزو واجـب کەوا کێشەی بۆ دروستکردبوو جا وەڵامی پرسیارەکانی بەڕاستی دایەوە.

***

ئایا ڕۆح دەمرێت
یاخود مردن تەنها بۆ لاشەکەیە؟

بێگومان خەڵك لەمەدا جیاوازی هەیە، کۆمەڵێك دەڵێن: ڕۆح دەمرێت، وە تامی مردن دەچێژێت، چونکە ئەویش نەفسە، وە هەموو کەسێك دەبێت تامی مردن بچێژێت.

دەڵێن: بەڵگەکان ئاشکراو نیشانەن لەسەر ئەوەی کەس نامێنێت تەنها خودای تاكو تەنیا نەبێت، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ* وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ {الرحمن: ٢٦-٢٧}. واتە: (هەموو ئەو کەسانەی لەسەر ڕووی زەوین، هەر هەمووی فەوتاوو تیاچووەو دەبێت بمرن* تەنها زاتی پەروەردگاری خاوەن بڵندیو ڕێزداری تۆیە کە دەمێنێتەوە). وە هەروەها خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ {القصص: ٨٨}. واتە: (هەرچی شت هەیە تیا چووەو لەناو چووە جگە لەو زاتە). دەڵێن: ئەگەر فریشتەکان بمرن، ئەوا نەفسی مرۆڤ لە پێشترە بۆ ئەوەی بمرێت، دەڵێن خودای گەورە لەبارەی ئەهلی ئاگرەوە دەفەرموێت ئەوان دەڵێن: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ {غافر: ١١}. واتە: (پەروەدگارا تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووەو دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە). جا مردنی یەکەم ئەوا شایەدەو بینراوە، ئەوە بۆ لاشەکەیە، و ئەوەی تر بۆ ڕۆحەکەیە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان نامرن، ئەمە دروستکراوە بۆ مانەوە، بەڵکو تەنها لاشەکان دەمرێت، دەڵێن: بێگومان بەڵگە هەیە لەسەر ئەم ووتانە ئەمەش بەڵگەیە لە نازو نیعمەتی ڕۆحەکانو ئازاردانی ڕۆحەکان پاش ئەوەی جیا دەبنەوە لە لاشەکانیانو دەگەڕێتەوە بۆ لای خودای گەورە، جا ئەگەر ڕۆحەکان مردن ئەوا

نیعمەتو ئازاریان لەسەر دەپچڕێت، جا خودای گەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ* فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ﴾ {آل عمـران: ١٦٩-١٧٠}. واتە: (هەرگیز وا مەزانن‌و وا دامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خـوادا شـەهید بوون‌و کوژران، مردوون، نەخێر وانیە، بەڵکو ئەوانە زیندوون، لەلای پەروەردگاریان لە ڕزق‌و ڕۆزی بەهرەوەرن* زۆر دڵخۆش‌و شادمانن بەو بەخشش‌و زیادە فەزڵەی کە خوا پێی بەخشیوون، مژدەش دەدەن بەوانەی هێشتا بەوان نەگەیشتوون‌و ((شـەهید نەبوون))). وە ئەمەش لەگەڵ پچڕانە کاتێك ڕۆحەکان لەلاشـەکانیان جیـا دەبنـەوە بێ گومان تامی مردن دەچێژێت.

ڕاسـتیەکەی دەوترێـت: مردنـی گیانـەکان بـریتی یـە لـە جیابوونـەوەیان لـە لاشەکانیان، دەرچوونە لێی، جا ئەگەر ئەوەی دەڵێت ڕۆحەکە دەمرێت ئـەوا تـامی مردنی چێشتووە، ئەوەی دەڵێت ڕۆحەکان دەمێننەوە بـەڵام تـەنها لاشـەکان لـەناو دەچێت کەواتە بەو بۆچوون‌و ڕەچاوکردنە ڕۆحەکە نامرێت، بەڵکو ئەو دەمێنێتـەوە پاش دروست بوونی لـەنازو نیعمـەت یـاخود لـە عـەزاب‌و ئـێش‌و ئـازار تـاوەکو ئەوکاتەی خودای گەورە بیەوێت، وەهـەروەها بـەخێرایی بڕیـار دەدات کـە خـودای گەورە ڕۆحەکان دەنێرێتەوە بۆ لاشـەکانیان، وە أحمـد کـوڕی الحـسین الکنـدی ئـەو جیاوازیەی ڕێکخستووە لەو پارچە هۆنراوەیەدا:

تنازَع الناس حَتى لا اتفاق لهم *** إلاّ على شَجَبٍ والخُلفُ في الشجبِ[١٠٦].
فَقيلَ: تَخَلُصُ نَفسُ المرءِ سالمة *** وَقيلَ: تَشرَكُ جسم المرء في العَطَبِ

جا ئەگەر ووترا: لەکاتی فـووکردن بـە کـەڕەنادا ئایـا ڕۆحـەکان بـە زینـدوویی دەمێننەوە هەروەك ئێستا، یاخود دەمرێت پاشان زیندوو دەبێتەوە؟

---

(١٠٦) الشجب: لەناوچوون، الخلف: جیاوازی.

ووتويانه: خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِـي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاء اللَّهُ﴾ {الزمـر: ٦٨}. واتە: (لەورۆژە فوو دەکرێت بـە کەڕەنادا هەرکەس لە ئاسمانەکانو زەویدا مابێت خێـرا دەمرێـت، مەگـەر کەسـێك خوا وویستی لەسەر مردنی نەبێت). بێگومان خودای گـەورە لـە ئاسمانـەکانو لـە زەویدا هەندێك کەسی لەو مردنە دوور خستۆتەوە.

جا هەندێك دەڵێن: ئەوانە شەهیدەکانن، ئەمە ووتەی أبی هریرە، وإبـن عبـاس، وسعید کوڕی جبیرە.

وە دەڵێن: ئەوانە جبرائیلو میکائیلو إسـرافیلو عزرائیـل (ملـك المـوت)ە. وە ئەمەش ووتەی مقاتلو هەندێك کەسی دیکەیە.

دەڵێن: ئەوانە ئەو کەسانەن کـە لـە بەهەشـتدان لـە (حـور العـین) حۆریـەکانو هەندێکی تر، ئەوانەی لە ئاگردان لـە ئـەهلی دۆزەخو دەرگەوانەکـەی دۆزەخ، أبـو إسحاق کوڕی شاقلا ئەمەی وتووە.

ئیمام أحمد دەریخستووە لەسەر ئەوەی کەوا (حـور العـین والولـدان) حۆریـەکان و منداڵانی ناو بەهەشت نامرن لەکاتی فووکردن لە کەرەنادا. خـوای گـەورە هـەواڵی داوە کەوا ئەهلی بەهەشت ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّـا الْمَوْتَـةَ الْـأُولَى﴾ {الـدخان: ٥٦}. واتە: (لە هەمووی خۆشتر ئەوەیە کە هـەرگیز تـاڵی مـردن ناچـێژن تیایـدا جگە لەو مردنەی یەکەجار).

ئەمەش دەقێکە لەسەر ئەمانە کەوا نامرن جگە لە مردنی یەکەجار نەبێت، جا ئەگەر جاری دووەم مردن ئەوا دەبێتە دوو مردن، بەڵام ووتەی ئەهلی دۆزەخ: ﴿رَبَّنَـا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ {غافر: ١١}. واتە: (پەروەردگارا تـۆ دەسـەڵاتت بێ سنوورە دوو جار ئێمەت مرانـدووەو دوو جـار ئێمـەت زینـدوو کردۆتـەوە) جـا تەفسیرکردنی ئەو ئایەتـە کـەوا لـە سـوورەتی (البقـرة) دایـە وەك خـودای گـەورە دەفەرموویێت: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُـمَّ يُحْيِـيكُمْ﴾

{البقرة: ٢٨}. واتە: (چۆن بێ بڕوا دەبن بە خوا لەکاتێکدا ئێوە بێ گیان بوون خوا دروستی کردوون‌و گیانی بەبەردا کردن، پاشان دەتانمرێنێت‌و دوایی زیندووتان دەکاتەوە). جا ئەوانە مردبوون وە ئەوانە کەمێ ئاوی ڕوون بوون لە پشتی باوکیان‌و لە منداڵدانی دایکیان، لەدوای ئەمەدا زیندووی کردنەوە، پاشان دەیانمرێنێت، پاشان زیندوویان دەکاتەوە لە ڕۆژی زیندوو بوونەوەدا. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەوا ڕۆحەکانیان پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت نامرن، جا ئەگەر وابێت ئەوا دەبێتە سێ مردن، لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا ڕۆحەکان دەمرن، جا لەو حەدیسە سەحیحەدا: (أنَّ النَّاس يصعقون يَوم القِيامَة فَأكُون أول مَنْ يفيق، فإذا موسى آخذ بقائمة العرش، فَلا أدري أفاق قَبلي أم جوزي بصعقة يوم الطور)[١٠٧].

واتە: (بێگومان خەڵکی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمرن جا من یەکەمین کەسم کە زیندوو دەبمەوە، بینیم موسی دەستی بە پێچکەی عەرشەوە گرتبوو، نازانم پێش من زیندوو دەبێتەوە یاخود لە دوای من لە مردنی ڕۆژی دوایی).

جا ئەو مردنە لە هەڵوێست‌و نیشانەکانی ڕۆژی قیامەتە ئەگەر خودای گەورە هات‌و ویستی لەسەر بوو بۆ بڕینەوەو تەواوکردنی و زەوی بە نووری خۆی ڕووناک دەکاتەوە، لەو کاتەدا هەموو بوونەوەرو دروستکراوان دەمرن. خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ﴾ {الطور: ٤٥}. واتە: (وازیان لێ بهێنە هەتا بەو ڕۆژە دەگەن کە تیایدا دەچن‌و لاڵ‌و پاڵ دەکەون). ئەگەر چی ئەو لاڵ‌و پاڵ کەوتنەش مردن بێت ئەوا مردنێکی دیکەیە، و کۆمەڵێك لە پیاوچاکان بۆ ئەمە ئاگاداریان کردۆتەوە، جا أبو عبدالله القرطبی ڕەحمەتی خوای لێ بێت لەم بارەیەوە دەڵێت: لەم حەدیسە دەرکەوتووە کەوا ئەوە مردنێکی لەهۆش خۆ چوونە نەك ئەو مردنەی ڕوودەدات لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا، دەڵێت: شێخ أحمد کوڕی عمرو ووتی: حەدیسی پێغەمبەرﷺ دەریخستووە نیشانە

---

(١٠٧) مسلم: (٢٣٧٣).

دەکات لەسەر ئەوەی کەوا ئەو مردنە ماوەی دووری نەفخەی دووەمە کەوا نەفخەی زیندوو بوونەوەیە، هەندێك لە زانایان دەڵێن: لەوانەیە موسی لەو پێغەمبەرانە بێت کەوا نەمرێت، ئەمەش نارەوایەو ناگونجێت، القاضي عیاض دەڵێت: لەوانەیە مەبەست لەو مردنە داچڵەکینو تۆقاندنی کاتی زیندوو بوونەوە بێت لەو کاتەی ئاسمانەکانو زەوی لێك دەترازێن. وە أبو العباس القرطبی بەرپەرچی دەداتەوەو دەڵێت: لەو حەدیسە سەحیحەدا وا لێك دەدرێتەوە کاتێك پێغەمبەرﷺ لە گۆڕەکەی دێتە دەرەوە موسای پێ دەگات کەوا لیستی عەرشی هەڵگرتووە. ئەمەش لەوانەیە لەکاتی نەفخی ڕاچڵەکینو داخورپان بێت.

أبو عبدالله دەڵێت: شێخ أحمد کوڕی عمرو ووتی: ئەوەی ئەو کێشەو گرفتە ناهێڵێت مردن ئەوە نیە بە پاكو بێگەردی نەبێت، بەڵکو ئەوە گواستنەوەیە لە بارێك بۆ بارێکی دیکە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی شەهیدەکان لەپاش کوژرانیان یان مردنیان زیندوونو لەلایەن خودای گەورەوە ڕزقو ڕۆزییان بۆ فەراهەم کراوەو دڵخۆشو مژدە دەریشن، وە ئەمەش خەسڵەتی زیندووەکانە لە دونیادا، جا ئەگەر بۆ شەهیدەکان ئاوا بێت ئەوا پێغەمبەرەکان هەقترو لە پێشترن بۆ ئەم کارە، وە لەگەڵ ئەوەش پێغەمبەرﷺ ڕاستی فەرمووە کە زەوی جەستەی پێغەمبەران ناخوات وە هەروەها پێغەمبەرﷺ لە شەوڕەوەکەیدا لە بیت المقدس لەگەڵ پێغەمبەران کۆبووەوە، لە ئاسمانیشدا بەتایبەتی لەگەڵ موسی، پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا هیچ موسڵمانێك نیە سەلام لە مردوو بکات ئیللا خودای گەورە ڕۆحەکەی بۆ دەنێرێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە، جگە لەمە ئەوەی بڕیاری لەسەر دەدرێت ئەوەیە کە مردنی پێغەمبەران گەڕانەوەیە کەوا لە ئێمە دوور خراونەتەوەو لێمان شاراوەن بەجۆرێك ئێمە نازانینو هەستیان پێ ناکەین بەوەی ئایا ئەوان بە زیندوویی ماونەتەوە، ئەمەش وەك حاڵەتی فریشتەکان، کەوا ئەوان زیندوونو بوونیان هەیە بەڵام ئێمە نایانبینین، ئەگەر بڕیار درا بەوەی ئەوان

زیندوون، جا ئەگەر فوو بە کەڕەنادا کرابە نەفخەی مردن ئەوا ئەوەی لە ئاسمانەکاندایەو، ئەوەی لە زەویش دایە دەمرێت مەگەر ئەوەی خوا بیەوێت نەمرێت، بەڵام (صعق) مردنو لە هۆش خۆ چوونی پێغەمبەران دەریخستووەئەوا لە هۆش خۆ چوونە، جا ئەگەر فوو کرا بە کەڕەنادا بە نەفخی زیندوو بوونەوە ئەوەی مردووە زیندوو دەبێتەوە، وە ئەوەیش کە لە هۆش خۆی چووە هەڵدەستێتەوە، هەروەها پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکی سەحیحدا هاتووە: (فَأكون أول مَن يفيق). واتە: (من یەکەم کەس دەبم کە هەڵدەستمەوە). وە پێغەمبەرمانﷺ یەکەمین کەسە کە لە گۆڕەکەی دێتە دەرەوە جگە لە موسی نەبێت، ئەوەش ڕاڕایی هەیە لەسەر ئەوەی ئایا ئەو پێش پێغەمبەر لە هۆش خۆ چوونەکەی زیندوو بۆتەوە، یاخود لەسەر ئەو حاڵەتە ماوەتەوە کەوا پێش نەفخەی (صعق) لە هۆش خۆ چوون بە خەبەر بووە، چونکە ئەوە هەژمار دەکرێت بە مردنی ڕۆژی دوایی، و ئەمەش چاکەیەکی گەورەیە بۆ موسی، ئەمەش هەرگیز پێویست ناکات بە چاکەیەك باشترو چاکتری بکەیت لەسەر پێغەمبەرمانﷺ، چونکە شتێکی نیمچەیی واجبو پێویست نابێت لە کارێك بە تێکڕایی[١٠٨].

أبو عبدالله القرطبي دەڵێت: ئەگەر حەدیسەکە لەسەر مردنی بوونەوەر بێت لە ڕۆژی قیامەت ئەوا هیچ کێشەو گرفتی نامێنێت، بەڵام ئەگەر لە هۆش خۆ چوونی مردن بێت لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا، ئەمەش دەبێت یادی ڕۆژی قیامەت بکرێتەوەو مەبەست لێی لێکدانەوەیە، جا ماناکەی: ئەگەر فوو کرا بە کەڕەنادا لە نەفخەی زیندوو بوونەوە پێغەمبەرﷺ دەڵێت من یەکەمین کەسم لەوانەی سەری خۆی بەرز دەکاتەوە، جا دیتم موسی دەستی گرتووە بە پێچکەیەك لە پێچکەکانی عەرش، جا نازانم پێش من هەڵساوەتەوە یاخود لەدوای من لە مردنی ڕۆژی داییدا.

---

(١٠٨) التذكرة: ١٦٨.

(إبن القيّم) دەڵێت: پشتگیری کردنو ڕاڤە کردنی حەدیسەکە لەسەر ئەمە بەڕاست نازانرێت، چونکە پێغەمبەرﷺ دوو دڵو ڕاڕا بووە، ئایا موسى لە پێش ئەو هەڵساوەتەوە، یاخود لە دوای ئەودا، جا ماناکەی: نازانم لە هۆش خۆی چووە، یاخود لە هۆش خۆی نەچووە، وە لە حەدیسەکەدا دەفەرموێت: (فأكون أول مَن يفيق) وە ئەمەش هێما دەکات لەسەر ئەوەی پێغەمبەرﷺ لە هۆش خۆی دەچێت، ئەم دوو دڵیو ڕاڕاییەش دەستدەکەوێت لەبارەی موسى ئایا لە هۆش خۆی چووەو پێش ئەو هەڵدەستێتەوە لەکاتی لە هۆش خۆ چوونەکەی، یاخود لە هۆش خۆی ناچێت، جا ئەگەر مەبەستی یەکەم بێت بە لەهۆش خۆ چونی یەکەم ئەمەش لە هۆش خۆ چوونی مردنە ئەگەر وابێت ئەوا مردنی پێغەمبەرﷺ سەلمێندراوە، وە ڕاڕایش هەیە ئایا موسى مردووە یاخود نەمردووە؟ ئەمەش نارەواو نەگونجاوە لە هەموو ڕووەکانەوە، جا ئەمەش زانراوە کە ئەمە (صعق)ی ڕاچڵەکینو لە هۆش خۆ چوونە نەوەك (صعق)ەی مردن، لەو کاتەدا ئایەتەکە هێما ناکات لەسەر ئەوەی لە کاتی نەفخەی یەکەم هەموو ڕۆحەکان دەمرێت، بەڵێ هێما دەکات لەسەر مردن بوونەوەرو دروستکراوەکان لەکاتی نەفخەی یەکەم، هەرکەسێك پێشتر تامی مردنی نەکردبێت لەوکاتەدا تامی مردن دەکات، بەڵام ئەوەی تامی مردنی کردووە یاخود ئەوەی مردنی لەسەر واجب نەکراوە ئەوا ئایەتەکە هێما ناکات لەسەر ئەوەی بۆ جاری دووەم دەمرێتەوە، خودای گەورەش لە هەموو کەس زاناترە.

جا ئەگەر وتیان: چۆن کار بەو حەدیسە دەکەن: (إنّ النَّاس يصعقون يَوم القيامَة فَأكون أول مَنْ تنشق عَنْـهُ الأرض، فَأجد موسى باطِشاً بِقائِمَة العَرشِ؟). واتە: (بێگومان خەڵکی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمرن جا من یەکەمین کەسم لە زەوی دێمە دەرەوە، لەوکاتەدا موسى دەبینم بە توندی دەستی گرتووە بە پێچکەی عەرش). دەڵێن: گومانی تیا نیە کەوا ئەم ووتەیە ئاوا هاتووە، کێشەو گرفتی تێدا سەری

هەڵداوە، بەڵام لەسەر ئەوانەی ئەم حەدیسانەی ڕیوایەت کردووە، لە دوو حەدیسدا بە دوو شێوەزار هاتووە، وە دوو حەدیسەکەش ئەمانەن:

یەکەمیان: (أن النَّاسَ يَصعقونَ يَم القيامَة فَأكون أول مَنْ يَفيق)

وە دووەمیان: (أنا أول مَنْ تنشق عنه الأرض يَوم القيامة)

واتە: (ئەمن یەکەم کەسم کەوا زەوی لەسەرم شەق دەبێت، واتە یەکەم کەسم ڕۆژی دوایی زیندوو دەبمەوە).

جا لەالترمذی و کەسانی دیکەدا لەحەدیسێکی سعید الخدری وەرگیراوە و دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (انا سید ولد آدم یوم القیامة ولافخر، وبيدي لواء الحمد ولافخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلاّ تحت لوائي، وأنا أول من تنشق عنه الأرض ولافخر).قال الترمزي: هذا حديث حسن صحيح.

واتە: من گەورەی نەوەی ئادەمم لەڕۆژی دوایی بەبێ شانازی، وە لەژێر ئاڵای سوپاسی منن بەبێ شانازی وەهەموو پێغەمبەرەکان لەژێر ئاڵای منن وەمن یەکەم کەسم کە زەویم لەسەر شەق دەبێت بەبێ شانازی).

جا ئەگەر وتیان: چی دەکەین لەبارەی ئەو حەدیسە: (فلا أدري أفاق قبلي أم كان ممن استثنى الله عز وجل؟) واتە: جا نازام لەپێش من هەڵساوەتەوە یاخود یەکێکە لەو کەسانەی خودای عز وجل جیایی کردۆتەوە).

ئەوانەی خودای گەورە جیای کردوونەتەوە ئەوانە جیاکراوە لەنەفخەی ڕاچڵەکینو لەهۆش خۆچوون نەك لەراچڵەکینو لەهۆش خۆچوونی ڕۆژی دوایی هەروەك خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ﴾ (الزمر: ٦٨) واتە:(لەورۆژەدا فوو دەکرێت بەکەڕەنادا هەرکەس لەئاسمان و زەویدا مابێت خێرا دەمرێت، مەگەر کەسێك خوا ویستی لەسەر مردنی نەبێت).

لێرەدا جیاکردنەوە رووی تـەدا لـەمردنی بوونـەوەرەکان لـەرۆژی قیامەتـدا؟ وە ئەوانەی ریوایەت دەکەن لەسەر ئەم حەدیسە سەحیحە کـە رێـك نەکـەوتوون کـەوا دەفـەرمووێت: (فـلا أدري أفـاق قبلـي أم جـوزي بـصعقة الطـور) واتـە: (جانـازانم (موسـی) ﷺ لـەپێش مـن هەڵـساوەتەوە یـاخود لـەدوای مـن لـەمردنی رۆژی دوایـیدا).

هەندێك لەوانەی ریوایەت دەکەن وا گومان دەبەن کەوا ئەو مردنە بریتییـە لـەو فووکردنەی مردندا وە (موسا)ش لەناو ئەوکەسانەیە کەلێی جیاکراوەتەوە، ئەمەش هەرگیز رێك ناکەوێك لەسەر ئەو بیروباوەڕە نوێیەدا، چونکە هەڵسانەوە لەوکاتـەدا بریتییە لە هەڵـسانەوەی زیندووبوونـەوە، جـا چـۆن دەفـەرمووێت: (لا أدري أبعـث قلبی أم جوزي بصعقة الطور).

ئەمەش بـەجیاوازی ئـەو مردنەیـە کەهـەموو بوونـەوەرەکان دەمرێـت لـەرۆژی دوایـیدا لەوکاتەی خوای گەورە کارەکـەی لـەنێوان بەنـدەکان تـەواوبکات و نـووری خۆی پێشانی ئەوان دەدات ، جا هەموو لەهۆش خۆیان دەچن، بـەلاّم موسـی ﷺ ئەگەر لەگەڵ ئەوان لەهۆش خـۆی نەچـێت بێگومـان ئـەوا هـەژمار دەکرێـت بـەو لەهۆش خۆچوونەی کەوا خودای گەورە لەورۆژەی نووری خۆی نیشانی چیاکەداو جـا لەتاوان و لەهەژمەتان پارچەپارچە بوو، جا خودای گەورە ئەو لـەهۆش خۆچـوونەی موسای تەعویز کردۆتەوە بەو لەهۆش خۆچوونەی بوونەوەرەکان، لەوکاتـەی نـووری خۆی پێشانی بەندەکان دەدات لەرۆژی قیامـەتدا.

***

کاتێك رۆحەکان پاش جیابوونەوەی لاشەکانیان، ئەگەر خۆیان خەریك کرد بەهەر شتێك هەندێك پەسەندتر دەکات تاوەکو خۆیان بەیەکتر بناسێنن و بەیەکتر بگەن، وە ئایا کێشە درووست دەکات ئەگەر خۆی تەرخانکرد بەهاوشێوەی لاشەکەی کەوا تێیدا بووە و ئایا داوای وێنەکەی دەکات؟ یاخود ئایا حاڵی چۆن دەبێت؟

ئەوە کێشەیەکە هێشتا و بەردەوام قسەی لەبارەیەوە دەکرێت وهەرکەسێکیش لەسەر ئەمەی نووسی سەرکەوتوو نابێت جا ئەگەر بەسوود بێت یاخود بێ سوود بێت، بەتایبەتی لەسەر یاساو بیرو باوەڕێك ئەوکەسەی دەڵێت ئەمە تەنها شتێکە لەسەر خوانی گفت و گۆ بەکێشەو هەڵپەسێردراوی ماوەتەوە، و نەك لەناو جیهانی دونیادا و نە لەدواییدا، و هیچ هاوشێوەو تواناو قەدەرو کەسێك نییە.

جا ئەو پرسیارە لەسەر نەریت و بیروباوەڕی ئەواندا ئەوا هیچ وەڵامێك بۆ ئەوان نییە، هەروەها ئەوەی دەڵێت: ئەمە بریتییە لە نیشانەیەك لەنیشانەکانی جەستە، لەیەکێکی دیکە جیای دەکاتەوەو پەسەندتری دەکات، ئەمە مەرجدارە بەلاشەوە هەڵسێت، جا جیاکردنەوەو پەسەندکردن لەپاش مردندا بۆی نیە، بەڵکو هیچ بوونێکی نییەو لەسەر بیروباوەڕی ئەوان، بەڵکو لەناو دەچێت و نامێنێت بە لەناوچوونی لاشەکە هەروەك هەموو خەسڵەت و سیفەتی زیندو لەناو دەچێت و نامێنێت، وە ناکرێت وەڵام لەسەر ئەو مەسەلەیە هەبێت تەنها لەسەر یاساو بیروباوەڕی ئەهلی سوننە کەوا بەڵگەی قورئان و سوننەت و نیشانەکان و هۆکارەکان لەسەر دەهێنێتەوە.

خوای گەورە وەسفی رۆحی کردووە بەهاتن و دەرچوون و گیان کێشان و مردن و و گەڕانەوە وە بەرزکردنەوەی بۆ ئاسمان کردنەوەو داخستنی دەرگاکان بۆ رۆحەکان.

جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ﴾ (الانعام: ٩٣).

واتە:(خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لەنێش و ئازاری سەرەمەرگدا گیریان خواردووە فریشتەکانیش دەستیان لێدەکەنەوەو لێیان دەدەن (پێیان دەڵێن): گیانتان بدەن بەدەستەوە، دەی رۆحتان دەرکەن).

وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَادْخُلِي فِي عِبَادِي * وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠).

واتە:(ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت کەتۆ لەو رازیت و ئەویش لەتۆ رازییە، دەبچۆرە ریزی بەندە چاکە نازدارو بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

ئەمەش لەوکاتەدا پێی دەوترێت کە رۆح لەلاشەدا جیادەکرێتەوە..

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (الشمس: ٧-٨) واتە:(سوێند بەدەروون و ئەوزاتەی کە بەرێك و پێکی بەدیهێناوە، جا توانای خراپەو چاکەو خوانەناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە).

جا خوای گەورە رایگەیاندووە کەوا ئەو دەروونی درووست کردووە هەوەك رایگەیاندووە کەوا لاشەی درووست کردووە..

هەروەها دەفەرمووێت: ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾ (الأنفطار: ٧) واتە:(ئەو پەروەردگارە تۆی درووست کردووە بە رێك و پێکترین شێوە، بەجوانترین شێواز).

ئەمەش پاك و بێگەردی خودایە دەروونی ئادەمیزادی درووست کردووە، هەروەك لاشەکەشی درووست کردووە، بەڵکو لاشەکەی درووست کردووە، وەك قالبێك بۆ دەروونەکەی، جا یەکسانی لاشە بەردەوامییە بۆ یەکسانی دەروون، وە لاشە

ئامادەو درووستكراوە بۆ دەروون وەك قاڵب هەروەك دەروون ئامادەو درووستكراوە بۆ لاشە.

تا لێرەدا دەزانرێت كەوا لەلاشەكەیدا شێوەیەك وەردەگرێت كەلە كەسێكی دیكە پێی جیا دەكرێتەوە، جا دەروون و لاشە هەردووكیان كاریگەرییان بۆسەر یەكتری هەیە، لاشەی پاك و خاوێن وە پیس و خراپ لەدەروونی پاك و خاوێن و پیس و خراپدا دەست دەكەوێت، وە دەروونی پاك و خاوێن و پیس و خراپ لەلاشەی پاك و خاوێن و پیس و خراپدا دەست دەكەوێت.

جا توندو بەهێزترین شت كەوا پەیوەندی و گونجاوی كاریگەری و كار لێك كردنی لەسەر ئەوەی تردا هەبێت ئەوا رۆح و لاشەیە، بۆیە لەكاتی جیابونەوەی رۆح لەلاشەدا پێی دەوترێ: ئەی دەروونی پاك وەرە دەرەوە كەوا لەلاشەیەكی پاكدا بوویت، ئەی دەروونی پیس وەرە دەرەوە كەوا لەلاشەیەكی پیس دابوویت.

خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە: (هەر خودایە كە گیانەكان دەكێشێت لەكاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش كە نەمرد لەخەوەكەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوكەسەی كەخوا بڕیاری مردنی دابێت رۆحەكەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی ئەوكەسەش كە رۆژی تەواو نەبوبێت دەینێرێتەوە بۆی تا كاتێكی دیاریكراو).

جا خودای گەورە وەسفی كردووە بەمردن وە گرتن و ناردنەوە، هەروەك وەسفی كردووە بەچوونە ناوەوەو دەرچوون و گەڕاندنەوەو یەكسانی كردن و رێكخستن.

وە پێغەمبەر(ﷺ) رایگەیاندووە: (أن بصر الميت يتبع نفسه إذا قبضت) [١٠٩].

واتە: (ئەگەر رۆح دەرچوو چاوی مردو بەدوایدا دەڕوانێت).

---

(١٠٩) مجمع الزائد: ٢/٢٣٠

هەروەها ڕایگەیاندووە: (أن الملك يقبضها فتأخذها الملائكة من يده فيوجدلها كأطيب نفخة مسك وجدت على وجه الأرض، أو كأنتن ريح جيفة وجدت على وجه الأرض) [110].

واتە:(گیانێکیش گیانی دەکێشێت جا فریشتەکان دەیخەنە ناو کفنە بۆن خۆشەکە کەوا بۆنی زۆر خۆشترە لەبۆنخۆشترین میسك لەسەر ڕووی زەوی، یاخود بۆنخۆشترە لەناو ئەو بۆنانەی کە لەسەر زەویدا هەیە).

پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی داوە: (أنها تصعد الى السماء ويصلي عليها كل ملك لله بين السماء والأرض وأنها تفتح لها أبواب السماء فتصعد من سماء إلى سماء حتى ينتهي بها الى السماء التي فيها الله عز وجل، فيتوقف بين يديه، ويأمر بكتابة أسمه في ديوان أهل عليين أو ديوان أهل سجين، ثم ترد الى الأرض، وأن روح الكافر تطرح طرحاً، وأنها تدخل مع البدن في قبرها للسؤال).

واتە:(ئەو ڕۆحە بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان جا هەموو فریشتەکانی خودا لەنێوان زەوی و ئاسماندا نوێژی لەسەر دەکەن ودەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوە و ئاسمان بەئاسمان بەرزی دەکەنەوە هەتاکو دەیگەیەننە ئەو ئاسمانەی خوای گەورەی لێیە، جا لەنێوان بەزەیی ئەودا دەوەستێت، و فەرمان دەکات ناوی بنووسن لەکتێبی ئەهلی بەرزەکان یاخود لەکتێبی ئەهلی زنجیرکراوان، پاشان دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەرزەوی، جا ڕۆحی کافر دەردەکرێت و دەچێتەوە ناو لاشەکە لەناو گۆڕەکەیدا بۆ پرسیارکردن).

هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) ڕایگەیاندووە: (بأن نسمة المؤمن وهي روحه طائر يعلق في شجرة الجنة حتى يردها الله الى جسدها) [111].

---

(110) مسند أحمد: ٤/٢٨٧، و سنن أبي داود (٣٢١٢).

(111) الموطأ: ١/٢٤٠

واته:(بێگومـان رۆحـی ئیمانـدار وەك رۆحـی باڵندەیـەك وایـە لـە دارو درەخـتی بەهەشت دەخوات تاوەکو خودای گەورە دەینێرێتەوە بۆ لاشەکەی).

هەروەها رایگەیاندووە: (أن أرواح الشهداء في حواصل طير خضر تـرد أنهـار الجنـة وتأكل من ثمارها).

واته:(بێگومان رۆحی شەهیدەکان لەناو سـکی باڵنـدەی سـەوزدان لـەرووبارەکانی بەهەشـت دەخواتـەوەو لەبەروبوومەکانیـشی دەخـوات، رووبارەکـانی بەهەشـت گوزەردەکات و لە بەروبوومەکەشی دەخوات)

هەروەها دەفەرمووێت: (ان الروح تنعم وتعذب في البرزخ الى يوم القيامة) [112].

واتـە:(بێگومـان رۆح لـەژیانی بەرزەخـدا لـەژیانی خۆشـدا دەبێـت و ئـازاریش دەکێشێت تاوەکو رۆژی قیامەت).

خودای گەورە لەبارەی رۆحەکانی نەتەوەی فیرعەون رایگەیاندووە کەوا ئێواران و بەیانییان تووشی ئاگر دەبن پێش هاتنی رۆژی قیامەت، هەواڵیشی داوە لـەبارەی شەهیدەکان کەوا ئەوان زیندوون و لەلایـەن خـودای خۆیانـەوە رزق و رۆزییـان بـۆ فەراهەم کراوە، ئەمە ژیانی رۆحەکانیانـە، رزق و رۆزیـشییان بەردەوامـە، کەچـی لاشەکانییان نەماون و پارچە پارچە بوون.

جا پێغەمبەرﷺ ئەو ژیانەی ئـاوا راڤـەکردووە: (بـأن أرواحهـم في جـوف طـير خضر لها قناديل معلقة بالعرش تسرح من الجنة حيـث شـاءت، ثـم تـأوي إلى تلـك القناديل، فأطلع اليهم ربهم إطلاعـة فقـال: هـل تـشتهون شـيئاً؟ قـالوان أي شـيء نشتهي نسرح من الجنة حيث شئنا؟ فعل بهم ذلك ثلاث مرات، فلما رأوا أنهـم لـن يتركوا من أن يسألوا قالوا: نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حتـى نقتـل في سـبيلك مرة أخرى) [113].

([112]) شرح الصدور: ٣٠٥.

([113]) مسلم (١٨٨٧) و سنن الترمذي (٣٠١١).

واتە: (بێگومان ڕۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە چەند چرای لێیە هەڵواسراوە بەعەرشدا پشوو دەدەن و ڕادەبوێرن لەبەهەشتا هەرچۆن بیانەوێت، پاشان دەچن بۆلای چراکان، ئینجا خودای پەروەردگار خۆیانی بۆ دەردەخات بەتەواوی جا دەفەرمووێت: ئایا ئارەزووی هیچ شتێك دەکەن؟ دەڵێن: ئایا هیچ شتێکی تر ماوە ئارەزووی بکەین وا ئێمە بەئارەزووی خۆمان لەبەهەشت پشوو دەدەین و دەسووڕێینەوە، جا کاتێك دەبینن ئەوان وازیان لێ ناهێنن لەپرسیارکردن دەڵێن: دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێتەوە لاشەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە لەپێناوی تۆدا دەکوژرێین و شەهید دەبین).

وە لەپێغەمبەرداﷺ هاتووە کەوا: (أن أرواح الشهداء في طير خضير تَعْلُق من ثمر الجنة) [114].

واتە:(بێگومان ڕۆحی شەهیدەکان لەناو باڵندەیەکی سەوزدایە لەبەروبوومی بەهەشت دەخوات).

ئیبن عباس وتی: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (لما أصيب أخوانكم بأُحد جعل الله أرواحهم في أجواف الطير خضر ترد أنهار الجنة وتأكل من ثمارها، وتأوي الى قناديل من ذهب في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مشربهم ومأكلهم وحسن مقليهم قالوا: ياليت إخواننا يعلمون ما صنع الله لنا لئلا يزهدوا في الجهاد ولاينكلوا عن الحرب، فقال الله عز وجل: أنا أبلغهم عنكم).

واتە:(کاتێك براکانتان لەغەزای ئوحود شەهیدکران خودای گەورە ڕۆحەکانی ئەوانی دانا لەناو سکی باڵندەی سەوزدا دەگەڕێت بە ڕووبارەکانی بەهەشتداو بەبەرووبوومەکەی دەخوات، وە دەچن بۆلای ئەو چرایانەی لە زێڕ درووست کراون کەوا لەژێر سێبەری عەرشدان، جا کاتێك خواردن و خواردنەوە خۆشەکانییان و قسەو گفت و گۆ چاکانیان بینی دەڵێن: خۆزگە دەزانن کەوا خودای گەورە چی بۆ

(114) سنن الترمذي (١٦٤١).

ئێمه کردووه، ئەوکاتە زیاتر تێدەکۆشان لـەجیهاد و خـەباتکردن لـەپێناوی خـواوە هەرگیز دوور نەدەکەوتنەوە لەشەڕکردن پشتییان تێ نەدەکرد، جا خوای عـز وجـل، دەفەرمووێت: من لەجیاتی ئێوە پێیان رادەگەیەنم).

جا خودای گەورە ئەم ئایەتەی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دابەزاند: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمـران: ١٦٩) [١١٥]، ئیمام احمد ریوایەتی کردووە.

ئەمەش روون و ئاشکرایە لەخواردن و خواردنەوەو جوولـەو گواسـتنەوەو قـسەو گفت و گۆکردنی رۆح، ئەگەر خوا حەزبکات بەدرێژی باسی ئەو بابەتە دەکەین.

جا ئەگەر ئەمە باری رۆحەکان بێت ئەوا جیا کردنەوەی و پەسندکردنی پاش دابـڕان لەلاشەدا ئاشکراتر دەبێـت لەجیاکردنـەوەی لاشـەکان، و لێـك چـوون و هاوشـێوە لەنێوان رۆحەکان دوورترە لە لێك چوونی لاشـەکان، چـونکە لاشـەکان زیـاتر لێـك دەچن، بەڵام رۆحەکان لێك چوونیان کەمترە.

لەمەدا روون دەبێتەوە کە ئێمە جەستەی پێغەمبـەران و سـەحابەو پیاوچـاکانمان نەبینیوە، و ئەوانەش زۆر پەسەندترو جیاکراوەترن لەناو زانـستی ئێمـەدا، ئەمـەش ناگەڕێتەوە کەوا جیاکردنـەوەو پەسـەندتر تـەنها بـۆ لاشـەکان بێـت کـەوا بۆمـان باسکراوە، لەسیفەتی لاشەکانیان تایبەت نییـە لەیەکێکیانـەوە بـۆ یـەکێکی تـر، بەڵکو جیاکردنەوەو پەسەندی لەلای ئێمەدا بەوەی فێربووین زانیومانە بەسـیفات و چۆنییەتی رۆحەکانیانە، وە جیاکەرەوەو پەسەندی رۆح لەرۆحێکی دیکە بەسیفات و تایبەتمەندییـەکانیان گـەورەترە لەجیاکردنـەوەی لاشـەیەك لەلاشـەیەکی دیکـە بەتایبەتمەندییەکانی.

---

[١١٥] مسند أحمد: ١/٢٦٦، و سنن أبي داود (٢٥٢٠).

ئایا نابینینت کەوا لاشەی ئیماندارو کافرێك زۆر پێك دەچن و هاوشێوەن کەچی رۆحەکانییان گەورەتر دیارە لەجیاکەرەوەو پەسەندی، تۆ دەبینیت دوو برا لەرووخسارو دروستکردندا زۆر پێك دەچن کەچی رۆحەکانییان زۆر لێك جیاوازن. کاتێك شێوەیەکی جوان و رووخسارێکی چاك و پێکهاتەیەکی رووخۆشی و رەوشت بەرزی دەبینیت ئیلا دەبینیت رۆحێکی گونجاو و هاوشێوەی بۆی هەڵپەسێردراوە. جا ئەگەر رۆحەکان بەرزکرانەوە ئەوا فریشتەکانیش هەندێك لەهەندێکییان جیاکراوەو پەسەندترن بەبێ لاشە هەڵیاندەگرێت، هەروەها جنۆکەکانیش، جیاکەرەوەو پەسەندتری رۆحی ئادەمیزاد لەپێشترو یەکەمینە.

❁❁❁

ئایا رۆح لەکاتی پرسیارکردن دەگەڕێتەوە بۆلای مردووەکە لەگۆڕەکەیدا یاخود نا؟

بێگومان بۆنێمە بەسە کەوا پێغەمبەری خوا(ﷺ) بڕیاری لەو مەسەلەیە داوە، و فریامان کەوتووە، لەقسەو قسەلۆکی خەڵکی کەوا بەجۆرێك روونی کردۆتەوە کە رۆح دەگەڕێتەوە لای مردووەکە، البراء کوڕی عازب دەڵێت: ئێمە لەبەقیع الغرقد لای جەنازەیەك بووین لەو کاتەدا پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلامان دانیشت ئێمەش لەچوار دەوری دانیشتین هەروەك لەسەر سەرمان باڵندەیەك هەبێت نەئەجوولاین جا سەیری کردو فەرمووی: (أعوذ بالله من عذاب القبر) واتە: (پەنا دەگرم بەخودا لەسزاو ئازاری گۆڕ) ئەمەی سێ جار دووبارە کردەوە.

پاشان فەرمووی: (إن العبد اذا كان في إقبال الآخرة وانقطاع من الدنيا نزلت إليه ملائكة كأن وجوههم الشمس، فيجلسون منه مد الصبر، ثم يجيء ملك الموت حتى يجلس عند رأسه فيقول: أيتها النفس الطيبة اخرجي الى مغفرة من الله ورضوان).

واتە: (ئەگەر هاتوو بەندەیەك لـەرۆژی دوایـی نزیـك بـووەوە و خەریكـە لـەدونیا دادەبڕێت ئەوكاتە فریشتە بۆی دادەبەزن كە رووخسارییان هـەروەك خـۆر وایـە جـا لەلای دادەنیشـن بەدووری بینینی چاو، پاشان فریـشتەی گیـانكێش دێـت و لـەلای سەری دادەنیشێت جا پێی دەڵێت: ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پاك وەرە دەرەوە بـۆ لێبوردەیی و ڕەزابوون لەلایەن پەروەردگار).

دەفەرموێت: (فيـصعدون بهـا فـلا يمـرون بهـا الا قـالوا: ماهـذا الـروح الطيـب! فيقولون: فلان بن فلان بأحسن أسمائه التي كانوا يسمونه في الدنيا حتى ينتهـوا بهـا الى السماء الدنيا، فيستفتحون له فيفتح له، فيشيعه مـن كـل سمـاء مقربوهـا الى السماء التي تليها حتى ينتهي بها الى السماء الـتي فيهـا الله تعـالى، فيقـول الله عز وجل: اكتبوا كتاب عبدي في علبين، وأعيـدوه الى الارض، فـإني منهـا خلقـتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى).

واتە: (جا كۆمـەڵێك فریشتە بەرزی دەكەنەوە بەلایدا تێپـەڕنابن ئـیلا دەڵـێن: ئـەم رۆحە بۆن خۆشە چییە! جا دەڵێن: فلانی كوڕی فلانە بەجوانترین شێوە ناوی دەبـەن كەوا لەدونیا ناویان دەهێنا تاوەكو لەئاسمانی دونیا دەیبەنـە دەرەوەو كۆتـایی پـێ دەهێنن، ئینجا داوای بۆ دەكـەن ئاسمانـەكانی بـۆ بكرێتـەوە جـابۆی دەكرێتـەوە، لەهەمـوو ئاسمانەكاندا لایەنگیری دەبن و لەنزیكی دەبن بۆ ئـەو ئاسمانـەی بەدوایـدا دێت تاوەكو كۆتایی دێت و دەگاتە ئەو ئاسمانەی كـە خـودای گـەورەو میهرەبـانی لێیە، جا خودای گەورە دەفـەرموێت: نـاوی بەنـدەی مـن لەئاسمانـە بەندەكانـەوە بنووسنەوە، بیگەڕێننەوە بۆسەر زەوی، وەمن لەزەوی درووستم كردوون و بۆئـەوێش دەیانگەڕێنمەوە، جارێكی تریش لەوێ دەریان دەهێنمەوە).

وە فەرمووی: (فتعاد روحه في جسده، فيأتيه ملكان فيجلسانه، فيقولان لـه: مـن ربك؟ فيقول: ربي الله، فيقـولان: مـا دينـك؟ فيقـول: ديـني الاسـلام، فيقولـون لـه: ماهذا الرجل الذي بعث فيكم؟ فيقول: هو رسول الله، فيقولان له: وما علمك بهـذا؟

فيقول: قرآن كتاب الله فآمنت به وصدقت، فينادي منادٍ من السماء أن صدق عبدي فأفرشوه من الجنة، وافتحوا له باباً منها).

واته:(ئينجا رۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، لەوکاتە دوو فریشتە دێنەلای و دای دەنیشێنن، پێی دەڵێن: خوای تۆ کێیە؟ دەڵێت: خودای من (الله)یە، پێی دەڵێن: ئاینی تۆ چییە؟ دەڵێت: ئاینی من ئیسلامە، جا پێی دەڵێن: ئەوپیاوە کێیە لەناو ئێوە رەوانەکراوە؟ دەڵێت: ئەوە پێغەمبەری خودایە، پێی دەڵێن: ئایا چ زانیاریت دەربارەی هەیە؟ دەڵێت: کتێبی خوا کە قورئانە خوێندوویتەوە ئیمانم پێی هێناوەو بەڕاستیشم داناوە، جا بانگەرێك لەئاسماندا بانگ دەکات کەوا بەندەی من راست دەکات جا لەبەهەشتەوە فەرشی بۆ راخەن، و لەوێ دەرگایەکی بۆ بکەنەوە).

دەفەرمووێت: (فيأتيه من ريحها وطيبها، ويفسح له في قبره مد البصر) واتە: (لەبەهەشتەوە بۆن و خۆشییەکی بۆدێت، و بەدووری بینینی چاو گۆڕەکەی بۆ فراوان دەکرێت).

ئینجا فەرمووی: (ويأتيه رجل حسن الوجه حسن الثياب طيب الريح، فيقول: أبشر بالذي يسرك، هذا يومك الذي كنت توعده فيقول له: من أنت؟ فوجهك وجه الذي يجيء بالخير، فيقول: أنا عملك الصالح، فيقول: رب أقم الساعة حتى أرجع إلى اهلي ومالي).

واته: (ئینجا پیاوێکی رووخسار جوان و پۆشاك خاوێن و بۆنخۆش دێتەلای دەڵێت: مژدەدەربە بەوەی دڵخۆشت دەکات، ئەوا ئەو رۆژەی تۆیە کەوا پەیمانی پێت دابوو، پێی دەڵێت: تۆ کێیت؟ ئەو ڕووەی تۆ ئەو ڕووەیە کە خێری هێناوە، دەڵێت: من کردەوە چاکەکانی تۆم، جادەڵێ: خودایە قیامەت هەڵسێنە تاوەکو بەرووخۆشی بگەڕێمەوە لای کەسوکارەکەم).

وە فەرمووی: (وإن العبد الكافر إذا كان في انقطاع من الدنيا وإقبال من الآخرة نزل اليه من السماء ملائكة السود الوجه معهم المسوح، فيجلسون منه مد البصر،

ثم يجيء ملك الموت حتى يجلس عند رأسه فيقول: أيتها النفس الخبيثة إخرجي الى سخط من الله وغضب).

واته: (كاتێك بەندەيەكی كافر نزيكی مردن دەبێتەوە و خەريكە لەدونيا دادەبڕێت، فريشتەكان لەئاسمانەوە بۆی دادەبەزن كە رووخساريان رەشەو كفنێكی لەئاگريان پێيە، لەلای دادەنيشن هەتا چاو بڕەكات، پاشان فريشتەی گيانكێش لەلای سەری دادەنيشێت و دەڵێت: ئەی رۆحی پيس وەرە دەرەوە بۆلای سزاو تووڕەی خوای گەورە).

جا دەفەرمووێت: (فتفرق في جسده فينتزعها كما ينتزع السفود من الصوف المبلول، فيأخذها، فإذا أخذها لم يدعوها في يد طرفة عين حتى يجعلوها في تلك المسوح، ويخرج منها كأنتن روح جيفة وجدت على الارض، فيصعدون بها، فلا يمرون بها على ملأ من الملائكة الا قالوا ماهذا الريح الخبيث؟ فيقولون: فلان بن فلان بأقبح أسمائه التي كان يسمى بها في الدنيا، حتى ينتهي الى السماء الدنيا، فيستفتح له فلا يفتح).

واته: (جا رۆحەكە لەلاشەكەدا جيادەبێتەوە وەكو چۆن شيشێكی گۆشت برژاندن بكرێت بەناو خوريەكی تەڕی ئالۆزدا، جا لەدەست فريشتەی گيانكێشانی وەردەگرن، و نايەڵن چاو بتروكێنێ هەتا دەيگەيەننە ناو ئەو كفنە زبرە بۆن ناخۆشە، وەناخۆشترين بۆن كەلەسەر زەويدا هەيە، ئينجا بەرزی دەكەنەوەو بەلای هەر كۆمەڵە فريشتەيەكدا تێدەپەڕن دەڵێن ئەم رۆحە پيسە چييە؟ دەڵێن: ئەوە فلانی كوڕی فلانە بەناشرينترين ناو بانگی دەكەن كەلە دونيا پێی ناسراوە، هەتا دەگەيەنرێتە ئاسمانی دونيا، داوای كردنەوەی دەرگاكانی ئاسمانی بۆ دەكەن بەلاَم بۆی ناكرێتەوە).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئايەتەی خوێند: ﴿لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاء وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ (الأعراف: ٤٠).

واتە:(هەرگیز دەرگاکانی ئاسمانییان بۆ ناکرێتـەوەو ناچـنە بەهەشـت هـەتا وشـتر نەچێت بەکونی دەرزیدا).

جا خودای گـەورە دەفـەرمووێت: نـاوی بەندەکـەم بنووسـن لـە (سـجین)دا کـە پەرتووکێکە کارو کردەوە خراپەکانی تێدا دەنووسرێت، کە لەژێر چینی زەوی هـەرە خوارەوەی زەوی دایە، ئینجا ڕۆحەکەی دەردەکەن..

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاء فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ (الحج: ٣١).

واتە: (هەرکەسێ هاوبەش بـۆ خـودا بڕیاربـدات وەکـو کەسـێك وایـە لەئاسمانـەوە بکەوێتە خوارەوە و باڵندە شاڵاوی بۆ ببات یان بایەکی بەهێز بیباتە نـاو قـووڵترین شوێن لەخوارووی زەویدا).

(فتعاد روحه في جسده، ويأتيه ملكان فيقولان له: من ربك؟ فيقـول: هـاه هـاه لا أدري، فيقولان له: ماهذا الرجل الذي بعث فيكم؟ فيقول: هاه هاه لا أدري، فينـادي منادٍ من السماء أن كذّب عبدي فأفرشوه من النار، وأفتحوا له باباً إليـه، فيأتيـه من حرها وسمومها، ويضيق عليه قبره حتى تختلف فيه أضلاعه، ويأتيه رجـل قبـيح الوجه قبيح الثياب منتن الريح، فيقول: أبشر بالذي يسؤك، هذا يومـك الـذي كنـت توعد، فيقول: مـن أنـت؟ فوجهـك الوجـه الـذي يجـيء بالـشر، فيقـول: أنـا عملـك الخبيث، فيقول: رب لاتقم الساعة).

واتە: (جا ڕۆحەکەی دەگەیەندرێتەوە بۆ لاشەکەی و دوو فریـشتە دێنـەلای و پێـی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت ها ها نازانم، پێی دەڵێن: ئەو پیـاوەی لەناوتانـدا بـوو چی بوو؟ جادەڵێت: ها ها نازانم، جا بانگەرێك بانگـدەکات لەئاسمانـدا کـەوا ئـەو بەندەیەی من درۆی کرد و لەدۆزەخدا فەرشی بۆ ڕاخەن، و دەرگایەکی لەگۆڕەکـەی بۆبکەنـەوە تـاکو گـڕو هـاڵاوی دۆزەخـی بۆبـچێت، وە گۆڕەکـەی لەسـەر تەسـك دەکرێتەوە هەتا هەموو پەراسووەکانی لەپشتەوە تێك دەشکێنێت، پاشان پیـاوێکی

رووخسار ناشرین و پۆشاك ناشرین و بۆن ناخۆش دێتەلای و پێی دەڵێت: مژدەدەربە بەوەی پێت ناخۆشە، ئا ئەمە ئەورۆژەیە کە بەڵێنت پێ درابو لێی ئاگادار دەکرایتەوە، جا دەڵێت: ئەتۆ کێیت؟ کە رووخسارت لەرووخساری پیاوی شەڕانی دەچێت، پێی دەڵێت: من کارو کردەوە ناشرینەکەی تۆم، جادەڵێت: خودایە قیامەت هەڵمەستێنە).. ئیمام أحمد و أبوداود و نسائی و إبن ماجە ریوایەتییان کردووە.

ئەبو محمد کوڕی حزم لەکتێبی (الملل والنحل) دەڵێت: بەڵام ئەوەی واگومان دەبات کەوا مردو لە گۆڕەکەیدا زیندو دەبێتەوە لەرۆژی قیامەتدا ئەمە هەڵەیە، وە ئەوئایەتانەی کەوا باسمانکرد ئەمەیان قەدەغە دەکات، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ (غافر: ١١).

واتە: (کافرەکان لەوەڵامدا دەڵێن پەروەردگار تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووە و دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە)

وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ (البقرە: ٢٨).

واتە:(چۆن بێ بڕوا دەبن بەخوا لەکاتێکدا ئێوە بێ گیان خوا درووستی کردوون و گیانی بەبەردا کردن، پاشان دەتانمرێنێت و دوایی زیندووتان دەکاتەوە).

ئەگەر مردوو لەگۆڕەکەیدا زیندو بێتەوە ئەوا خودای گەورە دەبو سێ جار بمانمرێنێت و سێ جار زیندوومان بکاتەوە، ئەمەش ناڕەواو پێچەوانەی قورئانە مەگەر ئەوەی خودای گەورە زیندووی کردبێتەوە نیشانەیەکە بۆ پێغەمبەرێك لەپێغەمبەران، وە ئەوانەی لەماڵەکانیان دەرچوون، کەوا ئەوانە بەهەزارەها کەس بوون بەمردن ئاگادارکرانەوە، جاخودای گەورە پێی فەرموون: بمرن هەموویان مردن، پاشان زیندوویان کردنەوە.

لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە: (هەرخوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لەخەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوکەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، ئەوکەسەش کەرۆژی تەواو نەبووبێت دەنێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

بەدەقی قورئان ئەو ڕۆحانە کەوا باسمان کرد ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی مەگەر بۆ کاتێکی دیاریکراو ئەویش ڕۆژی قیامەتە، هەروەها پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کە لەشەو ڕۆیەکەی بەئاسماندا ڕۆحەکانی بینیوە ئەو ڕۆحانەی لەدەستەراستی ئادەم بێت ئەهلی بەختەوەرن، ئەوانەی لە دەستە چەپدا بوو ئەوا ئەهلی ناخۆشی و ئازاربوون.

پێغەمبەرﷺ لەجەنگی بەدر قسەی لەگەڵ مردووەکان دەکرد و ئەوانیش گوێیان لەقسەی پێغەمبەر دەبوو پێش ئەوەی گۆڕیان بۆ لێبدەن، جا کە سەحابەکان وتیان: ئەمانە مردوون و وشك بوونەتەوە بەلاّم پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بزانن ئەمانە گوێیان لێیە بەلاّم ناتوانن وەلاّم بدەنەوە.

خودای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ﴾ (فاطر: ٢٢).

واتە: (بەلاّم ئەی پێغەمبەر تۆ ناتوانیت پەیامەکەت بگەیەنیت بەوکەسانەی لەناو گۆڕدان) جا بیستنی ئەوکەسانەی لەناو گۆڕدان بەدوور دەخاتەوە بێ گومان ئەویش لاشەکانن.

پاشان لەرێگای إبن عیینەوە باسدەکات، ئەویش لە منصور کوڕی صفیە، ئەویش لە صفیەی کچی شیبە، وتی: ئیبنو عمر چووە مزگەوت و چاوی بە ئیبنو الزبیر کەوت لەوێ دانراوە، جا پێیان وت: ئەمە ئەسمای کچی ئەبوبکری الصدیقە،

ئیبنو عمر رووی خۆی بۆلای وەرگێڕا و ئارامی کردەوە و پێی وت: ئەم لاشانە هیچ شتێکی ئەوتۆ نییە، بەڵکو ڕۆحەکان لەلایەن خوداوەیە، جا دایکی وتـی: چ شـتێك قەدەغەم دەکات کەوا سەری یحیی کوڕی زەکەریا پێشکەش بکەم بـۆ سـتەمکارێك لە ستەمکارانی بەنی ئیسرائل[116].

وتم: ئەوەی محمد باسی کردووە هەق و ناهەقی تێدایـە، کـەوا وتەکـەی: گومـان بردنی بەوەیە گوایە مردوو لەگۆڕەکەیدا زیندوو دەبێتەوە ئەمە هەڵەیە، جـا ئەمـە یەکدەنگی تێدایە کـەوا ئەوژیانـە لـەدونیادا پـەیمانی پێـدراوە کـە ڕۆح و جەسـتە پێکەوە هەڵـسن بەرێکخـستن و ڕاپەڕانـدنی کاروبارەکـان، وە لەگەڵیـدا پێویـستی بەخواردن و خواردنەوەو جل و بەرگ هەیە.

جا ئەگەر ویستی وابو بۆ ژیانێکی دیکە ئەوا جیایە لەو ژیانەی ئێـستا، بـەڵکو ڕۆح دەگەڕێتەوە بۆ لای، ئەو گەڕانەوەیەش وەك ئەو گەڕانەوەیە نییە کە لـەدونیادا بوو بۆئەوەی پرسیاری لێبکرێت و تاقی بکرێتەوە لەگۆڕەکەیدا، ئەمەش ڕەوایە، وە نەفی کردن و دوورخـستنەوەشی هەڵەیـە، دەقـە راسـت و ڕاشـکاوەکانیش بەڵگـەن لەسەری، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (فتعـاد روحـه في جسده) واتـە: (بێگومان ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی)، باسـی لاوازی حەدیـسەکەش وەڵام دەدەینەوە إن شاءالله.

بەڵام ساخکردنەوەو دەرخـستنی ئـەو فـەرموودە پـیرۆزە: ﴿رَبَّنَـا أَمَتَّنَـا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ واتە:(کافرەکان لەوەڵامدا دەڵێن پەروەردکار تۆ دەسـەڵاتت بـێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووەو دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە).

ئینجا ئەمە سەلماندنی گەڕاندنەوەی ڕۆح بۆ لاشەکە دوور ناخاتەوە، هـەروەك چـۆن بەنی ئیسرائیل کوژران و خودای گەورەش پاش کوشتنی زینـدووی کردنـەوە پاشـان مراندنی.

---

(116) سەیری: الفصل في الملل: ٤/٦٧ بکە

نهێنی ئەمەش: گەڕاندنـەوەی رۆح بـۆ لاشـە پێـنج جـۆرە وە پەیوەنـدی جیـاوازی بەیاساکانەوە هەیە.

یەکەم: پەیوەندی بە کۆرپەلە هەیە لەناو سکی دایك.

دووەم: پەیوەندی هەیە بە پاش دەرچوونی بۆسەر رووی زەوی.

سێیەم: پەیوەندی هەیە بەحاڵەتی خەوتن جا لەروویەکەوە پەیوەستە پێیـەوە، وە لەروویەکی دیکەوە لێك جیابوونەوەیە.

چـوارەم: پەیوەنـدی هەیـە بـەژیانی بەرزەخـەوە کـەوا لـەنێوان مـردن و زیندووبوونەوەدایە، وئەگەر رۆح لەلاشەکە جیابووەوە و کۆتایی پێهـات، لـەوەڵامی ئەمـەدا پێـشتر باسمـان کـرد سـەبارەت بـەو حەدیـسانەی کـەوا بەڵگـەن لەسـەر وەڵامدانەوەی مردو لەکاتی سەلام کردن لێیان ئەم وەڵام دانەوەیەش گەڕانەوەیەکی تایبەتیە لەژیانی لاشە واجب نابێت پێش رۆژی قیامەت.

پێنجەم: پەیوەنـدی هەیـە بـە زیندووبونـەوەی لاشـەکان، ئەمـەش تـەواوترین جۆرەکانە کەوا پەیوەندی هەیە بەلاشە.

بەڵام ئەم فەرمودەیە خودای گەورە کەوا دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْـأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە:(هەرخوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هـەروەك ئەوگیانـەش کـە نەمرد لەخەوەکەیدا هەرخوا بـۆی دەنێرێتـەوە، جـا ئەوکەسـەش کـە خـوا بڕیـاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، ئەوکەسەش کـەرۆژی تەواو نەبوویێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

جا گـرتنی رۆحەکـە لەلایـەن پـەروەردگارەوە خـودا بڕیـاری مردنـی لەسـەرداوە گەڕانەوەی بۆ لاشەی مردووەکـە بـەدوور ناخاتـەوە لەکاتێکـدا کـەوەڵام دەداتـەوە ئەمەش مانای ئەوەنییە کە ئەو ژیانە بێت کەلە دونیادا بەڵێنی پێدراوە.

کەسی خەوتووش ئەگەر رۆحەکەی لەلاشەکەیدابێت ئەوا خۆی زیندوە، وە ژیانەکەشی جیاوازە لەگەڵ کەسێکی بەئاگا، چونکە خەوتن برای مردنە[117]، هەرئاواش ئەگەر رۆحەکەی گەڕایەوە لاشەکەی ئەوا مردووەکە لەحاڵەتێکی مامناوەندی دایە لەنێوان ژیان و مردن کەوا رۆحەکەی ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی وەکو حاڵەتی نووستنی مام ناوەندی لەنێوان ژیان و مردندا، جا ئەم جۆرە تێگەیشتنە زۆر گیروگرفتت لەسەلا لادەبات.

بەڵام هەواڵدانی پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی دیتنی پێغەمبەران لەشەورەوەکەیدا، کەوا هەندێك لەوانەی حەدیس لێکدەدەنەوە پێداگری دەکەن لەسەر ئەوەی کەوا پێغەمبەر بینیویەتی تارمایی و رۆحەکانیان بوە، دەفەرموویێت: ئەوانە زیندوون لەلایەن خوداوە، وە حەزرەتی ئیبراهیمی بینی پشتی بە کۆلەگەکانی کەعبەی پیرۆزدابو، و حەزرەتی موسای بینی لەگۆڕەکەیدا هەڵسابو نوێژی دەکرد کاتێك باسی پێغەمبەرانی دەکرد کەبینیان ئەوا باسی تارماییەکەی دەکرد جا موسای بینی گەنم رەنگێکی لاوازی درێژ بوو هەروەك بەپیاوانی هۆزی (شنؤة) چوویێت، وە حەزرەتی عیسای بینی پرچی دڵۆپە ئاوی لێ دەتکا هەروەك تازە لەگەرماو هاتبێتە دەرەوە، حەزرەتی ئیبراهیمیشی بینی بەخۆی چواند.

هەندێك ناکۆکن لەسەر ئەمەوە دەڵێن: ئەو دیتنە تەنها بۆ رۆحەکانیانە بەبێ لاشەکانیان، و جەستەکانیان لەزەویدا بەجێ ماون، بەڵکو زیندوو دەکرێتەوە ئەو تا رۆژەی جەستەکان زیندوو دەکرێنەوە، پێش ئەمە زیندوو نابێتەوە، ئەگەر هاتو پێش ئەمەجەستەکان زیندو بکرێتەوە ئەوا پێش رۆژی قیامەت زەوی شەق دەبوو، ئەوا تامی مردنی دەچێشت لەکاتی فووکردن بەکەڕەنادا، ئەمەش مردنی سێیەمە.

ئەمەش هەرگیزاو هەرگیز ناڕەوایە، ئەگەر هاتبا لاشەکان لەگۆڕەکان زیندو ببنەوە ئەوا خودای گەورە رۆحەکەی بۆ ناگەڕێنێتەوە، بەڵکو لەبەهەشتدا دەبێت، وە

---

(117) سەیری: مجمع الزوائد:(١٠/٤١٥) بکە.

لەپێغەمبەر(ﷺ) وەرگیراوە کـە دەفـەرموویێت: خـوای گـەورە بەهەشـتی حـەرام کردووە لەسەر پێغەمبەران هەتاکو پێغەمبەرمان کرد دەچێتە ناوی، و هەرئـەویش یەکەمین کەسە دەرگای بەهەشت دەکاتەوە، وە ئەویش یەکەمین کەسـە کـەوا زەوی بۆی درزی بردووە، بۆ هیچ کەسێك پێش ئەو درزی نەبردووە.

بەپێویـست زانـراوە کـەوا جەسـتەی پێغەمبـەر(ﷺ) نـەرم و شـل و پـاراوە سەحابەیەك لێی پرسی چۆن درودو دوعای ئێمە بۆتۆ نیشاندەدات لەکاتێکدا لەناو ئێمە نامێنیت و لەناو دەچیت؟ پێغەمبـەر(ﷺ) فـەرمووی: (إن الله حرم علـى الارض ان تأكل أجساد الانبياء)[118]. واتە:(بێگومان خودای گـەورە لەسـەرزەوی حەرام کردووە جەستەی پێغەمبەران بخوات).

ئەگەر جەستەکەی لەمەزارەکەی دانەبێت لەوانەیە وەڵام بدرایەوە.

لەوەوە پشت راست کراوەتەوە: کەوا خودای گـەورە فریـشتەی کردۆتـەوە کلیلـی گۆڕەکەی کە پێی رابگەیەنن لەباری سەلامەتی ئومەتەکەی.

وە لەلایـەن ئـەوەوە وەرگـیراوە: کـەوا لـەنێوان أبـی بكـر و عمـر هاتـە دەرەوە و فەرمووی: (هكذا نبعث)[119]. واتە: (ئاوا زیندوو دەکرێینەوە).

لەگەڵ ئەمەشدا رۆحی پیرۆزی پێغەمبەر(ﷺ) لەلایەن پەروەردگاری بەرزەوەیـە لەبەرزترین (علیین) لەگەڵ رۆحی پێغەمبەرەکاندایە.

لەلایەن ئەوەوە پشت راست کراوەتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لەشـەو رەوەکەیـدا حەزرەتی موسای بینی لەگۆڕەکەیدا وەستابوو نوێژی دەکـرد، و لـەئاسمانی شەشـەم یان حەوتەمیش بینی رۆحەکە لـەوێ بـو، و لەگۆڕەکەیـدا پەیوەنـدی بەلاشـەکەیدا هەیە، سەرپەرشتی دەکات و پێیەوە لکاوە، بەجۆرێك لە گۆڕەکەیـدا نوێـژدەکات و وەلامی سەلام دەداتەوە کەچی لەلای خودایە.

---

(118) سنن أبي داود(١٠٤٧)، ومسند أحمد:٨/٤.

(119) سنن الترمزي(٣٦٦٩).

ئەم دوو فەرمانەش لەیەکتر دوور ناخرێتەوە، کەچی فەرمان و ماوەی رۆحەکان وەکو فەرمان و ماوەی لاشەکان نییە، تۆ دەبینیت دوو رۆحی هاوشێوەو گونجاو لەگەڵ یەکتر زۆر دراوسێ و نزیکی یەکتر دەبنەوە کەچی ماوەی نێوانییان دووری ماوەی دوو رۆژهەڵاتە، و هەروەها دەبینیت دوو رۆحی نەگونجاو و تووڕە لەگەڵ یەکتر ماوەی نێوان زۆر دوورە کەچی لاشەکانییان دراوسێی یەکترن و پێکەوە نووساون.

دابەزینی رۆح و بەرزکردنەوەو دووری و نزیکی پەیوەندی بەلاشەوە نییە، چونکە رۆحەکە بەرزدەبێتەوە بۆسەرووی ئاسمانەکان، پاشان دادەبەزێت بۆسەر زەوی، لەنێوان بەزەیی و سۆزی خودا دایە کەچی مردووەکە کەلەناو گۆڕەکەیەتی، کەچی ماوەیەکی زۆریش لاشە نەبەرز دەبێتەوە و نە داشدەبەزێت، وە هەروەها بەرزبوونەوەو گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشە لەکاتی نووستن و هەڵسانەوە هەندێکییان وەك خۆر وایە کەوا ئەو لەئاسمانەوەیە کەچی رۆناکییەکەی لەسەرزەوییە.

رۆحیش هەرخۆی بەرزدەبێتەوەو دادەبەزێت، بەڵام گفت و گۆی سەحابەکان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) لەشەڕو کوشتاری بەدر چۆن قسە لەگەڵ نەتەوەیەك دەکەیت لەکاتێکدا ئەوانە مردوون و لاشەیان بۆنی کردووە کەچی پێغەمبەر هەواڵی پێدان کە ئەوانە گوێیان لەقسەو گفت و گۆکانە، ئەمەش گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشەکانییان بەدوور ناخاتەوە لەوکاتەدا بۆئەوەی گوێ لە گفت و گۆیەکان بگرن و لەهەمان کاتدا لاشەکانییان بۆنی کردووە، جا قسە کردنیش بۆ رۆحەکان پەیوەستە بەو لاشانەی کەوا لەناوچوون.

بەڵام سەبارەت بەو فەرموودەیە پیرۆزە: ﴿وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ﴾ (فاطر: ٢٢) واتە: (بەڵام تۆ ئەی پێغەمبەر ناتوانیت پەیامەکەت بگەیەنیت بەوکەسانەی کەلەناو گۆڕدان).

ئەم ئایەتە بەڵگە دەدات لەسەر ئەوەی کەوا مەبەست لێی: ئەوکافرەی دڵی مردووە توانات نییە لەسەر گوێ گرتنی ئەو ئەو گوێگرتنە سوودی بۆی هەبێت، وە ئەوانەی لەناو گۆڕیشدان ناتوانیت لەسەر گوێگرتنییان و سوودیان پێ بگەیەنیت، خودای پاك و بێگەرد بەرپەرچی ئەوەی نەداوەتەوە کە ئێستا لەوکاتەدا ئەوانەی لەناو گۆڕدان گوێیان لە هیچ نییە، چۆن، کەچی پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی داوە کەوا ئەوانە گوێیان لەدەنگی نەعلەکانە کەلەسەر گۆڕستان پاش ناشتنیان دەگەڕێنەوە[120].

خەبەری داوە کەوا کوژراوەکانی بەدر لەقسەو گفت و گۆکانیەتی، وە خەبەری داوە هەرکەسێك سەلام لەسەر براکەی بکات وەڵامی سەلامەکە دەداتەوە.

ئەم ئایەتە هاوشێوەی ئەم فەرموودە پیرۆزەیە: ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاء إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾ (النمل: ٨٠).

واتە: (بێگومان تۆ ناتوانیت ئەم بانگەوازە بخەیتە ناودڵی دڵ مردو و کەڕو لاڵەکانەوە، بەتایبەت کاتێك ڕوو وەردەگێڕن و پشت هەڵدەکەن).

دەڵێن: گوێ گرتنی کەڕو لاڵەکان لەگەڵ گوێ گرتنی مردووەکان نەفی دەکات و دووریان دەخاتەوە لەم کارەو مەبەست لێی: نەگونجان و نەشیاوی هەریەکەیان بۆ گوێگرتن و دڵی ئەوانە لەکاتێکدا مردوویەکی کەڕو نابیسەر بوون بۆ گوێگرتنییان قەدەغە دەکات، بەپلەو پایەی گوێگرتنی مردو و نابیسەران، ئەمەش ڕەوایە، بەڵام گوێگرتنی ڕۆحەکان پاش مردن نەفی ناکات و لەم کارەی دوورناخاتەوە بەومانایەی تۆ ناتوانیت بانگەواز بخەیتە ناودڵی مردوان و نابیسەران ئەگەر خودای گەورە ویستی لەسەر نەبێت.

الحافظ أبو عبدالله کوڕی مندە لەکتێبی (الروح والنفس)دا دەڵێت: محمد کوڕی یعقوب کوڕی یوسف خەبەری پێداین، کە محمد کوڕی إسحاق بۆی گێڕاینەوە، أبو

---

(١٢٠) سنن أبي داود: (٧).

النـضر الهاشم کوڕی القاسم پێی ڕاگەیاندین، ئەویش لە عیسی بن المسیب، لە عدی کوڕی ثابت، لە البراء کوڕی عازب وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووین لەگـەڵ جەنازەیەکدا کە پیاوێکی ئەنساری مردبوو، جا کاتێك لەگۆڕەکە بووینەوە و نێژرا، دانیشتین بەبێ جوولە هەروەك بەردێك لەسەر شانمانەوە بێـت، و لەسـەرمان باڵنـدە بسووڕێتەوە، تۆزێك بێ دەنگ بوو جا کاتێك سـەری بـەرزکردەوەو فـەرمووی: (إن المؤمن إذا كان في قُبلٍ من الآخرة ودُبر من الدنيا وحضره ملـك الموت، نزلـت عليـه ملائكة معهم كفن من الجنة، وحنوط من الجنة، فجلسوا منـه مـد البـصر، وجـاء ملك الموت فجلس عند رأسه، ثم قال وأخرجي أيتها الـنفس المطمئنـة، إخرجـي الى رحمة الله ورضوانه، فتنسل نفسه كما تقطر القطرة من السقاء).

واتە: (بەندەی ئیماندار کاتێ ڕووی کردۆتە دوارۆژو دابڕاوە لـە دونیـا و فریـشتەی گیانکێش دێتەلای و فریشتە لەئاسمانەوە دادەبەزنـە سـەری و کفـنی بەهەشـتییان پێیە، وە بۆنی میسك کەلەناو ئاوریشمێکدایە، جا دێن لەلای دادەنیـشن تـا چـاو بڕەکات، فریشتەی گیـانکێش لـەلای سـەری دادەنیـشێت، پاشـان دەڵێـت: وەرە دەرەوە ئەی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، وەرە دەرەوە بۆلای پـەروەردگاری بـەزەیی و ڕەزابوون لێت، ڕۆحەکەشی دێتە دەرەوە هەروەك دڵۆپە ئاو لەدەمی مەتارە بێتـە دەرەوە).

فإذا خرجت نفسه صلى عليه كل من بين السماء والارض إلا الثقلين، ثـم يـصعد به الى السماء فتفتح له السماء، ويشيعه مقربوها الى الـسماء الثانيـة، والثالثـة، والرابعة، والخامسة، والسادسة، والسابعة، إلى العرش مقربو كل سماء.

واتە: (جا کاتێـك ڕۆحـی دەرچـوو هەرچـی لـەنێوان ئاسمانـان و زەویدایـە دوعـای بۆدەکەن، پاشان بەرز دەکرێتـەوە بـۆ ئاسمـان، ئاسمـانی بـۆ دەکرێتـەوە، وە دوایـی هەڵیدەگرن بۆ ئاسمانی دووەم و سێیەم و چـوارەم و پێنجـەم و شەشـەم و حەوتـەم، تاکو ئەو ئاسمانەی عەرشی لێیە).

فإذا انتهى الى العرش كتب كتابه في عليين، ويقول الرب عز وجل، ردوا عبدي إلى مضجعه، فإني وعدتهم أني منها خلقتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى، فيرد الى مضجعه، فيأتيه منكر ونكير يثيران الارض بأنيابهما ويفحصان الارض بأشعارهما، فيجلسانه، ثم يقال له: ياهذا من ربك؟ فيقول: ربي الله، فيقولان: صدقت، ثم يقال له: مادينك؟ فيقول: ديني الاسلام، فيقولان: صدقت، ثم يقال له: من نبيك؟ فيقول: محمد رسول الله، فيقولان: صدقت.

واته: (جاكاتێك گەیشتە عەرش ناوی لە هەرە بەرزەكان دەنووسرێت، و خودای گەورە میهرەبان دەفەرمووێت: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆ گۆڕەكەی، چونكە من پەیمانم پێیان داوە كەوا من لەزەوی درووستم كردوون و بۆئەوێش دەیانگەڕێنمەوە، هەروەها لەوێش جارێكی دیكە دەیان هێنمە دەرەوە، جا دیگەڕێننەوە بۆناو گۆڕەكەی، ئینجا دوو فریشتە (منكر و نكير) دێن بۆلای دایدەنیشێنن، پاشان پێی دەڵێن: خوای تۆ كێیە؟ دەڵێت: خودام (الله)یە، پێی دەڵێن: راستت وت، پاشان پێی دەڵێن: ئاین و رێبازت چییە؟ دەڵێت: ئاین و رێبازم ئیسلامە، دەڵێن: راستت وت، پاشان پێی دەڵێن: پێغەمبەرت كێیە؟ دەڵێت: محمد رسول الله، جا پێی دەڵێن: راستت وت).

ثم يفسح له في قبره مد بصره، ويأتيه رجل حسن الوجه طيب الريح حسن الثياب فيقول: جزاك الله خيراً، فوالله علمت إن كنت لسريعاً في طاعة الله، بطيناً عن معصيته، فيقول: وانت جزاك الله خيراً، فمن أنت؟ فيقول: أنا عملك الصالح، ثم يفتح له باب الى الجنة، فينظر الى مقعده ومنزله منها حتى تقوم الساعة.

واته: (پاشان تا چاوی بڕدەكات گۆڕەكەی بۆ فراوان دەبێت، و پیاوێكی رووخسار شیرین و بۆن خۆش و پۆشاك خاوێن دێتە لای دەڵێت: خوا پاداشتی چاكەت بداتەوە، سوێند بەخوا نەمدەزانی تۆ ئەوەندە خێرابوویت لەخواپەرستی و سست و خاو بوویت لەتاوان، جا دەڵێت: تۆش خودا پاداشتی چاكەت بداتەوە، تۆ كێیت؟

دەڵێت: من كارو كردەوە چاكەكانی تۆم، پاشان لەگۆڕەكەیدا دەرگایەكی بۆ دەكرێتەوە، شوێن و پلەو پایەی خۆی لەبەهەشتدا دەبینێت تاوەكو قیامەت هەڵدەستێت).

وإن الكافر كان في دبر من الدنيا وقُبل من الآخرة وحضره الموت نزلت عليه من السماء ملائكة معهم كفن من النار وحنوط من النار.

واته: (كاتێك كافر خەریكە لەدونیا دادەبڕێ و لەمردن نزیك دەبێتەوە لەئاسمانەوە فریشتە بۆی دادەبەزن و كفنێكی لەئاگریان پێیە).

فەرمووی: ((فيجلسون منه مد بصره، وجاء مَلَكُ الموت فيجلس عند رأسه، ثم يقول أخرجي أيتها النفس الخبيثة، أخرجي الى غضب الله وسخطه، فتفرق روحه في جسده كراهية أن تخرج لما ترى وتعاين، فيستخرجها كما يستخرج السَفود من الصوف المبلول، فإذا خرجت نفسه لعنه كل شيء بين السماء والارض إلا الثقلين)).

واته: (جا فریشتەكان تا چاو بڕەكات لەلای دادەنیشن، وە فریشتەی گیانكێش دێت لەلای سەری دادەنیشێت، پاشان دەڵێت: وەرە دەرەوە ئەی دڵ و دەروونی پیس، وەرە دەرەوە بۆ تووڕەیی و سزای خوای گەورە، جا ڕۆحەكە بەناخۆشی لەلاشەكەی دێتە دەرەوە، وا دێتە دەرەوە چۆن شیشێكی گۆشت برژاندن لەناو خوریەكی تەڕ رابكێشیت ئەوەی لەنێوان ئاسمان زەویدایە نەفرەتی لێدەكەن).

ثم يصعد الى السماء، فتغلق دونه، فيقول الرَّب عز وجل: ردوا عبدي الى مضجعه، فإني وعدتهم أني منها خلقتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى، فترد روحه الى مضجعه، فيأتيه منكر ونكير يثيران الارض بأنيابهما، ويفحصان الارض بأشعارهما، أصواتهما كالرعد القاصف، وأبصارهما كالبرق الخاطف، فيجلسانه، ثم يقولان: ياهذا من ربك؟ فيقول: لا أدري، فينادي من جانب القبر لا أدري، فيضربانه بمرزبَّة من حديد ولو أجتمع عليها من بين الخافقين لم تقل،

ويضيق عليه قبره حتى تختلف أضلاعه، ويأتيه رجل قبيح الوجه قبيح الثياب نتن الريح، فيقول: جزاك الله شراً، فوالله ماعلمت إن كنت لبطيناً عن طاعة الله، سريعاً في معصيته، فيقول: ومن أنت؟ فيقول: أنا عملك الخبيث، ثم يفتح له الباب الى النار، فينظر الى مقعده فيها حتى تقوم الساعة.

واته: (پاشان بەرزدەكرێتەوە بۆ ئاسمان، جا دەرگاكانی لەسەر دادەخرێت، خودای عز وجل دەفەرمووێت: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆناو گۆڕەكەی، چونكە مـن بـەڵێنم داوە من ئەوانم لەخۆڵ درووست كردووە، دەیانگەڕێنمەوە بۆئەوێ، هەر لەوێش جـارێكی دیكە دەریان دەهێنمە دەرەوە، جا رۆحەكەی دەگەڕێننەوە بۆ ناو گۆڕەكەی، جا دوو فریـشتەی (منكـر و نكـیر) دێنـەلای دەنگیـان وەك گرمـەی هـەور شـكێنەرە، و چاوەكانیشیان وەك بروسكەیەكی بەپرتاوە، جا دایدەنیشێنن پاشان پێی دەڵێن: چـی دەزانی دەربارەی خوداكەت؟ دەڵێت: نازانم، بانگكەرێك لەتەنیشت گۆڕەكەی بـانگ دەكات: نازانیت جا چەكوشێكی ئاسن لێی دەدەن، ئەگەر هەموو نێوانی رۆژهەڵات و رۆژئاوا لێی كۆببنەوە هـیچ ناڵێـت، وە گۆڕەكـەی لەسـەری تەسـك دەبێتـەوە و هەموو پەراسووەكانی لەدواوە تێك دەشكێت، لەوكاتەدا پیاوێكی ناشیرینی بـەرگ و پۆشاك ناشیرین و بۆن ناخۆش دێتـەلای، پێـی دەڵێـت: خـودا پاداشـتت بەشـەڕ بداتەوە، سوێند بەخوا نەمـدەزانی تـۆ ئەوەنـدە لەسـەرخۆ بـووی لەخواپەرسـتی و ملكەچ كردن بۆ خودا، خێراو بەپەلەبوویت لەتاوانكردن، پێی دەڵێـت: تـۆ كێیـت؟ دەڵێت: من كارو كردەوە خراپەكانی تۆم، جا لەگۆڕەكەی دەرگایـەكی لـەئاگری بـۆ دەكرێتــەوە و ســەیری جێگــای خــۆی دەكــات لەدۆزەخــدا تــاوەكو قیامــەت هەڵدەستێت..) ئیمام أحمد[١٢١]،و محمود بن غیلان ریوایەتییان كردووە.

لێرەدا دەردەكـەوێت كـەوا رۆحـەكان دەگەڕێندرێتـەوە بـۆ گۆڕەكانییـان، و دوو فریشتەش دایاندەنیشێنێت و گفت و گۆی لەگەڵدا دەكەن.

---

[١٢١] مسند أحمد: ٢٨٧/٤.

پاشان إبن منده لەڕێگای محمد کوڕی سلمە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە حفیض الجزري، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە البراء کوڕی عازب وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنساری بووین، گۆڕەکەمان تەواوکرد هێشتا بەخاك نەسپاردرابوو، جەنازەکەی داناو پێغەمبەر(ﷺ) دانیشت.

جا فەرمووی: (إن المؤمن إذا اختضر أتاه ملك الموت في أحسن صورة وأطيبه ريحاً، فجلس عنده لقبض روحه، وأتاه ملكان بحنوط من الجنة وكفن من الجنة وكانا منه على بعيد، فأستخرج ملك الموت روحه من جسده رشحاً فإذا صارت الى ملك الموت ابتدرها الملكان فأخذاها منه، فحنطاها بحنوط من الجنة، وكفناها بكفن من الجنة، ثم عرجا به الى الجنة، فتفتح له ابواب السماء، وتستبشر الملائكة بها، ويقولون: لمن هذه الروح الطيبة التي فتحت لها أبواب السماء، ويسمى بأحسن الاسماء بها في الدنيا فيقال: هذه روح فلان.

فإذا صعد بها الى السماء شيعها مقربوا كل سماء حتى توضح بين يدي الله عند العرش، فيخرج عملها من عليين، فيقول الله عز وجل للمقربين: اشهدوا أني قد غفرتُ لصاحب هذا العمل، ويختم كتابه، فيرد من عليين: فيقول الله عز وجل: ردوا روح عبدي الى الارض فإني وعدتهم أني أردهم فيها).

واتە: (کاتێك بڕوادارێك خەریکە گیانی دەربچێت فریشتەی گیانکێش دێتە لای لەجوانترین شێوەو بۆنخۆشترین بۆن، لەلای دادەنیشێت تاوەکو ڕۆحی بکێشێت، و دوو فریشتە دێنەلای بۆنخۆشترین بۆنی بەهەشتییان پێیە و کفنێکیش لەبەهەشت، ئەمانە لەدووری ئەو دەوەستن جا فریشتەی گیانکێش ڕۆحی لەجەستەی دێنێتە دەرەوە بەبێ ئێش و ئازار و فریشتەکان دەست پێشخەری دەکەن بۆ هەڵگرتنی ڕۆحەکەی، جا بەبۆنی بەهەشت مۆمیای دەکەن و بەکفنی بەهەشت کفنی دەکەن، پاشان بەرزی دەکەنەوە بۆ بەهەشت، ئینجا دەرگاکانی ئاسمانی بۆ دەکرێتەوە، فریشتەکان مژدەی پێدەدەن و دەڵێن: ئەو ڕۆحە کە پاکە هی کێیە کەوا دەرگاکانی

بەهەشتی بۆ کراوەتەوە، وە بەجوانترین ناو کەناسراوە لەسەر دونیا بـانگی دەکـەن، جا دەڵێن: ئەمە ڕۆحی فلانە.

کاتێك بەرزکرایەوە بۆ ئاسمـان هـەموو ئاسمانـەکانی پێدەکـەن تـاوەکو لـەنێوان دەستی بەزەیی خودای پەروەردگار دادەنرێت لەلای عەرش، جا لـە (علـیین) هـەرە بەرزەکان کاروکردەوەی دێتە دەرەوە، جـا خـودای میهرەبـان بەفریـشتە نزیکـەکان دەفەرمووێت: ئێوە شایەد بن من لەخاوەنی ئەو کارو کردەوە چـاکە خـۆش بـووم و کتێبەکەشی مۆری لێدەدرێت، جا دەگەڕێتەوە بـۆ (علـیین) ئینجـا خـودای گـەورە دەفەرمووێت: ڕۆحی بەندەکەم بگەڕێننەوە سەر زەوی، چـونکە مـن بـەڵێنم پێیـان داوە ئەوان دەگەڕێنمەوە بۆ ئەوی).

پاشان پێغەمبەری خـوا(ﷺ) ئـەم ئایەتـەی خوێنـد: ﴿مِنْهَا خَلَقْنَـاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى﴾ (طه: ٥٥).

واتە:(ئێمە ئێوەمان هەر لەزەوی درووست کردووە، دەتانگەڕێنینەوە ناوی، پاشـان جارێکی تر دووبارە لەو زەویە دەرتان دەهێنینەوە).

کاتێـك ئیمانـدارێك لـەناو گۆڕەکـەی دانـرا لـەلای پێیـەکانی دەرگایـەکی بـۆ دەکرێتەوە لەبەهەشتدا، پێی دەڵێن:سەیرکە ئـەو شـوێنەی خـودای گـەورە بۆتـۆی ئامادە کردووە بەرامبەر ئەو چاکەیەی کە کردوتـە، وە لـەلای سـەری دەرگـای بـۆ دەکرێتەوە رووەو ئاگر، پێی دەڵێن: سەیرکە لەو شـوێنە بـەئازارەی خـودای گـەورە لەسەر تۆی لابردووە، پاشان پێی دەڵێن: بەشادمانی بخەوە، جا هیچ شـتێك لـەلای ئەو خۆشتر نییە لەهەڵسانی قیامەت.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفـەرمووێت: (اذا وضـع المؤمن في لحده تقـول لـه الارض: إن كنت لحبيباً إلي وأنت علـى ظهـري فكيـف إذا مـرت اليـوم في بطـني، سـأريك مـا أصنع بك، فيفسح له مافي قبره مد بصره).

واتــە: (کاتێــك ئیمانــدارێك لــەناو گۆڕەکــەی دادەنرێــت زەوی پێــی دەڵێــت: تــۆ خۆشەویست بوویت بۆمن کاتێك لەسەر پشتم بوویت جا ئێستا چۆنە کەلەناو هەناو مندالییت، پێشانت دەدەم چیت بۆ دەکەم، جا بۆی فراوان دەبێــت لــەناو گۆڕەکەیــدا تا چاو بڕدەکات).

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموویێت: (اذا الكافر في قـبره أتـاه منكـر ونكـير فيجلسانه فيقولان له: من ربك؟ فيقول: لا أدري، فيقولان لـه: لا دريـت، فيـضربانه ضربة فيصير رماداً، ثم يعاد فيجلس، فيقال له: ماقولك في هذا الرجل؟ فيقـول: أي رجل؟ فيقولان: محمد(ﷺ) فيقول: قال الناس أنه رسول الله(ﷺ) فيضربانه ضـربة فيصير رماداً)[١٢٢].

واتە: (کاتێك کافرێك لەناو گۆڕەکەی دانرا دوو فریشتە منکـر و نکـیر دێنــەلای و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم، پێی دەڵــێن نازانیــت، جــا وای لــێ دەدەن دەبێتــە خۆڵــەمێش، پاشــان دەگەڕێتــەوە ســەر شــێوەی جــاران و دادەنیشێت پێی دەڵێن: قسەت چییە دەربارەی ئەوپیاوە؟ دەڵێت: کامە پیاو؟ پێــی دەڵێن: محمد(ﷺ) جا دەڵێت: خەڵکی دەیانوت ئەو پێغەمبەری خودایە(ﷺ) جا لێدانێکی وا لێی دەدەن دەبێتە خۆڵەمێش).

ئەم حەدیسە جێگیرو بەناوبانگە بــەفراوانی پــشتڕاست کراوەتــەوە، نــەمانزانیوە یەکێك لەپێشەوایان تانە لەوحەدیسە بــدەن، بەڵکولــەکتێبی خۆیانــدا ریوایــەتییان کردووە، بە قەبوڵیان داناوە، کردوویانــە بەیاســایەك و بەنــدێك لەبەنــدەکانی ئــایین لەسزاو ئازاری گۆڕ وە نیعمەت و خۆشییەکانی گۆڕ، وە مەسەلەی (منکر و نکـیر) و کێــشانی رۆحــەکان، و بەرزکردنــەوەی بــۆ نێــوان دەســتەکانی بــەزەیی خــودای میهرەبان، پاشان گەڕاندنەوەی بۆناو گۆڕ، ئەمەش أبی محمد گێڕاویەتییەوە، لە أبي

[١٢٢] شرح الصدور: ١٦٥.

البراء ریوایەتی کردووه، جگه له زاذان نەبێت، وه عدی کوڕی ثابت و مجاهد کوڕی جبیر و محمد کوڕی عقبه ریوایەتییان کردووه.

ئەگەر بچینەوه سەر حەدیسەکەی البراء کەوا گشت ئەو حەدیسانەی ریوایەتی کردووه (صحیح) و راست و راشکاون لەوبارەیەوه، وەك حەدیسی إبن أبي ذئب، له محمد کوڕی عمرو کوڕی عطاء، ئەویش له سعید کوڕی یسار، ئەویش له أبی هریرة: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إن المیت تحضره الملائکة، فإذا کان الرجل الصالح،قال أخرجي أیتها النفس الطیبة کانت في الجسدة الطیب، أخرجي حمیدة، وأبشري بروح وریحان ورب غیر غضبان) دەفەرمووێت: (فیقول ذلك حتی تخرج).

واته: (بێگومان مردو فریشته دێتەلای، جا ئەگەر پیاوێکی چاك بێت، دەڵێن: وەره دەرەوه ئەی رۆحی پاك کەوا لەجەستەی پاکدابوویت، وەر دەرەوه بەختەروەبە، مژده بێت بەسۆزو بەزەیی خودای گەوره و بەرەیحانەی بەهەشت وه خوایەك کە تووڕه نییه لێت) وه دەفەرمووێت: (ئەم قسەیه دەڵێنەوه تاوەکو رۆحەکە دێته دەرەوه).

(ثم یعرج بها الی السماء فیستفتح لها فیقال: من هذا؟ فیقولون: فلان، فیقولون: مرحباً بالنفس الطیبة کانت في الجسد الطیب، أدخلي حمیدة، وأبشري بروح وریحان ورب غیر غضبان، فیقال لها ذلك حتی ینتهي بها الی السماء التي فیها الله عز وجل، وإذا کان الرجل السوء قال: أخرجي أیتها النفس الخبیثة کانت في الجسد الخبیث، أخرجي ذمیمة وأبشري بحمیم وغساق وأخر من شکله أزواج فیقولون ذلك حتی تخرج).

واته:(پاشان رۆحەکه بەرزدەکرێتەوه بۆ ئاسمان، دەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوو دەڵێن: ئەوه کێیه؟ دەڵێن: ئەوه فلانه، جا دەڵێن: بەخێربێت بۆ رۆحێکی پاك کەوا لەجەستەیەکی پاکدا بوویت، وەره ژوورەوه بەختەوەری، وه مژده بده بەرۆحێك وه ریحانی بەهەشت که خودایەك تووڕه نییه لێت، ئەمەی پێ دەوترێ تاوەکو دەیبەنه

ئەو ئاسمانەی خودای میهرەبانی لێیە، ئەگەر پیاوەکە خراپ بێت دەڵێت: وەرە دەرەوە ئەی رۆحی پیس کەوا لەلاشەی پیس دابوویت، وەرە دەرەوە بێزاریت و مژدەت لێ بێ بەسزای ئاوی کوڵاو و تاریکایی پیسی دۆزەخ، ئەمانەی پێ دەوترێت تاکو دێتە دەرەوە).

(ثم يعرج الى السماء، فيستفتح لها، فيقال: من هذا؟ فيقولون: فلان، فيقولون: لامرحباً بالنفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، إرجعي ذميمة، فإنها لن تفتح لك أبواب السماء، فترسل بين السماء والارض، فتصير الى القبر، فيجلس الرجل الصالح في قبره غير فزع ولا معوق، ثم يقال: فما كنت تقول في الاسلام ما هذا الرجل؟ فيقول: محمد رسول الله(ﷺ) جاءنا بالبينات من قبل الله فآمنا وصدقنا).

واتە: (پاشان دەیبەن بۆ ئاسمان، جا دەرگاکانی بۆ دەکرێتەوە، دەڵێن: ئەوە کێیە؟ دەڵێن: ئەمە فلانە، جا دەڵێن: ئەی رۆحی پیس کەوا لەلاشەی پیس دابوویت بەخێر نەیەیت، بەبێزراوی بگەرێوە، برۆ هەرگیز دەرگاکانی ئاسمانت بۆ ناکرێتەوە، جا رۆحەکەی دەنێرنەوە نێوان ئاسمان و زەوی، وە دەیگەرێننەوە بۆناو گۆڕ، بەڵام پیاوی چاك لەناو گۆڕەکەی دادەنیشێت بەبێ ترس و بەبێ کێشە و گرفت، پاشان دەڵێن: چی دەربارەی ئیسلام دەزانیت و ئەم پیاوە کێیە؟ جا دەڵێت: محمد رسول الله(ﷺ) لەلایەن خودای گەورەوە قورئان و رێنمایی بۆ ئێمە هێناوە ئێمەش باوەڕمان پێی هێناوەو بەڕاستمان داناوە).

الحافظ أبو نعیم دەڵێت: ئەم حەدیسە باوەڕپێکراوە لەسەر گواستنەوە و راستیەتی هەردوو ئیمام محمد کوڕی اسماعیل البخاری و مسلم کوڕی الحجاج علی ابن ابی ذئب، بڕیاریان لەسەر داوە، وە محمد کوڕی عمرو کوڕی عطاء و سعید کوڕی یسار ئەوانە لە فەرموودەکانی هەردوو پێشەواکانن.

أبو عبدالله بن مندە ناڕەزایی دەربڕیوە: لەسەر گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشە بەوەی کە وتوویەتی: محمد کوڕی الحسین کوڕی الحسن بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە محمد

کوڕی يزيد النيسابوری، ئەویش لە حماد کوڕی قیراط، ئەویش لە محمد کوڕی الفضل، ئەویش لە يزيد کوڕی عبدالرحمن الصائغ البلخی، ئەویش لە الضحاك کوڕی مزاحم، ئەویش لە ابن عباس کەوا دەڵێت: ڕۆژێك پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەنێوان ئێمەدا دانیشت و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ﴾ (الأنعام: ٩٣).

واتە: خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لەنێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە) فریشتەکانیش دەستییان لێ دەکەنەوەو لێیان دەدەن.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (والذي نفس محمد بيده مامن نفسٍ تفارق الدنيا حتى ترى مقعدها من الجنة والنار) .

واتە:(سوێند بەوکەسەی گیانی محمدی بەدەستە هیچ ڕۆحێك لەدونیا جیا نابێتەوە تاوەکو جێگای خۆی دەبینێت لەبەهەشت و دۆزەخ).

پاشان دەفەرموێت: (فإذا كان عنده ذلك صف له سماطان من الملائكة ينتظمان مابين الخافقين كأن وجوههم الشمس، فينظر اليهم ماترى غيرهم وإن كنتم ترون أنهم ينظرون اليكم مع كل منهم اكفان وحنوط، فإن مؤمناً بشروه بالجنة، وقالوا: اخرجي أيتها النفس الطيبة الى رضوان الله وجنته، فقد أعد الله لك من الكرامة ماهو خير من الدنيا ومافيها، فلا يزالون يبشرونه ويحفون به، فهم ألطف وأرأف من الوالدة بولدها، ثم يسلون روحه من تحت كل ظفر ومفصل، ويموت الاول فالاول، ويهون عليه، وكنتم ترونه شديداً حتى تبلغ ذقنه).

واتە: (ئینجا لەو کاتەدا فریشتە بەدوو ڕیز بەڕێك و پێکی بۆی ڕادەوەستن ڕووخساریان وەك خۆر وایە ، جا سەیری ئەوان دەکات لەو بترازێت کەس نایانبینێت، ئەگەر بیانبینن ئەوان سەیری ئێوە دەکەن یەکێکیان کفنێکیان پێیە، ئەگەر مردووەکە ئیماندار بێت ئەوا مژدەی بەهەشتی پێدەدەن، پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك بۆلای ڕەزابوونی خوداو بەهەشتەکەی، خودای گەورە ڕێزو

كەرامەتێكی وای بۆت ئامادەكردووە لەدونیاو ئەوەی تیایەتی، وە بەردەوام مژدەی پێ دەدەن و گرنگی پێدەدەن، جا ئەو فریشتانە لەو دایكەی ئەو منداڵەی لێ بووە بۆی نەرمترو بەزەییترە، پاشان ڕۆحی دەكێشن لەژێر هەر نینۆك و جومگەیەك، و یەك بەیەك دەمرێت، لەسەری هێمن و هێور دەبێت، ئێوە بەتووندو بەئازاری دەبینن تاكو مردنەكە دەگاتە چەناگەی).

دەفەرموێت: (فلهي أشد كراهية للخروج من الجسد من الولد حين تخرج من الرحم، فيبتدرها كل ملك أبهم يقبضها، فيتولى قبضها ملك الموت).

واتە:(بێگومان دەرچوونی ڕۆح لەجەستە توندترو بەرق و كینەترە لەو منداڵەی كاتێك لە ڕەحمی دایكی دێتە دەرەوە، هەموو فریشتەكان پەلەدەكەن كامەیان ڕۆحی بكێشێت، ئینجا فریشتەی گیانكێش ڕۆحی دەكێشێت).

پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ (السجدة: ١١).

واتە: (جا پێیان بڵێ فریشتەی گیان كێشان كە كاری گیان كێشانتانی پێ سپێردراوە، لەوەودوا بۆلای پەروەردگارتان دەبرێتەوە).

ئینجا بەكفنی سپییە پێی دەگەن و پاشان لەباوەشی دەگرن، پێویسترو باشتر لەو ئافرەتەی منداڵەكەی لێ بووە، وە بە بۆنخۆشترین لە میسك بۆنی بەسەردا دەڕێژن و مژدەی پێ دەدەن، دەڵێن: بەخێر بێیت بۆئەو ڕۆحە پاكەو دڵ و دەروونە پاكە، خواوەندا سەڵاوات لەسەر ڕۆحێك وە لەسەر ئەو جەستەی كەوا لێی هاتە دەرەوە).

دەفەرموێت: (فيصعدون بها، ولله عز وجل خلق في الهواء لايعلم عدتهم ألا هو، فيفوح لهم منها ريح أطيب من المسك فيصلون عليها ويتباشرون، ويفتح لهم أبواب السماء، فيصلي عليها كل ملك في كل سماء تمر بهم حتى ينتهي بها بين يدي ملك الجبار، فيقول الجبار جل جلاله، مرحباً بالنفس الطيبة وبجسد خرجت منه، وإذا قال الربّ عز وجل للشيء مرحباً رحب له كل شيء، ويذهب عنه كل ضيق).

واتە: (جا بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان، وە فریشتەی خودا لەئاسمانـدا هـەن ئەوەنـدە زۆرن ژمارەیان کـەس نازانێـت تـەنها ئـەو نـەبێت، وە بـۆنێکی بەسـەردا دەڕێـژن خۆشتربێت لـەبۆنی مـسك و سـەلاواتی لەسـەر لێـدەدەن و مـژدەی پـێ دەدەن، و دەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوە، بەلای هەر کۆمەڵـە فریـشتەیەکدا تێدەپـەڕێت لەئاسمانەکاندا سەلاواتی لەسەر لێدەدەن تاوەکو دەگاتە ئەو ئاسمانـەی کەلـە نێـوان دەسـتی بـەزەیی خـودای گـەورەو دەسـەلاتدار هەیـە، جـا خـودای بـەهێزو توانـا دەفەرمووێت: پێشوازی لێ بێت لەرۆحێکی پاكو جەستەیەکی پـاك کـە ڕۆحەکـەی لێ دەرچووە، کاتێك خودای میهرەبان بەشتێك بفەرمووێت بەخێربێت هەمووشتێك لەپێشوازیدا دەبێت و هەموو دڵتەنگی و نەهامەتییەکی لەسەر لادەچێت).

ثوم يقول لهذه النفس الطيبة:أدخلوها الجنة وأروها مقعدها من الجنـة،وأعرضـوا عليها ما أعددت لها من الكرامة والنيم،ثمَّاذهبوا بها إلى الارض،فإني قضيت أنـي منها خلقتهم وفيها أُعيدهم،ومنها أخرجهم تادةً أُخرى.

(پاشان بەو ڕۆحە پاکە دەفەرمووێت: بیبەنە بەهەشت و شـوێنەکەی لەبەهەشـت پێ نیشان بدەن، هەموو ئەو نیعمەت و ڕێزەی بـۆم ئامـادە کـردووە بـۆی ئاشـکرا بکـەن، پاشـان بیبەنـەوە سـەرزەوی، چـونکە مـن لـەزەوی درووسـتم کـردووە وە دەیگەڕێنمەوە بۆ ئەو شوێنەوە هەر لەوێشەوە جارێکی تر دەیهێنمەوە دەرەوە).

(فَو الذي نفس محمد بيده لهي أشـد كراهيـة للخـروج منهـا حين كانـت تخرج مـن الجسد، وتقول: أين تذهبون بي الى ذلك الجسد الذي كنت فيـه؟ قـال: فيقولـون: إنـا مأمورون بهذا، فلابد لك منه، فيهبطون به على قدر فراغهم مـن غـسله وأكفانـه، فيدخلون ذلك الروح بين جسده وأكفانه).

واتە:(سوێند بەو کەسەی گیانی محمدی بەدەستە بەڕاستی بەشێوەیەکی زۆر توندو بە ڕق و کینەیە کاتێك ڕۆح لەلاشە دێتە دەرەوە، وە دەڵێت: بۆکـوێ دەمبەنـە لای ئەو لاشەیەی کەوا تیابووم؟ دەفەرمووێت: جا دەڵێن: ئێمە نوێنەرو سپێردراوین بەم

کارە، دەبێ بۆتی ئەنجام بدەین، ئینجا بۆی دادەبەزن بەپێی کـار راپەڕانـدنییان لـە شووشتن و کفن کردنی، جا ئەو رۆحە دەخەنە نێوان لاشە و کفنەکەی).

شێخی ئیسلام دەڵێت: حەدیسە راستە متواتیرەکـان بەڵگـەن لەسـەر گەڕانـەوەی رۆح بۆ لاشە لەکاتی پرسیارکردن، وە پرسیارکردن لەلاشە بەبێ رۆح وتەی بەشـێکە لە خەڵك، زۆربەش ئینکاری ئەم شـتە دەکـەن، هەنـدێکیش پێشوازی لێدەکـەن و قەبوڵی دەکەن، جا دەڵێت: پرسیار کردن بۆ لاشـەیە بـەبێ رۆح، وە ئەمـەش إبـن مُرة وە إبن حازم وتوویانە، و قسەی هەردووکیشییان هەڵەیە.

ئەمەش قسەی پرسیارکارانە: ئایـا سـزای گـۆڕ لەسـەر دڵ و دەروون و لاشـەیە؟ یاخود لەسەر دڵ و دەروونە بەبێ لاشە! یاخود لەسەر لاشـەیە بـەبێ دڵ و دەروون؟ وەیان دڵ و دەروون بەشداری لاشە دەکات لەخۆشی و نیعمەت و سزا و ئازار یـاخود نا؟.

ئەم پرسیارە لەشێخی ئیسلام کرا دەربارەی ئەو مەسەلەیە، ئێمەش وەڵامەکـەی ئەومان لەبیر ماوە جا وتی: بەڵکو سزا و ئازارو نیعمەت و خۆشی لەسـەر لاشـە و دەروونە بەکۆدەنگی ئەهلی سوننە و جەماعەت، رۆح لەنیعمەتدا دەبێـت و سـزا و ئازاریش بەتەنیا جگە لەلاشە، و نیعمەت و ئازار و سزاش دەبینێت بەلاشـەکەوە و لاشەش پەیوەندی بەرۆحەوە هەیە، جا نیعمەت و سزا لەسەریان دەبێت لەو حاڵەتـە پێکەوە هەروەك کەوا رۆح تەنیایە لەلاشە.

ئایا دەبێت سزاو خۆشی بۆلاشە بێت بەبێ رۆح؟ ئەمانە دوو وتەی بەناوبانگن بۆ ئەهلی حەدیس و سوننەو خاوەن قسەکە، لەو مەسەلەیەدا وشـەی دەگمـەن هەیـە ئەمەش لەقسەکانی ئەهلی سوننە و حەدیسدا نییە.

بەڵام دەڵێن: ئەم شتە لەبەرزەخدا نایێـت، بـەڵکو لـەکاتی هەڵـسانەوە لـەگۆڕدا دەبێت، بەڵام ئەمانـە سـزادانی لاشـە بەتـەنها لـەگۆڕدا رەت دەکەنـەوە، دەڵـێن:

رۆحەکان لەبەرزەخدا لەخۆشیدان یاخود لەسزادان، بەڵام ئەمانە دەربارەی سزای گۆڕ سێ قسە هەیە:

یەکەم: تەنها لەسەر رۆحە.

دووەم: سزاکە لەسەر رۆحە و لەسەر لاشەکەش دەبێت بەهۆکاری رۆحەکە.

سێیەم: سزاکە تەنها لەسەر لاشەیە ئەمەش قسەی دووەمیش دێتە پاڵ ئەمانە.

جا ئەگەر قسەی ئەو سێ کەسە دەگمەنانەت زانی جا قسەی دووەمی دەگمەنەکان کەوا دەڵێت: رۆح بەتەنها لەنیعمەت و سزادا نابێت بەڵکو رۆح خۆی ژیانە، ئەمەش بە لەئەهلی گوفتارەکانە لە (المعتزلة)[123] (الاشعرية)[124]کان وەك قاضي أبي بكر و خەڵکانی دیکە، ئەمە رەت دەکەنەوە کەوا رۆح لەپاش جیابوونەوەی لەجەستە دەمێنێتەوە، ئەمەش وتەیەکی نارەوایە پێچەوانەی هاورێکەیەتی ئەویش أبو المعالي الجويني و خەڵکانی دیکەن.

بەڵکو بەکتێب و سوننەت و هاودەنگی پێشەوایان سەلمێنراوە کەوا رۆح دوای جیابوونەوەی لەلاشە دەمێنێتەوە، ئەو لەخۆشیدا دەبێت یاخود لەسزاو ئازاردا دەبێت، فەیلەسوفە ئیلاهییەکان بریار لەسەر ئەمە دەدەن بەڵام گەرانەوەی لاشەکان رەت دەکەنەوە، هەندێکییان بریار لەسەر گەرانەوەی لاشەکان دەدەن بەڵام گەرانەوەی رۆحەکان و لەخۆشی بوون و سزادانییان بە لاشە رەتدەکەنەوە، هەردو ئاخاوتنەکە هەڵەو گومراییە.

ئاخاوتنی کۆمەڵە سێیەمە دەگمەنەکە کە دەڵێت: لەژیانی بەرزەخدا خۆشی و سزای تێدا نییە، بەڵکو ئەمە نابێت تاوەکو هەڵسانی قیامەتی گەورە، و موعتەزیلەکان و ئەوانەی وەکو ئەوانن وەك دەڵێن ئینکاری سزای گۆڕو نیعمەتەکانی دەکەن بەپێی ئەوەی کەوا رۆح لەپاش جیابوونەوەی لەلاشە

([123]) المعتزلة: ئەمانە کۆمەڵێکن لە (أهل الكلام) نکۆڵی لەقەزاو قەدەر دەکەن، وەك بواصل بن عطاء و هاوەڵەکانی.

([124]) الأشعرية: ئەمانەش کۆمەڵێکن لە (أهل الكلام) وەك أبي الحسن الأشعري و هاوەڵەکانی.

نامێنێتەوە، وە لاشەش لەناو گۆڕدا خۆشی و سزا نابینێت، جا هەموو ئەو کۆمەڵانە سەبارەت بەژیانی بەرزەخدا لەگومڕاییدان، بەڵام ئەوانە باشترن لە فەیلەسووف و بیرمەندەکان، بەوەی ئەوان بڕیار لەسەر قیامەتی گەورە دەدەن.

***

(مردوو لەخۆشی و ئاسوودەییدایە یاخود لەئازارو ئەشکەنجەییدا)؟

جا کاتێك ئەوهەموو ئاخاوتنە ناڕەوایانەت زانی، بزانە کەوا مەزهەبی پێشەوا پێشینەکان و پیاوچاکان دەربارەی مردو ئەگەر مرد لەخۆشی یاخود سزادا دەبێت، ئەمەش بۆ رۆح و لاشەکە ئەنجام دەدرێت، رۆحیش پاش جیابوونەوەی لەلاشە لەخۆشیدایە یاخود لەسزادایە، وەهەندێ جار بەلاشەکەش دەگات و پێکەوە لەخۆشیدا دەبن یاخود سزا دەکێشن پاشان لەرۆژی قیامەتی گەورە رۆحەکان دەگەڕێندرێنەوە بۆ لاشەکان، وە لەگۆڕەکانییان هەڵدەستنەوە بۆلای خودای گەورەو میهرەبان، گەڕانەوەی لاشەکانیش کۆدەنگی هەیە لەنێوان موسڵمانەکان و جولەکەو گاورەکاندا.

***

(لەحەدیسەکاندا باسی سزای ناوگۆڕ هەیە)

ئەوەی باسمان کرد دەیسەلمێنین و بڕیاری لەسەر دەدەین، بەڵام ئەو حەدیسانەی باس لە سزای ناوگۆڕو مەسەلەی هەردوو فریشتەی (منکرو نکیر) دەکەن، ئەمانە زۆر و متەواتیرەن کەوا لەلایەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) هاتووە هەروەك لەهەردوو سەحیحەکەشدا هاتووە، لە ئیبنو عەباس کەوا پێغەمبەر(ﷺ) بەلای دوو گۆڕدا

تێپەڕی و فەرمووی: (أنهما لَيُعذبان وما يعذبان في كبير أما احدهما فكان لايستبرىء من البول، وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة).

واتە: (ئەو دووانە سزا دەدرێن، سزا دانەکەشیان لەسەر شتێکی زۆر گەورە نییە یەکێکیان خۆی پاك ڕاندەگرت لەکاتی میزکردن، بەڵام ئەوەی دیکە دووزمانی دەکرد لەناو خەڵکدا).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) داوای کرد گەڵایکی تەڕی دارخورما بێنن، جا کردی بەدوو بەش، فەرمووی: (لعله يخفف عنهما مالم ييبسا)[١٢٥].

واتە: (بەڵکو سزاکەیان لەسەر سوك ببێ تاوەکو دوو گەڵاکە وشك دەبنەوە).

لە سەحیحێکی موسلمدا: لەزەیدی کوڕی ثابت دەگێڕێتەوە وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) لەبیستانێکی نەوەی النجار بوون کەئەو لەسەر ئەسپەکەی بوو، جا گوێی لەدەنگێکی گەورەبوو بەلایاندا تێپەڕی، لەوێ چوار یان پێنج یان شەش کەس بەخاك سپێردرابوون و گۆڕەکەیان لەوێ بوو، پێغەومبەر(ﷺ) فەرمووی: (من يعرف أصحاب هذهِ القبور) واتە: (کێ خاوەنی ئەو گۆڕانە دەناسێت؟)

پیاوێك وتی: من، فەرمووی: (فمتى مات هؤلاء؟) وتی: (ئەمانە کەی مردوون؟) وتی: لەکاتی هاوبەش دانان بۆ خوداو بێباوەڕیدا مردوون.

پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (إن هذه الأمة تبتلي في قبورها، فلولا أن لا تدافنوا لدعوت الله ان يسمعكم من عذاب القبر الذي أسمع منه) واتە:(ئەمانە لەگۆڕەکەیاندا تووشی تاقی کردنەوە دەبن، جا ئەگەر ئێوە ئەوانتان نەناشتبا داوام لەخودای گەورە دەکرد کە گوێتان لەسزاو ئازاری گۆڕ بوایە کەوا ئێستا من گوێم لێیە).

پاشان ڕووی کردە ئێمە و فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب النار) واتە: (پەنابگرن بەخودای گەورە لەسزای ئاگر) وتییان: پەنا دەگرین بەخودای گەورە

(١٢٥) مسلم: (٢٩٢).

لەسزای ئاگر، فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب القبر) واتە:(پەنا بگرن بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ) وتییان: پەنا دەگرین بەخودا لەسزای گۆڕ، فەرمووی: (تعوذوا بالله من الفتن ماظهر منها وما بطن) واتە: (پەنابگرن بەخودای گەورە لەفیتنەو ئاشوبەکان لەوەی دیارو ئاشکرایە وە لەوەی نادیارو پەنهانە)، وتییان: پەنا دەگرین بەخودای گەورە لەفیتنەو ئاشووب لەوەی دیارو ئاشکرایە ولەوەی نادیارو پەنهانە.

جا فەرمووی: (تعوذوا بالله من فتنة الدجال) [126]، واتە:(پەنابگرن بەخودای گەورە لەفیتنەی دەجال)، وتییان: پەنا دەگرین بەخودای گەورە لەفیتنەی دەجال.

لەسەحیحی موسلمدا: لە ئەبی هورەیرەوە، کەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (إذا أحدكم من التشهد الأخير فليعوذ بالله من أربع، من عذاب جهنم، ومن عذاب القبر، ومن عذاب فتنة المحيا والممات، ومن فتنة المسيح الدجال) [127].

واتە: (ئەگەر یەکێکتان لەشەهادە هێنانی کۆتایی تەواو بوو با پەنا بەخودای گەورەو میهرەبان بگرێت بەچوارشت، لەسزای دۆزەخ، و لەسزای گۆڕ، و لەسزای فیتنەی ژیانی زیندوبوونەوە و مردن، وە لەسزای مەسیحی دەجال).

هەروەها لە سەحیحی موسلمدا لە ئیبنو عەباس دەگێڕێتەوە، کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فێری ئەو دوعایەی دەکردین وەك چۆن فێری سوورەتێکی دەکردین لەقورئاندا: (اللهم أني اعوذ بك من عذاب جهنم، وأعوذ بك من عذاب القبر، وأعوذ بك من فتنة المحيا والممات، وأعوذ بك من فيتنة المسيح الدجال) [128].

---

(126) مسلم: (٢٨٦٧).

(127) سەرچاوەی پێشوو: (٥٨٨).

(128) سەرچاوەی پێشوو: (٥٩٠).

واتە: (خودایە من پەنا دەگرم بەتۆ لەسزای دۆزەخ، و پەنا دەگرم بەتۆ لەسزای گۆڕ، وە پەنا دەگرم بەتۆ لەفیتنەی زیندوبوونەوەو مردن، وە پەنا دەگرم بەتۆ لەفیتنەی مەسیحی دەجال).

لەهەردوو سەحیحەکەدا لە أبی أیوب دەگێڕێتەوەو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) لەماڵ دەرچوو و ڕۆژیش لەئاوابووندا بو، جا گوێی لەدەنگێك بوو ئینجا فەرمووی: (یهود تعذب في قبرها) [129].

واتە: (جوولەکە لەگۆڕەکەی خۆی سزاو ئازار دەچێژێت).

وە لەدوو سەحیحەکەدا لە عائیشەوە(ﷺ) وتی: پیرەژنێك لەپیرەژنە جوولەکەکانی مەدینە هاتەلای من، وتی: خاوەنی گۆڕەکان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن، وتی: منیش بەدرۆم خستنەوە نەموویست بڕوای پێبکەم، وتی: پیرەژنەکە ڕۆیشت،و پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من وتم: ئەی پێغەمبەری خوا، پیرەژنێك لەپیرەژنەکانی جوولەکەکانی مەدینە هاتەلای من و سور بوو لەسەر ئەوەی خاوەن گۆڕەکان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (صدقت، إنهم یعذبون عذاباً تسمعه البهائم كلها) [130].

واتە: (ڕاست دەکات، ئەوان سزایەکی وا سزا دەدرێن هەموو گیانلەبەرێك گوێی لێیەتی).

جا عائیشە وتی: پێغەمبەرم نەبینیوە ئیللا لەپاش نوێژکردندا خۆی پەنادەگرێت بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ.

وەلە سەحیحی ئیبن حباندا لە أم مبشر وتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من و فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب القبر) واتە:(پەنابگرن بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ)، جا وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا لەگۆڕدا سزا هەیە؟ فەرمووی: (انهم

([129]) سەرچاوەی پێشو: (٢٨٦٩).

([130]) سەرچاوەی پێشو: (٥٨٦).

ليعذبون في قبورهم تسمعه البهـائم)[١٣١]، واته:(ئەوان لەگۆڕەكانياندا سزادەدرێن و گيانلەبەران گوێيان لێيە).

عبدالحق الاشبيلی وتی: أبو الحكم كوڕی برخان كەوا يەكێكە لەخاوەنی زانست و كارە چاكەكان دەڵێت لەنزيك شاری ئیشبیلیە مردوويەكيان ناشت، كاتێك تـەواوبو لە بەخاكسپاردنی لە لێواری گۆڕستانەكە دانيشت و قسەيان دەكرد، لەنزيك ئـەوان ئاژەڵێك دەلەوەڕا، جا ئاژەڵەكـە بـەخێرايی بـۆلای گۆڕەكـە ڕۆيـشت، گوێيـەكانی بەرزكردەوە وەك ئەوەی گوێی لـە شـتێك بێـت، پاشـان ڕايكـردو هـەڵات، پاشـان گەڕايەوە لای گۆڕەكەو گوێيەكانی بەرزكردەوە وەك ئـەوەی گـوێی لەشـتێك بێـت، پاشان هەڵات، جار لەدوای جار ئەمەی دووبارە دەكردەوە.

ئەو گویّ لیّ بوونـە ڕاسـتە و لەسـەر دەنگـی سـزادراوان ڕوودەدات، هنـاد بـن اليسری لە كتێبی الزهد دەڵێت: وكيع بۆمانی گێڕايەوە، ئەويش لـە الاعمـش، لـە شقيق، ئـەويش عائيـشە ﷺ وە لـەدايك و بـاوكی وتـی: پیرەژنێكـی جوولەكـە هاتــەلای مــن، باســی ســزادانی گــۆڕی كــرد منــيش بــەدرۆم خــستەوە، جــا پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من و ئەمەم بۆگێڕايەوە، فەرمووی: (والذي نفسي بيده إنهم ليعذبون في قبورهم حتى تسمع البهائم أصواتهم) [١٣٢].

واتە: (سوێند بەوكەسەی كـە گيـانی مـنی بەدەسـتە ئـەوان لەگۆڕەكانيانـدا سـزا دەدەرێن تاوەكو ئاژەڵ گوێی لەدەنگەكانيانە).

جـا وتم: حەديـسەكان لـەكاروباری قـەبر زۆرن كـەوا لەهـەردوو سـەحيحەكەو سوننەتەكاندا هاتووە لە البراء كوڕی عازب دەگێڕێتـەوە پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) فەرمووی: (المسلم إذا سئل في قبره فيشهد أن لا إلـه الا الله وأن محمداً رسول الله

([١٣١]) سەحیحی إبن حبان: (٣١١٥) و مسند أحمد: ٣٦٢/٦.

([١٣٢]) مسند أحمد: ٢٠٥/٦.

فذلك قوله تعالى﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧)[١٣٣].

واته: (موسڵمانێك ئەگەر لەگۆڕەكەیدا پرسیاری لێكرا، شایەدی دا بەوەی كەوا هیچ پەرستراوێك و خودایەك نییە جگە لەزانی (الله) نەبێت و (محمد)یش نێردراوی خودایە، ئەوا ئەم فەرموودەیەی خودای لەسەر جێگیر دەبێت: (خودای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەكات لەسەر گوفتاری بەجێ و درووستیان دەكات لەژیانی دەونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا).

لەو حەدیسەدا رایدەگەیەنێت بە گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشەكەو بەتێك شكاندنی پەراسوەكانی ئەمەش ئەوە ئاشكرا دەكات كەوا سزا لەسەر لاشەو رۆحەكەیە پێكەوە.

أبو هريره لە نموونەی حەدیەكەی البراء ریوایەت دەكات سەبارەت بەكێشانی رۆح و مەسەلەی خۆشگوزەرانی و سزادانی، حەدیسەكەشی لە (مسند صحيحى) أبى حاتم دا هاتووە: كەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (إن الميت إذا وضع في قبره، إنه يسمع خفق نعالهم حين يولون عنه، فإن كان مؤمناً كانت الصلاة عند رأسه، والصيام عن يمينه، والزكاة عن شماله، وكان فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والأحسان عند رجليه، فيؤتي من قبل رأسه، فتقول الصلاة: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من يمينه فيقول الصيام: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من يساره فتقول الزكاة: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من قبل رجليه فيقول: فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والأحسان، ماقبلي مدخل، فيقال له: إجلس فيجلس قد مثلت له الشمس وقد دنت للغروب، فيقال له: هذا الرجل الذي كان فيكم ماتقول فيه، وماذا تشهد به عليه؟ فيقول: دعوني حتى أصلي، فيقولون: إنك ستصلي، أخبرنا عما نسألك عنه، أرأيت هذا الرجل الذي كان فيكم ماتقول فيه وماتشهد

(١٣٣) مسلم (٢٨٨١) ومسند أحمد: ٤/٩١.

عليه؟ فيقول: محمد، اشهد أنه رسول الله جاء بالحق من عنـد الله، فيقـال لـه: علـى ذلك حييت وعلى ذلك مت وعلى ذلـك تبعـث إن شـاء الله ثـم يفـتح لـه بـاب الى الجنة، فيقال له: هذا مقعدك وما أعد الله لك فيها فيزداد غبطة وسروراً ثـم يفـسح له في قبره سبعون ذراعاً وينور له فيه، ويعاد الجسد لما بديء عنه، وتجعل نـسمته في النسم الطيب وهي طير تعلق في شجرة الجنة) قال: فذلك قول الله تعالى: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧).

وذكر في الكافر ضد ذلك الى أن قال: (ثـم يـضيق عليـه في قـبره الى أن تختلـف فيـه أضلاعه، فتلـك المعيـشة الـضنك الـتي قـال الله تعـالى: ﴿فَـإِنَّ لَـهُ مَعِيـشَةً ضَـنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طه: ١٢٤) [١٣٤].

واته: (مردو ئەوکاتەی لەگۆڕەکـەی دادەنرێـت، لەکاتێکـدا ئـەو گـوێی لـەدەنگی نەعلەکانە کەوا بەجێی دەهێڵن، جا ئەگەر مردووەکە ئیمانداربێت ئەوا نوێژ لـەلای سەری دەبێت، و ڕۆژو لەلای دەستەڕاستی دەبێـت، و زەکـات لـەلای دەستەچـەپی دەبێت، وە کـاروکردەوە چـاکەکان لـە سـەدەقە و پەیوەنـدی خزمایـەتی و چـاکەو چاکەکاری لەلای پێیەکانی دەبێت، ئینجا فریشتە لەلای سەریەوە بۆی دێـت، نوێـژ پێی دەڵێت: لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لـەلای ڕاسـتیەوە بـۆی دێت ڕۆژوو پێی دەڵێت لـەلای مـن دەرگـای هاتنـە ژوورەوە نییـە، پاشـان لـەلای چەپیەوە بۆی دێت زەکات پێی دەڵێت لـەلای مـن دەرگـای هاتنـە ژوورەوە نییـە، پاشان لەلای پێیەکانییەوە بۆی دێت جا کاروکردەوە خێر لـە سـەدەقەوە پەیوەنـدی خزمایەتی و چاکەو چاکەکاری پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنـەژوورەوە نییـە، ئینجا فریشتەکان پێـی دەڵـێن: دانیـشە ئـەویش دادەنیـشێت، جـا پێـی دەڵـێن: ئەوپیاوەی کە نێردراوە بۆ ناوتان چـی دەڵێیـت دەربـارەی، وە چ شـایەدیەك دەدەی لەسەری؟ ئەویش دەڵێت لێم گەڕێن با نوێژ بکەم، ئەوانیش پێی دەڵێن تۆ لەمەودوا

---

[١٣٤] مسند أحمد: ٣٤٧، و صحيح إبن حبان: ٣٧٩/١.

نوێژ دەکەیت بەڵام وەڵامان بدەرەوە سەبارەت بەوانەی پرسیارت لیّ دەکـەین، ئایـا ئەوپیاوەت بینیوە کەلە ناوتاندا بوو وەچـی دەربـارەی دەڵێیـت، وە چ شـاهێدییەك دەدەی لەسەری؟ جا دەڵێت: ئەو (محمـد)ـــە و شـاهیدی دەدەم کـە ئـەو نێـردراوی خودایە، لەلایەن خودای گەورەو میهرەبانەوە بەهەق بۆمان هـاتووە، پێـی دەڵـێن: تۆ لەسەر ئەم کارو کردەوانە ژیایت لەسەر ئەمەش مردووی ولەسەر ئەمانەش گـەر خوا حەز بکات زیندوو دەبیتەوە، پاشان لەگۆڕەکەیـدا دەرگایـەکی لەبەهەشـت بـۆ دەکرێتەوە، پێی دەڵێن: ئەمە جێگای تۆیە کەوا خودای گەورە بۆتی ئامـادەکردووە جا خۆشی و شادمانی بۆ مردووەکـە زیـاتر دەبێـت، پاشـان گۆڕەکـەی بـۆ فـراوان دەکرێـت حـەفتا گـەز بەحـەفتا گـەز و بۆشـی روونـاك دەکرێتـەوە، و لاشـەکەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ ئەو خاکەی یەکەمین جار لێی درووسـت کـراوە، وە ڕۆحەکـەی دەخرێتە ناو ڕۆحی پاك ئەویش باڵندەیەکە چلاوچـڵ دەکـات بەسـەر درەختـەکانی بەهەشتەوە..

وتی: جا پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّـذِينَ آمَنُـواْ بِـالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِـرَةِ﴾ (ابراهیم: ٢٧) واتە: (خوای گـەورە ئەوانـەی باوەڕیان هێناوە پایەداردەکات لەسەر گوفتاری بەجیّ و دروستییان دەکات لـەژیانی دونیادا، لەسەرمەرگ و قیامەتیشدا).

وە لـــەبارەی کـــافریش پێـــچەوانەوە دژی ئەمـــە باســـی کـــردووە تـــاوەکو پێغەمبەر(ﷺ) فـەرمووی: پاشـان گۆڕەکـەی لەسـەر تەسـك دەبێتـەوە تـاوەکو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێنێت، ئا ئەمەیە ئەوژیانە تەنگ و ناخۆشەی کـە خودای گەورە لەبارەیەوە دەفەرمووێت: ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طـه: ١٢٤) واتە: بێگومان بۆئەو جۆرە کەسانەی ژیانێکی تـرش و تـاڵ و ناخۆش پێش دێت و لەرۆژی قیامەتیشدا بەکوێری حەشری دەکەین).

له صەحیحی ابن ابی حاتمدا: له أبی هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خـوا(ﷺ) دەفەرمووێت: (إذ قبر أحدکم أو الانـسان أتـاه ملکـان أسـودان أزرقـان العـین یقـال لأحـدهما: النکـر وللآخـر الـنکیر، فیقـولان لـه: ماکنـت تقـول في هـذا الرجـل محمد(ﷺ)؟ فهو قائل ماکان یقول، فإن کان مؤمناً قـال: عبـدالله ورسـوله، أشـهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله، فیقولان له إن کنا نعلم أنك تقول ذلك ثـم یفسح له في قبره سبعون ذراعاً في سبعین ذراعاً، وینور له فیه، ویقال له: نم، فیقـول: أرجع الی اهلي ومالي فأخبرهم فیقولان: نم کنومة العروس الذي لا یوقظه إلا أحـب اهله الیه، حتی یبعثه الله من مضجعه ذلك، وإن کان منافقاً قـال: لا أدري، کنـت أسمع الناس یقولون شیئاً، فکنت أقوله فیقولان له: کنـا نعلـم أنـك تقـول ذلـك، ثـم یقال للأرض: التئمي علیه فتلتئم علیه، حتی تختلف فیها أضلاعه، فلا یزال معـذباً حتی یبعثه الله من مضجعه ذلك) (١٣٥).

واتە:(کاتێك یەکێکتان یان ئادەمیزادێك دەخرێتە ناو گۆڕەوە دوو فریشتەی رەشی چاوشین دێن بۆ لای یەکێکیان ناوی (منکر) ئەوی تر ناوی (نکـیر) ئـەویش پێیـان دەڵێت: چی لەبارەی ئەوپیاوە دەڵێیت کەناوی (محمد)ـە؟ جـا ئەگـەر ئیمانـداربێت ئەوا دەڵێت: شاهێدی دەدەم کەوا ئەو بەندەو نێردراوی خودایە، (أشهد أن لا إله الا الله وأن محمداً عبده ورسوله) جا پێی دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ وادەڵێیـت، پاشـان گۆڕەکەی بۆ فراوان دەبێت حەفتا گەز بەحەفتا گەز، بۆی رووناك دەبێتەوە، و پێـی دەڵێن: بخەوە، جا دەڵێت: دەگەڕێمـەوە نـاو خـزم و کـەس و کارەکـەم و خەبـەریان دەدەمێ، پێی دەڵێن: بخەوە وەك خەوی زاوا کەوا کـەس خەبـەری ناکاتـەوە تـەنها خۆشەویـسترین کەسـی نـەبێت، تـاوەکو خـودای گـەورە لەگۆڕەکەیـدا زینـدووی دەکاتەوە، جا ئەگەر مردووەکە مونافیق و دوڕوو بێت دەڵێت: نازانم، گـوێم لێبـوو خەڵکی شتێکیان لەبارەیەوە دەووت، منیش ئەوەی دەڵێم، جا دوو فریشتەکە پێـی

(١٣٥) سنن الترمذي: (١٠٧١) وشرح الصدور: ١٨٦.

دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ وادەڵێیت، پاشان بەزەوی دەڵێن: بیگوشە و لەسەری تەنگ ببە جا زەوی دەیگوشێت و لەسەری تەنگ دەبێت، تاوەکو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێنێت، ئەم سزایە دووبارە دەبێتەوە لەسەری تاوەکو خودای گەورە لەگۆڕەکەیدا زیندووی دەکاتەوە).. وە ئەمەش ڕوندەکاتەوە کەوا لاشە سزا و ئازار دەکێشێت.

لە ابی هورەیرەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إذا أحتضر المؤمن أتت الملائكة بحريرة بيضاء فيقولون: أخرجي أيتها الروح الطيبة راضية مرضياً منك الى روح وريحان ورب غير غضبان، فتخرج كأطيب من ريح المسك حتى أنه ليناوله بعضهم بعضاً حتى يأتو به باب السماء، فيقولون: ما أطيب هذه الريح التي جاءتكم من الأرض، فيأتون به أرواح المؤمنين فلهم أشد فرحاً به من أحدكم بغائبه يقدم عليه، فيسألونه ماذا فعل فلان؟ قال: فيقولون: دعوه يستريح فإنه كان في غم الدنيا، فإذا قال: أتاكم فيقولون: إنه ذهب به الى أمه الهاوية، وإن الكافر إذا أحتضر أتته ملائكة العذاب بسمح، فيقولون: أخرجي مسخوطاً عليك الى عذاب الله، فتخرج كأنتن ريح جيفة حتى يأتوا به باب الارض فيقولون فما انتن هذه الروح حتى ياتوا به أرواح الكافر) [١٣٦].

واتە: (کاتێك ئیمانداریك خەریکە دەمرێت فریشتەکان بەئاوریشمی سپیەوە دێن بۆلای و پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك ڕازیکراوبەو خواش لێت ڕازییە بۆ ڕۆحێك و بەو ڕەیحانەی لەبەهەشتدایە وە خوایەك کە توورە نییە لێت، جا ڕۆحەکە دێتە دەرەوە لەبۆنی میسك بۆن خۆشترە تاوەکو فریشتەکان دەستاودەستی پێدەکەن و دەیبەنە دەرگای بەهەشت، جا دەڵێت: ئەم بۆنە خۆشە چییە کەلەزەوی هێناوتانە، ئینجا ڕۆحی ئیمانداران دێنەلای و کەوا زۆر دڵخۆشن بەیەکێك کەونبووە لایان و دەچنەلای، پرسیاری لێ دەکەن: فلان کەس چی کردووە؟ وتی:

(١٣٦) مسند أحمد: ٣٦٤/٢، و سنن النسائي: ٨/٤.

پێی دەڵێن: لێی گەڕێن با پشوو بدات چونکە ئەو لەغەمی دونیادا رزگاری بووە، ئەویش وەڵامیان دەداتەوە ئەو براوە بۆ جێگەی خۆی لای ئەهلی دۆزەخ، ئەگەر کافرێکیش خەریکە دەمرێت ئەوا فریشتەی سزا دێتە لای کە زۆر رووگرژو توندوتیژن پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە بۆ رق و تووڕەیی و سزای خودا، جا رۆحەکە دێتە دەرەوە بەبۆنێکی زۆر ناخۆش تاوەکو دەیبەنەوە سەرزەوی جا پێی دەڵێن: ئەو رۆحە ببەن بۆلای رۆحی کافرەکان).

النسائی لە (سنن)ەکەیدا لەحەدیسێکی عبداللە ی کوڕی عمر ﷺ ریوایەتی کردووە، کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (هذا الذي تحرك له العرش وفتحت له ابواب السماء وشهد له سبعون الفاً من الملائكة لقد ضّم ضمة ثمَّ خرج منه) قال النسائي يعني سعد بن معاذ[137].

واتە: (ئائەمە ئەو کەسەیە کە خودای گەورە عەرشی بۆ هێنایە لەرزەو دەرگاکانی ئاسمانی بۆ کرایەوە و حەفتا هەزار فریشتە لەگەڵ جەنازەکەیدا ئامادەبوون پاشان گۆڕەوشار دراو لەدواییدا رزگاری بوو).. النسائی دەڵێت واتاکەی سعدی کوڕی معاذە.

وە لە حەزرەتی عائیشەوە ریوایەت کراوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (للقبر ضغطة لو نجا منها أحد لنجا منها سعد بن معاذ) [138].

واتە: (بێگومان گۆڕ پاڵەپەستۆو گوشینێکی هەیە گەر کەسێك لەو گوشینە رزگاری بوایە ئەوا سەعدی کوڕی موعاز دەبوو رزگاری بێت).

وتی: عبدە بۆ ئێمەی گێڕایەوە، لە عبداللە کوڕی عمر، ئەویش لە نافع دەڵێت: پێی راگەیاندووم کە جەنازەی سەعدی کوڕی موعازی بینیووە حەفتا هەزار فریشتە

---

(١٣٧) سنن النسائي: ٤/١٠٠.

(١٣٨) مسند أحمد: ٦/٥٥.

ئامادەی بوو هەرگیز دانەبەزیوونـە سـەرزەوی، وە پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) پێـی ڕاگەیاندم و فەرمووی: (لقد ضم صاحبكم في القبر ضمة) [139].

واتە: (هەرئێستا هاوەڵەکەتان لەگۆڕەکەیدا گۆڕەوشار درا).

شعیب بۆمانی گێڕایەوە، لە ئیبن دینار، ئەویش لە ابراهیم الغنوی، ئـەویش لـە پیاوێك وتی: لـەلای عائیـشە بـووم(رضي الله عنها) جـەنازەی منـداڵێکی بـچووك تێپـەڕی، عائیشە گریا، پێم وت، ئەی دایکی ئیمانداران بۆچی دەگری؟ وتی: بۆ ئەم منداڵـە گریام و بەزەییم پێدا هاتەوە لەگۆڕەو شار کردنی گۆڕەکەی[140].

❀❀❀

(سزای گۆڕ هەق و ڕەوایە لەلای ئەهلی سوننە)

ئەمەش وەك سـوننەتێکی سـەحیح و ڕاسـت پێویـست دەبـێ، لـەنێوان ئـەهلی سوننەدا یەکدەنگیەك هەیە و هەموویان کۆکن لەم بارەیەوە، المـروزی دەڵێـت: أبـو عبداللە وتی: سزای گۆڕ هەقە ئینکاری و نکۆڵی لیٚ ناکات تەنها ئەوانەی گـومڕان و خەڵکی گومڕا دەکەن.

حەنبەل وتی: بە ابی عبداللە م ووت لەبارەی سزای گۆڕ وتی: حەدیـسی سـەحیح هەیـەو باوەڕمـان پێیـەتی، و بڕیاریـشی لەسـەر دەدەیـن، ئـەوەی لەلایـەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) هاتووە، ئەوا پاڵپشتییەکی باشە و دانی پیا دەنێین، جا ئەگەر ئەوەی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە و ئێمە ڕەتمـان کـردەوەو دانمـان پیـا نـەنا ئـەوا فەرمانێکی خوای گەورەمان ڕەت کردۆتەوە، خـودای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ﴾ (الحشر: ٧).

---

[139] طبقات ابن سعد: ٢/٢٤٠.

[140] شرح الصدور: ١٤٩.

واتە: (جا ئەوەی پێغەمبەر پێی بەخشیون وەری بگرن، هەر فەرمانێکی پێدان بەگوێی بکەن).

پێم وت: ئایا سزای گۆڕ هەقە؟ وتی: بەڵێ هەق و ڕەوایە، سزا و ئازار دەدرێین لەگۆڕەکاندا، وتی: گوێم لە أبا عبدالله بوو دەیووت: باوەڕمان هەیە بەسزای گۆڕ و بەهەردوو فریشتەی (منکرو نکیر) وە بەندەش لەگۆڕەکەیدا پرسیاری لێ دەکرێت جا لەگۆڕدا ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧).

واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و درووستیان دەکات لەژیانی دونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا).

أحمد القاسم وتی: ئەی أبا عبدالله ئایا بە منکر و نکیر دان پیا دەنێی هەروەك لەسزای گۆڕ ریوایەت کراوە؟ وتی: پاك و بێگەردی بۆ خودای میهرەبان بەڵێ بەوشێوەیە بڕیاری لەسەر دەدەین و ئاواش دەڵێین، وتم: هەربەو شێوەزارە دەڵێیت: منکر و نکیر یاخود دەڵێیت هەردوو فریشتەکە؟ وتی: منکر و نکیر، وتم: ئەوان دەڵێن: لەحەدیسدا منکر و نکیر نییە، وتی: ئەو ئاوایە بەمانای: ئەوان هەردووکیان (منکر و نکیر)ن.

بەڵام بیرو بۆچوون و ئاخاوتنەکانی ئەهلی بیدعە، گومڕاکان جا أبو الهزیل والمرسیبی دەڵێن: هەرکەسێك لەرێگای ئیمان چووە دەرەوە، ئەوا لەنێوان هەردوو (نفخە) فووەکە سزا دەدرێت، وە مەسەلەی ناوگۆڕ لەوانەیە بکەوێتە ئەوکاتە.

الجبائي و کوڕەکەی وە البخلي سزای ناوگۆڕ دەسەلمێنن، بەڵام لەسەر ئیمانداران ڕەتدەکەنەوە، بەڵام لەسەر ئەوانەی تا هەتایین وەك کافرەکان و گومڕاکان بڕیاری لەسەر دەدەن.

زۆر لە موعتەزیلەکان دەڵێن: نابێت فریشتەکانی خودا بە منکر و نکیر ناوببرێت، چونکە منکر بەمانای ئەوکەسە دێت لەکاتی پرسیارکردن شت دووبارە دەکاتەوەو زمانی دەگیرێ، وە نکیر بەمانای فریشتەی توندو تیژ و رەق و تووڕەن.

الصالحي و صالح دەڵێن: سزای گۆڕ لەسەر کەسی ئیماندار لەسەر لاشەیە بەبێ گەڕاندنەوەی رۆحەکەی بۆ لاشەکە، ومردووش دەکرێ ئازار بکێشێ و هەست بکات و بزانێت بەبێ رۆح، ئەمەش بۆچوونی کۆمەڵێکن لە الكرامیە[١٤١].

هەندێك لە موعتەزیلەکان دەڵێن: خودای پاك و بێگەرد مردووەکان لەناو گۆڕەکانیاندا سزا دەدات، و ئێش و ئازار بەسەریاندا روودەدات بەڵام ئەوانە هەست پێناکەن، جا ئەو کاتەی زیندوو بوونەوە هەست بەو ئێش و ئازارە دەکەن، دەڵێن: نموونەی سزادانی مردووان وەك نموونەی سەرخۆشان و بێهۆشانە کاتێك لێیان دەدرێت هەست بە ئێش و ئازارەکە ناکەن، جا ئەوکاتەی ئەقڵەکەیان گەڕایەوە سەریان هەست بەئێش و ئازاری لێدانەکە دەکەن.

هەندێك لەوانەش یەکسەر سزای ناوگۆڕ رەت دەکەنەوەو دانی پێدا نانێن وەك ضرار کوڕی عمرو يحيى کوڕی کامل، ئەمەش بۆچوونی المریسییە، وە ئەم ئاخاوتنانەش ئاخاوتنی شەرمەزاران و گۆمڕاوانە.

***

(سزای گۆڕ ئەوکەسەی شایانیەتی دەستی دەکەوێت)

ئەوەی دەبێت بزانرێت کەوا سزای ناوگۆڕ سزای بەرزەخە، جا هەرکەسێ مرد و شایەنی سزابێت ئەوا پشکی ئەو سزایەی بەردەکەوێت، هەتا ئەگەر درندەش لاشەی خواردبێت یاخود سووتابێت هەتا ئەگەر بووبێتە خۆڵەمێش، و هەتا ئەگەر لەگەڵ هەوادا پەرت و بڵاو بێتەوە، یاخود رەق بووبێت، یاخود لەدەریادا نقووم کرابێت

([١٤١]) الكرامية: هاوەڵانی محمد کوڕی کەڕامن لە (٢٥٥)ك لەدایك بووە، ئەمەش لەکۆمەڵانی داهێنانی بیدعەن لەئیسلام.

ئەوا رۆح و لاشـەكەی دەگاتـەوە يـەك سـزاكە دەيانگـاتێ هـەروەك لـەگۆڕەكانيان دابێت.

لەسەحيحێكی بوخاريـدا: لـە سمـرەی كـوڕی جنـدب گێڕايـەوە و وتـی: كاتێـك پێغەمبـەر(ﷺ) نوێـژی تـەواو دەكـرد ڕووی خـۆی بـۆلای ئێمـە وەردەگێـڕاو دەيفەرموو: (مـن رأى مـنكم الليلـة رؤيـا؟) واتـە: كـێ لـەئێوە ئەمـشەو خـەونی بينيـوە؟ وتـی: ئەگـەر كەسـێك خـەونی بديتايـە دەيگێڕايـەوە، جـا دەيفـەرموو: (ماشاءالله) ڕۆژێك پرسياری لێمان كرد فـەرمووی: (هـل رأي أحد مـنكم رؤيـا؟) واتە:(ئايا كەس لەئێوە خەونی بينيوە؟) وتمان: نەخێر..

فەرمووی: بەڵام من ئەمشەو بينيم دوو پياو هاتن بۆلام و دەستيان گرتم، منيان برد بۆخاكی پيرۆز، بينيم پياوێـك دانيـشتبوو، و پيـاوێكيش وەسـتابوو ئاسـنێكی قولابی بەدەستەوەبوو دەيكرد بە لاشەويلاكيدا و هەڵيدەقڵێشاند پاشـان دەيخـستە سەر ئەلای تری بەهەمان شێوە چی لەو لايەی كردبوو ئەولايەشی والێ دەكـرد، تـا لايەكەی والێ دەكرد لاكەی تر چاك دەبۆوەو بەردەوام ئەولاو ئەولای هەڵدەقڵێشاند، وتم ئەمە چييە؟ وتييان: بڕۆ..

جا ڕۆيشتين تـاكو گەيـشتينە پياوێـك پـاڵ كـەوتبوو و پيـاوێكيش بەسـەريەوە وەستابوو تاشە بەردێكی بەدەستەوە بوو دەيكێشا بەكەللەی سەريدا و بەردەكە بەر دەبۆوەو دەڕۆيشت لەبەر سەختی پياكێشانەكەدا، سەری دوو پارچە دەكرد و خوێنی لێ دەردەچـوو پياوەكـە دەچـوو بەردەكـەی دەهێنايـەوە و سـەری وەك خـۆی لـێ دەهاتەوە، ديسانەوە بەردەكەی دەكێـشا بەسـەری خۆيـدا و بـەردەوام ئـەو كـارەی دووبارە دەكردەوە، وتم: ئەمە چييە؟ وتييان: بڕۆ..

جا ڕۆيشتين گەيـشتينە شـوێنێك وەك تـەنوور وابـوو سـەرەوەی تەسـك بـوو و خوارەوەی فراوان بوو لەژێرەوە ئاگريان پێوە دەنا، بينيم پياوان و ئافرەتـانی ڕووتـی تێدابوو، لە ژێرەوە ئاگريان پێوە دەنا و كاتێك لێيان نزيك دەبۆوە بـەرز دەبوونـەوە

خەریك بوو لەتەنوورەکە بێنە دەرەوە کاتێك ئاگرەکە دامرکایەوە دەگەڕانەوە، جا وتم: ئەمە چییە؟ وتییان بڕۆ..

جا ڕۆیشتین تا گەیشتینە ڕووبارێك لەخوێن پیاوێك لەناوەڕاستی ڕووبارەکە وەستابوو و پیاوێکیش لەقەراغی ڕووبارەکە کۆمەڵێك بەردی لەبەر دەستیابوو، جا ئەوپیاوەی لەناوەڕاستی ڕووبارەکە بوو بۆلای پیاوەکە دەهات و دەیویست بێتە دەرەوە پیاوەکەش بەردێکی گەورەی دەخستە ناودەمی، جا پیاوەکە نقووم دەبوو بۆناو ئاوەکە هەروەك پێشوو، هەرکاتێ دەیویست بێتە دەرەوە پیاوەکە بەردێکی دەخستە ناودەمی و دەیگەڕاندەوە شوێنی خۆی، جا وتم: ئەمە چییە؟ وتییان: بڕۆ..
جا فەرمووی ڕۆیشتین تا گەیشتینە باخێکی سەوز کەوا دارو درەختی گەورەی تێدابوو، لەبن دارە گەورەکە پیاوێکی پیرو کۆمەڵێك مندالی تێدا بو، پیاوێك لەنزیك دارەکە ئاگرێکی بەدەستەوەبو دایدەگیرساند، پاشان منیان بەرزکردەوە و بردمیانە ناو خانوویەکەوە شوێنی وا خۆشم هەرگیز نەبینیبو، کە چەندمناڵ و پیرێکی تێدابو، پاشان منیان بەرزکردەوەو بردمیانە خانوویەکی دیکە کەوا لەو خۆشتر و جوانتر بو، وتم: ئێوە منتان زۆر گەڕان و سووڕان پێم بڵێن ئەوانەی بینینم، وتیان: بەڵێ ئەوەی قوولایی لەشەویلگەی دەچەقێنراو هەڵیەقلیشاند ئەوە کابرایەکی درۆزن بو پڕوپاگەندەی درۆی بلاو دەکردەوە، وە ئەو درۆیە لەوەوە بلاو دەبۆوە تا دەگەیشتە شوێنایی دوور، جا بەو شێوەیەی لێ دەکرێت تا ڕۆژی قیامەت.

ئەو پیاوەی تاشە بەردەکەی لە کەللە سەری دەدا ئەوە پیاوێك بو خوای گەورە قورئانی فێردەکرد جا بەشەو دەخەوت، کەڕۆژ دەبۆوە هیچی لێ نەدەزانی، و بەڕۆژ کاری پێنەدەکرد، ئەوکارە دەکات تا ڕۆژی قیامەت.

وە ئەوەی بینیت لەناو تەنوورەکە ئەوانە پیاوان و ئافرەتانی زیناکاربوون، وە ئەوەی بینینت لەڕووبارەکەدا ئەمانە ڕیباخۆر بوون.

وە ئەو پیاوە پیرەی لەژێر دارەکەبو ئەوە ئیبراهیم بوﷺ ئەو منداڵانەش منداڵی خەڵك بوون، و ئەکەسەی ئاگری بڵێسەدەدا ئەوە دەرگەوانەکانی دۆزەخ بو، وە یەکەم ماڵ کە چوویتە ناوی ئەو جێگای باوەڕدارانە بەگشتی، ماڵەکەی دیکە کەبینیت جێگای شەهیدەکانە، منیش جوبرائیلم، وە ئەوەش میکائیلە.. جا وتی سەرت بەرزکەوە منیش سەرم بەرز کردەوە کۆشکێکی گەورەم بینی وەك پەڵە هەورێکی سپی، وتییان: ئا ئەوە جێگای تۆیە، وتم: لێمگەڕێن با بچمە ناوی، وتییان: هەندێك لەتەمەنت ماوە هێشتا تەواوت کردووە، جا هەرکاتێك تەوات کرد دێیە ناو جێگای خۆت[142].

ئەمەش دەقێکە لەسزای بەرزەخدا جا خەونی پێغەمبەران و ژیانی زیندو هاوشێوەن لەهەمان کارو فەرماندا.

الطحاوی باسدەکات و دەڵێت: إبن مسعود گێڕایەوە لەپێغەمبەر(ﷺ) کەوا فەرموویەتی: (أمر بعبد من عبد الله أن يضرب في قبره مائة جلدة، فلم يزل يسأل الله ويدعوه حتى صارت واحدة، فأمتلأ قبره عليه نارا، فلما ارتفع عنه أفاق، فقال: علام جلدتموني؟ قالوا: إنك صليت صلاة بغير طهور، ومررت على مظلوم فلم تنصره) [143].

واتە: (فەرمانکرا یەکێك لەبەندەکانی خوا سەد جەڵدەی لێبدرێت لەگۆڕەکەیدا، ئەو مردووە لەخودا دەپاڕایەوە تا بۆی کرا بەیەك جەڵدە، کەلێی درا، گۆڕەکەی بووە یەك پارچە ئاگر بەسەریدا، کاتێ هۆشی هاتەوە خۆی، وتی: بۆ جەڵدەتان لێدام؟ وتیان: چونکە تۆ نوێژێکت کرد بەبێ دەست نوێژ، و بەلای مرۆڤێکی ستەم لێکراو ڕەت بوویت و سەرت نەخست).

([142]) مسلم (٢٢٧٤) ومسند أحمد: ٥/١٤.

([143]) شرح الصدور: ٢٢٨.

البيهقي لەحەدیسێکی الربیع بن أنس باسی دەکات و دەگێڕێتەوە، لە أبی العالیە، ئەویش لە ئەبو هورەیرە، لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) سەبارەت بەو ئایەتە: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً﴾ (الاسراء: ١) واتە: (پاکی و بێگەردی و ستایش بۆ ئەو زاتەی کە شەورەوی کرد لەبەشێکی کەمی شەودا بەبەندەی خۆی محمد).

کەوا فەرمووی: ئەسپێکیان بۆی هێنا سواری سەرپشتییان کرد، هەر هەنگاوێکی بەئەندازەیی بینینی چاو بو، وە حەزرەتی جوبریلیشی لەگەڵدا بو گەیشتنە لای قەومێك بەرۆژێك دەیانچاند، وە بەرۆژێك دەیان دووریەوە، هەرچەندی دەیان دووریەوە وەك خۆی لێ دەهاتەوە، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەمانە خەباتکارن لەپێناوی خوادا، خوای گەورە بەحەوت سەد چاکە بۆیان زیاد دەکات ﴿وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ (سبأ : ٣٩) واتە: (ئێوەش هەرشتێك دەبەخشن ئەو زاتە جێی پڕ دەکاتەوە، چونکە ئەو خوایە چاکترین رزق و رۆزی بەخشە).

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین سەری خۆیان لەتاشە بەردەکان دەداو شەقیان دەکرد و هەرکاتێ خۆیان بەرزدەکردەوە وەکو خۆی لێ دەهاتەوە، فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی ئەوانە ئەوکەسانەن سەریان گرانە لەنوێژکردن.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لەپێشەوەیان داخ دەکران، و لەدواوەیان داخ دەکران، هاواریان دەکرد وەك چۆن ئاژەڵ هاواردەکات لەسەر درەختی دڕکاوی و درەختی زەقوم کە تاڵترین درەختە لەدۆزەخ دەژیان و لەسەر ئەو بەردە گەرمانەی کەبەئاگری دۆزەخ داخراون وەستابوون، فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەوانە ئەوکەسانەن لەپارەو پوولی خۆیان سەدەقەو بەخشش نادەن، بەڵام خودا زوڵمیان لێ ناکات، خودای گەورە ستەم لەبەندەی خۆی ناکات.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لەنێوان دەستەکانیاندا هەندێك گۆشتی پاك و هەندێك گۆشتی پیس هەبوو، جا لەگۆشتە پیسەکەیان دەخواردو وازیان لە گۆشتە پاکەکە دەهێنا، جا فەمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەوانە ئافرەتی حەڵاڵیان هەیە کەچی دەچن بەلای ئافرەتانی پیس و تابەیانی لایان دەمێننەوە.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لێویان بەمەقاشی ئاسن پارچەپارچە دەکرا، گۆشتیان لێدەکرایەوە هەرچەند جارەی گازی لێدەگرت وەك و خۆی لێدەهاتەوە، فەرمووی: (یا جبریل ما هذا؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەمە چییە؟) وتی: ئەوانە وتاربێژانی فیتنەو ئاشوب گێڕن.

پاشان چووە سەر کونێکی بچووك ڕووناکییەکی گەورەی لێ دەهاتە دەرەوە، جا ڕووناکییەکە دەیویست بچێتەوە ناو کونەکە وەك چۆن لێی هاتبووە دەرەوە بەس ناتوانێت، فەرمووی: (یا جبریل ما هذا؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەمە چییە؟) وتی: ئەوە پیاوێکە قسەیەك دەکات و لێی پەشیمان دەبێتەوە، جا دەیەوێت بیگێڕێتەوە بەڵام ناتوانێت[١٤٤].

وە لە (سنن)ی أبی داود لەحەدیسێکی ئەنەس کوڕی مالیکدا دەگێڕێتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (لما عرج بي مررت بقوم لهم أظفار من نحاس يخشون وجوههم وصدورهم، فقلت: يا جبريل من هؤلاء؟ قال: الذي يأكلون لحوم الناس ويقعون في أعراضهم)[١٤٥].

واتە: (کاتێ بەرزکرامەوە بۆ ئاسمان بەلای کەسانێکدا تێپەڕیم نینۆکەکانیان لە مس درووستکرابو دەموچاو و سنگیان پێ دەڕنیەوە، جا وتم: ئەی جبریل ئەوانە

(١٤٤) مجمع الزائد: ٧٢/١.

(١٤٥) سنن أبي داود: (٤٨٧٨).

كێن؟ وتی: ئەوانە ئەوكەسانەن گۆشتی برایانی خۆیان دەخۆن لەپاشملە بەخراپە باسیان دەكەن).

أبو داود الطيالسي، لە (مسند)ەكەیدا دەڵێت: شعبە بۆمانی گێڕایەوە، لە الاعیش، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە ئیبنو عەباس: كەوا پێغەمبەر(ﷺ) هاتە سەر دوو گۆڕ، فەرمووی: (إنهما ليعذبان في غير كبير، أما أحدهما فكان يأكل لحوم الناس، وأما الآخر فكان صاحب نيمة).

واتە: (ئەو دووانە ئێستا سزا دەدرێن لەسەر شتێكی زۆر گەورەش نا، یەكێكیان گۆشتی خەڵكی دەخوارد و ئەوی تریان دووزمانی دەكرد لەنێو خەڵكدا).

پاشان داوای دوو گەڵای تەڕی دارخورمای كردو كردی بەدوو بەش، جا بەشێكی گەڵاكەی خستەسەر گۆڕێك و بەشەكەی دیكەی خستە سەر گۆڕەكەی دیكە، و فەرمووی: (عسى أن يخفف عنهما ما دامتا راطبين) واتە: (بەڵكو سزا لەسەریان كەم بێتەوە، مادام هەردوو گەڵاكە تەڕن).

خەڵك لەوەدا ناكۆكن ئایا خاوەنی ئەودوو گۆڕە كافر بوون یاخود ئیماندار‌بوون؟ دەڵێن: هەردووكیان كافر بوون وەك فەرموودەكەی: (إنهما يعذبان في كبير) واتە: ئەوانە لەسەر شتی گەورە سزا دەدرێن.. واتە: بەزیادەخستە سەری كوفرو هاوبەش پەیداكردن بۆ خودای گەورە، دەڵێن: ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كەوا سزاكە لەسەریان زیاد نابێت بەڵكو سووك دەبێت، هەروەها سووك بوونی ماوەی سزاكەش هەتاكو گەڵای دارخورماكان بەتەڕی دەمێنێتەوە.

هەروەها ئەگەر هەردووكیان ئیماندار‌بوونایە پێغەمبەر(ﷺ) شەفاعەتی بۆ دەكردن، وە پێغەمبەر(ﷺ) دوعای دەكرد بەشەفاعەتی خۆی كە سزاكەیان لەسەر هەڵبگیرێت، و هەروەها لەهەندێك ڕێگاكانی حەدیسەكە دەڵێت: (أنها كانا كافران) واتە: ئەودووانە هەردووكیان كافربوون، وە ئەو سزایەش لەسەر سزای هەردووكیان زیاد دەكرێت بەهۆی تاوان و كوفری هەردووكیان، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی

کەوا کافر بەهۆی کوفرو تاوانەکانییان سـزا دەدرێـن، ئەمـەش بیروبۆچـوونی (أبـی الحکم کوری برخان)ـە.

دەڵـێن: هـەردووکیان موسـڵمان بوونـە لەبەرئـەوەی پێغەمبـەر(ﷺ) هـۆی سزاکەیان باس ناکـات، هـەروەك لەفەرمووده‌کـەی: (ومـا یعـذبان في کـبیر) واتـە: لەسەر شتێکی زۆر گەورە نا ئەوانە سزا دەدرێن، دیارە کوفرو هاوبەشی پەیداکردن لەتاوانە گەورەکانە..

پێویستیش ناکات پێغەمبەر(ﷺ) شەفاعەت بـۆ هـەموو موسـڵمانێك بکـات کەوا لەگۆڕەکەیدا لەسەر تاوانێك لەتاوانەکان سزا دەدرێـت، و خەبـەری داوە کـەوا یەکێك لەسەر دزینی عەبایەك لەبەرەکانی شەڕدا کـە دزی بـووی لەگـەڵ ئەوەشـدا لەوغەزایـەدا شـەهیدبوو کەچـی لەگۆڕەکەیـدا ئـاگر بـەرز بـووەوە، و ئەوکەسـە موسڵمانێکی موجاهیدیش بو، خودای گەورەش لەهەمووکـەس زانـاترە، ئەمـەش بیروبۆچوونی (أبي عبدالله القرطبي)ە.

***

ئەمەش وتەی پرسیارکارانە: وەڵاممان چییە بۆ بێ باوەڕان و گومڕاوان و ئەوانەی نکۆڵی دەکەن بۆ سزای گۆڕ و فراوانی و تەنگ و ناخۆشی ژیان تێیدا، وە بوونی دۆڵێك لەدۆڵەکانی ئاگر یاخود باخێك لەباخەکانی بەهەشت، وە ئایا مردو لەناوی دادەنیشێت یاخود دانانیشێت؟

دەڵێن: کاتێك گۆڕ هەڵدەدەینەوە هیچ فریشتەیەك لەناویدا نـابینین کـوێرو کـەڕ لەمردو بدەن بەچەکوشی ئاسن، و هیچ مارو ئەژدیهاو دووپشك و ئاگرمان نەبینیوە لەناو گۆڕدا هەڵبچن، وە هیچ حاڵەتێك لەو حاڵەتانەمان نەبینیوە ئەوەی بینیومانە وەکو خۆیەتی و نەگۆڕاوە، ئەگەرچی لەسەر چاوەکانیشی جیوەو لەسەر سینگیـشی رووەکی خەردەل دابنێین، ئەوا حاڵەتەکەمان وەکو خۆی بینیوە، جـا چـۆن تـا چـاو

بڕەکات گۆڕەکەی بۆ فراوان دەبێت، یاخود گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێت کەچی ئێمە گۆڕەکانمان وەکو خۆی بینیوە، وە روبەری گۆڕکەشمان وەکو خۆی بینیوە نەزیادی کردووەو نە کەمی کردووە، و چۆن ئەو گۆڕە تەنگەی بۆ فراوان دەبێت، و فریشتە و ئەو وێنەیەی کەوا هۆگر و هاوڕێی دەبێت یاخود دەیترسێنێ؟ و براکانییان لەئەهلی بیدعەو گومرایی دەڵێت: هەمور قسەو ئاخاوتنێك پێچەوانەی کارێکی گونجاو و هەستکردنە و قسەکەرەکەش بەهەڵەدا دەبات.

دەڵێن: بێگومان ئێمە هەموو کەسێکی مردو لەسەر تەختەدا دەبینین بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ نەپرسیاری لێ دەکرێت و نەوەڵامیش دەداتەوە نە دەجوولێ و نەلەسەر لاشەکەی ئاگر هەڵدەگیرسێت، ئەگەر یەکێك تاژەڵێکی دڕندە گۆشتی بخوات یاخود باڵندەکان لەلاشەیان خواردبێت یاخود لاشەکەی پارچەپارچە بووبێت لەبەردەمی دڕندەکان و باڵندەکان و نەهەنگەکان و شەپۆلەکانی با، ئایا چۆن ئەوهەموو پارچانە پرسیاری لێدەکرێت سەرەڕای ئەوەی هەموو جیابوونەتەوە؟ چۆن مەسەلەی دووفریشتەکە بیردەکەیتەوە بۆئەوکەسەی ئەمە وەسف و تایبەتمەندی ئەوبێت، وەچۆن گۆڕ لەسەر ئەم کەسە دەبێتەوە باخێك لەباخەکانی بەهەشت یاخود دۆڵێك لەدۆڵەکانی جەهەننەم، وە چۆن گۆڕ لەسەریدا تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسووەکانی تێك بشکێنێت؟.

❊❊❊

(هەواڵ گەیاندنی پێغەمبەران ژیرو تێگەیشتووان شایەدی بۆدەدەن)

فەرمانی یەکەم: دەبێ بزانرێت کەوا پێغەمبەران عَلَيْهِمُ السَّلَامُ ئەم هەواڵانەیان نەگەیاندووە، بۆئەوەی ژیرو داناکان خۆیانی پێ بڕازێننەوە و لەخۆیان بگۆڕن، بەڵکو هەواڵ گەیاندنەکە بۆ دووبەشە:

یەکـەم: بۆئـەوەی پیـاوانی ژیـرو عـاقڵ و تێگەیـشتوو و داهێنـەر شـاهێدبن و ئاگاداربن پێی.

دووەم: ئەوەی کەسی ژیرو عاقڵ درکی پێناکات و نایزانێـت وەك شـتە پـەنهان و شاراوەکانە کەوا هەواڵی پێ دەدەن لەبارەی ژیانی بەرزەخ و ڕۆژی دوایـی، و باسـی چـاکەو سـزا، وە نابێـت هەواڵەکەشـیان ئەسـتەم بێـت، هـەموو هـەواڵێکیش گوماندەکرێت کەوا عەقڵ بیپارزێنێتەوە جا لەو دوو فەرمانـە بـەدەری ناکـات: یـان دەبێت هەواڵەکە درۆبێت لەسەریان، یاخود دەبێت عـەقڵ و بیرکردنەوەکـە پووچـەڵ بێت.

خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْـكَ مِـن رَّبِّـكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (سبأ: ٦).

واتـە: (ئەوانـەی زانـست و زانیارییـان پێـدراوە چـاك دەزانـن ئـەوەی لەلایـەن پەروەردگارتەوە بۆت ڕەوانەکراوە هەرئەوە حـەق و ڕاسـتە، هیدایـەت و ڕێنمـوویی بەخشە بۆ ڕێبازی پەروەردگاری خاوەن دەسەلات و شایستەی سوپاس و ستایشە).

وە دەفەرمووێت: ﴿أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنـزِلَ إِلَيْـكَ مِـن رَّبِّـكَ الْحَقُّ كَمَـنْ هُـوَ أَعْمَـى﴾ (الرعد: ١٩).

واتە: (جا ئایا ئەوکەسەی کە دڵنیایە و دەزانێت بێگومان ئەم قورئانەی کەلەلایـەن پەروەردگارتـەوە بـۆت دابـەزێنراوە حـەق و ڕاسـتەقینەیە، وەکـو ئەوکەسـە وایـە کەکوێرە لەئاستیدا؟).

هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُـونَ بِمَـا أُنـزِلَ إِلَيْـكَ وَمِـنَ الأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُ﴾ (الرعد: ٣٦).

واتە: (دەستەیەك لەوانەی کەکتێبی ئاسمانییان پـێ بەخـشیون دڵخـۆش و شـادمان دەبن و بەو قورئانەی کـەبۆتۆ دابـەزێنراوە، هەنـدێ گـرۆو دەسـتەی تـریش هەیـە ئینکاری هەندێکی دەکات).

هیچ دەروونێکیش بەمەحاڵ دڵخۆش نابێت، خـودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿يَـا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِـفَاء لِّمَـا فِـي الـصُّدُورِ وَهُـدًى وَرَحْمَـةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ‌* قُلْ بِفَضْلِ اللّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ﴾ (يونس: ٥٧-٥٨).

واتە: (ئەی خەڵکینە، بەڕاسـتی ئێـوە ئامۆژگاریـەکی گـەورەو گرنگتـان لەلایـەن پەروەردگارتانەوە بۆهاتووە کـە قورئانـە شـیفاو چارەسەریـشە بـۆ نەخۆشـی دڵ و دەروونەکان و ڕێ نیشاندەرو ڕەحمەتیشە بۆ ئیمانداران، ئەی محمد بەئیماندارارن بڵـێ با دڵشادو شادمان بن بەفەزڵ و بەخشش و ڕەحمەتی خوایی کە قورئان و بەرنامـەی خوایە، کەوابوو باهەر بەوە دڵخۆش بن).

مەحاڵیش چارەسـەر نییـە، نـە ڕێ نیـشاندان و نـە ڕەحمەتیـشی تێـدا دەسـت ناکەوێت، پێی دڵخۆشیش نابێت، جا ئەمـەش فەرمانێکـە بۆهەرکەسـێك لەدڵیـدا خێرو چاکەی تێدا سەقامگیر نەبێت، پێیـەکانی لەسـەر ئیـسلام جـێگیرو وەسـتاو نەبێت، وە چاکترین بارودۆخیشی سەرسامی و گومان و شپرزەیی دەبێت.

***

(لە پێویستی تێگەیشتنی مەبەستی پێغەمبەر (ﷺ).

فەرمانی دووەم: دەبێت لەمەبەست و نیازی پێغەمبەر(ﷺ) تێبگـەیت، بـەبێ زیادەڕۆیی و بەبێ کەمتەرخـەمیش، وە فـەرموودەو وتـەکانی شـتی نەخرێتەسـەر کـەناگونجێت، و کـەم و کوڕیـشی تـێ ناکـەوێت لـە مەبەسـتەکەی و لـەئامانج و نیازەکەی لەبارەی ڕێ نیشاندان و بەرنامە و ڕاگەیاندنەکەی.

ئەمەش بەهۆی پشتگوێ خستنەوە درووست بو وازهێنان لێی لەگومڕاییـەوە وە وازهێنان لێی لەڕاستییەوە کە نازانێت جگە لەخوای گەورە نـەبێت، بـەڵکو خـراپ تێگەیشتن لەبارەی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی کـەوا ئەسـڵ و بنـەڕەتی هـەموو بیدعە و گومڕاییە کەوا لەناو ئیسلام سەری هەڵداوە، بەڵکو ئەو بناغـەی هـەموو

هەڵەیەلە بنچینەو لقەکاندایە، ئەخاسمە ئەگەر نیاز خراپـی تێـدا زیادبکرێـت، جـا لەهەندێك شتدا خراپ تێگەیشتن هەیە لەشوێنکەوتووەکاندا لەگەڵ نیازچاکی ئەوان و نیـازخراپی ئەوانـەی لـەدوای ئەوانـدادێن، ئەمـەش دەبێتـە بـەڵاو کارەسـات و ناخۆشی بۆ دین و ئەهلەکەی، وە خوای گەورەی پەناگەو یامەتیدەرە.

ئایا قەدەریەو مورجئەو خوارج و موعتەزیلە و جەهەمیە و رافیزەکان و تـەواوی لایەنەکان کەوتوونەتە ناو ئەهلی بیدعە، یاخود تـەنها خـراپ تێگەیـشتنییانە لـە خودا و پێغەمبەرەکەی تـاوەکو وای لێهـاتووە دیـن کەوتۆتـە بەردەسـتی زۆربـەی خەڵکان کـە وتـەو وەڵامدانـەوەی ئـەو تێگەیـشتنانەیە؟ وەك ئـەوەی سـەحابەکان تێگەیشتوون.

(ژیان و مەنزڵگاکان سێ بەشن)

فەرمانی سێیەم: خودای گەورەو میهرەبان مـەنزڵگا و ژیانـەکانی کردۆتـە سـێ بەش: ژیانی دونیا و ژیانی بەرزەخ (لەنێوان مردن و زیندوبوونەوە دایـە) وە ژیـانی کۆتایی یان ژیانی رۆژی دوایی، بۆ هەموو ژیانێکیش چەند حوکم و یاسایەك هەیـە کە بەو تایبەتە، ئەو ئادەمیزادەی کە لەلاشەو دڵ و دەروون پێکهـاتووە و حـوکم و یاساکانی دونیا لەسەر جەستەو رۆحەکان دانراوە، بۆیە یاسـاکانی شـەرع بـەرێك و پێکی بەرجەستە کراوە لەسەر دەرکەوتنی جوولەی زووبان و ئەندامـەکان و کاتێـك دڵ و دەروون دەشاررێتەوە ئەمە پێچەوانیەتی.

ژیانی بەرزەخ لەسـەر رۆح و لاشـەکان دانـراوە، جـا کاتێـك رۆحـی لاشـەکانی لەیاساکانی دونیا بەدوایدا بێت جا بەئێش و ئازاری لاشـە رۆحـیش ئـێش و ئـازار دەکێشێت، و حەوانەوەو پشووی لاشە رۆحـیش پـشوو دەدات و چـێژ وەردەگرێـت،

هەر رۆحیشە هۆکاری دەستپێکردنی نیعمەت و سزایە، لاشە بەدوای رۆحدا دەچێت لەوەرگرتنی چێژەکانی نیعمەت و خۆشی و سزاو ئازاردا، رۆحەکانیش لەوکاتەدا بەخۆشی و سزادا دەست پێدەکات، لێرەدا لاشەکان دیارو ئاشکران و رۆحەکانیش پەنهان و شاراوەن، لاشەکانیش بۆ رۆحەکان وەك گۆڕ وایە، و لەبەرزەخدا رۆحەکان دیارو ئاشکرا دەبن و لاشەکانیش دەبێتە پەنهان و شاراوە لەگۆڕەکەیدا، یاساکانی بەرزەخیش بەسەر رۆحەکاندا تێدەپەڕێت، جا نیعمەت و سزا بۆ لاشەکەی دەڕوات، وەك چۆن لەدونیادا یاساکان بەسەر لاشەدا جێبەجێ دەکرێت و نیعمەت و سزاش بۆ رۆحەکەی دەڕوات.

بێگومان خودای پاك و بێگەرد بە لوتف و بەزەیی و رێ نیشاندەری خۆی ئەم حاڵەتەمان لەکاتی خەوتن لەدونیادا نیشان دەدات، جا ئەگەر نیعمەت ببەخشێ یاخود سزا بنێرێت ئەوا لەبنەڕەتدا بەسەر رۆحەکەدا تێدەپەڕێت و لاشەش بەدوایدا دێت، ئەمەش کاریگەرییەکی بەهێزی دەبێت لەسەر لاشەدا، جا کەسی خەوتوو لەخەوەکەیدا دەبینێت لێیدەدرێت، جا شوێنەواری لێدانەکە لەلاشەیدا دەبێت، وە دەبینێت لەخەوەکەیدا دەخوات یان دەخواتەوە، کاتێك لەخەو هەڵدەستێت دەبینێت شوێنەواری خواردن و خواردنەوەکە لەدەمیدا دیارەو برسیەتی و تێنوویەتی لێی لادەچێت.

لەهەمووی سەیرتر یەکێکی خەوتوو دەبینێت لەخەوەکەیدا هەڵدەستێت و تەکان دەدات و شەق دەهاوێت هەروەك بەئاگابێت وایە کەچی خەوتووەو هەستیش بەم شتانە ناکات، ئەمەش کاتێك یاسا بەسەر رۆحەکە تێدەپەڕێت لەدەوردەوەیدا یارمەتیدەر دەبێت بۆ لاشەکە، ئەگەر چوو بەلای بەئاگا دێتەوەو هەست دەکات، جا لەوکاتەدا رۆحەکە نیعمەت و ئازارەکە دەبینێت و بەرێگای شوێنکەوتن وپەیوەندیەوە دەگاتە لاشەکەی، جا ئەمەش لەبەرزەخدا روودەدات، بەڵکو گەورەترو مەزنترە.

جـا کـەی هـەقی ئـەم بابەتـە دەدەیـت کـەوا بـۆت ئاشـکرا بـوو بـەوەی کـە پێغەمبەر(ﷺ) رایگەیاندووە لەسزا و نیعمەتی گۆڕو تەسـك بوونـەوەی و فـراوان بوونی و ببێتە دۆڵێك لەدۆڵەکانی ئاگر یـاخود باغێـك لەباغـەکانی بەهەشـت کـە هاوشێوەیە و یەك دەگرێتەوە لەگەڵ عەقڵ و مەنتیق.
بێگومان ئەمە هەق و راسـتە و هـیچ گومـانی تێدانییـە، و هەرکەسـێك لەمـەدا کێشەو گرفتی لەسەر درووستکرد ئەوا خراپ تێگەیشتنیەتی و کەمی زانیارییـەتی لەسەری، وەك دەڵێن:

وكم من عائبٍ قولاً صَحيحاً *** وَآفتهُ من آلفَهْمِ السَّقيمِ!

***

(حیکمەت کردنی رۆژی دوایی فەرمانێکی شاراوەیە)

فەرمانی چوارەم: لەراستیدا خودای گەورەو میهرەبان فـەرمانی رۆژی دوایـی و ئـەوەی پەیوەنـدی بـەوەوە هەیـە کردوویەتیـە کـارێکی پـەنهان و شـاراوە، و قەدەغـەکردنی و شـاردنەوە لەهەسـت پێکـردن و پێـزانینی پـێ سـپێردراوان لـەو ژیانەدا، ئەمەش لەتەواوی حیکمەتی ئەو زاتەیە، بۆئەوەی ئیمانداران شتی غـەیب و شاراوە لەشتەکانی دیکە جیابکەنەوە، جا یەکەم جاریش فریشتە لەلای ئەوکەسـە دادەنیشێ کە خەریکە دەمرێت، و هەندێك جاریش دەیانبینن، ولەلای ئەو گفـت و گۆ لەگەڵ یەکتر دەکەن، و کفـن و ئاوریـشمیان پێیـە یـان لەبەرهەشـتدایە یـاخود لەدۆزەخدایە، و باوەڕ لەسەر پاڕانەوەو دوعای ئامـادەبووان دەکـەن بـەخێرو چـاکە یاخود بەشەڕو خراپە.

بێگومان سەلام دەکەن لەسەر ئەوکەسەی خەریکە گیان لەدەست دەدات، جارێك بە وشە وەڵامی ئەوان دەداتەوە، وە جارێکیش بەهێما و ئیشارەت وە جارێکیش بەدڵ بەجۆرێك ناتوانێت نە قسەبکات و نەبجوولێت.

لەراستیدا لەهەندێك نەخۆشی سەرەمەرگ بیستراوە و دەڵێت: بەخێربێن و خۆشهاتن بۆ ئەو روخسارانە، و لەهەندێك نەخۆشیش بیستراوە کەدەڵێن: کەوا گوێیان لێبووە کە دەیوت سەلامی خوات لێبێت تا لێرەدانیشە، و سەلامی خواش لەتۆ بێت، ئالێرە دادەنیشم.

سلمەی کوڕی عبدالملك وتی: کاتێك عومەری کوڕی عبدالعزیز خەریکی گیانەڵا بو ئێمە لە گومەزەکەی لای دانیشتبووین بەپەنجە هێمای بۆئێمە کرد کەبچینە دەرەوە ئێمەش چووینە دەرەوەو لەدەرەوەی گومەزەکە دانیشتین، تەنها خزمەتکارەکەی لای مایەوە، جا گوێمان لێبو ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِي الأَرْضِ وَلَا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (القصص: ٨٣).

واتە(جا باخەڵکی دڵنیابن کە ئەو ماڵی قیامەتەو ئەو بەهەشتی بەرینەمان ئامادەکردووە بۆ ئەو کەسانەی کە نەلووت بەرزیو گەورەییان دەوێت لە زەویدا نە فەسادو گوناهو خراپە، سەرەنجام و سەرفرازیش هەر بۆ پارێزکاران و خواناسەکانە).

عومەر وتی: ئێوەنە ئادەمیزادن و نەجنۆکە، پاشان خزمەتکارەکە هاتە دەرەوە، هێمای بۆ ئێمە کرد کەوا بچینە ژوورەوە، کاتێك چووینە ژوورەوە ئەو گیانی دەرچوبو.

فضالەی کوڕی دینار وتی: لەلای محمد کوڕی واسع ئامادەبووم خەریك بوو گیانی دەردەچوو: جا هەڵیکردو وتی: بەخێرهاتن و سەلام لەفریشتەی خودام بێت، ولاحول

ولا قوة الا بالله، بۆنێکی زۆر خۆش دەکەم هەرگیز بۆنی واخۆشم نەکردووە، پاشان چاوی کردەوە، گیانی دەرچوو[١٤٦].

نموونەو باسکردن لەم بابەتانەدا زۆرن و لەژمارە نایەن..

ڕاگەیەندراوە و بۆمانیش روونکراوەتەوە ئەمەش هەموو فەرموودەی خودای گەروەومیهرەبانە کە دەفەرموویێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ * وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ * وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ﴾ (الواقعة: ٨٣-٨٥).

واتە: (باشە ئێوە بۆ بیرناکەنەوە رۆژێك دێت کە رۆحتان دەگاتە گەرووتان، ئێوەش بەدەوری ئەوکەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشا دەکەن و سەرنج دەدەن، لەکاتێکدا کەئێمە لەئێوە نزیکترین لێی، بەڵام ئێوە نامانبینن).

واتە: فریشتەو پێغەمبەرانمان لێی نزیکترە.. بەڵام ئێوە نایانبینن، جا ئەمەش یەکەم کارو فەرمانە کەشتێکی دیارو ئاشکرانییە بۆئێمە، و ئەمەش لەو ژیانەدایە.

پاشان فریشتە دەست بە رۆحەکەدا دەهێنێت و رۆحەکە دەکێشێت و قسەشی لەگەڵدا دەکات، بەڵام ئامادەبووان نەدەیبینن و نە گوێشیان لێیە، پاشان دەڕوات، جا نوورێك وەك تیشکی خۆر لێی دەردەچێت و بۆنێك خۆشتر لەبۆنی میسك، کەچی ئامادەبووان نایبینن و بۆنیشی ناکەن.

پاشان فریشتەکان بەرەو ئاسمان بەرز دەبنەوە، کەچی ئامادەبووان نایانبینن.

پاشان رۆحەکە دێت و سەیری لاشەکە دەدات کاتێك دەیشۆن و کفنی دەکەن و هەڵی دەگرن، و دەڵێت: پەلە بکەن، یاخود دەڵێت ئێوە بۆ کوێم دەبەن، بەڵام خەڵکەکە گوێی لەمە نییە، جا کاتێك لەناو گۆڕەکەی دادەنرێت و خۆڵی بەسەردا دەکەن، خۆڵ بەسەر داکردنەکە رێگا لە فریشتەکان ناگرێت لەگەیشتن بۆلای، بەڵکو کاتێك بەردەکەی بۆ دادەنێن و ئامادەبوونی ئەم هەموو جەستە زۆرە رێگا لەبرینی

---

[١٤٦] شرح الصدور: ١٢٠.

رۆحەکان ناگرێت بۆچوونە ناوی، بەڵکو جنۆکەش ناتوانێت قەدەغەی بکات، بەڵکو خودای گەورە ئەم هەموو خۆڵ و بەردانەی بۆ فریشتەکان گۆڕی و وەك هێلانەی باڵندەیەك لەئاسماندا و فراوانبوونی گۆڕ و بەتایبەتیش فراوانبوونی گۆڕ بۆ رۆحەکەو لاشەش بەدوایدا دێت، جا لاشەکە لەگۆڕێکدا دەبێت کەلە باڵێك تەسکترە، بێگومان تا چاو بڕەکات بۆی فراوان دەبێت و بەدوای رۆحەکە دەکەوێت، بەلاّم گوشینی گۆڕ هەتاکو هەندێ لەئەندامانی مردووەکە تێك دەشکێنێت لەکاتێکدا نەهەست و نەعەقڵ و نە سروشت ناتوانێت بەرپەرچی بداتەوە.

(ئاگری دونیا لەئاگری رۆژی دوایی جیاوازە)

فەرمانی پێنجەم: لەڕاستیدا ئەو ئاگرەی کەوا لەناو گۆڕدا هەیە وەکو ئەو ئاگرەی دونیا و رەنگ سەوزیەی نییە کەوا لەدونیا دەیبینیت، بەڵکو ئەمە لەئاگری رۆژی دواییە و توندتروبەهێزترە لە ئاگری دونیا، بەلاّم خەڵکی سەردونیا هەستی پێناکات، جا خودای پاك و بێگەرد لێی دەپارێزێت لەو خۆڵ و بەردەی کەوا لەسەریەتی و لەژێریەتی تاکو وای لێدێت گەرمتر بێت لەپشکۆکانی دونیا.

ئەگەر یەکێك لەخەڵکی سەرزەوی دەستی لەو خۆڵ و بەردەیدا کەلەناو گۆڕەکەدایە هەستی پێناکات، بەڵکو لەمەش سەیرتر کاتێك دووپیاو لەتەنیشت یەکەوە دەنێژرێن، ئەمەیان گۆڕەکەی دۆڵێکە لەدۆڵەکانی ئاگر کەچی گەرماییەکەی ناگاتە دراوسێکەی، و ئەویتر گۆڕەکەی باخێك بێت لەباخەکانی بەهەشت رۆحەکەی نیعمەت و خۆشیەکەی ناگاتە دراوسێکەی.

توانای خودای گەورە لەمە فراوانترو سەیرتریشە، بێگومان خودای میهرەبان لە نیشانەکانی توانی خۆی بەئێمەی پێشانداوە لەو مەنزڵگایەداکەلەمە زۆر سەرسوڕهێنترە، بەلاّم ئەو دڵ و دەروونانەی کە پڕن و داگیرکراون بەدرۆ کەوا

بەزانست و زانیاری گەماڕۆ نەدراون و نازانن تەنها ئەوانەی خودای گـەورە سـەریان دەخات و راگیراویان دەکات.

جا بۆ کافر لەناو گۆڕدا دوو تەختە رادەخرێت لەئاگر ئینجا گۆڕەکـەی لەسـەری دەسووتێ و سوور دەبێتەوە هەروەك تەنوور هەڵدەگیرسێت و سوور دەبێتەوە، ئەگەر خودای گەورە ویستی لەسەربێت ئەوا لەئاگر رزگاری دەکات، بۆیە ئەگەر بەنـدەکان ئەمەیان بۆ دەرکەوت هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ وشەی تەکلیف کـردن و باوەڕهێنـان بەغەیب و شتە شاراوەکان.

هەروەك لەهەردوو سەحیحەکەدا هاتووە پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی ئەوکەسـانەی خەڵکی دەنێژن دەفەرمووێت: (لولا ان لاتدفنوا لدعوت الله أن يسمعكم من عـذاب القبر ما أسمع) [147].

واتە: (ئەگەر لەترسی ئەوە نەبێت لەمەودوا نەوێرن مردو بنێژن، ئەوا داوام لەخوای گەورە دەکرد ئەو سزای ناوگۆڕەکەی ئێستا من گوێم لێیـەتی ئێـوەش گوێتـان لـێ بوایە).

کاتێـك ئـەو حیکمەتـە شـاراوە بـوو تـەنها گیانلەبـەران هەسـتی پێدەکـەن، پێغەمبـەر(ﷺ) گـوێی لەمـەبووەو هەسـتی پێکـردووە، هـەروەك ئەسـپەکەی پێغەمبەر(ﷺ) درکی پێکردو سڵەمیەوە جـا کاتێـك بـەلای گۆڕەکـەدا تێپـەڕی هەستی کرد یەکێك لەناو گۆڕەکەیدا سزا دەدرێت.

دەڵێت أبو عبدالله کوڕی الرزیز الحرانی بۆمنی گێڕایەوە وتی: لـەپاش عەسـرێك لەماڵەکەی چووە دەرەوە بۆناو بێستان کەماڵی لەئامەد بو، وتی: لەوکاتـەی پـێش ئەوەی رۆژ هەڵبێت چوومە ناوەڕاستی گۆرستانێك، یەکێك لـەگۆڕەکان پـشکۆیەك ئاگر بو وەك پارچە شووشە دەبریسکایەوە، مردووەکـەش لەناوەڕاسـتیدابو، ئینجـا دەستم بەچاوەکانم داهێنا وتم: ئایا من خـەوتووم یـاخود بـەئاگام؟ پاشـان چـوومە

[147] مسلم: (٢٨٦٧) و مسند أحمد: ١٠٣/٣.

ماڵەوە سەرسام ببووم، خواردنییان بۆهێنام نەمتوانی بیخۆم، پاشان چوومە ناوشار، پرسیارم لەخاوەنی ئەو گۆڕە کرد بۆم دەرکەوت کە ئەو باج و سەرانەی دەیەکی خەڵك دەسەند و هەرئەو رۆژەش وەفاتی کردبو[148].

جا دیتنی ئەوئاگرە لەناوگۆڕدا وەك دیتنی فریشتەو جنۆکەکانە کەهەندێ جار روودەدات بۆ ئەوکەسەی خودای گەورە ویستی لەسەربێت پێشانی دەدات.

إبن أبي الدنيا لە (كتاب القبور)دا لە الشعبي دەگێڕێتەوە: کەوا باسی پیاوێك دەکات و بۆ پێغەمبەر(ﷺ) قسەدەکات، بە بەدردا تێپەڕیم و پیاوێکم بینی لەزەوی هاتە دەرەوە جا پیاوێك بەکوتەك لێی دەدا تا لەزەوی ون دەبو، پاشان دەهاتە دەرەوەو ئەم کارەی دووبارە دەکردەوە، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ذلك أبو جهل بن هشام يُعذب الى يوم القيامة) [149].

واتە:(ئەمە ئەبو جەهلی کوڕی هیشامە بەم جۆرە سزا دەدرێت تاوەکو رۆژی دوایی).

لە حەدیسێکی حماد کوڕی سلمە باسکراوە: لە عەمرو کوڕی دینار، ئەویش لە سالم کوڕی عبداللە، ئەویش لەباوکیەوە دەڵێت: لەنێوان مەککە و مەدینەدا دەڕۆیشتم لەسەر پشتی وشتر بووم زەمزەمیەکی ئاوم پێبوو، بەلای گۆڕستانێکدا تێپەڕیم، پیاوێکم بینی لەدەرەوەی گۆڕەکەیدا ئاگری لێ هەڵدەگیرسا، و لەگەردەنیدا زنجیرێك هەبوو رایدەکێشا، وتی: ئەی عبداللە، ئاوی بدەرێ، ئەی عبداللە ئاوم بدەرێ، سوێند بەخوا نازانم بەناوی خۆم منی ناساند یاخود وەك ئەوەی خەڵکی بانگم دەکەن وتی: جا یەکێکی دیکە هاتە دەرەوە، وتی: ئەی عبداللە، ئاوی مەدەرێ، پاشان زنجیرەکەی راکێشا و گەڕاندیەوە ناو گۆڕەکەی[150].

---

(148) شرح الصدور: ٢٤٥.

(149) شرح الصدور: ٢٢٦.

(150) شرح الصدور: ٢٢٦.

له حەدیسێکی سفیان باسکراوە: داود کوڕی شابوور بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە أبی قزعە وتی: بەلای هەندێك ئاودا تێپەڕین کەوا لەنێوان ئێمە و بەسرەدا هەبوو، گوێمان لەزەڕەی کەرێك بو، ئینجا پێمان وت: ئەم زەڕەیە چی بو؟ وتیان: ئەمە پیاوێکی کەللە ڕەق بو کاتێك دایکی قسەی لەگەڵیدا کرد بۆ شتێك پێی دەگووت: بزەڕە، جا کاتێك مرد ئەم زەڕەیە هەموو شەوێك لەگۆڕەکەی دەبیستریّ.

هەروەها لە عەمرو کوڕی دینار باسکراوە و دەڵێت: پیاوێك هەبوو لەخەڵکی مەدینە، خوشکێکی هەبوو لە دەروبەری مەدینە، کاتێك خوشکەکەی مرد و بەخاکیان سپارد، کابراکە کەگەڕایەوە شتێکی لەبیر چوو لەناو گۆڕەکەی بەجێما، چوو داوای یارمەتی لەیەکێك لەبراکانی کرد و وتی: گۆڕەکەم بۆ پشکنین، شتێکم لەناو گۆڕەکەی بەجێ هێشتووە، جا بە پیاوەکەی وت، هەرچۆنێك بێت خوشکمە و دەبێت گۆڕەکەت بۆ هەڵبدەمەوە، کاتێك بینی گۆڕەکەی ئاگری لێ هەڵدەستێت، ئینجا گۆڕەکەی پڕکردەوەو گەڕایەوە، گەڕایەوە لای دایکی وتی: حاڵی خوشکەکەم چۆن بوو؟ دایکی وتی: پرسیاری چی لێ دەکەی بەهیلاك چو؟ وتی: پێم بڵێ؟ دایکی وتی: ئەو نوێژی تاخیر دەکرد نوێژی نەدەکرد تا گومانم دەکرد دنیا ڕووناك بووەتەوە، دەچوو گوێی بە دەرگای دراوسێکمان دەنووساند و قسە و باسەکانی بۆ خەڵکی دەگێڕایەوە[151].

إبن أبی الدنیا دەگێڕێتەوە: پیاوێك پرسیاری لە أبا إسحاق کرد لەبارەی کفن دز ئایا تەوبەی لێ وەردەگیرێت؟ وتی: بەڵێ، ئەگەر نیەتەکەی باش بێت، جا پیاوێك پێی وت: من گۆڕم هەڵدەداوە قەومێکم بینی ڕوویان وەرگێڕابو لەقیبلە، لەلای الفزاری هیچ شتێکی دەست نەکەوت ئینجا ناردی بۆلای الأوزاعی ئەم شتەی پێ بڵێت، جا الاوزاعی پێی وت: خوا تەوبەکەی وەردەگرێت ئەگەر نیەتەکەی تەندرووست بێت و لەدڵەوە باوەڕی هێنابێت، بەڵام بە گوێرەی وتەکەی کەوا هەندێك

(151) شرح الصدور: ٢٤٤.

قەومی بینیوە روویان وەرگێڕاوە لەقیبلە، ئەوانــە قــەومێك بــوون لەســەر ســوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) نەمردوون[152].

إبن ابی الدنیا دەڵێت: عبدالمؤمن کوڕی عبدالله کــوڕی عیــسا القیــسی بــۆمنی گێڕایەوە وتی: بــەو گۆڕهەڵکەنــەی تەوبــەی کــردووە: چ شــتێکت بــینی لەهــەموو سەرسوڕهێنتر بو؟

وتــی: گــۆڕی پیــاوێکم هەڵدایــەوە وتــی: هــەموو لاشــەی بــەبزمار کوترابــو، وە بزمارێکی گەورەش لە کەللەی سەری درابو، یەکێکی دیکەش لەپێیەکانی

وتی: لە گۆڕهەڵکەنێکی دیکە پرسیار کرا: هۆکاری تەوبەکردنت چی بــو؟ وتــی: بەگشتی ئەو گۆڕەی هەڵم دایەوە دەمبینی رووی لەقیبلە وەرگێردراوە.

وتی: أبو عبدالله محمد کوڕی مــساب الــسلامی کەیــەکێك لەباشــترین بەنــدەکانی خودایە بۆمنی گێڕایــەوە: کــەوا لەراســتگۆیانیش بــو وتــی: پیاوێــك هاتــە بــازاڕی ئاسنگەران لەبەغداد بزماری بچووك و بزماری دووسەری دەفرۆشت، جا ئاسنگەرەکە کەلێی وەرگرت، ئاگری لەسەر دانا بەڵام نەرم نەبو تــاوەکو بەلێــدان لەبزمارەکانیــدا بەڵام بێ سوود بو، جا فرۆشیارەکە بەدوایدا گەڕا تاوەکو پیاوەکەی دۆزیــەوە، ئینجــا پێی وت: ئەو بزمارانەت لەکوێ بــو؟ وتــی: دۆزیــەوە، کڕیارەکــە وازی لــێ نــەهێنا تاوەکو پێی وت کەوا گۆڕێکی کراوەی بینی و ئیسك و پروسکی مردوویەکی تێــدابوو بەو بزمارانە داکوترابو، وتی: زۆر هەوڵمدا تاوەکو دەریان بهێنم بەڵام نەمتوانی، جــا بەردێکی گەورەم هێنا و ئێسکەکانیم شکاند وتی: ئەو بزمارانەم لەناویاندا دەهێنــا، پێم وت: شێوەکەی چۆن بو؟ وتی: بزمارەکان بچووك و دووسەر بوون[153].

([152]) شرح الصدور: ٢٢٨.

([153]) شرح الصدور: ٢٤٥.

ابن ابی الدنیا وتی: باوکم بۆی گێڕامەوە ئەویش لە ابی الجریش، ئـەویش لـە دایکـی وتی: کاتێك أبو جعفر خەندەقی کوفەی هەڵکەند لـەدەوری مردووەکـانی خەڵکەکـە گەنجێکیان بینی شوێنەواری گەستنی لەسەر دەستی دیاربو[154].

لە سماك کوڕی حرب باسکراوە، دەڵێت: أبو الـدردا بـەنێو گۆڕسـتانێکدا تێپـەڕی، وتی: لەرووخسارو دەرەوەتدا چەند بێدەنگیت و لەناوەوەشدا خەڵکی خـراپ و فێڵبـاز هەن؟

سابت البیانی دەڵێت: لەکاتێکدا بەناو گۆڕستاندا دەڕۆیشتم، دەنگێـك لـە دواوەم را هات، ئەو دەیوت: ئەی سابت، ئەو بێ دەنگییەی گۆڕستان هەڵت نەخەڵەتێنێ ئایا نازانیت چەندین گرفتار و خەفەتباری تێدایە، جا ئاوڕم دایەوە کەسێکم نەدیت[155].

الحسن بە گۆڕستانێکدا تێپەڕی وتی: ئای ئەو هەموو خەڵکە لێرە کۆبوونەتـەوەو بێدەنگن، و چەندین کەس لەناویاندا پەست و خەمبارن!

ئیبن أبی الدنیا لەهەندێ پێشیەکاندا باسکراوە و دەڵێت: کچێکم مـردو شـۆڕمان کردەوە ناو گۆڕ، منیش چووم خشتەکان چاك بکـەم، بینـیم رووی وەرگـەڕابو لـەلای قیبلە، بەڕاستی زۆر غەمبار بووم بۆ ئەم کارە، جا لەخەودا بینیم، وتـی: باوکـەگیان کاتێك منت بینی دڵگیر بوویت، ئەو خەڵکانەی لەدەوروبەری منـدابوون هـەموویان روویان وەرگەڕاوە لەقیبلە.

وتی: وەك ئەوەی دەتەوێت بڵێیت ئەوانە لەسەر گوناهی گەورە مردوون.

هەروەها عەمرو کوڕی میمون وتی: گوێم لە عومەری کوڕی عبـدالعزیز بـو وتـی: لای ئەو کەسە بوم کە وەلیدی کوڕی عبدالملیکی شۆڕدەکردەوە ناو گۆڕەکەی، بینیم ئەژنۆکانی لەگەردنی کۆبۆتەوە، ئینجا کوڕەکەی وتی: سوێند بەخوای کەعبـە بـاوکم

---

[154] شرح الصدور: ٢٣٨.

[155] شرح الصدور: ٢٨٩.

هەروا ژیاوە، جا وتم: سوێند بەخوای کەعبە باوکت زۆر ترساوە، پاش ئەمە عومەر پەندو ئامۆژگاری لێ وەرگرت[156].

کاتێك یزید کوڕی الملهب بووە کاربەدەستی عێراق عومەری کوڕی عبدالعزیز پێی وت: ئەی یزید لەخوا بترسە، من کاتێك وەلیدم شۆڕکردەوە ناو گۆڕەکەی، هەروەك لەکفنەکەی خۆی رابکات وابو.

یەزیدی کوڕی هارون وتی: هشام کوڕی حسان گێڕایەوە لە واصل مولی أبی عیینە، ئەویش لە عمر کوڕی زهدم، ئەویش لە عبدالحمید کوڕی محمود وتی: لەلای ئیبنو عەباس دانیستبووم، هەندێ کەس هاتنەلای وتییان: ئێمە بەمشتومڕو گفتوگۆ چووینە دەرەوەو برادەرێك لەگەڵماندا بو تا گەیشتینە لای (الصفاح) پیاوەکە مرد، کەلوپەلمان بۆ ئامادەکرد پاشان دەرچووین گۆڕێکمان بۆ هەڵکەندو ناشتمان، کاتێك ئەوێمان بۆ چۆڵ کرد بینیمان گۆڕەکەی پڕبووە لە ماری گەورە، جا گۆڕێکی دیکەمان بۆ هەڵکەند، ئەویش پڕبولەماری گەورە، گۆڕێکی دیکەمان بۆ هەڵکەند ئەویش هەروا بو.

ئیبنو عەباس وتی: ئەمە دزی لەگەڵ کەلوپەلەکانی دەکرد و شتی گران دەکرد، جا گەڕان تاوەکو شوێنێك بدۆزنەوە پیاوەکەی لێ بشارنەوە، سوێند بەوکەسەی گیانی منی بەدەستە ئەگەر زەوی هەموو هەڵکۆڵن ئەو مارە گەورانەی تێدا دەدۆزرایەوە، ئینجا چووین لەشوێنێك شاردمانەوە، جا کاتێك گەڕاینەوە بەو کەلوپەلەی لای بەجێمابو کەلەلای ئێمە دانرابو، بەخێزانەکەیان وت: پیاوەکەت چ کارێکی دەکرد؟ وتی: ئەو خواردنی دەفرۆشت هەموو رۆژێك هەندێکی لەو خواردنە دەهێنایەوە بۆ گوزەرانــدنی مــاڵ و منــداڵی، پاشــان هەنــدێك خــواردنی وەك و ئەوخواردنــە لەخواردنەکەی دەکرد[157].

---

(١٥٦) شرح الصدور: ٢٣٩.

(١٥٧) شرح الصدور: ٢٣٩.

ئیبن ابی الدنیا وتی: محمد کوڕی الحسین بۆمنی گێڕایەوەو وتی: أبو ئیسحاق بۆی گێڕامەوە وتی: داوایان لێکردم مردوویەك هەیە کە بیشۆم، کاتێك جلەکانیم لەسەر دەم و چاوی لابرد مارێکم بینی خۆی لەگەردنی ئالآندبوو، باسی ئەستووری مارەکەی دەکرد، وتی: هاتمە دەرەوەو نەمشووشت، ئینجا باسیان کرد کەئەمە جنێوی بەسەحابە دەدا [١٥٨].

هەروەها ئیبن ئەبی الدنیا باس دەکات لە سعید کوڕی خالد کوڕی یزید الانصاری، ئەویش لەپیاوێك کە خەڵکی بەسرەیە گۆڕی هەڵدەکەند، وتی: رۆژێك گۆڕێکم هەڵکەند و سەری خۆی نزیك لەو دانا، لەخەومدا دوو ئافرەت هاتنە لام، یەکێکیان وتی: ئەی عبداللە سوێندت دەدەین بەخودا ئەگەر ئەو ئافرەتە لە دراوسێیەتمان لاببەیت، لەترسان بە ئاگا هاتم، بینیم تەرمی ئافرەتێك وا دێت، وتم: گۆڕەکە لەدواوەتانە، من ئەوانم رەوانەی ئەوگۆڕە کرد، جا کاتێك شەوداهات دوو ئافرەت هاتنە خەونەکەم یەکێکیان وتی: خودا پاداشتی خێرت بداتەوە کەوا شەڕێکی درێژت لەسەر ئێمە لابرد، وتم: ئەی بۆ هاوڕێکەت وەك تۆ قسە لەگەڵ من ناکات؟ وتی: ئەو ئافرەتە بەبێ وەسیەت مردووە، هەقی ئەوکەسەش کە بەبێ وەسیەت دەمرێت قسەناکات تاکو رۆژی دوایی.

جا ئەو هەواڵ و راگەیاندنانە و زیاد لەوەش و زۆر زیاتریش کەوا لەکتێبێکدا جێگای نابێتەوە بەوەی خودای گەورە پێشانی هەندێك لە بەندەکانی خۆی دەدات لەسزای گۆڕ و نیعمەت و خۆشیەکەی بەبینین و سەیرکردن.

بەڵام خەو بینین ئەگەرچی باسمان کردو ژمارەیەك دەرەنجامی لێ کەوتەوە، و هەرکەسێك دەیەوێت هەڵوەستەیەك بکات لەسەری بابچێت کتێبی ئیبن ئەبی الدنیا (کتاب المنامات) وە کتێبی قیراون (کتاب التبیان) بخوێنێتەوە، وە زۆر کتێبی تریش

(١٥٨) شرح الصدور: ٢٣٨.

کەباسی لەویابەتە دەکات، و لەلای گومڕاکاران و زیندیقەکان هیچ شتێك نییە تەنها درۆو درۆخستنەوە نەبێت بەوەی کەوا لە زانستەکەیاندا شارەزانین.

❊❊❊

(توانایی خودا لەسەر داهێنانی ڕووداوی سەرسوڕهێن)

فەرمانی شەشەم: بێگومان خودای گەورەو میهرەبان لەو ژیان و مەنزڵگایەدا شتی لەوە سەیرتر و سەرسامکەرتر درووست دەکات، ئەمە جوبریلە کاتێك دابەزی بۆسەر پێغەمبەر(ﷺ) خۆی هێنا شێوەی پیاوێك، بە ئاخاوتن قسەی لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) کردو ئەویش گوێی لێبوو، وە ئەوکەسەی لەتەنیشت پێغەمبەرەوە(ﷺ) دانیشتووە گوێی لێ نەبوو و نەی بینیوە، هەروەها هەندێك لەپێغەمبەرانیش هەندێ جار پێغەمبەر(ﷺ) وەحی بۆ دەهات وەك دەنگی زەنگ، کەچی لەئامادەبووان کەس گوێی لێ نەدەبو، ئەو جنۆکانە لەنێوان خۆیان و ئێمەدا بەدەنگی بەرز قسە لەگەڵ یەکتر دەکەن کەچی ئێمە گوێمان لێیان نییە، بێگومان فریشتە بەقامچی لەکافرەکان دەدەن و لەگەردنییان دەدەن و هاواریان لێ هەڵدەستێنن، ئەو موسڵمانانەی لەگەڵیاندان نە گوێیان لەدەنگیانەو نە دەیانبینن، خودای پاك و بێگەرد لەزۆر شتدا نەوەی ئادەمی لێ قەدەغە کردووە بەوەی کە لەسەر زەویدا ڕوودەدات، ئەو شتەش لەنێوانیاندایە و حەزرەتی جوبریلیش قورئانی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دەخوێندەوەو وانەی قورئانی پێ دەوتەوە کەچی ئامادەبوان گوێیان لێ نەدەبو.

ئایا چۆن سپڵەیی بەامبەر ئەم کارە دەکرێت کە خودای گەورە دەیزانێت و بەتوانای خۆی بڕیاری لەسەر دەدات و هەندێك ڕوودا و ڕوودەدات لەپێش چاوی

درووستكراوي خۆي قەدەغەي دەكات، حيكمەت و بەزەيي خودايە بۆئەوان، چونكە ئەوانە تواناي ئەوەيان نييە ببيننن و گوێيان لێبێت، وە بەندەش بينين و بيستني زۆر لەوە لاوازترە كە سزاي گۆڕي بۆ ئاشكرا بێت و ببينێت.

پاشان ئايا بەندە تواناي هەيە لەسەر لابردني جيوە و خەردەل لەچاو و سينگي مردو پاشان بەخێرايي بۆي بگەڕێنێتەوە، جا چۆن ئەم دەسەڵاتەي لێ قەدەغە دەكرێت؟ وە چۆن تواناي لەسەر نييە ئەوكەسەي تواناي لەسەر هەموو شتێكدا هەيە و بێ سنوورە؟ ئايا كارو ژياني ناو بەرزەخ پێوانەيە لەگەڵ ئەوەي لەدونيادا دەيبينيت ئەمە تەنها نەزانين و گومڕاييە، و بەدرۆخستنەوەي راستگۆترين راستگۆكانە و مل نەدان و بەئەستەم دانان بۆ كارو تواناي خوداي گەورەو ميهرەبان و ئەمەش مەبەست و نيازي نەزان و گومڕاكانە.

ئەگەر يەكێك لەئێمە تواناي هەبوو گۆڕ دەباڵ و سەد باڵ فراوان بكات و زياتر درێژو پاك و بەريني بكات، و فراواني بكات لەسەر خەڵكي و هەر چۆنێكي بوێت وابكات، جا چۆن مل نادات بۆ خوداي گەورەو ميهرەبان كەوا ئەم گۆڕە هەرچۆنێكي بوێت ئاوا فراواني بكات، وە قەدەغەي بكات لەبەرچاوي ئەوەي ئادەميزاد، جا ئەوەي ئادەميزاد بەتەسكي و تەنگي دەيبينێت، كەچي ئەو فراوانترين شتە و بۆنخۆشترين بۆني لێدێت، و گەلێك رووناك و پڕشنگدارە كەچي ئەوان نايبينن.

نهێني ئەو مەسەلەيش لەفراوانبوون و تەسكي و و رووناكي ناوگۆڕ، ئاو و ئاگرەكەي، ئەمە لەڕاستيدا لەڕەگەزي رۆژي دوايي نييە لەو جيهانەدا، خوداي گەورە بەڵكو تەنها لەوێ و لەوێ پێشاني ئەوەي ئادەمي دەدات بەڵام ئەمە كارو فەرماني رۆژي دوايي نييە، لەراستيدا كاتێك سەرپۆشەكەي لەسەر لادەبات بۆئەوەي دڵ و دەروونى تێيدا سەقامگير بێت ئيمان بەهێزتر بێت ببێتە هۆكاري بەختەوەربوونيان، جا ئەگەر پەردەكە لەسەريان لابردرا ئەوا بينينەكە ئاشكرا دەبێت، جا ئەگەر مردوويەك لەنێو خەڵك دابێت ئەوا دوو فريشتەكە قەدەغە ناكرێت لەهاتن بۆلايان و

پرسیارلێکردنی بەبێ ئەوەی ئامادەبووان هەستی پێ بکەن، و مردووەکەش وەڵامییان دەداتەوە بێ ئەوەی کەس گوێیان لێبێت، و کاتێك لێی دەدەن کەسێك نییە لەئامادەبووان لێدانەکە ببینێت، هەروەك کەسێك لەتەنیشت هاوڕێکەی دەخەوێت جا لەخەوەکەیدا سزا دەدرێت و لێی دەدرێت و ئازار دەچێژێت، بێ ئەوەی ئەوکەسەی بەئاگایە لەتەنیشتی ئاگاداری ئەمە بێت لەکاتێکدا کەلە خەو هەڵدەستێت شوێنەواری لێدانەکە بەجەستەیەوە دیارە.

***

(توانینی گەڕاندنەوەی رۆح)

فەرمانی حەوتەم: هیچ قەدەغەکراوێك نییە لەوەی رۆحەکان بگەڕێندرێنەوە بۆکەسی لەسێدارەدراو وە نقوومی ئاوبو وە سووتێندراو، کەچی ئێمەش هەستی پێناکەین چونکە ئەم گەڕاندنەوەش جۆرێکی دیکەیە لەنەزانراوەکان، جا ئەم لەهۆش خۆ چوونە و بێدەنگییە و سەرسامییە زیندوون و رۆحەکانیشییان لەگەڵیاندایە، کەچی ئێمە هەست بەژیانییان ناکەین، و ئەگەر لاشەکانی پارچەپارچە بووبێت ئەوا هیچ قەدەغەکارێك نییە لەسەر ئەوکەسەی توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە کەوا لەو رۆحە بکات پەیوەندی بەهەموو پارچەکانی لەش بکات سەرەڕای دووری و نزیکی نێوانییان، ئەو پارچانەش هەست بەجۆرێك لەئێش و ئازار دەکەن و هەستیش بەخۆشی و شادمانی دەکەن، ئەگەر خودای گەورە هەست بەبێ گیانەکان بدات و درك بە پاڕانەوە بکەن بۆ خودای میهرەبان و بەردی گەورە لەترسی خودای گەورە لەشاخەکان دەکەوێتە خوارەوە، وە چیاو دارو درەخت و ئاو و رووەکەکان کڕنوش بۆ خودای گەورە دەبەن و لێی دەپاڕێنەوەو حەمدو ستایشی دەکەن.

خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدَهِ وَلَـكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾(الاسراء: ٤٤).

واتە: (هیچ شتێك نییە لەم بوونەوەرەدا کە تەسبیحات و ستایش و سوپاسی ئەو زاتە نەکات، بەڵام ئێوە لەتەسبیحات و ستایشی ئەوشتانە تێ ناگەن).

ئەگەر چی تەسبیحاتە کە تەنها بەڵگە بێت لەسەر درووستکارەکە نەیدەفەرموو: ﴿وَلَـكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ واتە: بەڵام ئێوە لەتەسبیحات و ستایشی ئەوشتانە تێناگەن.

جا هەموو ئاقڵمەندێك تێدەگات تێگەیشتنی بەڵگەکەی لەسەر درووستکارەکەیە، خودای گەورەو میهرەبان دەفەرمووێت: ﴿إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ﴾ (ص: ١٨).

واتە: (بەڕاستی ئێمەش کەژو کێوەکانمان بۆ رام هێنابو، ئەوانیش یادو تەسبیحاتی خوایان دەکردو پێکەوە دەیانوتەوە لەدەمەو ئێواران و بەرە بەیانەکاندا).

وە بەڵگەش لەسەر درووستکار تایبەت نییە بەوکاتەدا، هەروەها خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾(سبأ: ١٠).

واتە: (ئەی کێوەکان تەسبیحات و سروودی ستایشی لەگەڵدا بڵێنەوە).

وە خودای میهرەبان دەفەرمووێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ﴾ (الحج: ١٨).

واتە: (ئایا نەتبینیوە و نەتبیستووە کەبەڕاستی هەرکەس و هەرچی هەیە لەئاسمانەکان و زەویدا کڕنوش بۆ خودا دەبەن، هەروەها خۆرو مانگ و ئەستێرەو چیاکان و درەخت و ماڵات و زۆرێك لە خەڵکی).

بەڵگەش لەسەر درووستکراویش تایبەت نییە بەزۆری خەڵك، خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ﴾ (النور: ٤١).

واتە: (ئایا نەتبینیوە کەبەڕاستی هەرچی و هەرکەسی لەئاسمانەکان و زەیدا هەیە، تەسبیحات و ستایشی خوا دەکەن، هەروەها باڵندەکانیش لەکاتێکدا پۆل پۆل بەئاسماندا دەفڕن هەرهەموویان ستایش و پەرستش و تەسبیحاتی خۆیان زانیوە).

جا ئەو پەرستش و تەسبیحاتە راستییەکەو هەر خودای گەورە دەیزانێت لەکاتێکدا نەزانە درۆزنەکان دەیشارنەوەو دانی پیا نانێن.

خودای گەورە رایگەیاندووە هەندێك لە تاشە بەردە گەورەکان لەشوێنی خۆیان لادەچن و لەترسی خودا دەکەونە خوارەوە[١٥٩]، لەراستیدا هەواڵی داوە کە زەوی و ئاسمانەکان هەردووکیان بۆی مۆڵەت دراون، واتە: گوێیان لەقسەکەی ئەوە، ئەوقسەیان لەگەڵدا دەکات و گوێیان لەقسەکەی ئەوەو بەباشیش وەڵامی دەدەنەوە، جا هەردووکیان پێی دەڵێن: ﴿ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾(فصلت: ١١).

واتە:(جا بەئاسمان و زەوی فەرموو فەرمانبەردارو ملکەچ بن، بەخۆشی خۆتان یان بەزۆر بتانخەمەژێر دەسەڵاتی خۆمە؟! هەردوولا خێرا وتییان ملکەچی تۆین و چۆن دەفەرمووێت وادەکەین).

لەڕاستیدا سەحابەکان گوێیان لە تەسبیحاتی ئەو خواردنەبو کە دەیانخوارد[١٦٠]، وە گوێیان لە ناڵەو نرکەی قەدی ئەو دارە وشکەبوو، کەلە مزگەوتەکە دابوو[١٦١]، جا ئەگەر ئەو جەستەیە هەست و شعووری هەبێت، ئەوا ئەو جەستەیەی کە ژیان و رۆحی تێدایە لەمە لەپێشترە، وە خودای پاك و بێگەرد لەو مەنزڵگایەدا پێشانی

---

(١٥٩) سەیری ئایەتی (٧٤) بکە لەسوورەتی (البقرة).

(١٦٠) مسند أحمد: ١/٤٦٠.

(١٦١) سنن الترمذي: (٥٠٥).

بەندەکانی خۆی داوە بەگەڕاندنەوەی ژیانێکی تەواو بۆ لاشەیەك کەوا رۆحەکەی لێـی جیابووتەوەو قسەشی کردووەو رۆیشتووەو خواردنیـشی خـواردووەو هاوسەرگیریـشی کردووەو منداڵیشی پەیا کردووە ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾ (البقرة: ٢٤٣).

واتە: (ئایا نەتبیستووە و نەتڕوانیوەتە ئەوانەی لەترسی مردن لـەماڵ و شـوێنەواریان دەرچوون، لەکاتێکدا کە هـەزارەها کەسـیش بـوون، ترسـان لـە بەرەنگاربوونـەوەی دوژمن، خواش فەرمووی پێیان بمرن! دوای ئەوەی مردن پاشان زیندووی کردنەوە).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِـي هَـَذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ (البقرة: ٢٥٩).

واتە: (یاخود وەك ئەوکەسەی تێپەڕی بەلای شارۆچکەیەکدا کەهـەموو خانووەکـانی بەسەر سەقفەکانیدا تەپی بوون، لەبەر خۆیەوە وتی ئاخۆ خوای گەورە چـۆن خـەڵکی ئەم شارۆچکەیە لەدوای مردنیان زیندوو دەکاتەوە؟! ئەو کەسە عوزەیر پێغەمبەر بوو ، یەکسەر خوای گەورە سەد ساڵ مراندی و پاشان زیندووی کـردەوە و پێـی فـەرموو چەند مایتەوە؟ عوزەیر وتی رۆژێك یان کەمتر لەرۆژێك ماومەتەوە).

هەروەك کوژراوانی نەوەی ئیسرائیل، یان ئەوانەی وتیان بەموسی: ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾ (البقرة: ٥٥).

واتە: (ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پێ ناهێنین تاوەکو بەئاشکرا و بەچاوی خۆمان خوا نەبینین).

جا خوا ئەوانی مراند و پـاش مردنیـان زینـدووی کردنـەوە، هـەروەك (أصـحاب الكهف) و چیرۆکی ئیبراهیم و چوار باڵندەکە، کە خـودای گـەورە ژیـانێکی تـەواوی گەڕاندەوە بۆئەو جەستانە پاش ئەوەی بەمردن سارد بوونەوە، جا چۆن رێگری دەکرێت لەو توانا لەبن نەهاتووەی کەوا ژیان پاش مردنی بگەڕێنێتەوە، وە ئایا مـل نـەدان و

ئینکـــاریکردنی ئەوانـــە تـــەنها بـــەدرۆ خـــستنەوەو یـــاخیبوون و ســـپڵەیی نییـــە؟ سەرکەوتنیش لەلایەن خواوەیە.

❊❊❊

(لەڕاستیدا سزای گۆڕ ناونیشانێکە بۆ سزای بەرزەخ)

فەرمانی هەشتەم: دەکرێت بزانرێت کەوا سزای گۆڕو خۆشییەکەی ناوێکە بۆ سزای بەرزەخ و خۆشییەکەی، ئەوەی کە لەنێوان دونیـــاو ڕۆژی دواییدایـــە، خـــودای گـــەورە دەفەرمووێ: ﴿وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ (المؤمنون: ١٠٠).

واتە:(بەڵکو دەبێت لەژیانی بەرزەخدا لـەنێوان مـردن و زیندوبوونـەوەدا تـا کاتێـك زیندو دەکرێنەوە چاوەڕێ بێت).

ئەم بەرزەخەش خاوەنەکەی شانازی پێوەدەکات لەسەر ژیانی دونیاو ڕۆژی دوایـی، وە ناونراوە بەسزای گۆڕو نیعمەتەکەی یـان ئـەوەتا باخێکـە لەباخـەکانی بەهەشـت یاخود دۆڵێکە لەدۆڵەکانی ئاگر بەهۆی زۆرینـەی بوونـەوەر، جـا کەسـی هەڵواسـراو یاخود سووتێنراو و نقووم بو لەئاوداو ئەوانەی دڕندە و باڵنـدە خواردوویانـە هـەموو ئەوانـە کردەوەکانییـــان پـــشکی ســـزای گـــۆڕ یـــاخود نیعمەتەکـــەی بەردەکـــەوێت لەبەرزەخدا.

هەندێك لە پێشینەکان وا گومان دەبەن ئەگەر یەکێك لاشەکەی بسووتێ بـەئاگر و ببێتە خۆڵەمێش و تۆزەکەی بکرێتە ناو دەریا و بەهەوادا بڵاوببێتـەوە ئـەوا ڕزگـاری دەبێت لەسزای گۆڕدا، بەڵام خـودای گـەورە فـەرمان بـە دەریاکـان دەکـات ئـەوەی تیایەتی کۆی بکاتەوە، وە فەرمان بە وشکانی دەکات ئەوەی تیایەتی کۆی بکاتـەوە، پاشان دەفەرمووێت: هەڵسەوە ئـەوەی جـێگیر کـراوە لـەنێوان دەسـتەکانی بـەزەیی خودای میهرەبان، جا پرسیاری لێدەکرێت: چـیت بـەکۆڵتا داداوە لـەوەی کردووتـە؟

دەڵێت: ئەی خودایە تۆ لەهەموو کەس زاناتری تەنها ترسان و ملکەچی لەتۆ، رەحمەتی خوا دوورە پەرێزنابێت لەوەی رەحمان پێبکات، لەوکاتەدا سزای گۆڕ و نیعمەتەکەی بەسەر ناچێت بۆئەو بەش و پارچانەی کەلەو حاڵەتەدا وای لێهاتووە هەتاکو ئەگەر مردووەکە بەسەری درەختەکانەوە هەڵواسرابێت لەبەر بای شەماڵ ئەوا لاشەی پشکی دەکەوێت لەسزاو ئازاری بەرزەخ، و ئەگەرچی پیاوی چاکەکار بخرێتە ناو تەنوورێك لەئاگر ئەوا لاشەکەی و رۆحەکەی تووشی نیعمەت و خۆشگوزەرانی دەبێت لەژیانی بەرزەخدا، جا خودای گەورە ئەو ئاگرەی بۆ مردووەکە سارد و سەلامەت دەکات، بای شەماڵیش بۆ ئەوەی دیکە دەکاتە ئاگر و گڕکان.

***

(گەڕانەوەی مردو وە زیندوبوونەوەی یەکەم)

فەرمانی نۆیەم: لەڕاستیدا مردو دەگەڕێتەوە و جاری یەکەمیش زیندوو دەکرێتەوە، جا بۆیە خودای میهرەبان بۆنەوەی ئادەمیزاد دوو گەڕانەوەو دوو زیندوبونەوەی داناوە لەهەردووکیاندا بەکارو کردەوە خراپەکان سزا دەدرێن و بەکاروکردەوە باشەکانیش پاداشت دەکرێن.

زیندوبونەوەی یەکەم: جیابونەوەی رۆح لەلاشە و چارەنووسی بۆ رۆژی لێپێچینەوەی یەکەم.

زیندوبونەوەی دووەم: ئەو رۆژەیە خودای گەورە رۆحەکان بۆ لاشەکانیان دەگەڕێنێتەودو لەگۆڕەکەشیدا زیندووی دەکاتەوە بۆبەهەشت یاخود بۆ ئاگر، ئەمەش حەشر و کۆکردنەوەی یەکەمە، وە ئەمەش لەحەدیسێکی سەحیحدا هاتووە: (وتۆمن

بالبعث الآخرة) [١٦٢]. واته:(لەڕاستیدا دەبێت باوەڕت هەبێت بەزیندوبوونەوەیەکی دیکە).

جا زیندوبوونەوەی یەکەم ئەوا کەس ئینکاری ناکات، و زۆربەی خەڵکی ئینکاری پاداشتی نیعمەت و سزا تێیدا دەکەن، بێگومان خودای گەورە باسی ئەو دوو قیامەتەی کردووە، ئەوانیش قیامەتی بچوك و قیامەتی گەورەن لە سوورەتی (المؤمنون) و سوورەتی (الواقعة) وە سوورەتی (القیامة) و سوورەتی (المطففین) و سوورتی (الفجر) وە هەندێك سورەتی دیکەش، بێگومان ئەمەش ویستی خودای گەورەو میهرەبانە بە دادپەروەری و حیکمەتەکەی کەوا دوو رۆژی پاداشت داناوە پاداشتی چاکەکاران و پاداشتی خراپەکاران، بەڵام پاداشتی کۆتایی ئەمە دەبێتە زیندوبوونەوەی دووەم لەرۆژی کۆتایی و جیهانی دووەمە وەك خودای گەورە دەفەرموویێت:﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾(آل عمران: ١٨٥). واته: (هەموو کەس دەبێت بمرێت و مردن بچێژێت، تەنها لەرۆژی قیامەتدا کرێ و پاداشتتان بەتەواوی پێ دەدرێت).

لەڕاستیدا دادوەریەکی ویست و گونجاوەو ناوە جوانەکانیشی واجب کراوە و پیرۆزیەکەشی تەواوەو خۆشی و خۆشگوزەرانی و نیعمەتەکەی بۆئەو لاشەو رۆحانەیە کە هاوکارو پشتگیری ئەو ئاینەن، وە سزاو ئازاری ئەو لاشە و رۆحانەیە کە دژایەتی ئەو ئاینە دەکەن، بێگومان لاشەو رۆحەکەی نیعمەت و خۆشی دەچێژن بۆ ئەوکەسانەی گوێ رایەڵن و بۆی گونجاوەو لاشە و رۆحی ئەوکەسانەی کافرن لەئێش و ئازاردان بەوەی شایەنیەتی.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (فیفتح لە باب الی الجنة، فیأتیە من روحها ونعیمها) واته:(لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەبەهەشت بۆ دەکرێتەوە، جا لەوێوە نیعمەت و خۆشی بۆ رۆحەکەی دەێت).

([١٦٢]) مسلم: (٩).

دەربارەی کافریشدا دەفەرموویت: (فيفتح لـه بـاب الى النـار، فيأتيـه مـن حرهـا وسمومها) واتە:(لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەئاگر بۆ دەکرێتەوە، جا لەوێوە گـەرمی و گڕەکەی بۆدێت).

بێگومان زانراوە کەوا لاشەش لەو دەرگایەدا پـشکی خـۆی وەردەگرێـت هـەروەك رۆح پشکی خۆی وەردەگرێت، جا لەودەرگایەدا قیامەتی بۆ دێتـە ژوورەوە و شـوێنی خۆی دەبینێت.

***

ئەمەش وتەی پرسیارکارێکە: حیکمەتی سزای گۆڕ لە قورئاندا باس نەکراوە لەگەڵ ئەوەی پێویستی زۆر هەیە بۆ ئەوەی بیزانیت و باوەڕی پێ بهێنیت بۆ ئەوەی لێ ئاگادار بکرێیتەوە و لێی بترسیت؟

جا وەڵامیش لە دوو رووەوەیـە: بـە کـورتی و بـە گـشتی وە بـە درێـژی و بـە فراوانی.

ئـەوەی بـە کورتیـە ئەوەیـە خـوای گـەورە و میهرەبـان دوو وەحـی بـۆ سـەر پێغەمبەرەکەی دابەزاندووە و لەسەر بەندەی خۆی واجـبی کـردووە بـاوەڕی پێیـان بهێنێت و کاریـان پـێ بکـات، وە ئـەوانیش قورئـان و حیکمەتـە خـوای گـەورە دەفەرموویت: ﴿وَأَنزَلَ اللّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (النسـاء: ١١٣).

واتە: (خوای گەورەش قورئـان و دانـایی بـۆ دابەزانـدوویت و فێـری ئـەو شـتانەی کردوویت کە جاران نەتدەزانی).

هەروەها دەفەرموویت: ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (الجمعة:٢) واتە: (هەر ئەو زاتەیە لە ناو خەڵکێکی نەخوێندەواردا پێغەمبـەرێکی لـە خۆیـان رەوانـە کـردووە ئایەتـەکانی

قورئانەکەی ئەویان بەسەردا دەخوێنێتەوە و دڵ و دەروون و رواڵەت و ئاشکرا و نادیاریان پوختە دەکات، فێری قورئان و دانایی و شەریعەتیان دەکات).

وە هەروەها دەفەرموێت ﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾ (الأحزاب: ٣٤) واتە: (هەرچی لە ماڵەکانتاندا دەخوێندرێتەوە لە قورئان و فەرموودە یادی بگرن و فەرامۆشی مەکەن وباسی بکەن بۆ خەڵکی).

کتێبیش بریتییە لە قورئان، حیکمەت و داناییش بریتییە لە سوننەت، ئەمەش بە هاودەنگی پێشینەکان، ئەوەش پێغەمبەر(ﷺ) لە بارەی خودای گەورە هەواڵی پێداوە ئەمە لە پێویستیەکانی دانپیانان و باوەڕپێکردنیەتی، کەوا خودای میهرەبان لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی رایگەیاندووە، ئەمەش بنچینە و بناغەیەکی یەکدەنگییە لە نێوان موسڵمانان کەس ئینکاری ناکات تەنها ئەوانەی لە ئیسلام دا نین، وە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إني أوتيت الكتاب ومثلهُ معهُ) [١٦٣].

واتە: (بێگومان من قورئانم بۆ هاتووە و هاوشێوەکەشی لەگەڵدایە).

بەڵام وەڵامی بە درێژی و فراوانی ئەوا نیعمەتی بەرزەخ و سزاکەی لە قورئاندا باسکراوە بەبێ دیارکردنی ناوەکە، جا لەوانە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ (الأنعام: ٩٣).

واتە: (خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لە ئێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە)، فریشتەکانیش دەستییان لێ دەکەنەوە و لێیان دەدەن و (پێیان دەڵێن): ئا دەی گیانتان بدەن بە دەستەوە، دەی رۆحتان دەرکەن، ئەمڕۆ لە تۆڵەی (خوانەناسیتاندا) سزا و ئەشکەنجەی ریسوایی و شەرمەزاری دەدرێن، چونکە

(١٦٣) سنن أبي داود (٤٦٠٤)، ومسند أحمد: ١٣١/٤

شتی ناحەقتان بەدەم خواوە هەڵدەبەست و خۆتان بـە گـەورە دەزانـی لەبەرامبـەر ئایەت و فەرمانەکانی خوادا و لوت بەرزیتان نەیدەهێشت باوەڕی پێ بهێنن).

ئەمەش وتەی ئەمانە لە کاتی مردندا، بێگومان فریـشتەکان رایانگەیانـدووە و راستگۆن لەو کاتەدا ئەوان سزایەکی بە ئازارییان دەدەن ئەگەرچی دواش بکەون لـە دابڕانی دونیادا و راستیشە کە بەوان دەڵێن: ئەمڕۆ تۆڵەی سزاکە وەردەگرن.

لەو بارەوە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ * النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ (غافر: ٤٥-٤٦)

واتە: (جا خوای گەورە ئەو ئیمانداره ژێرەی پاراست لە پیلانی خراپ و دڕندانەیان، دار و دەستەی فیرعەونیش زۆر سەختیان تووش بوو، ئـاگری دۆزەخـە، بـەیانیان و ئێواران نیشانیان دەدرێت، یاخود پیایاندا دەچزێنێت، لە (جیهانی بەرزەخـدا) رۆژی قیامەیش فەرمان دەدرێت، ئادەی تـاقم و دەسـتەی فیرعـەون بخەنـە نـاو ئـێش و ئازاری زۆر ناخۆشەوە).

جا لێرەدا بە راشکاوی باسی سزای هەردوو جیهان دەکات کە جگە لە زاتی ئـەو نەبێت هیچ کەسێك بەرگە و توانای ئەو کارەی نییە.

هەر لە بارەی ئەوانەوە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ * يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ * وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَاباً دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (الطور: ٤٥-٤٧).

واتە: (وازیان لێ بهێنە هەتا بەو رۆژەی دەگەن، کە تیایدا تیـا دەچـن و لاڵ و پـاڵ دەکەون، ئەو رۆژە ئیتر فـێڵ و تەڵەکـەیان بـە هـیچ جۆرێـك فریایـان ناکـەوێت و سەرکەوتوو سەرفراز نابن، بێگومان بۆ ئـەو کەسـانەی سـتەمیان کـردووە سـزای تریش هەیە بێجگە لەوەی کە جارجار بۆیان پێش دێت پێش تیاچـوونی یـەکجاری، بەڵام زۆربەیان نەفامن و نازانن).

ئەمەش لەوانەیە مەبەستەکەی: سزاکەیان لە دونیادا بە کوشتن و شتی لەم بابەتە بێت، وە مەبەست لێیان جیهانی بەرزەخە، ئەوەش دەرکەوتووە، چونکە زۆربەی ئەوان مردوونە و لە دونیا سزا نەدراون، وپێیان دەڵێن: ئەوەی ئاشکرایە کاتێك یەکێك لەوان مرد لە بەرزەخدا سزا دەدرێت و ئەوەی لەوان ماوەتەوە لە دونیادا بە کوشتن و شتی دیکە سزا دەدرێت، جا ئەمەش پەیمانێکە بە سزادانیان لەدونیا و لە بەرزەخدا.

دیسان دەربارەی ئەوانەوە دەفەرمووێت: ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (السّجدة: ٢١).

واتە: (سوێند بە خوا ئێمە تاڵا و لە دونیادا دەکەین بە گەرووییاندا، بێجگە لە سزای ریشەکەنکردنیان، بۆ ئەوەی هۆش و بیر بکەنەوە بیرێك بکەنەوە بگەڕێنەوە بۆ لای ئیمان).

لە بارەی ئەو ئایەتە هەندێك بیانوو دەردەبڕن لەوانە عەبدوڵڵا کوڕی عەبباس لەسەر سزادانی ناوگۆڕ، بڕوبیانووشییان لەبارەی ئەم شتەوە، چونکە ئەوە سزادانە لە دونیادا و داوایان لێ دەکرێت لە کوفر بگەڕێنەوە بۆ لای ئیمان، بەڵام لە تێگەیشتن لە قورئان و تێگەیشتن لێی بە وردی ئەوانە سزای گوڕیشیان هەیە، خودای گەورە رایگەیاندووە کە بۆ ئەوان دوو سزا هەیە سزای بچووك و سزای گەورە، خودای گەورە هەواڵی داوە کەوا هەندێك سزای بچووکییان دەدرێت بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە.

ئەمەش هاوڕێیە لەگەڵ فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) : (فيفتح لە طاقة إلى النّار فيأتيه من حرّها و سمومها). واتە: (جا لە گۆڕەکەیدا کەوانەیەك یاخود دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە، جا لەو دەرگایەدا لە گڕ و گەرمای ئاگرەکەی بۆ دێت).

ئەیفەرموو: (گڕ و گەرماییەکەی) بۆ دێت بەڵکو دەفەرمووێت: (لە گڕ و گەرماییەکە) هەوای گەرمی بۆ دێت، جا ئەوەی گەیشتبێت بە جیهانی بەرزەخ و زۆربەشیان ماون، ئەوانەشی دوژمنایەتی خوا دەکەن لە دونیادا هەندێك سزادراون، زۆربەشیان لەوان ماون و سزای گەورەتر چاوەڕێیانە.

هەر لە بارەی ئەمانە: خودای گەورە و میهرەبان دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ * وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ* وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ *فَلَوْلَا إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ * تَرْجِعُونَهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ * فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ * فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ * وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ * فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ * وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ * فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ * وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ * إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ * فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾ (الواقعة: ٨٣-٩٦).

واتە: (باشە ئێوە بۆ بیرناکەنەوە، ڕۆژێك دێت کە ڕۆحتان دەگاتە گەروتان ئێوەش بە دەوری ئەو کەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشە دەکەن و سەرنج دەدەن لە کاتێکدا لە ئێمە لە ئێوە نزیکترین لێی بەڵام ئێوە نامانبینن خۆ ئەگەر ئێوە زیندوو ناکرێنەوە و پاداشت نادرێتەوە، ئەو ڕۆحەتان دەگێڕایەوە ئەگەر ڕاست دەکەن و دەسەڵاتتان هەیە جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لە سەرەمەرگدایە نزیکیان و خۆشەویستانی ئێمە بێت ئەوە ئیتر خۆش و کامەرانی و ئاسوودەیی بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەت چاوەڕێیەتی خۆ ئەگەر لە دەستەی ڕاستانیش بێت ئەوە لەلایەن دەستەی ڕاستانەوە سڵاوت پێشکەش دەکرێت بەڵام ئەگەر لە دەستەی ئەوانە بێت کە گومڕان و بڕوایان بە بەرنامەی خوانیە بە ئاوی کوڵ و پێشوازی دەکرێت دەگەیەنرێتە دۆزەخ بە ڕاستی ئەوەی کە باسمان کرد حەقیقەت و ڕاستەقینەیە و دوور لە گومانە کەواتە ستایش و سوپاسگوزاری پەروەردگاری گەورە بکە).

تا لێرەدا باسی حوکم و یاساکانی رۆح دەکات لە کاتی مردندا، هەر لـە یەکـەم سورەتدا باسی حوکمەکانی رۆژی گەڕانەوە گەورە دەکات، کە رۆژیی دوایـیە، ئەمـە بۆیە باسکرا بۆ پێشکەوتنی مەبەست و نیازەکەیـە بـۆ پاراسـتن و ئاگادارکردنـەوە چونکە ئەمە لە هەموویان گرنگترە باسی لێوە بکرێت، وە لە کاتی مردنـدا بۆیـان کردووە بەسێ بەش، هەروەك لە رۆژی دواییدا بۆیان کردووە بەسێ بەش.

هەروەها لە بـارەی ئەوانـەوە خـوای گـەورە فەرمـوویـەتی: ﴿يَـا أَيَّتُهَـا الـنَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَـادْخُلِي فِـي عِبَـادِي * وَادْخُلِـي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠)

واتە: (ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کـە تۆ لەو رازیت و ئەویش لە تۆ رازی نییە، وە بچۆرە ریـزی بەنـدە چـاکە نـازدار و بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بە هەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

لە راستیدا پیشینەکان رایان جیـاوازە کـەی ئەمـەیان پـێ دەوترێـت، بەشـێك دەڵێن: لە کاتی مردندا پێیان دەوترێت، وتەکەش ئاشکرایە لەگـەڵ ئەمانەیـە، جـا ئەمانەش وتەیەك بە دڵ و دەروون دەوترێت لەو کاتەی رۆح لەلاشەی جیاکراوەتەوە، لێـی هاتۆتـە دەرەوە، وە ئـەو فەرموودەیـەی خـوای گـەورە: ﴿فَـادْخُلِي فِـي عِبَادِي﴾(الفجر: ٢٩)

هاوشێوەی ئەو فەموودەی پێغەمبەر(ﷺ) : (اللهم الرفيق الأعلى) [١٦٤].

ئەگەر تۆ دەتەوێت بیر لە رووداوەکانی سزا نیعمەتی ناو گۆڕ بکەیتـەوە و لێـی وردببیتەوە ئەوا بگەڕێوە بۆ قورئان بە درێژی و بە پوختی باسی دەکـات وە خـوای گەورەش هاوکارو یاریدەدەرە.

***

([١٦٤]) مسلم: (٢٤٤٤)، وتەی: الرفيق الاعلی، بە مانای بەهەشت، یاخود پێغەمبەران دێن.

ئەمەش وتەی پرسیارکارێکە:
ئەو هۆکارانە چین کەوا خاوەنی گۆڕەکان پێی سزا دەدرێن؟

وەڵامەکەش لە دوو رووەوەیە: بە کورتی و بە پوختی وە بە درێژی و بەفراوانی.

ئەوەی بە کورتییە ئەوانە سزا دەدەین لەسەر ئەو تاوانانەی بە نەزانی بەرامبەر خودای گەورە کردوویانە، و سەرپێچی فەرمانەکانی خوا دەکەن، جا خودای گەورە رۆحێك سزا نادات کەوا دەیناسێت و خۆشی دەوێت و فەرمانەکەی جێبەجێ کردووە و دوورکەوتۆتەوە لەوەی خودای گەورە نەهی لێ کردووە، هەروەها لاشەیش هەرگیز سزا نادرێت، کەوایە سزای گۆڕ و سزای دوا رۆژ نیشانەی تورەبوونی و رق هەڵسانی خوای لەسەر بەندەی خۆی، جا هەرکەسێ خودا لێ تورە بێت و رقی لێ هەڵسانی خوا لەسەر لە بەرزەخدا دەدرێت، جا تاوانەکەی کەم بێت یاخود زۆر بێت، باوەرپێکراوە بێت یاخود درۆزن بێت.

بەڵام وەڵامی درێژی وبەفراوانی: لە کاتێکدا پێغەمبەرﷺ هەواڵی دا لەبارەی ئەو دوو پیاوەی کەبینی لە گۆڕەکانیان سزا دەدرێت، یەکێکیان لەناو خەڵکیدا دوو زمانی دەکرد، ئەوەی دیکەیان خۆی لە پاك راگرتنی میز نەدەپاراست، کە ئەمەش وازهێنانە لە پاکراگرتن کە واجبێکە، ئەمەش هۆکاری ئەو کارەی بوو بە زمانی خۆی دووژمنداری و دژایەتی لە ناو خەڵك بڵاو دەکاتەوە ئەگەرچی پیاوێکی راستگۆش بووبێت.

لەوەدا ئاگادارکردنەوەیەکە لەسەر ئەو رووداوەی کە لەنێوانیان دا بە درۆ و بوختان شایەدی بە ناهەق دژایەتی و کاری نارەوا بڵاودەکاتەوە کە گەورەترین سزای لەسەرە. هەروەها خۆ نەپاراستن لە میزکردن ئاگادارکردنەوەیەکە لەسەر

ئەنجامنەدانی نوێژکردن چونکە خۆ نەپاراستن و خۆ پاك راگرتن لە میزکردن هەندێك مەرج و واجبات لادەبات و ناهێڵێت.

ئەمەش توندترین سزای لەسەرە، و لە حەدیسێکی شوعبەدا، یەکێك لە سزا دراون کەوا گوشتی خەڵکی دەخوارد ئەمەش بوختان کردنەو هەروەها نەمیمی و دووزمانیش، هەروەها لە حەدیسێکی ئیبن مەسعودﷺ دەڵێت کاتێك قامچییێکی لێ دەدرێت گۆڕەکەی یەکپارچە دەبێت بە ئاگر. ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە تەنها یەك نوێژ بەبێ دەستنوێژ کردووە و بەلای ستەم لێکراوێکدا تێپەڕیوە ستەمەکەی لەسەر لانەبردووە و سەری نەخستووە.

لە سەحیمی بوخاریدا لە حەدیسێکی سرەدا هاتووە لە بارەی سزادانی ناوگۆڕ ئەوانەی درۆزنن و درۆ دەکەن سزا دەدرێن، سزادانی ئەو کەسەی قورئان دەخوێنێت و پاشان بەشەو دەخەوێت کەچی لە رۆژدا لەبیری دەچێتەوە کاری پێناکات، وە سزادانی ئەو پیاو و ئافرەتانەی زینا دەکەن، وسزادانی ئەو کەسانەی پارەی ریبا دەخۆن، هەروەك پێغەمبەرﷺ لە جیهانی بەرزەخدا ئەمانەی بەچاوی خۆی ببینی.

لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرەﷺ دەگێڕێتەوە وا باسکراوە کەوا تێیدا ئەو نەتەوانەی بەبەرد سەریان دەشکێنرا بەهۆی ئەوەی سەریان گران دەکرد لە نوێژ کردن، و ئەوانەی لە نێوان خواردنی گیایەکی دڕکاوی وشك و خواردنی درەختی زەقومن کە لەناو سکیاندا دەکوڵێت لەبەر ئەوەی زەکات لەماڵەکانیان دەرناکەن، وە ئەوانەی گۆشتی بۆگەن و مرداروەبوو دەخۆن بەهۆی زیناکردن و داوێن پیسییان، و ئەوانەی لێوەکانیان بە مەقاشی ئاسن دەبڕن لەبەر هەستانیان بە فیتنە و ئاشوب بەهۆی وتاردان و قسە کردن لەنێو خەڵکدا.

ئەوانەی پشکۆی ئاگر دەخرێتە دەمیانەوە و لە خوارەوەیان دێتەوە ئەوانەن کە ماڵی هەتیوو بە ناهەق دەخۆن.

و ئەوانەی بە مەمکیان هەڵواسراون ئەوانەن کە زینا و داوێن پیسییان کردووە.

و ئەوانەی نینۆکیان لەمس دروستکراوە دەم و چاوو سنگیان پێ دەڕننەوە، ئەو کەسانەن کە بەدوای نامووسی خەڵك دەگەڕێن.

جا دووزمان و درۆزن و بوختانکەر و شایەدی دانی بە درۆ، بانگەوازکردن بۆ بیدعە شتی زیادکراو و قسەکردن لەسەر پێغەمبەر(ﷺ) کەوا هیچ زانیاری لەسەر نییە، و سەرکێشی کردن لە قسەکانیدا، و خواردنی ریبا و خواردنی ماڵی هەتیو بە ناهەق، وە خواردنی ماڵی حەرام لە ڕێگای رەشوە و بەرتیل وەرگرتن و زۆری تریش ئەمانە هەموو سزای ناوگۆڕ دەدرێن لە جیهانی بەرزەخدا.

خواردنی ماڵی برا موسڵمانەکەی بە ناڕەوا یاخود ماڵی شەریك و هاوپەیمانەکەی وە خواردنەوەی ماددەی بێ هۆشکەر و داوێن پیسی و نێربازی و خیانەت و جاسوسی، وە ستەمکار و فێڵباز و تەڵەکەباز و ساختەکار وەرگرتنی پارەی سوو خۆری و ئەوەی دەیدات و نووسەرەکە و هەردوو شایەدەکە و هەموو ئەوانەی کار لەو مەسەلەیەدا دەکەن، وە کردنی کارە قەدەغەکراوەکان.

ئەوانەی موسڵمانان ئەزیەت و ئازاردەن و ئەوانەی بەدوای نامووسیان دەکەون و ئەوەی حوکم بە غەیری ئەو شتە دەکات کە خوا دەیابەزاندووە، وە فەتوا دان بە پێچەوانەی شەرعی خودای گەورە، و هاوکاری کردن لەسەر تاوان و دژایەتی کردن، و کوشتنی بەناهەق کە خودای گەورە حەرامی کردووە، وە کەسی مولحید و بێ دین لە مزگەوتەکان و کەعبە و شوێنە پیرۆزەکان، ئەوانەی کار ناکەن بە حەقیقەتی ناوە پیرۆزەکانی خوا و سیفەتە جوانەکانی، وە ئەوانەی بێ دینی دەکەن و بڵاوی دەکەنەوە ئەوانەی شیوەن و واوەیلا دەکەن و ئەوانەش گوێی لێ رادەگرن، ئەوانەی ئەو گۆرانیانە دەڵێت کە خوا و پێغەمبەر(ﷺ) حەرامی کردووە و ئەوانەش گوێی لێ رادەگردن، ئەوانەی مزگەوت لەسەر گۆڕەکان دروست دەکەن و مۆم و چرای لەسەر هەڵدەکەن و دەیرازێننەوە، ئەوانەی فێڵ لە تەرازوو دەکەن بۆ

دەستکەوتنی پارەی زیاتر ئەگەر بۆ خەڵکیش بکێشن دیسان فێڵی لێ دەکەن و زۆردارەکان و خۆبەزلزانەکان و دووڕووەکان و غەیبەتکاران و ئەوانەی تەعلیق و توانج لە خەڵکی دەدەن.

ئەوانەی دەبنە دەردو و بەڵا لەسەر پێشینەکان و ئەوانەی دەچنە لای فاڵگرەوە دەستگرەوە و جادوبازی و پرسیار لێ دەکەن و باوەڕییان پێ دەهێنن، و ئەوانەی هاریکاری زوڵم و ستەم دەکەن و دواڕۆژی خۆیان بە پارەیەکی کەم دەفرۆشن، و ئەوانەی ئەگەر بە ناوی خوا ترسێندران و بە بیریان هێنایەوە چاویان ناگرێت و لە تاوان دوورناکەونەوە، ئەو کەسەی بە فەرمودەی خوا و پێغەمبەر(ﷺ) داوای هیدایەتی و ڕێنموویی لێ دەکەن بەڵام هیچ وەرناگرێت و نایەتە سەر ڕێگای راست و سەری خۆی پێ بەرزناکاتەوە، و ئەو کەسەی قورئانی بۆ دەخوێندرێتەوە ئەوا هیچ کاریگەری لەسەر نابێت و لەوانەشە بارگرانتربێت.

ئەو کەسەی سوێند بە خوا بخوات درۆ دەکات، بەڵام ئەگەر سوێند بە گەورەیی خۆی یاخود بە نزیکێکی خۆی یان بە کەسێك کەوا خۆشی دەوێت بخوات ئەوا درۆ ناکات ئەگەر چی هەڕەشەشی لێ بکرێت یاخود سزاش بدرێت.

ئەو کەسەی شانازی بە یاخی بوون و تاوانی خۆی دەکات و لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، و ئەوانەی باوەڕت پێیان نیە ماڵ و ناموسی خۆت لەلای ئەمانەت بدەیت، ئەوانەی زمان پیسی دەکەن و خراپەکاری پێ دەکەن و خەڵکی خۆیان لە شەڕ و خراپەی دەپارێزن، و ئەوەی نوێژ دوا دەخات بۆ کاتێکی دیکە و پەلە لە نوێژەکە دەکات و هیچ یاد و زیکری خوای تێ ناکات، هیچ کاتێك لە ماڵەکەی زەکاتی لێ دەرناکات و خۆی پاك و خاوێن ناکاتەوە، و هیچ کاتێك گوێ ناداتە ئەوەی ئایا ئەو ماڵ و پارە و پووڵەی دەستی کەوتووە، لە حەڵاڵە یاخود لە حەرام دەستی کەوتووە، پەیوەندی خزمایەتی و بەزەیی نایەتەوە بە هەژار و نەدار و بێوەژن و هەتیوو و ناژەڵاندا.

بەڵكو پاڵ بە هەتیووەوە دەنێت و هانی کەسیش نادات کە خواردن و خۆراك ببەخشێت بەهەژار و نەداران و ئەوانە خۆیان لەناو خەڵكیدا دەردەخەن و قەدەغەی هەموو چاکە و کۆمەك و هاوکارییەك دەکەن و خۆی خەریك دەکات بە عەیبی خەڵکی و ئاگای لە عەیبی خۆی نیە، خۆی خەریك دەکات بە تاوانەکانی خەڵکی و ئاگای لە تاوانی خۆی نییە، جا هەموو ئەوانە و نموونەی ئەوانە لە گۆڕەکانیاندا سزا دەدرێن بەهۆی ئەو تاوانانەیەوە بە گوێرەی زۆری و کەمی و بچووکی و گەورەیی تاوانەکانیان.

کاتێك زۆرترین خەڵك لەم حاڵەتەدان، ئەوا خاوەنی گۆڕەکانیان لە ئێش و ئازاردان، وکەسی براوە لەناویاندا کەمن، جا دەرەوەی گۆڕەکان بە خۆڵ داپۆشراوە کەچی ناوەڕۆکەکەی گشتی ئێش و ئازار و ئاخ هەڵکێشانە، دەور و پشتی گۆڕەکە خۆڵ و بەردی نەخش کراوە کەچی لەناو هەناویدا بەلاّ و کارەسات و سزادانە، سوێند بە خوا ئەمانە گشتی ئامۆژگاری کراون بەوەی کەوا دونیایان دەڕازاندەوە و ئاوەدانیان دەکردەوە و پێیان دەوترا ئەو خانووە ئاوەدان بکەنەوە کە ئێوە بەپەلەن بۆی بچن کە ئەو گۆڕەیە ئێستا تێیدان و خانووەکانیشیان بۆ یەکێکی دیکە بەجێ هێشتووە، ئەمەش جیهانی وەرگرتنی کردەوەکانە، و کۆگای کردەوەکانە لەوەی چاندووتانە و ئەمەش شوێنی پەڕینەوەیە بۆ باخێك لە باخەکانی بەهەشت یاخود دۆڵێك لە دۆڵەکانی دۆزەخ.

***

ئەو هۆكارانە چین دەبێتە هۆی رزگار بوون لە سزای گۆڕ؟

دیسان وەڵامەکەی لە دووڕووەوەیە: بە کورتی و بەدرێژی وەڵامەکەی بە کورتی: ئەو دوورکەوتنەوەیە ئەو هۆکارانەن کەوا سزای گوڕ بە سەریدا تێدەپەڕێت، و لە سوودمەنترینی ئەو پیاوەیە کاتێك دەیەوێت بخەوێت تەنها بۆ خودا یەك کاتژمێر لە خۆی بپرسێتەوە و موحاسەبەی خۆی بکات لەوەی لەو رۆژەدا زەرەرەمەندبووە یاخود سوودی پێ گەیشتووە، پاشان لەنێوان خۆی و خوای گەورە تەوبەی نەصوح نوێ بکاتەوە، جا لەسەر ئەو تەوبەیەدا بخەوێت.

ئیمانی پتەو و خۆراگر بێت ئەگەر لەخەو هەڵسا نەگەڕێتەوە سەرئەو تاوانەی کردوویەتی، و هەموو شەوێ ئەم کارە بکات، جا ئەگەر لەسەر ئەو تەوبەیە شەوەکەی مرد ئەوا لەسەر تەوبە دەمرێت.

ئەگەر لە خەویش رابوو ئەوا بۆ کاروکردەوەی چاك بۆ دوارۆژەکەی کار دەکات دڵخۆشە بەوەی کە ئەجەلەکەی دواکەوت تاوەکو پێشوازی لە خوای خۆی بکات و ئەوەی لە دەستی داوە بیگەڕێنێتەوە، بۆ بەندەش لەو خەوەدا سوودمەندترینە، نەخاسمە ئەگەر لەو کاتەدا خۆی بە یادو و زیکری خوا سزا دا و هەر لەو خەوەشدا ئەو سوننەتە بەکار دەهێنێت کە لەلایەن پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە[١٦٥] تاوەکو خەو بەسەریدا زاڵ دەبێت، جا ئەوکەسەی خوای گەورە خێری بۆ بوێت ئەوا سەرکەوتووی دەکات، ولا قوة الآ بالله.

وەڵامەکەشی بە درێژی: هەندێك لە حەدیسەکانی پێغەمبەر(ﷺ) باس دەکەین کە تێیدا لە سزای گۆڕ رزگاری دەبێت.

لەوانە: سەلمان (رەزای خوای لێ بێ) گێڕایتیەوە و موسلمیش لە سەحیحەکەیدا ریوایەتی کردووە و دەڵێت: گوێم لە پێغەمبەر بوو(ﷺ) دەیفەرموو: (رباط یوم

---

(١٦٥) سەیری : موسلم (٢٧١٠) و (٢٧١٤) و (٢٧٢٧) بکە.

ولَيْلَةَ خير من صِيام شهر و قِيامه، وإن ماتَ أجرى عليه عمله الذي كانَ يعملهُ وأجرى عليهِ رزقه وأمن الفتّان) [١٦٦].

واته: (هەر کەسێك بمرێت لە کاتی پاسەوانی کردنیدا لە پێناوی خوای گەورە، خوا ئەو کردەوە چاکەی بۆ درێژە پێ دەدات پاداشتی خێرترە لە بەرۆژوو بوونی مانگێك و شەونوێژەکانیشی، وە درێژە بە رزق و رۆزی پێدانی بۆ دەدرێت تا رۆژی کۆتایی و دوور دەبێت لە تاقیکردنەوەی لێ پرسینەوەی گۆڕ).

لە حەدیسێکی فەزاڵە کوڕی عوبەید گێڕاییتیەوە لە کتێبی (جامع الترمذي) ترمذي دەڵێت ئەوە حەدیسێکی (حسن صحیح)ە لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموێت: (کل میت يختم على عمَلهِ إلاّ الذي مات مرابطاً في سبيل الله، فإنه ينمى له عملهُ إلى يوم القِيامة ويأمن من فتنة القبر)[١٦٧].قال الترمزي: هذا حديث حسن صحيح.

واته: (هەموو مردوویەك کۆتایی بە کردەوەکانی دێت و مۆر دەنرێت بەسەریدا تەنها ئەو کەسە نەبێت کە لە پێناوی خوای گەورەدا پاسەوانی کردووە ئەو کەسە کردەوەکەی گەشە پێدەدرێت لەگۆڕدا تا رۆژی کۆتایی پارێزراو دەبێت لە سزا و تاقیکردنەوەی گۆڕ).

لە (سنن النسائي) دا ریوایەتی کردووە: لە راشد کوڕی سەعد، ئەویش لە سەحابەکانی پێغەمبەر(ﷺ) کەوا پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خوا بۆچی ئیمانداران تووشی تاقیکردنەوە دەبن لە گۆڕەکانیاندا تەنها شەهید نەبێت؟

فەرمووی: (كفى ببارقة السيوف على رأسِ الفتنة) [١٦٨].

واته: (شەوقی شمشێر بەسەریانەوە بەسە بۆ تاقیکردنەوەیان).

---

(١٦٦) سەرچاوەی پێشوو: (١٩١٣)

(١٦٧) سنن الترمذي: (١٦٢١).

(١٦٨) سنن النسائي: (٤/٩٩).

المقدام كوڕی معد يكرب دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (للشَهيد عند الله ست خِصال: يغفِر لـه في أول دفعة من دمـه، ويرى مقعدهُ من الجنّة، ويجار من عذاب القبر، ويأمن من الفزع الأكبر، ويُضَع على رأسهِ تاج الوقار، الياقوتةَ منه خير من الدينا وما فيها، ويزوج إثنتين وسبعين زوجة من الحور العين، ويشفع في سبعين من أقاربه)إبن ماجة وترمذي ريوايەتيان كردووە و دەڵێن حەديسێكی (حسن صحيح)ـە[169].

واتە: (شەهيد شەش سيفەتی لای خوای خۆی هەيە: لەگەڵ رژانی يەكەم دڵۆپ خوێن لە خوێنەكەی خوای گەورە لەگوناهی خۆش دەبێت، و شوێنی خۆی لە بەهەشت دەبينێت، و لە سزای گۆڕ رزگاری دەبێت، و پارێزراو دەبێت لە ترس و تۆقێنی هەرە گەورە لە رۆژی دواييدا و تاجی شكۆداری لەسەر دەنرێت، هەر ياقووت و مرواريیەك تێيدا خێری لە دونيا و ئەوەی تيايەتی زياترە، و حەفتا و دوو حۆری بەهەشتی لێ مارە دەكرێت، وە تكا بۆ حەفتا كەس لە خزمانی دەكات).

لە ئيبن عەبباسەوە(رضي الله عنهما) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پياوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) لەسەر گۆڕێكی شاردراوە دانيشت كە نەيزانی ئەمە گۆڕە، بەڵام ئەو گۆڕی ئادەميزادێك بوو جا سورەتی (الملك)ی خوێند تا تەواوی كرد، ئينجا چووە لای پێغەمبەر(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا لەسەر گۆڕێكی شاردراوە دانيشتم و نەمزانی كە ئەوە گۆڕە، كەچی ئەو گۆڕی مرۆڤێك بوو سورەتی (الملك)م لەسەر خوێند تا كۆتايی، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (هي المانعة، هي المنجية تُنَجيهِ من عذاب القبر) ترمذي دەڵێت ئەمە حەديسێكی (حسن غريب)[170].

---

(169) سنن إبن ماجه: (٢٧٩٩).

(170) سنن الترمذي: (٢٨٩٠).

واته: (ئەو سوورەتە رێگرە لە سزای گۆڕ، وە رزگارکەریشە و رزگاری دەبێت لەسزای گۆڕ).

له مەسنەدی عەبد کوڕی حەمید بۆمان ریوایەت کراوە، له ئیبراهیمی کوڕی حەکیم، ئەویش له باوکییەوە ئەویش له عیکرەمە، ئەویش لە ئیبن و عەبباس (رەزای خواییان لێ بێت) بە پیاوێکی وت : ئایا دیاریەکت پێشکەش بکەم، پێی دڵخۆش بیت؟ پیاوەکە وتی: بەڵێ.

وتی: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (الملك: ١) بخوێنە و لەبەری بکە فێری ماڵ و منداڵ و کوڕەکەت و دراوسێکەت بکە، چونکە ئەو سورەتە رێگرە و رزگار کەرە لە سزای دۆزەخ، وە ئەگەر چوویە ناو گۆڕ داوا لە خوای خۆی دەکات لە رزگارت بکات لە سزای گۆڕ، جا خوای گەورە خاوەنەکەی رزگار دەکات لە سزای گۆڕ.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (لوددت أنهّا في قلب كل إنسان من أُمتي)[١٧١].

واته:(حۆزگە دەخوازم ئەو سورەتە لە دڵی هەموو ئادەمیزادێك بێت لە ئۆمەتەکەم دا).

أبو عمر عبدالبر دەڵێت: لەپێغەمبەر(ﷺ)گێراویتەوە کەوا دەفەرموێت: (إنّ سورة ثلاثين آية شفعت في صاحبها حتى غَفَرَ له ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾(الملك:١)[١٧٢].

واته: (سورەتێك هەیە سی ئایەتە تکای بۆ خاوەنەکەی کرد تا خوا لێی خۆش بوو، سورەتەکەش ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾)

(١٧١) تفسير إبن كثير: ٤/٤٢٢
(١٧٢) سنن الترمذي: (٢٨٩١). وسنن أحمد: (٢/٢٩٩).

له سننی إبن ماجه ریوایەت کراوه له حەدیسێکی ئەبی هـورەیره (ڕەزای خـوای لیّ بیّ) که له پێغەمبەر(ﷺ) وەرگیراوه دەفەرموویّت: (من مـاتَ مبطونـاً مـات شهيداً ووقي فتنة القبر، وغدي وريح عليه برزق من الجنة) [173].

واته: (هەر کەسێك به سك ئێشه بمرێت به شەهید مردووه، لەفیتنەی گۆڕ پـارێزراو دەبێت و له رزق و رۆزی بەهەشتدا خواردنی دەدرێتیّ).

له ترمزی ریوایەت کراوه، له حەدیـسێکی رەبیعـه کـوڕی سـەیف، ئـەویش لـه عبدالله ی کوڕی عومەر وتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (ما مِنْ مُسلِمٍ يَموتَ يومَ الجُمعةَ أو ليلةِ الجُمعةَ إلاّ وقاه الله فِتنة القبر)) [174].

واته: (هیچ موسڵمانێك نیه کەوا رۆژی هەینی یاخود شـەوی هـەینی بمرێت ئـیلاّ خوای گـەوره لـه فیتنـه و ناشـوبی گـۆڕ دەیپارێزێـت) وه ترمـزی دەڵێت ئەمـه حەدیـسێکی (حسن غريب).

حەدیسه صەحیحەکان بەرپەرچی ئەو قسانه دەداتەوه که دەڵێت پیاوی راسـتگۆ لەگۆڕەکەیدا پرسیاری لیّ ناکرێت بەڵکو کەسی راسـتگۆش لـه گۆڕەکەیـدا وەکـو هەر خەڵکێکی دیکه پرسیاری لـیّ دەکرێـت، ئەمـەش عومـەری کـوڕی خـەتتاب (ڕەزای خوای لیّ بیّ) کـه سـەری راسـتگۆیانه، بـه پێغەمبـەری(ﷺ) فـەرموو: کاتێك پێی راگەیاندم له پرسـیارلێکردنی مـەلیکێك لـه گۆڕەکەیـدا، وتـی: ئایـا منیش لەسەر ئەم حاڵەتەدام له گۆڕەکەمدا؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بەڵیّ[175].

وه هاتووه لەوەی که له سزای گۆڕ رزگاری دەبێت حەدیسێکه شیفای تێدایـه ابـو موسى المدينى ریوایـەتی کـردووه و دەردەکەشـی دیـاری کـردووه لـه کتێبەکـەی (الترغيب والترهيب) و شەرحیشی بۆ داناوه، له حەدیسێکی الفـرج کـوڕی فـصاله

---

(173) إبن ماجة: (١٦١٥).

(174) سنن الترمذي: (١٠٧٤)، ومجمع الزوائد: (٢/٣١٩).

(175) سەیری: میزان الإعتدال: ٤/١٦٧ بکه.

ریوایەتی کردووە کەوا هیلال أبـو جبلـه بۆمـانی گێڕاوەتـەوە لـە سـەعدی کـوڕی ئەلموسەیب، ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی سمرە وتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتە لامان لە صفە بووین لە مەدینە، جا لەسەرمان وەستا و فەمووی:(إني رأيتُ البارحـة عجبـاً رأيت رجلاً مـن أُمتي أتاه ملك الموت ليقبَض روحه، فجاءهُ بره بالوالديه، فرّد ملـك الموت عنـهُ.

ورأيتُ رجلاً من أُمتي قد أحتوشتهُ الـشياطين، فجـاء ذكـر الله فطـير الـشياطين عنهُ.

ورأيْتُ رجلاً من أُمتي يلهث عطشاً كلما دنـا مـن حـوض منـع وطـرد، فجـاءهُ صيام شهر رمضان فأسقاه وأرواه.

ورأيتُ رجلاً من أمتي ورأيتُ النبّيين جلوساً حلقاً حلقاً كلما دنا إلى الحلقة طـرد ومنع، فجأءه غسله من الجنابة فأخذ بيدهِ فأقعده إلى جنبي.

ورأيتُ رجلاً من أمتي من بين يديهً ظلمة، ومن خلفه ظلمـة، وعـن يمينـه ظلمـة، وعـن يـساره ظلمـة ، ومـن فوقـه ظلمـة وهـو مـتحير فيـه، فجـاءه حجـة وعمرتـهُ فأستخرجاه من الظلمة دخلاه في النور.

ورأيتُ رجلاً من أُمتي يتقي وهو النّار وشـررها فجأءتـه صـدقته فـصارت سـتراً بينه وبين النار وظلاً على رأسهِ.

ورأيتُ رجلاً من أمتي يكلم المؤمنين ولا يكلموه، فجاءتهُ صلة الرحمة، فقالت: يا مَعْشر المؤمنين إنهُ كان وصلاً بالرحمة فكلموهُ بِكلمة المؤمـنون وصافحوهُ وصافحهم.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد أحتوشته الزبانيـة، فجـاءه أمـر بـالمعروف ونهيـهِ عـن المنكر فإستنقذهُ من أيديهم وأدخله في ملائكة الرحمة.

ورأيت رجلاً من أمتي جاثياً على ركبتيهِ، وبيْنَهُ وبين الله حجـاب فجـاءه حـسن خلقه، فأخذ بيدهِ، فأدخلهُ الله عز وجل.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد ذهبت صحيفة من قبل شماله، فجاء، خوفه من الله عز وجلّ.

ورأيت رجلاً من أمتي خف ميزانه فجاءه افراطه فثقلوا ميزانه ورأيتُ رجلاً من أمتي قائماً على شفير جهنم، فجاءه رجاء، من الله عز وجلّ، فاستنقذهُ من ذلك و مضى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد هوى في النّار، فجاءه دمعتهُ التي قد بكى من خشية الله عز وجلّ فاستنقذتهُ من ذلك.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قائماً على صراط يرعد كما ترعد السعفة في ريح عاصف، فجاءه حسن ظنهِ بالله عز وجلّ فسكن روعهُ ومضى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي يزحف على صراط يحبوا أحياناً ويتعلق أحياناً فجاءه صلاته فأقامتهُ على قدميهِ وأنقذتهُ.

ورأيتُ رجلاً من أمتي إنتهى إلى ابواب الجنة، فغلقت الأبواب دونه، فجاءته شهادة أن لا إله إلاّ الله ففتحت له الأبواب، وأدخلتهُ الجنة) [١٧٦].

الحافظ أبو موسى دەڵێت: ئەو حەدیسە (حسن جداً)ە، ریوایەتی کردووە لە سعيد کوڕی المسیب وە عمر کوڕی ذر وە علی کوڕی یەزید کوڕی جدعان.

واتە: (دوێنی شەو من خەونێکی سەیرم بینی لە ئۆممەتەکەم دا پیاوێکم بینی فریشتەی گیانکێش هاتە لای بۆ ئەوەی رۆحی بکێشێت، جا چاکەی دایك و باوکی هاتەلای و فریشتەی گیانکێش دەستی لێ بەردا و وازی لێ هێنا.

لە ئومەتەکەمدا پیاوێکم بینی شەیتانێکی زۆری لێ کۆببوونەوە، ئینجا یاد و زیکری خوا هاتە لای و شەیتانەکانی لەلا فڕین.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی فریشتەکانی سزادان دەورەیان دابوو، جا نوێژەکەی هاتە لای و لە دەستی رزگاری کردن.

---

(١٧٦) مجمع الزوائد: ٧/ ١٨٠

لە ئۆممەتەکەم دا پیاوێکم بینی لە تێنوتیان هەناسەبڕکێی پێ کەوتبوو و هەرکاتێك دەیوویست لە حەوزەکە نزیك ببێتەوە قەدەغەیان دەکرد و دەریان دەکرد، جا ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان هاتە لای و ئاوی پێدا و تێنوێتی شکاند.

لە ئۆممەتەکەم پیاوێکم بینی، وە بینیم پێغەمبەران بازنە بازنە دانیشتبوون هەر کاتێك دەیوویست لە بازنەکە نزیك ببێتەوە قەدەغە دەکراو دەردەکرا جا غوسل و خۆشووشتنی جەنابەتەکەی هاتە لای و دەستی گرت و لە تەنیشت من دایانیشاند.

لە ئۆممەتەکەم پیاوێکم بینی لە نێوان هەردوو دەستەکانی تاریکی بوو، وە لە دواوەی تاریکی بوو، وە لەلای ڕاستی تاریك بوو، وە لە لای چەپی تاریکی بوو و لە سەروویدا تاریکی هەبوو، بە ڕاستی ئەو دۆش دامابوو تیایدا، جا حەج و عومرەکەی هاتنە لای و لە تاریکیدا دەریان هێنا و بردیانە ناو ڕووناکی.

وە لە ئۆممەتکەمدا پیاوێکی بینی دەترسا و لە ئاگر و شەڕەکەی هەڵدەهات، جا خێر و سەدەقەکەی هاتنە لای و بووە پەردەیەك لە نێوان خۆی و ئاگرەکە و بووە سێبەریش لەلای سەری.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی قسەی لەگەڵ ئیمانداران دەکرد بەڵام ئەوان قسەیان لەگەڵ نەدەکرد، ئینجا پەیوەندی خزمایەتی و بەزەییەکەی هاتنەلای و وتی: ئەی گەلی ئیمانداران ئەو پیاوەی پەیوەندی خزمایەتی و بەزەیی بەجێ گەیاند قسەی لەگەڵدا بکەن، جا ئیماندارەکان قسەیان لەگەڵدا کرد و تەوقەیان لەگەڵ یەکتری کرد.

وە لە ئومەتەکەمدا پیاوێکم بینی فریشتەی سزادان دەوریان دابوو، جا کردەوەی فەرمان بە چاکە و نەهی کردنی لە خراپە هاتە لای و لە دەستی ڕزگاری کردن و خستییە بەردەم فریشتەی بەزەیی.

وە لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر چۆکەکانیدا کەوتبوو، و لەنێوان خۆیو خوای گەورە، پەردەیەك هەبوو جا ڕەوشتە جوانەکەی هاتـە لای و دەسـتی گـرت و بردییە لای زاتی خودای عز وَجل.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی کتێبی کار و کردەوەکانی لـەلای چـەپیەوە بـۆی هات، جا ترسەکەی لە خودای عزو جل هاتـە لای و کتێبەکـەی وەرگـرت و لـەلای دەستە ڕاستی داینا.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی تای تەرازووەکەی سووك بوو ئینجا ئـەو منداڵـە بچووکانەی پێش بلوغی مردبوون هاتنە لای و تای تەرازووەکەی بۆیان قورس کرد، پیاوێکم بینی لەسەر لێواری دۆزەخ بوو، جا تکا و پاڕانەوەکەی لە خودای عزوجـل هاتەلای و ڕزگاری کرد و تێی پەڕاند.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی خەریك بوو بکەوێتە ناو ئاگر، بەڵام فرمێـسك و گریانەکەی لە ترسی خوا هاتە لای و ڕزگاری کرد لەم حاڵەتە.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بـینی لەسـەر پـردی سـیرات وەسـتا بـوو دەلـەرزی و دەلەرایەوە هەروەك چۆن گەڵای دارخورما لەبەر ڕەشەبا دەلەرێتەوە، جـا گومـانی چاکەکەی بەرامبەر خوای عزوجل هاتە لای و دڵی وەسـتان و سـەقامگیری کـرد و ڕزگاری بوو.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر پـردی سـیرات دەخـشا هەنـدێ جـار بـە گاگۆلکی دەڕۆیـشت و هەنـدێ جـاریش خـۆی پێـوە هەڵدەواسـی، جـا نوێژەکـەی هاتەلای و لەسەر هەردوو قاچەکانی وەستاندی و ڕزگاری کرد.

وە لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەبەر دەرگاکانی بەهەشت وەستا بـوو، تـەنها دەرگاکان لەسەر ئـەو داخـرا بـوو جـا شـەهادەی (أن لا الـه إلا الله) هاتـە لای و دەرگاکانی بۆ کردنەوە و بردیانە بەهەشت).

* * *

پرسیار کردن له گۆڕدا ئایا شتێکی گشتییه لەهەمبەر موسڵمانان و دووڕووەکان و کافرەکاندا یاخود تایبەتە بە کەسی موسڵمانی دووڕوو؟

أبو عمر کوڕی عەبدولبەڕ لە (کتاب التمهيد)دا دەڵێت: نیشانەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی کەوا فیتنە و ئاشوب لە گۆڕدا تەنها بۆ موسڵمان و دووڕوو دەبێت کە پەیوەندارن بە ئەهلی قیبلە و ئایینی ئیسلام بەشایەتدانی ئاشکرا، بەڵام کافری بێباوەڕ لەوانەنین کە پرسیاری لێ بکرێت لە بارەی خوا و ئایین و پێغەمبەرەکەی، بەڵکو پرسیار دەکرێت لە بارەی ئەهلی ئیسلام، جا خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە راوەستاویان دەکات و گومان دەخاتە دڵی درۆزنان و بێباوەڕان.

قورئان و سوننەش بەڵگەن لەسەر جیاوازی ئەو وتەیە، بەڵکو پرسیار کردن بۆ موسڵمان و کافرانیشە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (إبراهيم: ٢٧).

واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕییان هێناوە پایەدار دەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و دروستیان لە ژیانی دونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا، گوفتارییان رێك و پێكو دامەزراو دەبێت وە بە ئیمانەوە دەمرن، لەولاشەوە هەر ئەو خوایە ستەمکاران گومڕا دەکات و ئەوەی پەروەردگار بیەوێت هەر ئەوە پێش دێت و دەکرێت).

لە هەردوو سەحیحدا، ئەنەس کوڕی مالیك دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەر(ﷺ) کەوا دەفەرموێت: (إن العبد إذاوُضع في قبرِه، وتولّى عنهُ أصحابهُ ، إنهُ ليسمعُ قَرْع نعالِهم) [١٧٧].

---

(١٧٧) موسلم: (٢٨٧٠).

واته: (کاتێـك بەندەیـەك لـە گۆڕەکەیـدا دادەنرێـت، و هاوڕێکـانی ئـەوێ بـەجێ دەهێڵن، ئەوا مردووەکە گوێی لە دەنگی نەعلەکانیانە).

بوخاریش زیادی کردووە: (وأما المنافِق والكافر فيقال لهُ: ما كنـت تقـول في هـذا الرجل؟ فيقول: لا أدري، كنْـتُ أقـول مـا أقـول النـاس، فيقـال: لا دَرَيْـتَ ويـضرب بمطرقةٍ من حديد يصيحُ صيحة يسمعها من يليه إلاّ الثقلين)

واته: (بەڵام کافر و دووڕوو پێیـان دەوترێـت: چـی دەڵێیـت لـەبارەی ئـەو پیـاوە؟ دەڵێت: نازانم، ئەو شتەم دەوتەوە کە خەڵکی دەیانوت، جا پێی دەڵێن: نەتدەزانی و نەشـت خوێنـدووە جـا بـە چەکوشـێکی ئاسـن لێـی دەدەن هـاوارێکی وای لـێ بەرزدەبێتەوە هەموو شتێك لـەوێ گـوێی لـێ دەبـێ تـەنها ئـادەمیزاد و جنۆکـە نەبێت).

بەڵام دووڕوو و کافر، کە پێتی (واو) لە نێوانیانداپە ئـەوا لـە حەدیـسێکی ابـی سعید الخدری ﷺ کە إبن حبان و ئیمام ئەحمـەد ریوایـەتیان کـردووە پێـشتر بـاس کراوە: لە جەنازەیەکدا ئێمە لەگەڵ پێغەمبەردا بـووین(ﷺ) جـا فـەرمووی: (يـا أيها النّاسُ، إن هذه الأمة تبتلى في قبورها، فإذا الإنسان دُفِنَ وتولى عنـهُ أصـحابهُ جاءه ملك وفي يده مطرقٌ، فأقعدهُ، فقال: ما تَقول في هذا الرجل؟ فـإن كـان مؤمنـاً قال: أشهدُ أن لا إله إلاّ الله وَحْدَهُ لا شريك لَـهُ وأشـهدُ أنّ مُحمـداً عبـدهُ ورسـولهُ، فيقول له: صدَقتَ، فيفتحْ لهُ باباً الى النار فيقول لهُ: هذا منزلك لو كفرت بربِّك.

وأما الكافر والمنافقون فيقول له: ما تقول في هذا الرجل؟

فيقول: لا أدري.

فيقال: لا دَرَيْتَ ولا اهتديت.

ثم يفتح له باباً الى الجنة فيقول له: هذا منزلك لو آمنت بربِّك، فأما اذا كفرت فإنّ الله أبدلك به هذا، ثم يفتح له باباً الى النار، ثم يقمعه الملك بالمطرقة قمعـةً يـسمعهُ خلقُ الله إلا الثقلين)

واتە: ئەی خەڵکینە، ئەو ئوممەتە لە گۆڕەکەیدا تاقی دەکرێتەوە، جا کاتێك ئادەمیزاد کە بەخاك دەسپێردرا و هاوەڵەکانی بەجێیان هێشت فریشتەیەك دێتە لای و چەکوشێکی بەدەستەوەیە جا دایدەنێشێنێت وپێی دەڵێت: چی دەڵێیت دەربارەی ئەو پیاوە؟

ئەگەر ئیماندار بێت دەڵێت: أشهد ان لا اله الا الله وحدهُ لا شريك لهُ وأشهدُ أن محمداً عبدهُ ورسولهُ)

جا پێی دەڵێن: راستت وت، ئینجا دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن: ئەوە جێگای تۆ بوو ئەگەر کوفرت بەخوات بکردبایە.

بەڵام لەبارەی کافر و دووڕوو پێی دەڵێت: چی دەڵێیت لەبارەی ئەو پیاوە.

جا دەڵێت: نازانم

پێی دەڵێت: نەشتزانیوە و رێنموویش نەکراویت.

پاشان دەرگایەکی لەلای بەهەشت بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن: ئەو جێگای تۆ بوو ئەگەر باوەڕت بە خوای خۆت هێنابایە، لەبەر ئەوەی کوفرت کردووە، بۆیە خوای گەورە بۆی گۆڕیوویت بەمە، پاشان دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە پاشان فریشتەکە بە چەکوشێك لێی دەدات وا هاوار دەکات هەموو بوونەوەرێکی خوای گەورە گوێی لێیە تەنها ئادەمیزاد وجنۆکە نەبێت).

لە حەدیسە درێژەکەی بەرائی کوری عازبﷺ کە پێشتر باسمان کردووە: (بەڵام کاتێك خەریکە دەمرێت و لە دونیا دا دەبرێت، فریشتەکان لە ئاسمانەوە بۆ سەری دادەبەزن و کفنێکییان پێیە لە ئاگر (وە حەدیسەکە باسکراوە تاکو دەڵێت) : پاشان لە گۆڕەکەیدا رۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە لاشەکەی).

حەدیسەکە باس دەکات تاوەکو دەڵێت: (جا ئەگەر کافر بێت فریشتەی گیانکێشان دێتە لای و لەلای سەری دادەنیشێت (حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەگاتە): ئەم رۆحە پیسە چییە؟ جا دەڵێت: فلانە، بە خراپترین بانگی دەکەن، جا

ئەگـەر بردیانـە ئاسمـانی دونیـا و کۆتـایی هـات ئاسمانـەکانی دیکـەی لەسـەر دادەخرێت، دەڵێت: جا لە ئاسمانەوە فڕێی دەدەنە خوارەوە: پاشان پێغەمبـەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاء فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ (الحج: ٣١)

واتە: (جا ئەوەی هاوەڵ و شەریك بۆ خوا بڕیار بدات، وەکو ئەوە وایە لە ئاسمانـەوە بەربێتەوە و باڵندە پەلاماری بدات یاخود رەشەبایەکی بەهێز بیفڕێنێت وبیبات بـۆ شوێنێکی دوور و قووڵ).

جا رۆحەکەی دەگەڕێتەوە لاشەکەی، دوو فریشتەی زۆر توند و بـەهێز دێنـەلای، دایدەنیشێنن و بە تورەیی قسەی لەگەڵدا دەکەن، پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: ها نازانم، پێی دەڵێن: نازانیت و پێی دەڵێن: ئەو پێغەمبەرە چی بوو کـە لـەناوتانا ڕەوانە کرا بوو؟ دەڵێت: نازانم گوێم لە خەڵکی بوو شتێکیان دەووت، پێی دەڵێن: نەشتزانیووە، ئەمەش ئەو فەرموودەیەی خودایە:

﴿وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (ابراهيم: ٢٧)

واتە: (هەر ئەو خوایەیە ستەمکاران گومڕا دەکات و ئـەوەی پـەروەردگار بیـەوێت هەر ئەوە پێش دێت و دەکرێت).

ناوی (الفاجر) تاوانباران و خراپەکاران لـەقورئان و سـوننەدا پێناسـەی هـەمان ناوی کافر کراوە، وەك خوای گەورە دەفـەرمووێت: ﴿إِنَّ الأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ۞ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ (الإنفطار: ١٣-١٤)

واتە: (بەڕاستی چاکان و خواناسان لەناو نـاز و نیعمەتـدا ژیـانی پـڕ لـە شـادی و خۆشەویستی دەبەنەسەر، بێگومان تاوانبـاران و تاوانکارەکـانیش لـەناو دۆزەخـدا ژیانی پڕ لە ئێش و ئازار دەبەنە سەر).

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾(المطففين: ٧).

واته: (وازبێنن له ئەرازووبازی چونکه بەڕاستی نامەی تاوانباران لە (سجين) دایه).

له ریوایەتێکی دیکه و له حەدیسێکی البّراء دا هاتووه: (کاتێك کافر نزیکی مردن دەبێتەوه و له دونیا دادەبڕێت فریشتەکانی سزا و تووڕه له ئاسمانەوه بۆی دادەبەزن، بەرگێکی له ئاگریان پێیه، پۆشاکێکی رەشیان لەبەره، جا دەوری لیّ دەدەن و رۆحەکەی دێننە دەرەوه هەروەك شیشێکی قۆلاپدارو بکرێت بەناو خوریەکی تەڕی ئالۆزدا هەموو خوریەکه به یەکجار لەگەڵ خۆیادا دەهێنێتە دەرەوه به هەمان شێوه ئەو گیان دەرچوونەش هەموو ئەو دەمار و دەزوولانەی ناو لەشی پارچه پارچه دەبێت، جا که رۆحەکەی هاته دەرەوه هەموو فریشتەکانی نێوان ئاسمانەکان و زەوی نەفرەتی لیّ دەکەن.

حەدیسەکه باس دەکات تا دەگاتە: (ئینجا مردووەکه گوێی لە دەنگی نەعلی ئەو کەسانەیه که ئەویّ بەجیّ دەهێڵن، جا پێی دەڵێن: خوات کێیه؟ وه ئایینت چییه؟ وه پێغەمبەرت کێیه؟

دەڵێت: نازانم، جا پێی دەڵێن: هەر نەشتزانیووه)، ئەم حەدیسه حماد کوڕی سلمه له یونس کوڕی خەباب، ئەویش له المنهال کوڕی عمرو، ئەویش له زاذان، ئەویش له البراء ریوایەتی کردووه.

له حەدیسێکی عیسی کوڕی المسیِّب، له عمری کوڕی سابت، ئەویش له البّراء ریوایەتی کردووه دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووین لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنسار، حەدیسەکه باس دەکات تاکو دەڵێت: (کاتێك کافرێك خەریکه دەمرێت و له دونیا دادەبڕێت فریشتەکان له ئاسمانەوه بۆی دادەبەزن و کفنێکی له ئاگریان پێیه) جا حەدیسەکه باس دەکات تا دەگاتە: (جا رۆحەکەی دەگەڕێتەوه بۆ ناوگۆڕەکەی، ئینجا فریشتەی مونکیر و نەکیر دێنه لای و به دەنگه گڕەکانیان زەوی پڕ دەکەن، دەنگییان وەکو هەوره گرمەیه و بیلبیلەی چاویان وەك بروسکەیه،

جا دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: ئەی فلان خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم، ئینجا لەلایەکی گۆڕەکە بانگەوازێك بانگ دەکات، نەشتزانیووە، بە چەکوشێکی ئاسن لێی دەدەن ئەگەر ئەوەی لە نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوا لێی کۆببنەوە هیچی بۆ ناوترێت، ئینجا گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسوەکانی لەدواوە تێك دەشکێندرێت).

ئیمام ئەحمەد لە مەسنەدەکەی ریوایەتی کردووە لە ئەبی نەزیر هاشم کوڕی ئەلقاسم وتی عیسی کوڕی المسیب بۆمانی گێراوەتەوە ئەم حەدیسە پێشتر باس کراوە.

لە حەدیسێکی محمد کوڕی مسلمە گێڕایەتەوە لە خصیف، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە البّراء وتی: ئێمە لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنساردا بووین و پێغەمبەریش(ﷺ) لەگەڵماندا بوو، حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (جا کاتێك کافرێك لە گۆڕەکەی دادەنرێت فریشتەی مونکیر و نەکیر دێنە لای و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم پێی دەڵێن: نەتزانیوە). ئەم حەدیسە باس کراوە.

بەگشتی ئەوەی حەدیسی البرّاء کوڕی عزابی ریوایەت کردووە تێیدا وتوویەتی: کاتێك کافرێك دەمرێت وە هەندێك لەوان دەڵێن: کاتێك تاوانبارێك دەمرێت، هەندێکی دیکە دەڵێن: کاتێك دووڕوویێك و بەدگومانێك دەمرێت، ئەم وتەیە لەلای هەندێك لەوانەی ریوایەت دەکەن گومانیان لەوەدا هەیە.

بەڵام ئەوەی باسی کافر و تاوانباری کردووە ئەوا گومانی تێدانییە، و ریوایەتی گومانی تیا نییە، لەگەڵ زۆرینەیانە، لە پێشتر لە ریوایەتی گومانی تێدایە، لەگەڵ تاکەکانە، لەسەر ئەویش لەنێوان هەردوو ریوایەتەکە دژایەتیەك نیە، چونکە کەسی دووڕووش پرسیاری لێ دەکرێت هەروەك کافر و ئیماندار پرسیاری لێ دەکرێت لەناو گۆڕدا، جا خودای گەورە ئەوانەی باوەڕییان هێناوە پایەدار دەکات بە ئیمان و

بـاوەڕەوە، خـوای گـەورەش سـتەمکارانیش گـومڕا دەکـات، ئەوانـە کافرەکـان و دووڕووەکانن.

ئەبو سەعیدی خودری لە حەدیسەکەیدا کۆیکردۆتەوە کەوا ئەبو عامر ئەلعقـدی ریوایەتی کردووە، وتی عبادە کوڕی راشد بۆمانی گێڕاوەتەوە ئەویش لە دواد کوڕی ئەبی هند، ئـەویش لـە ئـەبی نـەزیرە، ئـەویش لـە ئـەبی سـەعید وتـی: لەگـەڵ پێغەمبـەر(ﷺ) ئامـادەی جەنازەیـەك بـووین، حەدیـسەکە بـاس دەکـات، دەفەرموێت: (وإن كان كافراً أو منافقاً يقول له: ماتقول في هـذا الرجـل؟ فيقـول لا أدري)، واتە: (جا ئەگەر کافر یاخود دووڕوویێت پێی دەڵێن چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوە؟ دەڵێت: نازانم).

ئەمەش روون و راشکاوانەیە کەوا پرسیار کردن بۆ کافر و دووڕووەکانە.

ئەبی عومەر(رضي الله عنه) لە وتەکەیدا دەڵێـت: بـەڵام کـافری بێبـاوەڕ لـەو کەسـانەنین پرسیاری لێ بکرێت لەبارەی خوا و ئاین و پێغەمبەرەکەی.

لە راسـتیدا خوای گەورە لە قورئانەکەیـدا رایگەیانـدووە کـەوا لـە رۆژی دواییـدا پرسیار لە کافر دەکرێت خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَيَـوْمَ يُنَـادِيهِمْ فَيَقُـولُ مَـاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ﴾ (القصص: ٦٥).

واتە: (رۆژێك دێت خـوا بانگییـان دەکـات و پێیـان دەفـەرموێت: ئـەوە وەڵامـی پێغەمبەرتان چۆن دایەوە؟)

هەروەها دەفەرموێت:﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِيْنَ * عَمَّا كَـانُوا يَعْمَلُـونَ﴾(الحجر: ٩٢-٩٣).

واتە: (سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەکەین بە گـشتی، لـەوکار و کردەوانەی کە دەیانکرد).

هـــەروەها دەفـــەرموێت: ﴿فَلَنَـــسْأَلَنَّ الَّـــذِينَ أُرْسِـــلَ إِلَـــيْهِمْ وَلَنَـــسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ﴾(الاعراف: ٦).

واتە: (ئنیجا سوێند بێت بە خـوا بێگومـان ئێمـە پرسـیار دەکـەین لەوانـەی کـە پێغەمبەرانیان بۆ رەوانە کراوە، سوێند بێت بەخوا لەپێغەمبەرانیش دەپرسینەوە).

ئەگەر لەدوا رۆژ پرسیارییان لیّ بکرێت ئەی چۆن لەناو گۆڕەکانیان پرسیارییان لـیّ ناکرێت؟ جا ئەوەی ئەبو عومەرﷺ باسی کردووە وانییە.

***

پرسیارکردنی مونکیر و نەکیر
ئایا ئەو تەنها تایبەتە بەو ئوممەتە؟
یاخود بۆ ئەم و ئوممەتی دیکەشە؟

ئەمە بابەتێکی خەڵکی قسەی لەبارەیەوە دەکەن، ابو عبیـد الترمـذي دەڵێـت: بەڵکو پرسیارکردنی مردوو تایبەتە بەو ئوممەتە، چـونکە ئوممەتـەکانی پـێش ئێمـە پێغەمبەرەکانیان بە پەیام بۆیان هاتوو، جـا ئەگـەر پـشتییان لـە پێغەمبەرکـەیان کردبا و سەرپێچییان بکردایە ئەوا پێغەمبەرەکەیان وازیان لـیّ دەهێنـان و لێیـان دووردەکەوتنەوە بە پەلە سزایان بۆ دەهات، جا کاتێك خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (الانبیاء: ١٠٧).

واتە: (ئەی موحەمەد(ﷺ) ئێمە تۆمان رەوانە کردووە تەنها بۆ ئەوە نـەبێت کـە ببێتە رەحمەت و بەرەکەت بۆ هەموو جیهانەکان).

خوای گەورە سزای لەسەر هەڵگرتن و شمشێری پێـدان تـاوەکو بێنـە نـاو دیـنی ئیسلام، هەرکەس هاتە ناو ریز و شکۆداری شمشێر و پاشان ئیمان لە دڵیدا جێگیر دەکات وسەبر و ئارامی دەدەنێ.

وە هەرکەسیش لە شوێنی خۆی مایەوە ئەوا فەرمانی بە دووڕووی کردووە، ئەوا دڵخۆش دەبن بە کوفرەکانیان و نەفرەتیش لـە ئیمـان و بـاوەڕ دەکـەن، و پـەردە و

رووپۆشێك لەنێوان ئەوان و موسڵمانان دادەنرێت، جا کاتێـك مـردن خـوای گـەورە فیتنەو ئاشووبەکانی گۆڕییان لە چـارە دەنووسـێت بـۆ ئـەوەی بـە پرسـیار کـردن نهێنیەکانیان بۆ دەربهێنێن:

﴿لِيَمِيزَ اللّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ (الأنفال: ٣٧).

واتە: (بۆ ئەوەی خوا کەسانی دەروون پیس و ناپاك لەکەسانی دەروون خـاوێن جیـا بکاتەوە).

جا ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (إبراهيم: ٢٧).

لەمەدا هەندێك جیاوازن، لەوانە عبدالحق الأشبيلي والقرطبي دەڵـێن: پرسـیار کردن بۆ ئەو ئۆممەتە و ئۆممەتەکانی دیکەشە.

هەندێکیش وا دادەنێن کە لێپرسینەوە تەنها بۆ ئـەو ئۆممەتەیـە لەوانـەی ئـەبو عومەر عبدالبّر دەڵێت: لە حەدیسێکی زەیـدی کـوڕی سـابت دەگێڕێتـەوە کـەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (أنّ هذهِ الأمة تبتلى في قبورها).

واتە: (بێگومان ئەو ئوممەتە لە گۆڕەکەیدا تاقی دەکرێتـەوە). وە دەڵێـت لەوانەیـە ئەو ئوممەتە تایبەت بێت بەو لێپرسینەوەیە.

لـە راسـتیدا نـارەزایی دەردەبڕێـت لـە تایبـەتی کردنـی بـەو ئوممەتـە بـەو فەرمودەیـەی پێغەمبـەر(ﷺ):(أنّ هـذهِ الأمـة تبتلـى في قبورهـا). وە بـەو فەرمودەیـەی: (أوحي إلـيّ انكـم تمتحنـون في قبـوركم). ئەمـەش ئاشـكرایە لـە تایبەتمەندی بەو ئوممەتە، وتیان: وتەی دوو فریشتەکە بەڵگەیـە لەسـەر (مـا كُنت تقول في هذا الرجل الذي بعثكم فيكم؟ فيقول المؤمن: أشهد أنه عبدهُ وَرَسـولهُ) جـا ئەوە تایبەتە بـە پێغەمبـەر (ﷺ)، وە فەرموودەکـەی لـە حەدیـسێکی دیکـەدا هاتووە:

(إنكم بي تمتحنون، وعني تسألون) واته: (ئێوه به من تاقی دهكرێنهوه وه لهبارهی منیش پرسیارتان لێ دهكرێت) [١٧٨].

هەندێکی دیکه دهڵێن: بهڵگه نییه لهسهر ئهوهی پرسیار کردن تایبهت بێت بهو ئوممهته جگه له ئوممهتكانی دیكه، جا فهرموودهی: (إن هذهِ الأمة) یان مهبهستی لێی ههموو گهلانی خهڵكه بهگشتی ههروهك خوای گهوره و میهرهبان دهفهرموویت: ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الآرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾ (الانعام: ٣٨).

واته: (هیچ زیندهوهرێك و گیانلهبهرێك نییه بهسهر زهویدا بڕوات و هیچ باڵندهیهك به باڵهكانی بفڕێت و ئهوانیش ئوممهت و گهلێك نهبن له ئێوه).

ههموو رهگهزێك له رهگهزهكانی گیانلهبهران پێی دهوترێت: گهل یاخود ئوممهت.

ههروهها ههواڵ پێدانی پێغهمبهر(ﷺ) لهبارهی وتهی دوو فریشتهكه: (ما هذا الرّجل الذي بعث فيكمْ؟) واته: (ئهو پیاوه چی بوو كهوا لهناو ئێوهدا رهوانه كرابوو؟). ئهمهش ههواڵه به ئوممهتهكهی بهوهی له گۆڕهكهیدا تاقی دهكرێتهوه، ئهوهی دهرهوه ئاشكراشه، خوای گهوره زاناتره، كهوا ههموو پێغهمبهرێك وابوون لهگهڵ ئوممهتهكهی، ئهوان لهپاش پرسیار كردنیان له گۆڕهكهیاندا سزا دهدرێن.

❊❊❊

---

[١٧٨] مسند أحمد: ٦/١٤٠

ئایا منداڵان لە گۆڕەکانیاندا تاقی دەکرێنەوە؟

خەڵکی لەمەدا لەسەر دوو وتە جیاوازن

بیانووی ئەوانەی دەڵێن: ئەوان پرسیارییان لێ دەکرێت، کەوا نوێژ لەسەریان بڕیار دەدرێت وە پاڕانەوە بۆیان وە خوای گەورە لەسزا و فیتنەی گۆڕ دەیانپارێزێت(179)، هەروەك مالیك لە (موطأ) باس دەکات و لە ئەبی هورەیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی لەسەر جەنازەی منداڵێك کرد گوێی لە دوعاکەی بوو دەیفەرموو: (اللّهُم قه عذاب القبر). واتە: (خودایە لە سزای قەبر بیپارێزە).

بیانوو دەهێننەوە بەوەی عەلی کوڕی مەعبەد ریوایەتی کردووە، لە عائیشەوە ﷺ کەوا جەنازەی منداڵێکی بەلایدا تێپەڕی، دەستی بە گریان کرد، پێیان وت: ئەی دایکی ئیمانداران چی دەتگرێنێت؟ عائیشە فەرمووی: بۆ ئەو منداڵە دەگیریم بۆی بەزەیی و شەفەقەت بێت لەسەری لە گۆڕە وشارکردنی.

وە بەڵگە دەهێننەوە بەوەی هناد کوڕی السّری ریوایەتی کردووە و دەڵێت ئەبو معاویە بۆمانی گێڕایەوە، لە یەحیی کوڕی سەید کوڕی موسەیب، ئەویش لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ وتی: لەسەر منداڵێك کە تازە لەدایك بوو نوێژی دەکرد کە هەرگیز تاوانی نەکردووە دەیفەرموو: خودایە رزگاری کە لە سزای گۆڕ(180).

دەڵێن: خوای پاك و بێگەرد عەقڵ و مەعریفەیان بۆ تەواو دەکات بۆ ئەوەی جێگای خۆیان بزانن، وە وەڵامەکەش وەرگرن کاتێك پرسیارییان لە بارەیەوە لێ دەکرێت.

---

(179) الموطأ: 1/228

(180) تاریخ بغداد: 11/374

دەڵێن: لەراستیدا بەڵگە لەسەر ئەو حەدیسانە زۆرە کەوا ئەوان لە رۆژی دواییدا تاقی دەکرێنەوە، وە ئەشعەری لە بارەی ئەهلی سوننە و حەدیسدا قسە دەکات، ئەگەر لە دوا رۆژدا تاقی بکرێنەوە ئەوا هیچ شتێك قەدەغەیان ناکات لە گۆڕەکانیاندا تاقی بکرێنەوە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: پرسیار کردن بەڵکو بۆ ئەو کەسەیە هۆش و فامی هەبێت بە پێغەمبەر و نێردراو، پرسیاریش دەکرێت لەو کەسەی ئایا باوەڕی بە پێغەمبەر و گوێڕایەڵی و ملکەچی بۆی هەیە یاخود نا؟

جا دەڵێن: بۆ ئەوە: چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوەی لە ناوتاندا بوو؟ جا منداڵێك ئەم شتانە لێك جیا ناکاتەوە، چۆن پێی دەڵێن: چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوەی لەناوتاندا بوو؟ ئەگەر چی عەقل و تێگەیشتنەکەشی لەناو گۆڕدا بۆ بگێڕدرێتەوە، بۆیە پرسیارێکی لێ ناکرێت لەکاتێکدا زانست و زانیاری لەبارەیەوە نەبێت، ئەو پرسیارەش هیچ سوودی نییە، و ئەمەش بە پێچەوانەی تاقیکردنەوەکانیانن لە رۆژی دواییدا، چونکە خودای گەورە پێغەمبەرێکییان بۆ رەوانە دەکات و فەرمانیان پێ دەکات گوێڕایەڵی بن و عەقڵ و ژیریشیان لەگەڵدا بێت، جا هەرکەسێك گوێڕایەڵی کرد رزگاری دەبێت، و هەرکەسێکیش سەرپێچی فەرمانەکانی کرد دەخرێتە ناو ئاگر.

بەڵام حەدیسەکەی ئەبو هورەیرە ﷺ مەبەستی نییە بە سزادانی گۆڕ، کە تێیدا منداڵێك سزا بدرێت لەسەر ئەوەی ملکەچ نەبووە و تاوانێکی ئەنجام داوە، چونکە خوای گەورە هیچ کەسێك سزا نادات بەبێ کردنی تاوان، بەڵکو سزای گۆڕ مەبەستەکەی: ئەو ئێش و ئازارەی کە مردوو بەهۆی کەسی تر تووشی دەبێت، نەك سزادانی لەسەر کارێك کە نەیکردووە، وەك ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ): (إن الميتَ ليعذب ببكاء أهله عليهِ). واتە: (بێگومان مردو لەسەر ئەو گریان و لاواندنەوەی کەس و کارەکەی بۆی دەکەن سزا دەدرێت).

واته لەناوگۆڕدا تووشی ناخۆشی و ئەزیەت و ئازار دەبێت، نەك بەوەی بە تاوانی کەسێکی زیندوو سزا بدرێت: ﴿وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الانعام: ١٦٤) [١٨١].

واتە: (هیچ کەسێك باری گرانی تاوانی کەسی تـر هـەڵناگرێت). پێغەمبـەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (السفر قطعةٌ من العذاب) [١٨٢].

واتە: (سەفەر کردن پارچەیەکە لە سزا و ئازار). جا ئێش و ئـازار گـشتگیرە لـە سزادان، و گومانی تیا نیەکەوا لـەناو گـۆڕدا ئـێش و ئـازار وحەسـرەت و خـەم و خەفەت هەیە و لەوانیە کاریگەری لەسەر منداڵیشدا هەبێت، جا ئەزیەتی وئـازاری پێ دەخوات، بۆیە دەبێت نوێژی لەسەر بکرێت و لەخوا بپارێنەوە کـەوا لـە سـزای گۆڕ رزگاری بکات، خوای گەورەش لە هەموو کەس زانا ترە.

***

ئەمەش ئاخاوتنێکە:
ئایا سزای گۆڕ هەمیشەیە و بەردەوامە یاخود پچڕ پچڕە؟

وەڵامەکەی دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: جۆری بەردەوامــە جگــە لــەوەی لــە هەنـدێ حەدیـسەکاندا هاتووە لەنێوان هەردوو نەفخەکەدا سزاکەیان لەسەر سووك دەبێت، ئەو کاتە کە لە گۆڕەکانیاندا هەڵدەستنەوە و دەڵێن:﴿يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا﴾(یس: ٥٢).

واتە: (ئەی هاوار ئەوە کێ ئێمەی زیندوو کردووە؟ کێ ئێمەی لە شوێنی راکـشانمان لە گۆڕەکانمان دەرهێنا؟).

([١٨١]) مصنف عبدالرزاق: (٦٦٧٥)، مسلم (٩٣٢).

([١٨٢]) مسلم: (١٩٢٧).

بەڵگەش لەسەر بەردەوامیەکەی خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً﴾ (غافر: ٤٦).

واتە: (ئاگری دۆزەخە، بەیانیان و ئێواران نیشانیان دەدرێت، یاخود پیایاندا دەچزێنرێت).

هەروەها بەڵگەشە لەسەری کەوا پێشتر لە حەدیسێکی سەمرە کە بوخاری ریوایەتی کردووە لە خەونەکەی پێغەمبەر(ﷺ) کەتێیدا هاتووە: (فهو يفعل به ذلك إلى يوم القيامة). واتە: (جا ئەم کارە دووبارە دەبێتەوە تاوەکو رۆژی قیامەت).

لە حەدیسی ئیبنو عەبباس لە چیرۆکی دوو گەڵا دارخورماکە: (لعله يخفف عنهما مالم تيبسا). واتە: (لەوانەی سزاکەیان لەسەر سووك ببێت تاوەکو دوو گەڵاکە وشك دەبنەوە).

جا سووك بوونی سزاکان پەیوەستە بە تەڕی دوو گەڵا دارخورماکە.

لە حەدیسێکی الربيع کوڕی أنس گێڕایتیەوە لە ئەبی العالیە ئەویش لەئەبی هورەیرە: (ثم أتى على قوم ترضخ رؤوسهم بالصخرة كلما رضخت عادت لايفتر عنهم من ذلك شئ). واتە: (پاشان گەیشتنە لای قەومێك سەریان بەبەرد پان دەکردەوە، هەر کاتێك کەللە سەریان دوو لەت دەبوو وەکو خۆی لێ دەهاتەوە هیچ کاتێك ئەم کارەیان لەسەر سوك نەدەبوو).

وە لە حەدیسی البّراء کوری عازب لە چیرۆکی کافردا: (ثم يفتح له باب إلى النّار فينظر الى مقعده فيها حتى تقوم الساعة) ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردووە.

واتە: (پاشان لە گۆڕەکەیدا دەرگایەکی لە ئاگر بۆ دەکرێتەوە تەماشای جێگای خۆی دەکات لە ناو گۆڕەکەداهەتا قیامەت هەڵدەستێ).

لە ریوایەتێکی دیکەدا: (ثم يخرق لة خرقاً إلى النار فيأتيهِ من غمها ودخانها إلى يوم القيامة).

واتە: (پاشان کونێك یاخود دەلاقەیەکی لە گۆڕەکەیدا لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە جا لەوێوە لە خەم و خەفەت و دوکەڵەکەی بۆ دێت تاکو ڕۆژی قیامەت).

جۆری دووەم: بۆ ماوەیەکە پاشان دەپچڕێت، ئەمەش سزای هەندێك یاخی بوون و سەرپێچیە کەواتاوانەکانیان سووکە و جا بە گوێرەی تاوانەکەی سزا دەدرێت، پاشان لەسەری سووك دەکرێت هەروەك بۆ ماوەیەك لەئاگردا سزا دەدرێت، پاشان سزاکەی لەسەر لادەچێت.

لە ڕاستیدا سزا لەسەری پچڕ پچڕ دەبێت بە پاڕانەوە یاخود بە خێر و سەدەقە یاخود بە تەوبە کردن یاخود بە پادداشتی حەجکردن، یاخود خوێندنی قورئان لەلایەن هەندێك لە خزمانی پێی دەگات، یاخود ئەوانەی لەسەر دونیا شەفاعەت بۆ مردووەکانیان دەکەن، جا بەهۆی شەفاعەتەکانیان سزا لەسەریان لادەچێت.

بەڵام ئەو شەفاعەتە دەبێت بە ئیزن و مۆڵەتی خوای گەورە و میهرەبان بێت، هەر خوایە مۆڵەت بەو کەسە دەدات شەفاعەت بکات جا ئەوەی بیەوێت شەفاعەت کە دەبێتە بەزەیی خوای گەورە لێی خۆش دەبێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ﴾ (البقرە: ٢٥٥).

واتە: (کێیە ئەوەی دەتوانێت تکا بکا لەلای ئەو بەبێ مۆڵەتی خۆی).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ (الانبیاء : ٢٨).

واتە: (فریشەکانیش تکا کار نابن تەنها بۆ کەسانە نەبێت خوا پێی ڕازییە).

﴿مَا مِن شَفِيعٍ إِلاَّ مِن بَعْدِ إِذْنِهِ﴾ (یونس: ٣).

واتە: (هیچ کەس نییە شەفاعەت خواز و تکا کاربێت، مەگەر دوای مۆڵەتی ئەو زاتە).

﴿وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ (سبأ: ٢٣).

واتە: (هیچ تکایەکیش سوودی نییە لای خوا مەگەر بۆ کەسێك خوا مۆڵەتی بدات).

﴿قُل لِّلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً لَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (الزمر: ٤٤).

واتە: (ئینجا پێیان بڵێ: تکاکار و تکا وەرگرتن و تکاکردن، هەر هەموو بەدەست خوایە، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە هەر ئەو خاوەنیانە).

ئیبن ئەبی ئەلدونیا باس دەکات و دەڵێت: محەمەد کوڕی موسی الصائغ بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی نافیع وتی: پیاوێك لە خەڵکی مەدینە مرد، لە خەودا بینی ئەو پیاوێکە وەك ئەوەی لە ئەهلی ئاگر بچێت، زۆر پێی دڵگیر بوو، پاشان دوای کاتژمێرێك یاخود چەند چرکەیەك بینی هەروەك لە پیاوێکی ئەهلی بەهەشت بچێت وابوو، جا پێی وت: ئەی نەمووت: تۆ لە ئەهلی ئاگری؟ وتی: لە راستیدا وابووم بەڵام لەکاتی بە خاك سپاردنم پیاوێکی چاکەخواز و بە تەقوا لەگەڵماندا بوو، جا شەفاعەتی بۆ چل کەس لە دراوسێکانی کرد من یەکێك بووم لەوانە.

عەمرو کوڕی جەریر دەڵێت: ئەگەر بەندەیەك دوعای بۆ برا مردووەکەی بکات فریشتەیەك دەچێتە لای گۆڕەکەی دەڵێت: ئەی خاوەنی ئەو گۆڕە غەریبە، ئەمە دیاری و بەخششی برایەکە بۆ تۆ(١٨٣).

بەشار کوڕی غالب دەڵێت: لە خەومدا رابعەم بینی، زۆر دوعا و پاڕانەوەم بۆ دەکرد، پێی وتم: ئەی بەشاری کوڕی غالب، دیاری و خەڵاتەکانت چین چین و قات قات لە نوور و رووناکی بۆ لای ئێمە دێت، وتم: ئەوە چۆن دەبێت؟ وتی: ئاوا دوعا و پاڕانەوەی زیندووەکانە بۆ مردووەکان ئەگەر بۆیان پاڕانەوە دوعا راگیراو دەبێت، جا پێی دەڵێن: ئەوە دیاری و خەڵاتی فلانە کەس بۆ تۆ(١٨٤).

إبن أبی الدنیا دەڵێت: ئەبو عوبەیدی کوڕی بوحەیر بۆ منی گێڕایەوە وتی: یەکێك لە سەحابەکان بۆ منی گێڕایەوە وتی: لە دوای مردنی برایەکم لە خەودا

(١٨٣) شرح الصدور: ٣٩٦

(١٨٤) شرح الصدور: ١٩٧

بینی، پێم وت: ئایا تکا و پاڕانەوەی زیندووەکان پێتان دەگات؟ وتی سوێند بە خوا وەکو نوور و رووناکی دەشەکێتەوە پاشان لە بەری دەکات[١٨٥].

***

رۆحەکان لە نێوان مردن تاکو رۆژی قیامەت لەکوێ جێگیر دەبن؟

١. ئایا لە ئاسمانەکان یاخود لە زەویدان؟
٢. ئایا لە بەهەشتدان یاخود نا؟
٣. ئایا مالئاوایی لە لاشەکان جگە لە لاشەکانی کەوا تێی دابوو دەکات؟
٤. ئایا نیعمەت و خۆشی ونەزیەت و ئازار دەبینێت لە ناویدا؟

ئەمە مەسەلەیەکی گەورەیە و خەڵکی قسەی تێدا دەکات، و تێیدا ناکۆك و جیاوازن، هەندێك دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بەهەشتدا لەلای زاتی خوا شەهیدەکان بن یاخود جگە لە شەهیدەکان ئەگەر هاتوو لەلای بەهەشت بەند کرابن بەهۆی تاوانێکی گەورە یاخود قەرزاری، بەهۆی لێخۆشبوون لەوان بەخوای خۆیان دەگەن و بۆیان بەزەیی دەبێت، ئەمەش مەزهەبی ئەبو هورەیرەو عەبدوڵڵای کوڕی عومەرە رضي الله عنهما.

ئیمامی ئەحمەد و لە ریوایەتی کوڕەکەی عەبدوڵڵا دەڵێت: رۆحی کافرەکان لە ئاگردان و رۆحی ئیماندارانیش لە بەهەشتدان.

ئەبو عەبدوڵڵای کوڕی مندە دەڵێت: هەندێك لە سەحابە و تابعین دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لەلای زاتی خودایە (عزو جل) لەسەر ئەمەش زیاتریان نەوتووە، وتی: لە کۆمەڵێك لە سەحابە و تابعین (شوێنکەوتووان) و ریوایەتیان کردووە کەوا رۆحی

---

(١٨٤) سەرچاوەی پێشوو: ٣٩٦

ئیمانداران لـه حـەوزی کەوسـەرە، و رۆحـی کافرەکـانیش لـە بەرهووتـە، بیرێکـە لەحەزرەمەوت.

سەفوانی کوڕی عەمرو دەڵێت: پرسیارم کـرد لـە عـامر کـوڕی عەبـدوڵڵا ابـا الیمان: ئایا رۆحی ئیمانداران کۆ دەبنەوە؟ وتی بەڵکو زەویە کەوا دەڵێـت: خـوای دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (الانبیاء: ١٠٥)

واتە: (سوێند بەخوا بەراستی ئێمە لەکتێبی زەبووردا دوای تـەورات بڕیارمانـداوە کە بێگومان بەندە شیاو و چاکەکانم دەبنە خاوەنی زەوی) وتی: ئەو زەوییەیە کەوا رۆحی ئیمانداران تێیدا کۆدەبنەوە تاوەکو رۆژی زیندووبوونەوە.

دەڵێن: ئەو زەوییە یەکە خوای گەورە ئیمادارەکان لە دونیادا دەکاتە خـاوەنی، وە کەعب دەڵێت: رۆحی ئیمانـداران لـە (علـیین) لـە هـەرە بەرزەکانـە لـە ئاسـمانی حەوتـەم، وە رۆحـی کافرەکـانیش لـە (سـجین) لـەزەوی حەوتـەم لـە ژێـر وڵاتـی شەیتانەکان.

هەنـدێکی دیکـە دەڵـێن: رۆحـی ئیمانـداران لـە بـیری زەمزەمـە، و رۆحـی کافرەکانیش لە بیری بەرهوتە.

سەلمانی فارسی دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بەرزەخـدا لەسـەر زەوی دەڕوات بـۆ هەرشوێنێك بیەوێت، و رۆحی کافرەکانیش لە (سجین)ـە، لە وتەیەکی دیکەیـدا: رۆحی ئیماندار بەسەر زەویدا دەڕوات بۆ هەر شوێنێك بیەوێت.

هەندێکی دیکە دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لەلای دەستەراستی ئادەمـە، و رۆحـی کافرەکانیش لەلای دەستە چەپیەتی. هەندێکی دیکـە، لەوانـە إبـن حـزم دەڵێـت: جێگیر دەبێت پێش دروستکردنی لاشەکەی.

دەڵێت: لە بارەی رۆحەکان دەڵێن جێگیر دەبێت ئەمەش خوای گـەورە عزوجـل وە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) دەفەرموون کە سەرپێـچیان ناکـەین، ئەمـەش بەڵگـە و

سەلماندنێکی روون و ئاشکرایە، خودای عز وجل دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الاعراف: ١٧٢).

واتە: (یادی ئەوکاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە لە جیهانی پەنهانو شاراوەدا پەیمانی لێ وەرگرتن، کردنی بە شایەت بەسەرخۆیانەوە و پێی فەرموون: ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟؟ هەموویان وتیان: ئابێت تۆ خوای ئێمە نەبیت، بەڵی شایەتیمان داوە کە تۆ پەروەردگارمانیت، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەدا بڵێت: بەراستی ئێمە لەوە بێئاگابوون!!).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الاعراف: ١١).

واتە: (سوێند بە خوا بەراستی ئێمە باوەگەورەی ئێمەمان دروستکرد و نەخش و نیگاری رواڵەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم).

راستە کەواخوای گەورە رۆحەکانی بە دەستە کۆمەڵ دروستکردووە.

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموویێت: (إن الأرواح جنود مجندة مما تعارف منها ائتلف وماتناكرمنها اختلف).

واتە: (رۆحەکان وەك سەربازی بە کۆمەڵ وان ئەوەی یەکتریان ناسی هۆگری دەبێت، و ئەوەی رقیشییان لێبێت لێی جیا دەبنەوە).

خوای گەورە بەڵێن و شایەدی لێ وەرگرتن بە خوایەتی بەر لەوەی فەرمان بە فریشتەکان بکات سووژدە بەرن بۆ ئادەم ئەوی دروستکرد بە شێوەیەکی نەفس و نیگار و رواڵەت و ئاقڵمەند.

پێش ئەوەی بچیتە لاشەکان، لاشەکانیش لەو رۆژەدا خۆڵ و ئاوبوون، پاشان چۆنی ویست ئاوا جێگیری کرد، ئەویش ئەو بەرزەخەیە کەوا رۆحەکان لەکاتی مردندا بۆ لای دەگەڕێتەوە، بەڵام هێشتاش کۆمەڵ کۆمەڵ رۆحەکان دەنێرێت و فووی دەکات بەو لاشانەی لە مەنی دایك دەبن کەوا دەڵێت: لە راستیدا رۆحەکان لاشەکان هەڵیان دەگرێت بۆ ئەو مەبەستەی یەکتر بناسن و یاخود رقیان لە یەکتر بێت، و ئەم رۆحەش زانیار و لێزانە لە جیاکردنەوەیان جا خوای گەورە لە دونیا تاقیان دەکاتەوە هەروەك بیەوێت، پاشان دەیانمرێنێت، ئینجا دەگەڕێتەوە بۆ جیهانی بەرزەخ کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لەشەوڕەوکەیدا لەلا ئاسمانی دونیادا رۆحی شادمان و خۆشگوزەرانەکانی لەلای دەستەڕاستی ئادەم بینی، و رۆحی خاوەن تاوانەکانیشی لەلای دەستە چەپی بینی، وە رۆحی پێغەمبەران و شەهیدەکانیش لەبەهەشتدان.

إبن حزم دەڵێت: ئەمەش قەولی هەموو ئەهلی ئیسلامە دەڵێت: ئەمەش فەرموودەی خوای گەورە و میهرەبانە: ﴿فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ * وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ *وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ * أُوْلَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ * فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ * ثُلَّةٌ مِّنَ الأَوَّلِينَ * وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ﴾(الواقعە:٨-١٤).

واتە: (دەستەی راستییان دەردەکەون، جا چووزانی ئەوانە لە چ خۆشیەکدان،

هەروەها دەستەی چەپ و لار و دێرەکانیشن ئای ئەو شوومانە لە چ سەرگەردانیەکدان؟!، دەستەی سێهەم پێشکەوتووەکانن، ئەوانەن کە پێشکەوتوون لە بەدەستهێنانی رەزامەندی خوادا، ئا ئەوانە نزیك کراوەی بارەگای پەروەدگاریانن، لە باخەکانی بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەتدان، دەستەیەکی زۆریان لەوانەن کە زووچوون بە دەم بانگەوازی خواوە، دەستەیەکی کەمیش لەوانەن کە دواتر بە شوێن ئەواندا رێبازی ئیمانیان گرتەبەر).

هەروەها دەفەرموویێت: ﴿فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ * فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ﴾ (الواقعە: ٨٨-٨٩).

واتە: (جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لەسەرەمەرگدایە لە نزیکان و خۆشەویستانی ئێمە بێت، ئەوە ئیتر خۆش و کامەرانی و تاسوودەییە بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەت چاوەڕێیەتی).

هێشتا ڕۆحەکان لەوێ دەبن تاوەکو ژمارەی ڕۆحەکان هەمووی تەواو دەبێت بە فووکردنی لەلاشەکاندا، پاشان دەگەڕێندرێنەوە بۆ بەرزەخ، جا قیامەت هەڵدەستێت، پاشان خوای گەورە دووبارە ڕۆحەکان دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکانی، ئەمەش ژیانی دووەمە، بوونەوەرەکان لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت، تیپێك لە بەهەشتدا دەبن و تیپێکیش لە دۆزەخدا دەبێت، بە نەمری تێیدا دەمێنێنەوە[١٨٦].

ئەبو عومەر کوڕی عەبدولبەڕ دەڵێت: ڕۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان، و ڕۆحی ئیماندارنیش لەسەر گۆڕەپانی گۆڕەکانیانن.

ابن المبارك دەڵێت: ابن جريج بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش لە مجاهد، ئەو لە بەهەشتدا نییە، بەڵکو لە بەرووبوومەکەی دەخۆن و بۆنە خۆشەکەی بۆن دەکەن.

معاویە کوڕی صالح دەڵێت: سەعید کوڕی سویر گێڕایەوە: کەوا پرسیاری کرد لە ابن شهاب لە بارەی ڕۆحی ئیمانداران، فەرموی: پێیان ڕاگەیاندووم کەوا ڕۆحی شەهیدەکان وەك باڵندەیەکی سەوز وایە بە عەرش هەڵواسراوە، هاتووچۆ دەکات بەناو باخەکانی بەهەشت، هەموو ڕۆژێ زاتی خواکەی دێتە لای و سەلامی لێ دەکات[١٨٧].

ابو عمر کوڕی عبدالبرّ دەڵێت: لە شەرحێکی حەدیسی ابن عمردا هاتووە: ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد هەموو بەیانییان و ئێواران جێگاکەی پێ نیشان دەدرێت،

---

(١٨٦) الفصل في الملل: ٢/ ٧٠

(١٨٧) شرح الصدور: ٣٠٤

ئەگەر لە ئەهلی بەهەشت بێت ئەوا لە ئـەهلی بەهـەشتی پـێ نیـشان دەدرێـت، وە ئەگەر لە ئەهلی ئاگریش بێت پێی دەڵێن: ئەوە جێگاکەی تۆیە تاوەکو خوای گەورە لە رۆژی قیامەت زیندووت دەکاتەوە، وتی: بێگومان بۆی دەردەکەوێت لە چـوونی بۆ رۆحەکان لەناو گۆڕدا، ئەمەش راسترە لە وەی رۆحـەکان بـۆ لای دەچـن، خـوای گەورەش زاناترە، چونکە حەدیسـەکان بەم شێوەیە جوانتر هاتووە.

دەڵێت: ماناکەی لەلای منە نە رۆحەکە لەسەر دەورووپشتی گۆڕەکەی دەبێت، نە خووی پێوە دەگرێت و نەلێشی جیا دەبێتەوە، هەروەك مالك رحمه الله دەڵێـت: پێمـان راگەیاندراوە کەوا رۆحەکان پشوو دەدەن هەر چۆنییان بووێت.

وتی: مجاهد دەگێڕێتەوە و دەڵێت: رۆحەکان لەسەر گۆڕەپان و دەورووپشتی گۆڕەکانت بۆ ماوەی حەوت لە رۆژی بەخاك سپاردنی مردووەکە لێی جیا نابێتـەوە وە خـوای گەورەش زاناترە.

تیپێك دەڵێت: رۆحەکە لەپاش مردندا جێگیر دەبێـت و دەچێتە لاشـەیەك کـە گونجاو بێت لەگەڵ رەوشت و سیفەتەکەی کـەوا لـە ژیـانی دونیـای هـەیبووە، جـا هەموو رۆحێك دەچێتە لاشەی گیانلەبەرێك کە پێکهاتە بێت لەگـەڵ ئـەو رۆحانـە، جا دڵ و دەروونی دڕندە دەچێت بـۆ لاشـەی گیانلەبـەرە دڕنـدەکان، رۆحـە سـەگ ئاساکان دەچێتە لاشـەی سـەگەکان، و رۆحـە بـێ تاوانـەکانیش دەچێتە لاشـەی گیانلەبەرە ماڵیەکان و بێ زیانەکان، و رۆحە سوك و ریسوا و نزمەکانیش دەچێتە لاشەی مار و مێر و جڕ و جانەوەرەکان، ئەمەش وتەی ئەو کەسانەی کە ئینکـاری رۆژی زیندووبوونەوە دەکەن، ئەمەش وتەیەکە لە دەرەوەی وتەکانی ئەهلی ئیسـلام.

❊❊❊

كێيه وتوويەتی: رۆح له بەهەشتدايە

جا ئـەوەی دەڵێـت: رۆحـەكان لـە بەهەشـتدايە، بيـانوو دەهێنێتـەوە بـەو فەرموودەيەی خوای گـەورە:﴿فَأَمَّـا إِن كَـانَ مِـنَ الْمُقَـرَّبِينَ ۞ فَـرَوْحٌ وَرَيْحَـانٌ وَجَنَّـةُ نَعِيمٍ﴾(الواقعه:٨٨-٨٩).

واتە: (جا ئەگەر ئەو كەسەی كە لەسەرەمەرگدايە لە نزيكان و خۆشەويستانی ئێمە بێت، ئەوە ئيتر خۆش و كامەرانی و ئاسوودەييە بەهەشتی پڕ لـە نـاز و نيعمـەت چاوەڕێيەتی).

ئەمـەش خـوای پـاك و بێگـەرد و باسـی كـردووە لەوكاتـەی رۆح لـە لاشـە دەردەچێت. رۆحەكانيش دابەش كراوە بۆ سێ بەش:

(الْمُقَرَّبِينَ) راگەياندراوە كە ئەو رۆحە لە بەهەشتی پڕ لە ناز و نيعمەتە.

(وأصحاب اليمين) بە ئيسلام حوكمی لەسەر دراوە كەوا ئەو رۆحە سەلامەتی لـە سزادان بۆ زامن و دەستەبەركراوە.

(ومكذبة ضالة) راگەياندراوە كە ئـەو رۆحـە لـە خـوارەوەی ئـاگردا و دەگاتـە دۆزەخ، دەڵێن: ئەمەش يەكسەر لە دوای جيابوونەوی رۆح لـە لاشـە روودەدات، و خوای گەورە لە يەكەم سوڕەتدا باسی حاڵی ئەوانـە دەكـات لـە رۆژی قيامەتـدا و باسی بارودۆخيان دەكات لە پاش مردن و پاش زيندووبوونەوە، بيانوو دەهێننـەوە بەو فەرموودەيە: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠).

واتە: (شايانی باسە بە ئيمانداری سەرفراز لە سەرەمەرگدا دەوترێت، ئەی خـاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی ئەی ئادەميزای ژير و هۆشمەند كە لە تەمەنی كۆتـايی دونيـادا پـەروەردگارت ناسـی و بـە جـوانی دەتپەرسـت، بگـەڕێرەوە بـۆ لای

پەروەردگارت کە تۆ لەو رازیت و ئەویش لە تۆ رازییە، دەبچۆرە رێزی بەندە چاکە نازدار و بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

یەکێکی دیکە لەسەحابە شوێنکەوتوان: لەوبارەیەوە دەڵێت، لە کاتی دەرچوونیەتی لە دونیادا، فریشتە لەوەوە مژدەی پێ دەدات، و ئەم وتەیەش بە دوور ناخاتەوە کە دەڵێت: دەوترێت لە دوارۆژدا بۆی هەیە، وە دوترێت: لەکاتی مردن و لە کاتی زیندووبوونەوەدا بۆی هەیە وە ئەمەش لە مژدە پێدانەکانە کەوا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ (فصلت: ٣٠). واتە: (ئەوانەی بەراستی وتیان: پەروەردگارمان (الله)یە لەوەودوا بەردەوام پابەندی ئەو رێبازە راستەبوون، ئەوە لەسەرەمەرگدا دەستە دەستە فریشتە دادەبەزن بۆ لایان، پێیان دەڵێن: هیچ ترس و بیمێکتان نەبێت لە داهاتوو، هیچ غەم و پەژارەیەکتان نەبێت بۆ رابردوو، مژدەتان لێ بێت بەو بەهەشتەی کە کاتی خۆی بەڵێنتان پێ دەدرا).

ئەو دابەزینەش دەبێت لە کاتی مردن بێت، و دەبێت لە ناو گۆڕدا بێت، دەبێت لەکاتی زیندوو بوونەوە بێت، یەکەم موژدەی رۆژی کۆتاییە لەکاتی مردندا.

وە لە حەدیسێکی البرّاء کوڕی عازب باسکراوە کەوا فریشتەکە دەڵێت: بە رۆحەکە دەوترێت لەکاتی گیانکێشاندا، مژدەت لێبێت لە تۆ رۆح و رەیحان، ئەمەش لە رەیحانی بەهەشتە.

لە (الموطأ) بەڵگە دەهێننەوە بەوەی مالیك ریوایەتی کردووە، شیبن شەهاب دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، کە باوکی کەعبی کوڕی مالیك دەگێڕیتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إنما نسمة المؤمن طائر يتعلق في الشجر الجنّة حتى يرجعه الله إلى جسده يوم يبعثه) [188].

---

[188] الموطأ:(١/ ٢٤٠).

واتە: (لە راستیدا رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات تاوەکو خوای گەورە رۆژی زیندووبوونەوەی رۆحەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی).

ئەبو عومەر لە ریوایەتی مالیکدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ئەو ئاگادارکردنەوە و لێکدانەوەیەکە کەوا زەهری گوێی لێ بوو لەو حەدیسە لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، هەروەها یونس ریوایەتی کردووە لە زەهری دەڵێت: گوێم لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك بوو لە باوکی دەگێڕێتەوە، هەروەها ئەوزاعیش ریوایەتی کردووە لە زەهری کە دەڵێت عەبدولرەحمان کوڕی کەعب بۆ منی گێڕاوەتەوە.

محەمەد کوڕی یەحیا (الذهلي) ئەم حەدیسەی بەرزکردۆتەوە بەوەی کەوا شەهیب کوڕی ئەبی حەمزە، محەمەد کوڕی برای زەهری وە صالح کوڕی کیسان لە زەهری ریوایەتیان کردووە، ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی عەبدوللا کوڕی کەعب کوڕی مالیك، ئەویش لە کەعبی باپیرەی، لێرەدا پچڕاوە.

ئەبو عومەر دەڵێت: مالیك و یونس کوڕی یەزید وە ئەوزاعی و حارس کوڕی فوزەیل رێککەوتوون ریوایەت کردنی ئەو حەدیسە کەوا لە زەهرییەوە گێڕاوەتەوە ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، ئەویش لە باوکییەوە وە ترمزی و جگە لە ئەویش بە راستییان داناوە [١٨٩].

ئەبو عومەر دەڵێت: بەلأم فەرموودەی (نسمة المؤمن)، (نسمة) بە مانای رۆح دێت کەوا هەمان حەدیسی پێغەمبەر(ﷺ) بەڵگەیە لەسەری، تاوەکو رۆژی زیندووبوونەوەی خوای گەورە رۆحەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی، وە دەڵێت: (نسمە) رۆح و دەروون و لاشەیە، بنچینەی ئەو وتەیەش (النسمة) هەر خۆی ئادەمیزادەکەیە، وە دەڵێت لەوانەیە بەرۆح بڵێن (نسمة).

(١٨٩) سنن الترمذي: (١٦٤١).

-خوای گەورەش زاناترە- چونکە ژیانی ئادەمیزدا بە رۆحەکەوەیە، ئەگەر لێی جیا بووەوە نامێنێت یاخود دەبێتە نەبوون، بەڵگەش لەسەر نسمەی ئادەمیزدا ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): (من أعتق نسمة مؤمنة)[190].

وە شاعیر دەڵێت:

بأعظم منه تقَى في الحساب *** إذا النَسماتُ نَفَضْنَ الغُبارا

واتە: ئەو کاتەی لە رۆژی قیامەتدا خەڵکی لە گۆڕەکانیاندا زیندووبوونەوەە وە خەلیل کوڕی ئەحمەد دەڵێت: دڵ و دەروونی ئادەمیزاد و نەسیمی رۆحیشە، نەسیمیش کزەبایە وە فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) (تعلّق في شَجرة الجنّة).

لەم حەدیسەدا وشەی (تعلّق) بە فەتحەی ((لام)) ریوایەت کراوە ئەوا ماناکەی زیاترە. وە ریوایەتیش کراوە بە زەممەی (لام) یەك مانای هەیە ئەویش: خۆراك و لەوەڕە، دەڵێت: رۆحەکە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات و لە نێوان درەختەکاندا پشوو دەدات وە وشەی (العلوقه و العلاق و العلوق) خۆراك و لەوەڕ و پشوودانە، عەرەب دەڵێت: ما ذاق اليوم علوقاً. واتە : ئەمڕۆ خواردنی تام نەکرد.

وە رەبیع ابی زیاد لە وەسفی ئەسپدا دەڵێت:

وَمجنّباتِ ما يذقُنَ علوقةً *** يَمصَعْنَ بالمُهَراتِ والأمْهَارِ

وە أعشی دەڵێت:

وفلاةٍ كأنّها ظَهرُ تُرْسٍ *** لَيس فيها إلاّ الرجيعَ عَلاقُ

دەڵێت: زاناکان لە مانای ئەو حەدیسەدا جیاواز و ناکۆکن، جا هەندێك لەوان دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بەهەشتدایە لەلای زاتی خودا ئەگەر شەهیدەکان بن یاخود جگە لە شەهیدەکان، ئەگەر لەبەر دەرگای بەهەشت بەند نەکرابن بە تاوانێکی گەورە یاخود قەرزاری، وە بە خودای خۆیان دەگەن بە لێخۆشبوون و بەزەیی هاتوە بەوان.

---

(190) كنز العمال (29582)

دەڵێت: هەندێك بیانوو دەهێننەوە بەوەی ئەو حەدیسە تایبەت نەکراوە بە شەهید یاخود جگە لە شەهید.

هەروەها دیسان بیانوو دەهێننەوە بەو ریوایەت کراوە لە ئەبی هورەیرە: کەوا رۆحی ئیماندار و بێتاوانان لە (علیین) لە ئاسمانە هەر بەرزەکانە، وە رۆحی کافرەکانیش لە (سجین)ە لە هەرە خوارەوەی زەوی، وە عەبدوڵلای کوڕی عومەریش وەك ئەمە دەگێڕێتەوە، ئەبو عومەر دەڵێت: ئەمە وتەیە لەسوننەدا بەرهەڵستکاری و دژایەتی دەکرێ مادام هیچ پاڵنەرێك نیە لە دروستی گواستنەوەکەیدا، ئەمەش فەرموودەکەی پێغەمبەرﷺ:(إذا مات أحدُكُمْ عرض عليهِ مقعده بالغداة والعشّي وإن كان من أهل الجنّة فمن أهل الجنّة، وأن كان من أهل النّار فمن أهل النّار، يقال لهُ: هذا مقعدك حتى يبعثك الله إليه يوم القِيامة)[191].

هەندێکی دیکە دەڵێت: بەڵکو ئەو حەدیسە ماناکەی تەنها لە شەهیدەکانە بەبێ کەسانی دیکە، چونکە قورئان و سوننەت بەڵگەن لەسەر ئەمەیان، بەڵام لە قورئاندا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ * فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ﴾(آل عمران: ١٦٩-١٧٠).

واتە: (هەرگیز وا مەزانن و وادامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوا وا شەهید بوون و کوژران مردوون نەخێر وانیە بەڵکو ئەوانە زیندوون، لای پەروەردگارییان لە رزق و رۆزی هەمە جۆر و تایبەت بەهرەوەرن، زۆر دڵخۆش و شادمانن بەو بەخشش و زیادە فەزڵەی کە خوا پێی بەخشیوون).

بەڵام لە نیشانە و پیاو چاکاندا باسی حەدیسی ئەبی سەعید خودری (رەزای خوای لێ بێ) دەکات لە رێگای بەقی بن مخلد بەرزکراوەتەوە: (الشهداء يغدّون ويروحون ثم يكون مأواهم إلى قناديل معلقة بالعرش، فيقول لهم الرّب تبارك

---

(١٩١) مسلم (٧١٤١).

وتعالى: هل تعلمون كرامة أفضل من كرامة أكرمتموها؟ فيقولون: لا، غير أن وددن أنّك أعدت أرواحنا في أجساعنا حتى نقاتل مرة أخرى، نقتل في سبيلك)[١٩٢].

واته: (شەهیدەکان دێن و دەچن پاشان ڕۆحەکانیان لەناو ئەو چرایانە جێگیر دەبێت کە بە عەرشی خوادا هەڵواسراوە، جا خودای گەورە و میهرەبان پێیان دەڵێت: ئایا دەزانن ڕێزێکی باشتر هەیە لەو ڕێزەی کەوا من لە ئێوەم ناوە؟ جا دەڵێن: نەخێر جگە لەوەی ئاواتە خوازین ڕۆحەکانمان بگەڕێنیتەوە لاشەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە شەر بکەین ، ئینجا لە پێناوی تۆ بکوژرێین و شەهید بکرێین).

لە هنادەوە ریوایەت کراوە ئەویش لە ئیسماعیل بن المختار ئەویش لە عەتیە گێڕاویەتییەوە.

پاشان حەدیسەکەی ئیبن و عەبباس گێڕایەوە (ڕەزای خوای لێ بێ) وتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (لما أصيب أخوانكم جعل الله أرواحهم في أجواف الطير خضر ترد أنهار الجنّة، وتأكل ثمارها، وتأوى إلى قناديل من ذهب مدلاة في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم ومقيلهم قالو: من يبلغ إخواننا إنّا أحياء في الجنّة نرزق لئلا ينكلوا عن الحرب ولا يزهدوا في الجهاد؟ قال : فقال عزوجل: أنا أبلغهم عنكُم، فأنزل الله تعالى: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمران: ١٩٦).

واتە: (کاتێك براکانتان لە ڕۆژی جەنگی ئوحد شەهید بوون خوای گەورە ڕۆحەکانیانی لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز دانا و بە ڕووباری بەهەشتدا گوزەر دەکەن، وە لەبەروبوومەکەی دەخۆن، و دەڕۆن بۆ ناو ئەو چرایانەی لە زێڕ دروست کراون و هەڵواسراون لە ژێر سێبەری عەرشدا، جا کاتێك ئەو خواردن و خواردنەوە و کەل و پەلە خۆشانەیان بینی دەڵێت: کێیە بە براکانمان رادەگەیەنێت ئێمە لە

---

(١٩٢) شرح الصدور: ٣٠٥

بەهەشتدا زیندووین و رزق و رۆزیمان بۆ فەراهەم کراوە بۆ ئەوەی واز لـە شـەڕکردن نەهێنن و پشتی خۆیان تێ نەکەن و کەمتەرخەم نەبن لە جیهاد کردندا؟
وتی: (جا خودای عزوجل فەرمووی: من لە جیـاتی ئێـوە پێیـان رادەگەیـەنم، جـا خـودای گـەورە ئـەم ئایەتـەی دابەزانـد...).(ولا تَحسبنَّ الـذين قُتلـوا....)(ال عمران:١٦٩)

وە حەدیسەکە لە مەسنەدی ئەبو ئەحمەد و ئەبو داود داهاتووە[١٩٣].

پاشان الاعمش باسی حەدیسەکان دەکـات و لـە عبـدالله بـن حـرّە دەگێڕێتـەوە ئەویش لە مسدوق وتی: پرسیار کرا لە عەبدوڵڵای کـوڕی مەسـعود لـەبارەی ئـەم ئایەتەوە: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِـي سَـبِيلِ اللّـهِ أَمْوَاتـاً بَـلْ أَحْيَـاء عِنـدَ رَبِّهِـمْ يُرْزَقُونَ﴾(آل عمران: ١٩٦).

وتی: ئێمە پرسیارمان لە پێغەمبەر کرد و فەرمووی: (أرواحهُـم في جـوف الطـير خضر تسرح في الجنة في أيها شاءت، ثمّ تأوي الى تلك القناديل، فأطلع إلـيهم ربّـكَ إطلاعة، فقال: هَلْ تشتهون شيئاً؟ قالو: وأي شئ نشتهي ونحن نسرح في الجنّة حيـث شئنا؟ ففعل بهم ذلك ثلاث مرات، فلما راوا أنهم لهم يتركوا من أن يسألوا قالو: يا رب نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حت نقتل في سبيلك مـرة أخـرى، فلمـا رأي أن ليس لهم حاجة تركوا) ئەو حەدیسە لە سەحیحەکەی موسلیم داهاتووە [١٩٤].

واتە: (رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشتدا پشوو دەدات لـە هەر کوێیەك بیەوێت پاشان دەچێتە نـاو ئـەو چـرایانە، جـا خـودای گـەورە پێیـان رادەگەیەنێت و ئاگادارییان دەکاتـەوە، دەفـەرموێت: ئایـا حـەز لـە شـتی دیکـە دەکەن؟ وتیان: حەز لە چ شتێکی دیکە بکەین وا ئێمە لە بەهەشتدا پشوو دەدەیـن بەهەر شێوێنێك بمانەوێت؟ ئەم وتەیەی سێ جـار دووبـارەکردەوە، جـا کـە زانیـان

(١٩٣) مسند أحمد: ١/٢٦٦ وە سنن ابي داود (٢٥٢٠)
(١٩٤) مسلم: ١٨٨٧.

خوای گەورە وازییان لیّ ناهێنێت لە پرسیارکردنە وتیان: ئەی خودایە دەمانــەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێنیتەوە لاشەکانمان تاوەکو لەپێناوی تۆدا بجەنگین جارێکی دیکـە. جا کە بینی پێویستی پێیان نیە وازی لیّ هێنان)

لە سەحیحی بوخاریا لە ئەنەس گێڕاویەتیەوە، کەوا دایکـی ڕەبیـع کـچی البّـرا، کە دەکاتە دایکی حارسە کوڕی سوراقە هاتـە لای پێغەمبـەری خـوا(ﷺ)، تایـا قسەم بۆ ناکەیت لە بارەی حارسە؟ ئەو لە ڕۆژی بـەدر کـوژرا بـوو کـەوا تیرێکـی نامۆ پێکای، ئەگەر لە بەهەشتدا بێت ئەوا سـەبر دەگـرم و ئەگـەر لـە شـوێنێکی دیکە بێت ئەوا لە گریاندا ناکەوم، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (يا أُم حارثـةَ، إنهـا جنان وإن إبنك أصاب الفردوسَ الأعلى)

پاشـان لـەرێگای بقـی کـوڕی مەخلـەد گێڕایـەوە: کـە دەڵێـت یـەحیا کـوڕی عەبدولحەمید بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە ئیبن عیینە ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی یەزید، گوێی لە ئیبن و عەبباس بـوو دەیـووت: ڕۆحـی شـەهیدەکان لـەناو سـکی باڵندەی سەوزدایە هاتۆچۆ دەکات و لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات.

پاشان لە معمرەوە دەگێڕێتەوە، ئەویش لـە قـەتادە وتـی: ڕۆحـی شـەهیدەکان لـە شێوەی باڵندەیەکی سپی دایە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات [195].

لە ڕێگای ئەبی عاصم النبيل دەگێڕنەوە، ئەویش لە ثـور کوڕی یەزیـد، ئـەویش لە خالیدی کوڕی معدان، ئەویش لە عەبدوڵلای کـوڕی عومـەر و دەڵێـت: ڕۆحـی شەهیدەکان لە شێوەی باڵندەیەکی وەك ڕیشۆڵە وان یەکتر دەناسن و لە بـەروبوومی بەهەشت ڕزق و ڕۆزییان دەردێتێ [196].

ئـەبو عومـەر دەڵێـت: ئـەو هـەموو نیـشانانە بەڵگـەن لەسـەر ئـەوەی ئـەوان شەهیدەکانن بێجگە لە کەسی دیکە، لە هەندێکییان: لە شـێوەی باڵندەیـە، و لـە

(195) مصنف عبدالرزاق: ٥/٢٦٤
(196) شرح الصدور: ٣٠٨

هەندێکی دیکـەیان، لـە نـاو سـکی باڵنـدەدان، و لـە هەنـدێکی دیکەشـیان وەك باڵندەیەکی سەوزە، دەڵێت: ئەوەی هاوشێوەیە لەلای من دەبێت وەك ووتـەی ئـەوە وابێت کە دەڵێت: وەك باڵندەیە یاخود لە شێوەی باڵندەیە بۆ هاوشێوەبوونی بۆ ئەو حەدیسەی باسکرا، لە حەدیسی کەعب کوڕی مالیك تێیدا دەڵێـت: (نـسمة المـؤمن کطائر). واتە: (رۆحی ئیماندار وەك باڵندە وایە).

نەیووتووە: لەناو سکی باڵندەدایە.

وتی: عیسای کوڕی یونس حەدیسی ابن منصور ریوایەت دەکات، لـە الاعـمـش دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕ مرّە، ئەیش لە مسروق، ئەویش لە عەبدوڵڵا دەڵێت: وەك باڵندەیەکی سەوزە.

وتم : ئەوەی لە سەحیحی موسلمدا هاتووە: (لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە) ئەبو عومەر دەڵێ: لەسەر ئەو لێکدانەوە و راڤەکردنە وەك ئەوی پێغەمبـەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (بەڵکو رۆحـی ئیمانـدار لـەناو شـەهیدەکاندا باڵندەیەکـە لـە دار و درەختی بەهەشت دەخوات).

وتم: هیچ دژکاریەك نیە لەنێوان ئـەو فەرموودەیـەی پێغەمبـەر(ﷺ): (ئەگـەر هەر کەسێك لە ئێوە مرد بەیانیان و ئێواران شوێنەکەی پـێ نیـشان دەدرێـت، جـا ئەگەر لە ئەهلی بەهەشت بێت، ئـەوا لـە ئـەهلی بەهەشـت و ئەگـەر لـە ئـەهلی ئاگریش بێت ئەوا لەئەهلی ئاگری پێی نیشان دەردێت).

ئەو وتـار و ئاخاوتنـە مـردوو لەسـەر جێگاکـەی و شـەهیدبوون وەردەگرێـت، هەروەکو پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات). ئەمە شەهید و جگە لە شـەهیدیش لـەخۆ دەگرێـت، لەگەڵ بوونی پیشاندانی شوێنەکەی بەیانیان و ئێواران رۆحەکەی بەناو رووبارەکـانی بەهەشت گوزەر دەکات و لە بەروبوومەکەی دەخوات.

بەڵام شوێنە تایبەتیەکە و ئەو خانووەی بۆتە ئامادەکراوە لەوانەیە ڕۆژی قیامەت بچێتە ناوی، و بەڵگەش لەسەری کەوا جێگای شەهیدەکان و خانو و کۆشکەکانیان کە بۆیان ئامادەکراوە هەرگیز ئەو چرایانە نین کە ڕۆحەکانیان لەبەرزەخدا بۆیان دەچن، جا ئەوانە شوێن مەنزڵگای خۆیان لە بەهەشت دەبینن، بەڵکو لەو چرایانە جێگیر دەبن کە بە عەرشدا هەڵواسراوە، جا چوونە ناوی تەواو و بێ کەم و کورتی ڕەنگە تەنها ڕۆژی قیامەت بێ، وە چوونە ناوی ڕۆحەکان بۆ بەهەشت لە بەرزەخدا ئەوە شتێکی دیکەیە.

ئەوەی جێگای سەرنجیشە خاوەن نەگبەتی و کەساسەکان هەموو بەیانیان و ئێواران ڕۆحەکانیان لەسەر ئاگر پێ نیشان دەردێت، جا ئەگەر ڕۆژی قیامەت چوونە ئەو شوێنە و جێگایەی کەوا لە بەرزەخدا پێیان نیشان دەدرا، ئەوا نیعمەت و خۆشگوزەرانی ڕۆحەکانیان لە بەهەشتدا شتێکی دیکەیە، ئەو ڕۆحە کە لەگەڵ لاشەکاندا نیعمەت و خۆش دەبینن ئەمەش شتێکی دیکەیە.

جا رزق و ڕۆزی پێدانی ڕۆح لە بەهەشت لە جیهانی بەرزەخدا ئەو خواردن و خواردنەوەیە نییە کە لەگەڵ لاشەکەیدا لە ڕۆژی زیندووبوونەوەدا دەیدرێتێ، لەبەر ئەوەیە فەرموویەتی: (لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات). و بە تەواوی خواردن و خواردنەوە و پۆشاك و رابواردن و کەیف و خۆشی جا ئەگەر ڕۆحەکە لە ڕۆژی قیامەت بۆ لاشەکەی گەڕایەوە، ئەوا دەردەکەوێت ئەو گوتار و ئاخاوتنە هاو دژ و بەرهەڵستکار نییە لە سوننەدا، بەڵکو یارمەتی سوننەت دەدات و لەگەڵی ڕێك دەکەوێت.

ئایا نابینیت ئەو حوکمەی تایبەتە بە شەهیدەکان پەیوەستە بە وەسفی شەهید بوون؟

هەروەك ئەو حەدیسەی مقدام کوڕی معد یکرب لە پێغەمبەر(ﷺ) دەگێڕێتەوە: (للشهيد عند الله ست خصال: يغفر لهُ في أول دمه، ويرى مقعده من

الجنّة ويحلى حلة الإيمان، ويزوج من الحوار العين، ويجار من عـذاب القـبر ويـأمن مـن الفزع الأكبر، ويوضع على رأسه تاج الوقار الياقوتة منه خير من الدنيا ومـا فيهـا، ويتزوج إثنتين وسبعين من الحور العين، ويشفع في سبعين إنساناً من أقاربه) [١٩٧].

واته: (شەهید لەلای خوا شەش شتی هەیە: لە یەکەم دلۆپ لە خوێنی کە دەڕژێـت خوای گەورە لە هەموو گوناهەکانی خۆش دەبێـت، جێگـەی خـۆی لـە بەهەشـت دەبینێت و بە خشڵی باوەڕ دەڕازێندرێتەوە، حۆری زۆر جوانی لـێ مـارە دەکرێـت، پارێزراو و رزگاری دەبێت لە سزای گۆڕ و دڵنیا دەبێت لە راچـڵەکینی نـاو گـۆڕدا، تاجی زێڕینی لەسەر دەکرێت و هەر گەوهەرێکی باشترە لە دونیا و ئەوی تێدایـە، وە حەفتا و دوو لە حۆری بەهەشتی لێ مارە دەکرێت، تکا بۆ حەفتا لە کـەس لـە دۆست و نزیکانی دەکات).

جا ئەگەر ئەو حەدیسە تایبەت بێـت بـە شـەهید فەرموویـەتی (بـۆ شـەهید) نەیووتووە: بۆ ئیماندار، هەروەها لەو حەدیسە کـە قـەیس الجذامي گێڕاویەتیـەوە (يعطي الشهيد ست خصـال) [١٩٨] هەروەها هەموو ئەو حەدیس و دەقانەی تێیـدا پەیوەست کراوە بە پاداشتی شەهید.

بەڵام ئەوەی پەیوەست کراوە بە پاداشـتی ئیمانـدار، ئـەو هـەموو ئیمانـدارێك پلەی شەهیدی هەیە ئەگەر شەهیدیش نەبێت.

بەڵام ئەو دەق و نیشانانەی باس لە رزق و رۆزی شـەهیدەکان دەکـات، و بـوونی رۆحەکانیان لە بەهەشت جا هەموو ئەمانـە حـەق و رەوان و ئەمـەش بەڵگـە نیـە لەسەر نەچوونە ژوورەوەی رۆحـی ئیمانـداران بـۆ بەهەشـت، نەخاسـە راستگۆیان باشترن لە شەهیدەکان بەبێ ناکۆکی و جیاوازی لە نێـو خەڵکـدا، جـا دەڵـێن: بـۆ

([١٩٧]) سنن الترمذي: (١٦٦٣).

([١٩٨]) مسند أحمد: (٤/٢٠٠).

ئەوانە ئەوەی کەوا دەڵێن لەبارەی رۆحی راستگۆیان ئایا ئـەو رۆحـە لـە بەهەشـتە یاخود نەخێر؟

ئەگەر وتیان: ئەو رۆحانە لە بەهەشتدان، هیچ بروبیانوویەك بۆ ئەوان نیـە جگـە لـەو ئاخاوتنـە نـەبێت، جـا ئەوهـەموو دەقانـە سـەلمێنراوە کـەوا بەڵگـە لەسـەر تایبەتمەندی رۆحی شەهیدەکان نیە لەو بارەیە، وە ئەگەر وتیان لە بەهەشـتدا نییـە بەهۆی ئەوەی رۆحەکانیان بەند دەکرێت و دەگیرێـت کـەوا دەبێـت رۆحـی سـەحابە گەورە و بەرێزەکان وەك ئەبو بەکری سـدیق و ئـەبی کـوڕی کـەعب و عەبـدوڵڵای کوڕی مەسعود و ئەبو دەردائە و حوزەیفەی کوڕی یـەمان‌ﷺ و ئەوانـەی لەوانـە دەچن لە بەهەشتدانین، بەڵکو تەنها رۆحی شەهیدەکان لـە بەهەشـتدان و ئەمـەش مەعلومـە و زانـراوە ئاشـکراکردنی درۆو دەلەسـەی ئەوانـە شـتێکی پێویسـت و ناچارییە.

بەڵگەش لەسەر ئەمە کەوا خودای پـاك و بێگـەرد رۆحـی شـەهیدەکانی لـەناو سکی باڵندەیەکی سەوز داناوە، جا ئەوانە کاتێك خۆیـان بـەخت کـرد بـۆ خـودای گەورە و میهرەبان تاوەکو لاشەی تێدا لەناو برد، ئینجـا لـە بەرزەخـدا لاشـەیەکی باشتر لـەو لاشـەیە لـە دونیـادا هـەیانبوو بۆیـان ئامـادە دەکرێـت تـاوەکو رۆژی قیامەت، جا نیعمەتو خۆشییەکەی بـەهۆی ئـەو لاشـانەوە دەبێـت و تەواوکـەری نیعمەت و خۆشی رۆحەکان دەبێت.

بەم هۆیەوە دڵ و دەروونـی ئیمانـدار لـە شـێوەی باڵندەیەکدایـە، یـاخود وەك باڵندەیەکە، دڵ و دەروونی شەهیدیش لـەناو سـکی باڵنـدە دایـە، جـا دەربـڕین و مەبەستی ئەو حەدیسە (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکـە)، ئەمـە گـشتگیر دەبێـت بـۆ شەهید و ئەوانی دیکە جگە لە شەهید، پاشان شەهیدی تایبەتمەند کرد بەوەی کەوا فەرموویەتی: (رۆحی شەهید لەناو سکی باڵندە دایە).

زانراویشه ئەگەر رۆحی شەهید لەناوسنگی باڵندەدا بێت راستی فەرمووده و جا ئەمه هەر خۆی باڵندەیه و دروود حەدیسەکەش تەواوکەری یەکترن، و بەڵگەشە لەسەر ئەوەی کەوا هەق و راستی لەلایەن خواوەیە.

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: بەوەی رۆح لە بەهەشتدا نییە)

وتەی مجاهد کە دەڵێت: رۆح لە بەهەشتدا نیە، بەڵام لەبەروبوومەکەی دەخۆن و بۆنی بەهەشت دەکەن برو بیانوو بۆ ئەو وتەیە دەهێننەوە بەوەی ئیمام ئەحمەد لە مەسنەدەکەی لە حەدیسێکی ئیبن ئیسحاق ریوایەتی کردووە لە (الحرث إبن فضيل) دەگێڕێتەوە، ئەویش لە مەحمودی کوڕی لەبیر، ئەویش لە ئیبن عەبباس، دەڵێت کەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (الشهداء على بارق نهر بِباب الجنّة في قبّة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنّة بُكرة وعشية) [199].

واتە: (شەهیدەکان لەسەر شەوقی رووبارێکن لەبەر دەرگای بەهەشت لە (قبّة خضراء) بەیانیان و ئێواران لە بەهەشتدا رزق و رۆزییان بۆ دێتە دەرەوە).

ئەمەش نکۆڵی ناکات لە بەهەشت بوونیان، ئەم رووبارەش لە بەهەشتدایەو رزق و رۆزیان لە بەهەشت بۆ دێتە دەرەوە، جا ئەوان لە بەهەشتدان و کەچی ناچنە ئەو شوێنانەی کە لە بەهەشتدا بۆیان ئامادە کراوە، مجاهد نکۆڵی لە هەر چوونەژوورەوەیەك دەکات لەهەر روویەکدا.

ئەبو عەبدوڵڵا کوڕی مندە دەڵێت: موسای کوڕی عوبەیدە ریوایەتی کردووە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی یەیزد، ئەویش لە ئوم کبشەی کچی مەعمور وتی:

---

[199] مسند أحمد: ١/٢٦٦، مجمع الزوائد: ٥/٢٩٤

پێغەمبەرﷺ هاتە لامان، پرسیاری ئەو رۆحانەمان لیّ کرد، ئینجا وا وەسفی کرد بە سیفەتێك ئەهلی بەیتی هێنایە گریان.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (إن أرواح المؤمنين في حواصل طير خضر ترعى في الجنّة، وتأكل من ثِمارِها، وتشرب من مائها، وتأوي إلى قناديل من ذَهب تحت العرش يقولون: ربّنا الحق بِنا إخواننا، وآتنا ما وَعدتَنا، وإن أرواح الكفار في حواصل طير سود تأكل من النّار، وتشرب من النّار، وتأوي إلى حجر في النّار، يقولون: رَبّنا لا تلحق بنا إخواننا ولا تؤتنا ماوعدتنا) [٢٠٠].

واتە: (رۆحی ئیمانداران لەناو چیکلّدانی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشت دەڵەوەڕێت، و لە بەروبومەکەی دەخوات و لە ئاوەکەی دەخواتەوەو دەچێت بۆ لای ئەو چرایانەی لە زێڕ دروستکراوە لە ژێر عەرشدایە، دەڵێت: خودایە بمانگەینە بە براکانمان، وە ئەو بەڵێنەی بە ئێمەت دابوو پێمان ببەخشە، و رۆحی کافرەکانیش لەناو چێکلّدانەی باڵندەیەکی رەشدایە لە ئاگرەکەی دەخوات و لە ئاگرەکەی دەخواتەوە، دەچێتە ناو قوڵایی ئاگرەکە، دەڵێن: خودایە مەمانگەینە بەبراکانمان، و ئەو پەیمانەی بە ئێمەت دابوو پێمان مەبەخشە).

تەبەرانی دەڵێت: ئەبو زرعەی دیمەشقی بۆمانی گێڕایەوە، کەوا عەبدوڵلای کوڕی صالح گێڕایەوە ئەویش لە معاویەی کوڕی صالح، ئەویش لە حەبیب وتی: پرسیار لە پێغەمبەر(ﷺ) کرا لەبارەی رۆحی ئیمانداران، فەرمووی: (في طير خضر تسرح في الجنّة حيث شاءت). واتە: (لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشت پشوو دەدات هەرچۆنێك بیەوێت).

وتیان: ئەی پێغەمبەری خوای ئەی رۆحی کافرەکان؟

فەرمووی: (محبوسة في سجين) [٢٠١].

---

(٢٠٠) شرح الصدور: ٣١٠

(٢٠١) شرح الصدور: ٣٠٧

واتە: (لە سەجین بەند کراوە)، ئەبو الشیخ ریوایەتی کردووە، لە هیشام کوڕی یونس، لە عەبدوڵڵای کوڕی صالح، وە ئەبو مەغیرە ریوایەتی کردووە، لە ئەبی بکر کوڕی مریم، ئەویش لە ضمرة کورشی جبیب.

و ئەبو عەبدوڵڵای کوڕی مندە لە حەدیسێکی عنجار باس دەکات و دەگێڕێـەوە ئەویش لە (الثوري)ن ئەویش لە ثـور کوڕی یەزید، ئەویش لە خالید کوڕی معـدان، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر دەڵێت: (أرواح المؤمنين في طير خضر كالزرازير تأكل من ثمر الجنّـة)[٢٠٢]. واتە: (رۆحی ئیمانداران لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە شێوەی ریشۆڵە وایە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات).

یەزید رقاشی دەگێڕێەوە لە ئەنـەس و عەبـدوڵڵای شـامی، ئـەویش لـە تـەمیم الداري، ئەویش لە پێغەمبـەر(ﷺ) دەفـەرموێت: (إذا عـرج ملـك المـوت بـروح المؤمن إلى السّماء استقبله جبريـل في سـبعين ألفـاً مـن الملائكـة كـل مـنهم يأتيـه ببشارة من السّماء سوي بـشارة صـاحبه، فـإذا انتهـى بـه إلى العـرش خرّ سـاجداً فيقول: الله عزوجّل لملكوت الموت: انطلق بروح عـبدي فضعه في سدر مخضود، وطلـح منضود، وظل ممدود، ومـاء مـسكوب) بكر کوڕی خیس ریوایەتی کردووە لە ضـرار کوڕی عومەر و ئەویش لە یەزید وە ئەبی عەبدوڵڵا.

واتە: (لەکاتێکدا فریشتەی گیانکێشان رۆحی ئیمانـدار بـۆ ئاسمـان بەرزدەکاتـەوە، حەزرەتی جوبرائیل لەگەڵ حەفتا هەزار فریشتە پێشوازی لیّ دەکات و هەر یەکێك لەوانە لە ئاسماندا موژدەی پیّ دەدەن، جگە لە مژدە پێـدانی هاوڕیەکـەی، کاتێـك گەیشتە لای عەرش کڕنۆش دەبات، ئینجا خودای عزوجل بە فریشتەی گیانکێشان دەفەرمووێت: رۆحی بەندەکەم ببە و برۆ ئینجا دایبنیّ لە ژێر سیبەر-سدر-ی بـیّ دڕکدان، هەروەها درەختی مۆزیش کە بەرهەمەکانی چین چـین لەسـەریەکن، لـەژێر

---

[٢٠٢] شرح الصدور: ٣٠٨

سێبەری دوور و درێژ لەو باخە خۆشانەدا، تاڤگەی جوان و حەوزو نافورەی رازەوەی تێدایە).

***

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحەکان لەسەر لێوارو حەوشەی گۆڕەکانیەتی)

بەڵام وتەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: رۆحەکان لەسەر لێوار و گۆڕەپانی گۆڕەکانیەتی، ئەو کەسەی بیەوێت یاخود مەبەستیەتی کەوا ئەوە فرمانێکی پێویستە بۆی ئەوا هەرگیز جیاوازی گۆڕەپانی گۆڕەکان ناکات، ئەوەش هەڵەیە چونکە دەقەکانی کتێب و سوننە لە زۆر رووەوە بەرپەرچ و وەڵامی ئەمە دەداتەوە کەوا هەندێکمان باسکردووە ئەگەر خوا حەز بکات هەندێکی دیکەش باس دەکەین.

ئەگەر مەبەستی لەسەر گۆڕەپان بێت بەشێوەیەکی کاتی، یەکەمیان سەربەستی کردنیەتی لەسەر گۆڕەکەیان، ئەمەش لە بارەگا و مەنزڵگایەکەیەتی، ئەمەش رەوایە، بەڵام نەوتراوە جێگیر و چەسپاو گۆڕەپانی گۆڕەکە.

جا کۆمەڵێك چوونە ناو ئەو مەزهەبە لەوانە عەبدوڵلای کوڕی عبدالبرّ بوو، لە کتێبەکەیدا لە شەرحی حەدیسێکی ئیبن و عومەر دەڵێت: ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد لە بەیانیان و ئێواراندا شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، لە راستیدا بۆی ئاشکرا دەکرێت بەوەی کەوا رۆحەکان لەناو گۆڕەکاندان، ئایا نابینیت کەوا حەدیسە ئاماژە پێکراوەکان لەسەر ئەمە موتەواتیر و جێگیرە، هەروەها ئەو حەدیسانەی باس لەسەلام کردن دەکەن لەسەر گۆڕەکان؟

وتم: حەدیسە موتەواتیرەکانی دەوێت وەك حەدیسی ئیبن و عومەر، هەروەك حەدیسی البرّا کوڕی عازب کەوا پێشتر باسکراوە کە تێیدا هاتبوو: (هذا مقعدك حتى يبعثك الله يوم القيامة) وە نموونەی حەدیسی ئەنەس: (إن العبد إذا وضع في قبره وتولى عنه أصحابُهُ إنهُ ليسمع قرع نعالهم) [٢٠٣].

تێیدا هاتووە: (انَّهُ يرى مقعده من الجنّة والنّار، وأنه يفسح للمؤمن سبعين ذراعاً، ويضيق على الكافر). هەروەك نموونەی حەدیسی جابر : (إن هذهِ أمتي تبتلي في قبورها، فإذا دخل المؤمن قبره وتولى عنه أصحابه أتاه الملك). وە لە حەدیسێکی دیکە: (وأنه يرى مقعده من الجنّة فيقول: دعوني أبشر أهلي، فيقال له: أسكن فهذا مقعدك أبداً) هەروەك هەموو ئەو حەدیسانەی باس لەنیعمەت و ئازاری گۆڕ دەکات و باسکراوە، وەك حەدیسەکانی باس لە سەلام کردن دەکات لەسەر خاوەن گۆڕەکان، قسە کردن لەگەڵیاندا، زانینی مردووەکانی لەکاتی سەردانی کردنی زیندووەکان بۆ لایان و هەموو ئەمانە پێشتر باس کراوە.

ئەم وتە و باسەش سوننەی دروست و ڕاست بەرپەرچی دەداتەوە، ئەو نیشانانەی کەوا پاڵنەرێکی بۆی نیە، و پێشتر ئەمە باسکراوە هەموو ئەو بەڵگانەی باسکرا کەوا ڕۆحەکان لە بەهەشتدان دەقا و دەق لەلای (الرفيق الاعلى)ن هەندێك لەزاناکان (الرفيق الاعلى) بە بەهەشت وەسف دەکەن و هەندێکی دیکەش بە زاتی پەروەردگار وەسفی دەکەن.

بۆمان دەرکەوتووە کە وا پیشاندانی شوێنی مردوو لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخ بەڵگە نییە لەسەر ئەویە ڕۆح لەناو گۆڕدایە و نەك هەموو کاتێکیش لە نەمان و ونبوون دابێت لە هەموو ڕوویەکەوە، بەڵکو ڕۆحەکە سەرپەرشتی و پەیوەندی دەکات بە گۆڕەکە و ناوەوەی گۆڕەکەدا، جا ئەم قەدەرەش وایە شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، بێگومان بۆ ڕۆحیش پلە و مەبەستێکی دیکەش هەیە ئەویش لە

---

[٢٠٣] مسلم: (٢٨٧٠)

بەهەشتدا دەبێت لەهەر سەرەوەی (علـیین)، پەیوەنـدی دەبێـت بـە لاشـەکەی بـە جۆرێـك ئەگـەر موسـڵمانێك سـەلامی لـێ کـرد خـودای گـەورە رۆحەکـەی بـۆ دەگەڕێنێتەوە وەڵامی سەلامەکەی دەداتـەوە، لـەلای رۆحـە بـەرز و ئیمانـدارەکان دەبێت.

بەڵکو لەم بابەتەدا زۆربەی خەڵکی دەکەونە هەڵە وبە جۆرێك بڕوایان وایە کـەوا رۆح لە رەگەزێکە پەیوەست نابێتەوە بە لاشەکان ئەگـەر رۆحەکـە بـردرا بـۆ ئـەو شوێنەی کە شایەنیەتی، ئەمەش هەڵەیەکی دیار و ئاشکرایە، بەڵکو رۆح دەکرێـت لەسەر رووی ئاسمانەکاندا بێـت لـە هـەرە سـەرەوەی (علـین)، و دەگەڕێتـەوە بـۆ گۆڕەکەش، ئینجا وەڵامی سەلام کردنیش دەداتەوە.

زانیاریش بەو کەسە دەدات کە سـەلامی لـێ دەکـات، کەچـی لـە شـوێنەکەی خۆیەتی، و رۆحی پێغەمبەر(ﷺ) هەردەم لەلای (الرفیق الاعلـی)یـە، و خـودای گەورە عزوجل رۆحەکەی دەگەڕێنتەوە بۆ نـاو گۆڕەکـەی و وەڵامـی ئـەو کەسـەش دەداتەوە کە سەلامی لێ دەکات، و گوێی لە قسەکردنەکەیەتی.

پێغەمبەرﷺ حەزرەتی موسای بینی لە گۆڕەکەیدا هەڵساوە و نوێژ دەکات، و لەگەڵ ئەوەش لە ئاسمانی شەشـەم و حەوتەمیـشدا بـینی، دەبینیـت لـە جوولـە و گواستەوەدا وەك چاوتروکان خێرایە، کەچی پەیوەندیشی هەیە بە گۆڕەکەی.

بێگومان سەلمێنراوە کەوا رۆحی خەوتوو بەرزدەبێتەوە تاوەکو حەوتـەمین تەبەقـەی دەبرێت، لە ژێر عەرشدا کڕنۆش بۆ خودای گەورە دەبات، پاش رۆحەکە دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی لە کەمترین ماوەدا، هـەروەها رۆحـی مـردووش فریـشتەکان بـەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمانەکان، لە نێو زاتی دەستەکانی خوا رادەوەسـتێت، کڕنۆشـی بـۆ دەبات، کاروبارەکانی بۆ رێك دەخەن و فریشتەکان ئەو شوێنەی پـێ نیـشان دەدەن کە لە بەهەشتدا خودای گەورە بـۆ ئامـادە کـردووە، پاشـان دەیهێننـە خـوارەوە و دەبینێت کە دەیشۆن و هەڵیدەگرن و بە خاکیشی دەسپێرن.

له حەدیسەکەی البّراء کوڕی عازب کە پێشتر باسکرا: (إن النفس يُصْعد بها حتى توقف بين يدي الله فيقول: تعالى: إكتبوا كتاب عبدي في عليين، ثم أعيده إلى الأرض، فيعاد إلى قبره وذلك في مقدار تجهيزه وتكفينه).

وە له حەدیسێکی ئیبنو عەبباس باس دەکات و بە جۆرێك دەڵێت: (فيهبطون على قدر خراغة من غسله وأكفانه فيدخلون تلك الروح بين جسده وأكفانه).

وە هەروەها ئەبو عەبدوڵلا کوڕی مندە، لە حەدیسێکی عیسی کوڕی عەبدولرەحمان باس دەکات و دەڵێت: ئیبن شەهاب بۆ ئێمەی گێڕایەوە ئەویش لە عامر کوڕی سەعید، ئەویش لە ئیسماعیل کوڕی تەڵحە کوڕی عەبدوڵلا، ئەویش لە باوکییەوە وتی: لە دارستانەکەدا ویستم بگەڕێمەوە شەوم بەسەرداهات، ئینجا چوومە لای گۆڕی عەبدوڵلای کوڕی عومەر کوڕی حەزام، جا لەناو گۆڕەکەی گوێم لە دەنگی قورئان خوێندن بوو، قورئان خوێندی وام گوێ لێ نەببوو، ئینجا چوومە لای پێغەمبەر(ﷺ) و بۆم گێڕایەوە فەرمووی: (ذلك عبدالله ألم تعلم ان الله قبض أرواحهم فجعلها في قناديل من زبرجد وياقوت، ثم علقها وسط الجنّة، فإذا كان الليل ردت إليهم أرواحهم، فلا يزال كذلك حتى إذا طلع الفجر ردت أرواحُهم إلى مكانها الذي كانت به) [٢٠٤].

واتە: (ئەو عەبدوڵلایە ئایا نازانیت کەوا خوای گەورە رۆحیانی کێشاوە لەناو چرای وای داناوە کە لە دڕو گەوهەر دروست کراوە، پاشان لە ناوەڕاستی بەهەشتدا هەڵیواسیوە، جا کاتێك شەو داهات رۆحەکانییان بۆ دەگەڕێنێتەوە، بەم جۆرە دەمێنێتەوە تاوەکو بەیانی دادێت ئینجا رۆحەکان دەگەڕێنەوە ئەو جێگایەی کەوا لەوێ بوون).

لەو حەدیسەدا خێرایی گواستنەوەی رۆحەکانیان لە عەرشەوە بۆ ناو گۆڕەکانیان، پاشان گواستنەوەی لە گۆڕەکانیان بۆ شوێنەکەی خۆی ئاشکرا دەکات، بۆ ئەمەش

---

(٢٠٤) شرح الصدور: ٢٥٨

مالیك و هەندێك لە پێشەوایان دەڵێن: رۆح نێردراوێکە دەڕوات بۆ هەر شوێنێك کە بیەوێت کەچی خەڵکی رۆحی مردوو نابینێت کە لە شوێنێکی دوور دێت بۆ لایان ئەمە کارێکە هەموو خەڵکی بەگشتی دەیزانن و گومانی تێدا ناکەن، خوای گەورەش لە هەموو کەس زاناترە.

بەڵام لەسەلام کردن لەسەر خاوەن گۆڕەکان و قسەکردن لەگەڵیاندا بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی کەوا رۆحەکانیان لە بەهەشتدا نین، کە رۆحەکەشی لە ناو گۆڕەکاندایە، ئەمەش گەورەی ئەوەی ئادەمە(ﷺ) کەوا رۆحەکەی لەهەر سەرەوەی (علیین)ە لەگەڵ (الرفیق الاعلی)یە لە گۆڕەکەیدا سەلامی لێ دەکرێت و وەڵامی سەلامی موسڵمانەکە دەداتەوە.

بێگومان ئەبو عومەر پەسەندی کردووە، بەوەی کەوا رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدایە، لەگۆڕەکانیدا سەلامیان لێ دەکرێت هەروەك سەلام لە کەسێکی تر دەکرێت، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) فێرمان دەکات کەوا سەلامیان لێ بکەین، هەروەك سەحابەکان سەلامیان لەسەر شەهیدەکانی ئوحد کرد.

هەروەها سەلمێنراوە کەوا رۆحەکانیان لە بەهەشتدان و چۆنیان بوێت پشوو دەدەن هەروەك لە پێشتر باسمان کرد، دڵتەنگ و کەم ئارام نابن کەوا رۆحەکە دەچێتەوە دەستی فریشتە بەرزەکان و پشوو دەدەن و ئارام دەگرن لە بەهەشتدا هەرچۆن بیەوێت، لە کاتێکدا سەلامی ئەو موسڵمانەی لە گۆڕەکەیدا لێی دەکات دەبیستێت وە رۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکە دەداتەوە، بۆ رۆحیش کار و فەرمانێکی دیکەش جگە لە کار و فەرمانی جەستە.

ئەمەش جوبریلە سەڵات و سەلامی خودای گەورەی لەسەر بێت کە پێغەمبەر(ﷺ) بینی شەش سەد باڵی هەبوو، لەوانە هەر دوو باڵی نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوای پێ داپۆشی بوو، هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) تاوەکو ئەژنۆکانی لەنێوان هەردوو ئەژنۆی وە دەستەکانی خستە سەر هەردوو رانی

پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ئەوەشدا ئەو فریشتەیە لە هەمان کاتدا لای فریشتە بەرزەکان لەسەر رووی ئاسمانەکان بە جۆرێك کە ئەو لەوێ جێگیرە، کەچی بەو نزیکیەش خۆی لە پێغەمبەر(ﷺ) نزیك خستەوە، جا ئیمان هێنان بەوە دڵێکی پاك و بێگەردی دەوێت بۆ ئەوەی لەو زانیاریانە شارەزا بێت.

***

(کاروباری رۆح جیاوازە بەگوێرەی رۆحەکان)

ئەوەی دەشێت کەوا بیزانیت لە پێشتردا باسمان کرد کاروباری رۆح جیاوازە بەپێی بارودۆخی رۆحەکان لە بە هێز و لاوازی، گەورەیی و بچووکی، جا بۆ رۆحی گەورە و مەزن کاروبارەکە گەورەتر دەبێت، تۆ حوکم و یاسای رۆحەکان لەدونیا دەبینیت چۆن جیاواز دەبن بە گەورەترین جیاوازی، بەگوێرەی جیابوونەوەی رۆحەکان و چۆنیەتیان و هێز و خێرایی و لەسەر هاریکاری کردنی جا بۆ رۆحێکی بێ سنوور و رەها لە شەیدا بوون بە جەستەدا پابەندبوونی و کێشە و گرفتەکانی لە هەڵس و کەوت و هێز و تێپەڕبوون و تێکۆشان و خێرایی بەرزبوونەوە بۆ لای خوای گەورە و پەیوەست بوون بەخودایە.

نەك بۆ رۆحێکی بەبڕوبیانوو ریسوا و بە دیلکراو لە پەیوەست بوون بە لاشە و کێشە و گرفتەکانی، ئەگەر وابێت، ئەوا بەندکراوە بە لاشەکەیدا، جا چۆن دەبێت ئەگەر لێ دابڕا و لێی جیابووەوە، هەموو هێزەکانی لێ کۆبووەوە، کاتێك رۆحەکە لەلاشەکە جیابووەوە ئەوا کاروبارێکی دیکەی دەکەوێتە ئەستۆ.

لە راستیدا خەونەکان موتەواتیرەن لە چین و توێژەکانی ئەوەی ئادەم لەسەر کرداری رۆحەکان پاش مردنی، کەوا ناتوانیت بیخەملێنیت لەسەر شێوەکەی

لەکاتی پەیوەندی کردنی بە لاشە لە کاتێکدا تەنها رۆحێك یان دوان یاخود ژمارەیەکی کەم چەندەها سوپای بەهێز تێك دەشکێنێت، و پێغەمبەر(ﷺ) چەند خەونی بینووە [٢٠٥] کەوا ئەبو بەکر و عومەری لەگەڵدا بووە لە خەودا کە رۆحەکانیان چەندەها سەربازی کوفر و ستەمیان تێك شکاندووە، لە کاتێکدا سەرکەوتوونە بەسەر سوپا زۆر بێ شومارەکانیان لەگەڵ زۆری ژمارەیان و چەك و تەقەمەنیان بەرامبەر لاوازی و کەمی ئیمانداران.

ئەوەی جێی سەرسوڕمانە کە رۆحەکانی ئیمانداران یەکتریان خۆش دەوێت و یەکتر دەناسن و بەیەکتریش دەگەن هەرچەندە دووری نێوانیان مەودایەکی دوور و درێژ بێت، کەچی یەکتر دەناسن و خۆیان بە یەکتر دەناسێنن، هەروەك پێشتر هاوڕێی یەکتر بووبن و لەیەك نەوە و عەشیرەت دابن.

عەبدوڵڵای کوڕی عومەر دەڵێت: رۆحی ئیمانداران بە یەکتر دەگەن ئەگەر ماوەی نێوانیان دوور و درێژ بێت هەرچەندە یەکێکیان هەرگیز ئەوی تر نەبینێت، وە هەندێکیشیان ئەمەیان بەرزکردۆتەوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ)[٢٠٦].

عەکرەمە و موجاهید دەڵێن: ئەگەر ئادەمیزادێك نووست دەبێتە هۆکارێك بۆ ئەوەی رۆحەکە بڕوات و لەبنەڕەتیشدا رۆحەکە لە جەستەدایە، جا دەگاتە هەر شوێنێك ئەو بیەوێت مادام لە جەستەکە هاتۆتە دەرەوە و مرۆڤەکە خەوتووە، کاتێك دەگەڕێتەوە بۆ جەستەکە ئادەمیزادەکە بەئاگا دێتەوە هەروەك بەو جێگایەی تیشکی رۆژ وایە کەوا لە زەوی دەدات و لە بنەڕەتیشدا پەیوەستە بە رۆژەوە[٢٠٧].

(٢٠٥) سەیری موسلم: (٢٢٦١)، (٢٢٦٧) بکە.

(٢٠٦) مسند أحمد: (١٧٥/٢).

(٢٠٧) شرح الصدور: ٢٥٧

عەبدوڵڵای کوری مندە لە هەندێك خاوەن زانست و زانیاری دەگێڕێتەوە دەڵێت: کەوا ڕۆح لە کونە لووتی مرۆڤ درێژ دەبێتەوە، لە بنچینەشدا لەجەستە دایە، جا ئەگەر ڕۆحەکە بەتەواوی هاتە دەرەوە ئەوا دەمرێت، هەروەك کاتێك ڕووناکی چرا ئەگەر لە نێوان ئەو و نێوان فتیلەکە جیا ببێتەوە، ئایا نابینیت کەوا مەڵبەندی ئاگرەکە لە فتیلەکەوەیە، وە ڕووناکی و تیشکەکەی ماڵەوە پڕ دەکات؟ بەم شێوەیە ڕۆحیش لە کونەلووتی مرۆڤ درێژ دەبێتەوە لە خەوەکەیدا تاوەکو دەچێتە ئاسمان، و لە وڵاتاندا دەسوڕێتەوەو دەگات بە ڕۆحی مردووەکان.

***

(ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لەلای پەروەردگارە)

ئەوەی دەڵێت: ڕۆحی بڕواداران لەلای خودای مەزن و دلۆڤانە، هیچ زیادەڕەوی نەکردووە، تەنها پەیڕەوی کردووە لەگەڵ وتەکانی قورئان، کەوا دەڵێت: خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمران: ١٦٩).

واتە: (بەڵکو ئەوانە زیندوون، لای پەروەردگارییان لە رزق و ڕۆزی (هەمەجۆر و تایبەت) بەهرەوەرن).

لەوانە پیاوە زانا و ژیرەکان بیانوو بەو وتەیە بهێننەوە، بەو بیانووەی: لەوەی کە محەمەدی کوڕی ئیسحاق الصغانی ریوایەتی کردووە و دەڵێت، یەحیا کوڕی ئەبی بەکر بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە محەمەد کوڕی عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی (ذئب)، ئەویش لە محەمەد کوڕی عەمرو کوڕی عطاء، ئەویش لە سەعیدی کوڕی یەسار، ئەویش لە ئەبو هورەیرە، ئەویش لە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إنّ الميت إذا خرجت نفسه يعرج بها إلى السماء حتى ينتهى بها إلى السماء التي

فيها عز و جل، وإذا كان الرجل السوء يعرج بها إلى السّماء، فإنه لا يفتح له أبواب، فترسل من السماء فتصير الى القبر) [٢٠٨].

واتە: (لە کاتێکدا مردوو کە رۆحەکەی دەردەچێت بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان تاکو دەیبەنە ئەو ئاسمانەی کە زاتی پەروەردگاری لێیە، وە ئەگەر پیاوە مردووەکە کەسێکی خراپ و گوناهکار بێت، رۆحەکەی بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان، دەرگای ئاسمانەکانی بۆ ناکرێتەوە، ئینجا لەو ئاسمانەوە دەنێردرێتەوە بۆ ناو گۆڕەکەی).

ئەوە ئیسنادێکە پرسیار لە راستی و دروستی ناکرێت، ئەمەش لە مەسنەدی ئەحمەد و هی دیکەدا هاتووە.

ئەبو داود الطيالیسي دەڵێت: عماد کوڕی سلمە بۆ ئێمەی گێڕایەوە، لە عاصم کوڕی بهدلە، ئەویش لە ئەبی وائل، ئەویش لە موسی الاشعری، وتی: رۆحی ئیماندار بۆن خۆشتر لە بۆنی میسك دێتە دەرەوە، جا فریشتکان بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمانەکان دەڵێن: ئێوە و ئەو رۆحە بەخێر بێن، ئینجا لێیان وەردەگرن، لە دەرگایە بەرزی دەکەنەوە، کە کارە چاکەکانی لێی بەرزبۆوە، ئینجا لە ئاسمانەکاندا دەگەشێنەوە وەك ئەوەی کاتێك رۆژ هەڵدێت تاوەکو دەیبەن بۆ لای عەرش، بەڵام کاتێك کەسێکی کافر رۆحەکەی دەردەچێت رۆحەکەی دەبەن، فریشتەکان دەڵێن ئەوە چییە؟ دەڵێن: ئەوە فلانی کوڕی فلانە ئەو کارە و ئەو کارەی کردووە، لەبەر خراپی کارەکانی فریشتەکان دەڵێن: بەخێر نەیت، بەخێر نەیت، بیگەڕێننەوە، جا دەینێرنەوە بۆ خوارەوەی زەوی بۆ ناو گۆڕەکەی.

مالکی کوڕی ئیبراهیم دەڵێت: داود کوڕی یەزید الاودی گێڕایەوە وتی: لە عامر الشعبی بینییووە:

([٢٠٨]) مسند أحمد: ٢/٣٦٤، وە سنن ابن ماجە(٤٢٦٢).

ئەویش لە حوزەیفەی کوڕی الیمان دەڵێت کەوا رۆحەکان لەلای پەروەردگارەوە دەست بەسەرن چاوەڕوانی بەڵێنەکەی دەکات تاوەکو فووەکەی پیادە دەکات [٢٠٩].

جەریر باس دەکاتو دەگێڕێتەوە: لە شەمر کوڕی عەتیە، ئەویش هیلال کوڕی یساف وتی: ئێمە و خەڵکانێك لەلای کەعب و رەبیع کوڕی خیشم و خالد کوڕی عرعرە دانیشتبووین، ئیبنو عەبباس هات، وتی: ئەوە کوڕە مامی پێغەمبەرتانە، وتی: شوێنەکەمان فراوان کرد و جا دانیشت. ئینجا وتی: ئەی کەعب، ئەوەی لە قورئاندا هاتووە دەزانم تەنها چوارشت نەبێت، مانای ئەوانەم پێ بڵێ: سجِّین چییە؟ و علییون چییە؟ و سدره المنتهی چیە؟ وە مانای ئەو ئایەتە چیە؟

کە خوای گەورە بۆ ئیدریسی فەرمووە : ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ (مريم: ٥٧).

وتی: (علیّون): ئەوە ئاسمانی حەوتەمە رۆحی ئیماندارەکانی تیایە، بەلاّم (سجِّین) ئەوا زەوی حەوتەمی هەر خوارەوەیە، رۆحی کافرەکانیش لەژێر چالی ئیبلیسە، بەلاّم ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە لە بارەی ئیدریس فەرموویەتی: ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾. واتە: (بۆیە ئێمە رێزی زۆرمان لێگرت و پایەدار و بەرز و بڵندمان کرد لە جێگە و رێگەی تایبەتدا).

خودای میهرەبان سروشتی بۆ دەنارد و دەیفەرموو من رۆژانە بەرزو بڵندت دەکەمەوە وەك کردەوە چاکەکانی نەوەی ئادەم، فریشتە راستگۆکان قسەی لەگەڵدا دەکەن و بە فریشتەی گیانکێشان دەڵێت مردنەکەی دوابخات تاوەکو کردەوە چاکەکانی زیاد بکات، جا لە نێوان هەردوو باڵەکانی هەڵیدەگرت و بەرزی دەکاتەوە تاوەکو دەگاتە ئاسمانی چوارەم ئینجا فریشتەی گیانکێشان پێی دەگات و لە بارەی پێداویستیەکانی قسەی لەگەڵدا دەکات، بە فریشتەکە دەڵێت: ئەو لەکوێیە؟

---

(٢٠٩) شرح الصدور: ٣٣١

دەڵێت: ئەوەتا لە نێوان هەردوو باڵەکانم دایە، فریشتەی گیانکێشان دەڵێت: جێی سەرسوڕمانە من فەرمانم پێکراوە لە ئاسمانی چوارەم ڕۆحی بکێشم، جا ڕۆحی دەکێشێت.

بەڵام (سدره المنتهی)، ئەمە سیدرەیەکە لەسەر سەری ئەو فریشتانەی عەرشیان هەڵگرتووە لەوێ زانست و زانیاری دورستکراوان کۆتایی پێ دێت، پاشان هیچ کەسێك لە دوای ئەمە زانیارییەکی لە بارەیەوە نییە بۆیە ناونراوە سدره المنتهی[210].

ئیبن مندە دەڵێت: وە هیب کوڕی جەریر لە باوکییەوە ریوایەتی کردووە، و یەعقوب القمی لە شمر ریوایەتی کردووە، خالید کوڕی عەبدوڵڵا کوڕی عەوا، کورشی حوشب لە قاسم کوڕی عەوف لە ڕەبیع کوڕی خیشم ریوایەتی کردووە، وتی لە لای کەعب دانیشتبووین، جا باسی ئەمەی کرد.

یعلی کوڕی عبید لە الاجلح دەگێڕێتەوە ئەویش لە ضحاك وتی: ئەگەر ڕۆحی بەندەیەکی ئیماندار کێشرا ئەوا بەرز دەکرێتەوە بۆ ئاسمانی دونیا، جا فریشتە نزیکەکان لەگەڵ دەردەچن بۆ ئاسمانی دووەم پاشان سێیەم، پاشان چوارەم، پاشان پێنجەم، پاشان شەشەم، پاشان حەوتەم، تاوەکو دەگات بە سدره المنتهی، بە ضحاکم وت: بۆچی ناونراوە سدره المنتهی؟

وتی: چونکە کۆتایی دێت لەوێ هەموو فەرمانێك لەلایەن پەروەردگارەوە دەردەچێت کە گەڕانەوەی بۆ نییە، جا دەڵێت: پەروەردگارم! بەندەکەت فلانە بێگومان خودای گەورە لە بارەی ئەو لەوان زاناترە ئینجا خودای دلۆڤان چەکێکی سەرمۆری بۆ دەنێرێت کە دڵنیای دەکاتەوە لە سزادان و ئەمەش ئەم فەرموودەیەی

---

(210) تفسیر القرطبي: 11/ 118

پەروەردگارە کە دەفەرموێت: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ* وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ* كِتَابٌ مَّرْقُومٌ* يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ﴾ (المطففين: ١٨-٢١) [٢١١].

واتە: (نەخێر دەستەی سەرفرازان دوورن لەو تەنگانەیە، بەڵکو نامەی کردەوەکانیان دۆسیەی رەفتاریان دا لە شوێنە بەرز و بڵندەکانە، جا تۆ چوزانی (عليون) چییە و چۆنە، نامەیەکی (دیار و ئاشکرایە، هەر بە رواڵەتیدا دیارە کە خاوەنی سەرفراز و بەختەوەرە، مۆر کراوو لۆك کراویشە، ئەو نامەیە فریشتە نزیکە بەڕێزەکانی لای خوا دەیکەنەوە و بە سەرسامی و خۆشیە سەرنجی چاکە و خواپەرستی چاکان دەدەن و شایەتی لەسەر دەدەن).

ئەم فەرموودەیەش دوورنییە لەو وتەیەی کە وتوویەتی: ئەوانە لە بەهەشتدان، چونکە بە هەشت لەلای (سدره المنتهی)یە، وە بەهەشتیش لەلای پەروەردگارە، و خودای گەورە و میهرەبانیش هەواڵی داوە کەوا رۆحی شەهیدەکان لەلای خۆیەتی، پێغەمبەریش(ﷺ) هەواڵی داوە کەوا رۆحی شەهید و ئیمانداران لە بەهەشتدا پشوو دەدات و دەسوڕێنەوە هەرچۆنی بیەوێت.

* * *

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە (جابیە) دان)

هەروەها وتەیەك هەیە دەڵێت: کەوا رۆحی ئیمانداران لە (جابیە) [٢١٢] دان و رۆحی کافرانیش لە (حەزرەمووتە) لە بەرهووت، ئەبو محەمەد کوڕی حەزم دەڵێت[٢١٣]. ئەمە وتەی رافزییەکانە وە هەروەها دەڵێت: بەڵکو کۆمەڵێك لە ئەهلی سوننە ئەمە دەڵێن.

([٢١١]) تفسير القرطبي: ٢٦٢/١٩

([٢١٢]) الجابيە: ناوی شوێنێکە لە نزیك دیمەشق.

([٢١٣]) الفصل في الملل: ٦٩/٤

ئەبو عەبدوڵڵا بن منده دەڵێت: لە کۆمەڵێك لـە سـەحابە و تـابعین ریوایـەتی کردووە، ئەحمەد کوڕی عاصم بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش لە هەمام

دەڵێت: قەتادە بۆی گێڕامەوە وتی: پیاوێك لە سەعید کوڕی موسەیب گێڕایەوە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی عمرو کەوا وتوویـەتی: ڕۆحـی ئیمانـداران لـە جابیـە کۆدەبێتەوە، و ڕۆحی کافرەکانیش لە خاکی سبخە لە حەزرەمەوت کۆدەبێتەوە پێی دەڵێن: برهوت[٢١٤].

پاشان لە ڕێگای حماد کوڕی سلمە گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالجلیل کوڕی عەتیە، ئەویش لە شەهر کوڕی حوشب کـەوا کـەعب، عەبـدوڵڵای کـوڕی عمـروی بینــووە خەڵکی زۆر پرسیاریان لەسەر ئـەم مەسـەلەیە لێکـردووە، بـە پیـاوێکی وتـووە، پرسیاری لێ بکە ڕۆحی ئیمانداران و ڕۆحی کافران لە کوێ دایە؟
جا پرسیاری لێ کرد، ئینجا عەبدوڵڵا وتـی: ڕۆحـی ئیمانـداران لـە جابیـە دان، و ڕۆحی کافرانیش لە بەرهووت دان.

ئیبن منده دەڵێت: ئەبو داودو کەسانێکی لە عبدالجلیل ریوایەتی کردووە، پاشان لە حەدیسێکی سوفیان گێڕایەتیەوە ئـەویش لـە فـرات القـزاز، ئـەویش لـە ئـەبی توفەیڵ ئەویش لە عەلی، وتی: باشترین بیر لەسەر زەوی زەمزەمە، وە خراپترین بیر لەسەر زەوی لە بەرهووت دایە لە حەزرەمەوت، باشـترین دۆڵ لەســەر زەوی دۆڵــی مەککەیە، ئەو دۆڵەش کە ئادەمی تێدا دابەزی لە هیندستان بۆ ئێوە باشـترینیانە، وە خراپترین دۆڵیش لەسەر زەوی دۆڵی (احقاف)ــە لـە حەزرەمــەوت کـەوا دۆڵــی ڕۆحی کافرانی تێدا فڕێ دەدرێت.

هەروەها ئیبن منده دەڵێت: حماد کوڕی سلمە ریوایەتی کردووە، لە عەلی کـوڕی زەید، ئەویش لە یوسف کوڕی میهران، ئـەویش لـە ئیبنـو عـەبباس، ئـەویش لـە عەلی، ڕق وکینەترین پارچە لەسەر زەوی دۆڵێکە لە حەزرەمــەوت پێـی دەوترێـت:

---

(٢١٤) شرح الصدور: ٣١٢

بەرهووت، کەوا رۆحی کافرەکانی تێدایـە، وە بیرێکـی تێدایـە لـە رۆژدا ئاوەکـەی رەشە هەروەك کێم و زوخاوە جڕ و جانەوەری تێدا دەچێت.

پاشان لە رێگای ئیسماعیل کوڕی ئیسحاقی قازی گێڕاوەتەوە و دەڵێـت: عـەلی کوڕی عەبدوڵلا بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لـە سـوفیان ئـەویش لـە ابـان کـوڕی سەعلەب وتی: پیاوێك وتی: دۆڵێـك هەیـە، واتـە: دۆڵـی حەزرەمـەوت، هـەروەك دەنگی خەڵکانێکی تێدا کۆدەبێتەوە و دەڵێن: ون: ئەی دومە ئەی دومە! ابان وتی: پیاوێك لە خاوەن کتێبەکان بۆ ئێمەی گێڕایەوە کە (دومـە) ئـەو فریـشتەیە کـەوا لەسەر رۆحی کافرەکاندایە[٢١٥].

سفیان وتی: پرسیارمان لە خەڵکی حەزرەمەوت کرد لە بـارەی دۆڵەکـە، وتیـان: کەس ناتوانێت شەو تێیدا بمێنێتەوە[٢١٦].

***

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحەکان لەسەر زەوی کۆدەبێتەوە)

بەڵام وتەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: کەوا رۆحەکان لـە زەویـدا کۆدەبێتـەوە خـودای گەورە لەبارەیەوە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (الأنبياء:١٠٥).

واتە: (سوێند بەخوا بەراستی ئێمە لە کتێبی زەبووردا دوای تـەورات بڕیارمانـداوە کە بێگومان بەندە شیاو و چاکەکانم دەبنە خاوەنی زەوی). جا ئەگەر ئەوەی خـوای گەورە لە بارەیەوە فەرموویەتی تەفسیری ئایەتەکە بێت، ئەوا تەفسیری ئـەو وتەیـە نیە.

---

(٢١٥) شرح الصدور: ٣١٧

(٢١٦) شرح الصدور: ٣١٧

خەڵکی ناکۆك جیاوازن لە بارەی ئەو زەوییە لێرەدا باسکراوە، سەعیدی کوڕی جوبەیر لە ئیبنو عەبباس دەگەڕێتەوە و دەڵێت: ئەمە زەوی بەهەشتە، ئەمەش تەفسیر و لێکدانەوەی زۆربەی توێژەر و لێکدەرەوەکانەن لە ئیبنو عەبباسەوە وتەیەکی دیکەش هەیە و دەڵێت: ئەو دونیایە کەوا خوای گەورە بۆ محەمەد(ﷺ) رزگاری کردووە و ئەم وتەیەش وتەیەکی دروستە، هاوشێوەکەش ئەو فەرموودەیە کە خوای گەورە لە سورەتی(النور) دا فەرموویەتی: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾(النور: ٥٥). واتە: (خوا بەڵێنی دڵنیا بەخش و تەواوی داوە بە وانەی باوەڕییان هێناوە لە ئێوەو کار و کردەوە چاکەکانیان ئەنجام داوە بە راستی لە ئایندەیەکی نزیکدا جێنشین و پایەداریان دەکات لە وڵاتدا هەروەك چۆن ئیماندارانی پێش ئەمانی جێنشین کردووە).

لە سەحیحێکی پێغەمبەردا(ﷺ) هاتووە و دەفەرموێت: (زويت لي الأرض مشارقها ومغاربها، وسيبلغ ملك أمتي ما زوي منها)[٢١٧] واتە: (زەوی رۆژهەڵات و رۆژ ئاواییەکەی بۆ من کۆکرایەوە و گۆشەگیر بوو، جا لەوەی بۆ من کۆکرایەوە دەبێتە موڵك و میراتی ئوممەتەکەم)

بەشێك لە لێکدەرەوەکان دەڵێن: مەبەست لەو حەدیسە: زەوی (بيت المقدس)ـە، ئەمەش ئەو زەوییەیە کە خودای گەورە بەندە چاکەکانی دەکاتە خاوەنی، ئەم ئایەتەش تایبەت نییە بەم مەسەلەیە.

(ئەوەی دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە ئاسمانی حەوتەم دایە)

ئەوانەی دەڵێن: کەوا رۆحی ئیماندارەکان لە (عليين)ە لە ئاسمانی حەوتەمدا، بۆ رۆحی کافرەکانیش لە (سجين)ە لە زەوی حەوتەم: ئەمە وتەی کۆمەڵێکە لە

---

(٢١٧) مسلم: (٢٨٨٩)وە مسند احمد: ٥/٢٧٨

پێشینەکان و پاشینەکان و بەڵگەشیان لەسەر ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) کە دەفەرموێت: (اللهم الرفيق الأعلى) [٢١٨]. پێشتر حەدیسەکەی ئەبو هورەیرە باسکرا: (إن الميت إذا خرجت روحه عرج بها إلى السّماء حتى ينتهي بها الى السّماء السابعة التي فيهاالله عزوجل).

واتە: (کاتێك مردوو گیانی دەکێشرێت بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان تا دەگاتە ئاسمانی حەوتەم کە خودای عزوجل لەوێیە).

فەرموودەی ئەبی موسی باسکرا: رۆحەکە بەرز دەکرێتەوە تاوەکو لەلای عەرش کۆتایی پێ دێت. وتەی حوزەیفەش باسکرا، رۆحەکەی لەلای پەروەردگار دەست بەسەرە، وە وتەی عەبدوڵڵای کوری عومەریش باسکرا، ئەو رۆحانە لەلای خودای گەورە و دڵۆڤانە.

ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) باسکرا: (إن أرواح الشهداء تأوي الى قناديل تحت العرش).

حەدیسەکەی براء کوری عازیبیش باسکرا، رۆحەکە لەئاسمانێکەوە بۆ ئاسمانێکی تر بەرز دەکرێتەوە،و لە هەموو ئاسمانێکدا فریشتە نزیکەکان لێی کۆدەبنەوە، تاوەکو دەیگەنن بۆ ئاسمانی حەوتەم، لە وتەیەکی دیکە: بۆ ئەو ئاسمانەی کەوا خودای عزوجل تیایەتی.

بەڵام ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی لەوێ جێگیر دەبێت و ئارام دەگرێت، بەڵکو بەرزی دەکەنەوە بۆ ئەوێ بۆ ئەوەی پیشانی خوای گەورەی بدەن، جا لەوێ فەرمانی بۆ دەدردەچێت و کتێبەکەی بۆ دەنوسرێت ئایا ئەهلی (عیلین)ە یاخود لە ئەهلی (سجين)ە، پاشان دەگەرێتەوە بۆ ناو گۆر بۆ کاروبارەکان پاشان دەگەرێتەوە بۆ ئەو شوێنەی لەوێ دانرابوو، جا رۆحی ئیمانداران لە (علیین)ە بەگوێرەی پلە و پایەیان، وە رۆحی کافرەکانیش لە (سجين)بە گوێرەی پلە و پایەیان.

---

[٢١٨] مسلم: (٢٤٤٤).

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بیری زەمزەم کۆدەبێتەوە)

هەندێك فەرمووده دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بیری زەمـزەم کۆدەبێتـەوە، • هیچ بەڵگە لەسەر ئەمە نییە لە قورئان و نە لە سوننەش، نـە وتـەی خاوەنەکـە باوەڕی پێ دەکرێت، وە نـە دروستیـشە، چـونکە ئـەو بـیرە جێگـای ئـەو هـەم ئیماندارانەی تیا نابێتەوە، ئەمەش پێچەوانەی ئەو حەدیسەیە کەوا رۆحی ئیمان باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات.

بە گشتی ئەو وتەیە لە هەموو وتەکانی دیکە ناڕەوا و خراپترە، وە لەو وتەیـە خراپترە کە دەوترێت: کەوا رۆحی ئیمانداران لە (جابیـە)یـە، چـونکە ئـەو شـوێ ئاسمانێکی فراوانی هەیە بە پێچەوانەی بیرە تەنگەبەرەکە.

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە ژیانی بەرزەخی زەویدایە)

ئەو وتەیەی کەوا دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بەرزەخدایە لەسـەر زەوی دەڕو بۆ هەر شوێنێك کە بیەوێت، ئەمە لە سەلمانی فارس ریوایـەت کـراوە، بـەرزەخ بەربەستە لە نێوان دوو شت، هەروەك سەلمان مەبەستی بێت لەزەوییـەك لـە نێـ دونیا و رۆژی دواییدا جا رۆح لەو زەویەدا بە ویستی خۆی هاتوچۆ دەکات.

ئەم وتەیەش بەهێزە چونکە لە دونیا دابڕاوە نەچۆتە رۆژی دوایی، بـەڵکو ئـەو بەرزەخدایە لە نێوانیاندا، جا رۆحی ئیمانداران لـە بـەرزەخێکی فراواندایـە رۆ رەیحان و خۆشی و نیعمەتی تێدایە، وە رۆحی کافرەکانیش لە بەرزەخێکی تـەنگ ناخۆش دایە کەوا خەم و خەفەت و ئازاری تێدایە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِـن وَرَائِهِـم بَـرْزَخٌ إِلَـى يَـوْمِ يُبْعَثُـونَ﴾ (المؤمنـ ١٠٠)

واتە: (دەبێت لە جیهانی بەرزەخدا، لە نێوان مردن و زیندووبوونـەوەدا تـا کاتێـك زیندوو دەکرێنەوە چاوەڕێ بێت).

جا بەرزەخ لێرەدا لە نێوان دونیـا و ڕۆژی دواییـە، وە بنـچینەکەی بەربەسـت و ڕێگرە لە نێوان دوو شت.

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لەلای دەستە ڕاستی ئادەم و هی کافرەکانیش لەلای چەپیەتی)

بەڵام ئەوەی کە دەڵێت: کەوا ڕۆحی ئیماندارەکان لەلای دەستی چەپی ئادەمـە، وە ڕۆحـی کافرەکـانیش لـە لای چـەپیەتی، ئەمـە حەدیـسێکی شـەوڕەوەکەی پێغەمبەرە(ﷺ)، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) ئەوانەی بـەو جـۆرە بـینی، ئەمـەش ئەوە ناگەیەنێت کە ڕێكو ڕاست لە ڕاستی و چـەپی ئـادەم بێـت، بـەڵکو دەشـێت ئەوانە لەلای ڕاستیدا بێت ئەوانە لە بەرزی و خۆشی و شادی بێت، ئەوانەی لـەلای چەپی بێت ئەوانە لە خوارەوە و ناخۆش و بەند کردن دا بێت.

ابـو محمـد کـوڕی حـەزم [٢١٩] دەڵێـت: ئـەو بەرزەخـەی پێغەمبـەر(ﷺ) لـە شەوڕەوەکەیدا بینی لە لای ئاسمانی زەویدا فەرمووی: ئەمەش لـە کـاتی نـەمان و پچڕانی تۆخمەکاندا بوو، وتی ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی لەژێری ئاسمانـدا بـوو بە جۆرێك تۆخمەکانی وەك (ئاو و خۆڵ و ئاگر و هەوا) پچڕاوە.

ئەوەی کە وتراوە، ئەگەر هاتوو خاوەن ڕۆحە شادومانەکان لەلای دەستە ڕاستی ئادەم بێت، ئادەمیش لە ئاسمانی دونیایە، سەلمێنراوویشە کە ڕۆحی شەهیدەکان لە ژێر سیبەری عەرش دان، عەرشیش لەسەر ئاسمانی حەوتەمدایە، جا چـۆن دەبێـت

---

(٢١٩) الفصل في الملل: ٤/٦٧.

لەلای راستی ئادەم دابێت، ئایا چۆن پێغەمبەر(ﷺ) لەوێ لە ئاسمانی دونیا ئەمەی بینیووە؟

وەڵامەکە لە چەند روویەکەوەیە:

یەکەم: ئەمە نەگونجاو نییە و قەدەغە ناکرێت لەوەی لە دەستە راستی ئادەم دا بێت لە شوێنێکی بەرزە، هەروەك رۆحی کافەرکانیش لەلای چەپیەتی لە رووی خوارەوە.

دووەم: نەشیاو و قەدەغە نابێت کەوا لە ئاسمانی دونیا پێشانی پێغەمبەر(ﷺ) درابێت و ئەگەر هاتوو لەسەرووی ئەمەوە جێگیرکرابێت.

سێیەم: لە راستیدا ئەو هەواڵی تەداوە کە هەموو رۆحە شادومانەکان لەوێ بووبن بەڵکو فەرموویەتی: (فإذا عن يمينه أسودة وعن يساره أسودة). بەڵکو زانراویشە کەوا رۆحی ئیبراهیم و موسی لە سەرەوەن لە ئاسمانی شەشەم و حەوتەمدان، وە رۆحی ئیماندارەکانیش بە گوێرەی پلە و پایەیان هەندێکییان لە هەندێکییان بەرزترن، هەروەك رۆحی کافرەکانیش هەندێکییان لە خوارەوەیە هەندێکیان دان بە گوێرەی پلە و پایەیان، خوای گەورەش زاناترە.

***

دەربارەی راو پێشنیاری ئیبن حزم لە بارەی جێگیربوونی رۆح

بەڵام بە گوێرەی وتەی ئەبی محەمەد بن حەزم: رۆحەکە دەچەسپێ و جێگیر دەبێت بە جۆرێك پێش دروستبونی لاشەی دابێت، ئەمەش دەوەستێتە سەر ئەو مەزهەبەی کەوا خۆی هەڵیبژاردووە، ئەمەش رۆحی ئەو دروستکراوانەیە پێش جەستەکانیان، وە ئەمەش لەناو خەڵکدا دوو وتە هەیە، زۆربەیان لەسەر ئەوەن کە رۆحەکان دوایی جەستەکان دروست بوونە. ئەوان دەڵێن: رۆحەکان پێش جەستەکان دروست بوونە ئەوا بەڵگەیەکیان بە دەستەوە نییە لە قورئان و سوننەتەوە

نەیەکدەنگی زانایان تەنها ئەوە نەبێت کەوا لەهەندێك دەق تێگەیشتوون ئەمەش بەڵگە نییە لەسەری یاخود حەدیسە دروستەکان، هەروەك ئەبو محەمەد بن حزم بیانوو دەهێنێتەوە بەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ (الأعراف: ١٧٢).

واتە: (یادی ئەو کاتەش بکەنەوە کە پەروەردگارت پێشتا ویشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە (لە جیهانی پەنهان و شارەوەدا پەیمانی لێوەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟). ئەو نیشانانەی کەوا پێشینەکان باسیان کردووە لە دەرچوونی نەوەی ئادەم لە بڕبڕەی پشتیدا، پاشان پەیمانی لێوەرگرتن و گەڕێندرانەوە بۆ بڕبڕەی پشتی و کەوا وەك و نەوە دەریاندەچووێنێت.

خوای پەروەردگاری دابەشی کردوون بۆ خۆشی و ناخۆشی، خودای گەورە و میهرەبان ئەجەل و رزق و رۆزیی و کردەوەکانیان کەوا لە خێر و شەڕ تووشییان دەبێت هەمووی بۆیان نووسیوە، پاشان دەڵێت: ئیسحاق وتی: زانایان یەکدەنگ و کۆکن کەوا رۆحەکان پێش جەستەکان هێناویانە قسە پێکردن: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ*أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ﴾ (الأعراف: ١٧٢-١٧٣).

واتە: (کردنی بەشایەت بەسەر خۆیانەوە (پێی فەرموون: ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟ هەموو وتیان: نابێت تۆ خوای ئێمە نەبیت، بەڵێ شایەتیمان داوە (کە تۆ پەروەردگارمانیت)، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەتدا بڵێن، بەراستی ئێمە لەمە بێ ئاگا بووین!! یاخود نەوەك بڵێن: جا ئێمە چی بکەین، بە راستی ئێمە باو و باپیرانمان لە پێشدا هاوەڵیان بۆ خوا داناوە).

هەروەها دەفەرموویّت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الأعراف: ١١).

واتە: (سوێند بەخوا بەراستی ئێمە (باوە گەورەی) ئێوەمان دروست کرد و نەخش و نیگاری رواڵەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان، ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی رێز بە فەرمانی خوا) جا هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد).

خوای گەورە هەموو رۆحەکانی بە یەکجار دروست کرد کەوا دەروونە، وە هەروەها پێغەمبەریش(ﷺ) لە حەدیسێکدا هەواڵی داوە: (أنّ الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منها اختلف)

خوای گەورە پەیمان و شایەتی لێ وەرگرتن لە کاتێکدا ئەو دروستکراوێکی روخسار کێشراو وئاقڵ بوو پێش ئەوەی فەرمان بە فریشتەکان بکات سوژدەی بۆ ئادەم ببەن، پێش ئەوەی رۆحەکە بچێتە جەستەکان، و جەستەکانیش لەو رۆژەدا تەنها خۆڵ بوون.

بۆ ئەو دەرکەوت و ساخبونەوەیە باسی هەندێك دەکەین لە وەڵامدانەوەی پرسیار کردن لە بارەی رۆحەکان ئایا لەگەڵ جەستەکان دروست بوونە یاخود لە پێش جەستەکان؟ ئەگەر لێرەدا مەبەست قسە کردن بێت لەسەر جێگیر بوونی رۆحەکان لە دوای مردن، وە فەرموویەتی: لە راستیدا لەو بەرزەخەدا سەقامگیر دەبێت کەوا لە پێش ئەوەی جەستەکان دروست بێت وە ستاوە لەسەر ئەو بیروباوەڕە کەوا باوەڕی پێیەتی، وە فەرموودەکەی کەوا رۆحە شادەکان و دڵخۆشەکان لەلای دەستە راستی ئادەمن، و رۆحی کافرەکانیش لەلای چەپیەتی، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی پێدراوە و فەرموودەکەی: ئەو رۆحانە لەو شوێنانەن کەوا توخم و پێکهاتەکان پچڕاون، ئەمەش هیچ بەڵگەی لەسەر نییە نەلە قورئان وە نە لە سوننەت، هاوشێوەشی نییە لەگەڵ وتەکانی زانا ئیسلامییەکان، حەدیسە

دروستەکانیش بەڵگەن لەسەر ئەوەی ڕۆحەکان لەسەرووی تۆخمەکانن لە بەهەشتدا لەلای پەروەردگار، بەڵگەی قورئانیش بەڵگە و متمانەیە لەسەر ئەمە، ئەبو محەمەدیش ڕێککەوتووە لەسەر ئەوەی ڕۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان و زانراویشە کەوا ڕاستگۆیان لەوان باشترن، جا چۆن دەبێت ڕۆحی ئەبی بەکری صدیق و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود، وە ئەبی ئەلدەردا و حوزەیفەی کوڕی یەمان و ئەوانەی وەك ئەوانە ﷺ لەلای پچرانی تۆخمەکان بێت وەکو (ئاو و خۆڵ و ئاگر و هەوا). ئەمەش لە ژێر ئاسمانی دونیایە، وە ئایا دەبێت ڕۆحی شەهیدەکانی سەردەمی ئێمە لەسەرووی تۆخمەکانەوە بێت لەسەرووی ئاسمانەکاندا بێت؟

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێت: کەوا جێگیربوونی ڕۆح بە ویست و ئارەزووی خۆی نیە)

بەڵام بە وتەی ئەو کەسەی دەڵێت: جێگیربوونی ڕۆح بە ئارەزووی خۆی نییە، ئەمەش وتەیەکە کە دەڵێت: ڕۆحیش نیشانەیەکە لە نیشانەکانی جەستە، کە ئەویش ژیانە، وە ئەمەش وتەی ئیبن باقلانی و ئەوانەی شوێنکەوتەی ئەون، هەروەها ئەبو هندیل العلافیش دەڵێت: دڵ و دەروون نیشانەیەکە لە نیشانەکان، ئەو وا دەستنیشان و جیای نەکردۆتەوە بەوەی کە ژیانە هەروەك ئیبن باقلای جیای کردۆتەوە، پاشان وتی: ئەو واتە ڕۆح نیشانەیەگە یاخود بەشێکە وەك بەشەکانی جەستە.

هەندێکی تر لایان وایە کاتێك لاشە دەمرێت ڕۆحەکەی ون دەبێت و نامێنێت وەك پێشتر باسکرا، وەك هەموو بەش و نیشانەکانی مەرجدار بە ژیان، هەندێکی دیکە لەوانە دەڵێن: ئەو نیشانەیە لە دوو سەردەمدا نامێنێت، هەروەك زۆربەی

ئەشعەرییەکان وا دەڵێن، جا لە وتەکانیان: کەوا ڕۆحی ئێستای ئادەمیزاد ئەو ڕۆحەی پێشتر نییە، وە نابێت لێی جیا بێتەوە و پاشان ڕۆحەکە بگەڕێتەوە بۆ ماوەی کاتژمێرێك زیاتر لە هەزار ڕۆحی بۆ بگۆڕێت لەسەردەمێك و ئەوەی دادێت، جا ئەگەر مرد هیچ ڕۆحێك نیە بەرزبکرێتەوە بۆ ئاسمان وپاشان بگەڕێتەوە بۆ ناوگۆڕ پاشان فریشتەکان هەڵیبگرن و دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکەنەوە ڕۆحەکە نەخۆشی و نیعمەت دەبینێت و نە ناخۆشی و ئازار دەبینێت، بەڵکو تەنها لاشەکەیە خۆشی و ناخۆشی دەبینێت ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت ئەوا نیعمەت یاخود ئازاری دەدات جا ژیانی بۆ دەگەڕێتەوە لەو کاتەی دەیەوێت نیعمەتی پێ ببەخشێت یاخود سزای بدات، ئەگەر نا هیچ ڕۆحێك لەوێ نییە ئێستا وەستاو بێت بە خۆیەوە.

هەندێك لە زانایان دەڵێت: ژیان دەگەڕێتەوە بۆ کلێنجە واتە خوارووی ئێسکی بڕبڕەی پشت جا ئەمەیە نیعمەت و خۆش دەبینێت یاخود ناخۆشی و سزا و ئازار.

ئەم وتەیە قورئان و سوننەت و یەکدەنگی سەحابە ڕەتی دەکاتەوە، بەڵگە و شایەتی زانایان و ژیر و زرنگ و هۆشیاران، بێگومان خوای گەورە قسەی کردووە لەگەڵ دەروونددا بە گەڕانەوە و چوونەژوورەوە و هاتنە دەرەوە، وە دەق و بەڵگەی دروست هەیە لەسەر ئەوەی ڕۆح بەرزدەکرێتەوە و دادەبەزێت و دەگیرێت و ڕەوانە دەکرێت و دەرگای ئاسمانەکان بۆ دەکرێتەوە و کڕنۆش دەبات و قەسەش دەکات، وەکفن دەکرێت لە کفنەکانی بەهەشت یاخود ئاگر، هەروەها فریشتەی گیانکێشان بە دەستی خۆی هەڵدەگرێت و پاشان فریشتەکان دەستا و دەستی پێدەکەن جا بە بۆنخۆشترین بۆنی میسك بۆندەکرێت، یاخود بۆنێکی بۆگەنی لێدێت، هەروەها لە ئاسمانێکەوە بۆ ئاسمانێکی تر دەنێردرێت، پاشان لەگەڵ فریشتەکان دەگەڕێتەوە سەرزەوی جا ئەوکاتەی ڕۆحەکە دەردەچێت چاو بە دوایدا دەکەوێت بە جۆرێك دەبینێت تاوەکو دەچێتە دەرەوە.

قورئـان دەيـسەلمێنێت لەسـەر ئـەوەی رۆح لـە شـوێنێك بـۆ شـوێنێكی دیكـە دەگوازرێتەوە تاوەكو دەگاتە گەروو لە جوولەكردنیدا، هەموو ئەوانەی باسـان كـرد بەڵگەن لەسەر ئەوەی رۆحـەكان دەگـەن بـە یـەكتر و یـەكتر دەناسـن، بێگومـان پێغەمبەر(ﷺ) لەشەورۆیەكەیدا رۆحەكانی بینی لە دەسـتی راسـتی ئـادەم و لـە دەسـتەی چـەپی بـوون، پێغەمبـەر(ﷺ) هـەواڵی داوە كـەوا رۆحـی ئیمانـدار باڵندەیەكی سەوزدایە، وە خوای گەورەش هەواڵی داوە لـەبارەی رۆحـی فرعـەون و یاوەرەكانی كەوا بەیانیان و ئێواران لەسەر ئاگری دۆزەخ پیشانی دەدرێت.

وە لە كاتێكدا ئیبن باقلانی پێداگیری دەكـات لەوەڵامەكـەداو دەڵێـت: لەسـەر ئەمەدا یەكێك لەو دووروەدا دەردەچێت، یان پیشاندانی لە ژیاندا لە یەكەم بەشـە لە بەشەكانی جەستەدا دادەنرێت، وە یان ئەوەتا بۆ ئەو ژیانە و نیعمەت و ئـێش و ئازاردا لاشەیەكی دیكە دروست دەكرێت.

ئەو وتەیەكە لە مەبەست و نیەتێكی گەندەڵ و خراپدایە لە زۆر رووەوە، وە ئایـا چ وتەیەك لەو وتەیە خراپترە كەوا رۆحـی ئـادەمیزدا دابنێـت بـە نیـشانەیەك لـە نیشانەكانی هەموو كاتژمێرێك بگۆرێت جار بە جار خۆشەویـستربێت، جـا ئەگـەر ئەو نیشانەیە واتە رۆحەكە جیابووەوە ئەوا لە پاش جیابوونەوەیەكە رۆحێـك نیـیە نیعمـەت و خۆشـی وە سـزا و ئـێش و ئـازار ببینێـت وە نەبەرزدەبێتـەوە و نەداشدەبەزێت و نەدەشگیرێت و نەرەوانەش دەكرێتەوە؟

ئەو وتەیە پێچەوانەیە لەگەڵ عەقڵ و دەقەكانی قورئان و سوننەت و ئەخلاقـدا، ئەم وتەیەش هی كەسێكە كەوا خۆی نەناسێت، جا لە باسـەكانی دا هـاتوو بەڵگـە لەسەر هەڵبەستن و بووختانی ئەو بابەتە دەهێننەوە انشاء الله.

ئەمەش وتەیەكە كەسێك لە پێشینەكانی ئوممەت نـەیووتووە، و نـە لـە سـەحابە و شوێنكەوتوانیش و نەزایانی ئیسلامیش.

❊❊❊

ئەوانەی دەڵێن:
کەوا سەقامگیربوونی رۆح لە دوای مردندا لەناو لاشەیەکی دیکەیە؟

بەڵام ئەو وتەیە کە دەڵێت: کەوا جێگیربوونی رۆح لە دوای مردندا لەناو لاشەیەکی دیکەدا بێت جگە لەو لاشەیە، جا ئەم وتەیە هەق وناهەقی تێدایە.

جا هەق و رەواکەی کەوا پێغەمبەری راستگۆ و باوەڕپێکراو(ﷺ) هەواڵی داوە لە بارەی رۆحی شەهیدەکان کەوا لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە، دەچن بۆ لای ئەو چراخانەی بە عەرشدا هەڵواسراوە، هەروەك لانە وایە بۆ باڵندەکان، بێگومان لە فەرموودەکەیدا ئاشکرای کردووە (جعل الله أرواحهم في أجواف طير خضر).

واتە: (خوای گەورە رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدا داناوە).

بەڵام بە نیسبەت ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) : (نسمة المؤمن طائر يعلق في شجر الجنّة).

واتە: (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە دار و درەختی بەهەشت دەخوات).

لەوانەیە ئەو باڵندەیە بۆ رۆحەکە سوابووێك بێت بۆ ئەو وەك لاشە، ئەمەش بۆ هۆکارێك لە ئیمانداران و شەهیدان دەبێت، لەوانەشە رۆحەکە لە شێوەی باڵندە بێت، ئەمەش خواست و ئارەزووی ئەبی محەمەد کوڕی حەزم و ئەبی عومەر کوڕی عبدالبّر، لەمەوپێش قسەیان کرد لەسەر وتەکانی ئەبی عومەر.

بەڵام ئیبن حزم [٢٢٠] کە دەڵێت: مانای ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرﷺ: (نسمة المؤمن طائر يعلق)

ئەمە لەسەر دەرکەوتە و شێوەی دەرەوەیدایە، نەك لەسەر گومان و بۆچوونی نەزانەکان، لەکاتێکدا پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە

---

(٢٢٠) الفصل في الملل: ٤/٧٧

دەخوات، بە مانای ئەو لە بەهەشتدا دەفڕێت، نەك شێوەكەی گۆڕابێـت لـە وێنـەی باڵندەدا.

وتی: بەڵام ئەو زیادەیەی كەوا تێیدا هـاتووە بـەوەی لـەناو سـكی باڵندەیـەكی سـەوزدایە، بـەڵكو ئـەو سـیفەتی ئـەو چـرایانەن كـەوا بـۆ لای دەچـن، هـەردوو حەدیسـەكەش پێكەوە یەك حەدیسە، ئا ئەمەیـە ئـەوەی وتوویـەتی بـە مەبەسـتی فەسادی بە وتـە و بـە مانـا، جـا ئـەو حەدیسـە دەفـەرمووێت ڕۆحـی ئیمانـدار باڵندەیەكـە لـە دەرخـتی بەهەشـت دەخـوات هـەمان ئـەو حەدیسـە نییـە كـە دەفـەرمووێت ڕۆحـی شـەهیدەكان لـەناو سـكی باڵندەیـەكی سـەوزدایە، ئـەوەی باسكراوە لەوانەیە لە حەدیسی یەكەمدا بێت، بەڵام لە حەدیسی دووەمدا لەوانەنیە وابێت، جا پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە: (أن أرواحهم في حواصل طير)، لە وشـەی راڤەیەكی دیكەدا: (في أجواف طير خضر) وە لە وشە ودەربڕینێكی دیكەدا: (بيض) هاتووە، ئەو باڵندەیە پشوو دەدات لە بەهەشتدا و لە بەروبوومەكەی دەخوات و لـە ڕووبارەكانی دەخواتەوە، پاشان دەچێت بۆ لای ئـەو چـراخانانەی لـە ژێـر عەرشـدا ئەوچرایانە بۆ ئەو لانە وایە بۆ باڵندەكە، وە ئەو وتەیەی كە دەڵێـت: لـەناو سـكی ئەو باڵندەیە بریتییە لە سیفەتی ئەو چراخانەی كەوا ڕۆحە كە بۆی دەچێت ئەمەش هەڵەیەكی هەمیشەییە.

بەڵكو ئەو چراخانە مەنزڵگا و لانەی ئەو باڵندانەیە جا لێرەدا سێ كاروبار هەیە حەدیسەكە دەریخستووە:

ڕۆحەكان، باڵندەیەكـە كـەوا ڕۆحەكـە لـەناو سـكی دایـە، وە ئـەو چـراخان و قوتیلاش مەنزڵگا و لانەن بۆ ئەو باڵندانە، و چراخان و قوتیلەكانیش جێگیرن لەژێر عەرشـدا و پـشوو نـادەن، بـەڵام باڵندەكـە پـشوو دەدات و دێـت و دەڕوات و ڕۆحەكانیش لەناو سكی دایە.

وتراوه: لەوانەیە رۆحەکە خۆی وەك باڵندەکە لێ بکـات، یـاخود شـێوازی خـۆی وەك لاشەی باڵندەکە لێ کردووە، هـەروەك خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿فِـي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاء رَكَّبَكَ﴾ (الإنفطار: ٨).

واتـە: (لـە هـەر شـێوە و شـێوازێکدا کـە ویـستوویەتی تـۆی رێکخـستووە و ئەندامەکانتی بەیەکەوە لکاندووە). وە فەرمودەکەی بە مانا و دەربڕینێکی دیکە دەلالەت لەسەر دەکات، رۆحەکانیان وەك باڵندەیەکی سـەوز وایـە، هـەروەها ئـبن ئەبی شیبە ریوایـەتی کـردووە کـەوا ئـەبو معاویـە بـۆی گێڕاوەتـەوە ئـەویش لـە الاعمـش، ئـەویش لـە عبـدالله کـوڕی مـوڕە ئـەویش لـە مـسروق، ئـەویش لـە عبدالله[٢٢١].

بەڵام حەدیسی کەعبی کوڕی مالیك: لـە هـەر چـوار سـوننەتەکە و مەسـنەدی ئەحمەد دا هەیە، کەوا پێغەمبـەرﷺ فەرموویـەتی: (إن أرواح الـشهداء في طـير خضر تعلق من ثمر الجنّة أو شجر الجنّة) [٢٢٢].

ترمزی دەڵێت: ئەو حەدیسێکی (حسن صحيح)ە، هیچ سڵەمینەوە و پارێزیـەکی تیا نییە، هیچ یاسایەك لە یاساکانی شەرع بـەتاڵ ناکاتـەوە، وە پێـچەوانەی هـیچ دەقێکی قورئان و سوننەتێك نیە کە لە پێغەمبەرەوەﷺ هاتووە، بـەڵکو ئەوەلـە تەواوکاری رێزلێنانە لە شەهیدەکان لەلایەن پەروەردگارەوە کەوا ئـەو لاشـانەی لـە بـریتی ئـەو لاشـانەیان پێـداوە کـەوا لـەپێناوی خـودا پارچـە پارچـە بـوون کـە لەلاشەکانیان باشترە و دەبێتە مەرکەب و سواربووێك بۆ رۆحەکانیان بۆ ئەوەی بـە تەواوی تامی نیعمەتەکەی خودای میهرەبان بکەن، جا ئەگەر قیامەت سەری هەڵدا ئەوا رۆحەکانیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو لاشانەی کە لە دونیادا هەیانبوو.

(٢٢١) شرح الصدور: ٢٠٥

(٢٢٢) مسلم: (١٨٨٧)، و ترمذي (١٠٢٨)

بەلام حەدیسی ئیبن عەبباس: عوسمان كوڕی ئەبی شەیبە دەڵێت: عبداللە كوڕی ئیدریس بۆمانی گێڕایەوە، لە محەمەد كوڕی ئیسحاق ئەویش لە ئیسماعیل كوڕی امیە، ئەویش لە سەعیدی كوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبن عەبباس وتی: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (لّما أصيب إخوانكم-يعني- يوم أُحد-جعل الله أرواحهم في جوف طير خضر ترد أنهار الجنّة، وتأكل من ثمارها، وتأوي إلى قناديل من ذهب مدلاة في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم مقيلهم قالوا: من يبلغ إخواننا عنا أ أحياء في الجنّة نرزق، لئلا ينكوا عن الحرب، ولا يزهدوا في الجهاد، فقال الله تعالى: أنا أبلّغهم عنكم، فأنزل الله تعالى: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾(آل عمران: ١٦٩)) [٢٢٣].

ئیمام ئەحمەد دەڵێت: (ئێمە هیچ سیفەتێك لە سیفەتەكانی خودای میهرەبان ناسڕینەوە و لانابەین لەبەر خاتری خراپەكاران‌و لەرێ لادەران)، چونكە ئەمە ئیش و كاری خاوەن بیدعە كارانە و ئەهلی سوننەش نازناوی وا لە وتە و قسەكانیان دەنێن كەوا خەڵكی گەمژەش لە بەری رابكات، وە ناوی دەنێن تێئاخێن و خستنە پاڵ یەك و دەرخستن وە عەرشی خودای گەورە و دلۆڤان بە شوێن و جێگەیەك ناو دەبەن مەبەستێكە بۆ گەیشتنیان بە عەرش تا بە دوور خستنەوەی بەرزی بلندیەكەی لەسەر دروستكردنەكەی و وەستان لەسەر عەرشەكەی، (تەفسیری ئەو وەستانەیان لەسەر عەرش لە پێشەوا مالیك پرسیووە، لە وەلامدا فەرموویەتی: وەستانەكە حەقیقەتی هەیە، چۆنیەتیەكەی شاراوەیە، پرسیاركردن دەربارەی بیدعەیە، باوەڕ بوون پێی واجبە).

مەبەستیش لە (ناونان) كەوا (سوننە) دەستنیشانی كردووە راشكاو و روونە لەدانانی رۆحی شەهیدەكان لەناو سكی باڵندەیەكی سەوز یەك بەدوای یەكدا دێت و ئەو مانایە بەتاڵ ناكاتەوە، بەڵكو بەدوای یەكداهاتنی بەتاڵ ئەوەیە ئەوەی

([٢٢٣]) مسند أحمد: ٢٦٦/١، پێشتر مانای ئەو فەرموودانە شیكراوەتەوە.

دوژمنەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دەیلێن لە مولحیدەکان و شوێنکەوتوانیانو ئەوانەی ئینکاری رۆژی دوایی دەکەن، بەوەی رۆحەکان پاش جیابوونەوەیان لە لاشەکانیان دەچنە لای گیانلەبەران و جڕو جانەوەر ئەو باڵندانەی کەوا بۆ رۆحەکەی دەگونجێت، جا هەر کاتێ رۆحەکە لەلاشە جیابووەوە ئەوا دەچێتە لاشەی ئەو گیانلەبەرانە، لەوێ نیعمەت و خۆشی دەبینێت یاخود سزا و ئازار دەبینێت، پاشان لێی جیا دەبێتەوە، پاشان دەچێتە لاشەیەکی دیکە لەگەڵ کردەوە و ئەخلاقی ئەو بگونجێت، ئەمەش دووبارە دەبێتەوە، جا ئەمە میعاد و رۆژیی دواییە لەلای ئەوان و نیعمەت و سزاکەشە کە دەبینێت.

ئەو بەدوای یەکدا هاتنە بەتاڵە پێچەوانەیە بەوەی کەوا پێغەمبەر و نێردراوەکان لە سەرتاکەیان تا کۆتاییەکەیان لەسەر رێککەوتوون، ئەمەش کوفرێکە بەخودا و بە رۆژی دوایی.

ئەمەش کۆمەڵێکی دیکەن دەڵێن: کەوا جێگیربوونی رۆحەکان دوای جیابوونەوە لە لاشەکان دەچێتە لاشەی گیانلەبەر و دڕندەکان کەوا بۆ دەگونجێت، ئەمە بە تاڵترین و پیسترین قسە و دەربڕینە، وە قسەیەکی دیکەش بەدوایدا دێت و دەڵێت: بە یەکجاری لەگەڵ مردندا نامێنێت و لێرەدا هیچ رۆحێك نامێنێت نیعمەت و خۆشی یاخود سزا و ئازار ببینێت، بەڵکو نیعمەت و خۆشی یاخود سزا و ئازار دەکەوێتە سەر بەشەکانی لاشە یاخود بەشێك لەلاشە.

یاخود دەکەوێتە سەر کلێنچکەی خوارەوەی بڕبڕەی پشت یاخود دەکەوێتە سەر شوێنێکی دیکە، جا خودای گەورە تێیدا لەزەت و خۆش و ئێش و ئازار دروست دەکات یان بەهۆی گەڕانەوەی ژیان بۆی هەروەك هەندێك لەزانا و تێگەیشتوان لەبارەی ئەم وتەیە وتویانە، یاخود بەبێ گەڕانەوەی ژیان کەوا هەندێکی دیکە وتوویانە، جا ئەمانە لە بەرزەخدا هیچ سزا و ئازارێکییان نیە تەنها لەسەر لاشەکانیان نەبێت، و هەندێکی تریش رووبەڕوویان دەبێتەوە، کەوا رۆح بە

روویەکدا ناگەڕێتەوە بۆ ناو لەشە و پێشی ناگات، و نیعمەت و سزاش تەنها لەسەر رۆحەکەیە، سوننەتە ئاشکراو متەواتیرەکانیش قسەی ئەوان و ئەوانە رەتدەکاتەوەو دیاری دەکات ئەوا سزا و ئازار لەسەر رۆح و لاشەکەیە پێکەوە و هەریەکە و بە تەنیاش.

ئەگەر وترا: لە راستیدا ئێوە باسی وتە و رەخنە و نارەزاییەکانی خەڵکیتان کرد لەبارەی جێگیربوونی رۆحەکان، کامەیان لەووتە و دەربڕینانە شیاو و پەسەند ترە تاوەکو باوەڕی پێ بکەین؟

دەڵێین: رۆحەکان لە سەقامگیربوونی لە جیهانی بەرزەخدا لە یەکتر جیاوازن بە جیاوازیەکی گەورە، لەوانە: رۆح هەیە لە هەر سەرەوەی (علیین) لای فریشتە بەرزەکانە، ئەمەش رۆحی پێغەمبەرانە عليهم السلام وە ئەوانە لە مەنزڵگا و شوێنەکانیان جیاوازییان هەیە هەروەك پێغەمبەر ﷺ لە شەوڕەوەکەیدا ئەوانی بینی.

لەوانە: رۆحەکان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدان لە بەهەشتدا پشوو دەدات و هاتووچۆ دەکات هەرچۆن بیەوێت، ئەمەش رۆحی هەندێك لە شەهیدانە نەك هەموویان، بەڵکو شەهید هەیە لەبەر قەرزاری رۆحەکەی دەستی بەسەردا دەگیرێت لە چوونەژوورەوەی بۆ بەهەشت، یاخود بە هەر هۆکارێکی دیکە، کەوا لە مەسنەد داهاتووە، لە محەمەد کوڕی عبداللە کوڕی جحیش دەگێردرێتەوە، پیاوێك هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، چی بۆ من دەبێت ئەگەر لە پێناوی خودا بکوژرێم؟ فەرمووی: (الجنّه)، واتە: (بەهەشت) جا کاتێك رۆیشت فەرمووی: (إلاّ الذين، سارّني بهِ جبريل آنفاً) [224].

واتە: (تەنها قەرزاری نەبێت، کەوا جوبریل پێشتر بۆی باس کردووم).

---

[224] مسند أحمد: ٤/١٣٩

لەوانە: ئەوەی دەستبەسەر دەبێت لەبەر دەرگای بەهەشت کەوا لـە حەدیـسێکی دا هاتووە: (رأيت صباحكم محبوساً على أباب الجنّة)[٢٢٥].

واتە: (هاورێکەتانم بینی لەبەر دەرگای بەهەشت دەست بەسەر کرابوو).

لەوانە: ئەو کەسانە بارەگاکایان لە بەردەم دەرگای بەهەشتە، کەوا لـە حەدیـسێکی ئیبن عەبباسدا هاتووە:

(الشهداء على بارق نهر بباب الجنّة، في قبة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنّة بُكرةً وعشية).

واتە: (شەهیدەکان لەسەر لێواری رووبارێکن لەبەردەم دەرگای بەهەشـتا، لـە قبـە خضرا، بەیانیان و ئێواران رزق و رۆزیان لە بەهەشتەوە بۆ دێتە دەرەوە).

ئەحمەد ریوایەتی کردووە، ئەمەش پێچەوانەی جەعفـەری کـوڕی ئـەبی تالیبـە بـە جۆرێك لە جیـاتی دەسـتەکانی دووبـاڵی بـۆ دانـراوە لـە بەهەشـتا پێـی دەفڕێـت هەرچۆنێك بیەوێت[٢٢٦].

لەوانە: ئەو رۆحانەی دەستبەسەرن لەسەر زەوی، رۆحەکەی بـەرز نابێتـەوە، بـۆ لای فریشتەکان، بەڵکو ئەمە رۆحێکی نزم و لە خوارەوەی زەویدایە، جا رۆحـەکانی زەوی لەگەڵ رۆحەکانی ئاسمانەکان کۆنابێتەوە، هەروەك لەدونیاشـدا لەگـەڵ یـەکتر نابنەوە، ئەو دڵ و دەروونەی لەزەویـدا نـەیتوانی رەزامەنـدی و خۆشەویـستی خـوا بەدەست بهێنێ و یادی بکات و هۆگری ببینێت و لێـی نزیـك بێتـەوە، ئـەوا دڵ و دەروونێکی نزم و لە خوارەوەی زەویدا دەبێت، وە لەپاش جیابوونەوەی لەلاشەکەیدا تەنها لەوێ دەمێنێتەوە.

هەورەکو دڵ و دەروونی بەرز و مەزن کەوا لە دونیا خەریك ببوو بە خۆشەویستی خوا و یادکردنی و نزیك بوونەوە و هۆگری بـوونی، وە پـاش جیابوونـەوەش لەگـەڵ

([٢٢٥]) سەرچاوەی پێشوو: ١١/٥، سنن النسائي: ٣١٥/٥

([٢٢٦]) سەیر: ترمزی (٣٧٦٣) بکە، وە مەسنەد ئەحمەد: ٢٦٦/١

ڕۆحە بەرزەکان دەبێت کە بۆ ئەو گونجاوە، پیاویش لەگەڵ ئەو کەسەیە لە بەرزەخدا لەرۆژی قیامەتدا کە خۆشی دەوێت، و ڕۆحی ئیماندار لەدوای جیابوونەوە دەگات بە ڕۆحی برا و هاوڕێکانی کە کردەوەی چاکیان ئەنجامداوە و لەوێ لەگەڵ یەکتر دەبن.

وە لەوانە: ڕۆحی داوێنپیسی و زیناکاران لە پیاو و ئافرەتان لە تەندووری ئاگردان، و ڕۆحیش لەناو ڕووباری خوێندا مەلەی تێدا دەکات و بەرد قووت دەدات، جا ڕۆحەکە دڵخۆش و شادومانەکان و خەمبار و ئازارەکان یەك جێگیربوونیان نیە، بەڵکو ڕۆح هەیە، لە هەرە سەرەوەی (علیین)ە، و ڕۆحیش هەیە لە خوارەوەی زەویە و بەرزنابێتەوە.

ئەگەر تۆ ئاواتەخوازی سوننەت و نیشانەکان بوویت لەو بابەتەدا، ئەوە بۆتۆ باشتر وایە گرنگی بدەیت بە بەڵگەنامەکانی ئەو بابەتە وا گومان مەبە کەوا لەنێوان ئەو نیشانە دروستانەدا لەو بابەتە بەرهەڵستکاری هەیە، جا ئەوانە هەموویان ڕاست و ڕەوان و هەندێکیان ئەویتر دەسەلمێنێت، بەڵام کاروبار و گرنگیەکە لە تێگەیشتنی دایە، لە زانینی دڵ و دەروون و یاساکانی، چونکە ئەوە گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە جگە لە گرنگی کاروباری لاشە، وە ڕۆحیش لەگەڵ ئەوەی لە بەهەشتدایە، ئەو لە ئاسمانیشدایە، پەیوەندی دەکات و دەگات بە ژیانی ناوگۆڕ و بەو ڕۆحەی تیایەتی، ئەویش خێراترین شتە لە جوڵە و گواستنەوە و بەرزبوونەوە و دابەزیندا، ڕۆحیش دابەش دەبێت بۆ نێردراو وبەندکراو. بەرزی و نزمی، دوای جیابوونەوەش ڕۆح نەخۆش و ناخۆش و لەزەت و نیعمەت و سزاو ئازاری هەیە زۆر گەورەتریش لەوەی لەکاتی پەیوەندی هەبوو بە لاشە، لەو کاتەشدا نەخۆش و بەندی و ناخۆش و سزاو خەفەتباری بۆ هەیە، وە هەروەها لە هەمان کاتیشدا خۆشی و نیعمەت و لەزەت و شادومانی بۆی هەیە، ڕێك حاڵی لەو

لاشەیەدا وەك حاڵی کۆرپەڵە وایە لەسکی دایکی، لە دوای جیابوونەوەشدا حاڵـەتی وەك حاڵەتی دەرچوونیەتی لەسکی ئەو دونیایەدا.

جا بـۆ دڵ و دەروون چـوار جیهـان هەیـە، هـەر جیهانێـك لـەوەی پـێش خـۆی گەورەترە.

جیهانی یەکەم: لەناو سکی دایکە، ئەمەش حەسـرەت و تـەنگی و غـەم و سـێ تاریکاییە.

جیهانی دووەم: ئەمە جیهانێکە کەوا تێیدا گەورەتر دەبێت و هـۆگری دەبێـت و تێیدا خێر و شەڕی دەست دەکەوێت وە هۆکارێکیشە بۆ بەختەوەری و خەمناکی.

جیهانی سێیەم: جیهانی بەرزەخە ئەمەش فراوانتر و گەورەترە لەو جیهانەدا، بەڵکو ڕێژە و پەیوەندییەکەی بۆ ئەو وەك ڕێژە و پەیوەندی ئەو جیهانەیە بۆ یەکەمییان.

وە جیهانی چوارەم: جیهانی کۆتاییە یاخود ڕۆژی دواییە، ئەمەش بەهەشت یـاخود دۆزەخە، هیچ جیهانێکی دیکە نیە لە دوای ئەوجا خوای گەورە لەو جیهانانەدا پلە دوای پلە دەیگوازێتەوە تاکو دەیگەیەنێتە ئەو جیهانەی جگـە لـەو هیـچی دیکـە سوودی بۆی نابێت، لەویش زیاتر هیچی دیکە شایەنی ئەو نییە، ئەمیش بـۆ ئـەو دروست کـراوە وە کاروکردەوەکـانی ئـەوی گەیاندۆتـە ئـەو پایەیـە، لـە هـەموو جیهانێکیش لەو جیهانانـەدا حـوکم و یاسـا و کاروبارێـك هەیـە جیـاوازە لەگـەڵ جیهانەکەی دیکە.

جا گەورەیی و پیرۆزی بۆ خودای بەدیهێنەر وخوڵقێنـەر و کـەوا مـردن وژیـن و بەختەوەری و خەمناکی بە دەست ئەوە کەوا جیـاوزای دانـاوە لـە نێـوان پلـەکانی بەختەوەرییەکان و ناخۆشییەکان هـەروەك جیاوازیـشی دانـاوە لـە نێـوان پلـەکانی زانست و کاروکردەوەکان و هێز و توانایی و ڕەوشتەکانی.

جا هەر کەسێك ناسی وەك پێویست شایەتی بدات (أشهد أن لا إله إلاّ الله وحدَهُ لا شَريكَ له) کەوا خاوەنی هەموو شتێکە، وە هـەموو حەمـد و سوپاسـگوزارییەك

تەنها بۆ ئەوە، هەموو خێر و چاکەیەك بەدەست ئەوە،هەموو کار و فەرمانێك دەگەڕێتەوە بۆ لای ئەو، و هەموو هێز و توانەیەکیش تەنها شایەنی ئەوە، و هەموو قەزا وقەدەرێکیش بەدەست ئەوە، هەموو عیزەتێکیش، وەهەموو حیکمەتێکیش وە هەموو تەواوکارییەکی رەهاش لە هەموو رووەوە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، بە عیلم و زانستی خۆش راستی پێغەمبەر و نێردارەوەکانی خۆی ناسیوە، ئەوەی بۆ ئەوان هاتووە ئەوە راست و رەوایە، کەوا بیرمەند و زاناکان شایەتی بۆ دەدەن، ئەوەی بۆ ئەوان هاتووە ئەوە راست و رەوایە کەوا بیرمەند و زاناکان شایەتی بۆ دەدەن، ئەوەی سەرپێچی بکات ئەوە ناڕەوا و گومڕایە، وە سەرکەوتن و یارمەتیش لەلایەن خواوەیە.

***

ئایا رۆحی مردووەکان سوود بە شتێك لە هەوڵ و کۆشیی زیندووەکان دەبینێت یاخود نا؟

وەڵامەش کەوا ئەو سوود بە دوو کاروفەرمان دەبینێت لە هەوڵ و کۆششی زیندووەکان کە لە نێوان ئەهلی سوننە لە بیرمەند و زانیان وە ئەهلی حەدیس و تەفسیر لەسەری رێککەوتوون:

یەکەمیان: ئەو کارەی کە مردوو لە ژیانیدا ببوە هۆیە بۆ ئەو.

دووەمیان: نزا و پاڕانەوەی موسڵمانان بۆ ئەو- وە داوای لێخۆشبوون بۆ ئەوە، وە خێر و چاکەکردن، و حەجکردن لەسەر خێر و چاکەیەك کەوا پەیوەندی بە پاداشتەکەی هەیە ئایا پاداشتی بەخشین بێت یاخود پاداشتی کارو کردوەوە بێت؟ جا لەلای جەماوەر بە گشتی پاداشتی کار وکردەوەکە بە خۆی دەیگاتێ، و لەلای هەندێ حەنەفیەکان بەڵکو پاداشتی بەخشین دەیگاتێ.

ناكۆكی و جیاوازییان له عیبادەتی جەستەی وەك رۆژوو و نوێـژ و خوێندنـەوەی قورئان و یادكرنەوەی خوا و تەسـبیحات، مەزهـەبی ئیمـام ئەحمـەد و جـەماوەری پێشینەكان ئەم سوودەی دەگاتێ، ئەمەش وتەی هەندێ لە یارانی ئەبی حەنیفەیە.

ئیمام ئەحمەد دەیگەرێنێتەوە پاڵ ریوایەتی محەمەد كوڕی یەحیا الكمال دەڵێت: به ئەبی عبدالله وترا: پیاوێك كارێك دەكات لـه خێـر و چـاكه لـه نوێـژكردن یـاخود سەدەقه و چاكەیەك یاخود هەر شتێكی دیكه، ئایا نیوەی بـۆ بـاوكی یـاخود بـۆ دایكی دەچێت؟

وتی: تكا دەكەم، یاخود وتی: مردوو هەموو شتێكی پێ دەگات لە خێر و چاكه یاخود شتی تر، هەروەها دەڵێت: سێ جار ئایەتی كورسی بخوێنـه، وە ئایـەتی قـل هو الله أحد، بڵێ: خودایه خێری بۆ خاوەنی ئەو گۆڕستانه بێت.

زانراویشـه لەمەزهەبی شافیعی و مالیكی ئەو خێرە ناگات بە مردوو.

هەندێك لە ئەهلی بیدعه و ئەهلی كەلام دەڵێت بەهیچ جۆرێك نە نزا و پاڕانەوە وە نە شتی دیكە لەو بابەته ناگات بە مردوو.

پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: (مَنْ سنَّ خيراً فاسْتُنَّ به كان لهُ أجرهُ، ومـن أجـور من يتبعه غير منتقص من أجورهم شيئاً، ومن سنّ شـراً فأسـتنّ ، بـه كـان عليـه وزره، ومن أوزار من يتبعه غير منتقص من أوزارهم شيئاً) [227].

واته: (هەر كەسێك خێر و چاكەیەكی كرد و جا پەیڕەوی كـرد ئـەوا پاداشـتەكەی وەردەگرێـت، ئـەوەی شوێنیـشی دەكـەوێت پاداشـتەكەی لـێ كـەم نابێتـەوە، وە هەركەسێك شەڕ و خراپەیەكی كرد و پەیڕەویش پێ كرد، ئەو شوێنیـشی دەكـەوێت گوناهەكانی هەڵدەگرێت و لە گواناهەكەی ئەویش كەم نابێتەوە).

([227]) مسند: ٣٨٧/٥

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرﷺ : (لا تقتل نفساً ظلماً إلاّ كان على إبن آدم الأول كفلٌ من دمّها، لانه أول من سنّ القتل) [228]. واتە: (هیچ کەسێك بەستەم مەکوژن ئیلا بەشێك دەگەڕێتەوە بۆ کوڕی ئادەم کە قابیل بوو هابیلی برای کوشت کەوا ڕێبازی کوشتنی دانا)

جا ئەگەر بۆ ئەمە سزا و تۆڵە سەندنەوە هەبێت، ئەوا بۆ چاکەو پاداشات و خێردا لە پێشترینیانە و شیا وترینیانە.

***

بەڵگە لەسەر سوود وەرگرتنی مردوو بە نزا و پاڕانەوە

بەڵگە و سەلماندیشی لەسەر سوود پێگەیاندنی کەوا دەبێتە هۆکارێك لە قورئان و سوننە و یەکدەنگی و بنەماکانی شەرعدا هاتووە، جا لە قورئاندا خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَالَّذِينَ جَاؤُوا مِن بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ﴾ (الحشر: ١٠) واتە: (ئەوانەش کە بە شوێن کۆچبەران و پشتیواناندا هاتن (تا کۆتایی دونیا ئەمە دوعا و نزیایە و بەردەوام) دەڵێن: پەروەردگارا لە ئێمە و لە برایەکانەشمان خۆش ببە کە پێش ئێمە ڕێبازی ئێمەیان گرتەبەر). خوای پەروەردگار حەمد و سەنای ئەو کەسانە دەکات بۆ ئیماندارەکانی پێش خۆیان بە نزا و پاڕانەوە بۆیان جا ئەمیش بەڵگەیە لەسەر سوود و گەیاندنیان بە نزا و پاڕانەوەی زیندووان.

دەکرێت بووترێ: بەڵکو ئەو لەوانە بە نزا و پاڕانەوەی ئەوان سوودیان پێگەیشتووە، چونکە پێش ئەوان کەوتوون لە ئیمان و باوەڕدا، جا کاتێ شوێنیان کەوتن هەروەك پەیڕەکان بوون لە بەدەست هێنانی بۆیان، بەڵام سەلمێراوە

---

[228] مسلم : ١٦٧٧

لەسەر سودپێگەیشتنی مردوو بە نزاو پاڕانەوەی یکدەنگی خەڵکان لەسەر دوعـا و پاڕانەوە بۆی لە نوێژی جەنازەدا.

لەحەدیسێکدا ئەبی هورەیرە (رەزای خوای لـێ بێـت) دەڵێـت پێغەمبـەرﷺ) فەرموویەتی: (اذا صَلّيتم على الميت فاخلصوا لـه الـدعاء) [229]. واتـە: (ئەگـەر نوێژتان لەسەرمردوو کرد ئەوا بە دڵسۆزی دوعای بۆ بکەن).

لە سەحیحێکی موسلم دا لە حەدیـسێکی عـەوف کـوڕی مالیـك دەگێڕێتـەوە، پێغەمبەرﷺ) نوێژی لەسەر جەنازەیەك دەکـرد منـیش دوعایـەکم لەبـەر کـرد، پێغەمبـەرﷺ) دەیفەرموو: (اللّهُم أغفر له وأرحمـهً وعافـهُ وأعـف و عنـه، وأكـرم نزلهُ، وسّع مدخلهُ، واغليبه بالماء والثلج والبرد، ونقهً من الخطايا كما نقّيت الثـوب الأبيض من الدّنس، وابدله داراً خيراً من داره، واهلاً خيراً مـن أهلـه وزوجـاً خـيراً من زوجة، وأدخلهُ الجنة، وأعدهُ من عذاب القبر وعذاب النار) [230].

واتە: (خودایە لێی خۆش ببە و رەحمێکی پێ بکە، لێی ببورە لە گونـاهی بـسڕەوە، وە شوێنێکی باشی بدەرێ لە بەهەشت و گۆڕی فراوان بکەن بە ئاو و بەفر و تـەرزە بیشۆرە لە گوناهەکانی پـاکی بکـەرەوە هـەر وەك کراسـی سپی لـە پیـسی پـاك دەبێتەوە، و شوێنی بگۆڕە باشتر لەو شوێنەی ئیستای، کـەس و کـاری باشـتر لـە کەس و کارەکەی، وە هاوسەرێك باشـتر لـە هاوسـەرەکەی، و بیخـەرە بەهەشـت و بیپارێزەی لە سزای گۆڕ و سزای ئاگر).

لە وائلة بن الاسقع دەگێڕێتـەوە دەڵێـت: پێغەمبـەرﷺ نوێـژی لەسـەرپیاوێك دەکرد لە موسڵمانان جا گوێم لێ بوو دەیفەرموو: (اللهُم أن فلاناً بن فلان في ذمتكَ

---

[229] ابو داود ریزایەتی کردووە (٣١٩٩).

[230] موسلم ریوایەتی کردووە: (٩٦٣)

وحبل جوارك، فقه من فتنة القبر وعذاب النار، وانت هذا الوفاء والحق، فأغفر له وارحمهُ إنه غفور الرحيم) (٢٣١).

واته: (خودایه ئەوه فلانی کوڕی فلان له ئەستۆی تۆ و لەژێر چاودێری و بەهاناوه چوونی تۆدایه، جا له فیتنه و ئاشوبی ناوگۆڕو سزای ئاگر بیپارێزه، تۆش خاوەنی پەیمان و راستی و ڕەوایت، لێی خۆش ببه و رحمی پێ بکه و به راستی تۆ پەروەردگارێکی لێبووردە و بەزەیی).

ئەمەش زۆره له حەدیسەکان، بەڵکو مەبەستی لەنوێژکردنه لەسەر مردووەو هەروەها نزا و پاڕانەوە بۆی له دوای بەخاك سپاردنی.

له حەدیسێکی عوسمانی کوڕی عەففانﷺ دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ئەوکاتەی له خاکسپاردنی مردوویەك دەبووەوە لەسەری دەوستا و دەیفەرموو: (أستغفروا لأخيكم، وأسالوا له التثبت فأنه الآن يُسال) (٢٣٢).

واته: (داوای لێخۆشبوون بۆ ئەو برایەتان بکەن و داوا لەخوا بکەن چەسپاو بێت لەسەر وەڵامەکانی، چونکه ئێستا ئەو پرسیاری لێ دەکرێت).

هەروەها نزا و پاڕانەوە لەبۆیان لەکاتی سەردانی کردنی گۆڕەکانیان، هەروەك له سەحیحی موسلم دا له حەدیسێکی بریدەی کوڕی خەصیب دا هاتووە دەڵێت: پێغەمبەرﷺ فێری دەکردن ئەگەر چوون بۆ گۆڕستان بڵێن: (السلام عليكم يا أهل الدار من المؤمنين والمسلمين، وإنا إنشاء الله بكم لاحقون، نسأل الله لنا ولكم العافية) (٢٣٣).

واته: (سەلامی خواتان لێ بێت ئەی خاوەن ماڵ له ئیمانداران و موسڵمانان، وە ئێمەش بەویستی خوای گەورە پێتان دەگەین ، ڕەحمی خوای گەورە له وانەی پێش

---

(٢٣١) سنن أبي داود: (٣٢٢١).

(٢٣٢) سنن أبي داود: (١٥٤٧).

(٢٣٣) مسلم: ٩٧٤

ئێمه و پاش ئێوەش بێت، داوا لەخوای گەورە دەکەم لە ئێمەو لە ئێوەش خۆش ببێت).

لە سەحیحی موسلم دا هاتووە کەوا عائیشە ﷺ پرسیاری کرد لە پێغەمبەر ﷺ ئەگەر داوای لێخۆشبوون لە خاوەنی گۆڕستان بکەم چی بڵێم؟ فەرمووی: (قولي: السلام على أهل الديار من المؤمنين والمسلمين، ويرحم الله المستقدمين منا والمستأخرين، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون)

واتە: (بڵێ: سەلامی خوای گەورە لە ئێوە ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران و موسڵمانان، وە خوای گەورە ڕەحم بەوانەی لە پێش ئێوەش و لەدوای ئێوەش بکات، انشاءالله ئێمەش پێتان دەگەین).

هەر لە سەحیحەکەیدا، لە عائیشە ﷺ دەگێڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ لە شەوێك لە دوا شەوەکانیدا بۆ بەقیع دەرچوو، جا فەرمووی: (السلام عليكم دار قوم مؤمنين، وأتاكم ما توعدون غداً مؤجلون، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون، اللهم أغفر لأهل بقيع الغرقد) [٢٣٤].

واتە: (سەلامی خوای گەورە لە ئێوە ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران، وە ئێمەش سبەی پێتان دەگەین بەو بەڵێنەی بە ئێوە و ئێمەش دراوە، وە انشاءالله ئێمەش پێتان دەگەین، خودایە لە ئەهل و دانیشتوانی بەقیع الغرقد خۆش ببە).

پێغەمبەر ﷺ بەکار و کردەوە و فێرکردنیش دوعا و پاڕانەوەی بۆ مردووەکان کردووە، و نزا وپاڕانەوەی سەحابە و شوێنکەوتوانی و وە موسڵمانانیش سەردەم لە دوای سەردەم زیاترە لەوەی باسکراوە، زۆرتریشە لەوەی ئینکاری دەکات، لە کاتێکدا خوای گەورە دێت پلەی بەندەیەك لە بەهەشتدا بەرز دەکاتەوە، جا دەڵێت: ئەمە لە کوێ بوو؟ پێی دەوترێت: ئەمە بە نزا و پاڕانەوەی کوڕەکەتە بۆ تۆ[٢٣٥].

([٢٣٤]) مسلم: ٩٧٤

([٢٣٥]) مجمع زوائد: ٢١٠/١٠

(له گەیشتنی پاداشتی خێر و چاکە کردن بۆ مردوو)

بەڵام پاداشتی خێر و چاکە دەگات بە مردوو، چاکە لە دوو سەحیحەکە لە عائیشەوە رضي الله عنها دەگێڕیتەوە: پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم لەناکاو مرد و وەسیەتیشی نەکرد، وا گومان دەبەم ئەگەر قسەی کردبا ئەوا وەسیەتی خێر و سەدەقەی دەکرد، ئایا ئەگەر خێر و سەدەقەی بۆ بکەم کرێ و پاداشتی بۆی هەیە؟ فەرمووی (بەڵێ)[٢٣٦].

لە سەحیحی بوخاریدا لە عبداللە ی کوڕی عەبباس رضي الله عنهما دەگێڕیتەوە: کەوا دایکی سەعدی کوڕی عبادە مرد، لەو کاتەدا ئەو لای نەبوو، هاتە لای پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، دایکی وەفاتی کردووە، منیش لەلای نەبووم، جا ئایا سوودی پێ دەگات کەوا خێر و چاکەی بۆ بکەم؟ فەرمووی (بەڵێ).

لە سەحیحێکی موسلمدا لە ئەبی هورەیرەوە رضي الله عنه دەگێڕیتەوە: پیاوێك بە پێغەمبەری وت ﷺ: باوکم مرد پارە و سامانێکی زۆری بەجێهێشت، وەسیەتی نەکرد، ئایا دەکرێت لەجیاتی ئەو خێر ی بۆ بکەم؟ فەرمووی : (بەڵێ) [٢٣٧].

لە سوننەتەکاندا و مەسنەدی ئیمام ئەحمەد، لە سەعدی کوڕی عبادە، دەگێڕیتەوە: دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خوا دایکی سەعد مرد و کامە خێر و چاکە باشە بۆ؟

فەرمووی (ئاو)، جا بیرێکی هەڵکەند وە فەرمووی: (هذه لأم سعد) [٢٣٨]. واتە: (ئەمە بۆ دایکی سەعدە).

(٢٣٦) مسلم: ١٠٠٤

(٢٣٧) مسلم: ١٦٣٠

(٢٣٨) مسند أحمد: ٧/٦، ئبن ماجه: ٣٦٨٤، وە ترمزی: ٦٦٩

له عبدالله ی کوڕی عەمرو کەوا عاصی کوڕی وائـل لـه سـەردەمی نەزانینیـدا نەزری کرد سەد وشتری بکاتە قوربانی، بەڵام هیشامی کـوڕی عـاص لەبەشـەکەی پەنجای کردە قوربانی، بەڵام عەمر لەو بارەیەوە پرسـیاری کـرد لـە پێغەمبـەر جـا فەرمووی: (أما أبوك فلو أقر بالتوحيد فصمت وتـصدقت عنـه نفعـه ذلـك) (٢٣٩). واتـە: (ئەگـەر باوکـت لەسـەر یەکتاپەرسـتی جـێگیر بووایـە جـا ڕۆژ و گـرتن و سەدەقەکانت لەجیاتی ئەو سوودی بۆ ئەو دەگەیاند).

ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردوە.

***

لە گەیشتنی پاداشتی ڕۆژوو گرتن بۆ مردوو

بەڵام گەیـشتنی پاداشـتی ڕۆژوو لـە هـەردوو سـەحیحەکە لـە عائیـشەﷺ دەگێڕێتەوە کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (من مات وعليـه صـيام صـام عنـه وليّه) (٢٤٠).

واتە: (هەرکەسێ مردوو و ڕۆژووی لەسەر بوو ئەوە دەبێت سەرپەرشتیاری لەجیاتی ڕۆژووی بگرێتەوە).

هەروەها لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە، ئیبن عەبباس دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پیاوێك هاتە لای خزمـەتی پێغەمبـەرﷺ وتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا دایکـم مردووە و ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، ئایا لـەجیاتی بیگرمـەوە؟ فـەرمووی: (نعـم فدين الله أحق أن يقضى)(٢٤١). واتە: (بەڵێ بێگومان قەرزی خوا لەهەمووی هەقترە بگەڕێتەوە).

---

(٢٣٩) مسند أحمد: ١٨٢/٢.

(٢٤٠) مسلم: ١١٤٨

(٢٤١) مسلم: ١١٤٨

له ریوایەتێکی دیکەدا، ئافرەتێك هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ جا وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم مردووە و کەچی ڕۆژووی نەزری لەسەرە، ئایا لە جیاتی بیگێڕمەوە؟ فەرمووی (أفرأيت لو كان على أمك دين فقضيته أكان يؤدي ذلك عنها؟).

واتە: (ئایا ئەگەر بینیت دایکت قەرزی یەکێکی لەسەرە ئایا ئامادەی لە جیاتی بیدەیتەوە؟)

ئافرەتەکە وتی: بەڵێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (فصومي عن أمك). واتە: (ئینجا کەواتە لە جیاتی دایکت بەڕۆژوو بە).

ئەم وتەیەش هی بوخارییە و لێکدانەوەکە تەنها هی خۆیەتی.

له بەریدەرضي الله عنه دەگێردرێتەوە و دەڵێت: من لەلای پێغەمبەرﷺ دانیشتبووم، ئافرەتێك هاتەخزمەتی وتی: من خێرێکی نەبڕاوەم بۆ دایکم کردووە، دایکم مرد جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (وجب أجرك وردّها عليك الميراث).

واتە: (تۆ خێرەکەت کرد و میراتەکەش بۆ تۆ گەڕایەوە).

جا وتی: ئەی پێغەمبەرﷺ وە ئەو ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە ئایا لەجیاتی بیگرمەوە؟

فەرمووی: (صومي عنها) واتە: (ڕۆژووەکەی لە جیاتی بگرەوە)، ئافرەتەکە وتی: ئەو هەرگیز حەجی نەکردووە، ئایا لەجیاتی ئەو حەجی بۆ بکەم؟ فەرمووی: (حجي عنها) [٢٤٢]. واتە: (لە جیاتی ئەو حەج بکە). موسلیم ریوایەتی کردووە، لە وتەیەکی تردا هاتووە دوو مانگ بەڕۆژوو بە.

له ئیبنوعەبباسرضي الله عنه دەگێردرێتەوە: (کەوا ئافرەتێك سواری کەشتیەکی دەریا بوو نەزری کرد ئەگەر خوای گەورە رزگاری بکات ئەوا مانگێك بەڕۆژوو دەبێت، جا خوای گەورە رزگاری کرد، بەڵام تاوەکو مرد بەڕۆژوو نەبوو، ئینجا کچەکەی یان

(٢٤٢) مسلم: ١١٤٩

خوشکەکەی هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ ئینجا فەرمانی دا کەوا لەجیاتی بەرۆژوو بێت [243]. ئەهلی سوننە و ئیمام ئەحمەد ریوایەتی کردووە.

هەروەها لە پێغەمبەرﷺ دەگێردرێتەوە لە گەیشتنی خێر و پاداشتی رۆژووگرتن لە جیاتی مردوو یاخود پێدانی خۆراك بۆ فەقیر و هەژار.

لە سوننەدا لە ئیبنو عومەر رضي الله عنه دەگێردرێتەوە، کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (من مات وعليه صيام شهر فيطعم عنه لكل يوم مسكين) [244].

واتە: (هەرکەسێ مردوو رۆژووی مانگێکی لەسەر بوو ئەوا دەبێت لەجیاتی ئەو لەهەر رۆژێکدا خواردنی هەژارێك بدات).

ترمزی و ئیبن ماجە ریوایەتیان کردووە، ترمزی دەڵێت: ئێمە نازانین لە کوێوە بەرزکراوەتەوە تەنها لەم رووەوە نەبێت، راستیەکەش لە ئیبن عومەر هاتووە لە وتەکەیدا وەستێنراوە (موقوفاً).

لەسوننەتی ئەبی داود، لە ئیبنو عەبباس دەگێڕێتەوە دەڵێت: ئەگەر یەکێك لە مانگی رەمەزان نەخۆش کەوت و پاشان مرد و رۆژووی نەگرت لەجیاتی ئەو خواردن بدەن، وە گێرانەوەی رۆژووی بۆ نابێت، بەڵام ئەگەر نەزری کردبوو ئەوا دەبێت سەرپەرشتیارەکەی بۆی بگێڕێتەوە [245].

❊❊❊

(243) مسند احمد: ٢١٦/٢

(244) ترمزی (٧١٨)، ابن ماجە ١٧٥٧

(245) سنن ئەبی داود (٢٤٠١)

(لە پێگەیشتن و دەستکەوتنی خێرو پاداشتی حەجکردن)

لەبارەی پێگەیشتن و پاراستی حەجکردن بۆ مردوو، لە سەحیحی بوخاریدا، لە ئیبنو عەباس(رضي الله عنهما) دەگێڕێتەوە: ئافرەتێك لە جەهینە هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) و پێی ووت: دایکم نەزری کردبوو حەج بکات بەڵام تاکو مرد حەجی نەکرد، ئایا من لەجیاتی ئەو حەج بکەم، فەرمووی: ((حجي عنها، أرأيت لو كان على أمك دين أكنت قاضيته؟ أقضو الله فالله أحق بالوفاء)) (٢٤٦). واتە: ((لەجیاتی ئەو حەج بکە، ئایا ئەگەر بینیت قەرزێك لەسەر دایکت هەبوو ئایا تۆ بۆی دەدەیتەوە؟ قەرزی خوا بدەنەوە چونکە لە هەموو کەس مافی زیاترە وەفاداربیت بەرامبەری)).

هەروەها حەدیسی بەریدەش پێشتر باسکرا کە تێیدا هاتووە: دایکم هەرگیز حەجی نەکردووە، ئایا لەجیاتی ئەو حەج بکەم؟ فەرمووی: ((لەجیاتی ئەو حەج بکە)).

لە ئیبنو عەباس(رضي الله عنهما) دەگێردرێتەوە: خێزانی سنان کوڕی سلمه الجهنی پرسیاری لە پێغەمبەر(ﷺ) کرد: کەوا دایکی مردووەو حەجی نەکردووە، ئایا خێرو پاداشتی بۆی هەیە حەجی لەجیاتی بکات؟ فەرمووی: ((نعم. لو كان على أمها دين فقضته عنها ألم يكن يجزيء عنها)) (٢٤٧)، واتە: ((بەڵێ، ئەگەر لەسەر دایکی قەرزێك هەبێت و لەجیاتی بیداتەوە ئایا پاداشتی بۆ نابێت؟)). نسائی ڕیوایەتی کردووە.

دیسان لە ئیبنو عەباس ڕیوایەت کراوە: ئافرەتێك لەبارەی باوکیەوە کە مردبوو پرسیاری لە پێغەمبەر(ﷺ) کرد کەوا حەجی نەکردبوو، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((حجّي عن أبيك)) (٢٤٨)، واتە: لەجیاتی باوکت حەجی بۆ بکە دیسان لەوێوە ڕیوایەت کراوە، پیاوێك ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، باوکم مردووە هیچ حەجی

---

(٢٤٦) فتح الباري: ١٣/ ٢٩٦.

(٢٤٧) مسند أحمد: ١/ ٢١٢.

(٢٤٨) النسائي: ٥/ ١١٨.

نەکردووە ئایا لەجیاتی ئەو حەجی بۆ بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((أرأيت لو كان على أبيك دين أكنت قاضيته؟)). واتە: ((ئایا بینیوتە لەسەر باوکت قەرزێك هەبێت دابێتتەوە؟))، ووتی: بەڵێ، فەرمووی ((فدين الله أحق)) [٢٤٩]. وە تەواوی موسڵمانان کۆکن لەسەر ئەوەی کەوا دانەوەی قەرز لە ئەستۆی مردووەکە دەکەوێت ئەگەرچی لە کەسێکی بیانیش بێت کە لەلای مابێتەوە، کەوا حەدیسی ئەبی قتادە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کاتێك مردووێك دوو دیناری قەرزی لەلا مابوو، کاتێك بۆیان دایەوە پێغەمبەرﷺ لەبارەیەوە فەرمووی: ((الآن بردت عليه جلدته)) [٢٥٠]. واتە: ((ئێستاکە سزاو ئازار لەسەر پشتی سارد کرایەوە)).

هەمووش لەسەر ئەوە یەکدەنگن کەوا زیندوو ئەگەر مردووی لە ئەستۆدابوو ئەوە مافێکە لە مافەکان سەرفرازی بکات و سوودی پێبگەیەنێت و لە تاوان ڕزگاری بکات تا ئەو کاتەی لە ئەستۆی زیندوو دەکەوێت.

جا ئەگەر لە ئەستۆو دەستەبەری زیندوو کەوت بە دەق و بە کۆدەنگ لەگەڵ ئەوەش بەخۆی ئەوەی لەسەریەتی ئەنجامی بدات ئەگەرچی پێی ڕازی نابێت بەڵکو بۆی دەگەڕێتەوە، جا لابردن و پەڕاندنی لە ئەستۆی مردوو بە ڕزگاربوونە لەبەر ئەوەی ناکرێت لەپێشتر و باشتر بەجێ بهێندرێت. وە ئەگەر سوودی گەیاندن بە ڕزگاربوون و لابردن وە هەروەها سوود دەگەیەنێت بە خەڵات و بەخشین، جیاوازی لەنێوانیاندا نییە چونکە پاداشتی کارو کردەوە مافێکی پێشکەشکراوێکی بەخشندەیە، جا ئەگەر داینا بۆ مردوو ئەوا بۆ ئەو دگوازرێتەوە. هەروەك هیچ مافێك لەسەر مردوو نیە لە قەرز و قەرزدانەوە و شتی لەو بابەتە ئەمەش مافێکی پاكو پوختی زیندووە، جا ئەگەر گەردنی ئازادکرد ئەوا گەردن ئازادی و ڕزگاربوونیەکەی دەگاتێ، لەدەستەبەر و ئەستۆی دەکەوێت، ئینجا هەردووکیان

---

[٢٤٩] النسائي: ٥/ ١١٨.

[٢٥٠] مسند أحمد: ٣/ ٣٣٠.

مافیّکه بۆ زیندووەکه، جا چ دەقێك یاخود پێوەرێك یاخود یاسایەك لـه یاسـاکانی شەرع پێویست دەکات به گەیشتنی یەکێکیان و قەدەغەکردنی گەیشتنی ئەویتر؟

ئەو دەقانەش دیار و ئاشکران لەسەر گەیشتنی خێرو پاداشتی کردەوەکـان بـۆ مردوو ئەگەر کەسی زیندوو ئەو کارو کردەوانەی لەجیاتی بۆی کرد، ئەمـەش ئـەو پەڕی پوخت و ڕاستی پێوەرە، چونکە خێرو پاداشت مافیّکه بۆ بکەر.

پێغەمبەرﷺ ئاگاداری کردۆتەوە بە گـشتی خێـر و پاداشـتی ڕۆژوو گـرتن ئەمەش تەنها وازهێنان و مەبەستە بە دڵ پێی هەڵدەستێ کەسیش تێـی ناڕوانێـت تەنیا خوای گەورە نەبێت، و بەکارکردنی ئەندامانی لەش نیـە لەسـەر گەیـشتن بـە پاداشت و چاکە کەوا ئەمەش کارکردن بە زمان و گوێگرتن و بەچاو بینین بەڕێگای یەکەم.

بەشێوەیەکی ڕوونتر ڕۆژوو گرتن نیەت و مەبەستێکی پوخت و پاراوە، وە خـۆ گرتن لەشتە دروستکراوەکان، ئەوکاتە خودای گەورە خێر پاداشتەکەی دەگەیـەنێت بە مردووەکە جا چۆن بە خوێندنەوەیەك کەوا ئەمەش کاروکردەوە و نیەتە، بـەڵکو ناشبێتە هۆکارێك بۆ نیەت و مەبەست، جا گەیشتنی پاداشـتی ڕۆژوو بـۆ مـردوو ئاگادارکردنەوەی تێدایە لەسەر گەیشتنی گشت کارو کردەوەکانی دیکە.

خواپەرستیش دوو بەشە: سامانی و دارایی، وە جەسـتەیی. قـسەی شـەقام و گشتی ئاگاداری کردۆتەوە بە گەیشتنی پاداشتی خێـرو سـەدەقە، دەڵێـت: لەسـەر گەیشتنی گشت خوا پەرستیە داراییەکان، وە ئاگاداری کردۆتـەوە بـە پێگەیـشتنی پاداشتی ڕۆژوو گرتن لەسەر گەیشتنی پاداشتی گشت خوا پەرستیە جەستەییەکان، وە هەواڵی داوە بە گەیشتنی پاداشتی حەجکردنی ئاوێتە و کـۆکراوە لـە دارایـی و جەستەیی، جا هەرسێ جۆرەکان جێگیرە بە دەق و گرنگـی پێـدان. وە یارمـەتی و هاوکاریش بە خودای بەخشندەو دلۆڤان.

ئەوانەی بەرهەڵستکاری دەکەن لە گەیشتن دەڵێن: خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩). واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (یس: ٥٤)، واتە: ((خەڵکینە دڵنیابن کە تەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ (البقرە: ٢٨٦)، واتە: ((هەرکارێکی چاك ئەنجام بدات قازانجی تەنها بۆ خۆیەتی و هەر خراپەیەکی کردبێت تەنها یەخەی خۆی دەگرێت))، وە لە پێغەمبەرەوە ﷺ جێگیر بووە کەوا فەرموویەتی: ((إذا مات العبد إنقطع عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية عليه، أو ولد صالح يدعوا له، أو علم ينتفع به من بعد موته)). واتە: ((ئەگەر بەندەیەك مرد کارو کردەوەکانی دەپچڕێت تەنها لە سێ شتدا نەبێت: خێر و چاکەیەکی نەوەستاو و بەردەوام، یاخود کوڕێکی چاك و لەبار نزاو پاڕانەوەی بۆ بکات، یاخود زانستێك لە دوای مردنیدا سوودی پێ بگەیەنێت)).

هەروەها لە حەدیسێکی ئەبی هورەیرە ﷺ کە باسکراوە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێت: ((إن مما يلحق الميت من عمله و حسناته بعد موته علماً نشره)) ئەم حەدیسە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا لەڕاستیدا هۆکارێك بووە بۆ سوود پێگەیاندنی.

هەروەها حەدیسی ئەنەس دەگێڕێتەوە کەوا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((سبع يجري على العبد أجرهُنَّ، وهو في قبره بعد موته: من علّم علماً، أو أكرى نهراً، أو حفر بئراً، أو غرس نخلاً، أو بنى مسجداً، أو ورَّث مصحفاً، أو ترك ولداً صالحاً يستغفر له بعد موته)) [٢٤١]، واتە: ((حەوت شت هەیە لەسەر بەندە خێر و پاداشتەکەی بەردەوامە، ئەمەش لە دوای مردنیدا لەناو گۆڕەکەیەتی: هەرکەسێ یەکێکی فێری زانستێك بکات، یاخود ڕووبارێك بەکرێ بدات، یاخود بیرێکی ئاو

(٢٤١) مجمع الزوائد: ١/١٦٧.

هەڵکەونێت، یاخود دار خورمایەك بچێنێت، یاخود مزگەوتێك دروست بکات، یاخود پەرتووکێکی بەسوود بەجێ بهێڵێت، یاخود منداڵێکی چاك و ئیماندار بەجێ بهێڵێت لەدوای مردنیدا دوعای بۆ بکات)). ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی جگە لەوانە خێرو پاداشتی لێ دەستناکەوێت.

دەڵێن: بەخشینیش ناردن و گواستنەوەیە، گواستنەوەش لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر لە ڕاستیدا دەبێت بە مافێکی پێویست، وە کارو کردەوەش خێرو پاداشت واجب ناکات، لەبەر ئەوەی ئەمە تەنها فەزڵ و چاکە و بەخشینێکی خوایە، جا بەندە چۆن دەتوانێت خێرو چاکە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە بگوازێتەوە تەنها لەسەر بەخشینێك کەوا لەسەر خوا پێویست نابێت، بەڵکو ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت دەیداتێ وە ئەگەر ویستیشی لەسەر نەبێت نایداتێ وە ئەمەش هاوشێوەی هەژارێك وایە لەسەر ئەوەی تکاو نزا دەکات بۆ ئەوەی خێرو چاکەیەکی پێبکەوێت.

دەڵێن: هەروەها پەسەندکردن و کەسان ویستیش بە هۆکارەکانی خێرو پاداشت خراپ و بێزراوە، ئەمەش کەسانی خۆ نەویست و چاکە کاریش بە نزیکی و خزمایەتیە. جا چۆن چاکەکردن بە هەمان خێر و پاداشتە کەوا ئەمەش نیاز و مەبەستە؟ جا ئەگەر چاکەکاریش ناپەسەند و نەویستراو کرد بەهۆکارێك ئەوا ئامانج و مەبەست لە پێشتر و باشترە.

هەروەها ئیمامی ئەحمەد دواکەوتن لەڕیزی پێشەوە بە قێزەوەن دادەنێت، وە پەسەند کردنیش بەشێکی دیکە دەکات، لەکاتێکدا لە هیواو ئارەزووی تێدایە لە هۆکاری خێرو چاکە دانەوە، لە ریوایەتێك ئیمام ئەحمەد دەڵێت: کاتێك لە پیاوێك پرسیارکرا لە ڕیزی پێشەوە دوادەکەوێت و باوکی لە جێگاکەی دادەنێت، ووتی: شتێکی واگرنگ و سەیر نیە بۆ من، ئەمەش بۆ ئەوەی چاکەیەك لەگەڵ باوکیدا بکات بێجگە لەمەش.

دەڵێن: هەروەها ئەگەر بەخشینیش بۆ مردوو ئاسان بوایە ئـەوا گواسـتنەوەی چاکە و بەخشین بۆ زیندوو ئاسانتر دەبوو.

هەروەها ئەگەر خەڵاتکردن و پێشکەشکردن گونجاو بوایە ئەوا پێشکەشکردنی چاکە واجب دەبوو لەسەرزیندوو، هەروەك پێشکەشکردنی خێرو چاکەی خۆبەخـشان دەکرێت بۆئەوەی کەوا خۆی بۆ بەخت دەکات.

دەڵێن: ئەرك و بارگرانی تـاقی کردنـەوەو گیرۆدەبـوون بـە لـەجیاتی دانـان و گۆڕینـەوە قایـل ناکرێـت و وەرناگیرێـت، وە مەبەسـتیش ئەوەیـە گوێڕایـەڵی و خواپاراستییەکەی ئەو تەنها بۆ خۆیـەتی، ئەگەرچـی دەتوانێـت سـوود بگەیـەنێت بەوەی لەو کارو کردەوەیەی دەیکات پێشکەشی کەسێکی دیکەی بکات و ئەمـەش خوای گەورە بۆخۆی لە هەموو کەس لە پێشترە بۆ ئـەم کـارە. لەڕاسـتیدا خـودای گەورە حوکمی داوە بەوەی کەوا کەس سوودمەند نابێت تەنها بە هـەوڵ و کۆشـشی خۆی. ئەمەش فەرمایشت و یاسای خوایە و بڕیاردانیشە لەسەر دروستکراوەکەی.

هەروەك ئەمەش بەرنامە و ڕێبازەکەیەتی لە فەرمان و یاسـاکەیدا، هـەروەها نەخۆشیش کەس لەجیاتی ئەو حەب و دەرمانی ناخواتەوەو برسی و تینووی نابێت، وە کەسی قەرزاریش هیچ کەسـێك لـەجیاتی ئـەو خـواردن و خواردنـەوەو پۆشـاك لەخۆی ناگرێتەوە.

دەڵێن: جا بۆئەمەش خوای گـەورە ڕازی نابێـت کەسـێك لـەجیاتی کەسـێك ئیسلامەتی بکات و وە یەکێك لـەجیاتی یـەکێکی دیکـە نوێـژبکات، جـا ئەگـەر سەری خواپەرستیەکان نەکرێت خێرو پاداشتەکەی ببەخـشرێت لـق و ڕێـچکەکانی چۆن دەبێت.

دەڵێن: بەڵام دوعا و پاڕانەوە ئەوا پرسیار و ئارەزوویەکە بۆلای خـوای گـەورە دەگەڕێتەوە کەوا چاکە و بەخشێشکە دەیکات لەسەر مردوو وە عـەفوی دەکـات و

لێیدەبووریێت، ئەمەش بەخشش و پێشکەشکردنی خێر چاکەی کاری زیندووە بۆ مردووەکە.

دەڵێن: ئەوانەی بریتین لە گەیاندنی خواپەرستیەکان کەوا دەکرێت لەجیاتی ئەو ئەنجام بدرێت وەك سەدەقە و حەج و خواپەرستیەکان دوو جۆرن: جۆرێکیان لەجیاتی ئەو ئەنجام نادرێت بەهەر شێوەیەك وەك ئیسلام بوون و نوێژو خوێندنەوەی قورئان و ڕۆژوو گرتن. ئەم جۆرەش خێرو چاکەکەی تایبەتمەندە بە بکەرەکەی سەرپێچی ناکرێت و بۆشی ناگوازرێتەوە هەروەك ئەو لە ژیاندا کەس لەجیاتی ئەوی دیکە نەیدەکرد، جگە لە بکەرەکەش هیچ کەس لەجیاتی ئەو کارە کە ناکات.

وە جۆرێکیش لەجیاتی ئەو دەتوانرێت ئەنجام بدرێت وەك دانەوەی قەرز و دەرکردنی خێرو چاکە و حەجکردن جا ئەمە خێرەکەی دەگاتە مردوو" چونکە ئەو ڕازی دەبێت بە نوێنەرایەتی وە لەژیانیدا بەندە دەتوانێت لەجیاتی ئەو بیکات، جا پاش مردنیشی ئەوا دەبێتە ڕێگایەکی لەپێشتر و باشتر.

دەڵێن: بەڵام لە حەدیسێکدا ئەگەر یەکێك مردوو ڕۆژووی لەسەر بێت و سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بێت، ئەوا وەڵامەکەی لەچەند ڕوویەکەوەیە.

یەکەم: ئەوەی مالیك لە ((مؤطأ))ەکەی ووتویەتی، دەڵێن: کەس لەجیاتی کەس بەڕۆژوو نابێت، دەڵێن: ئەمەش فەرمانێکە هەموومان لەسەری کۆکین و جیاوازی و ناکۆکی تێدانیە.

دووەم: ئیبنو عەباسؓ حەدیسێکی ڕۆژوو گرتنی لەبارەی مردوو ڕیوایەت کردووە، کەوا نسائی لەوی ڕیوایەت کردووە، محمد کوڕی عبد الاعلی بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە یزید کوری زریع، ئەویش لە حجاج الاموال، ئەویش لە أیوب کوڕی موسی، ئەویش لە عطاء کوڕی أبی رباح، ئەویش لە ئیبنو

عەباس‌ﷺ ووتی: کەس لەجیاتی کەس نوێژ ناکـات و کەسـیش لـەجیاتی کـەس ڕۆژوو ناگرێت[٢٥٢].

سێیەم: حەدیسێك هەیە کەوا ناکۆکو جیاوازن لـە ئیسنادەکەیدا، خـاوەنی ((المفهم في شرح مسلم)) [٢٥٣] ناوای ووتووە.

چوارەم: کەوا نەیار و بەرهەڵسکارە بە دەقی قورئانی پیرۆز کە پێشتر باسمان کردووە لەم فەرموودەیەی خودای گەوڕە کە دەفەرموێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ﴾ (النجم: ٣٩)

پێنجەم: نەیار و بەرهەڵسکارە بەوەی کە نسائی ریوایـەتی کـردووە، ئیبنـو عەباس‌ﷺ لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((لا يصلي أحد عـن أحد ولا يصوم أحد عن أحد، ولكن يطعم عنه مكـان كـل يـوم مـداً مـن حنطـة))، واتە: ((کەس لەجیاتی کەس نوێـژ ناکـات و کەسـیش لـەجیاتی کـەس بـە ڕۆژوو نابێت، بەڵام لەجیاتی ئەو خواردنی دەدرێتێ لەجێگای هەر ڕۆژێـك چـنگێك گـەنم دەدرێت)).

شەشەم: نەیار و بەرهەڵستکارە بـە حەدیـسێکی محمـد کـوڕی عبـدالرحمن کوڕی ئەبی لیلی، ئەویش لە نافع، ئەویش لە ئیبنو عمـرﷺ لـە پێغەمبـەرﷺ دەگێڕێتەوە دەفەرموێت: ((من مات وعليـه صـوم رمـضان يطعـم عنـه))، واتـە: ((هەرکەسێك مرد وە ڕۆژووی مانگی ڕەمەزانی لەسەر بێت لەجیاتی ئـەو خـواردن دەبەخشێت)).

حەوتەم: کەوا نەیارو بەرهەڵستکارە بە پێوەر و یاسایەکی دیـارو ئاشـکرا لەسەر نوێژ و ئیسلام و تەوبە کردن، بەوەی کـەوا هـیچ کەسـێك لـەجیاتی ئـەوەی دیکە نایکات، شافعی دەڵێت لەوەی قـسەی لێـدەکرێت لەسـەر گێڕانـەوەی ئیبنـو

([٢٥٢]) الموطأ: ١/ ٣٠٣.

([٢٥٣]) کە ئەویش ((أحمد کوری عمر القرطبي))ە لە سالی (٦٥٦)ك کۆچی دوایی کردووە.

عەباس: ئیبنو عەباس ناوی نەبردووە لەوەی کەوا دایکی سعد نەزری کردبوو، جا لەوانەیە نەزری حەجکردن یاخود عەمرە یاخود خێر و سەدەقەی کردبێت، جا ئەمری کردووە بە گێڕانەوەو کردنی لەجیاتی ئەو، بەڵام هەرکەسێ نەزری کرد بە نوێژ یاخود ڕۆژوو گرتن پاشان مرد ئەوا لەجیاتی ئەو کەفارەتی ڕۆژووەکەی دەدات، بەڵام لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو نابێت، و لەجیاتی ئەویش نوێژ ناکات، و لەجیاتی ئەو کەفارەتی نوێژیش نادات.

پاشان ووتی: ئەگەر ووتیان: ئایا لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کراوە کەوا فەرمانی کردبێت کەسێك لەجیاتی یەکێکی دیکە بە ڕۆژوو بێت؟ دەڵێت: بەڵێ ئیبنو عەباس رضي الله عنهما لەپێغەمبەریﷺ گێڕاوەتەوە.

جا ئەگەر ووتیان: ئەی بۆچی حەدیسێك نا هێننەوە؟ دەڵێت: حەدیسی زەهری، لە عبید الله گێڕدراوەتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس رضي الله عنهما، ئەویش لە پێغەمبەرﷺ بە نەزر ، کە چی لەگەڵ زەهریدا هاتووە، وە عبید الله دانیشتنی دوور و درێژی هەبووە لەگەڵ ئیبنو عەباس، جا کاتێك جگە لەو یەکێکی دیکە دێت، لە پیاوێکەوە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس مانای: هیچ حەدیسێك نیە بەو بچێت کەوا لەبەر کرابێت و پارێزراو بێت، ئەگەر ووتیان: ئایا ئەو پیاوە دەناسیت کەوا ئەو حەدیسەی هێناوە هەڵەی کردبێت لە گێڕانەوەی لە لایەن ئیبنو عەباس؟ دەڵێین: بەڵێ، هاوەڵانی ئیبنو عەباس ڕیوایەتیان کردووە، لە ئیبنو عەباسەوە کەوا لەبارەی ئیبنو زوبێر دەڵێت: کەوا ئیبنو زوبێر لە ((متعە الحج)) گێڕاوەیەتیەوە، ئەوەش ڕیوایەت دەکات کە لە ئیبنو عەباس وەرگیراوە کەوا ((متعة النساء))ە، ئەمەش هەڵەیەکی نا پەسەند و بێمانایە.

ئەمە وەڵامێکە لەبارەی گرتنی ڕۆژوو، بەڵام کرداری حەجکردن لەوانە پاداشتی ماڵ بەخشین پاداشتەکەی پێی بگات، بەڵام کردارەکانی شێوازو جۆرەکان کە ئەمەش وەك کردارەکانی نوێژکردن لەوانەیە بکەوێتە سەر بکەرەکەی.

((أصحاب الوصول)) دەڵێت: ئەوەی باستان کرد شتێکی وای تیانیە نەیارو بەرهەڵستکاری بەڵگەی قورئان و سوننەو ڕێککەوتنی پێشینەی ئوممەت و پێویستیەکانی یاساکانی شەرع بێت، ئێمە وەڵامی هەموو ئەوانە دەدەینەوە کەوا باستان کردووە لە ویژدان و دادپەروەری.

بەڵام ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩)، واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی))، لە ڕاستیدا خەڵکی جیاوازی لە شێوەی لێکدانەوەی مەبەست لە ئایەتەکەدا هەیە، کۆمەڵێك دەڵێن: ئا لێرەدا مەبەست لە ئادەمیزادەکە: کافرە، بەڵام مرۆڤی ئیماندار ئەوەی کە کردوویەتی خۆی خاوەنیەتی کارو کردەوەکانیشی بۆ ئەو بە بەڵگەیە کەوا باسمان کرد، ووتیان: وە ئامانجیش لەو تایبەتمەندی و دەستنیشانکردنەیە یە، ئەمەش دروستە ئەگەر بەڵگەی لەسەر هەبوو.

ئەم وەڵامدانەوەیەش زۆر لاوازە، نموونەی ئەو گشتیەش تەنها کافری پێ پەرج نادرێتەوە. بەڵکو ئەمە بۆ موسلمان و کافرە وەك ئەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (النجم: ٣٨)، واتە: ((لەو پەڕاوو کتێبە پیرۆزانەدا هاتووە: کە هیچ گوناهبارێك گوناهی تاوانبارێکی تر هەڵناگرێت)).

کارنامەکەش هەمووی لە یەکەمەکەیەوە تا کۆتاییەکەی وەك کارێکی پوخت و پاراوە لە توانایی و خواستی گشتیدا بۆیە خوای گەورە دەفەرموویت ﴿وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى* ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى﴾ (النجم: ٤٠- ٤١). واتە: ((بێگومان هەوڵ و کۆششەکەی دەبینرێتەوە لە قیامەتدا * پاشان پاداشت دەدرێتەوە بەتێرو تەسەلی). ئەمەش بێگومان بە گشتی خێرو شەڕ دەگرێتەوە، بێگومان چاکە و خراپە وە ئیماندار و کافریش دەگرێتەوە. هەروەك خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ* وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾(الزلزلە: ٧- ٨)،

واتە: ((جا ئەوەی بەقــەدەر ســەنگی گەردیلەیــەك خێــر و چــاكەی ئــەنجام دابێــت دەبینێتەوە ٭ ئەوەش كە بەقــەدەر ســەنگی گەردیلەیــەك شــەڕو خراپــەی هــەبێت، دەبێتەوە)).

هەروەك خوای گەورە لەو حەدیسە قودسیەیدا دەفەرموێت: ((یاعبــادي، إنمـا هي أعمالكم أحصيها لكم ثم أوفيكم إياها فمن وجد خيراً فليحمـد الله ومــن وجـد غير ذلك فلا يلومنَّ إلاّ نفســه)) [٢٦٤]، واتە: ((ئەی بەندەكانم، بــەڵكو ئەمــە كــارو كردەوەكانتانە بۆتان هەژماردەكەم پاشان لەگەڵیدا دادپەروەر دەبم جا هەر كەسـێك لە كارو كردەوەكانی خێرو چاكەی بینی با حەمدو سوپاسـگوزاری خــودا بكـات وە هەركەسێكیش شتێكی جگە لەمەی بینی با تەنها سەرزەنشتی خۆی بكات)).

ئەمەش وەك ئەم فەرموودەیە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ (الأنشقاق: ٦)، واتە: ((ئەی ئینســان بەڕاسـتی تۆ خۆت زۆر ماندوو دەكــەیت، زۆر ڕەنــج و زەحمــەت دەكێشــیت، ســەرەنجامیش دەبــێ بگەڕێیتــەوە بــۆ لای پــەروەردگارت (تــا پاداشــتی ڕەنــج و هەوڵەكــەت وەربگریــت)). باهەڵنەخەڵــەتێت بــە قــسەی زۆر لــە لێكــدەرەوەكان لــە ووشــەی ((ئینسان)) لە قورئانی پیرۆزدا: ئینسان لێــرەدا ئــەبو جەهلــە، وە ئینســان لێــرەدا عەقەبەی كوڕی ئەبی مُعیطـة وە ئینســان لێــرەدا وەلیــدی كــوڕی موغیرەیــە، جــا قورئان لەمەدا دوای خستووە، بەڵكو ئادەمیزادیش ئەو ئادەمیزادەیە بەو شێوەیەی كە هەیە بەبێ دەستنیشانكردنی یەكێك وەك ئەو فەرموودەیەی خوای گــەورە: ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾ (العصر: ٢)، واتە: ((بەڕاسـتی ئــادەمیزاد لــە زەرەرمەنــدی و خەســارەتمەندیدایە)) وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ﴾ (العادیــات: ٦)، واتــە: ((بــە بەڕاستی ئادەمیزاد لە ئاستی پەروەردگاریدا زۆر ناسوپاس و حەق نەناسە)) وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا﴾ (المعارج: ١٩)، واتە: ((بەڕاســتی ئــادەمیزاد بــە شــێرزەیی و

([٢٦٤]) مسلم: (٢٥٧٧).

تەنگەتاوی دروستکراون)). وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ۞ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى﴾ (العلق: ٦-٧)، واتە: ((بەڕاستی خەڵکی سەرکەشی دەکەن، یاخی دەبن، ستەم دەکەن۞ لەبەرئەوەی هەر ئادەمیزاد هەستی کرد دەوڵەمەند و بێ نیازە (لە ڕووی ئابووری، یان تەندروستی یان زانستی..... هتد) یەوە)) وە ﴿إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ﴾ (إبراهيم: ٣٤)، واتە: ((بەڕاستی زۆربەی ئینسانەکان زۆر ستەمکارو خوانەناس و سپڵەن))، وە ﴿وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (الأحزاب: ٧٢)، واتە ((کەچی ئادەمیزاد هەڵیگرت و گرتیە ئەستۆی خۆی، بەڕاستی زۆر ستەمکار و نەفام بوو)). جا ئەمەش کاروباری ئادەمیزادە لە جۆری خود و دڵ و دەروونی خۆی و دەرچوونی لەو سیفەتانە بە چاکەو نیعمەتی خواکەی، وە یارمەتیدەر و هاوکار بە خودای خۆی، هەر خوداشە ئیمانی لای بەندەی خۆی خۆشەویستکردووە، وە لەدڵیدا ڕازاندوویەتیەوە، وەکو دووڕوویی و یاخی بوونی لەلا قێزەوەن کردووە، وە هەر ئەویشە ئیمانی لەدڵیدا جێگیر و واجب کردووە. کەوا پێغەمبەر و نێردراوو پیاوچاکەکانی لەسەر دینی خۆی جێگیر کردووە، هەر ئەویشە خراپەو داوێن پیسی لەوان لابردووە، لەبەردەم پێغەمبەرﷺ لەسەر دەریایەك تاوان و گوناه ئەم هۆنراوەی دەووتەوە.

واللّٰه: لولا الله ما أهدتينا *** ولا تصدّقنا ولا صلّينا[٢٥٥]

هەروەها خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّهِ﴾ (يونس: ١٠٠)، واتە: ((هیچ کەس بۆی نیە باوەڕبهێنێت (هەتا هەوڵ نەدات و خۆی ماندوو نەکات و بیر نەکاتەوەو) ویستی خواشی لەسەر نەبێت))، وە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (المدّثر: ٥٦)، واتە: ((جا ئەو خەڵکە یا دادوەری وەرناگرێت و بیر لەم ڕاستیانە ناکاتەوە مەگەر ویستی خوای لەسەر بێت)). وە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾

(٢٥٥) سەیری: موسلم (١٨٠٢) بکە.

(التكـوير: ٢٩)، واتـه: ((ويـستى ئێـوەش نایەتـەدى مەگـەر کاتێـك خـوای پەروەردگاری جیهانیان بیەوێت، (هەرکەس ویـستی خێـری هـەبێت خـوای گـەورە سەربەستی لێ زەوت ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئـەوە پـێش دێـت کـە وویـستی خوای لەسەرەو توانای تێگەیشتنمان لە نهێنی و شاراوەکان زۆر سـنووردارە)). جـا ئەمە خوای هەموو جیهانە بەگشتی خوایەتیەکی تەواوە بۆ هەموو ئەوانـەی لـەناو جیهاندان لە خاوەنداریەتی و فەرمانەکان و توانایی و بارەکاندا.

کۆمـەڵێك دەڵـێن: ئایەتەکـە هەواڵدانـە بـە یاسـایەك لـەپێش ئێمـەدا، وە لەڕاستیدا یاساکەمان دەریخستووە لەسەر ئـەوەی هـەوڵ و کۆششەکەی بۆخۆیـەتی ئـەوەی بـۆی تێکۆشـاوە، هـەروەها ئەمـەش لـە یەکـەمیان لاوازتـرە یـاخود لـە ڕەگەزەکەیدا، ئەگینا خوای گەورە هەواڵی بەو داوە هەواڵێك بڕیاری لەسەر دابێـت و پێی ڕازی بێت نەك هەواڵێك بڕیاری لەسەر نەدابێت و بەتاڵ بێت، وە بۆ ئەمـەش خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى﴾ (الـنجم: ٣٦)، واتە: ((ئایا ئاگادار نەکرابوو بەوەی لە پـەڕاوەکانی موسـادا بـوو؟)). جـا ئەگـەر ئەمە بەتاڵ و بێ سوود بێت لەو یاسـایەدا هـەواڵی پـێ ئـەداوە هـەواڵێك بڕیـاری لەسەر دابێت پێ ی ڕازی بێت.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئایەتی ﴿لَيسَ للإنسان إلاّ ماسعى﴾ اللام: بەمانای: لەسـەر دێـت، واتـە: ﴿لَـيسَ للإنـسان إلاّ ماسعى﴾. وە ئەمـەش لـە دوو ووتـەی یەکەمیان بە تاڵترە. چونکە ئەو بابەتی قسەکردنەکەی وەرگێڕاوە بۆ دژی ماناکـەی کە لێی تێگەیشتووە، وە شتی لەو نموونەیەش ناکرێت و ناگونجێت. زمـانیش بـۆی ناگونجێت، وە بەڵام ڕێزمانی: ﴿وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ﴾ (غافر: ٥٢)، واتە: ((نەفرین هـەر بـۆ ئەوانە)). ئەمەش لەسەر پلەو پایەی خۆیەتی واتە شانس و چارەنووسی ئەوانە.

کۆمەڵێکی دیکەش دەڵێن: ئایەتەکـە لەبەرگیراوەیـە و فەرمایـشتەی خـوای گەورە: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الطـور: ٢١)،

واتە: ((جا ئەوانەی باوەڕیان هێناوە و نەوەکانیشیان بە ئیمان و باوەڕەوە شـوێنیان کەوتوون، ئەوانە لە بەهەشتدا پێك شاد دەکەینەوە)). ئەمەش لـە ئیبنـو عـەباس وەرگیراوە، هەروەها ئەمەش لاوازە، حوکمیش نادرێت بەسەر ئایەتەکـە تـەنها بـە ووتەی ئیبنو عەباس‌ﷺ نـەك جگـە لـەویش بـەوەی وەرگـیراوە، کـۆ کردنـەوەو یەکخستنەوە لەنێوان دوو ئایەتەکە نە نەشیاوە و نەقەدەغە کراویشە، چونکە لەدوا ڕۆژ نەوەکان شوێن باوکەکانیان دەکەون هەروەك لە دونیادا شوێنیان کەوتبوون، ئەم شوێن کەوتنەش لە بەخشندەیی باوکەکانە خێـر و چـاکەکانیانە کـەوا بەکۆشـشی خۆیان بەدەستیان هێناوە، بەڵام بوونی نەوەکان بە گەیشتنی بەوان بە پلەیەك بەبێ کۆشش کردن وەك ئەوان، جا ئەمەش لەوان نیە، بەڵکو ئەمە بۆئەو باوکانەیـە کـە خوای گەورە بڕیاری لەسەر داوە کەوا نەوەکانیان لە بەهەشتدا پێیان دەگەن، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ وە فەرمودەی: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (الـنجم: ٣٨- ٣٩)، هـەردوو ئایەتەکـە دادپـەروەری و عـەدالـەتی خودای گەورەو حیکمەت و تەواوی پیرۆزی یەکانی دەردەخات، وە ئەقڵ و داهێنـان شایەدن بە هەردوو ئایەتەکە.

یەکەمیان: پێویستە کەوا کەس بەتاوانی کەس سزانادرێت، دووەمیـان: کـەوا هیچ کەسێك بەکارو کردەوەو کۆششی خۆی نەبێت ڕزگاری نابێت، جـا یەکـەمیان: بەندە دڵنیا دەبێت بەو تاوان و گوناهەی کە کەسـێکی دیکـە جگـە لـەو دەیکـات هەروەك پاشا و سەرکردەکانی دونیا دەیکات،

دووەمیـان: لـە تـەماعکاری دەپـچڕێت لـەکاتی ڕزگـار بوونیـدا بـەکارو کردەوەکانی باوك و پێشینەو گەورەکانی هەروەك هاوەڵانی تەماعکارە درۆزنـەکان کردوویانە.

هاوشێوەکەش ئەم فەرموودەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَّنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَمَا كُنَّا

مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً﴾ (الإسراو: ١٥)، واته: ((ئەوەی هەوڵی دابێت ڕێبازی ڕاست و دروست بگرێت، ئەوە بەڕاستی بە قازانجی خۆی تەواو دەبێت و هەر خۆی بەهرە لە هیدایەتەکەی وەردەگرێت، ئەوەش گومڕا بووەو ڕێبازی سەر لێشێواوی گرتۆتەبەر، ئەوە بێگومان هەر خۆی زەرەر دەکات و گومڕاییەکەی لەسەری دەکەوێت، کەس گوناهی کەسی هەڵناگرێت، کەس بەرپرسیار نیە لە هەڵەی کەسانی تر، ئێمەش سزای کەسمان نەداوە تا پێغەمبەرێکی بۆ دەنێرین)). ئەمەش وەك ئەم ئایەتەیە کە لەپێشتر باسمان کردووە: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾(النجم: ٣٨)، واتە: ((کە هیچ گوناهبارێك گوناهی تاوانبارێکی دیکە هەڵناگرێت)) جا حوکم و یاسای پەروەردگار بۆ دوژمنەکانی بە چوار حوکم و یاسایە ئەمەش مەبەستی دادوەری و حیکمەتە.

یەکەم: ڕێبازی ڕاست و دروستی بەندەکان بە ئیمان و بیروباوەڕ کارو کردەوەی چاك بۆ خۆیەتی نەك کەسێکی دیکە.

دووەم: گومڕاییەکەش بە لەدەست دەرچوون و ناکۆکیەی دەکەوێتە سەر خۆی، نەك لەسەر یەکێکی دیکە جگە لە خۆی.

سێیەم: هیچ کەسێك گوناهی کەسێکی دیکە هەڵناگرێت.

چوارەم: هیچ کەسێك سزا نادرێت تەنها پاش دامەزراندنی بروبیانووەکەی لەسەری بە پێغەمبەرەکەی.

جا تێڕوانین بەوەی کەوا لەناو ئەو چوار یاسایانەدا هەیە لە حیکمەت و دادوەری و چاکە و بەخشندەیی پەروەردگارە، وەڵام دانەوەشە بۆ خاوەنی لەخۆ باییبوون و تەماعکارە درۆزنەکان، لەسەر خاوەن نەزانین بە پەروەردگار و بە ناوە جوانەکانی و سیفاتەکانی.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: لێرەدا مەبەست لە ئادەمیزاد: زیندووە نەك مردووە، ئەمەش هەمووی لە خراپ بەکارهێنانی ووشەی گشتیە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئەمەش وەڵامی ئەبی وەفا کوڕی عقلیە، ووتی: وەڵامی باش لەلای من دەبێت بڵێت: ئادەمیزاد بە هەوڵ و کۆششی خۆی و باشی و جوانی تێکەڵبوونی هاوڕێ ی چاك پەیدادەکات، منداڵی دەبێت و هاوسەر پێك دەهێنێت، و خێر و چاکە دەکات، و دڵی ئەچێت بۆ ناوخەڵکی خۆش دەوێن، جا ئەوانیش بەزەییان پێدا دێتەوە، و ڕێنمایی دەکەن بۆ خواپەرستی، ئەمەش نیشانەیە بۆ هەوڵ و کۆششەکەی، هەروەك پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: ((إن أطيب ما أكل الرجل من كسبه، وإن ولده من كسبه)) [256]. واتە: ((خۆشترین شتێك کە پیاو خواردبێتی ئەوەیە کە بە ڕەنجی خۆی پەیدای کردبێت، منداڵیش چاکترین بەرهەمی خۆیەتی)).

لەحەدیسێکی دیکەدا نیشانە دەکاتە سەری: ((إذا مات العبد انقطع عمله إلاّ من ثلاث: علم ينتفع به من بعده، وصدقة جارية عليه، أو ولد صالح يدعو له)) [257]، واتە: ((ئادەمیزاد کە مرد کۆتایی بە کردەوەکانی دەهێنرێت تەنها لەسێ شت نەبێت: زانستێك سودی لێ وەربگیرێت، وە خێرو چاکەیەکی نەبڕاوە، یان منداڵێکی چاك دوعای بۆ بکات)).

وتەیەکی شافعی هەیە دەڵێت: ئەگەر کوڕەکەی بۆ ئەو خۆی بەخشکرد و ملکەچی کرد بۆ حەجکردن ئەوا دەبێتە هۆکارێك بۆ پێویست بوونی حەجکردن لەسەری هەتا ئەگەر لە ماڵ و سامانەکەیدا زیادی کرد ئەوە بە پێچەوانەی خۆبەخشەرێکی بیانیە.

ئەمەش وەڵامێکی مامناوەندیە پێویستی بە تەواوبوونە، جا بەندە بە ئیمان و گوێڕایەڵی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی تێدەکۆشێت لە سوود گەیاندن بە کارو کردەوەکانی ئیمانداران لەگەڵ کار و کردەوەکانی خۆی، هەروەك لە ژیاندا بەکارو

---

(256) سنن الترمذي: (٣٥٨) وة سنن أبو داود (٣٥٢٨) وة مسند أحمد: ٦/ ٣١.

(257) مسلم (١٦٣١) وة سنن أبو داود (٢٨٦٣).

کردەوەکانی سوودیان پێدەگەیەنێت لەگەڵ کارو کردەوەکانی ئەوان، چونکە ئیمانداران هەندێکیان بە کردەوەی هەندێکی دیکە سوود بە یەکتر دەگەیەنێت کەوا بەشداری تێدا دەکەن وەك نوێژی بەکۆمەڵ چونکە هەریەکێك لەوانە بیست و حەوت پلە لە نوێژەکەی زیاد دەکات ئەمەش بۆ بەشداری کردنی کەسانی دیکە لە نوێژکردن لەگەڵیدا، جا کردەوەی یەکێکی دیکە هۆکارێکە بۆ زیادبوونی خێر و پاداشتەکەی، هەروەك کردەوەی ئەویش هۆکارێکە بۆ زیاد بوونی خێر و پاداشتی ئەویتر، بەڵکو هەندێك دەڵێن: نوێژ بەگوێرەی ژمارەی نوێژکەران پاداشت و چاکەکەی زیاتر دەبێت، هەروەك بەشداری کردنیان لە جیهاد و حەج و فەرمانکردن بە چاکە و دوور خستنەوە لە خراپە وە هاریکاریکردن لەسەر چاکە و تەقواو کار و کردەوەی چاك.

پێغەمبەرﷺ دەفەرموویت: ((المؤمن للمؤمن کالبنیان یشد بعضه بعضاً))، واتە: ((بەندەی ئیماندار بۆ ئیماندار وەك بینا وایە هەندێك هەندێکیان توند و تۆڵ دەکات)). وە پەنجەکانی کرد بەناو یەکدا[٢٥٨].

زانراویشە کەوا ئەمە لەکاروباری ئایین دا لەپێشترە، وەك لەکارو باری دونیادا. جا چوونی موسڵمان لەگەڵ تەواوی موسڵمان لە پەیمانی ئیسلامدا لە گەورەترین هۆکارە بۆ سوود گەیاندنی هەریەکێك لە موسڵمانان بۆ هاوەڵەکەی لە ژیانیداو لەدوای مردنیشدا، وە بانگەوازی موسڵمانان لە چواردەوریاندا کۆ دەبێتەوە.

خودای پەروەردگار هەواڵی داوە لەبارەی هەڵگرانی عەرش و ئەوانەی لەچواردەوریاندان: کەوا ئەوان داوای لێخۆشبوون لە ئیمانداران دەکەن و بۆیان دەپاڕێنەوە[٢٥٩].

---

(٢٥٨) موسلم: (٢٥٨٥).

(٢٥٩) سەیری: سوورەتی غافر، ئایەتەکانی (٧- ٩) بکە.

هــــەواڵی داوە لـــەبارەی دوعـــاو پاڕانـــەوەی پێغەمبـــەرەکانی وە داوای لێخۆشبوونیان دەکەن بۆ ئیمانداران وەك نـوح[٢٦٠] وە ئیـبراهیم[٢٦١] وە محمـد ﷺ[٢٦٢]. جا بەندە بە ئیمان و بیروباوەڕەکـەی دەبێتـە هـۆی گەیـشتنی ئـەو دوعـاو پاڕانەوەیە بۆی، هەروەك خۆی کوشـشی کردبێـت، ئەمــەش ڕوون دەبێتــەوە کـەوا خودای تاك و تەنیا ئیمانداری کردۆتە هۆکارێك بۆ سوود گەیاندنی هاوەڵەکـەی بـە دوعا و پاڕانەوەی براکانی لە ئیمانداران وە هەوڵ و تێکۆشانیان، جـا ئەگـەر بـووە هـۆی ئـەوەی هــەوڵ و تێکۆشــانەکەی گەیاندیــە ئــەو پاڕانەوەیــە، وە ووتــەی پێغەمبەر ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بە عــەمروی کـوڕی عاصــی فـەرموو: ((إن أباك لو كان أقر بالتوحيد نفعـه ذلـك))، واتـە: ((ئەگـەر بهاتایـە باوکـت بڕیـاری بهێنایە بە باوەڕکردن بە تاك و تەنهایی خوا ئەوا ئەو سوودەی پێدەگەیشت)).

(لەبارەی سزانەدانی بەندە بە کردەوەی یەکێکی دیکە)

هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهَا مَـا كَـسَبَتْ وَعَلَيْهَـا مَـا اكْتَـسَبَتْ﴾ (البقرة: ٢٨٦)، واتە: ((هەرکارێکی چاك ئەنجام بدات قازانجی تـەنها بۆخۆیــەتی و هــەر خراپەیــەکی کردبێــت تــەنها بەخــەی خــۆی دەگرێــت و لەســەر خۆیــەتی)). دەفەرموێت: ﴿وَلَـا تُجْـزَوْنَ إِلَّـا مَـا كُنـتُمْ تَعْمَلُـونَ﴾ (يـس: ٥٤)، واتـە: ((تـەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد). کەواتە ئەم ئایەتە ئاشکرای کـردووە لــە مانا و مەبەستەکە کەوا هیچ کەسێك بە تـاوان و گونـاهی کەسـێکی دیکـە سـزا نادرێت. جا خودای پاك و بێگەرد دەفەرموێت: ﴿فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَـا

---

(٢٦٠) سەیری: سوورەتی نوح، ئایەتی (٢٨) بکە.

(٢٦١) سەیری: سوورەتی إبراهیم، ئایەتی (٤١) بکە.

(٢٦٢) سەیری: سوورەتی الفرقان، ئایەتی (٦٢) بکە.

تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (يس: ٥٤)، واتە: ((ئینجا ئەم جارە دەدرێت: ئەمڕۆ هیچ کەس ستەمی لێ ناکرێت بەهیچ شێوەیەك، خەڵکینە دڵنیابن کە: تەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد)). جا ئەمە بە درۆ دەخاتەوە کە دەڵێت ستەمی لێ دەکرێت و لە خراپیەکانی زیاد دەکرێت، یاخود لە چاکەکانی کەم دەکرێتەوە، یاخود بەهۆی کەسێکی دیکە سزا دەدرێت، دووری نەخستۆتەوە کەوا بە کردەوەی چاکی یەکێکی دیکە سوودی پێدەگات، نەك لەسەر ڕووی پاداشت، دەکرێت سوود گەیاندنەکەی بۆ ئەو ڕێنمایی کردن بێت بۆ ئەو نەك پاداشت لەسەر کردەوەکەی، بەڵکو ئەو خێر و سەدەقەیە کە خودای گەورە بەهۆی ئەو چاکەی لەگەڵدا کردووە، بەڵکو ئەمەش دیاری و خەڵاتێکە لەسەر دەستی هەندێك لە بەندەکانی بەخشیوویەتی نەك لەسەر ڕووی پاداشت دانەوە.

***

(لەبارەی دەرخستن و ساخبوونەوەی کەسانی کەوتوو)

بەڵام بەڵگەی ئێوە لەسەر حەدیسی پێغەمبەرﷺ: ((إذا مات العبد انقطع عمله))، واتە: ((ئادەمیزاد کە مرد کۆتایی بە کردەوەکانی دێت)) ئەمە بەڵگەیەکی پووچ و بێ مانایە، چونکە پێغەمبەرﷺ نەیفەرمووە: کۆتایی بە سوودەکانی دێت بەڵکو هەواڵی داوە لەبارەی کۆتایی پێهاتنی کردەوەکانی، بەڵام کردەوەیەکی دیکە جگە لەمە ئەوا بۆ بکەرەکەیەتی، لەبەر ئەوە خەڵاتەکەی پێشکەش بەو کردووە تەنها پاداشتی کردووەی بکەرەکەی پێ دەکات نەك پاداشتی کاروکردەوەکە، جا پچڕان و کۆتایی هێنان شتێکە، سوود پێگەیشتنیش شتێکی دیکەیە، هەروەها حەدیسێکی دیکە هەیە کە فەرموویەتی: ((إن مما يلحق الميت من حسناته وعمله))، واتە: ((لە ڕاستیدا ئەوەی مردوو پێیدەگات لە خێر و چاکەو کاروکردەوەکانیەتی)).

(لەبارەی گواستنەوەی دروستکراو لەسەر دروستکراو)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: بەخشین گواستنەوەیە، گواستنەوەش لەوانەیە ببێت بە مافێکی پێویست، جا ئەمەش گواستنەوەی دروستکراوە لەسەر دروستکراو.

بەڵام گواستنەوەی دروستکراو لەسەر دروستکەر ئەمە کاروبارێکی دیکەیە پێوەرەکەی دروست نابێت لەسەر گواستنەوەی بەندەکان هەندێکیان لە هەندێك، ئایا ئەمەش لە بەتاڵترین پێوەر و خراپترینیان نیە، ئەوەی کەوا تەواوی ئوممەت بەتاڵی دەکاتەوە لەسەر سوود پێگەیاندنی بەدانەوەی قەرزەکەی و ئەو مافانەی لەسەریەتی، وە لێخۆشبوون لەوەی لەسەریەتی وەرگێڕانەوەی خێر و سەدەقە و حەجکردن لەجیاتی ئەو، ئەو دەقەی کە ڕێگایەك نیە بۆ وەڵامدانەوەو گێڕانەوەی لە جیاتیدا، وەك ڕۆژوو، ئەم پێوەرە خراپانە بەرهەڵستکاری دەقەکانی شەرع و یاساکانی ناکات.

لەبارەی ووتەکانیان:
خەڵك خوایی بە هۆکاری پاداشت ڕق و قین و بێزراوە)

لەبارەی ووتەکانتان: کەسان ویست بەهۆکاری پاداشت نەویستراوە، ئەمە مەسەلەی چاکەکردنی خەڵك خوایی یە بەخزمایەتی جا چۆن چاکەکاری هەمان پاداشتە کەوا ئەوە مەبەستەکەیە؟

وەلامی یەکەم: چاکەکردن بەهۆی خزمایەتی بەڵگەیە لەسەر ئارەزووی لە چاکەکردنەکە، وە دواکەوتن لە کردارەکە، جا ئەگەر گونجا چاکەکەش بکرێت ئەوا سەردەکێشێت بۆ واز لێهێنان و تەمبەڵی و دواکەوتن. بە پێچەوانەی بەخشینی

پاداشتەکە، بۆیە بکرەکە پێداگیری دەکات لەسەر ئەوە پاداشتەی سوودی پێ بگەیەنێت یاخود سوود بە برا موسڵمانەکەی بگەیەنێت. جا نێوانەکانیان جیاوازیەکی ئاشکرا هەیە.

وەڵامێکی دیکە: کەوا خوای پاك و بێگەرد پێشنیار و پێشبڕکێ ی خۆش دەوێت بۆ خزمەتکردنەکەی و ڕکابەرایەتی تێیدا، ئەمەش خەبەر دەدات لە بەندایەتی کردن، فریشتەکانیش حەز بە ململانێ و ڕکابەری دەکەن لە گوێڕایەلی و خزمەتکردنی، جا چاکەکردنی کەسان و ویست لێرەدا جیاوازە بۆ مەبەستی بەندایەتی کردن، خودای گەورە و میهرەبان فەرمان بە بەندەی خۆی دەکات بەو خۆمایەتیە یان بەناچاری یاخود بە خۆشەویستی، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاء وَالْأَرْضِ﴾(الحديد: ٢١)، واتە: ((پێشبڕکێ بکەن بۆ بەدەست هێنانی لێ خۆشبوون لەلایەن پەروەردگارتانەوە و بەدەست هێنانی ئەو بەهەشتەی کە پانیەکەی وەك پانتایی ئاسمان و زەویە. هەروەها دەفەرموێت: ﴿فَاسْتَبِقُواْ الْخَيْرَاتِ﴾ (البقرة: ١٤٨)، واتە: ((جا پێشبڕکی بکەن لە چاکەکاندا)).

بێگومان سەحابەکان هەندێك پێشبڕکێ ی هەندێکیانی دەکرد بەهۆی خزمایەتی، عومەر دەڵێت: سوێند بەخوا ئەبوبەکر هیچ کاتێك بەپێش من نەدەکەوت بۆ خێر و چاکە ئیللا منی بەپێش خۆی دەخست. تاوەکو ووتی: سوێند بەخوا هەرگیز لە خێر و چاکە کردندا پێشت ناکەوم[٢٦٣].

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ (المطففين: ٢٦)، واتە: ((جا با لەپێناوی ئەوەدا پێشبڕکێکەران پێشبڕکێ بکەن)).

***

(٢٦٣) سنن أبي داود (١٦٧٨)، الترمذي (٣٦٧٥).

لەبارەی ووتەكانیان:
ئەگەر بەخشین بۆ مردوو بكرایە ئەوا بۆ زیندوو دەكرا

بەڵام لەبارەی ووتەكانتان: ئەگەر چاكە بەخشین بۆ مردوو بكرایە ئەوا بۆ زیندوو دەكرا وەلامەكەی لە دوو ڕووەوەیە:

یەكەمیان: هەندێ لە زاناكان بۆی ڕۆیشتوون وەك لە هاوەڵـەكانی ئەحمەد و كەسانی دیكە، قازی دەڵێت: قسەی ئەحمەد تایبەتمەند نیە بە مردوو، چونكە ئەو دەڵێت: كە چاكەیەك دەكات ئەوا نیوەكەی بۆ دایك و باوكی دەبێت، وە جیاوازیشی نەكردووە، كەچی أبو وفاء كوڕی عقیل بەرپەرچی دەداتەوە و دەڵێت: ئەوەماوەو دووری تێدایە، بە ئەمەش دەستكاری كردنە بە شەرع، لە ڕاستیدا خوای گەورە ڕێگایەكی بۆ ئێمە داناوە بۆ گەیاندنی سوود بۆ مردوو وەك لێخۆشبوون و نوێژ لەسەر مردوو.

***

(ئەگەر چاكە بەخشین بكرایە
ئەوا نیوەی وە چارەگێكی پاداشتەكەی دەبەخشرا)

بەڵام لەبارەی ووتەكانیان: ئەگەر ئەوە بكرایە ئەوا بەخشینی چاكە و پاداشت نیوەی وە چارەگێكی بۆ مردوو دەبوو، جا وەڵامەكەش لە دوو ڕووەوەیە:

یەكەمیان: قەدەغە بوونی هاوەڵیەتی و خزمایەتی، ئێوە هیچ بەڵگەیەكتان لەسەری باس نەكردووە تەنها داوا نەبێت.

دووەمیان: پەیوەست بوون بەمەوە ووتەش تێیدا ئیمام ئەحمەد لە ڕیوایەتی محمد كوڕی یحیی الكحالی مەبەستەكەی دەرخستووە، وە ئاراستەی كردووە ئەوا پاداشتە موڵكی خۆیەتی، ئەگەر بیەوێت هەمووی بۆی دەبەخشێ وە ئەگەر بیەوێت

هەندێکی دەبەخشێت، ڕوونی دەکاتەوە ئەگەر پاداشتە کە ببەخشێت بەسەر چوار مردوودا بۆ نموونە ئەوا هەر یەکێك دانە چارەکێکی دەست دەکەوێت، جا ئەگەر تەنها چارەگێکی بەخشی ئەوا ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ خۆی دەبێت.

***

(لەبارەی ووتەکانیان:
ئەگەر پاداشت بۆ مردوو بچووایە ئەوا هێشتا کردەوەی بۆ خۆی دەکرد)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: ئەگەر ئەوە بگونجابووایە ئەوا زیاتر کاروو کردەوەی بۆ خۆی دەکرد، جا ووتتان: کەوا دەبێت ئارەزووی بێت لە کرداری بەخشینەکەی بۆ مردوو، ئەگەر نا نایگاتێ.

وەڵامەکە: ئەو مەسەلەیە دیاریکراو نیە لە ئەحمەد، مەرجیش نیە لە قسەی پێشینەکان لە هاوەڵەکانی، بەڵکو پاشینەکان باسیان کردووە، وەك قازی و شوێنکەوتووانی.

(عبدالله)ی کوڕی حمدان دەڵێت: هەرکەسێك خۆی بەخش کرد لە کرداری باش لە خێر و چاکە و نوێژ و ڕۆژوو حەج و عومرە و خوێندنەوەی قورئان و ئازاد کردن، جگە لەمەش لە خواپەرستی جەستەیی ئەوا دەبێت بۆ لەجیاتی کەسانی دیکە، وە عیابەدەتی ماڵ و سامان، ئەوا هەموو پاداشتەکەی یان نیوەی دەگەڕێتەوە بۆ مردوویەکی موسلمان هەتاکو پێغەمبەریشﷺ، دوعای بۆ بکە و یاخود داوای لێخۆشبوونی بۆ بکە یاخود هەرچی لەسەریەتی لەمافی شەرعی بۆی بدەرەوە، یاخود پێویستە لەجیاتی ئەو سوودی پێ بگەیەنێت، وە خێر و پاداشتەکەی بۆ بگەیەنە.

نهێنی مەسەلەکە کەوا دەبێ مەرجی بەدەستهێنانی پاداشتەکە یەکەمجار دەبێت بۆ کەسەی دەبەخشێت ڕووبدات و دەکرێت بۆ بکەرەکە بکەوێت، پاشان لە بکەرەکەوە بگوازرێتەوە بۆ یەکێکی تر، مەرجیش ئەوەیە پێش کردارەکە یاخود ئەو ماوەیەی کە هێشتا کارەکەی نەکردووە مەبەستی وا بێت پێی بگات، دەڵێت: ئەگەر نیەت و مەبەستی نەبێت ئەوا پاداشتەکە بۆ بکەرەکە دێت، جا ڕازی نابێت پاداشتەکەی بگوازرێتەوە بۆ یەکێکی دیکە جگە لەخۆی، چونکە پاداشتەکە لەسەر کارەکە ڕێك دەخرێت وە کاریگەریش لەسەر کارتێکەر ڕێك دەخرێت، بۆ ئەمەش ئەگەر بەندەیەکی لەخۆی ئازاد کرد کەوا گوێڕایەڵی ئەو ببوو، جا ئەگەر گوێڕایەڵیەکەی گواستەوە بۆ یەکێکی دیکە پاش ئازاد کردنەکەی ئەوا بە ناکۆکی ناگوازرێتەوە ئەگەر ئازادی کرد لە یەکێکی دیکە، جا گوێڕایەڵیەکەی بۆ ئازادکەرێکی دیکە دەبێت جگە لەخۆی. هەروەها وەك ئەوەی قەرزێك لەجیاتی خۆی بداتەوە، پاشان لەدوای دانەوەی قەرزەکە ویستی بیگەڕێنێتەوە بۆ یەکێکی دیکە ئەوە نابێت. هەروەها ئەگەر حەج یاخود ڕۆژوو یاخود نوێژ بکات بۆخۆی. پاشان ویستی بیگەڕێنێتەوە بۆ یەکێکی دیکە ئەوا نابێتە موڵکی ئەو، کەوا ئەوانەی پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کرد لەبارەی ئەمە پرسیاریان لێ نەکرد لەبارەی بەخشینی کردەوەی چاکە لەدوای خۆی، بەڵکو پرسیاریان لێکرد لەوەی چ کارێك بکەین بۆ مردوو، هەروەك سەعد ووتی: ((ئایا خێر و چاکە لەجیاتی دایکم بکەم سوودی پێدەگات؟)). نەیووت: کەوا پاداشتی ئەو خێر و چاکەی دەیکەم دەبەخشم بە دایکم.

هەروەها ووتەی ئافرەتێکی دیکە: ئایا لەجیاتی دایکم حەج بکەم؟ ووتەی پیاوێکی تر: ئایا لەجیاتی باوکم حەج بکەم؟ جا پێغەمبەرﷺ مۆڵەتی پێدان لە کردنی کارەکە لەجیاتی مردوو نەك بەخشینی پاداشتی ئەو کردەوانەی بۆ خۆیان دەیکەن بۆ مردووەکانیان، ئەوەش نازانرێت ئایا لەبارەی ئەمە هەرگیز پرسیار لە

پێغەمبەرﷺ کراوە. وە ناشزانرێت لە یەکێك لە سەحابەکان ئەو کارەی کردبێت. فەرموویەتی: پەروەردگار پاداشتی ئەو کارانەی کە پێشتر کردووە، بۆ فلان کەس نیشاندە، یاخود پاداشتی ئەو کارەی بۆ خۆم کردوومە.

جا ئەمە نهێنی مەرجەکانە، هەر کەسێ مەرجی دانەنا بۆ ئەمە دەڵێت: پاداشتەکە بۆ بکەرەکەیە.

***

(لەبارەی بەخشینی پاداشتی واجبەکان کەوا واجبە لەسەر زیندوو)

لەبارەی ووتەکانتان: ئەگەر بەخشین هەبوایە ئەوا بەخشینی پاداشتی شتە واجبەکان دەکرا کەوا واجب و ئەرکە لەسەر زیندوو.

وەڵامەکە: ئەو زۆرەملێ و سەپاندە لەسەر بنچینەیەك لە مەرجدا لە گەیاندنی نیەت و مەبەستی کردارەکە لەبارەی مردووە شتێکی مەحاڵە. واجبیش وایە دروست نیە لەجیاتی کەسێکی دیکە بیکات، جا ئەوەش واجبە لەسەر بکەرەکە کە پێویستە لەسەری کەوا نیاز و مەبەستی بێت بە کردارێکی باش بۆ خودای گەورە.

بەڵام ئەوەی نیەتی کارەکەی نەبێت بۆ کەسێکی تر، ئایا دەکرێت پاداشتی فەرزێك لە فەرزەکانی بۆ مردوو بگەڕێتەوە؟ ئەمە دوو ڕووی تیایە: ئەبوعبداللە ی کوڕی حەمدان دەڵێت: پاداشتی فەرزێك لە نوێژ یاخود ڕۆژوو یان شتێکی دیکە جگە لەوانە دەشێت بۆی ببێت وە بکەرەکەی لە جێگای ئەو دەیکات.

***

(لەبارەی ووتەکانیان:
ڕاسپاردنەکان تاقیکردنەوەن لەجیاتی بوون وەرناگیرێت)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان، کەوا ڕاسپاردەکان ئەزموون و تاقیکردنەوەن ناکرێت لەجیاتی یەکێکی دیکە ئەنجام بدرێت، مەبەست لێی دیاریکردنی پێسپێردراوە بکەرەکە بۆ ئەوانی تر.

وەڵامەکە لەبارەی: ئەمەیان قەدەغە نابێت کەواتە یاسادانەرەکە بۆ موسلمان ئەوەیە کەوا سوود بگەیەنێت بە براکەی بە شتێك لە کارەکەی، بەڵکو ئەمە لە تەواوکەری چاکە و ڕەحمەتی خوایە بۆ بەندەکانی. وە لە تەواوی ئەو یاسایە یە کەوا یاسای بۆیان داناوەو دەمەزراوە لەسەر دادپەروەری چاکە و یەکتر ناسین.

خودای گەورە فریشتەکانی خۆی دروستکردووە و عەرشیان هەڵگرتووە دوعاو پارانەوە بۆ بەندە ئیماندارەکانی دەکەن، داوای لێخۆشبوون بۆیان دەکەن، بۆیان داوادەکەن کە بیانپارێزێت لە خراپە، وە فەرمانی بە پێغەمبەرەکانی داوە کەوا داوای لێخۆشبوون لە ئیماندارانی پیاو و ئافرەت بکەن، لەڕۆژی قیامەتیشدا پلەو پایەیەکی بەرز و ستایشکراویان دەداتێ بۆ ئەوەی شەفاعەت بکەن لە تاوان و گوناهەکانیان لە شوێنکەوتووانی و لە ئەهلی سوننەت[٢٦٤]. هەروەها خوای گەورە فەرمانی پێکردووە کەوا درووود لەسەر هاوەڵەکانی بنێرین لە ژیانیاندا وە لە دوای مردنیشیاندا، بۆیە پێغەمبەرﷺ لەسەر گۆڕەکانیان دەوەستا جا دوعای بۆ دەکردن.

پێغەمبەرﷺ مۆڵەتی داوە لە حەجکردن و ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو ئەگەر تاقیکردنەوە لە هەقیدا پێویستی کرد، وە سوجدەی سەهوو لەلای ئەو کەسانە لەدوای پێش نوێژ نوێژەکەن وازی لێ دەهێنرێت بۆ تەندروستی نوێژی

([٢٦٤]) سەیری: ترمذي (٣١٣٧) بکە.

پێش نوێژ وه لەسەهوو و خوێندنەوەی فاتیحە دەهێڵدرێت بۆ پێش نوێژەکە ئەو بیگرێتە ئەستۆی خۆی.

هەموویان خوای گەورە وەك یەك خێزان دروستی کردوون، جا خۆشەویسترین کەس بۆ ئەوان ئەو کەسەیە زیاتر سوود بە خێزانەکەیان بگەیەنێت[٢٦٥]. و ئەگەر خوای گەورە ئەو کەسەی خۆش بوێ کە سوود بە خێزانەکەی بگەیەنێت بە قوومێك ئاو وە جامێك شیرو پارچەیەك نان، جا چۆن دەبێت ئەوەی سوودیان پێ بگەیەنێت لە حاڵەتی لاوازی و هەژاریان، وە لەکاتی بێکاریان، وە لەکاتی پێویستیان بۆ شتێك شت و مەك و پێداویستیان بۆ دابین بکەن کە نەیانبووە؟ جا خۆشەویسترین کەس لەلای خوا ئەو کەسەیە سوود بەخزم و نزیکەکانی بگەیەنێت لەو حاڵەتەدا.

بۆ ئەمەش ووتەیەك هاتووە لەلای پێشینەکان کەوا هەرکەسێك رۆژانە حەفتا جار بڵێت: خودایە لە من و لە دایك و باوکم و لە هەمو موسڵمانان و ئیمانداران لە پیاوان و ئافرەتانی خۆش ببە ئەوا بە ژمارەی موسڵمانان و ئیمانداران پاداشتی وەردەگرێت، ئەمەش بە دوور نازانرێت چونکە ئەگەر داوای لێخۆشبوونی بۆ براکانی کرد ئەوا خێر و پاداشت و چاکە بۆ ئەوان هەیە. بێگومان خودا چاکە و پاداشتی چاکەکاران وون ناکات.

***

(٢٦٥) مجمع الزائد: ٨/ ١٩١، وە سەیری: فیض القدیر: ٣/ ٥٠٥ بکە.

(لەبارەی ووتەکانیان:
ئەگەر چاکەی کەسێکی دیکە سوودی بۆیان هەبوایە ئەوا تەوبەو
لێخۆشبوونەکەی بۆ ئەوان سوودی دەبوو)

لەبارەی ووتەکانیان: کەوا ئەگەر کاری کەسێك سوودی بۆیان هەبوایە ئەو تەوبەو ئیسلام بوونی لەجیاتی ئەو سوودی بۆی دەبوو.

جا ئەو گومانە لەسەر دوو وێنە دێتەوە:

وێنەیەك پێویست دەکات پێداویستیەکانی لەنێوان دوو فەرمانـدا لێی داوا بکات. پاشان نەبوونی پێداویستیەکەی دیاری دەکرێت نەبوونی پێداویستیەکانی دەدرێت.

وێنەکەش ئاوایە ئەگەر کردەوەی کەسێکی تر سوودی بۆ ئەو هەبێت ئەوا ئیسلامی بوونی و تەوبە کردنەکەی لەجیاتی ئەو سوودی دەبوو، بەڵام ئەمە سوودی بۆ نابێت و کردەوەی کەسێکی دیکەش سوودی پێ ناگەیەنێت.

وێنەی دووەم: کەوا دەڵێت: بە ئیسلام بوون و ملکەچی کەسێکی دیکە و تەوبەکردنی لەجیاتی ئەو سوودی پێ ناگەیەنێت، جا بەنوێژ کردن و ڕۆژوو گرتن و قورئان خوێندنەکەشی لەجیاتی ئەو سوودی پێ ناگەیەنێت.

بەڵام یەکەمیان: چونکە پێوەری بەریەك کەوتنە کاتێك دەقەکان تێیدا دەردەکەوێت وە گەل و ئوممەت لەسەری کۆ دەبنەوە.

بەڵام دووەمیان: چونکە ئەوە کۆمەڵێکە ئەوەی خوا جیای دەکاتەوە لەنێوانیدا دیاریدەکات، جا خودای گەورە نێوان ئیسلام بوونی پیاوێك لە کەسێکی دیکە وە لە نێوان خێرو چاکە و حەجکردن و بەندە ئازاد کردنەکەی جیا دەکاتەوە، پێوەری یەکسان بوون لەنێوانیاندا لە ڕەگەزی پێوانەکردنی ئەوانەی پێوانەی ڕێباز و سوود خۆری دەکەن لەسەر فرۆشتن.

بەڵام سێ یەمیان: خودای گەورە و میهرەبان ئیسلامی کردۆتە هۆکارێك بۆ سوود گەیاندن بە موسڵمانان هەندێك بۆ هەندێکیان لە ژیان و لەدوانی مردنیش، جا ئەگەر بەهۆی کردەوەی موسڵمانەکان سوودی پێ نەگەیەنرا ئەوا ئەو سوودەی دەست ناکەوێت هەروەك پێغەمبەرﷺ بە عەمروی فەرموو: ((إن أباك لو كان أقر بالتوحيد فصحت أو تصدقت عنه نفعه ذلك)) [266]، واتە: (بێگومان باوکت ئەگەر بڕیاری بە تاك و تەنهایی خوا بدایە ئەوا ئەگەر بە ڕۆژوو بوایت یاخود خێر و چاکەت لەجیاتی کردبایە ئەوا سوودی بۆ ئەویش دەبوو)).

ئەمەش هەروەك خوای گەورە ئیسلامی گێڕاوە بەهۆکارێك بۆ سوود گەیاندن بە بەندە کاتێك کردەوەیەکی خێر دەکات، جا ئەگەر ئەو هۆکارە نەبووایە ئەوا لە کردەوەی خێرەکەی سوودی پێنەدەگەیشت. و لێی ڕازی نەدەبوو. هەروەك دڵسۆزی و بەدواداچوونیش هۆکارێکە بۆ قەبوول بوونی کردەوەکان، ئەگەر لەدەستی چوو ئەوا کردەوەکانی لێ قەبووڵ ناکرێت، وە هەروەك دەست نوێژ و هەموو مەرجەکانی نوێژکردنی کردۆتە هۆکارێك بۆ تەندروستیەکەی، جا ئەگەر لە دەستی چوو ئەوا تەندروستیەکەی لەدەست دەچێت.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان: عیبادەت و خواپەرستی دوو جۆرە)

بەڵام لەبارەی ووتەکانیان: خواپەرستی دوو جۆرە: جۆرێکیان دەچێتە بواری لەجیاتی کردنی کردەوەکە جا بەخشینی پاداشتەکەی دەگاتە مردوو، وە جۆرێکی دیکەیان لەجیاتی ئەو نابێت و پاداشتەکەی ناگاتێ.

---

(266) مسند أحمد: ٢/ ١٨٢.

ئەمە هەمان مەزهەب و داوایە، جا چۆن نـارەزایی و بیـانووی لێـدەگرن؟ وە ئایا ئەم جیاوازیەت لە کوێ هێناوە؟ وە لە چ پەرتووکێك، یـان لـە چ سـوننەتێك؟ یان لە چ شتێکی گرنگ و پـڕ بایـەخ، بەڵگـە بێـت لەسـەر تـاوەکو چـارەنووس و کۆتاییەکەی بۆ ئەو پێویست بکات.

لەڕاسـتیدا پێغەمبـەرﷺ بڕیاریـداوە ڕۆژوو بگیرێتـەوە لـەجیاتی مـردوو لەگەڵ ئەوەش ڕۆژوو ناچێتە ناو نوێنەری کردن، وە بڕیاری داوە بۆ ئۆممەتەکەی کەوا هەندێك لەجیاتی هەندێکیان فەرزی کیفایە بەجێ بگەیـەنێت، جـا ئەگـەر یـەکێك لەجیاتی ئەوانی تر کارەکەی کـرد ئـەوا تـاوان و گونـاە لەسـەریان لادەچـێت، وە بڕیاریداوە بۆ سەرپەرشتیاری منداڵ کەوا ئەقڵی پێداناشکێت لەجیاتی ئەو ئیحـرام و کارەکانی شێوازی حەجکردن بکات، وە حـوکمیش بـۆ ئـەو پاداشـت و چـاکەیە بەکردنی جێگر و نوێنەرەکەی لەجیاتی ئەو.

ئەبو حەنیفە- رەحمەتی خوای لێبێت- دەڵێت: ئەو کەسەی هاوڕێیەتی دەکات ئیحرام لەجیاتی ئەو کەسە دەکات کە لە هۆش خۆی چووەو لەگەڵیەتی، جا ئیحرام بەستنی هاوەڵەکەی بەپێ ی پلـەو پایـەی ئیحرامەکـەی دەبێـت، یاسـادانەرەکەش ئیسلام بوونی دایك و باوك بە پلەو پایەی ئیسلام بـوونی منداڵـەکانیان دادەنێـت، ئەوەی پاداشتی حەج و سەدەقە و گەردن ئازادی گەیاند هەر ئەویشە کەوا پاداشتی ڕۆژوو و نوێژ و خوێندنەوەی قورئان و مانەوەی لە مزگەوت دەگەیەنێت، لەڕاستیدا خەونی ئیمانداران زۆر قسەی لەسەر کـراوە، هەواڵـەکان زۆر دووبـارە بوونەوەتـەوە لەسەر مردووەکان کەوا ئەوانەی بۆیان دەبەخشن لە خوێندنەوەی قورئان و نوێژکردن و سەدەقە و حەج و شتی دیکە بە گەیانـدنی پاداشـتەکە بۆیـان، پێغەمبـەرﷺ دەفەرمووێت: ((أرى رؤياكم قد تواطأت على أنها في العشر الأواخـر)) [٢٦٧]، واتـە:

([٢٦٧]) مسلم: (١١٦٥).

بێگومان خەونتەکانتان بەڕاستو دروست دەزانم لەسەر ئەوەی کەوا (شەوی قەدر لەمانگی ڕەمەزاندا لە دە ڕۆژی کۆتاییەکاندایە).

پێغەمبەرﷺ خەونی ئیماندارانی بە ڕاست و دروست داناوە، ئەوەش هەروەك گێڕانەوەی فەرموودەکانیان بەڕاست و دروست داناوە لەوەی بینیوویانە وە ئەوانە لە گێڕانەوەی قسەکانیان درۆ ناکەن و هەروەها خەونەکانیشیاندا ئەگەر بینیان.

❁❁❁

(لەبارەی بەرپەرچدانەوەی حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ)

بەڵام بەرپەرچدانەوەو گەڕاندنەوەی حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ کە ئەو فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه))، واتە: ((هەرکەسێ مرد وە ڕۆژووی لەسەر بێت با سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بە ڕۆژوو بێت)). بەو ڕووانەی کەوا باسکردن، جا ئێمە سەردەکەوین بۆ فەرموودەی پێغەمبەرﷺ وە بۆ ڕاستی و دروستیەکەش ڕێك کەوتنەکەی ئاشکرا دەکەین لەم ڕووانەدا.

بەڵام بێکار و درۆزنەکان بۆ ئێمە بەسە کە بەرهەڵستکاریەکەی پێشوو مایە پووچە بۆ فەرموودەیەکی سەحیح و پوخت کەوا کار لە هێزی وپتەوی ناکات، هیچ ڕێگایەکیش نیە بۆ چاوپێکەوتن و ڕوو بەڕوو بوونەوە تەنها بەگوێرایەڵی و ملکەچی و خۆ بەدەستەوە دان و ڕازی بوون نەبێت. لەلای ئێمە لەوە باشتر نیە، بەڵکو باشترە و زۆریش باشترە لە خۆ بەدەستەوە دان بۆی و قسە کردن لەو بارەیەوە ئەگەرچی جیاوازی لە نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا کردبێت.

بەڵام لەبارەی ووشەکانتان: بە ووتەی مالیك لە ((موطأ))ەکەیدا بەرپەرچی دەدەینەوە: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت.

بەڵام لەبارەی ووشەکەی: ئەوە فەرمانێکی بە کۆمەڵەو یەکدەنگیە لای ئێمە و ناکۆکی تێدانیە، جا مالیك- ڕەحمەتی خوای لێبێت- ئەم ووتەیەی بۆ هەموو ئوممەت نەکردووە لە ڕۆژهەڵاتی زەوی تا ڕۆژئاواییەکەی، بەڵکو تەنها بۆ خەڵکی مەدینە قسەی کردووەو کە تێیدا ڕایگەیاندووە، و جیاوازی نێوانیانی ڕانەگەیاندووە. بەڵکو هەموو خەڵکی مەدینە یەکدەنگبوون لەسەری، وە لەکاتی هەر ناکۆکیەك پێویستە بگەڕێتەوە لای خواو پێغەمبەرﷺ. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً﴾ (النساء: ٥٩)، واتە: ((خۆ ئەگەر لە شتێکدا بوو بە کێشەتان دەربارەی حوکمی خوای، ئەوە ئەو کێشەیە بگێڕنەوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەیﷺ (کە قورئان و سوننەت دەگەیەنێت)، ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، (ڕەفتار کردنتان) بەو شێوەیە چاکترین و جوانترین سەرچاوەیە بۆ چارەسەری کێشەکانتان)).

ئەگەر مالیك و خەڵکی مەدینە ووتیان: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، ئەوا حاکم کوڕی عتیبە وە سلمە کوڕی کهیل ڕیوایەتیان کردووە، لە سعید کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبنو عباس: فەتوای داوە لە گێڕانەوەی مانگی ڕەمەزان لەجیاتی مردووەکە نان بدات وە لە نەزر کردنیشدا لەجیاتی بە ڕۆژوو دەبێت.

ئەمەش مەزهەبی ئیمام ئەحمەد و زۆر لە خاوەنی حەدیسەکە و ئەمەش ووتەی ئەبی عوبێدە، وە ئەبو ثور دەڵێت: لەکاتی نەزردا لەجیاتی بەڕۆژوو دەبێت وە شتی تریش، حسن کوڕی صالح لەبارەی نەزر کردن دەڵێت: سەرپەرشتیارەکەی بە ڕۆژوو دەبێت.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان:

کەوا ئیبنو عەباس ئەو ڕیوایەتی حەدیسی ڕۆژوو دەکات لەجیاتی مردوو)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: کەوا ئیبنو عەباس خۆی حەدیسی ڕۆژووگرتن لەجیاتی مردوو دەگێڕێتەوە، دەڵێت: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، مەبەستیش لەمە دەکرێت سەحابەیەك بە پێچەوانە فەتوای دابێت لەوەی ریوایەتی کردووە ئەمەش فێڵ و هەڵخەڵەتاندن نیە لە ڕیوایەتەکەیدا، چونکە ڕیوایەت کردنەکەی پارێزراوو دوور لە هەڵەیە، بەڵام فەتواکردنەکەی پارێزراوو دوور لە هەڵە نیە. دەشبێت حەدیسەکەی لە بیر چووبێت، یاخود بۆچوون و لێکدانەوەکەی، یاخود باوەڕم بۆی هەیە بە مەزەندەی خۆی بەرهەڵستکارێکی شیاو و پەسەندە یاخود بۆ چەند شتێکی دیکە لەو هۆکارانە، لەسەر ئەوەی کەوا فەتوای ئیبنو عەباس نەیار و بەرهەڵستکارنیە بۆ حەدیسەکە، چونکە ئەو فەتوای داوە لە ڕەمەزاندا کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، وە لەبارەی نەزریش فەتوای داوە کەوا لەجیاتی مردوو بە ڕۆژوو بێت، ئەمەش پێچەوانە نیە بۆ ڕیوایەتەکەی، بەڵکو حەدیسەکەی لەبەر کردووە لەسەر نەزر کردن.

پاشان حەدیسەکە: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه)). ئەمە لە ڕیوایەتی عائیشەدا ﷺ جێگیرە و بڕیاری لەسەر دراوە، جا ئەگەر ئیبنو عەباس پێچەوانەی بووبێت جاچبوو، جا ناکۆکی و پێچەوانەی ئیبنو عەباس ناوزڕاندن و هەڵخەڵەتاندن نیە لە ڕیوایەتی دایکی ئیمانداران. بەڵکو گێڕانەوەی ووتەی ئیبنو عەباس رضي الله عنه بەڕیوایەتی عائیشە رضي الله عنها لە پێشتر بووە لە گێڕانەوەی ریوایەتی عائیشە رضي الله عنها بە ووتەی ئەو.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان: کەوا حەدیسێکی جیاوازە لە ئیسنادەکەی دا)

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا حەدیسێکە ناکۆکی و جیاوازی هەیە لە ئیسنادەکەیدا جا قسەیەکی سەرکێش و سەرەڕۆ ووتەکەی قەبووڵ ناکرێن، حەدیسی سەحسح جێگیرە رێك کەوتوون لەسەر دروستیەکەی وە موسلم و بوخاری لە سەحیحەکەیاندا ڕیوایەتیان کردووە، و جیاوازیان نیە لە ئیسنادەکەی.

ئیبن عبد البر دەڵێت: لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه))، واتە: ((هەرکەسێ مرد و ڕۆژووی لەسەر بێت با سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بێت)). ئیمامی ئەحمەد چاکی کردۆتەوە و پێداچۆتەوە، شافعیش لەسەر دروستیەکەی ووتەکەی بەدڵ بووە، جا ووتی: لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کراوە لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو، ئەگەر بڕیاری لەسەر دابوو لەجیاتی بیگرنەوە هەروەك لەجیاتی ئەو حەج دەکرێت، بێگومان بڕیاریشی لەسەر داوە، ئەمە مەزهەبی شافعی یە.

بەیهەقی دەڵێت: پاش گێڕانەوەی ئەو ئاخافتنە لە شافعی: ئینجا گەڕاندنەوەو تەواو کردنی ئەرکەکان لەجیاتی مردوو شیان و جێگیر بوو بە ڕیوایەتی سەعیدی کوڕی جوبەیر و موجاهید و عگارە و عەکرمەش لە ئیبنو عەباس گێڕایەوە، لەزۆربەی ڕیوایەتەکاندا ئەو ئافرەتەی پرسیاری کرد پێ دەچێت هەمان چیرۆکی دایکی سەعد نەبێت. وە لە ڕیوایەتی هەندێکیاندا هاتووە: لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو بە.

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا نەیارو ناکۆکە بە دەقی قورئان خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ﴾ (النجم: ٣٩)، واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی)) خراپی ئەتەکێت و پەیرەوی کردن لە ئاخاوتن دا، وە هەڵەیەکی گەورە لە ماناادا، وە

خودای گەورە پێغەمبەرەکەی ﷺ پاراستووە کەوا ناکۆکی سوننەتەکەی بێت بۆ دەقەکانی قورئان، بەڵکو پشتگیری بکەو یارمەتیدەر بە بۆی، لەمەو پێش بە تەواوی قسەمان لەسەر ئەو ئایەتە کردووە، لە کاتێکدا کە لەنێوان ئەو و نێوان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بەرهەڵستکاری و ناکۆکیەك نیە، بەڵکو لە بەرهەڵستکاری و ناکۆکیی دا وا گومان دەبرێت لە خراپی تێگەیشتنە، ئەمەش شێواز و بۆ چوونێکە و خۆورەوشتێکی زەمکراو و نەویستراوە.

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا دژو بەرهەڵستکارە بەوەی نسائی ڕیوایەتی کردووە، لە پێغەمبەر ﷺ دەگێڕدرێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((لا يصلي أحد عن أحد، ولا يصوم أحد عن أحد ولكن يطعم عنه كل يوم مدحنطة)) جا هەڵەیەکی چەپەڵ و ناشیرینە، لەبەر ئەوەی نسائی ئاوا ڕیوایەتی کردووە: محمد کوڕی عبد الاعلى بۆمانی گێڕایەوە، یزید کوڕی زریع بۆی گێڕینەوە، ئەویش لە حجاج الاحول بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش دەڵێ أيوب کوڕی موسی بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە عطاء کوڕی ئەبی رباح، ئەویش لە ئیبنو عەباس ﷺ دەڵێت: کەسێ لەجیاتی کەس نوێژ ناکات وە کەسیش لەجیاتی کەس بەڕۆژوو نابێت، بەڵام لەجیاتی ئەو نان دەدرێت لەجێگای هەر ڕۆژێك بە قەدەر ژەمێك خواردن.

ئاوا ووتەی ئیبنو عەباس ڕیوایەت کراوە، نەك ووتەی پێغەمبەر ﷺ، جا چۆن ووتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە ووتەی ئیبنو عەباس بەرهەڵستکار و دژکار دەکرێت، وە پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز ئەو قسەیەی نەکردووە، وە چۆن دەڵێت: لە هەردووس سەحیحەکەدا لەلای ئەو سەلمێنراوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه؟)) چۆن دەڵێت: وە لە حەدیسێکی بریدەدا دەڵێت کەوا موسلیم لە سەحیحەکەیدا ڕیوایەتی کردووە: کەوا ئافرەتێك بە پێغەمبەری

ووتﷺ دایکم مردووەو ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، فەرمووی: ((صومي عن أمك)) [٢٦٨].

لەبارەی ووتەکانتان: دژو نەیارە بە حەدیسێکی ئیبنو عومەرؓ: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه)) جا لەو سەمت و شێوازەدا کەوا حەدیسێکی نارەوایە لەسەر پێغەمبەری خواﷺ.

بەیهەقی دەڵێت: حەدیسی محمد کوڕی عبدالرحمن کوڕی ئەبی لیلی لە نافیع دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عومەرؓ، ئەویش لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه))، واتە: ((هەر کەسێ مرد و ڕۆژووی ڕەمەزانی لەسەر بێت لەجیاتی ئەو نان دەدرێت)) ڕاست نیە، وە محمد کوڕی عبدالرحمن زۆر بەد گومان و خەیاڵاویە، وە لە ڕاستیدا هاوەڵانی نافیع ڕیوایەتیان کردووە، لە نافیع، ئەویش لە ئیبنو عومەرؓ لە ووتەکەیدا.

بەڵام لە بارەی ووتەکانتان: کە بەرهەڵستکارە بە پێوەرێکی دیار و ئاشکرا لەسەر نوێژ و ئیسلام تەوبە کردندا، ئەوا کەس لەجیاتی کەس نایکات.

***

(لەبارەی قسەی شافعی:
لە بەهەڵەدابردنی گێڕانەوەی حەدیسی ئیبنو عەباس دا)

بەڵام ووتەو ئاخاوتنی شافعی- ڕەحمەتی خوای لێبێت- لە هەڵە پێبردنی گێڕانەوەی حەدیسی ئیبنو عەباسؓ: کەوا دایکی سەعد نەزری کردبوو بەڕۆژوو بێت، سەرکەوتووترین خەڵك کەوا لەجیاتی ئەو وەڵامی دەداتەوە ئەویش بەیهەقیە، وە ئێمە بە گوفتاری خۆی قسەکەیمان باسکرد، لە پەرتووکی ((المعرفة)) پاش

---

[٢٦٨] مسلم: (١١٤٩).

ئەوەی خۆی قسە دەکات و دەڵێت: ((لەڕاستیدا ڕێدانی بەجێهێنان و گێڕانەوەی ئەرکەکان لەسەر مردوو جێگیر بوو بە ڕیوایەتی سەعیدی کوڕی جوبەیر و موجاهید و عطاء و عەکرەمە، لە ئیبنو عەباس گێڕدراوەتەوە، وە لە ڕیوایەتێکدا زۆرترینیان: کەوا ئافرەتێك پرسیاری لە عائیشە کرد، پێ دەچێت ئەمە چیرۆکی دایکی سەعد نەبێت، لە ڕیوایەتی هەندێکیاندا: ((لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو ببە)) ووتی: شایەدی بۆ دەدرێت لە دروستی ڕیوایەتی عبدالله ی کوڕی عطاء المدنی دەڵێت: عبد الله کوڕی بریرة السلمی بۆی گێڕامەوە ئەویش لەباوکی، ووتی: من لە خزمەت پێغەمبەرﷺ دانیشتبووم ئافرەتێك هاتە لای و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، من خێرێکی نەبڕاوەم بە دایکم بەخشی، جا دایکم مرد، وە خێرێکی نەبڕاوەکە ماوەتەوە، فەرمووی: ((قد وجب أجرك ورجعت إليك في الميراث))، واتە: ((تۆ خێر و پاداشتەکەت بەجێگەیاند ئێستا لە خێر کەوتووە وە لەمیراتدا خێرەکە بۆتۆ گەڕاوەتەوە)). ئافرەتێك ووتی: دایکم مردووە ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، فەرمووی: ((صومي عن أمك))، واتە: ((لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو ببە)). ئافرەتێك ووتی: دایکم مردووە و حەجی نەکردووە؟ فەرمووی: ((فحجّي عن أمّك)) [٢٦٩]، واتە: ((لەجاتی دایکت حەج بکە)). موسلم لە سەحیحەکەیدا ڕیوایەتی کردووە.

وتم: ئەبوبەکر کوڕی ئەبی شیبە ڕیوایەتی کردووە دەڵێت، أبو معاویە بۆمانی گێڕاوەتەوە، لە الاعمش، ئەویش لە مسلم البطین، ئەویش لە سعیدی کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم مرد وە ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە ئایا دەکرێت لەجیاتی بگرمەوە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((لو كان عليها دين أمنت قاضيه عنها؟))، واتە: ((ئەگەر قەرزێکی لەسەر بوایە لەجیاتی ئەو نەتدەگەڕاندەوە؟))،

([٢٦٩]) مسلم: (١١٤٩).

پیاوەکە ووتی: بەڵێ. فەرمووی: ((فدين الله أحق أن يقضى))، واتە: ((جا قەرزی خوا شایستەترە کەوا بگێڕدرێتەوە)).

وە ئەبو خشیمە ریوایەتی کردووە و دەڵێت: معاویەی کوڕی عومرو بۆی گێڕاینەوە، کەوا زائدە لە الاعمش وەریگرتووە، جا باسی کردووە.

نیسائی ڕیوایەتی کردووە، لە قتیبەی کوڕی سعید دەڵێت: عبثر بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە الاعمش وەریگرتووە، جا باسی کردووە.

جا ئەمە حەدیسی دایکی سعد نیە بە خستنە پاڵ و بەزۆری، لەبەر ئەوەی چیرۆکی دایکی سعد مالیك ڕیوایەتی کردووە، لە الزهری، ئەویش لە عبدالله کوڕی عبدالله کوڕی عتبە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ((کەوا سەعدی کوڕی عبادە ڕاوێژی بە پێغەمبەرﷺ کرد، ووتی: دایکم مردووەو نەزریشی لەسەرە؟ جا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((اقضه عنها))، واتە: ((لەجیاتی ئەو نەزرەکەی بۆ بدەوە))، ئاوا لە هەردوو سەحیحەکە دەریانهێناوە[270].

ئاوا لە حەدیسەکەدا پارێزراوە کەوا نەزرێکە و ناوی نەهاتووە، جا دەکرێت ئەوە لە حەدیسی الاعمش هاتبێت، ئەویش لە سعیدی کوڕی جبیر لەسەر ئەوەی کەوا پێغەمبەرﷺ وازی هێنابێت لە باسکردنی زیاتر بۆ سعد لەبارەی نەزرەکە ئایا نوێژکردن بوو، یاخود خێر و چاکە یاخود ڕۆژوو گرتن بوو، لەگەڵ ئەوەش ئەوەی نەزربکات بێگومان ئەوە نەزردەکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی جیاوازی نیە لەنێوان گەڕاندنەوەی نەزری ڕۆژوو گرتن و نوێژکردن، وە ئەگەرنا پێغەمبەرﷺ پێی دەفەرموو: ئایا نەزرەکە چی یە؟ جا ئەگەر نەزر دابەش بکەین بۆ دوو بەش: نەزرێك قەبووڵ دەکرێت لەجیاتی مردوو بگێڕدرێتەوە وە نەزرێکیش قەبووڵ ناکرێت.

***

(270) مسلم: (1149)

(ووتەو بۆچوونەکانی زانایان لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو).

ئێمە باسی ووتەو بۆچوونی زانایـان دەکـەین لـەبارەی رۆژوو گـرتن لـەجیاتی مردوو نەوەکو بە هەڵەدابچێت کەوا لە مەسەلەیەکدا هەموو تێیدا ناکۆکن.

عبدالله ی کوڕی عبـاس دەڵێـت: لـە نـەزرکردن دا رۆژوو لـەجیاتی مـردوو دەگیرێتەوە، وە نـان دەدرێـت لـەجیاتی گەڕاندنـەوەی ڕۆژووی ڕەمـەزان، ئەمـەش مەزهەبی ئیمام ئەحمەدە.

ئەبو ثور دەڵێت: لە نەزرکردن و فەرزدا ڕۆژوو لـەجیاتی مـردوو دەگێڕێتـەوە، ئەگەر هاتوو نەزر بێت یاخود فەرز.

ئەوزاعی دەڵێت: سەرپەرشتیاری لە جێگای ڕۆژوو خێرو چاکەیەك دەکات، جا ئەگەر دەستی نەکەوت ئەوا لە جیاتی بـەڕۆژوو دەبێـت، ئەمـەش ووتـەی (سـفیان الثوري)، لە یەکێك لە دوو ڕیوایەتەکانی گێڕاویەتیەوە.

حسن دەڵێت: ئەگەر هاتوو ڕۆژووی مانگێکی لەسەر بوو، ئەوا دەگونجێت سی پیاو لە ڕۆژێکدا لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بن.

وە ئەبو عبيد القاسم کوڕی سەلام دەڵێت: لە نـەزر و کردنـدا لـەجیاتی ئـەو بەڕۆژوو دەبێت وە لە فەرزیشدا لەجیاتی ئەو نان دەدرێت.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان:

تەنها لە حەجکردندا پاداشتی بژێوی دەگات بۆ مردوو)

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا لە حەجکردندا پاداشتی بژێوی پێی دەگـات بـەبێ کردەوەکانی شێوازی حەجکردن جا ئەمە تەنها داوایەکە بـەبێ بەڵگـە و سـەلماندن،

سوننەتیش ڕەتی دەکاتەوە، لەبەر ئەوەی پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((حج عن أبيك)) [271]، واتە: ((لەجیاتی باوکت حەج بکە))، وە بە ئافرەتەکەی فەرموو: ((حجي عن أمك)) [272]، واتە: ((لەجیاتی دایکت حەج بکە)). جا هەواڵی داوە کە حەجکردن خۆی لەجیاتی مردووە. وە نەیفەرمووە: کەوا بژێوی و خەرجکردن ئەو لەجیاتی دەکرێت.

هەروەها بەو کەسەی فەرموو کە دەیویست لەجیاتی شبرمة حەج بکات: ((حج عن نفسك ثم حج عن شبرمة)) [273]، واتە: ((تۆ لەجیاتی خۆت حەج بکە، پاشان لەجیاتی شبرمە حەج بکە)).

کاتێک لەبارەی منداڵەکەی کە لەگەڵیدا بوو ئافرەتێک پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد ووتی: ئایا ئەمە حەجی بۆ هەیە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((نعم)) [274].نەیفەرموو: بەڵکو تەنها پاداشتی بژێوی و حەجی بۆی هەیە، بەڵکو ڕایگەیاند کەوا حەجی بۆ هەیە، لەگەڵ ئەوەش کەوا ئەو هیچ کارێکی نەکردووە، بەڵکو سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو کارەکانی شێوازی حەجکردن بەجێ دەهێنێت.

پاشان کەوا بریکارەکەی لەجیاتی مردوو لە پارەی خۆی هیچ سەرف ناکات جگە لە خەرجی نیشینگەکەی، جا چ شتێك خەرجی پاداشت دەکاتە خەرجی نیشینگەکەی بۆ بڕوبیانوو هێنانەوە لەجیاتی ئەو، لەکاتێکدا ئەو لەسەر حەجکردن خەرجی نەکردووە، بەڵکو ئەمە خەرج و بژێوی نیشینگە یاخود سەفەرەکەیە، ئەو ووتەیەش سوننە و پێوەر ڕەتی دەکاتەوە. وە خوای گەورەش زاناترە.

***

---

(271) سنن أبي داود (1810) والترمذي (930).

(272) لەمەوپێش باسی ئەم حەدیسەمان کردووە.

(273) سنن أبي داود (1811).

(274) مسلم: (1336)، رة الموطأ: 1/ 422.

(ئایا پاداشت بە مردوو دەگات کەوا بە زوبان و قسە ببەخشرێت یاخود تەنها نیەت بەسیەتی؟)

جا دەڵێت: ئایا مەرج دادەنرێت لە گەیشتنی پاداشتەکە کەوا بەزوبان ببەخشرێت یاخود لە گەیشتنی تەنها نیەتی بکەرەکە بەسەر کەوا ببەبەخشێت بۆ یەکێکی تر؟

دەڵێت: سوننەت لەیەك حەدیسیشدا بەخشینی پاداشتی بە زوبان و قسەکردن بە مەرج دانەناوە، بەڵکو پێغەمبەرﷺ بکەرەکەی ئازاد کردووە لە چۆنیەتی بەخشینەکە بۆ کەسێکی تر، وەك ڕۆژوو، و حەجکردن، وخێرو چاکەو سەدەقە، ئەمەشی بە بکەرەکە نەفەرمووە: بڵێ پەروەردگارا ئەوە لەجیاتی فلانی کوڕی فلانە، وە خودای پاك و بێگەردیش زانایە بەنیەت و مەبەست و کردەوەی بەندەی خۆی، جا ئەگەر بە قسە ووتی ئەوا دروستە، ئەگەر بەقسەش نەیووت ئەوا بە نیەت و مەبەست بەسە بۆ ئەوەی پێیبگات، خوای گەورەش زاناترە.

جا ئەو ئەگەر کارێکی بۆخۆی کرد پاشان نیەتی هێنا کەوا پاداشتەکەی بۆ کەسێکی دیکە بێت ئینجا تەنها بەهی نیەت نەیدا بەکەسەکە، هەروەك ئەگەر نیەتی وابوو کەوا شتێك ببەخشێت، یان کەسێك ئازاد بکات، یان خێر و چاکەیەك ئەنجام بدات، بەڵام بەهۆی نەهێنانی نیەت کارەکەی نەکرد.

لێرەدا ئەمە ڕوون دەکاتەوە ئەو ئەگەر شوێنێکی دامەزراند بە مەبەستی دروستکردنی مزگەوتێك، یان قوتابخانە، یان ئاودانێك وە هەر شتێك لەم بابەتە، ئەوا دەبێتە وەقف و تەرخانکردن بۆ کارەکە لەگەڵ نیەتەکەی وە پێویستی بە قسەکردن نیە.

هەروەها ئەگەر بەنیەتی زەکات پارەیەکی دا بە هەژارێك ئەوا زەکاتەکەی لەسەری لادەچێت ئەگەرچی بە قسەو ئاخافتنیش نەیووت، هەروەها ئەگەر

لەجیاتی کەسێکی زیندوو یاخود مردوو قەرزێکی دایەوە ئەوا لە ئەستۆی دەکەوێت ئەگەر نەشیووت: ئەوە لەجیاتی فلانە.

جا لەبەر ئەوەی دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ڕێنمایی کردوون بۆ ڕۆژوو وە سەدەقە و حەجکردن بەبێ پێ ووتن.

دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ئەوانی خەبەر نەداوە بۆ ئەم کارە، بەڵکو ئەمە دەرچوونێکە لێی وەڵامدانەوەیە بۆیان، جا ئەمە پرسیاری لێکردووە لەبارەی حەجکردن لەجیاتی مردووەکەی جا پێغەمبەریشﷺ مۆڵەتی پێداوە، وە ئەمەش پرسیاری لێکردووە لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردووەکەی جا ئەویش مۆڵەتی پێداوە، وە ئەمەش پرسیاری لێکردووە لەبارەی سەدەقە و خێر و چاکە جا ئەویش مۆڵەتی پێداوە، قەدەغەی نەکردوون جگە لەوانە.

چ جیاوازیەك هەیە لەنێوان گەیشتنی پاداشتی ڕۆژوو کەوا تەنها نیەت هێنان و نەهێنانە وە لەنێوان گەیشتنی پاداشتی ووتن و باسکردن؟

نهێنی مەسەلەکەش کەوا پاداشتەکە موڵکی بکەرەکەیە، جا ئەگەر پاداشتەکەی بەخشی و پێشکەشی کرد بۆ برا موسڵمانەکەی ئەوا خودای گەورە پێی دەگەیەنێت، جا کێ یە ئەوەی لەوەدا تایبەتی دەکات لە پاداشتی خوێندنەوەی قورئان وە قەدەغەی دەکات لەسەر بەندەیەك کەوا بیگەیەنێت بۆ برا موسڵمانەکەی؟ ئەمە کردەوەی خەڵکانێکە هەتا ئەوانەی کاروکردەوەی خراپ و ناشیرین دەکەن لە گشت سەردەمەکاندا، وە پێداگرتنی ئەو زانایانەی ڕەتی ناکەنەوە.

کە دەڵێت: چی دەڵێت لەبارەی بەخشین بۆ پێغەمبەری خوداﷺ؟

دەڵێن: لە زاناکانی پاشینەکان ئەوەی خۆشی دەوێت، وە لەوانەی خۆشی ناوێت و بە بیدعە سەیری دەکات، سەحابەکان ئەو کارەیان نەکردووە، وە پێغەمبەرﷺ پاداشتی هەموو کارێکی خێری هەیە لە ئوممەتەکەی بێ ئەوەی لە

پاداشتی بکەرەکەی شتێك کەم بکاتەوە، چونکە هەر ئەو بوو ئومەتەکەی نیشاندا لەسەر هەموو کارێکی خێر، وە ڕێنمایی کردن و داوای لێکردوون بۆ ئەم کارە، هەر کەسێ داوای کرد بۆ بەخشینی ئائەمە پاداشتێکی بۆی هەیە وەکو ئەو پاداشتانەی شوێنی دەکەوێت بێ ئەوەی لە پاداشتەکانیان شتێك کەم بێتەوە[٢٧٥]. هەموو بەخشین و ڕێ ی ڕاست و زانستێك لە ڕاستیدا ئومەتەکەی لەسەر دەستی ئەو بەدەستی هاتووە جا وەك پاداشتی ئەو کەسەی شوێنی دەکەوێت بۆ دەبەخشرێت، ئەگەرچی بۆشی نەبەخشێت، خوای گەورەش زاناترە.

ئەگەر وتیان: ئایا ڕوونکردنەوەی بەخشینەکە پێویست دەبێت لەسەری بەوەی کەوا بڵێت: پەروەردگارا ئەگەر ئەو کارەت قەبووڵ کرد وە منت ڕاوەستاو کرد لەسەری ئەوا پاداشتەکەی بدە بە فلان یاخود نا؟

دەڵێت: ئەمە ناوەستێتە سەر ووشە دەربڕین و مەبەست، بەڵکو لەو مەرجەشدا سوودی نیە، چونکە خوای گەورە خۆی ئەو کارە دەکات، ئەگەر مەرجی کرد یاخود مەرجی نەکرد.

ئەگەر وتیان: چ شتێك لە هەمووی باشترە کەوا پێشکەش مردوو بکرێت؟ دەڵێت: باشترینیان ئەوەیە لە هەموو بەسود تر بێت بۆخۆی، جا گەردن ئازاد بوون و سەدەقە باشترە لە ڕۆژوو گرتن لەجیاتی ئەو، وە باشترین سەدەقەش ئەوەیە پێویستیەکی ئەو چارەسەر بکەیت وە بەردەوام و نەبڕاوەش بێت، حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ هەیە لەم بارەیەوە: ((أفضل الصدقة سقي الماء)) ، واتە: ((باشترین سەدەقە ئاودانە یاخود ئاو گێڕە)). لێرەدا مەبەست لەو شوێنەیە کە ئاوی تێدا کەم بێت، و تینوویەتی تێدا زۆر بێت، وە ئەگەر نا ئاودان و ئاو گێران لەسەر رووبار و کانی باشترینە لە پێدانی خۆراك لەکاتی پێویستیدا، هەروەها دوعا و پاڕانەوەو لێخۆشبوون بۆی ئەگەر دوعاکە بە ڕاستگۆیی و دڵسۆزی و ملکەچی بێت ئەمە

(٢٧٥) مسند أحمد: ٢/ ٣٩٧، رة مسلم: (٤٦٧٤).

لەكاتی خوێیدا باشترە لە خێر و چاكە بۆی، وەك نوێژن كردن لەسەر جەنازە و وەستان لەسەر گۆڕەكەی بۆ دوعا كردن.

بەگشتی باشترین شت كە پێشكەش مردوو بكەیت گەردن ئازاد بوون و سەدەقەیە، وە داوای لێخۆشبوون بۆی، و نزا و پاڕانەوە بۆی، و حەجكردن لەجیاتی ئەو.

بەڵام خوێندنەوەی قورئان و پێشكەشكردن بەو بەخۆشی خۆت و بەبێ كرێ، جا ئەمە پاداشتەكەی پێی دەگات هەروەك پاداشتی ڕۆژوو و حەجكردنی پێدەگات.

ئەگەر وتیان: ئەمە لە پێشینەكاندا زانراو نیە وە ناشكرێت لەیەكێكی لەوان بگوازرێتەوە لەگەڵ توندی پێداگیریان لەسەر خێر و چاكەكردن وە پێغەمبەریش ﷺ ڕێنمایی بۆیان نەكردووە، بەڵكو ڕێنمایی كردوون بۆ دوعا و پاڕانەوەو لێخۆشبوون و سەدەقە و حەجكردن و ڕۆژوو گرتن، جا ئەگەر پاداشتی خوێندنەوەی قورئان بگەیشتایە ئەوا ڕێنمایی دەكردت بۆ ئەم كارە و ئەوانیش دەیانكرد.

جا وەڵامەكە: كەوا سەرچاوەی ئەو پرسیارە ئەگەر هاتوو سەلمێنراو بێت بە گەیشتنی پاداشتی حەجكردن و ڕۆژوو و پاڕانەوەو لێخۆشبوون، پێی بڵێ: ئەو تایبەتمەندیە چیە كەوا گەیشتنی پاداشتی خوێندنەوەی قورئان قەدەغە دەكات وە پێویست دەكات پاداشتی ئەو كردەوانە پێی بگات، ئەمە شتێك نیە تەنها جیاوازی دروستكردنە لەنێوان شتە هاوشێوەكان، وە ئەگەر دانپیانەنرێت بە گەیشتنی ئەو شتانە بۆ مردوو جا ئەمە بڕو بیانوو كردن نیە بە سوننەو یەكدەنگی و یاساكانی شەرع؟

* * *

دەربارەی : ئایا ڕۆح دروستکراوێکی کۆنە یاخود نوێ یە؟

جا ئەگەر ڕۆح دروستکراوێکی تازەو نوێیە و ئەمەش لە فەرمانی خودایە، جا چۆن دەبێت فەرمانی خوا دروستکراوێکی نوێ بێت؟ وە بێگومان خوای گەورە ڕایگەیاندووە کەوا لە ئادەمدا لە ڕۆحەکەی فووی پیا کردووە. جا ئەو خستنە سەریە بۆ ئەو ئایا بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا کۆنە یاخود نەخێر؟ وە ئایا ڕاستی ئەو زیادە و خستنە سەرە چی یە؟ ڕاشیگەیاندووە، لەبارەی ئادەم کەوا بە دەستی خۆی دروستی کردووە وە لە ڕۆحەکەیدا فووی پیا کردووە، جا زیادکردنی دەست و ڕۆح بۆی یەك زیادکردنە.

ئەو مەسەلەیە جیهانی تێدا هەڵخلیسکاندووەو بە هەڵەی بردووە، کۆمەڵێکیش لە ئەوەی ئادەمی تێدا گومڕا کردووە، وەخوای گەورە شوێنکەوتووانی پێغەمبەرەکەی تێدا هیدایەت داوە بۆ دڵنیاییەکی ئاشکرا و ڕاستیەکی دڵڕفێن. هەموو پێغەمبەران- سەلامی خوایان لێبێت- یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆح نوێکارە خوڵقاوە دروستکراوە پەروەردە کراوە (ڕێکخراوە) یاخود ئامادەکراوە، ئەمە بە ناچاری دڵنیاو ناسراوە لە ئاینی پێغەمبەران- صەلات و سەلامی خوایان لێبێت- هەروەك لە ئاینی ئەوانیشدا بە ناچاری ناسراوە دڵنیان کەوا جیهان نوێکارە، وە گەڕاندنەوەی لاشەکانیش ڕاستیە، بێگومان خوای گەورە تاك و تەنها و خوڵقێنەرە وە ئەوەی بوونی هەیە دروستکراوی ئەوە، وە سەردەمی سەحابە و شوێنکەوتووان و شوێن کەوتەی شوێنکەوتووان بەسەر چوو نەما، ئەوان لە سەدەیەکی باش بوون لەسەر ئەوەی بەبێ جیاوازی نێوانیان لە ڕووداوەکانیاندا، دروستکراوێکە هەتا بە هەڵکەوتووی دەرکەوت ئەو کەسەی تێگەیشتنەکەی کورتیهێنا لە قورئان و سوننەدا، جا وای دەربری کەوا ڕۆح کۆنە دروستکراو نیە، بیانووی هێنایەوە کەوا ئەو لە فەرمانی خوایە وە فەرمانی ئەویش دروستکراو نیە، بەوەی خوای گەورە بۆی زیاد کردووە

داویەتە پاڵ ئەو هەروەك زانست و قورئان و توانا و بینین و بیستن و دەستی خۆی بۆی زیادە کردووە، وە هەندێکیشیان هەڵوەستە دەکەن دەڵێن: نالێین دروستکراوە وە ناشڵێین دروستکراو نیە.

لەم بارەیەوە حافظ أصفهانی پرسیاری لە ئەبو عبدالله کوڕی مندە کرد ووتی: پرسیارکەرێك پرسیاری لێکردم لەبارەی ڕۆح کەوا خودای گەورە بالاَّ و ڕاستێتی گیانلەبەر و لاشەکانیانی لێ پێك هێناوە. وە هەندێك لە قەومەکان باس لە ڕۆح دەکەن و دەڵێن کەوا ڕۆح دروستکراو نیە، هەندێکی دیکە تایبەتی دەکەن لەوەی ڕۆحە پیرۆزەکانن کەوا ئەو لە زاتی خودایە، ووتی: من ئاماژە بەوە دەکەم جیاوازی قسەو گوفتارەکان ئەوانەی پێشینەکانیان، دەبینم لەنێوانیاندا جیاوازی لە ووتەکانیاندا لە قورئان و فەرموودەدا، ووتەکانی سەحابە و شوێنکەوتووان و زانایان، پاش ئەمە باسی ڕووەکانی ڕۆح دەکەم لە قورئان و فەرموودەدا، وە هەڵەی قسەکەر کە بەبێ زانیاری لەبارەی ڕۆح وتوویەتی ڕوون دەکەمەوە، کەوا قسەکانیان هاوشێوەو ڕێکەوتی قسەی جەهمی و هاوەڵەکانیەتی: جا بۆیە دەڵێن: خۆشی و سەرکەوتن لەلای خواوەیە: کەوا خەڵکی جیاواز و ناکۆکن لەبارەی زانست و زانیاری ڕۆح وە شوێنەکەی لەناو دڵ و دەرووندایە.

هەندێکیان دەڵێن: ڕۆحەکان هەمووی دروستکراون، ئەمەش مەزهەبی ئەهلی جەماعەت و فەرموودەن، وە بیانوو دەهێننەوە بە فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((الأرواح جنود مجنّدة، فما تعارف منها أئتلف، وما تناكر منها أختلف)) [٢٧٦]. واتە: ((ڕۆحەکان وەکو سەرباز وان هەرکاتێك ڕۆحی ئیماندار گەیشتە یەك یەکتر دەگرن وە هەرکاتێك ڕقی لێ بوودوە لێ ی لادەدات)). وە سەربازی بە زۆر سەربازکراو شتێك نیە تەنها دروستکراوە.

([٢٧٦]) مسلم: (٢٦٣٨).

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لە ژێر فەرمانی خودان، خوای گەورە ڕاستیەکەی شاردۆتەوە و زانستەکەشی لەبارەی دروستکردنی، لەم بارەیەوەش بیانوو بەم فەرموودەی خوای گەورە دەهێننەوە:﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسراء: ٨٥)[٢٧٧]. واتە: ((بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (نازانم چیەو چۆنە)).

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان نوورێکە لە نوورەکانی خوای گەورە و ژیانێکە لە ژیانی ئەوە، و بیانوو دەهێننەوە بەم فەرموودەیەی پێغەمبەر (د.خ): ((إن اللهّ خلق خلقه في ظلمة، وألقى عليهم من نورة)) [٢٧٨]، واتە: ((خوای گەورە بوونەوەرەکانی لە تاریکایی دروست کردووە، وە دای پێیان بە نووری خۆی)).

پاشان باسی جیاوازی دەکات لەبارەی ڕۆحەکان ئایا دەمرێت یاخود نا؟ ئایا لەبەرزەخدا لەگەڵ جەستەکانیان ئازار دەدرێت و لەکاتی جێگیری و وەستانیدا لە دوای مردن؟ ئایا ئەو دڵ و دەروونە یاخود شتێکی دیکەیە؟

محمد کوری نصر المروزی لە کتێبەکەیدا دەڵێت: پۆلێك لە زندیقەکان[٢٧٩] وە پۆلێك لە ڕافزەکان لەبارەی ڕۆحی ئادەم لێکدانەوە دەکەن هەروەك دیانەکان لەبارەی ڕۆحی عیسا لێکدانەوەیان کردووە، وە قەومێکی دیکە لێکدانەوەیان نەکرد لەوەی کەوا ڕۆح لەزاتی خودا جیا بۆتەوە، جا بۆ ئیماندارەوە گۆڕاوە، چونکە عیسی لەلای دیانەکان ڕۆحێکە لە خواوەیە بۆ مەریەم گۆڕاوە لەلای ئەواتن ڕۆح دروستکراو نیە.

پۆلێك لە زندیقەکان و پۆلێك لە ڕافزەکان دەڵێن: کەوا ڕۆحی ئادەم وەك ئەو وایە و دروستکراو نیە، وە فەرموودەی خوای گەورەیان ڕاڤە کردووە: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ

---

(٢٧٧) سەیری: تەفسیر قرطبي: ١٠/ ٣٢٤ بکە.

(٢٧٨) مسند أحمد: ٢/ ١٧٦، وە مجمع الزوائد: ٧/ ١٩٣.

(٢٧٩) زندیق: ئەوەیە باوەڕی بە بەردەوامی جیهان هەیە لەڕێگا و مەزهەبی زەردەشتیەکان.

مِن رُّوحِي﴾ (الحجر: ٢٩)، واته (لەو ڕۆحە تایبەتیەی کە من (بەدیهێنەری ئـەوم)، پێمبەخشی))، وە فـەرموودەی خـوای گـەورە: ﴿ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيـهِ مِـن رُّوحِـهِ﴾ (السجدة: ٩)، واته: ((پاشان ئادەمیزادی بە ڕێـك و پێكـی ڕیكخـست، لـه ڕۆح و گیانێك کە خۆی خاوەنیە فووی پێداکرد)) جا وتیان کەوا ڕۆحی ئـادەم دروسـتکراو نیە هەروەك ئەوەی تەفسیری کردووە دەڵێت: کە نوورێك لە خواوە بێت دروسـتکراو نیە. ووتیان: پاشان لەدوای ئادەم بووە وەسیەتی دوای خۆی، پاشان ئەو لە هـەموو پێغەمبەرێك و سەرپەرشتیارێکەوە گۆڕا تـا گەیـشتە علـی پاشـان بـۆ حەسـەن و حوسێن، پاشان لە هەر سەرپەرشتیارێك و پێشەوایەك تێیدا ئیمامەکە فێـر بکـات پێش هەموو شتێك وە پێویست ناکات لەکەس فێر بێت.

جیاوازی و ناکۆکی لەنێوان موسڵمانان نیە کە ڕۆحەکان لە ئادەم و نـەوەکانی و عیـسا و ئەوانەی لە هەر نەوەیەکی ئـادەمن هـەمووی دروسـتکراوە بـۆ خـودای گەورە کەوا دروستی کردووە و دایەزرانـدووەو پێکـی هێنـاوەو دایهێنـاوە، پاشـان زیـادەی کـردووە، بـۆ خـودی خـۆی هـەروەك هـەموو گیانلەبـەرێکی بـۆ خـۆی زیادەکردووە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِـي السَّمَاوَاتِ وَمَـا فِـي الأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثيـة: ١٣)، واته: ((هەرچی لە ئاسمانەکان زەویدا هەیە بـۆ ئەوەی رام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێنـاوە، هەموویـشی تێکـڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە)).

شێخی ئیـسلام ئیبن تیمیە دەڵێت: ڕۆحی ئادەمیەکان دروسـتکراوە داهێنـراوە بە یەکدەنگی و ڕێککەوتنی پێشینەی ئومـەت و پێـشەواکانی وە هـەموو ئـەهلی سوننە، وە یەکدەنگی زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی ڕۆح دروستکراوە جگە لەیـەکێك لە پێشەواکانی موسڵمانان نەبێت وەك محمد کوڕی نصر المروزی پێشەوای بەناوبانگ کەوا ئەو خەڵکی سەردەمی خۆی فێرکرد بە یەکدەنگی و جیاوازی، هـەروەها ئـەبو محمد کوڕی قتیبە لە ((کتاب اللفظ)) دەڵێت: کاتێـك قـسە دەکـات لـەبارەی ڕۆح

دەڵێت: رۆحە پاکەکان، ووتی: خەڵکی یەکدەنگن لەسەر ئەوەی خوای گەورە دروستکەری رۆحە.

ئەبو ئیسحاق بن شاقلا لە وەڵامدانەوەی لەبارەی ئەو مەسەلەیەدا ووتی: لەبارەی رۆح پرسیار کرا ئایا رۆح دروستکراوە یاخود دروستکراو نیە؟ ووتی: ئەوە گومانی تێدانیە ئەوەی بۆ راستی سەرکەوێت کەوا رۆح لە شتە دروستکراوەکانە. لەو مەسەلەیەدا کۆمەڵێکی زۆر لە زانایان و گەورەکان قسەیان تێدا کردووە و وەڵامی ئەو کەسانەیان داوەتەوە لەسەر ئەوەی کە پێداگیری دەکات لەوەی رۆح دروستکراو نیە. وە پاشان جەهمی بانگەوازی فەرمانێك دەکات جا دەڵێت: من ئایەتێکم لە کتێبی خوا کە (قورئانە) دۆزیووەتەوە کەوا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە قورئان دروستکراوە، خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ (النساء: ١٧١)، واتە: (بەراستی مەسیح، عیسای کوری مەریەم جگە لەوەی فرستادەی خوایە (شتێکی تر نەبووە)، لەدایك بوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە کە لە مەریەمدا (بەرجەستەبووە)، عیسا رۆح و گیانێکی (تایبەتە) لەلایەن خواوە بەخشراوە)). عیساش مەخلوقە، پێمان ووت: خودای گەورە فەهم و تێگەیشتنی قورئانی لێ قەدەغە کردووی، کەوا عیسا ووشە و ئاخافتنی بەسەر دا تێدەپەرێت، چونکە ئێمە ناومان لێی ناوە لەدایك بوو وە منداڵ و گەنج و هەرزەکار، دەخوات و دەخواتەوە و ئەو فەرمانی پێکراوە بە فەرمان بە چاکە و نەهی کردن لە خراپە. پاشان ئەو لە نەوەی نوح و لە نەوەی ئیبراهیمە. جا حەلال نیە بۆ ئێمە ئەوەی لە قورئاندا دەیڵێین وە لە بارەی عیساشەوە نەیڵێین، ئایا گوێتان لە فەرموودەکانی خوایە دەفەرمووێت: کە لە قورئاندا چی لەبارەی عیسا ﷺ ووتراوە؟ بەڵام ماناکە لە فەرموودەی خودای گەورە: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ (النساء: ١٧١)، جا لەدایك بوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە کە لە

مەریەمدا (بەرجەستە بووە) پێی فـەرموو: ببـە، جـا عیـسا ﷺ بـوو، وە دیـان وجەهمیەکان درۆیان بەسەر خوادا کردووە لەبارەی عیسادا، وە ئەمەش جەهمیەکان ووتیان:

ڕۆحی خوا وە لەدایك بوونەکەی عیسا ﷺ ئەمـەش ئـەوە دەگەیـەنێت کـە لەدایك بوونەکەی دروستکراوە، وە دیانـەکان دەڵـێن: عیـسا ڕۆحـی خوایـە و لـە ڕۆحەکەشی لە خودی خۆیەتی، هەروەك خوای گەورە دەفەرموویێت ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثية: ١٣)، واتـە: ((هەرچـی لـە ئاسمانەکان و زەویداهەیە بۆ ئێوەی ڕام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێـوە فەراهـەمی هێناوە، هەموویشی تێکڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە))، دەڵێـت: لـە فـەرمانی ئەو دایە، تەفسیری ڕۆحی خوا لە ڕاستیدا ماناکەی: بـە بەخشـشی خـوا دروسـتی کردووە هەروەك دەڵێـت: بەنـدەی خـوا و ئاسمـانی خـوا وە زەوی خـوا، بێگومـان ئاشکرای کردووە بەوەی کەوا ڕۆحی مەسیح دروستکراوە، وەك هـەموو ڕۆحـەکان، وە خوای گەورە ئەو ڕۆحەی زیادەکردووەو خستوویەتیە سەری کـەوا بـۆ مەریـەمی ناردووە، وە ئەمەش بەندەو پێغەمبەرەکەیەتی، بەڵگەش نیە لەسـەر ئـەوەی کـەوا کۆنە و دروستکراو نیە، خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا * قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا * قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ (مـريم: ١٧- ١٩)، واتـە: ((ئێمـەش جـوبرەئیلی فریشتەمان نارد بۆ لای وەکو بەشەرێکی تەواو (خۆی خستە بەر چاوی)* مەریـەم ووتی: بەڕاستی من پەنا دەگرم بە خوای میهرەبان لەتۆ ئەگەر کەسێکی بەتـەقواو لـەخواترس بیـت* جوبرەئیـل ووتـی: (مەترسـە) دڵنیابـە مـن تـەنها نێـردراوی پەروەردگاری تۆم، تا منداڵێکی خاوێنت پـێ ببەخـشم)). جـا ئـەو ڕۆحـە ڕۆحـی خودایە، وە ئەویش بەندەو پێغەمبەرەکەیەتی.

***

(لەبارەی سەلماندنی دروستکردنی ڕۆح)

ئەوەی بەڵگە دەدات لەسەر دروستکردنی چەند ڕوویەکە:

ڕووی یەکەم: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿اللّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾(الرعد: ١٦)، واتە: ((خوا بەدیهێنەر و دروستکاری هەموو شتێکە))، جا ئەم ووشە و دەربڕینە گشتی یە تێیدا تایبەتمەند نەکراوە بەهیچ ڕوویەك، وە لەمەشدا سیفەتەکانی ناچێتە ناویەوە، لەبەر ئەوەی لەناوەڕۆك و مەبەستی دیار و ئاشکرایە بەناوی خۆیەتی، جا خوای پەروەردگار هەر خۆی خودایەکی وەسفکراوە بە هەموو سیفەتە تەواوەکان، جا زانست و توانا و ژیان و ویست وبیستن و بینینی وە هەرهەموو سیفەتەکانی لەناو ناوە جوان و پیرۆزەکانی دیار و ئاشکران، نەك لەناو شتە دروستکراوەکان، هەروەك زاتی خۆی نەچۆتە ناویەوە، جا هەر خۆی ستایشکراوە بەزاتی پیرۆزی سیفەتە دروستکارەکەی وە ئەوەی دیکە هەمووی دروستکراوە.

بەڵکو زانراویشە کەوا ڕۆح ئەو خودایەنیە وە سیفەتێکیش نیە لە سیفەتەکانی، و بەڵکو ڕۆح بریتی یە لە دروستکراوێك لە دروستکراوەکانی، جا ڕووداوی دروستکردنەکەشی هەروەك ڕووداوی دروستکردنی فریشتەکان و جنۆکە و ئادەمیزادە.

ڕووی دووەم: فەرموودەی خودای گەورەیە بۆ زەکەریا: ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ (مريم: ٩)، واتە: ((بەڕاستی پێش تریش تۆم دروست کردووە، وەنەبێت شتێك بوو بێت (نە ناوت هەبووە نە بوون)...)) ئەو لێدوانە بۆ ڕۆح و جەستەکەیەتی نەك تەنها بۆ جستەکەی، لەبەر ئەوەی جەستە بەتەنیا نەتێدەگات وە نە قسە دەکات و نە ئەقڵی بەشتێکدا دەشکێت، لەڕاستیدا ئەوەی کەوا تێدەگات و ئەقڵی دەبێت و قسە دەکات ڕۆحەکەیە.

ڕووی سێیەم: خوای گـەورە دەفـەرموویێت: ﴿وَاللَّـهُ خَلَقَكُـمْ وَمَـا تَعْمَلُـونَ﴾ (الصافات: ٩٦)، واتە: ((لەکاتێکدا خوا بەدیهێنەری ئێوەش و ئـەم بتانەشـە کـە دروستتان کردوون (نەشیانتوانی بەرگری لە خۆیان بکەن!!))).

ڕووی چوارەم: خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَـوَّرْنَاكُمْ ثُـمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ﴾ (الأعراف: ١١)، واتە: ((سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمـە (باوەگـەورەی) ئێوەمـان دروسـت کـردو نـەخش و نیگـاری ڕواڵـەت و ڕوخسـاری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سـوژدەی ڕێز بە فەرمانی خـوا))). هەواڵەکـەش لـە ڕاسـتیدا ڕۆحـەکانمان و جەسـتەکانمان وەریدەگرێت هەروەك گـەل و ڕای گـشتی وا دەڵێـت. وە لەوانەیـە و دەشـێت ئـەم ڕووداوانە لەسەر ڕۆحەکان بێت پێش دروستکردنی جەستەکان.

ڕووی پێنجەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی خودای پەروەردگار: خـودای ئێمـە و خـودای بـاب و بـاپیری یەکەمینمانـە وە خـودای هـەموو شـتێکە، ئـەو خوایەتیەش گـشتگیرو تـەواوە بـۆ ڕۆحـەکانمان، جـا ڕۆحـەکانیش پـەروەردەکراو و موڵکی ئەوە هەروەك جەسـتەکان وان، وە هـەر پـەروەردەکراوێکی خاوەنـدار ئـەوا دروستکراویشە.

ڕووی شەشەم: یەکەم سوورەت لە قورئان ((الفاتحە)) یە دەیسەلمێنێ کەوا ڕۆحەکان لە چەند ڕوویەکەوە دروستکراون:

یەکەم: خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿الْحَمْدُ للّهِ رَبِّ الْعَـالَمِينَ﴾ (الفاتحـە: ٢)، واتـە: ((سوپاس ستایش هەر شایستەی خوایە و بۆ خوایـە، کـە خـاوەن و پـەروەردگاری هـەموو جیهانیـان و هـەموو بوونـەوەرە)). ڕۆحـەکان لـە کـۆی بوونـەوەر ئـەو خاوەندیەتی.

دووەم: خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (الفاتحە: ٥)، واتـە: ((خوایە: تەنها هەر تـۆ دەپەرسـتین و هـەر لـەتۆش داوای یارمـەتی و پـشتیوانی

دەکەین (لەکاروباری دین و دونیاماندا، بەتایبەت لەو کاروبارانـەدا بـەتۆ نـەبێت، بەکەسی تر لەبەندەکانت ناکرێت))). جا ڕۆحەکان بەنـدەن و هەولـەویش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکات وە ئەگەر دروسـتکراویش نـەبێت ئـەوا بەندایـەتی دەکردو داوای یارمەتی و پشتیوانیشی لێدەکرد.

سێیەم: بەڕاستی ڕۆح فەقیر و هەژارە بۆ ڕێنمویی بەدیهێنەرەکەی داوای لێدەکات کەوا ڕێنمویی بکات بۆ ئەم ڕێبازی ڕاست و دروستەکەی کە ئیسلامە.

چوارەم: بەخشندەو بە نیعمەتە لەسەری و بەزەیی پێکراوە، وە هەندێ جاریش بە ڕق و کینەیە لەسەری و گومڕا و سەرگەردان دەبێت، ئەمەش کاری پەروەردەکراوو خاوەندارە، نەك کاروباری شتێکی کۆنی دروستنەکراو.

ڕووی حەوتەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە ئادەمیزاد بە کۆی گشتی بەندەن، وە بەندایەتیەکەشی تەنها لەسەر لاشەکەی ڕووی نەداوە بەبێ ڕۆحەکەی، بەڵکو بەندایەتیەکەی لە بنچینەدا ڕۆحەکەیەتی و بەندایەتی لاشەکەشی شوێنی ئەو کەوتووە هەروەك لە یاساکاندا شوێنی کەوتووە. هەر ڕۆحیشە لاشەکە دەجوڵێنێ و بەکاری دەهێنێت، ئەویش شوێنی ڕۆح دەکەوێت لە بەندایەتی کردن.

ڕووی هەشتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ (الإنسان: ١)، واتە: ((بەڕاستی ماوەیەکی زۆر لە ڕۆژگار بەسەر ئادەمیزادا هات کە شتێکی وانەبوو ناوببرێت))، جا ئەگەر ڕۆحەکەی کۆنیش بێت ئەوا ئادەمیزاد هیچ شتێکی وا نەبوو باسی بکرێت، جا دەکرێت ئادەمیزاد بە ڕۆحەکەی بێت نەك تەنها بە لاشەکەی هەروەك دەڵێن:

یاخادم الجسم کم تشقى بخدمته ❊ فأنت بالروح لا بالجسم إنسان

ڕووی نۆیەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی خودای پەروەردگار هەر هەبووە، هیچ شتێکی دیکە بوونی نەبووە هەروەك لە سەحیحی بوخاریدا جێگیر

كراوه له حه‌دیسێکی عمران کوڕی حصین کەوا ئەهلی یەمەن ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، هاتووینە خزمەتت بۆئەوەی لە ئایین شارەزامان بکەیت و تێمانبگەیەنیت، لە یەکەم فەرماندا لەو بارەیەوە پرسیارت لێدەکەین. جا فەرمووی: ((كان الله ولم يكن شيء غيره، وكان عرضه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء)) [٢٨٠]، واته: ((خوای گەورە هەر بووە و هیچ شتێك جگە لەو بوونی نەبووە، عەرشەکەی لەسەر ئاو بووە، وە لە قورئانی پیرۆزدا هەموو شتێکی نووسیوە))، جا لەگەڵ خودا هیچ ڕۆح و دڵ و دەروونێکی کۆن یەکسانی بوونی و لێهاتوویی ئەو نیە، خودای مەزن و دلۆڤان لەسەر ئەمەدا بەرز و گەورەیە، بەڵکو ئەو یەکەمە و تەنهایە کەس بەشداری لە یەکەمینی ناکات جگە لە زاتی خۆی نەبێت.

ڕووی دەیەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر دروستکردنی فریشتەکان ئەوانە ڕۆحێکن پێویستیان بە لاشەکان نیە ڕێکی بخەن و کارەکانی پێ ئەنجام بدەن، ئەوانە پێش دروستکردنی ئادەمیزاد و ڕۆحەکەی دروستکراون، ئەگەر ئەوەی کەوا ڕۆح بە قسە دێنێت لە جەستەی ئادەم بە نەفخەکەی دروستکراوە، جا چۆن دەبێت ڕۆحی نوێ بە نەفخەیەکی کۆن ببێت؟ جا فووەکە هۆکاری بەدەستهێنانی ڕۆحەکەیە و بۆی ڕوودەدات، هەروەك جووتبوون و پەڕین هۆکاری پێکهێنانی لاشەکەیەتی، وە خۆراکیش هۆکاری گەشە سەندنەکەیەتی، جا تۆخمی ڕۆح لە فووی خاوەنەکەیە، وە تۆخمی لاشەکەش لە تێکردنی ئاوە لە زێ (ڕەحم) دا، جا ئەو تۆخمە ئاسمانیە، ئەو تۆخمەش خاکیە وە لە خەڵکیەوەیە هەرکەسێك تۆخمی ئاسمانی بەسەریدا سەرکەوت ئەوا ڕۆحەکەی بەرز و پیرۆز دەبێت هاوشانی فریشتەکان دەبێت، لەوانەش هەرکەسێك تۆخمی زەوی بەسەریدا سەرکەوت ئەوا ڕۆحەکەی نزم و خاکیە و

---

(٢٨٠) فتح الباري: ٦/ ٢٨٦.

ڕیسوایە و دەبێتە هاوشانی ڕۆحە نزمەکان. جا خاوەن دەسەڵات باوکە بۆ ڕۆحەکەی وە خۆڵیش باوکە بۆ لاشە و جەستەکەی.

ڕووی یازدەهەم: حەدیسێکی ئەبی هوریرە کەوا لە سەحیحی بوخاری دا هاتووە و لە پێغەمبەرﷺ وەرگیراوە دەفەرموویێت: ((الأرواح جنود مجنّدة فما تعارف منها أتلف وماتناكر منها اختلف)) [٢٨١]سەربازی دەستبەسەر و زۆرە ملێش شتێك نیە تەنها دروستکراو نەبێت، ئەو حەدیسە ئەبو هوریرە و عائیشەی دایکی ئیمانداران و سەلمانی فارسی و عبدالله ی کوڕی عەباس و عبدالله ی کوڕی مسعود، وعبدالله ی کوڕی عەمرو علی کوڕی ئەبی تالیب و عەمرو کوڕی عەبسە- ڕەزای خوا لە هەموویان بێت- لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەتیان کردووە.

ڕووی دوازدەهەم: ڕۆح وەسف دەکرێت بە مردن و دەستبەسەر داگرتن و بەند کردن و ڕەوانە کردن، وە ئەمەش کرداری دروستکراوێکی تازەی پەروەردەکراوە، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (الزمر: ٤٢)، واتە: ((هەر خوا کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو کەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەوکەسەش کە ڕۆژی تەواو نەبوویێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو بەڕاستی ئالەو دیاردانەدا چەندەها بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە بۆ کەسانێك کە تێفکرن و بیربکەنەوە)). نەفسیش ئالێرەدا بە تەواوی ڕۆحەکانن.

لەهەردوو سەحیحەکەدا لە حەدیسێکی عبدالله ی کوڕی قەتادەی ئەنساری هاتووە، ئەویش لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە، ووتی: لەسەفەردا شەوێك لەگەڵ

[٢٨١] مسلم: (٢٦٣٨)، پێشتر ئەو حەدیسە باسکراوە.

پێغەمبەرﷺ هات و چۆمان دەکرد، ووتمان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئەگەر لەگەڵماندا کەیف و خۆشی بکەیت، فەرمووی: ((إني أخاف أن تناموا فمن يوقظ للصلاة))، واتە: ((من لەوە دەترسم ئەگەر نووستن کێ بۆ نوێژ هەڵتاندەستێنێتەوە؟)) بیلال ووتی: من ئەی پێغەمبەری خوا، ئینجا لەلای قەومەکەی دانیشت، پاڵیان دایەوە، و بیلالیش پشتی دا بە ووشترەکەیدا و چاوەکانی خەو بەسەریدا زاڵبوو، جا کاتێك پێغەمبەرﷺ لە خەو هەڵسا بینی ڕۆژ دەرکەوتووە، جا فەرمووی: ئەی بیلال، کوا ئەوەی بە ئێمەت ووت؟ بیلال ووتی: سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ڕەوانە کردووە هیچ کاتێك بەم جۆرە خەو بەسەرمدا زاڵ نەبووە، ئینجا پێغەمبەر (د.خ) فەرمووی: ((إن الله قبض أرواحكم حين شاء، وردها حين شاء)) [٢٨٢]، واتە: ((بەڕاستی خوای گەورە هەرکاتێك بیەوێت ڕۆحەکانتان دەکێشێت، وە دەینێرێتەوە هەر کاتێك بیەوێت)).

جا ئەو ڕۆحەی دەستی بەسەر داگیراوە ئەو دەروونەیە کەوا خوای گەورە دەیمرێنێت لەکاتی مردنیدا وە لەکاتی خەوتنیدا کەوا فریشتەی گیانکێشان دەیمرێنێت، هەر ئەویشە کەوا پێغەمبەرەکانی خودای میهرەبان دەمرێنێت وە هەر ئەویشە لەلای خاوەنەکەی دادەنیشێت و ڕۆحەکەی بەبێ وویستی خاوەنەکەی لەلاشەکەی دەهێنێتە دەرەوە، وبە کفنێك لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخ کفتی دەکات و بەرزی دەکاتەوە بۆ ئاسمان، جا فریشتەکان سەڵاواتی لەسەر لێ دەدەن یاخود نەفرینی دەکەن، لەنێوان زاتی پیرۆزی دەستەکانی خوا ڕادەوەستێ و فەرمانی بەسەر دا دەدات، پاشان دەگەڕێتەوە بۆ زەوی دەچێتەوە ناو گۆڕ ئینجا پرسیاری لێدەکرێت و تاقیدەکرێتەوە جا سزا دەدرێت و یاخود نیعمەت و خۆشی بۆ دێت، وە هەر ئەویشە دەچێتە ناو سکی باڵندە سەوزەکان لە بەهەشتدا دەخواتەوە، و هەر ئەویشە بە بەیانیان و ئێواران ئاگری پێ نیشاندەدرێت، هەر ڕۆحیشە

([٢٨٢]) فتح الباري: ٢/ ٦٦.

ئیماندار دەبێت و کافریش دەبێت و گوێڕایەڵ و ملکەچ دەبێت وە یاخی و گومڕاش دەبێت، و هەر ئەویشە نیشانەی خراپەکاریە، لۆمە و سەرزەنشکارە، هەر ئەویشە ژێر و ئارامە بۆ خودای خۆی لە ژێر فەرمان و یادکردنەوەیدا، هەر ئەویشە سزا دەدرێت و خۆشی دەبینێت و شاد و دڵخۆش دەبێت و ماندوو و دڵتەنگ دەبێت و بەند دەکرێت و ڕەوانەش دەکرێتەوە. هەر ئەویشە ساغ و نەخۆش و لەزەت دەبینێت و ئازار دەکێشێت و دەترسێت و خەمبار دەبێت، هیچ شتێکی وانیە تەنها دروستکراوێکی داهێنەرە، وە سیفەتی دامەزراوەیەکی بەدیهێنەرە و لەژێر فەرمانی دروستکارو بەدیهێنەرەکەی کەوا زاتی پاکی خودای گەورەیە کارەکان ڕادەپەڕێنێت.

لەکاتی خەوتندا پێغەمبەرﷺ دەیفەرموو: ((اللهم أنت خلقت نفسي وأنت توفاها، لك مماتها ومحياها، فإن أمسكتها فارحمها، وإن أرسلتها فاحفظها بما تحفظ عبادك الصالحين)) [٢٨٣]، واتە: ((پەروەردگارا دڵ و دەروونی منت دروستکردووە و هەر تۆش دەیمرێنێت، مردن و ژیانی بۆ تۆیە، جا ئەگەر گرتت و دەستبەسەرت کرد ئەوا ڕەحمی پێبکە، وە ئەگەر ناردتەوە ئەوا بیپارێزە بەوەی بەندە چاکەکانت پێ دەپارێزیت)). هەر خودای گەورەیە دروستکاری ڕۆح و دەروونەکانە هەروەك دروستکاری لاشەکانە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ (الحديد: ٢٢)، واتە: ((هیچ بەڵاو ڕووداوێك لە زەویدا، بۆتان پێش نەهاتووە کە لە- لوح المحفوظ- دا تۆمارمان نەکردبێت پێش ئەوەی ڕووداوەکە پێش بێت، ئەو کارەش بۆ خوا زۆر ئاسانە)).

زانراویشە ڕۆح ئەگەر کۆن و دروستکراو نەبووایە ئەوا بەخۆی دەوڵەمەند دەبوو بە بوونی و سیفەتەکان و تەواویەکانی، وە ئەمەش ناڕەواترین ناڕەوایە،

([٢٨٣]) مسلم: (٢٧١٢).

چونکە هەژاری بۆ خوای گەورەو پەروەردگاری لە بوونی وە تەواوی و چاکیەتی ئەوا لە پێداویستیەکانی خودی خۆیەتی وە پاکانە بۆ کراویش نیە بە کەم و کوڕی و ناتەواوی، جا خودای گەورە دەوڵەمەندە بە خودی خۆی، وە ئەویش فەقیر و هەژارە پێویستی پێیەتی، خوای گەورەش بەشداری پێناکات و پێویستیشی بە بەشداری ئەو نیە، هەروەك بەشداری پێنەکردووە لە خوایەتی و دەسەڵاتی تەواو و پیرۆزیدا، جا شایەدی دروستکردن و ڕوودان لەسەر ڕۆحەکان وەك شایەدی یە لەسەر لاشەکان.

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنتُمُ الْفُقَرَاء إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ (فاطر: ١٥)، واتە: ((ئەی خەڵکینە ئێوە هەژارو نەدارن و هەمیشە موحتاجی خوان، (لە هەموو کات و شوێنێکدا و بۆ هەموو شتێك) هەر تەنها خوایە کە بێ نیازە و شایانی سوپاسە))، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ* وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ* وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ﴾ (الواقعة: ٨٣- ٨٥)، واتە: ((باشە" ئێوە بۆچی بیر ناکەنەوە، ڕۆژێك دێت کە: ڕۆحتان دەکاتە گەرووتان* ئێوەش بەدەوری ئەو کەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشادەکەن و سەرنج دەدەن* لەکاتێکدا کە ئێمە لە ئێوە نزیکترین لێی، بەڵام ئێوە نامانبینن)). ئەم قسەکردن و ووتارە فەقیری و هەژاری ڕۆح و لاشەکان پیشان دەدات و ئەمەش تەنها بۆ لاشەکان نیە، وە ئەم دەوڵەمەندی و دەسەڵاتە تەواوەش تەنها بۆ خودایە جگە لەو کەس بەشداری تێدا ناکات.

هەموو ئەوانەی باسکران لەو وەڵامدانەوەیە لە حوکمەکانی ڕۆح و کاروبارەکانی و جێگیربوونی لە دوای مردن، جا ئەوە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆح دروستکراوە پەروەردەکراوە ئامادەکراوە کەوا کۆن نیە.

(لەبارەی ماناو مەبەستەکانی ڕۆح لە قورئاندا)

بەڵام ئەو کۆمەڵەیەی کەوا بیانوو دەهێنێتەوە، یاخود ئەوانە دەهێننەوە کە پەیڕەو و هاوشێوەی قورئانە، و وازهێنان لە قایمی و پتەویەکەی، ئەمەش کرداری هەموو گومرایی و بیدعەکارانە.

پتەوی قورئان لە یەکەمینی تا کۆتاییەکەی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا خودای مەزن و دلۆڤان دروستکاری ڕۆحەکانە و بەدیهێنەریشیانە.

هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسراء: ٨٥)، واتە: ((بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (من نازانم چیە و چۆنە))). ئەوەی دیار و ئاشکرایە ئالێرەدا هەرگیز مەبەستی بە فەرمانی داخوازی نیە کەوا ئەو یەکێکە لە جۆرەکانی قسەکردن، بەڵکو مەبەستەکە: کەوا ڕۆح قسە و گوفتارەکەیەتی کەوا فەرمانی پێدەکات، و لەڕاستیدا مەبەست بە فەرمانی کردەن لێرەدا: نوێنەر یاخود پێسپێردراوە و ئەوەش عورف و نەریتێکە بەکارهاتووە لە زمانی عەرەبیدا، وە لە قورئانیشدا لەو بابەتەدا زۆر هەیە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَتَى أَمْرُ اللّهِ﴾ (النحل: ١)، واتە: ((فەرمانی خوا بەڕێوەیە و وا گەیشت)) واتە: نوێنەرەکەی کەوا قەزا و قەدەرەکەیەتی، وپێی دەفەرمووێت: ببە، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ مِن شَيْءٍ لِّمَّا جَاء أَمْرُ رَبِّكَ﴾(هود: ١٠١)، واتە: ((ئەوسا ئەو پەرستراوانەیان کە لەجیاتی خوا هاواریان لێ دەکرد، فریای هیچ شتێکیان نەکەوتن کاتێك فەرمانی پەروەردگاری تۆ هات))، بەمانای: نوێنەرەکەی کەوا فەرمانی بە لەناوچوونیان، و هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلاَّ كَلَمْحِ الْبَصَرِ﴾(النحل: ٧٧)، واتە: ((بەرپابوونی قیامەت پێش نایەت وەك چاوتروکاندنێك یان کەمتر لەوەش)).

هەروەها دروستبوونیش بەکاردێت بە مانای: دروستکراو، هەروەك خوای گەورە بۆ بەهەشت بەکاری دەهێنێت: تۆ ڕەحمەت و بەزەیی منیت[٢٨٤] وە ئەمەش بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی کۆنە و دروستکراو نیە، بەهەر ڕوویەکەوە، و هەندێك لە پێشینەکان لە تەفسیر و لێکدانەوەکەیدا دەڵێت: بە فەرمانی خوا لە لاشە دروستکراوەکان ڕوویداوەو تێپەڕیوە و بەتوانای خوای گەورەش جێگیر بووە.

ئەمەش دەوەستێتە سەر ئەوەی کەوا لەئایەتەکەدا مەبەست لە ڕۆح: ڕۆحی ئادەمیزادە، لەوەشدا جیاوازی و ناکۆکی لەنێوان پێشینەو پاشینە (السلف والخلف) هەیە، وە زۆربەی پێشینە" بەڵکو هەموویان لەسەر ئەوەن کەوا ڕۆحە بەرپرسیارەکە لێی کە لە داهاتووە ئەوا ڕۆحەکانی نادەمیزادنین بەڵکو ئەو ڕۆحەیە کەوا خوای گەورە لە کتێبەکەیدا لەبارەی ئەودا هەواڵی داوە، لە ڕۆژی قیامەتدا لەگەڵ فریشتەکان هەڵدەستێتەوە ئەمەش خوای گەورە و بە دەسەڵاتە[٢٨٥].

لە سەحیحەکەدا لە حەدیسێکی الأعمش دا سەلمێنراوە، ئەویش لە ئیبراهیم، ئەویش لە علقمە، ئەویش لە عبدالله ووتی: لەو کاتەی من لەگەڵ پێغەمبەر (د.خ) لە گەرمای مەدینەدا دەڕۆیشتم بەلای کەسێکی جوولەکەدا تێپەڕبووین، جا هەندێك بە هەندێکیان دەووت: دەربارەی ڕۆح پرسیاری لێبکەن، هەندێکی دیکە دەیانووت: پرسیاری لێ مەکەن لەوانە بە شتێك زانیاری دەربارەی هەبێت و ڕقتان لێی بێتەوەو پێتان ناخۆش بێت، وە هەندێکی دیکە ووتیان: پرسیاری لێدەکەین جا پیاوێك هەڵسا و ووتی: ئەی باوکی قاسم، ڕۆح چیە؟ جا پێغەمبەرﷺ بێدەنگ بوو، ئینجا زانی کەوا ئەو وەحی بۆ دێت، لە کاتێکدا بۆ ئاشکرا بوو فەرمووی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾

([٢٨٤]) مسلم: (٢٨٤٦) وە فتح الباري: ٨/ ٥٩٥.

([٢٨٥]) سەیری: ئایەتی (٣٨) لە سورەتی (النبأ) بکە، وە تفسیر القرطبي: ١٩/ ١٨٦)

(الإسراء: ٨٥) [٢٨٦]، واتە: ((پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیە و چۆنە) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (من نازانم چیە و چۆنە) و هیچتان پێنەبەخشراوە لە عیلم و زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت)).

ئاشکرایە ئەوان کاتێك پرسیاریان لێکرد لەبارەی فەرمانێك نازانرێت تەنها بە وەحی نەبێت، وە ئەویش ڕۆحە کەوا لەلایەن خواوەیە کەس لێی نازانێت.

بەڵام ڕۆحەکانی نەوەی ئادەم لە غەیب و پەنهانیدا نیە، لەڕاستیدا بەشێکی زۆر لە خەڵکی لە بێزار و وەڕس بووەکان قسەی تێدا دەکات، کەوا لەزانیاریەکانی پێغەمبەراندا هیچ وەڵامێکی لەبارەیەوە نیە.

جا ووتراوە: لەڕاستیدا أبو الشیخ ووتی: حسین کوڕی محمد کوڕی إبراهیم بۆمانی گێڕایەوە، إبراهیم کوڕی حکم پێمانی ڕاگەیاند، لە باوکیەوە، ئەویش لە السدی، ئەویش لە ئەبی مالیك، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: قورەیش عەقەبەی کوڕی ئەبی موعیط و عبدالله ی کوڕی ئەبی ئومەییە کوڕی موغیرەیان بۆلای جولەکەی مەدینە نارد پرسیاریان لەبارەی پێغەمبەرەوە کرد ﷺ، جا پێیان ووتن: ئەو دەرچووە کەوا پیاوێك بانگەوازی ئەوە دەکات کە پێغەمبەرە، ئەو نە لەسەر ئایینی ئێمە و نە لەسەر ئایینی ئێوەیە، ووتیان: جا کێ بەدوای کەوتووە؟ ووتیان: پێشینانی ئێمە و لاوازەکان و کۆیلەکان و ئەوانەی خێریان پێوە نیە، بەڵام گەورە پیاوان و ماقوڵانی قەومەکەی بەدوایان نەکەوتوون، جا ووتیان: بیهێنن پرسیاری لەبارەی سێ خەسڵەتی لێ بکەن کەوا پێتان دەڵێت، جا ئەگەر وەڵامی دانەوە ئەوا پێغەمبەرێکی ڕاستگۆیە، وە ئەگەر زانیاریشی لەبارەیەوە نەبوو ئەوا درۆزنە، پرسیاری لێبکەن دەربارەی ڕۆح کەوا خوای گەورە لە ئادەمدا فووی پیا کردووە، ئەگەر پێتانی ووت: ئەو لە خواوەیە، پێی بڵێن: چۆن خوای گەورە شتێك سزا دەدات کە ئەویش لە خۆیەتی جا لەو بارەیەوە پرسیاری لە جوبرەئیل کرد، ئینجا

([٢٨٦]) مسلم: (٢٧٩٤).

خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥)، ئەو دروستکراوەو لە دروستکراوی خودایە، نەك ئەو لە خوداوەیە.

دەڵێن: وەك ئەو ئیسنادە بیانووی پێناگیرێت، لەبەر ئەوەی کە تەفسیرو لێکدانەوەی السدی یە، ئەویش ئەبی مالیك ڕیوایەتی کردووە، وە شتی نادیار و نا پەسندی تێدایە، کارنامەی ئەو چیرۆکەش لە پرسیار کردن لە سەحیح و مەسنەدەکاندا هەموو پێچەوانەیە لەگەڵ کارنامەی السدی، و أعمش و مغیرەی کوڕی مقسم لە إبراهیم ڕیوایەتیانکردووە، ئەویش لە علقمە، ئەویش لە عبداللە ووتی: پێغەمبەرﷺ، بەلای کۆمەڵێك لە جوولەکە تێنەپەڕی و منیش لەگەڵیدا دەڕۆیشتم جا پرسیاریان لێکرد لەبارەی ڕۆح، ووتی: جا پێغەمبەرﷺ، بێدەنگ بوو وا گومانم برد کەوا ئەو وەحی بۆ دێت، جا ئەو ئایەتە دابەزی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ (الإسراء: ٨٥) بە مانای: ئەی جوولەکە ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُتوا مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ [٢٨٧]،هەروەها ئەو لە خوێندنەوەی عبداللە بوو جا جوولەکەکان ووتیان: هەروەها وەك ئەمەش لە تەورات دا هەیە کەوا ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارﷻ.

جریر کوڕی عبدالحمید و کەسانی دیکە لە موغیرە ڕیوایەتیان کردووە.

یحیی کوڕی زەکەریا کوڕی ئەبی زائدە ڕیوایەتی کردووە: لە داود کوڕی ئەبی هیند، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: جوولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەرﷺ پرسیاریان لێکرد دەربارەی ڕۆح جا پێغەمبەرﷺ بە شتێك وەڵامە نەدانەوە، جا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾(الإسراء: ٨٥) [٢٨٨].

([٢٨٧]) عبداللە ئاوای خوێندوە، وە لەبنەڕەتدا: ((وما أوتيتم))ە.

([٢٨٨]) مسند أحمد:/١/٢٥٥، سەیری: تەفسیری ابن کثیر:(٣/٦٤) بکە.

جا ئەمەش لاوازی حەدیسی السدی پیشان دەدات، ئەو پرسیار لێکردنەش دەڵێت لە مەککە بوو، لەبەر ئەوەی ئەو حەدیسە و حەدیسی ئیبن مسعود ڕوون و ئاشکرایە کە پرسیار کردنەکە لە مەدینە بووە ڕاستەوخۆ لەلایەن جولەکەکانەوە بووە.

ئەوانەی ئەو ئایەتەیان ڕیوایەت کردووە لە ئیبنو عەباس تووشی گەورەترین شپرزەیی و لێشێواوی بوون لە تەفسیر کردنەکەدا، یاخود دەبێت ئەمەیان لەلایەن ڕیوایەتەکانەوەیە، یاخود دەبێت ووتەکانیان شپرزەیی تێدابێت، ئێمەش باسی ئەوەمان کردووە و باسی ڕیوایەتی (السدی) یشمان کرد، کە لە ئەبی مالیك وەریگرتووە، وە ڕیوایەتی داود کوڕی ئەبی هیند، لە عەکرمە وەریگرتووە، ناکۆکی و پێچەوانەی تێدایە، لە ڕیوایەتی داود کوڕی ئەبی هیند ئەو شێوازیە هەیە، جا مسروق کوڕی مرزبان و إبراهیم کوڕی ئەبی تالیب، ئەویش لە یحیی کوڕی زەکەریا، لە ئیبنو عەباس: کە جولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەرﷺ........ حەدیسەکە.

محمد کوڕی نصر المروزی دەڵێت: ئیسحاق بۆ ئێمەی گێڕایەوە، کەوا یحیی کوڕی زەکەریا بە ئێمەی ڕاگەیاندووە، ئەویش لە داود کوڕی ئەبی هیند، ئەویش لە عەکرمە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: قورەیشییێك بە جولەکەیەکی ووت: شتێکمان پێبدە تاوەکو پرسیاری دەربارەی لێبکەین لەو پیاوە، جا ووتیان: پرسیاری دەربارەی ڕۆحی لێبکەن، جا ئایەتەکە دابەزی ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ (الإسراء: ٨٥).

ئەمەش پێچەوانەی ڕیوایەتەکانی دیکە و حەدیسی ئیبن مەسعودە.

ڕیوایەتی سێ یەم لە ئیبنو عەباس: هشیم دەڵێت: ئەبو بشر بۆمانی گێڕایەوە، لە موجاهد، ئەویش لە ئیبنو عەباس" بڵێ ڕۆح فەرمانێکە لە فەرمانی خوای گەورە، و دروستکراوە هەروەك خوای گەورە شتەکانی تری دروستکردووە، وێنەو نیگاری کێشاوە وەك وێنە و نیگاری ئەوەی ئادەم، هیچ فریشتەیەك لە

ئاسماندا دانابەزێت تـەنها دەبێـت یـەکێك لـە رۆحـەکانی لەگەڵـدا بێـت، ئـەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئەو رۆحە نیە کەوا لەنەوەی ئادەم دا هەیە.

ریوایەتی پێنجەم لەوی وەرگیراوە: ئیبن منده دەڵێت: عبدالسلام کوڕی حـرب ریوایەتی کردووە، لە خصیف، ئەویش لـە موجاهـد، ئـەویش لـە ئیبنـو عـەباس: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسـراء: ٨٥)، لـە راسـتیدا لـە قورئاندا دابەزیوە بە پلەو پایەی ببـە، ئێمـەش وا دەڵـێین هـەروەك خـوای گـەورە فەرموویەتی ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥) پاشـان لە رێگای خصیف وەرگیراوە، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبنـو عـەباس ئـەو کەوا چوار شتی تەفسیر نـەکردووە: الـرقیم والغیـسلین والـروح، وە خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثية:١٣) ، واتە: ((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئێوەی رام هێنـاوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێناوە، هەموویشی تێکڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە)).

لە ریوایەتی پێنجەمدا جـوبیر ریوایـەتی کـردووە، لـە ضـحاك، ئـەویش لـە ئیبنوعەباس، کەوا جولەکەکان پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کـرد دەربـارەی رۆح: جا فەرمووی: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسـراء:٨٥) بەمانای: دروستکراوێکە لە دروستکراوی من: ﴿وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ مانای: ئەگەر پرسیارتان لە دروستکردنی دڵ و دەروونی خۆتان وە لە بارەی چـوونە ناوی خواردن و خواردنـەوەو دەرچوونیـشیان ئـەوا هـەقی سـیفەتەکەی وەسـفم بـۆ کردوون.

دیسان لە ئیبنو عەباسدا لە ریوایەتی شەشـەمدا هـاتووە: عبـدالغنی کـوڕی سعید ریوایەتی کردووە، کەوا موسی کوڕی عبدالرحمن بۆمانی گێڕایەوە، لـە ئـیبن جریج، ئەویش لە عطاء، ئەویش لە ئیبنو عەباس، ئەویش لە مقاتل، ئـەویش لـە

ضحاك، ئەویش لە ئیبنو عەباس لەبارەی ئەو فەرمودەی خوای گەورە: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾، کە قورەیشەکان کۆبوونەوە جا هەندێك بە هەندێکیانی ووت: سوێند بە خوا نابێت محمد درۆبکات، چونکە لەناو ئێمە دا بە ڕاستگۆیی و دەستپاکی دامەزراوەو گەورە بووە، بۆی بانگەوازی پێغەمبەرایەتی دەکەن، داوای سەرکەوتنی بۆ دەکەن، دڵنیان بەوەی کەوا بۆ ئەوان کۆچ دەکات، بۆ ئەو دەبن بە پاڵپشت جا پرسیاری لەبارەیەوە لێیان بکەن جا جوولەکەکان پێیان ووتن: پرسیاری سێ شتی لێ بکەن، پرسیاری لێبکەن لەبارەی ڕۆح، کەوا لە تەوراتدا چیرۆك و لێکدانەوەکەی تێدا نیە تەنها باسی ناوی ڕۆح نەبێت، جا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥).

***

ڕۆحیش لە قورئاندا لەسەر ژمارەیەك ڕوداو هاتووە.

یەکەم: وەحی (سروش) وەك ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ (الشورى: ٥٢)، واتە: ((ئەی محمد ﷺ ئا بەو شێوەیەی کە ووتمان ئێمە قورئانمان بۆ ڕەوانە کردیت لەلایەن خۆمانەوە (کە ژیانبەخشە بە ڕۆح و گیان و عەقڵ)))، هەروەها ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ (غافر: ١٥)، واتە: ((ئەو زاتە وەحی و نیگا بە فەرمانی خۆی دەنێرێت بۆ هەرکام لە بەندەکانی کە بیەوێت (قورئان ڕۆحە، چونکە ژیانبەخشە بە عەقڵ و دڵ و دەروون)))، ناونراوە ڕۆح: ڕۆحێك کاتێك لە ژیاندا دڵ و ڕۆحەکان بەدەست دەکەوێت.

دووەم: هێز و کۆڵنەدان و سەرکەوتن کەوا پشتگیری ئەو کەسە دەکات کە دەیەوێت لە بەندە ئیمانداەکانی هەروەك دەفەرموێت: ﴿أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ

الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ﴾ (المجادلة: ٢٢)، واته: ((خوا ئیمان و باوەڕی لە دڵیاندا چەسپاندووەو جێگیری کردووەو لە بەهرە و میهرەبانی تایبەتی خۆی، بەهێز و گیانێکی تایبەتی لەلایەن خۆیەوە (مەبەست قورئان و ئیمانە) پشتگیری کردوون و یارمەتی داون)).

سێیەم: جوبرەئیل، هەروەك ئەم فەرمودەیەی خوای گەورە: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ* عَلَى قَلْبِكَ﴾ (الشعراء: ١٩٣- ١٩٤)، واته: ((جوبرائیل ئەمین (فریشتەی وەحی) دایبەزاندووە* بۆسەر دڵی تۆ ئەی محمدﷺ. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (البقرة: ٩٧)، واته: ((هەرکەسێك دوژمنی جوبرەئیلە، (بابزانێت) کە هەر ئەو جوبرەئیلە بە فەرمانی خوا دایبەزاندۆتە سەر دڵت))، کە ئەویش ((جوبرەئیل) گیانی پیرۆزە. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ﴾ (النحل: ١٠٢)، واته: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ: روح القدس (جوبرەئیل ئەم قورئانەی) لەلایەن پەروەردگارتەوە بە حەق و ڕاستی دابەزاندووە)).

چوارەم: ئەو ڕۆحەی کەوا جوولەکە پرسیاری لەبارەی کردووە، جا وەڵامیان داوەتەوە بەوەی کەوا لە فەرمانی خوایە، دەڵێت: ئەو ڕۆحەکە کە لە فەرموودەی خوای گەورە باس کراوە: ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ﴾ (النبأ: ٣٨)، واته: ((ڕۆژێك دێت جوبرەئیل و فریشتەکان بە ڕیز دەوەستن و ورتەیان لێ نایەت و هیچ قسە ناکەن))، وە ئەمەش ئەو ڕۆحەیە کە باسکراوە لە فەرموودەکەیدا: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم﴾ (القدر: ٤)، واته: ((لەو شەوەدا فریشتەکان کە جوبرەئیلیشیان لەگەڵدایە، دادەبەزن لەسەر ڕوخسەت و مۆڵەتی پەروەردگاریان، بە جۆرەها فەرمان و کار (بەتایبەت بۆ سەردانی خواپەرستان، بۆ سەردانی مزگەوتەکان، بۆ گوێگرتن لە قورئان و.. هتد))

پێنجەم: مەسیحی کوری مەریەم،خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾(النساء:١٧١)، واتە: ((بەراستی مەسح، عیسای کوری مەریەم جگە لەوەی کە فرستادەی خوایە(شتێکی تر نەبووە).لە دایك بوونەکەی بە فەرمانی خوابووە کە لە مەریەمدا(بەرجەستەبوو)، عیا رۆح و گیانێکی (تایبەتە) لەلایەن خواوە بەخشراوە)). بەڵام رۆحی ئەوەی ئادەم ناوی لە قورئاندا نەکەوتووە تەنها بە دەروون نەبێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ (الفجر: ٢٧)، واتە: ((شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لەسەرە مەرگەیدا دەوترێت ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی)) . خوای گەورە دەفەرمووێت﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾(القيامة: ٢)، واتە: ((سوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو و نەفسی ڕەخنە لە خۆگر کە لۆمەی خۆی دەکات)). هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ (یوسف: ٥٣).واتە(بەڕاستی نەفس (ئەگەر بە نووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرماندەرە بە گوناه و هەڵە و تاوان) . خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ﴾ (لأنعام: ٩٣)، واتە ((دەی ڕۆحتان دەرکەن)) هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (الشمس: ٧،٨)، واتە: ((سوێند بە دەروون و ئەو زاتەی کە بەرێك و پێکی بەدیهێناوە* جا توانای خراپە و چاکەو خوانە ناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە))، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمویێت﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ﴾ (آل عمران: ١٨٥)، واتە: ((هەموو کەسێك دەبێت بمرێت و مردن بچێژێت)). بەڵام لە سوننەدا بە ووشەی دەروون و ڕۆح هاتووە.

مەبەستیش: کەوا بوونەکەی لە فەرمانی خوادایە بەڵگە نیە لەسەر هاتنی کەوا دروستکراو نیە.

***

(لە بارەی ساخبوونەوە و دەرکەوتن لەسەر زیادکردن (خستنە سەر)ی ڕۆح بۆ خودای گەورە)

بەڵام بۆ دەرکەوتن و ئاشکرابوونیان بە خستنە ریّ یاخود زیادکردنی ڕۆح بۆ لای خودای گەورە بە فەرموودەی خوای گەورە﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾(الحجر: ٢٩)، واتە: ((لەو رۆحە تایبەتیەی کەمن (بەدیهێنەری ئەوم)، پێمبەخشە)) جا دەگونجێت بزانرێت کەوا وەپاڵنراوی بۆ لای خودای پاك و بێگەرد دوو جۆرە: هەندێك سیفەت هەیە بە خۆی پێی هەلناستێت وەك عیلم و زانست و توانا و قسەکردن و گوێگرتن وبینین، جا ئەمە خستنەری سیفەتێکە بۆ وەسفکراو. جا زانستی و قسەکردنی و ویستی و تواناى و ژیانی سیفەتێکن بۆ دروستکراو نیە.وە هەروەها ڕوخساری وە دەستی زاتی پاکی خوای گەورە.

دووەم: زیادکردن یاخود خستنە سەری شتی ماقووڵی بە جیا لە جیاتی ئەو وەك خانوو و ووشتر و بەندە و پەیامبەر و ڕۆح. جا ئەوەش زیادکردنی بەدیهاتووە بۆ داهێنەرەکەی دروستکراو بۆ دروستکارەکەی، بەڵام سەباری ئەمەش پێویستی تایبەتمەندی و ڕێزلێنان دەکات کەوا خرانە پاڵەکە لە شتی دیکە جیابکرێتەوە، وەك ماڵی خواوە ئەگەر هاتوو ماڵەکان هەمووی موڵکی ئەو بێت، هەروەها ووشترەکەی خوا کە کراوە بە موعجیزە وە وشترەکان هەمووی ملك و دروستکراوی ئەوە، بەڵام ئەمە زیادکراوێکە بۆ پەرستراویەکەی پێویستە خۆشەویستی بۆی هەبێت و میهرەبانیەکەی و ڕێزلێنانەکە. بە پێچەوانەی زیادکردنە گشتیەکەی بۆ خوایەتیەکەی هەر کارتێك دەگونجێت پێویستی دروستکردن و داهێنانەکەی بێت، جا خستنە پاڵ و زیادەکردنی گشتی پێویستی بە دۆزینەوە و داهێنان هەیە، بەتایبەتی پێویستی هەڵبژاردن ، خوای گەورە هەرچیەکی بیەوێت دروستی دەکات و هەڵیدەبژێرێت وەك ئەوەی دروستی کردووە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ

مَا يَشَاء وَيَخْتَارُ﴾ (القصص: ٦٨)، واتە: ((هەر پەروەردگاری تۆیە هەرچیەکی بوێت دروستی دەکات و هەڵیدەبژێرێت)). وە بۆ زیادکردنی ڕۆح بۆ لای خۆی لە زیادکردنی تایبەتی یە نەك لە گشتیەکان، نەك لە بابەتی زیادەکردنی سیفەتەکان، جا هیوادارم ئەو بابەتە دڵنیات بکاتەوە. لەبەر ئەوەی ڕزگارت دەکات لە گومڕاییە زۆرەکان کەوا ئەوەی خوا ویستی لەسەر بێت تێی کەوتووە، جا ئەگەر ووتیان: جا چی دەڵێن لە بارەی ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾ (الحجر: ٢٩)، واتە: ((لەو ڕۆحە تایبەتی کە من (بەدیهێنەری ئەوم) پێمبەخشی)). جا بەخشین و فووەکەی خستۆتە پاڵ نەفسی خۆی و ئەمەش ڕاستەوخۆ لێی پێویست دەکات و دەگونجێت و هەروەك ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ (ص: ٧٥)، واتە: ((بەدوو دەستی قودرەتی خۆم دروستم کردووە)). بۆیە لە دروستکردندا نێوانی هەردووکیانی لەو حەدیسە سەحیحە بەیەکتر بەستەوە. وە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((فيأتون آدم فيقولون: انت آدم أبو البشر، خلقك الله بيده، ونفخ فيك من روحه، وأسجد لك ملائكته و علّمكَ اسماء كل شيء))[289]، واتە: ((فریشتەکان ئادەم دەهێنن و پێی دەڵێن: تۆ ئادەمی باوکی ئادەمیزادی، خوای گەورە بەدەستی قودرەتی خۆی تۆی دروستکردووە، و لەڕۆحە تایبەتیەی کە ئەو بەدیهێنەری ئەوەپێی ببەخشی، وە فەرمانی بە فریشتەکان کرد سوجدەی ڕێز ببەن بۆ تۆ و ناوی هەموو شتێکی فێرکردی)). ئینجا باسی چوار تایبەتمەندیان بۆ ئادەم کرد کەوا لە وانی دیکە پێی دەناسرێتەوە، ئەگەر چی ڕۆحەکەش کەوا لەو دایە بەڵام ئەو لە بەخششی خودایە ئەمە تایبەت نیە بەو ڕۆحە.

دەڵێن: ئەو بابەتی کەوا واجبی کرد بۆ ئەو کۆمەڵەیە کە ووتیان ڕۆحەکە پێش کەوتووە، هەندێکیان تێیدا وەستاون و هەڵوەستەیان کرد، لە مەبەستی

([289]) مسلم: (١٩٤).

قورئان نەگەیشتن. بەڵام ڕۆحی وە پاڵنراو بۆ پەروەردگار ئا ئەو ڕۆحە دروستکراوە خوای گەورە بۆ نەفسی خۆی زیادەی کردووە سەرباری تایبەتمەندی و ڕێزلێنان هەروەك لەگەڵیدا، بەڵام گیان بەخشینەکە، خوای گەورە لە بارەی مەریەم دەفەرموێت ﴿الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا﴾ (التحريم:١٢)، واتە: ((کەوا داوێنی خۆی بە پاکی ڕاگرت، ئێمەش لەو ڕۆحە کە بەدەستمان،فوومان پێداکرد)).

لە جێگایەکی دیکە وا ڕایگەیاندووە: کە خوای گەورە فریشتەی بۆ ڕەوانە کرد، ئینجا فووی کرد لە داوێنی مەریەمدا[٢٩٠]، ئەو فووەش زیادکردن و خستنە پاڵ بوو بۆ خوای گەورە بە فەرمان و مۆڵەتی پەروەردگار، و ڕاستەوخۆش بۆ پێغەمبەر.

بەڵام ئەو ڕۆحە نێردراوەی بۆ مەریەم ئەوە ڕۆحی خودایە کەوا لە ناو ڕۆحەکەکاندا هەڵیبژاردووە بۆ خۆی، جا بۆ مەریەم لە پلە و پایەکی باوکدا بوو بۆ گشت جۆرەکان، کاتێك فووی پێداکرد لەوکاتەی چووە ناو داوێنی مەریەم ئەوە وەکو دەرزی لێدانی نێرینە بوو بۆ مێینە بە بێ پەرین و جووتبوون. بەڵام ئەوەی ئادەم جیای دەکاتەوە کەوا دروست نەکراوە وەك دروستکردنەکەی مەسیح لەدایك. وە نەك وەك دروستکردنی هەموو جۆرەکان لە دایك و باوك وەنە ئەو ڕۆحەش کەوا خودای گەورە فووی پیاداکردووە فریشتەیە کەوا لە هەموو منداڵەکانی فووی پیادا دەکات. و بەڵکو لە حەدسەکە باسی کردووە ئەوەی جیای دەکاتەوە جگە لە خۆی، چوار شتن: خوای گەورە بە دەستی قودرەتی خۆی دروستی کردووە، و لە و ڕۆحە تایبەتیەی کە خۆی بەدیهێنەریەتی گیانی پێبەخشیوە، و سوجدە بردنی فریشتەکان بۆ ئەو، وە فێرکردنی ناوی هەموو شتەکان .

***

[٢٩٠] سەیری: تفسیر القرطبي: ١١/٩٠ بکە.

ئایا دروستبوونی ڕۆحەکان کەوتۆتە پێشەوە لەسەر جەستەکان یاخود دروستبوونی کەوتۆتە دواوەی جەستەکان؟

ئەو مەسەلەیە دوو بۆ چوون و ئاخاوتنی بە ناوبانگ و ناسراوی تێدایە بۆ خەڵکی کە شێخی ئیسلام ئیبن تەیمیە و کەسانی دیکە باسیان کردووە و قسەشیان لەسەر کردووە، ئەوەی بۆ چوونی بۆ پێشخستنی دروستکردنی ڕۆحەکەیە لەسەر جەستە محمد کوری نصرالمروزي و ئەبو محمد کوری حزمە، ئیبن حزمیش یەکدەنگ بووە، ئێمەش باسی بەڵپ و بیانووی هەردوو تیپەکە دەکەین وە هیچ لەوانە شیاوتر نیە لە ڕاستیەوە.

دەڵێت هەرکەسێ بۆ چوونی بۆ پێش خستنی دروستکردنی ڕۆحی هەبێت لەسەر دروستکردنی جەستە: خوای گەورە دەفەرموویێت﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الأعراف:١١)، واتە: ((سوێند بە خوا بەراستی ئێمە (باوەگەورەی) ئێوەمان درووست کردووە نەخش و نیگاری ڕواڵەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوجدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز بە فەرمانی خوا) جا هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد جگە لە ئیبلیس (کە فەرمانی خوای شکاندو) لە سوژدە بەران نەبوو)).

ووتیان: پاشان بۆ ئامادەکردن و ڕێك و پێکی و ماوەکە، لەوانە ئایەتەکە ئەوە لە خۆی بگرێت کە دروستکردنی ڕۆحەکە پێشکەوتووبێت لەسەر فەرمانی خوا بۆ فریشتەکان بە سوژدە بردنیان بۆ ئادەم و لە ڕاستیدا ئەوەی دیار و ئاشکراشە کەوا جەستەکانمان ڕوداوێك بووە پاش ئەمە.

دەڵێن: بەڵگەش لەسەر ئەم فەرموودەی خوای گەورەیە ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾

(الاعراف:١٧٢). واته(یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پیشتاوپشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە (لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لیّ وەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە و (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟! هەموو ووتیان: بەڵێ).

دەڵێن: و ئەو قسە پێکردن و شایەتی دانە ڕەنگە بۆ ڕۆحەکانمان بوو بێت ئەگەر جەستەکانیش نەبووین ئەو کاتی ئەو هەبووە.

جا لە (موطأ) دا مالیك بۆمان دەگێڕێتەوە، لە زەیدی کوری ئەبی ئەنیسە، کەوا عبدالحمید کوری عبدالرحمن کوری زید کوری خەتتاب پێی ڕاگەیاندووە، ئەویش لە موسلیم کوری یەساری جەهنی، کەوا عومەری کوری خەتتاب لە بارەی ئەم ئایەتە پرسیاری کرد: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢) جا ووتی: گوێم لێبوو پێغەمبەرﷺ لەو بارەیەوە پرسیاری لێکرا، ئینجا فەرمووی: ((خلق الله آدم ثم مسح ظهره بيمينه، فاستخرج منه ذريته، فقال: خلقت هؤلأء للنار و بعمل اهل النار يعملون، و خلقت هؤلاء للجنة وبعمل اهل الجنة يعملون))، واته: ((خوای پەروەردگار ئادەمی دروستکرد پاشان بە دەستی قودرەتی ڕاستەی هێنای بە پشتیا، جا نەوەکانی لیّ دەرهێنا یاخود پەیداکرد، جا فەرمووی: ئەوانەم دروست کردن بۆ ناو ئاگر و بە کردەوەی ئەهلی ئاگر کاردەکەن، و ئەوانەم دروست کردن بۆ ناو بەهەشت و بە کردەوەی ئەهلی بەهەشت کاردەکەن)). پیاوێك ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، چ کردەوەیەك؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (ان الله اذا خلق الرجل للجنة استعمله بعمل اهل الجنة حتى يموت على عمل من اعمال أهل الجنة، من دخله به الجنة، وإذا خلق العبد للنار استعمله بعمل أهل النار حتى يموت على عمل من اعمال أهل النار، فيدخله به النار)) [٢٩١]، واته: ((خودای گەورە کاتێك پیاوێك دروست دەکات بۆ ناو

[٢٩١] الوطأ: ٢/٨٨٨، و الترمذي:(٣٠٧٥).

بەهەشت بەكاری دەهێنێت بەكاركردنی ئەهلی بەهەشت تاوەكو دەمرێت لەسەر كارو كردەوەكانی ئەهلی بەهەشت دەبێت، جا دەیباتە بەهەشت، جا ئەگەر بەندەیەك دروست بكات بۆ ناو ئاگر ئەوا بەكاری دێنێت بە كرداری ئەهلی ئاگر هەتا دەمرێت لەسەر كارو كردەوەی ئەهلی ئاگر دەبێت، جا دەیباتە ناو ئاگر)).

حاكم دەڵێت: ئەمە حەدیسێكە لەسەر مەرجی موسلیمە، دیسان حاكم لەرێگای هیشام كوری سعد ڕیوایەتی كردووە، لە زیدی كوری ئەسلەم، ئەویش لە صالح، ئەویش لەلایەن ئەبی هوریرە وە بەرزكراوەتەوە: ((لما خلق الله ادم مسح ظهره فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها الى يوم القيامة امثال الذر، ثم جعل بين عيني كل انسان منهم وبيصا من نور، ثم عرضهم على ادم)).

فقال: من هؤلاء يارب؟ قال: هؤلاء ذريتك، فرأى رجلا منهم اعجبه وبيص مابين عينيه.

فقال: يارب، من هذا؟ فقال: هذا ابنك داود يكون في آخر الأمم، قال: كم جعلت له من العمر؟ قال: ستين سنة قال: يارب من عمري أربعين سنة.

فقال الله تعالى: اذا يكتب و يختم فلا يبدل، فلما انقضى عمر ادم جاء مللك الموت.

قال: اولم يبق من عمري اربعون سنة؟ فقال: اولم تجعلها لا بنك آدم؟ قال: ((فجحد، فجحدت ذريته، ونسي وفنسيت ذريته، وخطيء فخطئت ذريه))[٢٩٢]، واتە: ((كاتێك خوای گەورە ئادەمی دروست كرد پشتی سریەوە و پاكی كردەوە جا هەر رۆحێك كە لە پشتدا لە دایك دەبێت ئەو دروستكاریەتی تا رۆژی قیامەت بە وێنەی مێروو لە، پاشان لە نێوان هەردوو چاوی هەر ئادەمیزادێك لەوان شەوقێكی درەوشاوە لە نور دانراوە، پاشان پیشانی ئادەم دەدرێت.

(٢٩٢) حاكم ڕیوایەتی كردووە: ٢/٣٢٥.

جا دەفەرموویت: ئەی پەروەردگار ئەوانە کێن؟ دەفەرموویت: ئەوانــە نــەوەی تۆن، جا پیاوێك لەوان دەبینێت روناکی نێوان چاوەکانی لا سەیر دەبێت.

ئادەم دەڵێت: ئەی پەروەردگار، ئەوە چیە؟ خوای گەورە دەفــەرموویت: ئەمــە داوودی کوڕتە دەبێتە دوایــین ئومــەت، دەڵێــت: تەمــەنت چــەند بــۆ ئــەو دانــاوە؟ فەرمووی: شەست ساڵ ووتی: ئەی پەروەردگار لە تەمەنی من چلّ ســاڵی تــری بــۆ زیاد بکە.

ئینجا خوای گەورە دەفەرموویت: کەواتــە دەنوســرێت و مــۆری لێــدەدرێت و ناگۆردرێت، جا کاتێــك تەمــەنی ئــادەم بەســەر چــوو و کۆتــایی هــات فریــشتەی گیانگیشان بۆ لای هات.

ووتی: ئەدی هێشتا چلّ ساڵ لە تەمەنی من نەوماوە؟ جا فەرمووی: ئەی بــۆ کورەکەت ئادەم رەوانە نەکرد؟ ووتی: جا ئادەم نەچووە ژێر بارەوە و نکۆڵی لێکــرد، ئینجا نەوەکانی نکۆلیان لێکرد، وە ئادەم لە بیری کرد، جا نەوەکانیشی ئەوەیان لە بیرکرد، ئادەم هەڵەی کرد جا نەوەکانیشی هەڵەیان کــرد)) . ووتــی: ئەمــە لەســەر مەرجی موسلیمە، و ترمیزی ریوایەتی کردووە [٢٩٣].

دەڵێت: ئەمە حەدیسێکی حسن سەحیحە، و ئیمام ئەحمــەد لــە حەدیــسێکی ئیبنــو عــەباس ریوایــەتی کــردووە، دەڵێــت: کاتێــك ئایــەتی قــەرزاری دابــەزی پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((أن أول من جحد آدم)) [٢٩٤]، واتە: ((یەکــەمین کــەس کە لە ناڕەزایی دەربری و نکۆڵی کرد ئادەم بوو). وە محمد کوری ســعد ئەمــەی بــۆ زیاد کرد: ((ثم اکمل الله لادم الف سنة، و لداود مائة سنة)) واتە: ((پاشان خــوای گەورە هەزار ساڵی تری بۆ ئادەم تەواوکرد، وە بۆ داودیش سەد ساڵ)).

---

(٢٩٣) سنن الترمذي: (٣٠٧٦).

(٢٩٤) مسند احمد: (٢٥١/١).

له سەحیحی حاکم دا دیسان له حەدیسێکی ئەبی جەعفەری ڕازی دەڵێت: ڕەبیعی کوری ئەنەس بۆ ئێمەی گێڕاوەتەوە، له ئەبی عالیە، ئەویش له ئەبیی کوری کەعبی له بارەی ئەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿واذا اخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذُرِّيتهم﴾ ئایەتەکە دەڵێت: لەو ڕۆژەدا هەموویانی بۆ کۆدەکاتەوە هیچ زیندەورێك نامێنێت تا ڕۆژی قیامەت، ئینجا روحەکانیان بۆ دەنێردرێتەوە پاشان وێنەو رواڵەتی روخساریان و دەیانهێننە قسە و ئینجا قسەدەکەن، و پەیمان و بەڵێن و شایەدیان لێوەردەگیرێت: ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: (((له جیهانی پەنهان و شاراوە دا پەیمان لێوەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە و (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟! هەموو ووتیان: بەڵێ شایەدیمان داوە(کە تۆ پەروەردگارمانیت))، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بەراستی ئێمە لەمە بێ ئاگا بووین!!)). دەڵێت: خوای گەورە دەفەرموێت جا من هەر حەوت ئاسمانەکا ن و هەر حەوت زەویم بەسەر خۆتانەوە کردووە، بەشایەد، و باوە گەورەتان ئادەم شایەدە بە سەرتانەوە:﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾. جا هیچ هاو بەشێکم بۆ پەیدا نەکەن و من پێغەمبەرانی خۆم بۆتان ڕەوانە دەکەم بۆ ئەوەی پەیمان و بەڵێنی منتان بۆ باس بکات و بە بیرتان بهێنێتەوە. و کتێبەکانی خۆتان بۆ ڕەوانە دەکەم، جا ووتیان: شایەدی دەدەین تۆ خودا و پەروەردگاری ئێمەیت هیچ خوایەکی دیکەمان نیە جگە لە زاتی تۆ نەبێت. وە باوکیان ئادەم بۆیان بەرزدەکاتەوە جا دەبینێت لە ناو ئەواندا دەولەمەندی و هەژاری و رووخسار جوان و شتی دیکەش هەیە. دەڵێت ئەی پەروەردگارم خۆزگە لە ناو بەندەکانت هەمووت یەکسان دەکرد، جا دەڵێت من حەزدەکەم سوپاسگوزاریت بکەم، لە ناویاندا پێغەمبەران دەبینێت وەك چرا و گوڵە ئەستێرە وان، جا لەو بارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت:﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ

النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ﴾ (الأحزاب: ٧)، واته: ((بیريان بخەرەوە کـە ئێمـە پەیمانمان لە پێغەمبـەران وەرگرتـووە پـەیمانی یـەکتا پەرسـتی، پـەیمانی گەیانـدنی بانگەوازی خوا، بـە تایبـەت لـە تـۆ ئـەی محمـدﷺ و لـە نـوح). وە هـەروەها دەفەرموویێت ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾ (الـرّوم:٣٠)، واتـە: ((ئـەی ئینـسان بـەدڵێکی پـاك و بێگـەردەوە) ڕووبکەرە بەرنامـە و ئـاییـنی خـودا و ئـەملا و ئـەولا مەکـە. خەڵکینـە ئێـوەش پابەندی ئەو نەخشەیە بن کە خوا ئێوەی لەسەر دروسـتکردووە (واتـە قورئـان کـە تەڵۆك و نەخشەی ژیانی نادەمیزادەکانە لێی لامەدەن)، هیچ جـۆرە گۆرانکاریـەك لە هیچ نەخشەو دروستکراوێکی خوادا نی یە)). ئەمەش ئەو فەرموودەیە یـە کـە دەفـەرمووێت: ﴿هَـٰذَا نَـذِيرٌ مِّـنَ النُّـذُرِ الْـأُولَىٰ﴾ (الـنجم: ٥٦)، واتـە: ((ئـەم پێغەمبەرەش هۆشیار کەرەوەیە کە لە هۆشیار کەرەوانی پێشوو)). هەروەها خـوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِم مِّنْ عَهْدٍ وَإِن وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾ (الأعـراف:١٠٢)، واته: ((بەشی زۆری ئەو خەڵکە سەر گەردانەمان دەست نەکەوت کە پەیمان شکێن نەبن و بەراستی زۆربـەی ئەوانـەمان بەدەرچـوو لـە ئـاییـنی خـوا دەستکەوت)). وە ڕوحی عیـساش لەو ڕوحانە بوو کەوا پەیمانی لێوەرگیراوە، جا ئەو ڕوحە نێردرا بۆ مەریەم کاتێك کەنارگیری کرد لە کـەس و کـاری و شـوێنیکی لـە ڕۆژهەڵاتی (بيت المقدس) هەڵبژار بۆ خواپەرستی. ئەمەش ئیـسنادێکی سـەحیح و دروستە.

ئیسحاقی کوری ڕاهویە دەڵێت: بقیە کوری ولیـد بۆمـانی گێڕایـەوە، ووتـی: زوبەیدی کوری ولیـد پێـی ڕاگەیانـدووم، لـە ڕاشـد کـوری جومعـە، ئـەویش لـە عبدالرحمن موری نەبی قەتادەی بەسری، ئەویش لەباوکیـەوە، ئـەویش لـە هیـشام کوری حکیم کوری حزام کەوا پیاوێك ووتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا، ئایـا کـارو کردەوەکان دەستپێدەکات یاخود کاتەکە تێپـەڕیووە بـە سانـای (قـەزاو قەدەرەکـە

بریاری لەسەردراوە)؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((إن الله لما اخرج ذرية آدم من ظهره اشهدهم على أنفسهم ثم أفاض بهم في كفيه. فقال: هؤلاء للجنة، وهولاء للنار، فأهل الجنة ميسرون لعمل أهل الجنة و أهل النار ميسرون لعمل أهل النار)) (٢٩٥).

واتە: ((خودای گەورە کاتێك نەوەی ئادەمی لە پشتیدا دەرهێنا کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە پاشان لە هەردوو لەپی دەستەکانی پڕی کردن، جا فەرمووی: ئەوانە بۆ بەهەشتن، وە ئەوانەش بۆ ناو ئاگرن، جا ئەهلی بەهەشت بە ئاسانی کار بۆ ئەهلی بە هەشت دەکەن و ئەهلی ئاگریش بە ئاسانی کار بۆ ئەهلی ئاگر دەکەن)).

وە محمدی کوری نصر دەڵێت: محمد کوری یحیی بۆ مانی گێڕایەوە، کەوا سعید کوری ئەبی مەریەم بۆ ئێمەی گێڕاوەتەوە، وە لەیس کوری سەعید پێی ڕاگەیاندووین، ئیبن عجلان بۆمی گێڕایەوە، لە سەعید کوری سەعیدی مەقبەری، ئەویش لە باوکیەوە ئەویش لە عبداللە کوری سەلام. ووتی: خوای گەورە ئادەمی دروستکرد پاشان هەردوو دەستەکانی درێژکرد و یەکتریان گوشی فەرمووی: هەڵبژێرە ئەی ئادەم، ئینجا ئادەم ووتی: خودایە ڕاستەم هەڵبژاردو وە هەردوو دەستەکانی ڕاستەن،جا هەردوو دەستەکانی پانکردەوە، بینی نەوەکانی تێدایە؟ جا ووتی: ئەی پەروەردگارا ئەوانە کێن؟ فەرمووی: هەرکەسێ لێبوومەوە لە دروستکردن لە نەوەی تۆ لە ئەهلی بەهەشتدایە تاکو ڕۆژی قیامەت.

دەڵێت: ئیسحاق پێی ڕاگەیاندین، کەوا جەعفەری کوری عون بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەهشام کوری سەعد بە ئێمەی ڕاگەیاند، لە زەید کوری ئەسلەم، ئەویش لە ئەبی هوریرە، ئەویش لەپێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((لمَّا خلق الله آدم مسح

---

(٢٩٥) سەیری تفسیری أبن کثیر: ٢/٢٧٤ بکە.

ظهره، فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها مـن ذريتـه الى يـوم القيامـة))[296]، واته: ((کاتێك خوای گەورە،ئادەمی دروستکرد دەستی قوردەتی بە پـشتیدا هێنـا، جا لە پشتیدا هەر روحێك بوو بێت لە نـەوەکانی ئـەو دروسـتکاریەتی تـاکو ڕۆژی قیامەت)).

ئیسحاق و عـەمرو کوری زرارە بۆمانی گێڕایەوە، کەوا ئیسماعیل لە کەلسوم کوری جەبر پێی ڕاگەیاندووین، ئەویش لە سعیدی کوری جوبەیر، ئەویش لە ئیبنـو عەباس لە بارەی ئەو ئایەتە پـیرۆزە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعـراف: ١٧٢)، بە نووعمانی ووت: پەروەردگاری تۆ دەستی موبارەکی بە پشتی ئادەم دا هێنا جا هەر رۆحێکی لیّ دەرچوو ئەو دروسـتکاریەتی تـا رۆژی قیامەت ئا ئەمە عەرەفە ریوایەتی کـردووە، ئینجـا پـەیانی لێـوەرگرتن: ﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا﴾ (الأعراف: ١٧٢).

محمد کوری نصر لە تەفسیری السیدی باس دەکات، لە ئـەبی مالیـك و ئـەبی صالح دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس، و لە مورە الهـدانی، ئـەویش لـە ئـیبن مەسعود، ئەویش لـە خـەڵکانێك لـە هـاوەڵانی پێغەمبـەرﷺ لـە بـارەی ئـەم فەرموودەیە: ((وإذا أخذ رَبُّكَ من بـني آدم))، کاتێـك خـوای گـەورە ئـادەمی لـە بەهەشت دەرکرد پێش ئەوەی لە ئاسمان دابەزێت دەسـتی قـوردەتی بـەلای راسـتی پشتی ئادەمدا هێنا، جا نەوەیەکی سـپی لیّ ی دەرهێنـا وەك مـرواری و هـەروەك شێوەی مێرووڵەی وورد، جا پێیانی فەرموو: بە ڕەحمەت و بـەزەیی مـن بڕۆنـە بـە هەشت، وە دەستی بەلای چەپی پشتیدا هێنا، جا نەوەیەکی ڕەشـی لیّ دەرچـووندا لە شێوەی مێرووڵەی وورد، جا فەرمووی: بڕۆنە ناو ئاگر بایەختان پێنادەم، جا لـە مەشـدا بـە جۆرێـك دەفـەرمووێت ﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ﴾ (الواقعـة: ٢٧)، واتـە: ((دەستەی راستەکان)). ﴿وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ﴾ (الواقعـە: ٤١)، واتـە: ((دەسـتەی

---

(٢٩٦) تقريب التهذيب: ٣١٨/٢ .

چەپەکان)).پاشان پەیمانی لەوانیش وەرگرت فـەرمووی ﴿الست بـربکم قـالو بلـی﴾ هیچ کەسێك نیە لە نـەوەی ئـادەم ئـیلا ئـەو دەزانێـت کـەوا(الله) پـەروەردگاری ئەوە.وە هەموو ئەو ئایەتانەی کە باسمان کـردن بـە مانـای : ئـەو رۆژەی پـەیمانی لێوەرگرتن.

ئیسحاق دەڵێت: ڕوومی کوری عتادە پێی راگەیاندین، کـەوا موسـای کـوری رەبدی پێی راگەیاندووین و ووتویەتی: گـوێم لـە محمـد کـوری کـەعبی قـرزی بـوو دەیووت: لە بارەی ئەو ئایەتـەدا﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّـكَ مِـن بَنِـي آدَمَ﴾ (الأعـراف:١٧٢)، واتە: ((یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پشتی نـەوەی ئـادەمی کۆکردەۆتەوە (لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لیّ وەرگـرتن))). بـە مانـای هەموویان رازی بوون بۆی بە ئیمان و باوەر و زانین، وە رۆحەکانیش هـەبوون پـێش ئەوەی لاشەکانیان دروست بکات.

دەڵێت: الفضل کوری موسی بۆمانی گێرایەوە، لە عبدالملك، ئەویش لە عطـاْ لە بارەی ئەو ئایەتەوە: دەفەرمووێت: لـە برِبـرەی پـشتی ئـادەم وەرنـەدەرەوە لـەو کاتەوە پەیمانی لێوەرگرتن، پاشان ئەوانی ناردنەوە بۆ برِبرەی پشتی ئەو.

ئیسحاق دەڵێت: عەلی کوری ئەجلـەمی لـە زەحـاك دەگێرێتـەوە و دەڵێـت: خوای گەورە لەو رۆژەی لە پشتی ئادەم دروستیکردووە هـیچ نابێـت تـا هەڵـسانی قیامەت، جا وەك مێروولەی وورد دەریان دەهێنێـت دەفـەرمووێت ﴿أَلَسْتَ بِـرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾ (الأعراف: ١٧٢) فریشتەکان ووتیان: ﴿شَهِدْنَا أَن تَقُولُـواْ يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَـذَا غَـافِلِينَ﴾ (الأعـراف: ١٧٢). پاشـان بەدەسـتی راسـتەی گرتـی و فەرمووی: ئەوانە لە بەهەشتدان، و ئەوانی دیکەی گرت و فەرمووی: ئەوانـەش لـە دۆزەخ دان.

لە تەفسیری ئیبن عیینە، لە رەبیعی کوری ئەنـەس دەگێرێتـەوە، ئـەویش لـە ئەبی عالیە﴿وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًـا وَكَرْهًـا﴾ (آل عمـرا: ٨٣)،

واته: ((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە بەرەزامەندی بێت یا بەناچـاری تەسـلیم و ملکەچی پەروەردگان))، ووتی: ((ئەو رۆژەی پەیمانی لیٚ وەرگرتن)).

ئیبن ئیسحاق دەلێت: تا لەو کاتەدا ئەوان بریـاری خۆیـان دابـوو و ملکەچـی فەرمانی خوابوون. ئەمەش کەوا خوای گەورە ڕایگەیاندووە، و فەرموویەتی﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾ (الأعراف:١٧٢). خوای پەروەردگاریش وتوویژ ناکات تەنها ئـەوا لە ئاخاوتن و وتوویژەکـەی دەگـات. وەلاّمـیش ناداتـەوە تـەنها لـەو کەسـەی لـە پرسیارەکە تێدەگات.

***

(لەبارەی بیانوو و ناڕەزایی بەوەی ئیبن مەندە ڕیوایەتی کردووە)

دیسان ناڕەزاییان دەربڕیووە بەوەی عبدالله ی کوری مەندە ڕیوایەتی کـردووە، محمد کوری سابیر بوخـاری پێمـان ڕاگەیانـدووە، کـەوا محمـد کـوری مـونزر کـوری ئەسەدی هروی بۆ ئێمەی گێراوەتەوە، کە دەلێت جەعفـەر کـوری هـارون مصـصی بۆمانی گێرایەوە، ئەویش لە عەتبە کوری سکن، ئەویش لە أرطـاة کـوری مـونزر، ئەویش لە عطـاءکوری عولان،ئەویش لە یونس کوری حەلبەس، ئەویش لە عـەمرو کوری عەبسە، ووتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: ((إن الله خلق أرواح العباد قبل العباد بـألفي سـنة، فمـا تعـارف منهـا ائتلـف، ومـا تناكرمنهـا اختلف))، واتە: ((خوای گەورە روحی بەندەکانی لە پێش بەندەکانی بە دوو هـەزار ساڵ دروستکرد، جـا ئـەوەی یـەکتریان ناسـی هـۆگری یـەکتر بـوون، وە ئـەوەیش ئینکاری لێی کرد جیاواز دەبێتـەوە)). جـا ئەمـە هەندێکـە ئـاوا نـارەزایی پێـی دەردەبڕن.

هەندێکی دیکە دەلێت: قسەکە لەگەڵ ئێوە دایە لە شوێن دا.

یەکەمیان:- باسکردنی بەڵگە کـە لەسـەر رۆحـەکان کـە دروسـتکراوە پـاش دروستکردنی لاشەکان.

دووەمیان:- وەڵامەکە بەچی بۆتان روون بکرێتەوە.

لە شوێنی یەکەمدا، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿يَا أَيُّهَا النَّـاسُ إِنَّـا خَلَقْنَـاكُم مِّـن ذَكَـرٍ وَأُنثَـى﴾ (الحجـرات: ١٣)، واتـە: ((ئـەی خەڵکینـە بێگومـان ئێمـە هەمووتانمان لە نێر و مێیەك دروستکردووە کە باوکـە ئـادەم و دایکـە حەوایـە)). ئەمە ئاخاوتنێکە بۆ ئادەمیزادێك کەوا رۆح و لاشەی هـەبێت جـا بەڵگـە لەسـەر ئەوەی کەوا هەمووی دروستکراوە پاش دروستکردنی دایك و باوك ، خـوای گـەورە لەم ئایەتەدا دەریخستوە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّـن نَّفْسٍ وَاحِـدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاء وَاتَّقُواْ اللَّهَ﴾ (النسـاء: ١)، واتـە: ((ئەی خەڵکینە لە خەشم و نارەزایی ئەو پەروەردگارەتان خۆ بپارێزن کە ئێوەی لـە تاکە نەفسێك دروستکردووە، هـەر لـەو نەفسـەش هاوسـەرەکەی بـەدیهێنا و لـەو دووانە پیاوان و ژنانی زۆری خـستۆتەوە و بـڵاو کردۆتـەوە، هـەروەها لـەو خوایـە بترسن)). ئەمەش ئاشـکرایە کـە دروسـتکردنی تـەواوی جـۆری ئـادەمیزاد پـاش دروستکردنی رەسەنەکەیەتی.

جـا ئەگـەر ووتیـان: ئەمـەش پێشخـستنی دروسـتکردنی روحـەکان لەسـەر لاشـەکانی بـەدوور ناخاتـەوە کـەوا لـەدوای دروسـتکردنی بـاوکی ئـادەمیزاد دروستکراوە هەروەك نیشانەکانی پێشوو بەڵگەیە لەسەری.دەڵێت: گـەر خـوا حـەز بکات ئاشکرای دەکەین و روونی دەکەینەوە کەوا ئەو نیـشانانەی باسـکران بەڵگـە نیە لەسەر پێشخستنی روحەکان لە لاشەکان پێشخستنێکی جێگیر و چەسپاو، وە مەبەستەکەشی پـاش دروسـتی و جێگیربـوونی دەیـسەلمێنێ لەسـەر ئـەوەی کـەوا پەروەرگارەکەی بەدیهێنەرەکەی کە خوای پەروەردگارە روحەکـەی وێنـا کـردووە وە دروستبوونی و کات و ئەجەلی و کردەوەکانی پێوانە کردووە و بڕیاری لەسـەر داوە،

وە ئەو وێنانەی لە تـوخمی خـۆی دەرهێنـاوە، پاشـان بـۆ ئـەوەی گەڕاندۆتـەوە، و قەدەری داناوە لەسـەر هاتنـە دەرەوەی هـەرتاکێك لەتاکـەکانی لـەو کاتـەی بـۆی دانـاوەی،وە بەڵگـەش لەسـەر ئـەوەی کـەوا بەدروسـتکردنێکی جێگـر و چەسـپاو دروستکراوە، لە دواییدا بەردەوام بووە بە بـوون و زینـدوویی و زانـایی و قـسەکار هەمووی لەیەك شوێن و بابەتدا. پاشان لێی بنێردرێتەوە بـۆ لاشـەکان کۆمـەڵ لـە دوای کۆمـەڵ هەروەك محمد کوری حزم وادەڵێت.

نیـشانە باسـکراوەکان لەبـەر ئـەوەی بەڵگەیـە لەسـەر سـەلماندنی قـەدەر و وچارەنووسـی پێـشوو، و هەنـدێکیان بەڵگـە دەدات لەسـەر ئـەوەی کـەوا خـوای پەروەردگار نموونە و وێنە و ڕواڵەتی دەرهێناوە، ئەهلی دڵخۆش و ئەهلی خەمباری لێك جیاکردۆتەوە، بەڵام ئاخاوتنیان و قسە پێکردنیان و ملکەچیان بۆی بە خوایـە تیەوە شایەتی دانیان لەسەر خۆیانەوە بـە بەندایەتیـە، جـا ئـەوەی لـە سـەلەف و پێشینە ووتویەتی ، بەڵکو ئـەوە پەسـەند و دروسـتکراوبێت لەسـەر تێگەیـشتنی ئایەتەکە، وە ئایەتەکە دەسەڵات لەسـەر ئـەوە ناکـات، بـەڵکو دەسـەڵات لەسـەر ناکۆکی و جیاوازی دەکات.

بەڵام حەدیـسی مالیـك، ئـەبو عومـەر دەڵێـت: ئـەو حەدیـسێکی پـچراوە، موسلیمی کوری یسار لە عومەری کوری خەتتاب وەرنەگرتووە، لەو حەدیسەدا لـە نێوانیاندا نەعیمی کوری ڕەبیعە هەیە، وە هەروەها ئەویش لەگەڵ ئـەو ئیـسنادەیە برِو بیانوری پێی هەڵناگرێت ، وە موسلم کوری یشاریش ئەمە دیار نیـە، دەڵێـت : کەوا ئەوە مەدەنی یە، نەك موسلمی کـوری یـساری بەسری، ئـیبن ئـەبی خیثمـة دەڵێت: لەسەر یحیی کوری موعین حەدیسی مالیکم خوێندۆتـەوە ئەمـە لای زیـدی کوری ئەبی ئەنیسەیە، جا بەدەستی خۆی لەسەر موسلم کـوری یـساری نووسـیوە: ((نایناسێت)).

پاشان ئەبو عومەر لە رێگای نسائی بۆی گێراوەتەوە: پێیان ڕاگەیاندووم: کەوا محمد کوری وهب گێڕایەتیەوە کە محمد کوری مسلمە بۆمانی گێڕاتەوە و ووتی: ئەبو عبدالرحیم بۆ منی گێڕاوەتەوە، دەڵێت: زید کوری ئەبی ئەنیسە بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالحمید کوری عبدالرحمن، ئەویش لە موسلم کوری یسار، ئەویش لەنەعیم کوری رەبیعە.

پوختەی قسە لەو حەدیسە دا کەوا حەدیسێکە ئیسنادەکەی ڕاوەستاو نیە، چونکە موسلیم کوری یسار و نەعیم کوری ربیعە هەموویان ناسراونین بە هەڵگرتنی زانست و زانیاری، و بەڵام ئەو حەدیسە لە پێغەمبەرﷺ پشت راست کراوەتەوە لە زۆر ڕووەوە جێگیر و چەسپاوە بەدرێژی لە حەدیسێکی عومەری کوری خەتتاب باسی دەکات وە کۆمەڵێکیش بەدرێی باسیان دەکات.

حەدیسێکی عبداللە کوری عومەر لە بارەی قەدەر و چارەنووس باسدەکات، و لە کۆتاییەکەیدا دەڵێت، پیاوێك لە مزینە یاخود جهنیە پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد، ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، کرددوەکە چۆنە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (إن أهل الجنة ييسرون لعمل اهل الجنة، وأهل النار ييسرون لعمل أهل ألنار)، واتە: ((بێگومان ئەهلی بەهەشت کار ئاسانی دەکەن بۆ کردەوەی ئەهلی بەهەشت، و ئەهلی ئاگریش کارسانایی دەکەن بۆ کردەوەی ئەهلی ئاگر)).

دەڵێت: ئەوەی مانای ئەو حەدیسەی گێڕاوەتەوە لە بارەی قەدەر لەلای پێغەمبەرﷺ، عەلی کوری ئەبی تالیب، و ئەبیی کوری کەعب و عبداللە کوری عەباس و ئیبن و عومەرە، و ئەبو هورەیرە و ئەبو سعید و ئەبو سەریحەی غەفاری و عبداللە ی کوری مسعود و عبداللە ی کوری عەمرو وە عمران کوری حصین و عائیشە وە ئەنەسی کوری مالیك و سوراقەی کوری جشم وە ئەبو موسای ئەشعەری

و عیبادەی کوری صامت، وە زۆربەی حەدیسەکانی ئەوانە چەند ڕێگایەکی هەمە جۆر و جیاوازی هەیە پاشان زۆربەیان بە ئیسنا دەکەی لێیان گێڕاوەتەوە.

بەڵام حەدیسەکەی ئەبی صالح. کە لە ئەبی هوریرە وەریگرتووە، لەبەر ئەوەی بەڵگەیە لەسەر دەرهێنانی نەوەیەك نموونەیان دەکات بە وێنەی مێرووڵەی وورد، و لەو کاتەدا ڕووناکایی و تاریکایی تێدابووە، نەك ئەوەی تێدایە کەوا پەروەردگار روحەکانیانی پێش لاشەکانیان دروستکردووە و بەیەك شوێن ملکەچی کردووە و قایل بووە، پاشان هەر روحێك لەو روحانە دەنێردرێت لە کاتی ڕوودانی لاشەکە بۆی، بەڵێ هەر خۆی خوای گەورە هەر لاشەیەك تایبەت دەکات بە روحێك کەوا چارەنووس و قەدەری وایە لەو کاتەدا بۆ ئەو بێت.

ئەوەی لەو حەدیسە ئینکاری دەکرێت ئەوەیە کە دەڵێت: روحی عیسا لەو روحانە بوو کەوا پەیمانی لێ وەرگیرا، ئینجا روحەکەش نێردرا بۆ مەریەم لەوکاتەی کەنارگیری کرد لە خزم و کەس و کاری لە شوێنێکی ڕۆژهەڵاتی((بیت المقدس)). جا روحەکە لە دەمیدا چووە ژوورەوە، زانراویشە کەوا روحەی نێردرا بۆ مەریەم روحی مەسیح نیە، بەڵکو روحەکە فووی پێدا کرا جا بە مەسیح حەملی پەیداکرد، خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ۞ قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ۞ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ (مريم: ١٧-١٩)، واتە: ((جا ئێمە جوبرەئیلی فریشتەمان نارد بۆ لای، وەکو بەشەرێکی تەواو(خۆی خستە بەرچاوی)(١٧) مەریەم ووتی: بەراستی من پەنا دەگرم بە خوای میهرەبان لە تۆ ئەگەر کەسێکی بە تەقواو لە خواترس بیت(١٨) جوبرەئیل ووتی: (مەترسە) دڵنیا بە من تەنها نێردراوی پەروەردگاری تۆم ، تا منالێکی خاوێنت پێ ببەخشم(١٩)).جا ڕۆحی مەسیح هەرگیز بەو شێوەیە گفتوگۆ لەگەڵ خودی خۆی ناکات، و لە هەندێ ڕێگاکانی حەدیسی ئەبی جەعفەر

دا هاتووه کەوا روحی مەسیحە کە ئەو قسە دەکات، وە هەر ئەو یشە بۆی ڕەوانە دەکات.

لێرەدا چوار پلەو پایە هەیە:

یەکەم: خوای میهرەبان وێنەو نیگاری ئەوانی دەرهێناوە جا بەدبەخت و کلۆڵەکانی لە دڵخۆشەکانیان جیاکردۆتەوە و لە تاقیکردنەوەکانیا لێیان خۆش ببێت.

دووەم: خوای گەورەو دلۆڤان لەو کاتەدا پەڵپ و بیانووی بەسەریاندا چەسپاند و کردنی بە شایەت بە خوایەتیەکەی و فریشتەکانیشی بەسەریانداکرد بەشایەت.

سێیەم: ئا ئەمەیە لێکدانەوەو تەفسیری ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پشتی ئەوەی ئادەمی کۆکردەوە(لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لێوەرگرتن)).

چوارەم: خودای گەورە ئەو روحانەی هەموو چەسپاند و ملکەچی پێکردن پاش دەرهێنانی لە شوێنێکی بە تاڵ و چۆڵ لە دروستکردنەکەی، و لە راستیدا هەموو کاتێکی ناردنی کۆمەڵێك لێی دوای کۆمەڵێکی دیکە بۆ لاشەکانیانی نوێ دەکاتەوە.

ئەوەی پلە و پایەی یەکەمە: ئەوا نیشانەکان بەجۆرێکی تر خۆی دەردەبرێت بەرزکراوەتەوە وە رگیراوە.

ئەوەی پلە و پایەی دووەمیشە: لە راستیدا وەرگرتنی ڕاویەکانە لە لێدەرەوەکان لە ئایەتەکەدا، وا دەزانن ئەمە تەفسیرەکەیەتی، ئەمەش ووتەی کۆمەڵی لێکدەرەوانە لە ئەهلی حەدیس و فەرموودە.

ئەبو ئیسحاق دەڵێت: دروستە خوای گەورە و میهرەبان روحەکان وەك نموونەی مێروولەی وورد لێبکات کەوا دەریهێناوە بە تێگەیشتن و عەقڵ بۆی بچێت. هەر

وەك دەفەرموویت ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ﴾ (النمل: ١٨)، واتە: ((میروولە مێینەیەك(هاواری کردو) ووتی: ئەی مێروولەینە، بچنە ماڵ و کون و کەلەبەرەکانتانەوە)) هەروەها خوای گەورە فەرمانی بە چیاکان و باڵندەکان کرد لەگەڵ داود تەسبیحات بکەن[٢٩٧].

ئیبن ئەنباری دەڵێت: مەزهەب و ڕێبازی خاوەن حەدیسەکە و گەورە زانایانی لەو ئایەتەدا: کەوا خوای گەورە نەوەی ئادەمی لە بڕبڕەی پشتی ئەوو بڕبڕەی پشتی مندالەکانی ئادەمی دەرهێناوە، وە ئەوان لە وێنەی مێروولەی ووردن، جا پەیمانی لێ وەرگرتن کەوا ئەو دروستکاریانە و نەوەکانیش دروستکراون، ئینجا دانیان پیادانا و قەبوولیان کرد، ئەمەش پاش ئەوەی بەرێی عەقلی خۆیاندا ڕۆیشتن و دانیانپیانابەوەی پیشانیان دان، هەروەك عەقلی دا بە چیاکە کاتێك قسەی کرد، و هەروەك بە ووشترەکەش کرد کاتێ کڕنۆشی برد، وە بەدارخورماکەشی کاتێ داوای لێکرا تاوەکو گوێ ی لێبوو ملی کەچ کرد و بەرێوەبرا.

جرجانی دەڵێت: لە نێوان فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((إن الله مسح ظهر آدم فاخرج منه ذريته))، واتە: ((بێگومان خودای گەورە دەستی قوردەتی بە پشتی ئادەمدا هێناوە جا لە پیشتیدا نەوەکانی دەرچوواندووە)). وە لە نێوان ئایەتەکەدا سوپاس بۆ خودا هیچ جیاوازی و ناکۆکیەك نیە. چونکە پەروەردگاری عز وجل ئەگەر لە پشتی ئادەم ئەوانی وەرگرتبێت ئەوا لە پشتی ئەوانیش نەوەکانی وەرگرتوون، چونکە نەوەی ئادەم هەندێکیان بۆ هەندێکی دیکە دەبنە نەوەی یەکتری، خوای گەورە دەفەرموویت ﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((نەوەکو لە ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بە ڕاستی ئێمە لەمە بێئاگابووین!!). واتە: لە بارەی ئەو پەیمانەی لێیانی وەرگرتن، جا کاتێ ئەوەیان ووت فریشتەکان بوون بە شایەت بەسەریانەوە بە وەرگرتنی پەیمانی

[٢٩٧] سەیری: سورەتی((سبأ)) ئایەتی (١٠) بکە .

لێیانەوە. و لە مەشدا بەڵگەیە لەسەر ئەو تەفسیرەی کەوا لە ریوایەتەکەدا لەلایەن خوای گەورەوە هاتووە بە فریشتەکانی فەرموەوە: ئێوە شایەت بن، ئینجا فریشتەکان وتیان: شایەت بووین بە سەریانەوە، دەلێت: هەندێك زانایان وا دەڵێن کە پەیمانەکە لەوانە لەسەر ڕۆحەکان وەرگیرابێت بە بێ لاشەکان، بێگومان ڕۆحەکانیشن کەوا عاقل دەبن و تێدەگەن، وە پاداشتی بۆی هەیە و، وە ئیسحاقی کوری ڕاهویە دەلێت: هەموو زاناکان یەکدەنگن کەوا ڕۆحەکان پێش لاشەکان بەدەنگ هاتوون و کردنی بە شایەت بەسەریانەوە، جرجانی دەلێت: بەو فەرموودەیەی خوای میهرەبان بیانوو دەهێنێتەوە ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء﴾ (آل عمران: ١٦٩)، واتە: ((هەرگیز وامەزانن و وا دامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوادا شەهید بوون و کوژران، مردوون، نە خێروانیە، بەڵکو ئەوانە زیندوون)). لە لاشەکانیش گرفتارن و پووکاونەتەوە و لە زەویدا ماتەوە، ڕۆحەکانیش رزق و ڕۆزییان پێدەدرێ و دڵخۆش دەبێت، و هەر ئەویشە لەزەت دەبینێت و دڵخۆش و خەمبار دەبێت دانپیادەنێت و ئینکاریش دەکات.

***

(لەبارەی کێشە و گرفت و ناکۆکی لە مانای ئایەتی قورئانی)

ئەوانەی ناکۆکی دەکەن لەگەڵ کەسانی دیکە لەبارەی مانای ئایەتەکە، دەلێت: مانای ئەو فەرموودەیە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((دەریهێناوون و دایمەزراندوون پاش ئەوەی ئەوان کەمێ ناوی ڕون بوون واتە(مەنی پیاو) لە بڕبڕەی پشتی باب و باپیرەیان بەرەو دونیا لەسەر ڕێکخستنیان لە هەبووندا، وە کردنی بەشایەت بەسەر خۆیانەوە کە وا ئەو خوای ئەوانە بەوەی کەوا لە ئایەتەکانیدا نیشانی داون وە بۆیانی سەلماندوون کەوا ناچاری کردوون بۆ ئەوەی بزانین کەوا ئەو پەروەردگاریانە، لە خوا زیاتر کەسێکی

دیكە دەستكاری ئەمەنی یە، جا كاتێك ئەمەیان زانی و ملكەچیان كرد و داوایـان لێكرا ئەوەی بینیووانە و شایەدیان بۆ داون باوەڕی پێ بهێنن.

هەروەك خوای گـەورە لـە شـوێنیكی دیكـە دەفـەرموویێت: ﴿شَاهِدِينَ عَلَى أَنفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ﴾ (التوبة: ١٧)، واتە: ((لە كاتێكدا خۆیان شـایەتن لەسـەر خۆیـان كە بێ باوەڕن)) لێیانی دەوێت بە پلە و پایەی شایەتی دان بۆ ئەوەی نەلێت: ئێمـە بێ باوەڕین هەروەك ووتیان.

لەو دەرگایەشدا ڕاگەیاندن و ئاشكرا كردنەكەشی دیسان تێدایە﴿شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُـوَ﴾ (آل عمـران: ١٨)، واتـە: ((خـوای گـەورە(لەرێگـەی دروسـت كراوانیەوە، كە هەمووی نیـشانەی دەسـەڵاتی دەنوێنێـت)) خـۆی شـایەتی داوە و دەریخستووە و سەلماندوویەتی كە بەڕاستی جگە لـەو هـیچ خوایـەكی تـر نیـە كـە شایەنی پەرستن بێت). دەیەوێت: ئاگادار بكاتـەوە و دەری بخـات. ڕێـك وەك ئـەوە وایە شایەتی دانی ئەو كەسەی شایەتی دەدات لەلای فـەرمانڕەواو دەسـەڵاتدارەكان ئەمە قسەی ئیبن ئەنبارییە.

جرجانی ڕوونكردنەوەیەكی بۆ ئەو قسەیە زیادكردووە دەلێـت لـەلای یـەكێك هاوەڵەكانی قسەی كردووە: كاتێك خوای گەورە دروستكراوی خۆی دروسـت كـرد و زانیاری خۆی پێدا بـەوەی كـە ئـەو گیانلەبەرێكـە و بـوونی هەیـە و پێـشتربوونی نەبووە، هەروەك خوای گەورە، لە شوێنێكی دیكەی قورئاندا دەفەرموویێت: ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ﴾ (الأعراف:٥٠)، ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ﴾ (الأعراف:٤٤)، ﴿وَنَـادَى أَصْحَابُ الأَعْرَافِ﴾ (الأعـراف:٤٨)، دەلێت: جا لێكدانەوەی ئەو فەرموودەیە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّـكَ﴾، (الأعـراف:١٧٢). خـوای گـەورە پـشتا و پـشتی ئـەوەی ئـادەمی كۆكردەوە. هەروەها دەفەرموویێت ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ﴾، واتـە: ((كردنـی بـە شایەت بەسەر خۆیانەوە))، واتە كردنـی بەشـایەت دوای ئـەوەی عـەقڵی پێـدان و تێگەیشتن. وە پاداشت و سزای لەسەر واجب كردن، و هەركەسێ لە دایـك دەبـێ و

دەبێتە هەرزەکار چاکەو تاوان لێك جیا دەکاتەوە، وئـەقڵی بـە زیانبـەخش و سـود وەرگرتندا دەشکێت، لە بەلێن و بەلێندان و بەخشین و سزادا تێدەگات وەك ئـەوەی خوای گەورە پەیمانی لێ وەرگرتـووە لـە یـەکتا پەرسـتی و بـەوەی ئاقڵمەنـدبووە و ئەقڵی پێدا دەشکێت. جا هەر کەسێ ئەمەی پێ ڕاگەیەنرا ئەوا پەیمان و بەلێنی لێ وەرگیراوە.

دروستە کە بووترێت: بێگومان خوای گەورە بەوان ملی کـەچ کـردن و هاتنـە ژێر بار و تەسلیم بوون،هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِلّـهِ يَـسْجُدُ مَـن فِـي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾، واتە: ((هەر بۆ زاتی خوای پەروەردگارە ئـەوەی لە ئاسمانەکان و زەویدا بەڕەزامەندی بێت یا بەناچاری کڕنووشی بۆ دەبات)).

دەلێت: نارەزایی دەردەبڕن بەم فەرموودەیەی پێغەمبـەرﷺ: ((رفـع القلـم عن ثلاث: عن الـصبى حتـى يحـتلم، وعـن المجنـون حتـى يفيـق، وعـن النـائم حتـى ينتبه))[298].

واتە: ((پێنووس لەسەر سێ جۆر کـەس هەلـدەگیرێت: لـە منـدالێك تـاوەکو شەیتانی دەبێت یاخود خەودەبینێت و پیـدەگات، وە لەسـەرخۆش تـاوەکو هۆشـی دێتەوە سەر خـۆی، وە لـە خـەوتوو تـاوەکو بـەئاگا دێتـەوە)). وە خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّـا عَرَضْـنَا الأَمَانَـةَ عَلَـى الـسَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالْجِبَـالِ فَـأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا﴾ (الأحزاب: ٧٢).

واتـە: ((بێگومـان ئێمـە ئـەم ئەمانەتـەمان (ئەمانـەتی قورئـان) نیـشانی ئاسمانەکانی و زەوی کێوەکاندا، (یاخودپێشنیارمان کرد ئێوە ئەم ئەمانەتـە بگرنـە ئەستۆ)، بەلاَم هەموویان دەستیان پێوە ناو ترسان لێی)) پاشان فەرمووی﴿وَحَمَلَهَـا الْإِنسَانُ﴾، واتە: ((کەچی ئادەمیزاد هەلیگرت و گرتیە ئەستۆی خـۆی)) ئەمانـەت ئا لێرە دا پەیمان و بەلێنە، جـا قەدەغـەبوونی ئاسمانـەکان و زەوی و کێوەکـان لـە

[298] مسـند أحمد: ١/١٤٠، وة سنن أبي دارد: ٤٤٠١.

هەڵگرتنی ئەمانەتەکە لە پێناوی وازهێنانیەتی بۆ عەقلێك کەوا دەبێت تێبگات و هەستی پێبکات، و هەڵگرتنی ئادەمیزادیش بۆ ئەمانەتەکە کەوا ئەو بوونەوەرەیە عەقلّ و بیر و هۆشی تێدایە.

ووتی: بۆ عەرەبیش مەتەلێك لە و مانایەدا لەوانە کە دەلێت:

ضمن القنان لفقعس بثباتها ❊ إنّ القنان لفقعَس لا يأتلي

لەو بارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ❊ أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾(الأعـراف: ١٧٢- ١٧٣)، واتە: ((بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەتدا بڵێن: بەراستی ئێمە لە بێئاگـابووین!!(١٧٢) یـاخود نـەوەك بڵـێن: جـا ئێمـە چـی بکـەین، بەڕاسـتی باووباپیرانمان لە پێشدا هاوەڵیان داناوە و ئێمەش نەوەیەك بووین دوای ئەوان هـاتین و شوێنیان کەوتین)). بەڵگەش لەسەر ئەو لێکدانەوەیە، چـونکە خـوای دەزانێـت کەوا ئەو پەیمان و وەرگرتنە لەسەریان تاوەکو نەڵێن: وای لەرۆژی قیامە ئێمە لەمە بێئاگا بووین، وە بێئاگایش لێـرەدا دەسـتبەردار نـەبووە، لەبـەر یـەکێك لـەم دوو ڕووانە:

یان دەبێت لە بارەی ڕۆژی قیامەت بێت، یاخود لە بارەی پەیمان وەرگرتن، جا بەڵام لەبارەی ڕۆژی قیامەت خوای گەورە لـە کتێبەکەیـدا باسـی نـەکردووە کـەوا پەیمان و بەڵێنی لێ وەرگرتن بۆ زانینی زینـدوو بوونـەوە و لێپێـچینەوە، و بـەڵکو باسی کردووە تـەنها بـۆ ئـەوەی بیـزانن، بـەڵام وەرگرتنـی پـەیمان جـا منـداڵان و کەوتووان ئەو پەیمانەیان لێ وەرگیراوە ناکۆك و جیاوازکـاران ووتوویانـە،جا ئەوانـە پاش ئەوەی پەیمان و بـەڵێنان لێـوەر گـرتن پێیـان ڕانەگەیـەنرا وا ڕاگەیەنـدراوێك کەواببێتەبێئاگاییەك جا قسەی تێدا بکەن و ئینکاری بکەن. جا ئەو بێئاگاییەکەی لەوان دەبێت، و باسی شتێکی کردووە ناشێت نەبێت و ناشـبێت مـەحاڵیش بێـت،

خوای گەورە و میهرەبان دەفەرموویّت: ﴿أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣).

جا ئەو بیٚ باوەڕیش دەسبەردارنابن کەوا وەریانگرتووە بەوەی بە خۆیان لەوان بوون یاخود لە بارو باپیرانەوە بۆیان ماوەتەوە . جا ئەگەر لەباوباپیریانەوە بیّت ئەوا بیٚ باوەڕنابن تاوەکو دەگەنە بلوغی و پیّگەیشتن و سەپاندنی جیٚگیری و دامەرزاوی بەڵگەی بیانوو لەسەریان، چونکە منداڵ لە بیٚ باوەڕان نابیّت، کەسیش تاوانی کەس هەڵناگریّت﴿وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الأنعام: ١٦٤)، واتە: ((هیچ کەسیّك باری گرانی تاوانی کەسی تر هەڵناگریّت)). هەوەك خوای گەورە لە قورئاندا وای فەرمووە، ئەمەش پیّچەوانەی ئەوەنیە کەوا لە پیّغەمبەر(د.خ) ریوایەتی کراوە ((إن الله مسح ظهر آدم، وأخرج منه ذريتَهُ فأخذ عليهم العهد))، واتە: ((بیّگومان خودای گەورە دەستی قودرەتی بە پشتی ئادەم داهیّنا، و نەوەکانی لەپشتدا دەرچوواند ئینجا پەیمان و بەڵیّنی لیّیان وەرگرت)). ئەمەش ریّك هاو شیّوەیە بە گیّرانەوەیەك کە خوای پەروەردگار دەفەرموویّت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّيْنَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ﴾ (آل عمران: ٨١)، واتە: (((یادیان بیّە) کاتیّك خوا پەیمانی لەیەکە یەکەی پیّغەمبەران وەرگرت کاتیّك کتیّب و دانایی پیّبەخشین بەوەی کە ئەگەر: لە ئایندە دا پیّغەمبەریّکم بۆ ڕەوانە کردن و بە ڕاستدانەری ئەوەی ئیّوەش بوو، ئەوە دەبیّت باوەڕی پیٚ بهیّنن)). جا خودای میهرەبان ئەوەی کرد کەوا لەسەر پیّغەمبەرانی دابەزاند لە کتیّب و دانایی پەیمانیشی لیّوەرگرتن پاش ئەوان لە ئومەتەکانیشیانی وەرگرت، ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە لەسەری: ﴿ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ﴾(ال عمران:٨١)، واتە: ((لە ئاییندەدا پیّغەمبەریّکم بۆ ڕەوانەکردن و بەڕاستدانەری ئەوەی ئیّوەش بوو، ئەوە دەبیّت باوەڕی پیٚ بهیّنن و

پشتگیری بکەن)). پاشان بە ئوممەتەکانی فـەرموو: ﴿أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُواْ أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُواْ وَأَنَاْ مَعَكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ﴾ (ال عمران:٨١)،

واتە: ((ئایا بڕیارتانداو پەیمانی منتان بەو جۆرە وەرگرت کە پـێم ڕاگەیانـدن؟ ووتیان: بڕیارماندا و (هەروا دەکەین) ئەو سا خوایێی فەرموون: دە بەشایەت بـن و منیش لە گەڵتان یەکێکم لە شایەتەکان)).

جا خودای بەخشندەی میهرەبـان بـە ئوممەتـەکانی ڕاگەیانـد لەوکتێبـەی کـە دایبەزاندووەتەسـەر پێغەمبـەرەکانیان بەهانەیـە کـە لەسـەریان وەك پـەیمان لێوەرگرتنیان، وە بڕیاریشی لێوەرگرتن بە زانست و زانین دەربارەیان.

ووتم: هەروەها هاو شێوەکەشی ئەم فەرموودەیەیە: ﴿وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُم بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ (المائدة: ٧)، واتە: ((یـادی نـازو نیعمەتی خوا بکەنەوە لەسەرتان، هەروەها ئەو پەیمانەش کە پێویستە ئێوە پابەندی بن لە بیرتان نەچێت کەوتووتانە: گوێڕایەڵ و ملکەچ و فەرمانبەرداریـن)). جـا ئـەو پەیمانەیە کەوا لێ ی وەرگرتن پاش ئەوەی پێغەمبەرەکانی بۆ ڕەوانە کردن بە بـاوەڕ پێ هێنان پێی و پشتگیری کردنیشی. و هاوشـێوەکەش ئـەم فەرموودەیـەی خـوای گەورەیە کە دەفەرموێت: ﴿الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَلاَ يِنقُضُونَ الْمِيثَاقَ﴾ (الرعـد: ٢٠)، واتە: ((ئەوکەسانەن وەفا دەکەن و بەئەمەکن لەبەرامبەر ئـەو پەیمانـەوە کـە هەیانـە لەگـەڵ خـوای پـەروەردگار داو، ئـەو پەیمانـەش ناشـکێن و بـەڵێن هەڵناوەشێننەوە..))، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ * وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾ (یس: ٦٠- ٦١)، واتە: ((ئەوسا خـوای گـەورە گلـەیی لـە یاخیـەکانی نەوەی ئادەم دەکات و دەفەرموێت: ئەی نەوەی ئادەم" مەگەر من پێم ڕانەگەیاندن کە شەیتان نەپەرستن" چونکە ئەو بەڕاستی دوژمنی ئاشکراتانە * بەڵکو تەنها مـن بپەرستن کە هەر ئەمەیە ڕێگە و ڕێبازی ڕاست و دروست))، جا ئەمە پەیمانی ئـەوە

بۆیان لەسەر زمانی پێغەمبەرەکانی، وەك ئەو نموونەیەی خوای گەورە بۆ نەوەی ئیسرائیلی فەرمووە: ﴿وَأَوْفُواْ بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ (البقرة: ٤٠)، واتە: ((پەیمانەکەم جێ بەجێ بکەن (کە ئیمان و کردەوەی چاك و باوەڕکردنە بە هەموو پێغەمبەران بەبێ جیاوازی) ئەوسا منیش پەیمانی خۆم بەجێ دەهێنم (کە جێ نشین کردنتانە لە دونیا و، بەهەشتی بەرینە لە قیامەتدا)))، وە نموونەی ئەمەش: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ﴾ (آل عمران: ١٨٧)، واتە: (((یاد بێنەرەوە) کاتێك خوا پەیمانی وەرگرت لەوانەی کتێبیان پێ بەخشراوە کە روونی بکەنەوە بۆ خەڵکی و مەرامەکانی باس بکەن و نەیشارنەوە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾ (الأحزاب: ٧)، واتە: (((بیریان بخەرەوە کە ئێمە) پەیمانمان لە پێغەمبەران وەرگرتووە پەیمانی یەکتاپەرستی، پەیمانی گەیاندنی بانگەوازی خوا، بەتایبەت لەتۆ ئەی محمدﷺ و لە نوح و ئیبراهیم و موسا و عیسای کوڕی مەریەم، بێگومان پەیمانێکی بەهێزو پتەومان لێ وەرگرتن...))، بەڵێنێك کەوا لەدوای ڕەوانەکردنیان لێیان وەرگرتن هەروەك لە ئومەتەکانیانی وەرگرت لە دوای ئاگادار کردنەوەیان، وە ئەو بەڵێنەش خودای پەروەردگار نەفرەتی لەو کەسە کردووە کەوا پەیمانەکە ناباتە سەر و هەڵیدەوەشێنێتەوە و سزای دەدات بەم فەرموودەیە: ﴿فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ لَعنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً﴾ (المائدة: ١٣)، واتە: ((جا بەهۆی ئەوەوە کە نەوەی ئیسرائیل بەردەوام پەیمان و بەڵێنەکانیان دەشکان، نەفرەتمان لێکردن و دڵەکانیانمان ڕەق و سەخت و ڕەش کرد)).

جا لەبەر ئەوەی بەڵێنەکانیان شکاند خوای گەورە سزایان دا و ئەوانەی لەسەر زمانی پێغەمبەرەکان پەیمانیان وەرگرت بەڕاست و دروستی ووتیان کەوا خوای گەورە ئیشارەتی پێداون: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُواْ مَا

آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُواْ مَـا فِيـهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُـونَ﴾ (البقـره: ٦٣)، واتـه: ((يـادى ئـهو نيعمهتهش بكهنهوه كاتێك پهیمان لێوهرگرتن (كه پهیرهوى تهورات بكـهن) و كێـوى طورمان به ڕاسـهرتانهوه ڕاگـرت و پێمـان ووتـن: ئـهو بهرنامهیـهى پێمانـداون بـه توندى بیگرن (ئهگینا ئهم چیایه دهدهین بهسـهرتاندا): هـهمیشـهش با لهبیرتان بێت چى تێدایه و چیتان لێدهخوازێت، بۆ ئهوهى له خواترس و پارێزكاربن)).

وه ڕێكخستنى ئایهتهش له ڕاستیدا بهڵگهیه لهسهر ئهمه له چهند ڕوویـهكى جۆراوجۆر:

یهكهم: خواى گهوره فهرموویهتى: ﴿وإذا أخذ ربك من بنيّ أدم﴾ نهیفهرمووه: ئادهم، وه ئهوهى ئادهمیش تهنها ئادهم نیه بهڵكو جگه له ئادهمه.

دووهم: خواى گهوره فهرموویهتى: ﴿من ظهورهم﴾ وه نهیفـهرمووه: ((ظهـر)) واته پشت، وه ئهمـهش خستنه برى ههندێكه له گشتى، یاخود خـستنه بـرى و لـه جێدانانى شموولیه، وه ئهوهش باشتره.

سێیهم: خواى گهوره فهرموویهتى: ﴿ذریتهم﴾ وه نهیفهرمووه ((ذریتـه)) واتـه نهوهكهى.

چوارهم: خواى گهوره فهرموویهتى: ﴿وأشهدهم على أنفـسهم﴾ واته: كردنى به شایهت بهسهر خۆیانهوه.

پێنجـهم: خـواى گـهوره هـهواڵى داوه كـهوا حیكمـهت لـهو شـایهتى دانـه هه‌ڵگرتنى برِو بیانووه لهسهریان تاوهكو نهڵێن: واى له ڕۆژى قیامـهت" ئێمـه لـهو كاره بێئاگابووین. ههروهك خواى گهوره دهفـهرموێت: ﴿رُّسُـلاً مُّبَـشِّرِينَ وَمُنـذِرِينَ لِـئَلاَّ يَكُـونَ لِلنَّـاسِ عَلَـى اللّـهِ حُجَّـةٌ بَعْـدَ الرُّسُـلِ﴾ (النـساء: ١٦٥)، واتـه: ((پێغهمبهرانمان (ڕهوانه كردووه) كه موژده دهرن (به ئیمانداران) و ترسـێنهرن بـۆ (یاخیهكان)، تا خهڵكى هیچ بهڵگهیهكیان بهدهستهوه نهمێنێت (لهسهر بێ دینى و یاخى بوونیان) دواى ئهوهى خوا پێغهمبهرانى بۆ ڕهوانه كردوون)).

شەشەم: بەمە بەبیریان بهێننەوە ئەگەر نا دەڵێن: وای لە ڕۆژی قیامەت: ﴿إنا كنّا عن هذا غافلين﴾ ئاشكرایە ئەوان بێئاگان لەوەی كەوا هەموویان لەپشتی ئادەم دەرهێنراون و هەمووشیان لەو كاتەدا شایەتیان داوە، جا ئەمە كەس بەبیری نایەتەوە.

حەوتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، جا لەو پێناسەو شایەتی دانە باسی دوو حیكمەت دەكات، یەكەمیان: بۆئەوەی لێنەگەڕێن بێ ئاگا بن، وە دووەم: بۆ ئەوەی لێنەگەڕێن لاسایی كەس بكەنەوە، جا كەسی بێئاگا هەست و شعووری نیە، و لاسایی كەرەوەش شوێنی كەسی لاسایی دەكەوێت.

هەشتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واتە: ((ئایا تۆ لەناومان دەبەیت بەهۆی ئەوەی كە پێشێلكارانی هەق كردوویانە؟))، واتە: ئەگەر بەنكۆڵی كردن و هاوبەشی پەیدا كردنیان سزادرابان دەیانووت: ئا ئەمەیە، ئەو پەروەردگارەیە لە ڕاستیدا لەناویان دەبات بەهۆی سەرپێچی كردنیان بۆ پێغەمبەرەكەی و بە درۆ خستنەوەیان، جا ئەگەر لەناوی بردن بەهۆی لاسایی كردنەوەی باووباپیریان لە هاوبەشی پەیداكردندا بەپێی هێنانی بەڵگەیەك لەسەریان بە پێغەمبەرەكان ئەوا لەناویان دەبات بەهۆی ئەوەی پێشێلكارانی هەق كردوویانە. یاخود لەناویان دەبات لەگەڵ بێئاگابوونیان لەبەر زانینی بێ سوودی و بێ كەڵكی كەوا لەسەری بوون. خوای گەورە ڕایگەیاندووە كەوا گوندێك یان شارێك بە زوڵمەكەیان لەناو بەین ئەگەر دانیشتووانەكەیان بێئاگابوون، و بەڵكو لەدوای ئاگاداركردنەوەو ووریاكردنەوەیان لەناویان دەبات.

نۆیەم: خوای گەورە هەریەكێكی لەسەر خۆی كردۆتە شایەت كەوا ئەو پەروەردگار و دروستكاریەتی، وە پەیمانی بەسەردا كردوون بەو شایەتی دانە

لەشوێنێکی دیکە دا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ (الزخرف: ٨٧)، واتە: ((سوێند بە خوا ئەگەر لەو خوا نەناسانە بپرسیت: کێ دروستی کردوون، ئەوە بەدڵنیاییەوە دەڵێن ((الله)) کەوابوو بەرەو چی و بەرەو کوێ لە ڕێبازی یەکخواناسی لادەدرێن و شوێنی ناحەق دەکەون؟!))، واتە: جا چۆن لە یەکتا پەرستی لادەدەن پاش ئەو بڕیاردانەی ئەوان کەوا خوای گەورە پەروەردگار و دروستکاریانە، جا ئائەمە ئەو پەیمانەیە کەوا شایەتیان داوە، لەسەر خۆیان بە پشت پێ بەستنەکەی، وە خوای گەورە بە پێغەمبەرەکانی بەبیریان دەهێنێتەوە: ﴿أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ﴾ (إبراهيم: ١٠)، واتە: ((ئایا لە خوای پەروەردگاردا گومان هەیە؟! بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوی؟!)). جا لەڕاستیدا خوای گەورە لەسەر زمانی پێغەمبەرەکانی ئەو دانپیانانە و زانستەیان بیردەهێنێتەوە و هەرگیز باسی دانپیانانی پێشوویان بۆ ناکات لەبارەی دروستکردنیان و پەیمان و بەڵگەشیان لەسەر دانەمەزرێنێ.

دەیەم: خوای گەورە ئەو ئایەتەی دیاری کردووە، و ئەمەش بەڵگەو مەبەستێکی روون و ئاشکراو پێویستیشە بۆ ناوەرۆك و ماناکەی بەجۆرێك جیاواز ناکۆك نەبێت لەگەڵ ماناکەیدا: ئەمەش کاروباری ئایەتەکانی خوای بەرز و بەتوانایە، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَكَذَلِكَ نفَصِّلُ الآيَاتِ﴾ (الأنعام: ٥٥)، واتە: ((هەر بەوشێوەیە کە باسکرا بە درێژی (بەڵگەو نیشانەکان) روون دەکەینەوە)).

ئەو ئایەتانەی کە باسکرا ئەوەیە کەوا لە کێشەکەیدا هەموو جۆرە بوونەوەرەکانی ئاشکرا کردووە وە ئەمەش ئایاتێکی لەپۆپەی زانیاری و دەروونیدان، ئایاتێکن لەناو دەروونی خۆیان و گەورەکانیان و دروستکردنیان وە ئایاتێکن لە شارو شارۆچکەو دێهاتەکاندا کەوا خوای گەورە دەیگێڕێتەوە بەوەی کە دەلالەت لەسەر هەبوون و یەکتاپەرستیەکەی و راستگۆیی پێغەمبەرەکانی

دەكات وە لەسەر گەڕانەوە بۆلای ئەو و ڕۆژی زیندوو بوونەوە، لەهەمووشی ئاشکراتر ئەوەی هەر کەسەو شایەتی داوە لەسەر خۆی کەوا ئەو پەروەردگاری و دروستکاری و بەدیهێنەریەتی، خۆشی پەروەردە کراوو دروستکراوو مەخلوومە و ڕوویداوە پاش ئەوەی کە ئەو نەبووە.

ئەم ئایەتەش فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿وإذا أخذ ربّك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم﴾ هاوشێوەو چوون یەکە لەگەڵ فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((كل مولود يولد على الفطرة)) [299]، واتە: (هەر منداڵێك کە لەدایك دەبێت لەسەر خووڕەوشتێکی پاك واتە بە ((موسلمانی)) لەدایك دەبێت))، هاوشێوەیە لەگەڵ ئەم فەرموودەیە: ((فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* مُنِيبِينَ إِلَيْهِ)) (الروم: ٣٠- ٣١). واتە: ((ئەی ئینسان بە دڵێکی پاك و بێگەردەوە، ڕوو بکەرە بەرنامەو ئایینی خوا و ئەملاو ئەولا مەکە، خەڵکینە ئێوەش پابەندی ئەو نەخشەیە بن کە خوا ئێوەی لەسەر دروست کردووە (واتە قورئان کەتەلۆك و نەخشەی ژیانی ئادەمیزادەکانە لێی لامەدەن)، هیچ جۆرە گۆڕانکاریەك لە هیچ نەخشە دروستکراوێکی خودا نی یە، ئا ئەوەیە دینی ڕاست و دروست بەڵام زۆربەی خەڵکی ئەم ڕاستیانە نازانن* خەڵکینە ڕوو بکەنە پەروەردگارتان، بەملکەچی بگەڕێتەوە بۆ لای)).

حسن کوڕی يحيى الجرجاني دەڵێت، ئەگەر یەکێك نارەزایی دەربڕی لەبارەی ئەو بابەتە بە حەدیسێك کەوا لە پێغەمبەرﷺ ریوایەت کراوە، کەوا فەرموویەتی: ((إن الله مسح ظهر آدم فأخرج منه ذريته وأخذ عليهم العهد ثم ردّهم في ظهره)) لە ڕاستیدا مانای پاشان دەیگەڕێنێتەوە بۆ پشتی ئادەم مانای لەدوای مردنیان دەیگەڕێنێتەوە بۆ ناخی زەوی بۆ بەخاکسپاردنی، چونکە ئەگەر

---

[299] مسلم: (٢٦٥٨).

مردن دەیاننێرێتەوە بۆ زەوی لەبەر ئەوەی ئادەم لە زەوی دروستکراوە و بۆ ئـەویش دەگەڕێندرێتەوە. جا ئەگەر بۆ زەویش گەڕێندرایەوە مانای وایـە ئـادەم و بۆپـشتی گەڕێندراوەتەوە ئەگەر ئادەم لـەو دروسـتکرابێت وە هەنـدێك شـت دەچـێتەوە نـاو شتەکە، جا ئەگەر چوون بۆ لێکدانەوەی ئەو حەدیسە ڕووی دەرەوەی جیاوازی هەیە لەنێوان ئەو و لەنێوان ئەوەی لە قورئاندا هـاتووە لـەو مانـاو مەبەسـتە دا تـەنها ئەگەر بیەوێت والێکی بداتەوە وەك ئـەوەی ئێمـە باسـمان کـردووە، چـونکە خـوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعـراف: ١٧٢)، وە لەگێڕانەوەی چیرۆکەکەدا باسی ئادەم نەکراوە بەڵکو لێرەدا وەپاڵنراوە بۆ پێناسەکردنی نەوەکەی کەوا ئەوان منداڵەکانیەتی، وە لەو حەدیسەدا: ((إنـه مـسح ظهـر آدم)) جا ناکرێت بەرپەرچ بدرێتەوە ئەوەی لە قورئان و لە حەدیسدا هاتووە بۆ لەسەر ڕێککەوتن تەنها بەو لێکدانەوەیەی کەوا باسمان کردن.

جرجـانی دەڵێـت: منـیش دەڵـێم: ئێمـە تـاوەکو ئـەوەی ئایەتەکـەی لـە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کردووە، وە ئەوەی زانایان و بیرمەندان لـە سـەلەفی صـالح بۆی چوون و لێکیان داوەتەوە نموونەییترین و باشترینیانە.

لەسەر ئەمەش هەندێك هاوەڵانمان لە ئەهلی سەلەف باسیان کردووە لـەبارەی وەڵامدانەوە لەسەر ئەو بێژەرە لەوانەیە لەبارەی لێکدانەوەی ماناکە بـەبێ سـتەم و ڕق لێ بوونەوەو ئینکاری کردن بێت، ئەمەش دەشێت ئەم فەرموودەیە: ((وإذا أخـذ ربُّكَ من بني آدم)) سەرەتای هەواڵ پێدانەکـە بێـت لەلایـەن خـودای میهرەبانـەوە لەبارەی پەیمان وەرگرتن لێیانەوە، وە ئەگەر پێویستی بە وەڵامدانەوەش بێـت ئـەوا وەڵامەکەی لەلایەن پەروەردگارەوەیە ﴿قـالُوا بَلَـى﴾ وە ئـەم گێڕانـەوەی چـیرۆکەش بەتەواوەتی دەپچڕێت، پاشان خودای گەورە بە هەواڵێکی دیکە دەسـتپێدەکات بـە باسکردنی ئەوانەی دەڵێن: کافرەکان لەڕۆژی قیامەتدا دەڵێن: ((شَـهِدنَا)) بـەمانای شایەتی دەدەین، هەروەك الحطیئة دەڵێت:

شَهِدَ الحطينة حين يلقى ربَّه ❊ أنّ الوليدَ أحق بالعُذرِ

به ماناى حطينة شايەتى دەدات، دەڵێت: ئەى پەروەردگار: شایەتی دەدەین لە ڕۆژی قیامەتدا ئێوە دەڵێن واتە ((کافرەکان)): ﴿إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف: ١٧٢)، واتە: لەو کاتەی لە لێپێچینەوەو گفت و گۆو بەرپرسیارەتیان بە کوفرەکەیان، پاشان هەواڵێکی دیکەیان بۆ زیاد دەکات و دەفەرموێت ﴿أَوْ تَقُولُواْ﴾ بەمانای: لەڕاستیدا دەڵێن: چونکە ((أو)) بەمانای: واوی ڕێکخستن و دڵنیاییە، وەك ئەوەی خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا﴾ (الإنسان: ٢٤)، واتە: ((نەکەیت ملکەچ و فەرمانبەرداری تاوانباران و بێباوەڕان بیت))، جا لێکدانەوەکەی: وە شایەتی دەدەین لە ڕۆژی قیامەتدا دەڵێن: ﴿إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واتە: ئەوان هاوبەشیان بۆ خوا پەیدا کردوو ئێمەشیان لە منداڵیمانەوە لەسەر ڕێبازەکەیان هەڵگرت لە هاوبەشی پەیدا کردن، جا ئێمەش لەسەر ڕێبازو بەرنامەی ئەواندا ڕۆیشتین، و پەیرەویمان کرد، جا تاوان و گوناح بۆ ئێمە نیە ئەگەر ئێمە بەشوێن ئەواندا کەوتووین بەڵکو تاوان گوناح بۆ باووباپیرانمان، ووتیان: ﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ﴾ (الزخرف: ٢٣)، واتە: ((ئێمە باو و باپیرانی خۆمان بینیوە پابەندی بیروباوەڕێك بوون، بێگومان ئێمەش چاو لەوان دەکەین و پەیڕەوی ئەوان دەکەین)). جا ووتەکانیان بەڵگەیە لەسەر ئەمە: ﴿أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واتە: ئێمەیان لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرتووە لەسەر کوفر و هاوبەشی پەیداکردن، جا گێڕانەوەی چیرۆکی یەکەم هەواڵێکە لەبارەی هەموو دروستکراوەکان بە وەرگرتنی پەیمان لێیان، وە گێڕانەوەی چیرۆکی دووەم هەواڵەکەی ئەوەیە کە دەڵێت: کافرەکان لە ڕۆژی قیامەت دا لەپاساو هێنانەوە و داواکردنی لێبووردن دان.

ئەوەی بانگەوازی ناکۆکی و جیاوازی دەکات دەڵێن: کەوا جیاوازی لەوەی نێوان کتێب و هەواڵەکە بەهۆی جیاوازی ووشەو دەربڕینەکانیان کەوا دوو ووتەی تێدایە پێویستە بە هاوشێوەو هاو جووت قەبوولی بکەیت وە تێپەڕێنی کەوا لێی ئاشکرا بوو بەهۆی جیاوازییەکەی، وە هەروەها ووشەکان ئەگەر لە خودی خۆیدا جیاواز بوو، ئەوا گەڕانەوەکەی بۆ فەرمانێك دەگەڕێتەوە ئەوا پێویست بە جیاوازی ناکات، هەروەك خوای گەورە لەبارەی دروستکردنی ئادەم دەفەرموێت: جارێك باسدەکات کەوا ئەو لە خۆڵ دروستکراوە[٣٠٠]، وە جارێکی دیکە ئەو لە قوڕێکی ووشك و ڕەشباو و ترشاو دروستکراوە[٣٠١]، وە جارێکی دیکەش دەفەرموێت لە قوڕێکی پتەو دروستکردووە[٣٠٢]. وەجارێکی تریش لە قوڕێکی ووشك وەك فەخفووری[٣٠٣]، ئینجا ئەم ووشانە لە ووشە و ماناکانی جیاوازن و هەروەها لە حاڵەت و بارە جیاوازەکان کەوا قوڕی ڕەشبا و وەك قوڕی پتەو نیە وە قوڕی پتەویش وەك خۆڵ نیە، کەواتە تەنها و تەنها گەڕانەوە کە هەمووی لە ڕەسەنەکەدایە بۆ یەك گەوهەر و کرۆکە، و ئەویش خۆڵەکەیە، وە لە خۆڵەکەش ئەم حاڵەت و بارانە دروست بوون.

فەرموودەی خوای گەورە ﴿وإِذ أَخَذَ رَبُّكَ من بني آدَمَ مِن ظهورِهِم ذُرِّيَّتُهم﴾، فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((إن الله مسح ظهر آدم فاستخرج منه ذريته)) لە بنچینەدا یەك مانای هەیە تەنها ئەوەیە کە فەرموودەکەی پێغەمبەرﷺ: ((مسح ظهر آدم)) زیادەو خستنە سەرە لە هەواڵەکە لەلای خودای گەورەوە، و خودای گەورە دەستی قودرەتی بە پشتی ئادەمدا و نەوەکەی لێ دەرچوواند دەستی پیا داهێنا بۆ دەرکەوتنی نەوەکانی و دەرهێنانی نەوەکانیان لە پشتی ئەواندا

---

[٣٠٠] سەیری: ئایەتی (٥٩) لە سورەتی ((آل عمران)) بکە.

[٣٠١] سەیری: ئایەتی (٢٨) لە سورەتی ((الحجر)) بکە.

[٣٠٢] سەیری: ئایەتی (١١) لە سورەتی ((الصافات)) بکە.

[٣٠٣] سەیری: ئایەتی (١٤) لە سورەتی ((الرحمن)) بکە.

هەروەك خوای گەورە باسی کردووە، چونکە ئێمە زانیوومانـە و فێـر بـووین کـەوا گشت نەوەی ئادەم لە بڕبڕەی پشتیدا نەبوون، بەڵام کاتێـك هـاوجووتی یەکـەم لـە بڕبڕەی پشتیدا بوو، پاشان دووەم لە بڕبڕەی پـشتیدا یەکـەم، پاشـان سـێ یـەم لـە بڕبڕەی پشتی دووەم بووە، دروستە کە هەموو ڕەگەزە بگەڕێتەوە بۆ پـشتی ئـادەم، چونکە ئەوان لقی ئەوون و ئەویش بنچینە و سەرەکیەکەیانە.

هەروەك چۆن دروستە ئەوەی خـوای گـەورە باسـیکردووە: کـەوا ئـەو نـەوەی ئادەمی لە پشتی ئادەم دەرهێناوە دروستیشە کـەوا پێغەمبـەرﷺ ئـەوە باسـی کردووە: خوای گەورە لەپشتی ئادەمدا لە پشتی نەوەکانیـشی دەرهێنـاوە، کەواتـە لق و ڕەسەن یەك شتە، هەروەها خوای گەورە کاتێك لە هەواڵەکەدا نەوەکەی خستە پاڵ ئادەم لەوانەیە هەواڵەکە لەبارەی نەوەکەو لەبارەی ئادەمەوە بێت.

هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾(الشعراء: ٤)، واتە: ((جا بەردەوام گەردەنیان بۆی ملکەچ و زەلیل دەبێت)) هەواڵەکـە لـە دیـوی دەرەوەی لـەبارەی گەردەنەکانـە، و بـاس کـردن و پیاهەڵدانەکـەش بـۆ نـاولێنراو هاتووە، وە ئەمەش وەپاڵنراوە هەروەك چۆن ئادەم لەوێدا وە پاڵنرابوو.

***

(لەبارەی هەندێ قسەی پێشینە و پاشینە لە مانای ئایەتەکە)

جا ئەمـە هەنـدێ قـسەی پێـشینەیە لـەبارەی ئایەتەکـە، و لەگـەڵ هـەموو هەڵسەنگاندن و گرنگی پێدانێك، هـەر بەڵگەنیـە لەسـەر دروسـتکردنی ڕۆحـەکان پێش جەستەکان دروستکردنێکی جێگیر و چەسپاو، لە ڕاسـتیدا دەلالـەت دەکـات لەسـەر وێنـەکانیان و نیـشانەکانیان لـە وێنـەو شـێوەی مێروولـەی وورد و قـسەپێکردنیان پاشـان گەڕانـدەوەیان بـۆ ڕەسـەنەکەیان کـەوا ئەمەیـە دروسـتی

هەواڵەکە، وە ئەوەی دروستە لە ڕاستیدا جێگیر بوونی قەدەر و چارەنووسی ڕابردوە وە دابەش کردنیانە بۆ بەدبەختی و کامەرانی.

بەڵام بۆ ساخکردنەوەو تێگەیشتنی ئەبی محمد کوڕی حزم لەبارەی ئەم فەرموودەیە: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ﴾ (الأعراف: ١١)، واتە: (سوێند بە خوا ئێمە (باوە گەورەی) ئێوەمان دروستکردو نەخش و نیگاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز و بەفەرمانی خوا)))، جا ئەو دەرکەوتنە گونجاونیە بە رووکەشیەکەی بۆ ئامادەکردنی فەرمانەکە بە سوژدەبردن بۆ ئادەم لەسەر دروستکردنمان و وێنەکێشانمان، وە ئاخاتنەکەش بۆ پێکهاتووە گشتیەکەیە لەلاشەو لە ڕۆحدا، و ئەمەش دوا کەوتووە لە دروست کردنی ئادەم دا، وە لەبەر ئەمەش ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ﴾ واتە: ئادەم ﴿ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ بۆ نەوەکەیەتی، و نموونەی ئەمەش مجاهد دەڵێت: ﴿خَلَقْنَاكُمْ﴾ بە ووشەی دەربڕینێکی گشتیە.

ئەبو عبيد لەو ئایەتەدا ووتە مجاهدی هەڵبژاردووە لەبارەی ئەم فەرموودەیە: ﴿ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ﴾ وە فەرموودەی خوای گەورە بۆ فریشتەکان: سوژدە بەرن ئەوان پێش دروستکردنی ئەوەی ئادەم بووە وە وێنەکێشانیان لە منداڵدانەکاندا، و پاشان پێویستی بە لەسەرەخۆیی و ئامادە کردن هەبوو، جا هەرکەسێ وایزانی و واتێگەیی کە دروستکردن و وێنەکێشان لەو ئایەتەدا بۆ منداڵەکانی ئادەمە لە منداڵدانەکاندا دەبێت ڕەچاوی حوکمی ﴿ثُمَّ﴾ کردبێت لە ئامادەکردن و ڕێکخستندا دەنا ئیلا ووتەی ئەخفەش کاری تێدەکاتن کەوا دەڵێت: ﴿ثُمَّ﴾ ئالێرەدا مانای: واو دەگەیەنێت.

زجاج دەڵێت: ئەمەش هەڵەیە نە خليل و نە سيبويه بە گونجاوی دانانێن و هەموو ئەوانەی متمانەی بە زانستەکەی هەیە، ئەبو عوبيد دەڵێت: مجاهد ئاشکرای

کردووە کاتێك ووتی: خـوای گـەورە وەچـەی ئـادەمی دروسـتکرد و لـە پـیـشـتـیدا وێنەیانی کێشا، پاشان لەدوای ئەمە فەرمانی کرد بە سوژدەبردن، دەڵێت: ئەمـەش لە حەدیسەکەدا دیار و ئاشکرایە، وە ئەو ئەوانی لە پـشـتیدا دەرهێـنـا لـە وێنـەی مێرووڵەی وورد.

ووتم: قورئانیش هەندێکیان هەندێکی لێکداوەتەوە، هاوشێوەی ئەم ئایەتـەش خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ﴾ (الحج: ٥)، واتە: ((ئـەی خەڵکینـە ئەگـەر ئێـوە گومانتان لە زیندوو بوونەوە هەیە، ئەوە چاك بزانن کە ئێمە سـەرەتا ئێوەمـان لـە خاك و خۆڵ دروستکردووە، لەوەودوا (ئـەوەکان) لـە نوتفەیـەك پەیـدا بـوون))، وە خوای گەورە ئاخاوتن لەگەڵ کەسێك دەکـات بـوونی هـەبێت و مەبەسـتیش: بـاوو باپیریانە هەروەك ئەم فەرمودەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ﴾ (البقرة: ٥٥)، واتە: ((یـادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کە ووتتان: ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پـێ نـاهێنین تـاوەکو بەئاشکرا و بەچاوی خۆمان خوا نەبینین، ئیتر یەکـسەر هەورە بروسـکەکە لێـی دان، لەکاتێکـدا کـە تەماشـاتان دەکـرد و بـە دەوروبـەری خۆتانـدا دەتـانڕوانی (بـە سەرسامیەوە بیرتان دەکردەوە))). هەروەها دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نَّصْبِرَ عَلَىَ طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾ (البقـرة: ٦١)، واتە: ((یادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کاتێـك بە موساتان ووت: ئێمە هەرگیز لەسەر یەك جۆر خۆراك ئۆقرە ناگرین و بـە تـەنها جۆرێك خواردەمەنی ڕازی نابین))، هەروەها دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ (البقرة: ٧٢)، واتە: ((یاد نیعمەتی ئاشکرابوونی بکوژەکـە بکەنـەوە) چـۆن کاتێك کەسێکتان کوشت و یەکسەر ئاژاوە لە نێوانتانـدا پەیـدابوو)). وە هـەروەها دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَـا فَـوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ (البقـرة: ٦٣)، واتـە: ((یادی ئەو نیعمەتەش بکەنەوە کاتێك پەیمانمان لێوەرگرتن (کـە پـەیڕەوی تـەورات

بکەن) و کێوی طورمان بە ڕاسەرتانەوە ڕاگرت)) ئەمەش لـە قورئانـدا زۆرە کـەوا خوای گەورە قسەیان لەگەڵدا دەکات و مەبەستیش لێـی: باووباپیریانـە، جـا ئـاوا دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ (الأعـراف: ١١)، واتە: (سوێند بە خوا بەڕاستی ئێمە (باوەگەورەی) ئێوەمـان دروسـت کـرد و پاشـان نـەخش و نیگـاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا)). بەڕاستی خوای گەورە لە باسکردنی کـەس و باسکردنی تایبەتـدا لادەدات و دێـت باسـی جۆرەکـە دەکـات وەك دەفـەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِـن سُـلَالَةٍ مِّـن طِـينٍ* ثُـمَّ جَعَلْنَـاهُ نُطْفَـةً فِـي قَـرَارٍ مَّكِـينٍ﴾ (المؤمنون: ١٢- ١٣)، واتە: ((سوێند بە خـوا ئێمـە بەڕاسـتی ئادەمیزادەمـان لـە ئاوێتەیەکی پێکهاتوو لە قوڕ بەدیهێناوە* لەوەودوا لەجێگایەکی پارێزراو و لـەبار دا (کە منداڵدانی دایکە) لە شێوەی نوتفەیەکی زۆر بچووکدا دامان مەزراندووە))، دروستکراوەکەش لە پێکهاتوویەکی قوڕی ئـادەم دروسـتکراوە، وە دامەزراوەکـەش نوتفەیەکە لە جێگایەکی پارێزراو کەوا نەوەکەیەتی.

وەلاّم دروسـتبوونی ڕۆحـەکان لـەپێش لاشـەکان بـە دوو هـەزار سـاڵ ئەمـە ئیسنادەکەی دروست نیـە ئەمـەش عـەتبـەی کـوڕی سـکین لەباسـەکە دواوە، دار قطني دەڵێت: واز لێهێندراوە یاخود دەست لێ هەڵگیراوە. وە أرطـأة کـوری منـذر دەڵێت: ئیبن عدی ووتوویەتی: هەندێ حەدیسەکان هەڵەیە .

(لەبارەی کەوا درووستبوونی ڕۆح دواکەوتووە لە درووست بوونی لاشە)

بەلاّم سەلماندن لەسەر ئەوەی درووست بوونی ڕۆحەکان دواکەوتووە لـە درووست بوونی لاشەکانی لەچەند ڕوێکەوەیە: یەکێکیان : درووست بوونی باوکی ئـادەمیزاد وە بنچینەکەیان ئاوابووە، خودای پەروەردگار جوبرئەیلی نارد چـەنگێك خـۆڵی لـە زەوی برد ، پاشان لەگەڵ ئاوێکی ترش و تێکەڵی کردتاکو بووە قوڕ، پاشـان وێنـەو نیگاری کێشا ،پاش ئەوەی وێنەی کێشا لەڕۆحدا فووی پیاکرد جا کاتێك ڕۆحەکـە

چووه ناو لاشەکەوه بووه گۆشت و خوێنێکی زیندوو و قسەکەر ، له تەفسیری ئەبی مالیك و ئەبی صالح داهاتووه ، له ئەبی عەباس دەگێڕنەوه ، ئەویش لە مورە ئەویش له ئیبن مەسعود ، ئەویش لە خەڵکانێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ، کاتێك خوای گەورەو میهرەبان له کارەکەی بووەوه له درووست کردنی ئەوەی ئەو دەیویست چۆوه سەر عەرش جا ئیبلیسی کرده فریشتەیەك لەسەر ئاسمانی دونیا ، قەبیلەیەك له فریشتەکان پێیان دەووتن جنۆکه ، له ڕاستیدا ناویان لێنا جنۆکە ، چوونکه ئەوان دەرگاوانی ئەهلی بەهەشت بوون ، وه ئیبلیسیش لەگەڵ فریشتەیەکی دیکه دەرگاوان بوو ، جا لەناو سینگی شتێك ڕوویداو کاری تێکردو ووتی: خوای گەوره ئەوەی نەبەخشیوەته من تەنها بۆ گەورەیی و چاکی من نەبێت ، له دەربڕینێکی دیکەدا ، لەبەر ئەوەی منی بە گەورەترو باشتر داناوه لەسەر فریشتەکان ، کاتێك ئەو گەورەییەو خۆ بەزل زانینەی لە دەروونیدا پەیدابوو خودای گەوره زانیاری له بارەی ئەمەوه هەبوو ، ئینجا به فریشتەکانی فەرموو ، ﴿ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾(البقرة: الآیة/٣٠) واته:(بەڕاستی من دەمەوێت له زەویدا جێنشینێك دابنێم بۆ ئاوەدانی و دینداری)، ووتیان ئەی پەروەردگاری ئێمە باروگووزەرانی جێنشینەکه له زەویدا چ دەبێت و لەزەویدا چی دەکەن ، خوای گەوره فەرمووی نەوەی لێ پەیدا دەبێت و ئەوانه لە زەویدا خراپەکاری دەکەن و حەسادەت و بەخیلی لەناو یەکتریدا دەکەن و هەندێك هەندێکیان دەکوژن ، ووتیان: ئەی پەروەردگاری ئێمە: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لا تَعْلَمُونَ﴾(البقرة: الآیة ٣٠)،

واته: ﴿فریشتەکان ووتیان ئایه کەسێکی تێدا دەکەیته جێنشین که خراپەو تاوانی تێدا بچێنێت و خوێنڕێژی تێدا ئەنجام بدات؟! لەکاتێکدا ئێمە تەسبیحات و سوپاسو ستایشت دەکەین و قەدرو ڕێزی تۆ چاك دەزانین و بەدوورت دەگرین لەو

شتانەی کە شایستەی تۆنین (لەوەڵامیاندا) خوا فەرمووی : بێگومان ئەوەی ئێـوە نایزانن من دەیزانم ﴾ واتە: لەبارەی کارو مەبەستی ئیبلیسـە.

ئینجا خوای گەورە جوبرەئیلی نارد بۆ زەوی بـۆ ئـەوەی لەوێـدا خـۆڵ بهێنێـت، زەوی ووتی من خۆم لەتۆ بە خوای گەورە دەپـارێزم کـەوا چـنگم لێبـدەی، ئینجـا جوبرەئیل گەڕایەوەو خۆڵەکەی نەهێنا و ووتی: ئـەی پـەروەردگار ئـەو خـۆی بـەتۆ پاراست و منیش داوای لێبوردنم لێـی کـرد ئینجـا میکـائیلی نـارد ، ئـەو خـۆی لەویش پاراست ، ئینجا خوای گەورە فریشتەی گیان کێـشانی نـارد ، زەوی خـۆی لەویش پاراسـت ، فریشتەکە ووتـی : منـیش خـۆم لـەخوای گـەورە دەپـارێزم کـە بگەڕێمەوە فەمانەکەی زەوی جێ بـەجێ نـەکرد ، ئینجـا لـەڕووی زەویـدا چـنگێك خۆڵی هێناو تێکەڵی کرد ، خۆڵەکەی تەنها لـە یـەك شـوێن نـەهێنا ، بـەڵکو لـە خۆڵێکی سوورو سپی و ڕەشی هێنا ، لەبەر ئەو هۆیەش ئـەوەی ئـادەم بـەڕەنگ و شێوەی جیاواز دەرکەوتوون، جا بەرزی کـردەوە بـۆ بـەردەمی پـەروەردگار تـاوەکو کردی بە قوڕێکی پەیت و پتەو ، وە پتەویش ئـەو شـتەیە کـەوا بەتوونـدی یـەکتر دەگرێت ، پاشان خوای گەورە بە فریشتەکانی فەرموو: ﴿(إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ ۞ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيـهِ مِـنْ رُوحِـي فَقَعُـوا لَـهُ سَـاجِدِينَ﴾ (ص: ٧١، ٧٢)

واتە : (من دەمەوێت بەشەرێك لە قوڕ درووست بکەم ، جا کاتێـك درووسـتم کـرد لەو گیان و روحەی کە من خاوەنی ئەوم ، فووم پێداکردو ژیـان و گیـانم پێبەخـشی ئێوەی فریشتە هەمووتان سوژدەی ڕێزو تەقدیری بە فەرمانی من بۆ بەرن)).

خوای گەورە بەدەستی قودرەتی خۆی درووستی کرد بۆئەوەی ئەندازەی خۆ بـەزل زانینی ئیبلیس لەبارەیـەدا دەرکـەوێت بـۆ ئـەوەی پێـی بڵێـت: خـۆت بەگـەورەتر دادەنێیت لەوەی من بەدەستی خۆم کردوومە وەمن خۆم بەگـەورەیی بەسـەر ئـەودا ناکەم، جا بەشەرێکی درووست کردبوو لاشەیەك لە قوڕ بە درێژایی چل سـاڵ ، جـا

فریشتەکان بەلایدا تێپەڕین ، کاتێك بینیان لێی ترسان و داچڵەکین و ئەوەی لەهەموویان زیاتر لێی ترسا ئیبلیس بوو ، کاتێ بەلایدا تێدەپەڕی لێدەدا ، لاشەکە دەنگی لێوەهات هەروەك فەخفوری دەنگی لێوەبێت ئەگەر لە قوڕ درووست کرابێت ، جا لەوکاتە خوای گەورە فەرمووی ﴿مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾(الرحمن: ١٤)، واتە ((لە قوڕێکی ووشك بوو وەك فەخفوری)).

لەدەمی چووە ژوورەوە وە لە کۆتاییەکەیدا هاتە دەرەوە ، ئینجا بە فریشتەکانی فەرموو : لەمە مەترسن ،خوای گەورە هەر خۆی پایەدارو دەسەڵات دارە و ئەمەش پووت و بێ دەسەڵاتە ، ئەگەر دەسەڵاتی بەسەردا بدەم لەناوی دەبەم ، جا کاتێك ئەو ماوەیە هات کەوا خوای گەورە فوو بە ڕووحەکە دابکات و گیان و ژیانی پێ ببەخشێت بە فریشتەکانی فەرموو : ئەگەر فووم بە ڕۆحەکەدا کردو گیان و ژیانم پێبەخشی ئەوا سوژدەی بۆ بەرن ، کاتێك فووی پیاکرد بە ڕۆحەکەدا ڕووحەکە لای سەریەوە چووە ژوورەوەو پژمی ، ئینجا فریشتەکان ووتیان بڵێ سوپاس و ستایش بۆ خوای گەورە ووتی : سوپاس و ستایش بۆ خوای گەورە ، ئینجا خوای گەورە پێی فەرموو: خوای تۆ ڕەحمت پێ بکات .

کاتێك ڕۆحەکە لە چاوەکانی چووە ژوورەوە سەیری بەروبوومەکانی بەهەشتی کرد، کاتێك لە سکیدا چووە ژوورەوە ئارەزووی خواردنی کرد پێش ئەوەی ڕۆح بگاتە قاچەکانی ، جا هەستایەوە و پەلەی کرد بۆ بەروبوومەکانی بەهەشت ، خوای گەورە لەم کاتەدا فەرمووی ﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ﴾ (الأنبياء:٣٧)، واتە: (ئەوەندە ئینسان بەپەلەو تالوکەیە هەر دەڵێیت، لە پەلەو تالوکە درووست کراوە)).

یونس کوڕی عبدالأعلی دەڵێت: ئیبن وهب بۆمانی گێڕایەوە ، کەوا ئیبن زەید ووتویەتی : کاتێك خوا ئاگری درووست کرد فریشتەکان زۆر لێی ترسان ، ووتیان:

ئەی پەروەردگاری ئێمە بۆچی ئەو ئاگرەت درووست کردووە ؟ فەرمووی: بۆ ئەوانەی سەرپێچی من دەکەن لەوەی دروستم کردووە .

لەو ڕۆژەدا جگە لە فریشتەکان و زەوی هیچ دروستکراوێکی دیکە نەبوو، بەڵکو لەدوای ئەمە ئادەم درووستکراوە ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً﴾ (الإنسان:١)، واتە ((بەڕاستی ماوەیەکی زۆرلە ڕۆژگار بەسەر ئادەمیزادا هات کە شتێکی وانەبوو ناو ببرێت))، عومەری کوڕی خەتاب ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا خۆزگەم بەو ڕۆژە پاشان ووتی، وە فریشتەکان ووتیان، ئایە زەمانێك بەسەرمان دادێت تێیدا سەرپێچیت دەکەین؟ هیچ درووست کراوێك نابینین جگە لەمانە فەرمووی، نەخێر من دەمەوێت لە زەویدا درووستکراوێك درووست بکەم، وە تێیدا جێنشینێك دابنێم وە باسی حەدیسەکە دەکات.

ئیبن ئیسحاق دەڵێت: دەڵێن: خوای گەورە لەهەموو کەس زاناترە ، خوای گەورە ئادەمی درووست کرد پاشان داینا بۆ ماوەی چل ساڵ چاودێری کرد بەر لەوەی فووی پیابکات بە ڕوحەکەدا، تاوەکو بووە قوڕێکی ووشك وەك فەخفوری، وە ئاگریش بەری نەکەوت، خوای گەورە زاناترە جا دەڵێن: کاتێك رۆحەکە کۆتایی هات لەلای سەریەوە چووە ژوورەوە پژمی ووتی سوپاس بۆ خوا.

قورئان و حەدیس و نیشانەکان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا خوای پەروەردگار فووی پیاکردووە بە ڕۆحەکەیدا لەدوای درووستکردنی لاشەکەی ، جا لەو نەفخەیەدا ڕۆحەکە تێیدا ڕوویداوە ، ئەگەرچی ڕۆحەکەی پێش لاشەکەی درووستکراوبووە لەگەڵ کۆی ڕۆحی نەوەکانی کاتێك کە فریشتەکان لەبارەی درووست کردنەکەی سەریان سووڕما ، کاتێك لە درووست کردنی ئاگرەکەش سەریان سوڕماو ووتی : بۆ چ شتێك درووستت کردووە ، ئەمەش ڕۆحەکانی نەوەی ئادەم دەبینێت ئیماندارو کافرو پاك و پیسی تێدایە.

کاتێك ڕۆحی کافرەکان هەموو شوێن کەوتەی ئیبلیس بوون، بەڵکو ڕۆحی کافرەکان پێش کوفرەکەی درووستکراوە، لەبەر ئەوەی خوای گەورە یاسای کوفری بەسەر سەپاندوون پاش درووست کردن لاشەی ئادەم و ڕۆحەکەی، وە پێش ئەمە کافر نەبووە، جا چۆن دەبێت ڕۆحەکان لەپێشدا کافرو ئیماندار بێت ئەگەر ئەو کاتە کافری نەبێت، وە کوفریش بۆ ڕۆحەکان تووش نایەت تەنها بە ڕازاندنەوەی و هەڵخەڵەتاندنی نەبێت، ڕۆحەکانیش ئەو کاتە کافرە لە ڕاستیدا لەپاش ڕووداوی کوفرەکەی، وا دەڵێن: هەموو ڕۆحەکان ئیماندار بوون پاشان هەڵگەڕانەوە لە دینەکەیان بە هەر هۆکارێك بێت.

لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرەدا لەبارەی درووست کردنی گەردوون و زانینی هەواڵ لەبارەی درووستکردنی ڕەگەزەکانی جیهان درووستکردنی ئادەم دواکەوت بۆ ڕۆژی هەینی، وە ئەگەر ڕۆحەکانیش لەپێش لاشەکان درووست کرابوون ئەوا لەکوێ بوونەوەرەکانی جیهان لە شەش ڕۆژدا درووست کران، جا کاتێك هەواڵی درووست کردنەکەی پێنەدان لەو ڕۆژانەدا زانراوە کەوا درووستکردنەکەی لەدوای درووستکردنی ئەوەکەیە، لە ڕاستیدا درووست کردنی ئادەم خۆی لە یەکێك لەناو ئەو شەش ڕۆژانەدا بووە.

ئەگەر ڕۆحیش پێش لاشەی بوونی هەبووە کەوا ئەویش زیندوو و زاناو ئاگادارو توانای قسەکردنی هەبووە وە بیر تیژی و زانینی هەبووە بەم جیهانەدا، هەستی پێکردووە جا بە هەر ڕوویەکەوە بێت.

ئەوەی ناگونجێت کەوا زیندوو و زاناو قسەکەرو زانیار بێت بە خوداکەی کەوا ڕۆحەکە لەنێوان کۆمەڵێك ڕۆحدا بووە پاشان دەگوازرێتەوە بۆ ئەو لاشەیە کەوا هیچ هەست بە حاڵەتی خۆی ناکات پێش ئەمە بەهەر ڕوویەك بێت.

هەروەها ئەگەر ڕۆحەکە پێش لاشە بوونی ئەبوایە ئەوا زانیارو زیندوو و قسەکەرو عاقڵ دەبوو، جا کاتێك بەلاشە هەڵواسرا پەیوەندی پێوە کردهەموو

ئەمانەی پێوە دیار نەبوو، پاشان هەست و زانست و عەقڵ و قسەکردنی هێواش هێواش بەسەر داهات، جا ئەگەر وابوایە ئەوا دەبووە سەر سوڕهێنەرترین کاروبار کە هەبووە ڕۆحێکی تەواو عاقڵ، لەدواییدا دەگەڕێتەوە بە کەم و کوڕی و لاوازو نەزان، پاشان لەدوای ئەمە ، دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی جارانی ، بۆ عەقڵەکەی و هێزەکەی ، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالأَبْصَارَ وَالأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (النحل: ٧٨)، واتە: ((خوا ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێناوە بێ ئەوەی هیچ شتێك بزانن ، ئینجا دەزگای بیستن و بینین و تێگەیشتنی بۆ دابین کردوون، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاری بکەن)).

جا ئەگەر ئەمە قەدەر بێت بۆ ڕۆح پێش دروستکردنی ، لەدواییدا دەرچوبێت بۆ ئەو دونیایە لەسەر ئەو قەردەرەی بۆی نووسراوە، ئێمە ئینکاری کتێب و قەدەرو چارەنوسی ڕابردوو ناکەین بۆی کەلەلایەن خوایەوەیە، هەر چەندە بەڵگە نیشان دەدات لەسەر ئەوەی بەدەستەو کۆمەڵ دروستی کردوون پاشان لە شوێچنێك داینا کە بە زیندوویی و دانایی و قسەکەر، پاشان هەر کاتێك شتێك بۆ لاشەکەی دەردەکەوت، جا خوای گەورە لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە، بەڵام هیچ هەواڵێکی وامان لەسەر زمانی پێغەمبەر ﷺ پێنەگەیشتووە وەدیارە پێغەمبەر ﷺ هەواڵی واشی نەداوە، لە ڕاستیدا لە حەدیسێکی سەحیحدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((أن خلق آدم يجمع في بطن أمه أربعين يوماً نطفةً ثم يكون علقة مثل ذلك، ثم يكون مضغة مثل ذلك ، ثم يرسل إليه الملك فينفخ فيه الررح))[٣٠٤]، واتە: ((کاتێك نەوەیەکی ئادەم دروست دەکرێت لە شێوەی نوتفەیەك لە مەنی پیاو بۆ ماوەی چل ڕۆژ لە سکی دایکی دەمینێتەوە ، پاشان دەبێتە هەڵواسراوێك

(٣٠٤) مسلم : (٢٦٤٣).

، پاشان دەبێتە پارچە گۆشتێك، پاشان فریشتەیەکی بۆ ڕەوانە دەکرێت لە ڕۆحدا فووی پیادەکرێت)).

جا فریشتە بەتەنها بۆی ڕەوانە دەکرێت و فووی پیادەکات ، ئەگەر فووی پیاکرد ئەوا دەبێتە هۆکارێك بۆ ڕوودانی ڕۆح تێیدا، وە نەیفەرمووە: فریشتە بە ڕۆحەوە بۆی ڕەوانە دەکرێت و ئینجا دەیخاتە ناو سکی ، لەڕاستیدا فریشتە بۆی دەکرێت و بە فووپیاکردنەکەی ڕۆحەکە تێیدا ڕوودەدات نەك خوای گەورە ڕۆحەکەی ناردبێت، کەوا پێش ئەوە بە سەردەمێکی دوورو درێژ لەگەڵ فریشتە بوونی هەبووبێت، جیاوازی بکە لە نێوان فریشتە دەنێرێت بۆی ئینجا فووی پیادەکات بە ڕۆحەکەدا، وە لەنێوان ئەوەی کەوا ڕۆحە درووستکراوەکە دەنێرێت کە لەگەڵ فریشتەکە بەخۆی دامەزراوە.

***

ڕاستی دەروون چی یە ؟

١. ئایا ئەو بەشێکە لە بەشەکانی لاشە.
٢. یاخوود نیشانەیەکە لە نیشانەکانی.
٣. یاخوود جەستەیەکە نیشینگەیە بۆی تێیدا دانراوە یاخوود ئەنها گەوهەرێکە ؟
٤. ئایە ئەو ڕۆحە
٥. یاخوود شتی دیکەیە ؟
٦. ئایا ئاژاوەگێری و لۆمەکار و پڕ لە ئارامی یەك دەروونە ئەو سیفاتانەی تیایە
٧. یاخوود ئەمە سێ دەروونە ؟

وەلامەکە: ئەو مەسەلە خەڵکی لەھەموو چین و توێژەکان قسەی تێدا دەکەن ، و قسەو ووشەکانیانی تێدا شێواندووە، زۆر تێیدا کەوتونەتە ھەڵەوە و خوای گەورە شوێن کەوتووانی پێغەمبەر ئەھلی سوونەتەکەی ھیدایەت داوە لەو کاتەی تێیدا دەکەونە جیاوازی و ناکۆکی، خوای میھرەبانیش ئەوەی بیەوێت ڕێنوێنی دەکات بۆ ڕێبازی ڕاست و درووستی ئیسلام، ئێمە باسی ھەندێك لە ووتەی خەڵك دەکەین لەبارەی ئەو بابەتانە و یارمەتی خوا باسی ڕاست و درووستەکەیان دەکەین.

ئەبو حەسەن الأشعري لە ((مقالات)) ەکەی دەڵێت: خەڵکی جیاوازو ناکۆکن لەبارەی ڕۆح و دەروون و ژیاندا، ئایا ڕۆحیش ژیانە یاخوود شتێکی دیکەیە ؟ ئایا ڕۆح لاشەو جەستەیە یاخوود نا؟

نظام دەڵێت: ڕۆح خۆی جەستەیە، وە دەروونیشە، وە پێداگیری دەکات لەوەی کەوا ڕۆح بە فووی زیندووە و نکوڵی ئەوەش دەکات کەوا ژیان و ھێز مانای جگە لە زیندوویەکی بە توانا نەبێت.

ھەندێکی دیکە دەڵێن ڕۆح نیشانەیە.

ھەندێکی دیکە دەڵێن : لەوانە جەعفەر کوڕی حەرب : نازانین ڕۆح گەوھەرە یاخوود نیشانەیە وە پاکانە دەھێنێتەوە لەم بارەیەوە بەو فەرموودەیە ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء:٨٥)، واتە ((پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیەو چۆنە؟) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە)). و ھیچ دەربارەی ڕانەگەیەندراوە ئەو نە گەوھەرە نە نیشانەیە ووتی: وا گومان دەبەم جەعفەر سەلماندوویەتی کەوا ژیان ڕۆح نیە، وە سەلماندویەتی کەوا ژیان نیشانەیەکە.

جبائی بیرو بۆچوونی وابو کە ڕۆح جەستەیە، کەوا ئەو ژیان نیە، ژیانیش نیشانەیە، وە بیانووش بەشێوەزاری زمان دەھێنێتەوە، ڕۆحی ئادەمیزاد دەرچوو، پێداگیری دەکات کەوا ڕۆح نابیت نیشانە بێت لەسەری.

هەندێکی دیکە دەڵێن : ڕۆح شتێك نیە لەوەی زیاتر یەکسان بوونی چوار سرووشتیەکان بێت لەبارەی ووتەکانیان ((إعتدال)) لە دونیادا نەسەلمێنراوە شتێك هەبێت تەنها چوار سرووشتیەکان نەبێت کەوا ئەوانیش گەرمی و ساردی و شێداری و ووشکی یە.

هەنـدێکی دیکـە دەڵـێن: ڕۆح خـوێنێکی پـاك و ڕوون و پووختـە لـە ژیـان و گوزەرانێکی سەخت و خـەماوی یـەوە گـەنین و بۆگـەناوی ، هـەروەها دەڵـێن لـە هێزدایە.

هەنـدێکی دیکـە دەڵـێن: ژیـان گەرمیـەکی خۆڕسـك و سرووشـتی یـە ، هـەر ئەوانەیووتەکانیانمان باسکرد لەبارەی ڕۆح لە پیاوانی ڕەوشت بـەرزن دەی سـەلمێنن کەوا ژیان خۆی ڕۆحە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: بەڵکو دەروون مانـای بـوونی سـنووری و ڕووکنـەکان و درێژی و پانی و قوڵی یە و ئەویش هیچ جیاییەکی نیە لەو جیهانەدا جگـە لـەخۆی کەوا حوکمی درێژی و پانی و قووڵی بەسەر دا دەدرێـت ، و هـەر یـەکێك لەمانـە سیفەتی سنوورو کۆتایی کۆیان دەکاتەوە،

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن ، دەروون باسی لێوە کراوە بەوەی ئەوانەی پێشتر باسمان کردن وەسفیان کردووە لەمانای سنوورو کۆتاییەکان، لەبەر ئـەوەی ئـەو جیاگـەری ناکات جگە لەخۆی وە ناشکرێت وەسف بکرێت بە سیفەتی گیانلەبەر، وە جـەریری دەگێڕێتەوە: لە جەعفەری کوڕی موبەشیر: کـەوا دەروون گەوهەرێکـە بـەڵکو ئـەو جەستەیە نیە، وە بەجەستەشەوە نیە، بەڵکو ماناکـەی لـەنێوان گەوهـەرو جەسـتە دایە.

هەندێکی دیکە دەڵێن دەروون مانای ڕۆح ناگەیەنێت ، وە ڕۆحیش ژیان نیـە، و ژیانیش لەلای أبو الهـذیل نیشانەیە، دەڵێت دەشێت ئادەمیزاد لـە حاڵـەتی خـەودا بێـت لەوانەیـە دەروون و ڕۆحەکـەی بفڕێـت و بـڕوات بـەبێ ژیـان لەبەرئـەم

فەرموودەیەش شایەتی دەدات: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا ﴾ (الزمر:٤٢)، واتە:((هەرخوایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانە کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە)).

جەعفەری کوڕی حەرب دەڵێت: دەروون نیشانەیەکە لە نیشانەکان، لەو جەستەیەدا بوونی هەیە، وە یەکێکە لەو ئامێرانەی کە ئادەمیزاد پشتی پێ دەبەستێت لەسەر کردارێك وەك تەندروستی و سەلامەتی و هاوشێوەی ئەوە ئەویش وەسف نەکراوە بە شتێك لە سیفەتەکانی گەوهەرەکان و جەستەکان ئەمەش ئەشعەری قسەی لەسەر کردووە[٣٠٥].

بەشێکی دیکە دەڵێن: دەروون بریتیی یە لە هەناسەی ناوەوەو دەرەوە بەهەناسەدان و وەرگرتن، ووتیان ڕۆحیش نیشانەیە، وە ئەویش تەنیا ژیانە، بەڵکو دەروون نیە، ئەمە ووتەی قازی ئەبوبەکر کوڕی باقلانیە ئەوانەی شوێن کەوتووی ئەون لە ئەشعەریەکان[٣٠٦].

کۆمەڵەیەکی دیکە دەڵێن: دەروون نە جەستەیەو نە نیشانەشە ، وە دەروونیش لە جێگایەك نیە وە نە درێژی و نەپانی و نەقوڵی و ڕەنگ و نە شتێکی دیکە نیە، وە لە جیهانیشدا نیە، نەدیوی دەرەوەی هەیە وە نە تەنیشتەکان و نەدەریش دەکەوێت ، ئەمەش ووتەی ((مشائین))ەکانە[٣٠٧].

ئەمەیە کە ئەشعەری قسەی لەسەر کردووە لەبارەی أرسطاليس، وا ڕادەگەیەنن کە پەیوەندی ڕۆح بەلاشەوە نە بە سەرەتایەکەیەتی وە نەبە تەنیشتەکانیەتی و نە نیشینگەیە بۆی و بەپێوەلکاندنەوە و نە بەیەك گەیشتنە، بەڵکو تەنها لە ڕاستیدا

---

(٣٠٥) مقالات الأسلاميين: ٢/٢٧.

(٣٠٦) سەیری : الفصل في الملل: ٥/٧٤ بکە.

(٣٠٧) المشاؤون : لە فەلسەفەی ئەرستۆیە ، کەوا توێژەرلە نیشانەکانی دەریهێناوە.

درووست کردن و پێکهێنانە بۆی، ئەم مەزهەبەش بە سنجی و محمد کوڕی نوعمـان ناسراو بە المفيد و موعەممەر کوڕی عیباد الغزالی هەڵیبژاردووە، ووتەی ئیبن سیناو شوێن کەوتوانیەتی ، ئەمەش خراپترین مەزهـەب و بـەتاڵترین و دوورترینیانـە لـە ڕاستی.

ئەبو محمد کوڕی حزم دەڵێت[٣٠٨] : بیرو بۆچوونی گشت ئەهلی ئیسلام و ئەوانـەی دان بە ڕۆژی دوایی دادەنێن : کەوا دەروون جەستەیەکی درێژو پان و قووڵـە خـاوەن جێگای تەنێکی لایەنگیرو لەبەر ڕۆیشـتووە بـۆ جەسـتە، ووتـی بەمـەدا دەڵـێن:، ووتی: دەروون و ڕۆح دوو ناوی هاوبەش و هاوتان بـۆ یـەك مانـا، وە ماناکەشـیان یەکە.

لە ڕاستیدا ئەبو عبداللەی کوڕی خطیـب مەزهەبـەکانی خـەڵکی لـە دەروونـدا ڕێکخستووە و دەڵێت: ((ئەوەی هەر مرۆڤێك هێمای بۆ دەکات بـە ووتـەی خـۆی: ئێمە یان دەبێت جەستە یاخود نیشانەیەکی کۆڵەگـەو سـتوون بـێن لـە جەسـتەدا یاخود نە جەستەیەك و نە نیشانەیەکی کۆڵەکەو ستوون بێن تێیدا)).

بەشی یەکەم: کەوا ئەو جەستەیە، ئەو جەستەیەش یان دەبێت ئەو لاشـەیە بێـت یاخود دەبێت جەستەیەکی هاوبەش بێت بۆ ئەو لاشەیە، یـان دەبێـت لـە دەرەوەی بێت.

بەڵام بەشی دووەم: دەروونی ئـادەمیزاد بریتـی یـە لـەو لاشـەیەو پەیکـەرێکی تایبەتی، ئەمەش کەس نەیووتوە.

بەڵام بەشی یەکـەم : کـەوا ئـادەمیزاد بریتـی یـە لـەو لاشـەیە و پەیکـەرێکی تایبەتی، جا ئەمە ووتەی زۆربەی کۆمـەڵانی خەڵکـە، ئەمـەش لـەلای زۆر ووتـار بێژان و قسە کەران هەڵبژێردراوە.

---

(٣٠٨) الفصل في الملل: ٤/٧٤.

خەڵکی چوار ووتەو ئاخاوتنیان هەیە لە ناونانی ئادەمیزاد دا، ئایە ئەو تەنها ڕۆحێکە؟ یاخود تەنها لاشەیەکە، یاخود هەردوکیانە، یاخود هەر یەکێکە لەوانە؟ وە ئەو ئاخاوتنانەش ئایە تەنها لە دەربڕین و ووشەکەدایە، یاخوود تەنها لە ماناکەدا، یاخود لە هەردوکیاندا، یاخود لە هەریەکێك لەوانە دایە؟ جیاوازی لە نێوانیان تەنها لە دەربڕین و ئاخاوتنەکەیە.

رازی دەڵێت: بەڵام بەشی دووەم، کەوا ئادەمیزاد بریتی یە لە جەستیەیەکی تایبەت بوونی هەیە لەناو ئەو لاشەیە، قسەکەران و توێژەران جیاوازن بەم ووتەیە لە دەست نیشانکردنی ئەم جەستەیە لەسەر چەند روویەکەوە:

یەکەم: ئەو بریتی یە لە تێکەڵاو بوونی هەر چواریان کەوا ئەو لاشەیە لێی لەدایك دەبێت.

دووەم: ئەو خوێنە.

سێیەم: ئەو ڕوحێکی نەرم و نیان و میهرەبانە کەوا لە تەنیشتی چەپ لەلای دڵەوە لەدایك دەبێت ، وە خوێنبەرەکان بۆ هەموو ئەندامەکان پێیدا تێپەڕ دەبێت.

چوارەم: ڕۆحێکە کەوا لە دڵەوە بۆ مێشك بەرز دەبێتەوە ، و خۆی دەگونجێنێت بەشێوەیەکی درووست بۆ قەبولکردنی بیریژی و باڵاهێزی و بیرکردنەوە.

پێنجەم: ئەو بەشێکەو لە دڵ دانابڕێت.

شەشەم: ئەو جەستەیە پێچەوانەیە بە ناخ و ناوەڕۆکێك بۆ ئەو جەستە هەست دارە، و بریتی یە لە جەستەیەکی نورانی و درەوشاوەی بەرزە سووکی زیندوو و بزوێنە بەناو گەوهەری ئەندامەکاندا تێدەپەڕێت وە لە گوڵدا ئاوی لەبەردا دەڕوات، و لە زەیتوندا ڕۆنی لەبەردا دەڕوات وە ئاگریش لە خەڵوزدا، مادام ئەو ئەندامانە درووستە بۆ قەبولکردنی نیشانەیەکی زۆرو زەبەند لەسەری دا لەو جەستەیە ناسکەدا کەواتە ئەو جەستەیە ناسکە ئاڵۆزکاو ماوەتەوە بۆ ئەو ئەندامانە، وە ئەو نیشانانە سوودمەند دەبێت لە هەست و جوولەی ئارەزوو مەندو خۆ ویست.

ئەگەر ئـەو ئەندامانـەش تێکـچوون بـەهۆی دەسـت بەسـەرداگرتنی شـتی هەمـە چەشنەو توندو تیژ لەسەریداو دەربچێت لـە قـەبولکردنی ئـەو نیـشانانە ئـەوا ڕۆح لەلاشە جیادەبێتەوە و سەربەخۆ دەبێت بۆ جیهانی ڕۆحەکان.

ئەم ووتەیەش کەوا ڕاست و درووستە لەو مەسەلەیەدا، و جگە لەمە هیچیان راست نیە، وە هەموو ووتەو ئاخاوتنەکان جگە لەو بەتاڵە، وە کتێـب و سـوننەت و یـەك دەنگی سەحابەکان بەڵگەیە لەسەری وە عەقڵ و سرووشت و ڕەفتاریش بەڵگەیەتی، و ئێمە بەڵگە لەسەریدا دەهێنینەوە.

بەڵگەی یەکەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر:٤٢)، واتـە: ((هـەر خوایـە گیانـەکان دەکێـشێت لـەکاتی مردنیاندا هەروەها ئەو گیانە کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە جا ئەو کەسەی کە خوا مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگێڕێتەوەو ناگەڕێتـەوە بـۆ لاشـەی، ئەو کەسەش ڕۆژی تەواو نەبووبێتدەینێرێتەوە بۆی تا کـاتێکی دیـاریکراو))، جـا لـەو ئایەتـەدا سـێ بەڵگـە هەیـە: هەواڵگەیانـدن بـە مردنەکـەی، وەرگرتنـەوەی ڕۆحەکەی، وە ناردنەوەی ڕۆحەکەی .

بەڵگەی چوارەم: خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ﴾ (الأنعام:٩٣)، واتە : ((خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لە ئـێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە) فریشتەکان دەسـتیان لێدەکەنـەوەو لێیـان دەدەن (پێیان دەڵێن) ئادەی گیانتان بدەن بەدەستەوە دەی ڕۆحتان دەرکـەن ئـەمڕۆ لە تۆڵەی (خوانەناسیتاندا) سزاو ئەشکەنجەی ڕیسوایی و شەرمەزاری دەدرێن))، وە هەروەها دەفەرموێت ﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾ (الأنعام:٩٤)، واتە: ((لە ڕۆژی قیامەتدا خوای گەورە ڕوو بە خواناسان دەفەرموێت ، سوێند بە

خوا بێگومان ئێوه بەتەنهاو تاك تاك هاتونەتە لامان هەروەكو یەكەم جار دروستمان كردن)).

وه چوار بەڵگەی تێدایه :

یەكەم: دەست كردنەوەی فریشتەكان لێیان .

دووەم: وەسفكردنی به دەرهێنان و دەرچوونی ڕۆحەكەیان.

سێیەم: هەواڵ گەیاندن لەبارەی سزادانی لەو ڕۆژەدا.

چوارەم: هەواڵ گەیاندن لەبارەی هاتنەوەی ڕۆحەكە بۆ پەروەردگاری ، جا ئەمە حەوت بەڵگەیە.

بەڵگەی هەشتەم: خوای گەوره دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ﴾ (الأنعام:٦٠)، واته: ((هەر ئەو زاتەیه بەشەو خەوتان لێدەخات و وەدەتان مرێنێت (لەم ساڵانەی دواییدا زاناكان بۆیان دەركەوتووە كه خەو جۆره مردنێكه) هەروەها دەزانێت لە ڕۆژیشدا چ كارو كردەوەیەك ئەنجام دەدەن ، وه پاشان زیندووتان دەكاتەوه بۆ ئەوەی وادەی دیاری كراو كە (ڕۆژانی تەمەنتانە) تەواو بكرێت و (خەوێكی گەورەتان لێدەكەوێت) لەوەوە دوا گەڕانەوەتان هەر بۆلای ئەو زاتەیه)).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لا يُفَرِّطُونَ﴾(الانعام:٦٠-٦١)، واته: ((تا ئەو كاتەی مەرگ دێت و یەخەی كەسێكتان دەگرێت ئەو كاته ئیتر (فریشته) ڕەوانەكراوەكانمان گیانی دەكێشن ، وه لەكاتێكدا ئەوان لەكارو كردەوەی خۆیان كەم تەرخەمی ناكەن)). ئەمەش سێ بەڵگەی تێدایه:

یەكەم: هەواڵ گەیاندن به مردنی گیانەكان له شەودا .

دووەم: گەڕاندنەوەی بۆ لاشەكانیان له ڕۆژدا.

سێیەم: لەكاتی مردنیدا فریشته گیانی دەكێشێت. جا ئەمەش بووه دوو بەڵگە:

بەڵگەی پازدەهەم: خوای گەورە دەفەرمویّت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر:٢٧-٣٠) ، واتە (((شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لە سەرەمەرگدا دەوترێت) ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی ۞ بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کە تۆ لەو ڕازیت و ئەویش لەتۆ ڕازیە ۞ وە بچۆرە ڕیزی بەندی چاکە نازدارو بەڕێزەکانمەوە ۞ بچۆرە بەهەشتە خۆش و ڕازاوەکەمەوە)). وە سێ بەڵگەی تیایە:

یەکەم: وەسفی کردووە بە گەڕانەوە

دووەم: وەسفی کردووە بە چوونە ناوەوە.

سێ یەم: وەسفی کردووە بە ڕەزابوون.

سەلەفیەکان جیاوازو ناکۆکن کاتێك دەوترێت، ئایە ئەو کارە لەکاتی مردن یا لەکاتی زیندووبونەوە یاخود لەهەردوو شوێنەکەدا ڕوودەدات؟ لەمەدا سێ ووتەو ئاخاوتن هەیە، لە حەدیسێکی بەرزکراوەدا روایەت کراوە ، کەوا پێغەمبەرﷺ بە ئەبی بەکری سدیقی رضي الله عنه فەرمووە: ((أما أن الملك سيقولها لك عند الموت))[٣٠٩]، واتە: ((لەڕاستیدا فریشتە لەکاتی مردندا پێتی دەڵێت)).

زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: موژدەم پێدرا بە بەهەشت لە کاتی مردندا و کاتی کۆبوونەوە و لەکاتی زیندووبوونەوە، ئەبو صالح دەڵێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ ئەوە لەکاتی مردنە : ﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ ئەوە لە ڕۆژی قیامەتە[٣١٠].

ئەمە بووە چواردە بەڵگە.

(٣٠٩) كنز العمال : ٢ / ٤ .

(٣١٠) سەیری تەفسیری القرطبي: ٢ /٥٨ بکە.

بەڵگەی یازدەهەم: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أن الروح إذا قبض تبعه البصر))[311]،واتە: ((بێگومان ئەو کاتەی ڕۆح دەکێشرێت چاوەکان تێی دەڕوانن))، ئەمە دوو بەڵگەی تیایە:

یەکەم: وەسفی دەکات بەوەی کەوا گیانی دەکێشرێت.

دووەم: کەوا چاوەکان دەیبینن.

بەڵگەی حەڤدەهەم: ئەوەی نیسائی ریوایەتی کردووە دەڵێت: ئەبو داود بۆمانی گێڕایەوە ، ئەویش لە عەفان : ئەویش لە عیماد، ئەویش لە ئەبی جەعفەر ، ئەویش لە عمارە کوڕی خەزیمە، کەوا باوکی دەڵێت: لە خەودا بینیم وەك ئەوەی لەسەر نێوچەوانی پێغەمبەرﷺ سوژدە دەبەم، لەبارەی ئەمە هەواڵم پێگەیاند جا فەرمووی: ((أن الروح ليلقى الروح))، واتە : ((لە ڕاستیدا ڕۆح بە ڕۆح دەگات))، جا ئاوا لە پێغەمبەرﷺ بەرز کراوەتەوە - کەوا پێغەمبەرﷺ خەبەری داوە کەوا ڕۆحەکان لەخەودا بەیەکتر دەگەن[312]، پێشتر باسی ئاخاوتنی ئیبن و عەباس کراوە، ڕۆحی مردوو و زیندوەکان لەخەودا بەیەکتر دەگەن ، لەنێوان خۆیاندا پرسیار لەیەکتر دەکەن ، جا خوای گەورە ڕۆحی مردووەکان دەگرێتەوە.

بەڵگەی هەژدەهەم: پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکی بیلال دا دەفەرموێت: ((إن الله قبض أرواحكم وردها إليكم حين شاء))[313] ، ئەمەش دوو بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: وەسفی کردووە بە گیان کێشان .

دووەم: وەسفی کردووە بە گەڕانەوەی ڕۆحەکە.

---

(٣١١) مسلم : (٩٢٠)، وە مسند أحمد: ٦/٢٩٧.

(٣١٢) مسند أحمد: ٥/٢١٥.

(٣١٣) فتح الباري: ١٣/٤٤٧.

بەڵگەی بیست: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت : ((نسمة المؤمن طائر يعلق في شجر الجنة))[٣١٤] ، ئەمەش دوو بەڵگەی هەیە :

یەکەم: بوەتە باڵندە.

دووەم: خۆی بە درەختی بەهەشت هەڵدەواسێت و لێی دەخوات ، لەسەر جیاوازی لێکدەرەوەکان.

بەڵگەی بیست و دوو: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أرواح الشهداء في حواصل طير خضر شرح في الجنة حيثُ شاءت ، وتأوى إلى قناديل معلقة بالعرش ، فأطلع اليهم ربك إطلاعة فقال أي شيء تريدون؟)) حەدیسەکە درێژەو واتاکەشی لێکدراوەتەوە ، ئەمەش شەش بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحەکە لەناو سکی باڵندە دانراوە.

دووەم: ئەو لە بەهەشتدا پشوو دەدات.

سێیەم: ئەو لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات و لە ڕووبارەکانیشی دەخواتەوە.

چوارەم: ئەو لەناو ئەو چراخانە دا نیشتەجێ دەبێت.

پێنجەم: خوای گەورە قسەی لەگەڵدا دەکات و بە قسەی دەهێنێت و وەڵامیشی دەداتەوە.

شەشەم: بێگومان ڕۆحەکە داوای گەڕانەوە دەکات بۆ دونیا، لە ڕاستیدا ئەوەی حەز لە گەڕانەوە دەکات، دەڵێن: ئەمە هەموو سیفەتی باڵندەکەیە نەك سیفەتی ڕۆحەکە، دەڵێن: بەڵکو ڕۆحەکە لەناو سکی باڵندەکە دانراوە، بە مەبەست، لە ڕیوایەتێکی دیکە کەوا ئەبو عومەر پەسەندی دەکات دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أرواح الشهداء كطير)) ، واتە: ڕۆحی شەهیدەکان وەك باڵندەن))، جا ئەمە پرسیارەکە بەتەواوەتی دووردەخاتەوە.

---

(٣١٤) الموطء : ١/٢٤٠، وە مسند احمد: ٣/٤٥٦.

بەڵگەی بیست و نۆ: لە حەدیسێکی طلحة ی کوڕی عبدالله دەڵێت: ئارەزووم کرد لە دارستانەکەدا بسوڕێمەوە شەوم بەسەرداهات، ئینجا چووم بۆلای گۆڕی عبدالله کوڕی عەمر و کوڕی حزام، جا گوێم لە خوێندنی قورئان بوو لەناوگۆڕەکەدا هەرگیز گوێم لەدەنگی واخۆش نەبووە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((ذلك عبدالله ألم تعلم ان الله قبض ارواحهم فجعلها في قناديل من زبرجد و ياقوت، ثم علقها وسط الجنة ، فإذا كانت الیل ردت اليهم أرواحهم ، فلا تزال كذلك حتى اذا طلع الفجر ردت أرواحهم الى أماكنها التي كانت)) [٣١٥]، واتە: ((ئەوە عبداللە یە ئایە نازانیت کە خوا ڕۆحەکانیانی کێشاوە و لە چراخانێکیان داناوە کەوا لە یاقوت و مرواری درووست کراوە، پاشان لە ناوەڕاستی بەهەشتدا هەڵیواسیوە، جا کاتێک شەو داهات ڕۆحەکانیان بۆ دەگەڕێنێتەوە، ئاوا دەمێنێتەوە تاوەکو بەیانی دادێت ئینجا ڕۆحەکان دەگەڕێنێتەوە ئەو شوێنەی کە لەوێ بووە))، ئەمەش چوار بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحەکە لەناو چراکان دانراوە.

دووەم: گواستنەوەی لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە.

سێ یەم: قسە کردنی ڕۆحەکە وە خوێندنەوەی قورئان لەناو گۆڕدا.

چوارەم: وەسفی کردووە کەوا لە شوێنێک دایە.

بەڵگەی بیست و سێ: حەدیسی بەراو کوڕی عازب، پێشتر بە درێژی باسکراوە، ئەویش بیست بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ئاخاوتن و قسەکردنی فریشتەی گیان کێشان بۆنەفسی خۆی: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ۝ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾(الفجر: ٢٧- ٢٨)، وە ئەم ئاخاوتنە بۆ کەسێکە عەقڵی هەبێت و تێبگات.

(٣١٥) سەیری شرح الصدور : ٢٥٨ بکە.

دووەم: ئەی ڕۆحی پڕ لە ئارامی و پاك وەرە دەرەوە بۆ لێخۆش بـوون و ڕەزابـوونی خوای گەورە.

سێ یەم: دێتە دەرەوە هەروەك چۆن دڵۆپە ئاو لە دەمی كوندە دەڕژێت.

چوارەم: لەماوەی چاوتروكانێك ڕۆحەكەی لێ وەردەگرێت.

پێنجەم: تاوەكو فریشتەكان كە بە كفنێك لە بەهەشتدا هێناویانە كنفنی دەكەن.

شەشەم: پاشان ڕۆحەكەی بەرز دەكەنەوە بۆ ئاسمان.

حەوتەم: خۆشترین بۆن لە بۆنی میسكی لێدەدرێت.

هەشتەم: جا دەرگای ئاسمانەكانی بۆ دەكرێتەوە.

نۆیەم: بۆ هەر ئاسمانێك دەیبەن فریشتەكان پێشوازی لێ دەكەن تاوەكو دەگاتە ئـەو ئاسمانەی كەوا خوای گەورەی لێ یە.

دەیەم: دەفەرموێت: وەرن: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆ زەوی.

یازدەهەم: جا ڕۆحەكەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ جەستەكەی.

دوازدەهەم: لەبارەی ڕۆحی كـافریش دەفـەرموێت: ڕۆحەكـەی لـە لاشـەكەی جیـا دەبێتەوە، ئینجا ڕای دەكێشێت، جا دەمـارو ماسـولكەكانی هـەمووی دەبڕێـت و پارچە پارچە دەبێت.

سێزدەهەم: ئینجا ڕۆحەكەی بۆگەنترین بۆنی لێدێت كەوا لەسەر زەویدا هەبێت.

چواردەهەم: ئینجا لە ئاسمانەوە ڕۆحەكەی فڕێدەدەنە خوارەوە، وە دەری دەكەن نـزم دەبێتەوە بۆ ناو زەوی.

پازدەهەم: هیچ فریشتەیەك لە فریشتەكان بەلای تێپەڕنابن تەنها دەڵێن: ئەم ڕۆحـە پاكە چی یە؟ ئەی ئەم ڕۆحە پیسە چی یە؟.

شازدەهەم: ئینجا دایدەنیشێنن ، پێی دەڵێن چی دەڵێیت دەربارەی ئەو پیاوە واتـە احمد؟ جا ئەگەر ئەمە بۆ ڕۆحەكە بێـت ئـەوا دیـارو ئاشـكرایە، بـەڵام ئەگـەر بـۆ لاشەكە بێت) ئەو لەدوای گەڕانەوەی ڕۆحەكە لە ئاسمانەوە بۆ لاشەی دەبێت.

حەڤدەهەم: جا ئەو کاتەی فریشتەکان ڕۆحەکە بۆئاسمان بەرز دەکەنەوە دەڵێن: واتــە پەروەردگارا ئەمە فلان بەندەی تۆیە.

هەژدەهەم: بیگەڕێنەوە و نیشانی بدەن کە وا من چیم بۆ ئامــادەکردووە لــە کــارو کردەوەکانی، ئینجا جێگای خۆی دەبینێت لە بەهەشت یاخوود لە ئاگر.

نۆزدەهەم: ئەگەر ڕۆحی ئیماندار هاتە دەرەوە ئەوا هــەموو فریــشتەکانی خــوا لــە نێوان ئاسمانەکان و زەویدا ســەڵاواتی لەســەر لێــدەدەن، جــا فریــشتەکان ســەڵاوات لەسەر ڕۆحەکەی لێ دەدات وە ئەوەی ئادەمیش نوێژ لەسەر جەستەکەی دەکات.

بیستەم: ئینجا سەیری جێگای خۆی لەناو ئاگر تاوەکو ڕۆژی قیامەت، وە لاشــەش پارچە پارچە دەبێت و نامێنێت، لە ڕاستیدا ئــەوەی ســەیری هــەردوو جێگایــەکان دەکات هەر ڕۆحەکەیە .

***

لە بەڵگەکانی حەدیسی ئەبو موسا

بەڵگەی پەنجاو چوار: حەدیسێکی ئەبو موســا: ((گیــانی ئیمانــدار دێتــە دەرەوە کەوا بۆنی خۆشترە لە بۆنی میسك جا ئەو فریشتانەی ئامــادەبوون لــەکاتی گیان کێشانی دەیبەن و فریشتەکانی دیکەش لــە ئاسمانــەکان پێدەکــەنن و دەڵــێن: ئەمە فلانی کوڕی فلانە ئەم کارو کردەوە چــاکانەی ئــەنجام داوە - دەڵــێن : ئــەو و ئێوە بەخێربێن، ئینجا لێیان وەردەگرن و لە دەرگا بەرزی دەکەنــەوە کــەوا کــردەوە چاکەکانی لەوێدا بەرز دەبۆوە، پاشان دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە و بەڵگــەی پێیە وەك بەڵگەی ڕۆژ تاوەکو دەگاتە بارەگای عەرش، بــەڵام ئەگــەر ڕۆحــی کــافر دەرچوو ئەوا ڕۆحەکەی دەبەن، فریشتەکان دەڵێن: وای ئــەوە کێیــە؟ دەڵــێن: ئــەوە فلانی کوڕی فلانە ئــەم کــردەوە خراپانــەی ئــەنجام داوە، دەڵــێن: بــەخێر نەیــەێت، بیگەڕێننەوە، دەگەڕێتەوە بۆ خوارەوەی زەوی)) ئەمەش دە بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: دەرچوونی ڕۆحەکەی.

دووەم: خۆشی بۆنەکەی.

سێ یەم: دەرچوونی فریشتەکان لەگەڵ ڕۆحەکە.

چوارەم: سەڵاو کردنی فریشتەکان بۆ ڕۆحەکە.

پێنجەم: وەرگرتنی فریشتەکان بۆ ڕۆحەکە.

شەشەم: بەرزکردنەوەی ڕۆحەکە لەلایەن فریشتەکانەوە.

حەوتەم: ڕووناك بوونی ئاسمانەکان بەهۆی شەوقی ڕۆحەکە.

هەشتەم: گەیشتنی بە عەرش.

نۆیەم: قسەکردن و پرسیارکردنی فریشتەکان ئەوە کێ یە؟.

دەیەم: بیگەڕێننەوە بۆ خوارەوەی زەویەکان.

***

(لە بەڵگەی حەدیسی ئەبو هورەیرە)

بەڵگەی شەست و چوار: حەدیسێکی ئەبو هورەیرە: ((کاتێك ڕۆحی ئیماندار دەردەچێت دوو فریشتە پێی دەگەن، بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان جا ئەهلی ئاسمان دەڵێت: ڕۆحێکی پاك لەلایەن زەویەوە هاتووە خوای گەورە سەڵاواتت لێدەدات و لەسەر جەستەیەك کەوا ئاوەدانی کردۆتەوە وە ستایشی ئەو بۆنە میسکەش دەکەن، پاشان بۆ لای خوای گەورە بەرزی دەکەنەوە پاشان دەفەرموێت: بیگەڕێننەوە بۆ کۆتایی ڕۆژی زیندووبوونەوەە)). ئەمەش شەش بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: دوو فریشتە پێی دەگەن و هەڵیدەگرن بۆ ئاسمان.

دووەم: بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان.

سێ یەم: ڕۆحێکی پاك لە زەویەوە هاتووە.

چوارەم: فریشتەکان سەلاواتیان لەسەر لێدەدەن.

پێنجەم: خۆشی بۆنەکەی.

شەشەم: بەرزکردنەوەی ڕۆحەکە بۆلای پەروەردگار.

❊❊❊

(لەبەلگەی حەدیسێکی دیکەی ئەبو هورەیرە)

بەلگەی حەفتاو یەك: لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرە: ((لەکاتی سەرەمەرگی ئیماندار فریشتەکان لەلای ئامادە دەبن، جا ئەگەر پیاوێکی چاك بێت دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك کەوا لە جەستەیەکی پاك دابوویت، وەرە دەرەوە شایانی سوپاس کردنی وە موژدە بێت بە ڕەحمی خوای گەورە بۆت وە بەڕەیحانەی بەهەشت خوایەك کە تووڕە نییە لێت، بەردەوام ئەو ووتانەی پێ دەوترێت: بۆ ئەوەی نەترسێت تا ڕۆحی دەردەچێت، جا بەرزی دەکەنەوە تا کۆتایی ئاسمان، دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن ئەوە کێ یە؟ جا دەڵێن: ئەوە فلانی کوڕی فلانە، فریشتەکان دەڵێن: سڵاو لەو ڕۆحە پاکە کە لەناو جەستەیەکی پاك دابوو فەرموو وەرە ژوورەوە بۆ سوپاسکراوی موژدەت لێ بێت بە ئارامی و بە ڕەیحانەی بەهەشت و بە خوایەك کە وا لێت تووڕە نیە، وە بەردەوام ئەوەی پێ دەوترێت، هەتا دەیگەیننە ئەو ئاسمانەی کە خوای گەورەی لێیە، بەڵام ئەگەر پیاوێکی خراپ بوو فریشتەکە دەڵێت وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پیس کەوا لە لاشەیەکی پیس دابوویت، وەرە دەرەوە نەویستراو و بێزاویت و موژدەت لێ بێت بە سزای ئاوی لە کوڵ هاتووی پیسی دۆزەخ ئەمانەی بەردەوام پێ دەوترێت، تاوەکو ڕۆحەکە دێتە دەرەوە جا دەگاتە کۆتایی ئاسمان، پێی دەوترێ: ئەوە کێ یە؟ دەڵێن: فلانی کوڕی فلانە، جا پێی دەوترێ: پێشوازی لێ نەبێت بەڕۆحێکی پیس کەوا

لەناو لاشەیەکی پیسدابوو، بگەڕێوە بە بێزراوی چوونکە دەرگـای ئاسمانـەکانت بـۆ ناکرێتــەوە جـا دەینێرنـەوە بـۆ زەوی، پاشــان دەیبەنـەوە ناوگۆڕەکـەی))، ئـەم حەدیسەش درووستە، ئەمەش دە بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: رۆحـە پاکەکـە لـە جەسـتەیەکی پاکـدا بـووە ، وە رۆحـە پیـسەکەش لـە جەستەیەکی پیسدابووە.

دووەم: ئەی رۆحی پاك وەرە دەرەوە شایانی سوپاسکردن و ستایشیت.

سێ یەم: مژدەت لێ بێت بە رەحمی خوای گەورەو بە رەیحانەی رەش.

چوارەم: بەردەوام پێی دەوترێت : ووتـەی خـۆش((بـۆ ئـەوەی نەترسـێت)) تـاوەکو دەیبەنە کۆتایی ئاسمان.

پێنجەم: دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە.

شەشــەم: پاشــان فریـشتەکان پێـی دەڵـێن، وەرە ژوورەوە بـە سوپاسـکراوی و بـە بەختەوەری.

حەوتەم: تاوەکو دەیگەیەننە کۆتایی بۆ ئەو ئاسمانەی کە خوای گەورەی لێ یە.

هەشتەم: وە بە رۆحی کافریش دەوترێت : ئەی رۆحی پیس بگەڕێوە بە بێزراوی.

نۆیەم: لەبەر ئەوەی دەرگای ئاسمانەکانت بۆ ناکرێتەوە.

دەیەم: جا دەیگەڕێننەوە بۆ زەوی و پاشان دەیبنەوە ناو گۆڕەکەی.

***

(لەبارەی رۆحەکان کەوا وەك سەربازی وان)

بەڵگەی هەشتاو یـەك: پێغەمبـەرﷺ دەفـەرموێت: ((الأرواح جنـود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منهـا أختلـف))، واتـە: ((رۆحـەکان وەك سەربازی وان ئەوانەی یەکتری دەناسن و ئیماندارن هۆگری یـەکتر دەبـن و ئەوانـەی

ئینکاری یەکتر دەبن لێك لا دەدەن))، جا وەسفی دەکات بەوەی سەربازی بە زۆر گیراون، وە سەربازیش خاوەنی لیستێکە بۆ خۆی وەسفی کردووە بە هۆگری بوون و ئینکاری کردن، مەحاڵیشە ئەو سەربازییە نیشانە بێت لە ناوەوەی جیهان و نە لە دەرەوەشیدا نە هەندێکی نە هەموویشی.

بەڵگەی هەشتاو دوو: لە حەدیسێکی ئیبن مەسعود کە لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە: ((ڕۆحەکان بە یەکتر دەگەن و یەکتر بۆن دەکەن وەك چۆن ئەسپ یەکتر بۆن دەکات)) ئەمە پێشتر باس کراوە.

بەڵگەی هەشتاو سێ: ئەو نیشانانەی کەوا باسمان کرد لەبارەی درووست کردنی ئادەم ، کاتێك ڕۆح بەلای سەریدا ((کونە لوتیدا)) چووە ژوورەوە ئادەم پژمی جا ووتی: سوپاس بۆ خوا، جا کاتێك ڕۆحەکە گەیشتە چاوەکانی بەهەشتی ڕوانی، کاتێك گەیشتە ناو سکی ئارەزووی خۆراکی کرد، جا هەڵپەی کرد بۆ ڕاکردن پێش ئەوەی ڕۆحەکە بگاتە قاچەکانی، بێگومان ڕۆحەکە بەنابەدڵی چووە ناو لاشەکەی و بەنابەدڵیش دەردەچێت.

بەڵگەی هەشتاو چوار: لە حەدیسێکی عبداللەی کوڕی عەمر و کەلە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە: ((لە ڕاستیدا ڕۆحی ئیمانداران بە دووری ماوەی دوو ڕۆژ بەیەکتر دەگەن، بێ ئەوەی یەکێك هاوڕێکەی دیتبێت)).

بەڵگەی هەشتاو پێنج: ئەو نیشانانەی کەوا خوای گەورە ڕۆحی بەختەوەرو بەد بەخت لەیەکتر جیا دەکاتەوە ، لەو کاتەدا لە ڕوناکی و تاریکایی لێك جیادەبنەوە، وە ڕۆحی پێغەمبەرانیش لەناویاندا وەك چراو گوڵە ئەستێرە وایە دەدرەوشێتەوە .

بەڵگەی هەشتاو شەش: لە حەدیسێکی تەمیم ئەلداری دا ((بێگومان ڕۆحی ئیماندار کاتێك بەرز دەکرێتەوە بۆ لای خوای گەورە لەنێوان هەردوو دەستەکانیدا سوژدە دەبات، فریشتەکان بە ڕۆحەکە دەگەن و مژدەی پێ دەدەن،

خوای گەورە بە فریشتەی گیان کێشان دەفەرموێت، ڕۆحی بەندەکەم ببەو برۆ وە لە شوێنێکی وەها و وەهای دابنێ.

بەڵگەی هەشتاو حەوت: ئەو نیشانانەی باسمان کرد لەبارەی سەقامگیری ڕۆحەکان لەدوای مردندا، وە جیاوازی و ناکۆکی خەڵك لەبارەیدا، و لەناو ئەمانەشدا جیاوازی یەکدەنگی پێشینەکان لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆحەکان جێگرو سەقامگیرن لەدوای مردن، و لە ڕاستیدا جیاوازو ناکۆکن لە دیاریکردنیدا.

بەڵگەی هەشتاو هەشت: لە ڕاستیدا ئەوەی گرنگەو دەبێت بزانرێت کەوا پێغەمبەرﷺ باسیکردووە وە هەواڵیشی گەیاندووە بۆ ئومەتەکەی، کەوا جەستەکانیان لەناو گۆڕەکاندا گەشە دەکات، کاتێك نەفخی صور لێدەدرێت هەموو ڕۆحێك دەگەڕێتەوە بۆ جەستەکەی و دەچێتە ناویەوە جا زەوی بەسەریدا دەبێت و لە گۆڕەکەیدا هەڵدەستێتەوە.

لەبارەی حەدیسی ((صور)) دا: کەوا ئیسرافیلی سەلامی خوای لەسەر بێت داوای ڕۆحەکان دەکات جا هەمووی بۆلای دێن ڕۆحی موسڵمانان ڕووناکەو ئەوانی دیکەش تاریکە، جا گشتیان کۆدەکاتەوە، ئینجا بە صوردا هەڵیاندەواسێت و پاشان فووی پیادەکات، بە فریشتەکە دەڵێت، خوای گەورەو میهرەبان سوێند بە گەورەیی خۆی دەخوات هەر ڕۆحێك بۆ لاشەکەی خۆی دەگەڕێنینەوە، ڕۆحەکان لە صوردا وەك مێش هەنگوین دێتە دەرەوە نێوان زەوی و ئاسمان پڕ دەکات، جا هەر ڕۆحێك بۆ لاشەکەی دەچێت، دەچێتە ناویەوەو خوای گەورەش فەرمان بە زەوی دەکات لەسەریاندا شەق ببات، ئینجا بەخێرایی دەچن بۆلای پەروەردگاریان هەموون بە گەردن کەچی بەرەو بانگەوازەکە مل دەنێن گوێیان لە بانگەوازێك دەبێت لە شوێنێکی نزیك لەو کاتەی کە ئەوان هەڵساونەتەوەو چاوەڕێی فەرمانن.

ئەمەش ئاشکرایە وە پێویستیشە بیزانین کەوا پێغەمبەرﷺ هەواڵی گەیاندووە، کەوا خوای گەورە هیچ ڕۆحێکی دیکە دانامەزرێنێت و درووستی ناکات جگە لە

ڕۆحەکانی خۆیان کە لە دونیا هەیانبووە، بەڵکو ئەو ڕۆحانەیە کە خوا خێرو شەڕی دەست کەوتووە لەو کاتەدا لاشەکانیان سەر لەنوێ درووست دەبنەوە پاشان بۆی دەنێرێتەوە.

بەڵگەی هەشتاو نۆ: بێگومان ڕۆح و جەستە لەنێوان دەستەکانی قودرەتی خوای گەورە دەچن بەگژ یەکداو ناکۆکیان تێدەکەوێت لە ڕۆژی قیامەتدا ، علی کوڕی عبدالعزیز دەڵێت: ئەحمەد کوڕی یونس بۆ ئێمەی گێڕایەوە ئەویش لە ئەبوبەکری کوڕی عەیاش، ئەویش لە سەعد بەقاڵ، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبن و عەباس ووتی: بەردەوام کێشەو ناکۆکی لەنێو خەڵك هەیە لە ڕۆژی قیامەتدا تا ڕۆح و جەستە لەگەڵ یەکتر ناکۆك دەبن، جار ڕۆحەکە دەڵێت، ئەی پەروەردگارا لە ڕاستیدا من ڕۆحێك بووم لەتۆ منت دانا لەناو ئەو جەستەیەدا جا من تاوانم نیە، جەستەکەش دەڵێت: ئەی پەروەردگارا من جەستەیەکم درووستت کردووم وە ئەم ڕۆحە هاتە ناوە من وەك ئاگر جا بەهۆی ئەوەوە من هەڵدەستام و بەهۆی ئەوەوە من دادەنیشتم، و بەهۆی ئەوەو من دەڕۆیشتم، و بەهۆی ئەوەوە دەهاتم، من هیچ تاوانێکم نیە، دەڵێت: خوای گەورە پێ یان دەفەرموێت: من دادوەری دەکەم لەنێوانتانا، هەواڵیان پێدام لەبارەی پیاوێکی کوێرو پیاوێکی پەککەوتە چوونە ناو بیستانێك جا پیاوە پەککەوتەکە بە کوێرەکەی ووت، من بەروبوومێکی خۆش دەبینم، جا ئەگەر قاچم هەبوایە دەچووم لێم دەکردەوە جا کوێرەکە ووتی، من لەسەر شانم هەڵتدەگرم، جا کوێرەکە پەککەوتەکەی هەڵگرت و بەروبوومەکەی لێکردەوەو هەردووکیان خواردیان، ئایە تاوانەکە لەسەر کێیە؟ ووتیان لەسەر هەردووکیانە، جا خوای گەورە فەرمووی: ئەوە بەسەر هەردووکتانم دا سەپاند[٣١٦] .

---

(٣١٦) شرح الصدور: ٤٢٣.

بەڵگەی نەوەد: حەدیسەکان و نیشانەکان بەڵگەن لەسەر سزاو گۆڕو نازو نیعمەکەی تاکو ڕۆژی زیندوو بوونەوە جا دیارە جەستەش لەناو دەچێت و دەڕزێت، بەڵکو سزادان نازو نیعمەتیش بەردەوامن تا ڕۆژی قیامەت لە ڕاستیدا ئەمە لەسەر ڕۆح دەسەپێندرێت.

بەڵگەی نەوەدو یەك: هەواڵپێدانی پێغەمبەری باوەڕپێکارو و ڕاستگۆ ﷺ لە حەدیسە سەحیحەکەیدا لەبارەی شەهیدەکان ئەوان کاتێك پرسیاریان لێ دەکرێت چیتان دەوێت؟ دەڵێن: دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێتەوە جەستەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە ئەی خودایە لە پێناوتدا بکوژرێین، ئەمە پرسیارکردن و وەڵام دانەوەیە لەخاوەنی کەسێکی زیندوو زانا قسەکەر ڕازی دەبێت بگەڕێتەوە بۆ دونیاو بچێتەوە ناو جەستەی کەوا لێی دەرچووە ، ئەم ڕۆحانەش پرسیاریان لێ کراوە کەچی لەبەهەشتدا پشوو دەدات ، لەگەڵ ئەمەش جەستەکان لەناو گۆڕدا پارچە پارچە بوون و نەماون.

بەڵگەی نەوەدو دوو: ئەوەی لە سەلمانی فارسی و لە سەحابەکاندا وەرگیراوە، کەوا ڕۆحی ئیمانداران لە ژیانی بەرزەخدا دەچێتە ئەو شوێنەی بیەوێت، وە ڕۆحی کافرانیش لە ((سجين)) ئەمە پێشتر باسکراوە.

بەڵگەی نەوەدو سێ: لەشەو ڕەوەکەیدا پێغەمبەر ﷺ ڕۆحەکانی خەڵکی بینی لەلای دەستە ڕاست و چەپی ئادەم بوون، جا بینی لە جێگایەکی تایبەت دانراوە.

بەڵگەی نەوەدو چوار: بینینی ڕۆحی پێغەمبەران لە ئاسمانەکاندا و سەلامیان لێ دەکەن و پێشوازییان لێ دەکەن هەروەك پێغەمبەر ﷺ خەبەری پێمان داوە، وە بەڵام جەستەکانیش لە زەویدان.

بەڵگەی نەوەدو پێنج: پێغەمبەر ﷺ بینی ڕۆحی منداڵان لە چواردەوری ئیبراهیمی خەلیلە عليه السلام.

بەڵگەی نەوەدو شەش: پێغەمبەرﷺ بینی ڕۆحی سزادراوان لە بەرزەخدا بەجۆرەها سزایە لە حەدیسێکی سەمرە کەوا بوخاری لـە سـەحیحەکەیدا ریوایـەتی کردووە، کەچی لاشەکانیان لە زەویـدا نـەماون و ڕزیبـوون لەگـەڵ ئەوەشـدا ڕۆح و گیانەکانی ئەوانی بینی ئەو کارەیان پیّ دەکرێت.

بەڵگەی نەوەد و حەوت: هەواڵ پێدانی خوای پەروەردگار لەبارەی ئەوانەی لەپێناویدا کوژراون کە ئەوان زیندوون و لەلایەن پەروەردگاریانەوە ڕزق و ڕۆزیان پیّ دەدرێت، وە ئەوان دڵخۆش و موژدە بەخشن بە براکانیان ، لە کاتێکدا ئەمە تەنها بۆ ڕۆحەکانە ، چوونکە لاشەکان لە خۆڵدان چاوەڕێ دەکەن ڕۆحەکانی بۆ بگەڕێتەوە لەڕۆژی زیندوو بوونەوەدا.

بەڵگەی نەوەدو هەشت: لە حەدیسێکی ئـیبن و عـەباس پێـشتر باسـمان کردووە ئێمە دەیگێڕینەوە بۆ ئـەوەی ئاشـکرا بێـت چـەند بەڵگـەی تیایـە لەسـەر پوچەڵکردنەوەی ووتەی مولحیدەکان و ئەهلی بیدعە لـەبارەی ڕۆح دا، لـە ڕاسـتیدا پێشتر باسی ئیسنادەکەیشمان کردووە ، دەڵێـت: کاتێـك پێغەمبـەرﷺ ڕۆژێـك دانیشتبوو ئەم ئایەتەی خوێندەوە : ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾ (الأنعام:٩٣)، واتە ((خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چـۆن لـە ئـێش و ئـازاری سەرەمەرگدا گیریان خواردووە))، پاشان فەرمووی: ((سـوێند بـەو کەسـەی گیـانی محمد ی بەدەستە هیچ ڕۆحێك دونیا جێناهێڵێت تاوەکو جێگای لە بەهەشت یاخوود لە ئاگر دەبینێت کاتێك لەلای بـەڕیز دادەنیـشن لـەو کاتـە پۆلێـك فریـشتە دێـن لەنێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای بـە ڕێـك و پێکـی دادەنیـشن ڕوخـساریان وەك ڕۆژ وایە، جا سەیری ئەوان دەکات و لەو زیاتریش کەسێك نابینیێ کاتێك ئێوە تەماشا دەکەن ئەو سەیرتان دەکات ، لەگەڵ هەر فریـشتەیەك کفـن و ئاوریـشم هەیـە جـا ئەگەر ئەو ئیماندار بێت ئەوا موژدەی بەهەشتی پێدەدەن، دەڵێن، ودرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پڕ لە ئارامی بۆ ڕەزابوونی خـوای گـەورەو بەهەشـتەکەی، بەڕاسـتی خـوای

گەورە ڕێزو بەخشندەیی بۆتۆ ئامادەکردووە کە بۆتـۆ لـە دونیـاو ئـەوەی تیایـەتی باشترە، جا بەردەوام موژدەی پێدەدەن، جا ئـەوان لەگەڵیـدا زۆر نـەرم و نیـانن وە بەخشندەترن لە دایك بۆ کوڕەکەی، پاشان سەلاوات لە ڕۆحەکەی دەدەن لەژێر هـەر نینۆك و جومگەیەك، جا یەکە یەکە لە ئەندامـەکانی دەمرێـت، هـەروەها ئەنـدام لەدوای ئەندامەکانی سارد دەبێتـەوە، وە زۆر بەشـێنەیی و لەسـەرەخۆن لەگەڵیـدا لەکاتێکدا ئێوە دەبینن سەخت و دژوارە تا دەگاتە قوڕقوڕاگەی، جا هەر فریشتیەك دەستپێشخەری دەکات کامیان ڕۆحی بکێشێت، ئینجـا فریـشتەی گیـان کێـشان ڕۆحی دەکێشێت))، پاشان پێغەمبەرﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿قُـلْ يَتَوَفَّـاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَـى رَبِّكُـمْ تُرْجَعُـونَ﴾ (الـسجدة:١١)، واتـە ((جـا پێیـان بڵـێ فریـشتەی گیـان کێـشان کـە کـاری گیانکێـشانتانی پـێ سپێردراوە دەتانمرێنێت، لەوەودا بۆلای پەروەردگارتان دەبرێنەوە))، جا دوو فریـشتە کفنێکـی سپی دەهێنن پاشان پێی دادەپۆشن، زیاتر لە دایك بۆ کوڕەکەی بۆی بـە پەرۆشـن، پاشان بۆنێکی لێ دەپژێنن خۆشتر لە بۆنی میسك، ئینجـا مـوژدەی پـێ دەدەن وە دەڵێن: سڵاوت لێ بێت لە بـۆنێکی خـۆش و ڕۆحێکـی پـاك ، ئـەی پـەروەردگارا سڵاوت بێت لەسەر ڕۆحێك وە سـەلاوات لەسـەر جەسـتەیەك کـە لێـی دەرچـووە، فەرمووی: ((جا بەرزی دەکەنـەوەو کـەوا بـۆنی خۆشـترە لـە بـۆنی میـسك، جـا سـەلاواتی لەسـەر لێ دەدەن و مـوژدەی پـێ دەدەن، وە دەرگـای ئاسمانـەکانی بـۆ دەکرێتەوە، وە هەر فریشتـەیەك لـە هـەر ئاسمانێکـدا سـەلاواتی لەسـەر لێـدەدات تاوەکو دەگاتە نێوان هەردوو دەستەکانی قودرەتی پەروەردگاری بەهێزو بـە توانـا، جا خودای گـەورە دەفـەرموێت: سـڵاو لـە ڕۆحێکـی پـاك، ببیـەن بـۆ بەهـشت و جێگاکەی لە بەهەشتدا پێ نیشان بدەن، وەپێشانی بـدەن ئـەمن بـۆ ئـەوم ئامـادە کردووە لە ڕێزلێنان و نازو نیعمەت پاشان بیبەنەوە بۆ زەوی، چـوونکە پـەیمانم داوە

کەوا لەو درووستم کردووە و بۆ ئەویش دەیگەڕێنمەوە، هەر لەویش جارێکی دیکە دیهێنمە دەرەوە)).

بەڵگەی نەوەد و نۆ: ئەوەی عبدالرزاق باسی کردووە، کەوا لە موعەمەر گێڕایتیەوە، ئەویش لە زەیدی کوڕی ئەسلەم ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی بیلمانی، ئەویش لە عبداللەی کوڕی عومەر ووتی: کاتێك ئیماندارێك دەمرێت دوو فریشتە بە ڕەیحانەی بەهەشتی بۆ ڕەوانە دەکرێت لەکات گیان کێشانیدا ڕۆحەکەی بە بۆن خۆشترین بۆن کە هیچ کەس بۆنی وای نەکردووە دەردەچێت، جا فریشتەکان لە پێشدا سوژدەی ڕێزی بۆ دەبەن و لە دواوەش سوژدەی بۆ دەبەن، پاشان بانگی میکائیل ﷺ دەکرێت وە پێی دەوترێت: برۆ ئەم ڕۆحە ببەو دایبنێ لەگەڵ ڕۆحی ئیمانداران هەتاکو لە ڕۆژی قیامەت لەبارەی ئەو پرسیارت لێ دەکەم.

بێگومان نیشانەکان لەلایەن سەحابەوە زۆر باس دەکرێت، کەوا ڕۆحی ئیماندار لەکاتی مردنی خەوو مردنی گیان دەرچوون لەنێوان دەستەکانی خوا لە عەرشدا سوژدە دەبات، وە بەڵام لەکاتی پیچشوازی و ئامادەبوون بۆلای خودای میهرەبان بەباشترین شێوە سەلام دەکات و دەڵێت: اللهم انت السلام ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والإكرام.

***

(لەبارەی بەیەك گەیشتنی ڕۆحی مردووەکان و پرسیار لەیەکتر کردنیان)

بەڵگەی سەد: ئەوەی لەگشت دانیشتوانی سەر زەوی تێیدا هاوبەشن لە زانست و زانیندا بەیەك گەیشتنی ڕۆحەکانی مردووە وە پرسیار لەیەکتر کردنیانە، وە هەواڵ پێدانیان لەگەڵ یەکتر بەو کاروبارانەی لێیان دابڕاوە، جا بە ئاشکرا دەیبینێت.

بەڵگەی سەدو یەك: ڕۆحی خەوتوو لە خەوەکەیدا هەندێ شوێن و نیشانەی تووش دەبێت جا هەندێ جار لەسەر لاشە دەبینرێت، ئەمەش لە کاریگەری ڕۆحە لە ڕۆحێکی دیکە هەروەك قەیرەوانی لە (کتاب البستان) دا باسی کردووە لەهەندێ پێشینەکاندا.

ووتی: دراوسێیەکم هەبوو بەبۆنی خواردنەکەی ئەبو بەکرو عومەری ئەزیەت دەدا، جا کاتێك بۆنی خواردنەکەی زیاتر ئەوانی ئەزیەت دا، ئەو دەهاتە لای من و منیش دەچوومە لای ئەو، ئینجا ڕۆژێك لە ماڵەکەم دەرکەوت و منیش بە خەمباری و دڵتەنگی مامەوە، نووستم و خواردنی ئێوارەم نەخوارد، جا پێغەمبەرمﷺ لە خەودا بینی ، ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا فلان هاوەڵەکانت ئەزیەت دەدات فەرمووی: کێ یە هاوەڵەکانم؟ ووتم: ئەبو بەکرو عومەر، جا فەرمووی: ئەو چەقۆیە بگرەو بیکوژەوە منیش چەقۆیەکەم گرت و بە زەویدا خستم و کوشتمەوە، بینیم پەنجەکانی بە خوێنی ئەو سوور بووە جا منیش چەقۆیەکەم داناو دەستم درێژ کرد بۆ زەوی بۆ ئەوەی بیسڕمەوە، خەبەرم بووەوە وە گوێم لەدەنگی هات و هاوارێك بوو لە دەوروبەری ماڵی دراوسێکەم ، ووتم ئەو هات و هاوارە چی یە: ووتیان : فلان لە ناکاو مردووە، جا کاتێك چوومە ماڵەکەیان و بینیم هێڵی شوێنی کوشتنەکە دیاربوو[٣١٧].

وە لە ((کتاب المنامات)) أبن ئەبی دونیا لە بارەی پیاوێکی گەورەی قوڕەیش دەگێڕێتەوەو دەڵێت، لە شامدا پیاوێکم بینی نیوەی دەم و چاوی ڕەش ببوو کەدای پۆشیبوو جا لەبارەی ئەوە پرسیارم لێیکرد؟ ووتی: پەیمانم داوە هەرکەسێ پرسیارم لەبارەی ئەمەوە لێ بکات ئیلا بۆی دەگێڕمەوە، من زۆر پاشملە قسەم بە عەلی کوڕی ئەبی تالب دەووت، جا شەوێك خەوتم و لە خەومدا یەکێك هاتە لام، پێی ووتم: تۆ خاوەنی ئەم هەموو قسەو زەم کردنەی؟ جا زلەیەکی لەنێوچەوانم داو درزی

(٣١٧) المنامات : رقم (٢١٩).

تێکەوت کە هەڵسام لەخەو بینیم دەم چاوم ئاوا ڕەش بووە کە دەیبینیت[318] مسعدە کە لە هیشامی کوڕی حسان دەیگێڕێتەوە، ئەویش لە واصل مولی ئەبی عەیینە، ئەویش لە موسای کوڕی عوبیدە، ئەویش لە صفیەی کچی شەیبە وتی: من لەلای عائیشە بووم جا ئافرەتێك هاتە لای دەستی پێچرابوو، وتی: من نەهاتوومە لات تەنها لەبەر دەستەکەم نەبێت، باوکم پیاوێکی بەخشندەو دڵفراوان بوو، وە لەخەودا بینیم پیاوان دەفرێکی گەورەیان لابوو ئەوەی بۆلایان دەهاتن ئاویان پێدەدا، جا باوکم بینی وتم: کوا دایکم؟ وتی: سەیرکە ، جا سەیرم کرد، کە دایکم بینی هیچی لانەبوو تەنها پارچە پەڕۆیەك نەبێت، جا باوکم وتی دایکت هەرگیز نەیبەخشیوە تەنها بەو پارچە پەڕۆیەو پارچە بەزێك کە لە مانگایەك کە کوشتبویانەوە جا پارچە بەزەکە توایەوەو نەما، دایکیشی دەیووت، ئاخ خنکام لە تینووان! وتی: منیش دەفرەکەم وەرگرت و ئاوم دایێ، لەلای سەرمەوە یەکێ بانگی کرد: ئەوە کێ یە ئەو ئافرەتەی ئاودا خوا دەستی ووشك بکات، جا دەستم ئاوای لێهاتووە کە دەیبینیت.

حارس کوڕی ئەسەدالمحاسبی و أصبغ و خەلەفی کوڕی قاسم و کۆمەڵێك لە سەعیدی کوڕی موسەلەمە دەگێڕنەوە و دەڵێن: لەو کاتەی ئافرەتێك لای عائیشە بوو جا ووتی: بەڵێنم داوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ کەوا هیچ هاوبەشێك بۆ خوا پەیدا ناکەم، و دزی نەکەم و داوێن پیسی نەکەم، وە کوڕەکەم نەکوژم و هیچ بوختان و درۆو دەلەسەیەك لەنێوان دەستەکانم و قاچەکانمدا نەکەم، و سەرپێچی نەکەم لە کاری چاکە کردندا، جا دڵسۆز دەبم بۆ خوداکەم وخودای منیش لەگەڵمدا دڵسۆز دەبێت، جا سوێند بەخوا خودای گەورە سزام نادات، لەخەودا فریشتەیەك هاتە لای و ووتی، نەخێر تۆ خۆت بەدیار دەخەیت، و جوانیەکەت ئاشکرا دەکەیت، وە خێرو چاکەکانت دەپچڕێنیت، و دراوسێکەت ئەزیەت دەدەیت، وە لە پیاوەکەت

(٣١٨) المنامات: رقم (٢٢١)

یاخی دەبیت، پاشان هەر پێنج پەنجەکانی لەسەر ڕووی دانا، فریشتەکە ووتی: پێنج بە پێنجە وە ئەگەر تۆ زیادت کردایە ئێمەش بۆتۆمان زیاد دەکرد ، جا شوێنەواری پەنجەکانی لەدەم و چاوی دیاربوو.

نافیع ئەگەر قسەی بکردایە بۆنی میسك لەدەمی ئەهات، پێیان ووت: هەر کاتێك دادەنیشیت بۆنی خۆشت لێ دێت؟ ووتی من نە ئەمرۆ وە نە دوێنێ بۆنم خۆش نەبووە، بەلاّم من لەخەودا پێغەمبەرم بینیﷺ ئەو لەدەمی مندا قورئانی دەخوێند، جا لەوکاتەوە ئەم بۆنەخۆشە لە دەمی مندا دێت.

مسعده لە کتێبەکەیدا لە ((الرؤیا)) باس دەکات ، لە ڕەبیعی کوری روقاش دەگێڕێتەوە و دەڵێت: دوو پیاو هاتنە لام و لەلام دانیشتن، لە پاشملە غەیبەتێکی پیاوێکیان کرد، جا منیش قسەکانیم پێ تەواو کردن، جا لەدواییدا یەکێکیان هاتەلام و ووتی، لە خەومدا یەکێکی قولە ڕەش هاتە لام بەرازێکی لەتەنیشت بوو هەرگیز گۆشتی لەو قەڵەوترم نەبینیبوو، پێی ووتم: بیخۆ، منیش ووت: گۆشتی بەراز بخۆم؟ جا هەرەشەی لێکردم، ئینجا گۆشتەکەم خوارد، لەو کاتەوە دەمم گۆڕانی بەسەردا هات، جا تا دوو مانگ بۆنی ناخۆش لە دەمیدا لانەچوو.

عەلائی کوری زیاد کاتێکی دیاریکراوی هەبوو بۆ هەڵسانەوە، ئەم شەوە بە خێزانەکەی ووت، من ماوەیەك دەنووم و پشوو دەدەم، ئەگەر ئەو کاتە هات هەڵمسێنن، جا ئەو کارەی نەکرد، جا ووتی لە خەومدا یەکێك هاتە لام و ووتی: ئەی عەلائی کوڕی زیاد هەڵسە لەخەو یادی خوا بکەرەوە خوای گەورەش یادت دەکاتەوە، ئینجا هەندێك مووی لە پێشەوەی سەرم وەرگرت و بردی ئەم مووانە لە پێشەوەی سەرم قیت بوەوە، جا ئەو مووانە لانەچوو تاوەکو مرد، یەحیای کوری بسطام دەڵێت: کاتێك شوشتمان ئەو ڕۆژەی مرد ئەو مووانە لە پێشەوەی سەری بە وەستاوی مابوونەوە.

ئیبن ئەبی دونیا لەئەبی حاتەمی ڕازی دەگێڕێتەوە، ئەویش لە محمد کوڕی عەلی ووتی: ئێمە لە مەککە لە مزگەوتی پیرۆز دانیشتبووین، پیاوێك هەڵسا نیوەی دەم و چاوەکەی ڕەش و نیوەکەی دیکەی سپی بوو، ئینجا ووتی: ئەی خەڵکینە عیبرەت لە من وەربگرن من جنێوم بەهەردوو شێخەکە (ئەبی بەکرو عومەر) دەداو پاشملە زەمم دەکردن، جا شەوێك خەوتم و لە خەومدا یەکێك هاتە لام، دەستی بەرزکردەوەو کێشای بە دەم و چاوما، پێی ووتم: ئەی دووژمنی خوا، ئەی گومڕا ئایە تۆ جنێو بە ئەبوبەکر و عومەر دەدەیت؟ دەمبینن بەم حاڵەتە ماومەتەوە.

قەیرەوانی دەڵێت: شێخێکی پیاوچاك بۆمانی گێڕایەوە و ووتی: ئەبو حسن المطلبي پێش نوێژی مزگەوتی پێغەمبەرﷺ بۆ منی گێڕایەوە، ووتی: لە مەدینە شتێکی سەرسوڕهێنم بینی پیاوێك هەبوو جوێنی بە ئەبوبەکرو عومەر دەدا ڕۆژێك لە ڕۆژەکانی پاش نوێژی بەیانی تووشی پیاوێك بوو هەردوو چاوی دەرپەڕیبوو ئاو دەڕژا بەسەر ڕومەتەکانیدا، ئێمەش پرسیارمان لێکرد بەسەرهاتەکەت چی یە؟ ووتی: دوێنێ لە خەوما پێغەمبەرﷺ و عەلیم بینی ئەبوبەکرو عومەریشی لەگەڵدابوو، ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئا ئەمەیە ئەوەی جنێومان پێدەداو ئەزیەتمان دەدات ، جا پێغەمبەرﷺ پێی فەرمووم: کێ فەرمانی ئەوەی بەتۆ داوە ئەی باوکی قەیس؟ پێم ووت: عەلی، ئیشارەتم بۆی کرد، جا عەلی لێم نزیك بووەوە، پەنجەی شایەتمان و ناوەڕاستی درێژ کرد و بۆ چاوەکانی هێنا، پێی ووتم: ئەگەر درۆ بکەیت خوا چاوەکانت دەربهێنێت، پەنجەکانی خستە چاوەکانمەوە، جا لەخەو هەڵسام خۆم بەو حاڵەتە بینیەوە ئەو دەگریا و بە خەڵکی ڕادەگەیاند، وە تۆبەو پەشیمانی خۆی ڕادەگەیاند.

قەیرەوانی دەڵێت: شێخێکی پیاو چاك بۆی گێڕامەوە ووتی: پیاوێکی تێگەیشتوو بۆ منی گێڕایەوە ووتی: پیاوێك لای ئێمە بووزۆر بە ڕۆژوو دەبوو و دیاریدەکرد، بەڵام ئەو ڕۆژوو شکاندنی دوا دەخست، جا لەخەودا بینی وەك ئەوەی دوو کەس

وەك ئەوەی ڕەش بن قۆڵیان هەڵگرت و جل و بەرگی لەتەنورێکی گەرمکەربوو بۆئەوەی لەبەری بکات ، ووتی: بەدوو کەسەکەم ووت : لەسەر چی یە ئەمە؟ ووتیان: لەسەر پێچەوانەت بۆ سونەتی پێغەمبەری خواﷺ، چوونکە ئەو فەرمانی داوە بە پەلە کردنی ڕۆژوو شکاندن وە تۆش دوای دەخەیت، جا وتی: ڕووم ڕەش بوو لەگەڵ بڵێسەی ئاگر، جا ئەو دەم و چاوی خۆی دادەپۆشی کەلەناو خەڵکدا دەڕۆیشت.

سەماکی کوڕی حەرب چاوی لەدەست دابوو جا ئیبراهیم خەلیلی لە خەودا بینی دەستی بەسەر چاوەکانی هێنا، وە فەرمووی: بڕۆ بۆ سەر ئاوی فورات، سێ جار خۆت لە ئاوەکە هەڵکێشە، جا ئەمەی کردو چاوەکانی چاك بووەوە.

ئیسماعیل ی کوڕی بیلالی حەزرەمی چاوی کوێر ببوو ، لەخەودا هاتنە لای جا پێیان ووت، بڵێ یا قریب یا مجیب یا سمیع الدعاء، ئەی بەخششی ومیهرەبان بەوەی دەیەوێت چاوەکانم بۆ بگەڕێنەوە ، جا لەیسی کوڕی سەعد ووتی: من بینیومە کوێر بووە پاشان چاك بووەتەوە و بینیوویەتی.

ئیبن ئەبی دونیا دەڵێت: ئافرەتێك لە ئەهلی خێرو چاکە بەنەخۆشی سك ئێشە لەسەر جێگا کەوتبوو ، لەخەویدا بینی یەکێك پێی دەڵێت : لا إله إلا ألله، ئاوی کولاّوو شەربەتی گوڵ بخۆرەوە ، ئافرەتەکە دەڵێت: جا خواردمەوەو خوای گەورە ئەوەی ئێش و ژان بوو بردیەوە.

ئیبن جەزار دەڵێت: من چارەسەری پیاوێکی ڕاهاتوو خوو پێوەگرم دەکرد، لەمن جیا بووەوە و دیار نەما، پاشان بینیمەوە ، پرسیاری حاڵەتەکەیم لێ ی کرد، ووتی: لە خەما مرۆڤێکم بینی لە جل و بەرگێکی ئاسکدا خۆی بەسەر گۆچانێك دا دابوو لەسەرم وەستاو ووتی، تۆ پیاوێکی خوو پێوە گری ((المدمن))؟ ووتم: بەڵێ، ووتی: مورەبای گوڵ بە هەنگوین هەیە، چەند ڕۆژێك بەکارم هێنا و چاك بوومەوە، جا پێم ووت: ئەوە جالینووسە.

ڕووداوەکان لەو بابەتەدا زیاتر لەوەی کە باس کراوە، هەندێك لـە خـەڵکی دەڵـێن: کەوا بنچینەی پزیشکی لە خەونەکاندایە، گومـانی تێدانیـە کـەوا زۆر لـە یاسـاو نەریتـەکانی پـشتی بەسـتووە بەخـەو بیـنین هـەروەك هەندێکیـشیانی لـەبارەی تاقیکردنەوەیە، وە هەندێکیشیان لەبارەی پێوەرە، و هەندێکیشیان لەبارەی ئیلـهام بەخشینە، ئەوەی دەیەوێت هەڵوەستە لەسـەر ئەمـەدا بکـات بـا سـەیری (تـأریخ الأطباء) و (کتاب البستان للقیرواني) بکات.

***

(دەربارەی ئەوەی کەوا ڕۆحی ئیماندار لە بەهەشتدایە)

بەڵگەی سەدو دوو: خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ الَّـذِينَ كَـذَّبُوا بِآيَاتِنَـا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّـمَاءِ وَلا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِـي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ)﴾ (الأعـراف: ٤٠)، واتە: ((بێگومان ئەوانەی بڕوایان بە ئایەت و فەرمانەکانی ئێمە نـەهێناوەو خۆیـان لـە ئاسـتیدا بـە گـەورە داناوە ئەوانە دەروازەکانی ئاسمانیان بۆ ناکرێتەوە)). ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئیمانداران دەرگای ئاسمانیان بۆ دەکرێتەوە ئـەم کردنەوەیـەش کردنەوەیـە بـۆ ڕۆحەکانیان لە کاتی مردندا هەروەك لە حەدیسەکاندا باسمان کردن، کەوا ئاسمان بـۆ ڕۆحی بڕوادار دەکرێتەوە تاوەکوکۆتایی دێت و دەگاتە نێوان دەسـتەکانی قـودرەتی خودای گەورە.

بەڵام کافر دەرگاکانی ئاسمان بۆ ڕۆحەکەی ناکرێتەوە ، دەرگاکانی بەهەشـتیش بـۆ جەستەکەی ناکرێتەوە.

بەڵگەی سەدو سێ: پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێت: ((یا بلال ما دخلت الجنـة إلا سمعت خشختك بین یدي، فبم ذلك؟))، ووتی: شـەوو ڕۆژێـك ڕانـەبردووەو ئـیلا

دەستنوێژم هەڵگرتووەو دوو ڕكعات نوێژم كـردووە ، فـەرمووی: ((بهمـا))، واتـە: ((بە هەردووكیان)) بەمانای: بە دەست نوێژو دوو ڕەكعات نوێژەكەیەوە دیارە كـەوا پێغەمبەرﷺ گوێی لە دەنگـی خشەخـشی نـەعلی بـیلال بـووە لـە بەهەشـتدا بێگومان ئەمە ڕۆحی بیلالە، ئەگەرنا لاشەكەی نەگوازراوەتەوە بۆ بەهەشت.

بەڵگەی سەدو چوار: حەدیـسەكان و نیـشانەكان كـەوا لـەبارەی سـەردانی گۆڕستانەكاندا، وە سەلام كردن لەسەر خاوەنەكەی و قسە كردن و گفتوگۆكردنیـان، وە هـەواڵ گەیانـدنیان لـەبارەی زانیـاری بـە سـەردانی كردنیـان، وەڵامدانـەوەی سەلامەكانیان، پێشتر هێنامان بۆ ئەمە كردووە .

بەڵگەی سەدو پێنج: سكاڵا كردنی زۆربەی ڕۆحی مردووەكان بۆخزمـەكانیان و كەسـانی دیكـەیان لـەبارەی كاروبـارێكی زیـان بـەخش، جـا دەبیـنین هـەروەك سكاڵایان كردووە.

بەڵگەی سەدو شەش: ئەگەر هات و ڕۆح بریتـی بێـت لـە نیـشانەیەك لـە نیشانەكانی لاشە یاخود تەنها كرۆك و گەوهـەرێك بـێ ، نـە بەجەسـتەیەك و نـە حاڵێكە تێیدا، وە ووتەیەك هەبووە دەڵێت: ڕۆحەكـە دەرچـوو ڕۆیـشت و هەسـتاوە هات، وە دانیشت و جـوولا، وە هاتـە ژوورەوەو گەڕایـەوە و هـەموو ئـەو ووتانـە نارەوان، چوونكە ئەو سیفەت و خاسیەتانە بەڵگەكان قەدەغـە دەكـات لـە ڕاسـتی نیشانەكان وە بەتاڵ كراوەكان.

بەڵگەی سەدو حەوت: لاشە پێكهاتـەو شـوێنە بـۆ ڕاپەڕانـدنی دەروون، ئەگەر هاتنە چوورەوەی لاشەو دەرچـوونی وە گواسـتنەوەی ڕێڕەوێكـی ڕۆیـشتن بـۆ هاتنە ژوورەوەی پێكهاتەكەی، جا ئەگەرچی دەروون نەشیا یاخود توانای نـەبوو بـۆ هاتنە ژوورەوەو دەرچوون و گواستنەوەو جوولەو وەستان، ئەگەر ئەمە لە گـەورەیی هاتنە ژوورەوەی پێكهاتەی ئادەمیزاد بێت بۆئەم جیهانـەو دەرچـوونی لێـی بـەبێ هاتنە ژوورەوەی لاشەكەی بێت، ئەمەش دیارە پووچ و بێ بنەمایە وە پێویستیشە

وابێت، وە هەریەکێك دەزانێت کەوا دەروون ڕۆحەکەیە ئەوا هاتووەو دەرچووەو گوازراوەتەوە و لاشەکە ڕایدەپەڕێنێت و دەیکاتە شوێنکەوتە بۆی لە هاتن و دەرچووندا، جا بنەڕەتیەکە بۆ ڕۆحەکەیەو شوێنکەوتنەکەش بۆ لاشەکەیە، بەلاَم لاشەکە بۆ تەماشاکردنە وە ڕۆحیش بۆ عەقلّ و زانستە.

بەڵگەی سەدو هەشت: ئەگەر دەروون وابوایە هەروەك دەڵێن: ئەو نیشانەیە کەوا ئادەمیزاد هەر کاتێك سەد هەزار دەروون یا زیاتری دەگۆڕی ، ئادەمیزادیش لە ڕاستیدا ئادەمیزادێکە بە ڕۆحەکەی و دەروونەکەی نەك بەلاشەکەی، وە ئادەمیزادیش ئەو ئادەمیزادە دەبوو کەوا پێشتر بە ساتێك وە دواییەکەی بە ساتێك نەدەبوو، ئەمەش جۆرێکە لە سەرسامی و دەردی دەروونی، ئەگەر ڕۆح تەنها پەیوەندیەکەی بەلاشە بەڕێوەبردن بێت نەك بە نیشتەجێ بوون و جێگیر بوون و چوونە ناو بێت ئەوا قەدەغە ناکرێت لەوەی پەیوەندی بپچڕێنێت بەو لاشەیە وە پەیوەندی دەکات بە یەکێکی دیکەوە وە ئەمەش بۆ کەسی عاقڵ و ژیر ڕێی تێناچێت و ناکرێت.

بەڵگەی سەدو نۆ: بێگومان هەموو کەسێك سورە لەسەر ئەوەی دەروونی وەصف کراوە بە زانست و بیرۆکەو ڕامان و خۆشەویستی و تووڕەبوون و ڕەزابوون و ڕق هەڵسان و شتی دیکە لەبارەکانی دەروونی، بزانە ئەوەی کەوا باس کراوە ئەوە نیە تەنها نیشانەیەك بێت، لە نیشانەکانی لاشەکەی ویاخود تەنها گەوهەرو کرۆکێك بێت جیابێت لەلاشەکەی نزیکی ئەو نەبێت ، وە پێویستی و زەرورەتێك بێت بەوەی کەوا ئەو فام کردن و هەست کردنانە بۆ فەرمانێکە چووبێتە ناو لاشەکەی ، هەروەك پێداگیرە بەوەی کەوا ئەگەر ببیستێ و ببینێ و بۆن بکات و تام بکات و هەست بکات و بجولێت و جێگیر بێت جا ئەو کاروویارانە بۆ دامەزراوە زیادکردن و پاڵ خستنێکە بۆ دەروونی خۆی ، وە بێگومان کرۆك و گەوهەری دەروونیش ئەوەیە کەوا هەموو ئەوانەی بۆ دامەزراوە.

بەڵگەی سەدو دە دەروون ئەگەرتەنهاو تەنها بێت و پەیوەندیەكەی بە لاشە تەنها پەیوەندیەكی بەڕیوەبردن بێت ، وەك پەیوەندی كەشتیوان بە كەشتیەوە وە ووشترەوانیش بە ووشترەكانی بێت ، ئەوا دەكرێت بەڕێوەبردنی ئەولاشەیە جێبهێڵێت و كاربكات بە بەڕێوەبردنی لاشەیەكی دیكە هەروەك كەشتیەوان و ووشترەوانیش دەتوانن ئەو كارە بكەن، وە لەمەشدا درووست و ڕێپێدانیش دەبێت بە گواستنەوەی دەروونەكان لە لاشەیەك بۆ لاشەكانی دیكە ، وە دەوترێت : دەروون بەلاشەكەیدا یەكانگیربووە جا قەدەغەی دەكات لەسەر گواستنەوەی ، یاخوود ئەو عەشقێكی سرووشتی بۆ لاشەكەی هەیە، تامەزرۆبوون و پەرۆشیەكی خودی هەیە بۆبەڕێوەبردنی ئەو لاشەیە جا لەبەر ئەو هۆیە قەدەغەی گواستنەوەی دەكات.

بەڵگەی سەدو یازدە دەروونی ئادەمیزاد ئەگەر كرۆك و گەوهەرێكی تاك و تەنها بوایە نەهاتبایە ناو جیهان وە نە دەرچوونەكەی، نە پەیوەندی بە جیهان هەبوایە، وە نە لێی جیا بوایە، وە نە دەستی لێ هەڵدەگرێت و نە لە تەنیشتیەتیشی ، ئەوا پێویستە بیزانێت كەوا ئەو بەو سیفەتە بوونی هەیە، چوونكە زانیاری ئادەمیزاد بە دەروون و سیفەتەكانی خۆی لە هەموو زانراوێك ئاشكرا ترە.

بەڵگەی سەدو دوازدە بێگومان ئەو لاشەیە بینراوە كەژاوەیە بۆ هەموو خاسیەتەكانی دەروون وە هەستكردنی گشتی و بەشی، وە شوێنگەیە بۆ توانا لەسەر جوولە خۆ ویستەكان، جا پێویستە بار هەڵگربێت بۆ ئەو هەست كردن و خاسیەتانە ئەویش لاشەیە ئەوەی تێدا نیشتەجێ یە ، یاخود دەبێت شوێنەكەی تەنها گەوهەرو كرۆكێك بێت نە چوونە ناوەوەی جیهان و نە دەرچوونەكەش بێت پێویستەو زەروورەتە بە درۆو ناڕەوا دابنرێت.

بەڵگەی سەدو سێزدە: دەروون ئەگەر بێ بەش بێت لە جەستەی و لایەنگیری ناتوانێت کردارەکان قەدەغە بکات لەسەر بەرکەوتنی شوێنی کارەکە، چوونکە پشتگیرو لایەنگر نی یە ناهێڵێت ببێتە بەرکەوتوو بۆ پشتگیری و لایەنگرەکە، وە ئەگەر فەرمانەکە وابێت ئەوا کردارەکەی لەسەر ڕێچکەی داهێنان دەبێت و پێویستی نیە بۆ دەستکەوتنی بەرکەوتن و بەیەك گەیشتن لە نێوان بکەرو لە نێوان شوێنی کردارەکە، ئەگەر یەکێك لە ئێمە توانای هەبێت لەسەر جوڵاندنی لاشەکان بەبێ ئەوەی بەری کەوێت یاخود بەر شتێك بکەوێت ئەوا بەری دەکەوێت و دەستی لێدەدات، جا بێگومان دەروونیش لەلای ئێوە هەروەك توانای هەبووە لەسەر جولاندنی لاشە بەبێ ئەوەی لەنێوان خۆی و لەنێوان ئەوی دیکەدا بەریەککەوتن هەبێت، هەروەها تواناکەی ڕێگری ناکات لەسەر جولاندنی جەستە جگە لەو بەبێ بەریەککەوتن هەبێت بۆ ئەو وە نە کاتێك بەر یەك دەکەوێت، ئەوەش نارەوایە بە ناچاریش، زانراوە کەوا دەروون هێزی تیانیە لەسەر جولاندن تەنها بە مەرجێك کەوا شوێنی جوولەکە بەر یەك بکەوێت یاخود شتێك بەری بکەوێت ، ئەگەر ووترا: دەگونجێت دەرون کاریگەری هەبێت لەسەر جوولاندنی لاشە تایبەتیەکەی بەبێ مەرجی بەریەك کەوتن، کاریگەریشی هەیە لە جولاندنی جگە لەخۆی وە ستێنراوە لەسەر بەدەست هێنانی بەریەك کەوتن لەنێوان لاشەکە وە لەنێوان جەستەکەیدا ، جا وەڵامەکە: بێگومان کاتێك لاشەکە ڕازی بێت بۆ هەڵس و کەوت و دەسەڵاتی دەروون ئەوا ناوەستێتە سەر بەدەستهێنانی بەریەککەوتن لەنێوان دەروون و لە نێوان لاشەدا ، کەوا لەو حالەتەدا پێویست دەبێت هەروەك لە لاشەکانی دیکەشدا دا هەیە ، چوونکە لاشەکان یەکسانن لە قبوولکردنی جوولەدا.

بەڵگەی سەدو چواردە: کەسایەتیە بیرمەندو ژیرەکان هەموویان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کەوا ئادەمیزاد ئەو زیندەوەرە قسەکەرە نان خۆرە خەوتووە هەستیارە جولێنەرە بە ویست و ئیرادەیەیە ، وە ئەو خاسیەتانەش دوو جۆرن : خاسیەتێك بۆ

لاشەکەیەتی ، وە خاسیەتێکیش بۆ ڕۆح و دەروونە قسە کەرەکەیە ، جا ئەگەر ڕۆح ئەو گەوهەرو کرۆکە تەنیایەبێت نەیێتە ناو ئەو جیهانە و نەلێشی دەربچێت وە نەپێی بگات و نە لێشی جیابێتەوە، ئەوا ئادەمیزادیش نەدەچێتە جیهان و نە لێشی دەچێتە دەرەوە وە نە پەیوەندی پێوە دەکات و نە لێشی جیا دەبێتەوە، وە یاخوود هەندێکی لەو جیهانەدا بێت و هەندێکی دیکەی نەچێتە ناو جیهان و نەلێشی بچێتە دەرەوە، وە هەموو بیرمەندێك دەزانێت وە بەناچاریش کە ئەمە ناڕەواو قسەی بێ مانایە، بێگومان ئادەمیزاد بە گشتی لاشەو ڕۆحەکەی چوتە ناو جیهانەکە، وە ئەمەش لە ناڕەواییدا هاوشێوەی ئەو ووتەیەیە کە دەڵێت: کەوا دەروونەکەی کۆنەو درووستکراو نیە، جا وایان داناو کەوا نیوەی ئادەمیزاددرووستکراوەو نیوەکەی دیکەشی درووستکراو نیە.

بەڵگە سەدو یازدە بێگومان هەر بیرمەندو عاقڵێك ئەگەر پێیانی ووت: ئادەمیزاد چی یە؟ ئەوا هێما دەکات بۆ ئەو شێوەی لەش و ئەوەی لەسەری دامەزراوە، فەرمانێکی بەبیر دا نایەت جیاوازو پێچەوانە بێت بۆی تەنها نە لەو بوونەوەرەو نە لە دەرەوەی دابێت وە زانیاریش بۆ ئەمە پێویستیە کە نە گومان و نە دوودڵیش قبوڵ ناکات.

بەڵگەی سەدو شازدە کەوا بیرمەندو ژیرەکانی هەردوو جیهان دادوەرن بەوەی ووتارەکە ڕووبەڕووی دەبێتەوە بۆ ئەو لاشەیەو ئەوەی تێیدا دامەزراوە تێیدا نیشتەجێ یە، هەروەها پیا هەڵدان و زەم کردن و چاکەو سزاو هاندان بۆ حەزو ئارەزووەوە وە مەترسی ترساندن، ئەگەر پیاوێك ووتی: پێغەمبەری نێردراو نوێنەرەکەو پیاهەڵدانەکەو زەمکراوەکەو قەدەغەکراوەکەو بێژەرەکەو ئاقڵ و زیرەکە تەنها گەوهەرو کرۆکێکە نە لەو بوونەوەرەدایە وە نە لەدەرەوەی بوونەوەرەکەدایە، وە نە پەیوەندی پێوەیە هەیە، و نە لێشی جیا دەبێتەوە، ئەوا ئاقڵ و بیرمەندەکان بە ئەقڵ و فامی پێدەکەنن وە تەنگی پێ هەڵدەچنن لەسەر درۆکردنەکەی، ئەوەی

بینیت لەسەرەتای دەست پێشخەری و ڕاشكاویەكانی زیرو بیرمەندان بە درۆ خستنەوەی و مایە پووچی ئەوان ئەو ساخبوونەوەو ئاشكرا كردنەش لەسەر بەڵگەی بوونی ئاشكراكان لەسەر تەندرووستی هەبوونی شتی مەحاڵ و نەگونجاو وە سەركەوتن و هاوكاریش لە خواوەیە.

***

(لە بارەی وەڵامدانەوە بۆ بەڵگە هێنانی ناكۆك و دژكارەكان)

ئەگەر وتیان، لە ڕاستیدا باسی بەڵگەكانتان كرد كە هێماو ئاماژەیە لەسەر لاشەكەی و پاراستن و پشتگیریەكەی، وەڵامتان چی یە بۆ بەڵگە هێنانەوەی ناكۆك و دژكارەكان بۆ ئێوە لەم بارەیەوە؟ جا ئەوان بە چ ڕوویەك بەڵگە دەهێننەوە:

یەكەم: یەك دەنگی زاناو بیرمەندان لەبارەی وتەكانیان: ڕۆح و جەستەو دەروون و جەستە، ئەو بەشتێك دایدەنێن جگە لە جەستە جا ئەگەر جەستە بێت ئاوا بۆ ئەو وتەیە هیچ واتایەك نابێت.

دووەم: ئەمەش بەهێزترینیانە كەوا بیانووی پێ دەهێننەوە: لە ڕاستیدا زانراوو ئاشكرایە كەوا لەناو بونەوەراندا شتێك نیە جگە لەوەی شیاوە بۆ دابەشكردن، وەك خاڵێك و گەوهەرێكی بێ هاوتا، بەڵكو ئەمە واجبێكی بوونەوەرە[319] جا واجب و پێویستە كەوا زانیاری بەو شتە دەبێت شیاوی دابەش بوون نەبێت، پێویستە ئەوەی باسكراو دەبێت لەم زانستە دا وە بریتی یە لە شوێنەكەی خۆی كە ئەمەش شیاوی دابەشبوون نیە، ئەمەش دەروونە، جا ئەگەر جەستە بوایە ئەوا گونجاو دەبوو بۆ دابەش بوون، وە ئەو بەڵگەش دەسەلمێندرێت لەسەر ڕوویەكی دیكە.

(319) سەیری : تفسیر القرطبي: ٧/٢٢٤ بكە .

سێ یەم: لە ڕاستیدا وێنەو نیگاری ژیری و بیرکردنەوەیەکی تەواو بێ گوومان ڕووت و تەنهایە، تەنهایی و بێ لایەنیەکەش یاخود بە هۆکاری لێ وەرگرتن دەبێت یاخود بەهۆی وەرگرتنەوەکەیە، و یەکەمیش بەتاڵ و پووچە ، لەبەر ئەوەی ئەو وێنانە لە ڕاستیدا کەسایەتیە باسکراوەکان وەرگیراوە بە کەل و پەلێکی جیاوازو بارودۆخێکی دیاریکراو، وە سەلمێندراوە کەوا بێ لایەنی و تەنهاییەکەی لە ڕاستیدا بەهۆی لێ وەرگرتنیەتی و هێزی عەقڵ و بیرکردنەوەکەش ناونراوە بە دەروون.

چوارەم: هێزی ژیرو کارامەیی کاریگەری دەبێت لەسەر کردەوەکانی بێ سنوور، ئەمەش لەسەر هەستدارەکان و بێ کۆتاییەکان بەهێز دەکات، هێزی جەستەییش کاریگەری نابێت لەسەر کردەوە بێ کۆتاییەکان ، چوونکە هێزی جەستەیی دابەش دەبێت بەدابەش بوونی شوێنگەکەی ، جا ئەوەی کاریگەری لەسەر هەندێکیان دەبێت پێویستە کەمتر بێت لەوەی کاریگەری لەسەر هەمووی دەبێت ، ئەوەیشی کاریگەری لەسەر هەمووی دەبێت زیاد دەبێت لەسەر ئەوەی کاریگەری لەسەر هەندێکیان هەیە بە چەند جارەی کۆتاییەکان، وە زیادەش لەسەر کۆتاییەکە بەئەوپەڕی ئەو پەڕی یەکەیە.

پێنجەم: هێزی ژیری و کارامەییش ئەگەر حاڵەتێك بێت لە ئەندامێکی جەستەی ئەوا پێویست دەبوو کەوا هێزی ژیری و ئەقڵی هەمیشە هەستیار بێت بۆ ئەو ئەندامە یاخود هەستیارێکی نەگونجاو بێت بۆی بەتەواوەتی، و هەردووکیانیش بەتاڵ و نارەوان، چوونکە درك پێکردنی هێزی ژیری بۆ ئەو ئەندامە ئەگەر بوونەکەی چاودێر بێت جا ئەمە مەحاڵەو نەشیاوە، ئەگەر وێنەیەکی یەکسان بێت بۆ بوونەکەی ئەمەش دەبێتە حاڵەتێك لە هێزی ژیریداگۆڕڕاوە بۆ ئەو ئەندامە پێویستە هەردوو وێنە هاوشێوەکە کۆبێتەوە وە ئەمەش مەحاڵە.

شەشەم: هەموو کەسێك هەست بەخۆی دەکات ، وە هەست کردن بە شت بریتی یە لە ئامادەبوونی ماهیەت و مەبەستی دڵنیاییە لەلای کەسی زاناو بیرمەند، جا ئەگەر خۆمان ناسی، جا ئەمەش یان دەبێت لە پێناوی ئامادەبوونی ناودارەکانمان بێت، یاخوود لە پێناوی وێنەیەکی یەکسان بۆ ناودارانمان لەناو ناودارەکانماندا، وە بەشی دووەم بەتاڵە وە ئەگەر نا دەبێت هەردوو نموونەکە کۆببنەوە، جا سەلمێندراوە کەوا هیچ مانایەك بۆ زانستەکەمان نیە لە خودی خۆمان تەنها ئامادەبوونی خودی خۆمان نەبێت.

حەوتەم: ئەوەی ئەبو بەرکان بەغدادی بیانووی بۆ دەهێنێتەوە وە ئەوەی وەك ئەوە بەتاڵی دەکاتەوە جا دەڵێت: گومان نەکەین کەوا هەریەکێك لە ئێمە بتوانێت خەیاڵ بکات بە دەریایەك لە جیوەو چیایەك لە مرواری، خەیاڵ کردنی چەندەها ڕۆژو مانگ، جا ئەو نیگارە خەیاڵیانە نەبوو و بێبەش نابێت لەبەر ئەوەی هێزی خەیاڵ کردن ئاماژە دەکات بۆ ئەو نیگەرانە وە نێوان هەر نیگارو وێنەیەك لەگەڵ یەکێکی دیکە جیادەکاتەوە، لە ڕاستیدا کاریگەری بوونی ئەو خەیاڵکردنە ئەوا دەبێتە بینەرێکی هەستیار، دیارو ئاشکراشە کەوا پوخت و بێ خەوشی و پاکی و سادەیی ئەمە ناسەلمێنیت، ئێمە بە پێویستی دەزانین کەوا ئەو وێنانە لەبەر چاواندا دیارنیە، جا سەلمێنراوە کەوا لەبیرو زەینەکاندا بوونی هەیە، جا دەڵێن: شوێنی ئەو وێنەیە یاخود جەستە بێت یاخود بارو جۆرێکە لە جەستە، یاخود نە جەستەیە وە نەبارێکە لە جەستە، وە دووبەشی یەکەم بەتاڵو نارەوان چوونکە وێنەی دەریاو چیا وێنەیەکی مەزنە و مێشك و دڵیش جەستەیەکی بچووکە، وە کارتێکردنی گەورە لە بچووکدا مەحاڵە، جا سەڵمینراوە کەوا شوێنی ئەو وێنە خەیاڵیە نەلە جەستە دایە وە نە لە قەبارەشدایە.

هەشتەم: ئەگەر هێزی ژیری و کارامەیی قەبارەی لاوازو بێهێز بوو لە کاتی پیریدا هەمیشەیی یەو بێ هۆ نیە.

نۆیەم: لەڕاستیدا هێزی ژیری دەوڵەمەند لە کردارەکانیدا بۆ لاشـە، دەوڵەمەنـدیش نەدەبوو لە کارەکەیدا بۆ جەسـتە دەبێـت دەوڵەمەنـد بێـت لـە خـودی خۆیـدا بـۆ جەستە، ئاگاداری یەکەم: کەوا هێزی ژیری هەست بە خۆی دەکـات وە مەحاڵێـشە کەوا لەنێوان خۆی و لەنێوانی ئەودا ئەندامێکی ناوەندی بەدەست بهێنێت، وە درك بە هەستیاری خۆی دەکات، ئەم هەست بە خۆکردنەش بە ئەندام و کەرەسـتە نیـە، هەروەها ئەو هەست کردنەش بە جەستە کەوا ئەو ئەندامەکەیەتی و لە نێوان ئـەوو لە نێوان ئەندامەکەی ئەندامێکی دیکە نیە، وە ئاگاداری دووەم لە دوو ڕووەوەیە:

یەکەمیان: هێزی قەبارەی وەك بینین و بیستن و خەیاڵکردن و داڵغـە لێـدان ئەگـەر هات و قەبارەی بێـت ئـەو هەسـت کردنـی خۆیـەتی کارەکـەی پێناکرێـت، و درك پێکردنەکەشی لەبەر ئەوەی هەست کردنە بۆ خاوەنەکـەیان وە درك پێکـدرنی ئـەو جەستانەش بۆ بارهەڵگرە، ئەگەرچی هێزی ژیری قەبارەیی پۆزشی هێنابێتەوە لـەو سێ کاروبارەدا.

دووەمیان: کەوا چاوگەی کردارەکەش دەروونە، ئەگەرچی دەروونیش پەیوەست بووە لە وەستان و دامەزراندنی و بوونی بەجەسـتە ئـەم کردارانـەش بەدەسـت ناهێنێـت تەنها بە بەشداری کردنی جەستە نەبێت ، وە کاتێـك سـەلێنرا کـەوا هـەر وانیـە، سەلێنراوە کەوا هێزی ژیری دەوڵەمەندە بۆ جەستە.

دەیـەم: هێـزی جەسـتەیی و قـەبارەی مانـدوو و شـەکەت دەبێـت بـە زۆربـوونی کردارەکـان، وە کاریگـەر نابێـت لەسـەر هێـز لـەدوای بـێ هێـزی و لاوازبوونـدا، هۆکارەکەشی دیارو ئاشکرایە، جا هێزی قەبارەی بەهۆی شارەزایی لە کردارەکانـدا کەرەستەکەی تووشی هەڵوەشانەوەو ووشك بوون دەبێت و ئەمەش لاوازی پێویـست دەکات، بـەڵام هێـزی ژیـری ئـەوا لاواز نابێـت بـەهۆی زۆربـوونی کردارەکـان، وە کاریگەرو بەهێز دەبێت لەسـەرهێز لـەدوای لاوازیـدا جـا پێویـست دەکـات کـەوا قەبارەی نەبێت.

یازدەیەم: ئێمە کاتێك دادوەریان کرد بەوەی کەوا ڕەشی دژ کارە بە سپێتی پێویستە لە فکرو زەیندا ماهیەتی ڕەشی و سپێتی دەستکەوێت، کارە ئاشکراکەشی دادوەرە بەوەی کۆبوونەوەی ڕەش و سپی و گەرمی و ساردی لە جەستەکاندا شتێکی مەحاڵە، جا کاتێك ئەو کۆبوونەوەیە بەدەست هات لە هێزی کارامەییدا پێویست بەهێزێکی قەبارەیی و لاشەیی نابێت.

دوازدەیەم: ئەگەر شوێنی هەستکردەکان جەستە بێت، هەمرو جەستەیەکیش دابەشکراوە مەحاڵیش نیە، قەدەغە نابێت کەوا بەهەندێك بەشەکانی جەستە زانست بە شت پەیدا بکات وە بەهەندێکی دیکە نەزانین، لەو کاتەدا ئادەمیزاد لەیەك حاڵەتدا زانیارو بیرمەندە بە شتێك و نەزانیشە بە شتێکی دیکە.

سێزدەیەم: توخمی جەستەیی و قەبارەیی ئەگەر نەخش و نیگاری تایبەتی بەدەست هێنا، جا بوونی ئەو نەخش و نیگارانە تێیدا قەدەغە دەکات لە بەدەست هێنانی نەخشی دیکە، بەڵام نەخش و نیگاری ژیری و کارامەیی بە دژ کارو پێچەوانەیە لە مەدا، لەبەر ئەوەی دەروونەکان ئەگەر بەتاڵ و چۆڵ بێت لە گشت زانست و هەست کردنەکان، ئەوە فێربوونی لەسەر قورس دەبێت، جا ئەگەر شتێك فێر بوویت ئەوا بەدەست هێنانی ئەو زانستانە دیارو ئاشکرا دەبێت لەسەر ئاسانی ئەوی دیکە، نەخشەو نیگاری قەبارەی جیا جیایەو دژکارە، وە نەخش و نیگاری ژیری و کارامەییش هاریکارو پشتگیرو یارمەتیدەرە.

چواردەیەم: دەروونیش ئەگەر جەستە بوایە ئەوا دەبوو، نێوان ویستی بەندەکە لە جوڵاندنی پێیەکەی وە نێوان جوڵاندنی خودی خۆی ماوەیەکیشە بەسەر توانای جوولەی جەستەو قورساییەکەی جا لەبەر ئەوەی دەروون جولێنەرە بۆ جەستەکە وە چاککراویشە بۆ جولاندنەکەی، جا ئەگەر جولێنەر بۆ پێیەکە جەستە بوایە، ئەو کاتە لەو ئەندامانە بەدەستی دەهێنا یاخود بۆی دەهات، ئەگەر بۆی بهاتایە ئەوا بێگومان پێویستی بە ماوە دەبوو، ئەگەر تێیدا بەدەستی هاتبایە ئێمە ئەگەر ئەم

ئەندامەمان بڕی کەوا جوولەی پێدەکردنەوا لە ئەندامەکە شتێکی جولێنەر نەدەمایەوە جا ئەگەر ئەو جولێنەرە تێیدا دەستی کەوتبایە ئەوا شتێك دەمایەوە لەو ئەندامەدا.

پازدەیەم: ئەگەر دەروونیش جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو، بۆ درووستی کردنەوەی ئەوا هەندێکی دەزانێت هەروەك هەمووی دەزانێت، جا ئادەمیزاد وای لێدەدات بەهەندێك شتی لەدەوری خۆی زانیارو تێگەیشتوو بوایە وە لەهەندێکی دیکەشدا نەزان و بێ ئاگابوایە ، ئەمەش مەحاڵە.

شازدەیەم: ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو کە لاشە بارقورسی بکردایە بە چوونە ناویەوە لەبەر ئەوەی کاروباری جەستەیەکی بەتاڵ ئەگەر بە شتێك پڕبوو وەك دەفرو جەوەندەیەکی بەتاڵ وایە، کارو فەرمانەکەش بەپێچەوانەیە، وە لاشەش لەهەموو کاتێك سووکترە ئەگەر هاتوو دەروونی تێدابێت، وە لەهەموو کاتێکیش قورسترە کاتێك دەروون لێی جیابۆتەوە.

حەڤدەیەم: ئەگەر دەروون ئەم جەستەیە بوایە ئەوا لەسەر خاسیەتی گشت جەستەکان دەبوو کەوا هیچ شتێکی لێ بەتاڵ ناکاتەوە لە سووکی و قورسی و گەرمی و ساردی و نەرمی و زبرو ڕەقی و ڕەشی و سپی و زۆری دیکە لە سیفەتی جەستەکان و جۆرەکانی، وە زانراوە کەوا چۆنیەتیە دەروونیەکان کەوا بریتیە لە کارە چاکەکان و کارە ڕیسواییەکان ئەو چۆنایەتیانەش جەستەیی و قەبارەیی نین جا دەروونیش جەستە نیە.

هەژدەیەم: دەروون ئەگەر جەستە بوایە ئەوا واجب دەبوو کەوا بکەوێتە ژێرهەموو هەستیارەکان یاخود لەژێر هەستێك یان دوو هەست یان زیاتر دەبوو، جا ئێمە جەستەکان وا دەبینین هەروەها تێیدایە درك دەکات بە گشت هەستدارەکان، وە تێیدایە درك ددکات بە زۆربەیان، وە تێیدایە درك دەکات بە یەك هەست یا دوو هەیت، وە دەروونیش بێ تاوان و دوورە لەو هەموو شتانە، ئەم بیانووەش کەوا

جەهمیەکان لەسەر کۆمەڵێك لە مولحیدەکان بیانووی پێدەهێننەوە لەو کاتەی ئینکاری خودای پاك و بێگەردیان کردو ووتیان: ئەگەر بوونی هەبوایە ئەوا پێویست بوو درکی بکردایە بە هەستێك لە هەستەکان جا بە دەروون بەرهەڵستکاریانکرد.

نۆزدەیەم: ئەگەر دەروون جەستەیە بوایە ئەوا خاوەنی درێژی و پانی و قووڵی و ڕوو و شێوەی دەبوو، وەئەو کەرەستەو کەل و پەل و دووریانە هەڵناستێك تەنها بە ماددەیەك و شوێنێك نەبێت جا ئەگەر ماددەو شوێنەکەی دەروون بێت ئەوا پێویست دەبوو هەردوو دەروونەکە کۆببێتەوە و ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا دەروون پێکهاتووە لە لاشەو وێنە وە ئەمەش لە جەستەیەك پێك هاتووە لە لاشەو وێنەدایە، جا ئەو کاتە ئادەمیزاد دەبووە دوو ئادەمیزاد.

بیست: لە ڕاستیدا لە تایبەتمەندی جەستەدا کەوا قبووڵی کەرت بوون و پارچە پارچە کردن بکات وە پارچەی بچووکیش تێیدا وەك گەورەکە نیە، ئەگەر ڕازی بێت بە کەرت بوون جا هەر پارچەیەك لێی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا پێویست دەبوو بۆ ئادەمیزاد دەروونی زۆری هەبوایە نەك تەنها یەك دەروون، ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا ئەو هەمووە دەروون نیە، هەروەك ئەگەر بەشێکی ئاوەکە ئاو نەبێت ئەوا گشتیەکەی ئاو نابێت.

بیست و یەك: بێگومان جەستە پێویستی بە پشتگیری و سەرپەرشتیارو چاودێری و مانەوەکەی هەیە بۆ دەروون لەبەر ئەوە بەرەو نەمان و پوکانەوە دەچێت کاتێك لێی جیادەبێتەوە جا ئەگەر جەستە بوایە ئەوا پێویستی بە دەروونیێکی دیکە دەبوو هەتا دوایی، وە فەرمانەکە بە زنجیرە دەڕۆیشت، ئەوەش مەحاڵە لە ڕاستیدا ئەگەر دەروونەکە جەستە بوایە.

بیست و دوو: ئەگەر جەستە بوایە ئەوا پەیوەندی بە جەستەوە دەبوو ئەگەر لەسەر ڕێگای خۆتێخستن بوایە ناچار دەبوو بچێتە ناو جەستەکان، ئەگەر لەسەر ڕێگای

پێوەنووسان و دراوسێیەتی بوایە ئەوا ئادەمیزادێك دەبوو دوو جەستەی بەیەکەوە نووساوو یەکێکیان دەیبینی و ئەوی دیکەیان نەی دەبینی.
جا ئەمە هەمووی ئەو روونکردنەوەیەیە کەوا ئەو کۆمەڵە نارەوایە لە گومڕاکان و ڕیسواکەران و بێزراوان هێناویانە، وە ئێمەش لەبارەی ئەوەوە وەڵامی هەموویان وەرز بە وەرز دەدەینەوە.

❊❊❊

(لەبارەی وەڵامدانەوە لەسەر گومانی دووەم)

بەڵام گومانی دووەم بریتی یە لە بەهێزترین گومانیان کەوا پێی دەگەن، بەسەریدا بەرزدەکەونەوە، وە ئەوەش دامەزراوە لەسەر چوار پێشەکی:
یەکەم: لەهەبووندا قەبوڵی دابەشکردن نیە بە ڕوویەك لە ڕووەکان.
دووەم: ئەو دەشێت زانیاری پێی هەبێت.
سێ یەم: زانیاریەکەی پێیەتی دابەش ناکرێت.
چوارەم: پێویستە هەروەها ببێتە شوێنی زانیاریەکە ، ئەگەر جەستە نەبوایە ئەوا دابەش دەبوو، لەو بارەیە بیرمەندو زانایان ناکۆکی و جیاوازیان هەیە دەڵێن: بەڵگەکیان نەهێناوەتەوە لەسەر ئەوەی کە لەبونەوەردا دابەش کردنی هەستی تێدا دابەش ناکرێت وە نە خەیاڵیش بەڵکو داواکان بەدەستی ئێوەیە، ئەمەش ڕاستی تێدانیە، لەڕاستیدا سەلماندوویانە لە واجبی بونەوەردا ئەوەیە بەگوێرەی ڕەسەنایەتیان بەتاڵە لەلای گشت بیرمەندو زانایان لەئەهلی وەڕس و بێزارەکان وە کەسانی دیکە لەوانە ئینکاری ماهیەتی خودای گەورەو سیفاتەکانی دەکەن.
دەڵێن: ئەو خاڵەی کەوا پێی ڕووندەکەنەوە ئەوا لە ئاشکراترین و دیارترین نارەوای بەڵگەتانە لەبەر ئەوەی دەروون دابەش ناکرێت، ئەمەش حاڵەتێکە لە

جەستەیەکی دابەشکراو دایە، لە ڕاستیدا ڕزگاری بووە لـە دابەشـکراودا کـەوا لـە دابەشکراودا نیە ، پاشـان سـەلمێنراوی گەوهـەرە پـاك و بـێ هاوتایەکـە کۆمەڵـە قسەکەرەکانن، ناکۆکیتان لەگەڵدا دەکەن لەو بنچینەیەدا، وە دەڵێن: گەووهەرەکـە لە جەستەدا تواوەتەوە، بەڵکو ئـەو لـەو پێکهـاتووە، وە ناکرێـت و مـومکین نیـە بەڵگەکەتان تەواو بکرێت تەنها بە دوور خستنەوەی گەوهەرو کرۆکە بێهاوتاکە، جا ئەگەر ووتان: خاڵەکە بریتی یـە لـە کۆتـایی هێڵەکـە وە لەناوچـوونی وونبـوونی، ئەمەش فەرمانێکی هیچ لەبارنەبوونە، ڕوونبونەوەکەتان پێ بەتاڵ دەبێـت، ئەگـەر فەرمانێکی هـەبوون بوایـە ئـەوا لەدابـەش بوونـدا ڕزگـاری دەبـوو جـا بەڵگەکـە لەهەردوو هەڵسەنگاندن و پێشبینیەکە بەتاڵە.

هەروەها دەڵێن: بۆچی زانست نابێتە حاڵەتێك لە شوێنەکەیدا، نەك لەسەر ڕووی جۆرەکەو کارلێکردنەکە جا ئەگەر خستنە جێی هەر شتێك لە شوێنەکەی دابێت بە گوێرەی خۆی، خستنە جێی گیانلەبەر لە ماڵدا جۆرێکەو خستنە جـێ نیـشانەکەش لە جەستەدا جۆرێکە، وە خستنە جێی هێلێیش لە پەرتوکـدا جۆرێکـە وە خـستنە جێی ڕۆنیش لە کونجیدا جۆرێکە، وە خستنە جێی جەستەش لە نیشانەدا جۆرێکـە، وە خستنە جێی ڕۆحیش لە لاشەدا جۆرێکە وە خستنە جێی زانیـاری و زانـستەکان لە دەرووندا جۆرێکی دیکەیە.

ووتیان: هەروەها یەکگرتنیش بە ئەنجام گەیشتووە، جا ئەگەر گەوهـەرو کـرۆك بوایە ئەوا گەوهەرێکی بێ هاوتا کە دەسـەلمێنراو بەڵگەکـەتان بـەتاڵ و بـێ سـوو دەبوو لەبەر ئەوەی تەواو ناکرێت و تـەنها بـە دوور خـستنەوەی، ئەگـەر نیـشانەو ئەندامێك بێت ئەوا پێویستە شوێنی بۆی هەبێت، شوێنەکەی ئەگەر دابەشـکرابوو، ئەوا دەگونجا بە هەسـتانی دابەشـنەکراوێك بـە دابەشـکراوێك ئەمـەش گەوهـەرو کرۆکەکەیە بەڵگەکەش بێ کەڵك بوو، جا ئەگەر ووتان، یەکگرتن کارو فەرمانێکی نەبوونیە لە دەرەوە هیچ بونێکی نییە، ئەمەش کـەوا بەڵگـەتان پـێ هێناودتـەوە،

بونێکه دابەش ناکرێت وە هەمووش کاروفـەرمانێکی نەبوونیـە لـە دەرەوەدا هـیچ بونێکی نیە ، جا لەبەر ئەوەی واجبی بونەوەرەکە کەوا سـەلماندووتانە فـەرمانێکی نەبوونی و هیچە، بەڵکو بونەوەرەکە ئەستەمە.

ووتیان: هێزی خەیاڵی و بیرکردنەوەی جەستەییە لەلای پێشەواکەتان ئـیبن سـینا جا پێویست دەکات تووشی بەش بەش و پارچە پارچـە بێـت، وە ئەمـەش مەحاڵـە چوونکە ئەگەر دابەشکرا ئەوا هەر یەکێك لە پارچەکان ئەگەر وەك ئـەو بێـت ئـەوا بەشێکی یەکسان دەبێت بۆ هەمووان ئەگەر وەك ئەویش نـەبێت ئـەوا نابێتـە ئـەو بەشانە.

وە دیسان خەیاڵ مانای نیە تەنها ئەوە ببێتە هاورێ و ئەوەش ببێتە دوژمـن وە ئەمەش قەبوڵی دابەش بوون ناکرێت.

ووتیان: لە راستیدا بوونەوەر لەلای ئێوە فەرمانێکی زیادەیە لەسـەر ناوەرۆکـەکان، جا ئەگەر پێویستی دابەش بوونی حاڵەکەیە بۆ دابەش بوونی شـوێنەکەی پێویـست دەکات دابەش کردنی ئـەو بوونـەوەرە بـە دابـەش بـوونی شـوێنەکەی بێـت، ئـەم دیەنەش پێویست ناکات و ناگونجێت لە دانانی بوونی شتێك جگـە لـە نـاوەرۆك و مەبەستەکەی.

ووتیان: دیسان سرووشتی ژماردنەکان مەبەستی جیاوازی تێدایە، جا تێگەیـشتن لە بوونی دە دەییەکان یەك تێگەیشتن و یەك مەبەستی تێدایـە، ئـەو مەبەسـتەش یاخوود تووش بووە بۆ هەر یەکێك لەو یەکەیی یانە، ئەمەش ئەستەمە، یاخود ئەو دابەشکراوە بە دابەش بوونێکی ئەو یەکەییانـە، وە ئەمـەش ئەسـتەمە، چـوونکە تێگەیشتن لە بوونی دەدەیی یەکە قەبوڵی دابەش کردن نیە، بەڵی دەیەکـە قـەبوڵی دابەش کردن دەبێت نەك دەیی یەکان.

ووتیان: هەروەها چۆنایەتیەکان کەوا پەیوەندیان بە چـەندیەکان و برەکـان هەیـە وەك خڕبـوون ونیگارەکـان وە نموونـەی ئەوانـە لـەلای فەیلەسـوفەکان نیـشانەو

ڕووداوێکه بوونی هەیە لە شێوەو وێکچوونی خڕبوونەکـە ئەگـەر پێشهات بێت یاخود دەبێت بە تەواوی وەستاوو دامەزراو بێت وە یاخوود دەبێت بە هەمووی یەك لە بەشەکان بێت، وە ئەمەش ئەستەمە، وە یـاخود ئـەو پێشهاتە یـاخود ئـەو نیشانەیە دابەش بکرێت بە دابەش بوونی بەشەکان، وە هەڵبسێت بەهەموو بەشێك لەبەشەکانی هێڵەکە کە بەشێك لە بەشەکانی ئەو پێشهاتەو نیشانەیە، وە ئەمـەش ئەستەمە، لەبەر ئەوەی بەشەکەی ئەگەر خڕ بێت دەشێت بەشی دائیرەکـە بازنـەیی بێت، ئەگەر خڕیش نەبێت جا لـەکاتی کۆبوونـەوەی بەشـەکان ئەگـەر فـەرمانێکی زیادە ڕوونەدات پێویست دەکات خڕیەکە بە ئەنجام نەگات، وە ئەگـەر فـەرمانێکی زیادە ڕوویدا، ئەوە دابەشکراوەکە بووە، دابەشکردنە گەڕاوەتەوە، وە ئەگەر دابـەش نەکرا ئەوا حاڵەتەکە دابەش نیە، وە شوێنەکەی دابەش کراوە..

ووتم: ئەمەش بۆ ئەوان گرنگی و بایەخی نیە، جا ئەمەش بۆ ئەوانە کاتێك دەڵێن: وا: دابەش دەبێت بە دابەش بوونی شوێنەکەی بە گوێرەی ئەو وەك هـەموو نیـشانە وەستاوەکان کەوا بەرەو ڕووی دەبێتەوە لە سپێتی و ڕەشێتی، بەڵام ئـەوەی دابـەش نابێـت وەك درێـژی جـا مـەرجی بەدەسـت هێنـانی کۆبوونـەوەی بەشـەکانە، وە پەیوەندیش لەسەر مەرجەکە نەبوون و نەمانە بە نەمان و لابردنەکەی.

پشت بەستن لە بێ کەڵك و بەتاڵکردنی ئەو گومانـە لەسـەر ئـەوەی کـەوا زانـست بەشێوەیەکی گۆڕاو نیە لە دەروونا، وە بەڵکو ئەوە ڕێژەیەکە وە زیادەخـستنێکە لە نێوان زانیاری و زانـراودا، هـەروەك لـەبارەی بینینـدا دەڵـێن: بەهەسـت و سـۆزو کارتێکردنی وێنەیەکی یەکسان نی یە بۆ بینەرلـە هێـزی بینـایی چـاودا ، بـەڵکو ئەمە ڕێژەیەکە و زیادە خستنە سەرێکە لەنێوان هێزی بینایی و بینراودا.

زۆربـەی ئەوانـەی گومانیـان لا درووسـت بـووە کـەوا هێناویانـە لـەو وەرزەدا دامەزراوە لەسەر کارتێکردنی وێنەیەکی دیارو زانراودا لە هێزێکی زانین دا، پاشـان

دایانمەزراندووە لەسەر ئەمەدا کەوا دابەش بوون و کەرت بوون لە دابەش بووندا دابەش و کەرت ناکرێت مەحاڵ و ئەستەمە.

هەمیسان ئەگەر ئێمە ئەوەمان لە ئێوە وەرگرت ئەوا لەدیارترین بەڵگەیە لەسەر بێسوودی ووتەکەتان، چوونکە ئەو وێنەیە ئەگەر حاڵەتێك بێت لە ناوەڕۆك و گەوهەری دەرونێکی قسەکەر، ئەمە وێنەی بەشێکی بچووکە کە هەموو نیشانە گۆڕاوەکان لەو دەروونە بەشە بچووکە دا بەراوردی دەکات، ئەگەر وای دابنێین ئەو وێنانە لەگەڵ تەواوی ئەو پاشکۆیانە بێت ئەوا وێنەیەکی پاك و بێ هاوتا نابێت، بەڵکو بەراورد کراوە بە پاشکۆکان و نیشانەکان وە ئەمەش گشتی قەدەغە دەکات.

جا ئەگەر ووتتان: مەبەست لە بارودۆخ و بوونیەکەی بە تێکڕاییە ، ئێمە ئەگەر ئەو پاشکۆو پاشبەندانەمان لێی سڕیەوە وە وامان دانا خۆی سەرپاکی شتەکەیە، پێمان ووتن: جا ئەگەر ئەو درووست بوایە نابێت بوترێت: ئەو وێنەیە گۆڕاوە لە توخمێکی جەستەیی تایبەت بە میقدارو بڕێکی دیاریکراو و بەهەموو دیاریکراوێك ، تەنها ئەگەر ئێمەی ئەوەمان لێی سڕیەوە، وە وامان دانا کە خۆی بە پلەو پایەی ئەو وێنەیە بووە کەوا کارەییمان پێ کردووە جا دیاریکراوو بڕیار لەسەر دانیش لە بەرامبەر دیاریکراوو بڕیار لەسەردانەکە وە ڕەهایەکی وەرگیراو کە خۆیەتی ئەمەیە لەبەرامبەر شوێنە ڕەهاکەیەتی، ئا ئەمەش پەسەندو گونجاوە کەوا بیرو ئەقلە ڕاست و داد پەروەرە ڕاستەکان شایەتیان بۆی داوە، جا دەرکەوتووە کەوا ئەو گومانە لە خراپ ترین و بێ سوود ترین گومانەکانە.

جا ئەگەر وێنەی زانیاریەکانیان هەژمار کردن، کردیانن بە گشتی و ئێمەش لە شوێنەکەی هەژمارمان کرد ، ئێمەش بە تێکڕای دامان ناوە، ئەگەر بەشێکی دیاری کراویان وەرگرت جا ئەمە شوێنەکەیەتی، جا تێکڕاییش لە بەرامبەر تێکڕاییە، وە بەشیش لە بەرامبەر بەشە.

لەسەر ئەمە دەڵێین : لە زەیـن و هۆشـدا تێکڕایـی و گـشتی نیـە ، بـەڵکو لـە ڕاستیدا لە زەین و هۆشدا وێنەیەکی دیاریکراو ناسراوو چاپکراو لەسـەر تێکـڕای تاکەکانی هەیە ، جا ئەگەر بەو ڕەچاو کردن و گرنگی پێدانە بە تێکڕایـی نـاونرا ، ئەوا لە ووتەو دەربڕینەکاندا مشت و مڕی ناوێت، ئەمەش تێکـڕای و بـەش بەشـە بەهەردوو ڕەچاوکردنەکە.

***

(لە بارەی کەوا وێنەکانی بیرو ئەقڵ و هۆشی پەتی و بێلایەن نیە)

ووتەکانیان لە دیمەنی سێ یەمدا : کەوا دیمەنەکانی ئەقڵی تێکڕایـی بـێ بەشـە، بەبێ بەش کردنەکەشی لە ڕاستیدا بەهۆی لێی وەرگرتنەوە ئەویش هێزی ئەقڵیە.

وەڵامەکەشی دەوترێت: چیتان دەوێت بەو وێنە ئەقڵیە گشت یە؟ ئایە دەتانەوێت پێی کەوا زانراوەکەی لە هەمان جیهانەکە بەدەست هێناوە یاخود زانیاریەکەی پێی لە هەمان جیهانە کە بەدەست هاتووە؟.

جا یەکەمین دیارو ئاشکرایە و دووەمینیش ناردنەوەو بەرەو ڕووکردنەوەیە، هـەق وایە لەبەر ئەوەی کە هـیچ سـوودێکی بۆتـان نیـە ، چـوونکە فـەرمانی تێکڕایـی هاوبەش لـە نێـوان کەسـایەتیە مرۆڤایەتیـەکان بریتیـە لـەو مرۆڤایەتیـەی هـیچ زانستێکی پێ نییە، مرۆڤایەتیەکەش هیچ بوونێکی نیە لە دەرەوەی گـشتی یەکـە وە بـوونیش لـە دەرەوەدا تـەنها بـۆ دیاریکراوەکانـە، زانیـاریش شـوێنکەوتەی زاراوەکەیە، لەبەر ئەوەی کەوا زانراویش دیاریکراوە، زانیاریش تێیـدا دیـاریکراوە، بەڵام ئەو وێنەیەکی هاوشێوەو وێکـچووە، لەسـەر زۆربـەی تاکـەکان ، لـەزەین و هۆشدا نیە وە نە لەدەرەوەدیدا وێنەیەك ئێستا دابەشنەکراوە.

لەو بابەتەدا چەند کۆمەڵێك لەبیرمەندان و زانایان تێیدا بەهەڵـە داچـوون کـەوا کەس ژمارەیان نازانێت تەنها خوای گەورە نەبێت، وێنـەو دیـەنی تێکڕایـی کـەوا دەیسەلمێنن و پێداگیری لەسەر دەکەن ئەگەر حاڵەتێکە لە دەروونـدا لـە وێنەیـەکی باسکراو بە نیشانەکانی کەسایەتی ، جا ئەو وێنە ئەقڵانیە دەستی بـە گـۆڕانکردن کرد لە گەهەرو کرۆکێك نە لە جەستەیەك وە نە لە قەبارەیەك و شێوەیەك ئـەو بـێ بەش و پەتی نیە لە نیشانەو تووش هاتووەکان.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی کرداری کاریگەری دەبێت لەسەر کردارە بێ سنوورەکان)

وتەکانتان لەبارەی دیەنی چوارەمدا، کەوا هێزی فیکرو ئـەقڵ کارتێکـەرە لەسـەر کردەوە بێ کۆتاییەکان، وە هیچ شتێك نیە لە هێزی شێوەیی یاخوود قـەبارەی وەك ئەمە ، وەڵامەکەی: ئێمە وا وەرینا گرین کەوا ئەو کاریگەری هەیە لەسـەر کـردارە بێ کۆتاییەکان.

وتەکانتان: کەوا ئەو کاریگەری هەیە لەسەر هەستیارەکان کـەوا کۆتـایی نایـەت، درك کـردن و هەسـتارەکانیش کـارو کـردەوەن، دوو پێـشەکی و سـەرەتایی درۆو دەلەسەن، ئەو درك پێکردن و هەستیارانەی ئەگەرچی پێگەیشتووە، جا ئەگـەر لـە هەر هەزارێك هەزار پێگەیشتو هەبێت ئەوا زرنگ و هۆشیارەکانیش هێشتا بـێ کۆتاین، ئەمەش هەرگیز لە هۆشیاری و زرنگـی کۆتـایی نایـەت تـا ئـەو کاتـەی ناتوانرێت شتی دیکە بەسەریدا زیاد بکەیت هـەروەك خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾ (یوسف:٧٦)، واتە: ((وە لەسەر هەموو خاوەن زانـست و زانیاریەکەوە زاناو شارەزاتر هەیە))، تاوەکو زانست و زانیاری کۆتـایی دێـت وە

دەگات بەو کەسەی کەوا بە شتێك زاناو شارەزایی هەیە، ئەمەش ئەو خودا گەورەیە کە جگە لەو هیچ خوایەکی دیکە نیە و تاك و تەنهایە، ئەمەش لە تایبەتمەندیەکانیەتی کەوا هیچ کەسێك بەشداری لەگەڵ دا ناکات و جگە لە خۆی نەبێت.

جا ئەگەر ووتتان: ئەگەر زانست و هۆشیاریەکەی گەیشتە سنوورێك نەتوانرێت لەسەری زیاد بکرێت، پێویستە شتەکە وەرگەڕێت لە توانینی خودی، ووتمان: ئەمە ڕاستیەکەیە ئەگەر درووست بێت بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا هێزی جەستەیی و قەبارەی کاریگەری هەیە لەسەر کردارەکانی بێ کۆتایی، ئەمەش پێویست بە کەوتن و بێ کەڵك کردنی گومانەکان دەکات.

هەروەها کەوا هێزی خەیاڵکردن و بیرکردنەوە کاریگەری هەیە لەسەر ئامادەکاری خەیاڵکردووەکان وە یادنامەکان تاوەکو بێ کۆتایی، لەگەڵ ئەوەی لەلای ئێوە هێزی قەبارەیی و شێوەی هەیە.

بەڵام درۆی پێشەکی دووەم: کەوا پێگەیین و هەستیاری بەکردار نیە جا پێویست ناکات لەبارەی کۆتایی کردارەکەی ژیری و توانەکەی کۆتایی بهێنێت، لە ڕاستیدا ڕاتانگەیاندووە: بەوەی کەوا گەوهەری ئەقڵی و هۆشی گونجاوە بۆ وێنەیەکی دیارو ئاشکرا نەك ئەوەی فەرمانکەرە بۆی ، یەکەم شتیش لەلای ئێوە بکەرو بە توانا و گونجاو نابێت، وە ڕاتان گەیاندووە بەوەی کەوا جەستەکان و قەبارەکان کردارەکان قەدەغەی دەکات بەوەی کەوا کۆتایی بۆی نیە ، و نادیارو نەناسراوەکانیش قەدەغەی ناکات و کارتێکەرەکانیش کۆتایی نایەت.

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی ژیری جیانابێتەوە لە ئەندامێکی جەستەیی)

ووتەکانتان لە دیمەنی پێنجەمدا: ئەگەر هێـزی ژیـری جیـابۆوە لـە ئەنـدامێکی جەستەیی یاخود قەبارەیی کەواتە پێویست دەبێت کەوا هەمیشە هەستیار بێت بـۆ ئەو ئەندامە، یاخود قەدەغە بکرێت لە پێگەیین بۆی، جا ئەمەش وەسـتاوە لەسـەر بنـچینە خراپـەکانیان لـە ڕاسـتیدا تێگەیـشتن یـاخود پێگـەیین بریتـی یـە لـە دەستکەوتنی وێنەیەکی یەکسان بۆ پێگەیشتوو لە هێزێکی پێـشکەوتوودا، پاشـان ئەگەر ئەو بنچینەیەمان لە ئێوە وەرگرت هیچ سوێکتان بۆ نابێـت، لەبـەر ئـەوەی دەستکەوتی ئەو وێنەیە مەرجێك دەبێت بۆ دەست کەوتنی ئیـدراك و پێزانینەکـە، بەڵام ئەگەر ووترا: کەوا درك پێکردن چاودێری دەستکەوتنی ئەو وێنەیەیە جا ئـەوە ناڵێت : هە ئاقڵ، جا بۆ نابێت: کەوا هێـزی ژیـری جیـا بۆتـەوە لـە جەسـتەیەکی تایبەت، پاشان هێزێکی بێژەر بۆی دەست دەکەوێت حاڵەتێکی زیادەیی ناودەنرێـت بە هەست و شعورو پێزانین، جا لەو کاتەدا هێزێکی ژیری دەبێتە هەستیار بـۆ ئـەو ئامرازە یاخود ئەندامە، جا کاتێك ئەو حاڵەتە زیادیەی تێدا نەبێت ئەوا بێگومـان لێی بێ ئاگاو غافڵ دەبێت، جا ئەگـەر ئـەوە ببێـت ئـەوا ئـەو گومانـە یەکـسەر دەکەوێت و نامینێـت، پاشـان دەڵـێین: ئایـە داوادەکـەن ئەگـەر ئێمـە شـتێکمان تێگەیاند جا وێنەیەکی ئامادە لە ئەقڵێکی یەکسان بۆ ئەو کارە شیاوە لە هـەموو ڕوویەك و گرنگـی پێـدانێك، یـاخود ئـەو یەکـسانیەی دەسـت ناکـەوێت لەهـەموو ڕوێکەوە؟ یەکەمین ناڵێت : ها ئاقڵ، ئەمەش دیارترینیانە بۆ ئـەو کەسـەی بـڕو بیانووی دەهێنێتەوە بۆ ناڕەواییەکەی.

هەروەها، تەندرووستی شیکراوەتەوە لە کرۆکی دڵ و دەماخدا، وە دیمەنی تووش بوو شیکراوەتەوە لە هێزی ژیریدا، هەریەکێك لـەو دیمەنانـە شـوێنێکە بـۆ هێـزی ژیری، وە دووەمیش تێیدا تواوەتەوە جا بۆ ئەو بەهاو چارەنووسە بـەش ناکـات لـە جیاوازیدا؟ دیسان ئەگەر ئێمە مەسافەیەکی درێژو دووریەکی درێژکراوەمان بینـی،

نایە ئەو بینینە ڕاوەدەستێت لەسەر وێنەكێشانی دیمەنێكی بێزاودا لە چاوێكی بینەردا یاخود ڕاناوەستێت؟ ئەگەر ڕاوەستا ئەوا پێویستە دوو نموونەكە كۆببێتەوە چوونكە هێزی بینین لەلای ئێوە جەستەیی و قەبارەییە، ئەمەش بریتی یە لە شوێنێك كەوا قەبارەو بڕی هەبێت ، جا ئەگەر قەبارەی بڕەكەو بینینەكەی دەستكەوت ئەوا پێویستە هەردوو نموونەكە كۆبێتەوە ، وە ئەگەر لەوێدا گونجاو بوو ئەوا لە مەسەلەكەی ئێمەدا شتێك نابێت وەك ئەو؟ ئەگەر هەست كردنی شتێك ئەوەستێتە سەر دەستكەوتنی وێنەیەكی بینراو لە بینەردا ئەوا ووتەكەتان بێسوود بوو، چوونكە هەست پێكردنی دڵ و دەماخ دەوەستێتە سەر دەست كەوتنی وێنەیەكی دڵ و دەماخ لە هێزێكی ژێریدا.

❊❊❊

(لەبارەی درك پێكردن و دەروونندا)

ووتەكانتان لە دیەنی شەشەمدا: لە ڕاستیدا هەر یەكێك درك بەخۆی دەكات و خۆی دەناسێت، درك پێكردنیش بریتی یە لە دەستكەوتنی ناوەڕۆكی زانراو لەلای زانادا، وە ئەمەش لە ڕاستیدا ڕاست دەردەچێت ئەگەر هاتوو دەروون دەوڵەمەند بوو لەبارەی شوێنەكە تا كۆتاییەكەی.

جا وەڵامەكەی: ئەمەیان وەستاوە لەسەر بنچینەی ڕابردوو ، وە ئەمەش كەوا زانست بریتی یە لە دەست كەوتنی وێنەیەكی یەكسان بۆ زانین و زانیاری لەهەمان زانادا، وە ئەمەش لەچەند ڕوویەكەوە نارەواو بێ كەڵكە كە باسكراوە لە مەسەلەی زانستدا، هەتاكو ئەگەر ئەوەش وەرگیرا جا وێنە باسكراوەكە مەرجێكە لەبەدەست هێنانی زانستەكە نەك ئەمەیان هەمان زانستە.

هەروەها ئەو گومانەش لەگەڵ بێ هێزی و لاوازی ووتەو دەربڕینەكانی و خراپی پێشەكیەكانی هەڵوەشاوەو پەسەندكراوە، ئێمە ئەگەر بەردێك یاخود پارچە

دارێكمان وەرگرت ووتمان: ئەمە خۆی گەوهەرێكی بەكەڵك و نایابە، خۆی ئامادەو گەورەیە لەلای خۆی، جا پێویستە لەناو بێگیانانەدا لەناو خۆیاندا زانایەك هەبێت. هەروەها گشت گیانلەبەران لەناو خۆیاندا هەست دەكەن، ئەگەرچی بوونی شتەكەش هەست پێكراو بێت بەخۆی پێویست دەكات خۆی ببێتە گەوهەرێكی نایاب و بێ هاوتا، پێویست بوو دەروونی گیانلەبەران بە گشتی گەوهەری نایاب و بێ هاوتا بانایە ، وە ئێوەش لەمەدا ئاوا نالێین.

❊❊❊

(لەبارەی خەیاڵكردن و دەرووندا)

ووتەكانتان لە دیمەنی حەتەمدا: یەكێك لە ئێمە خەیاڵی دەریایەك لە جیوەو چیایەك لە یاقوو ت وە شتی دیكە دەكات، ئەمەش گومانی (ئەبی بركات بەغدادی)یە، گومانێكی زۆر پووچە چوونكە دامەزراوە لەسەر ئەوەی كەوا ئەو خەیاڵاویانە كاروبارێكن بوونیان هەیە، ئەمەش كارتێكراوە لە دەروونێكی بێژەر كارتێكردنی دەروونەكە لە شوێنی خۆی، هەردەم زانراوە كەوا ئەو شتە و خەیاڵانە هیچ ڕاستیەكی لەناو خودی خۆی تێدانیە، لە ڕاستیدا زەین و بیركردنەوەیە مەزەندەو پێشبینیەكە دەسەپێنێت وە نەك كارتێكراوە لە دەرووندا ،لەبەر ئەوەی زانست دەرەكی دیمەنەكەی كار لە دەروون ناكات، جا چۆن بە خەیاڵێكی نەبوون ئەمە دەكرێت؟ ئەمە پووچەڵكردنەوەیەكەوە قەدەغەی ناكات لە ڕوودانی جیاكردنەوە لە نێوان شتە نەبوونەوە پاڵدەرەكان ، چوونكە هەر ئەقڵە نێوان نەبیستن و نەدیتن و هەستی بۆن نەكردن و شتی دیكە جیادەكاتەوە، پێویست ناكات بەو جیاكردنەوەیە ببێتە شتێكی نەبوون ، بەڵكو جیادەكرێتەوە لەنێوان جۆرەها شتی ئەستەم و نەشیاو كەوا ناكرێت ئێستا بوونی هەبێت پاشان دەڵێین: ئەگەر ئەقڵ ڕێی

تێچوو شێوەکان و تواناکان شی بکرێتەوە لەوانەی تاك و بێ هاوتان لەسەر قەبارەی و بڕی و چەندی لەهەموو ڕوێکەوە ، ئایە ڕێی تێناچێت زانستەکە بە شێوەیەکی مەزن و بڕێکی گەورەو لە جەستەیەکی بچووکدا دابنرێت؟ وەهەروەها جا ئەگەر هەڵسەنگاندن نەبوو لە هەموو ڕوێکەوە قەدەغە ناکرێت لە دانانی دیمەن و شێوەیەك لە گەوهەرو کرۆکێکی ڕوون و نایابدا، جا هەڵسەنگاندنێکی گەورە لەسەر بچووك لە پێشترە کەوا قەدەغە نەکرێت لە دانان دیمەنێکی گەورە ، لە شوێنێکی بچووکدا.

هەروەها ئەگەر پێشینەکانتان لە ڕابردووان بەڵگەیەکیان هێناوەتەوە لەسەر کارتێکردنی وێنەیەکی دانراو لە گەوهەرو کرۆکێکی مەحاڵ و ئەستەم ئەوا چەند دیمەن و ڕووێکی لێ باس بکەن.

(لە بارەی تەندرووستی و جەستەییدا)

وتەکانتان لەبارەی دیمەنی هەشتەمدا: ئەگەر تەندرووستی لە جەستەیی دایە ئەوا لەکات و سەردەمی پیریدا لاوازو بێ هێز دەبێت ئایا وانیە؟

ڕووی یەکەم: ناکرێت بوترێت: ئەو توانایەی پێویستی پێیەتی لە تەندروستێکی لاشەدا لەتەواوی هێزی ژیریدا بڕو چەندێکی دیاریکراوە، بەڵام تەواوی حاڵەت لاشە لە تەندروستدا ئا ئەمە گرنگ و بایەخدار نیە لە تەواوی حاڵەتی تواناو هێزی ژیریدا، ئەگەر ئەمەش نەگونجا بکرێت دوور نابێت بوترێت: ئەو توانایەی پێویستی پێیەتی ماوەتەوە تا کۆتایی پیری جا ئەقڵ و ژیریەکەش تاکۆتاییەکەی ماوەتەوە.

ڕووی دووەم: کەوا بەساڵاچووەکە لەوانەیە بتوانێت بەردەوام بێت لە هەستیارەکانی ژیریی وئەقڵیدا لەسەر تەندرووستێك کەوا ڕێی تێبچێت هەندێك لە ئەندامانی

بێنێتەوە کەوا خراپ بوون و تێکچوون و گۆڕان تێیدا دوا بکەوێت، جا ئەگەر خراپ بوون و گۆڕان تێیدا کۆتایی هات ئەوا هەست و ئەقڵ و شریریشی خراپ دەبێت و تێك دەچێت.

ڕووی سێ یەم: قەدەغە ناکرێت کە هەندێك میزاج و ڕەوشت و ڕەفتار هاوڕاو ڕێکەوت بێت بۆ هەندێك هێزو توانا ، جا لەوانەیە بە میزاج و ڕەفتاری بە ساڵاچووەکە هاوڕاو ڕێکەوت بێت بۆ هێزو توانایەکی ژیری، لەبەر ئەو هۆکارەش هێزی ژیری کاری تێدەکات.

ڕووی چوارەم: ڕەفتارەکە ئەگەر لە ئامانج و مەبەستێکی هێزو توونداییت ئەوا هەموو هێزەکان بەهێز دەکات جا هێزی سێکسی و ئامەزرۆیی وە تووڕەیی زۆر بە هێزو بەتوانا دەبێت وە هێزی ئەو کارتێکردنەش ئەقڵ قەدەغە دەکات لە تەواو بوون، جا ئەگەر پیریەکە تووشی بوو وە بێهێزی و لاوازیەکەش تووشی بوو بەهۆی لاوازی و بێهێزی ئەوا لەو کارتێکردنە بەرهەڵستکارو قەدەغە کارەدا بۆ ئەقڵ بێ هێز دەبێت لە تەواو بوون و پێگەیین دا، هەروەها لە ئەقڵ و ژیریشدا لاوازی بەدیهاتووە، بەڵام کاتێك لە ئەقڵدا لاوازی بەدی دێت ئەوا لە دژە کارەکانیدا لاوازی یەکە بەدی دێت جا کەم کوری و ناتەواوی لەهەردوو لایەنەکەدا ساڕێژ دەکات وە کەم و کوری و ناتەواوی لە لایەنەکەی دیکە یەکسان تێك دەچێت.

ڕووی پێنجەم: کەسی بەساڵاچوو زۆر زانست و تاقیکردنەوەی لەبەر کردووە و پاراستویەتی ، وە کاروبارەکانی ڕاهێناوەو کاری لەسەر کردووە، ئەو بارانەش دیاری دەکات لەسەر بوونی فیکرو هۆش و هێزی بینین جا کەم و کوریەکە بەدیدێت بە هۆکاری لاوازی لاشەو کارتێکردنەکە.

ڕووی شەشەم: لە ڕاستیدا زۆری کردارەکان بە هۆکاری دەستکەوتی موڵك و دەسەڵاتە قایم و بنج و کوتاوەکان دەبێت جا ئەو زیادە دەستکەوتووە بەو ڕێگایە

دەبێتە کارێکی سەپێنەر بۆ ناتەواویەکی دەستکەوتوو بەهۆی تێکچوون و شێوانی لاشەکە.

رووی حەوتەم: لە سەحیحێکدا لە پێغەمبەرﷺ سەلماندوویانە کەوا فەرموویەتی ((يهرم ابن آدم وتشب فيه خصلتان: الحرص وطول الأمل))[٣٢٠]، واتە:((ئەو نەوەی ئادەم تێیدا پیر دەبێت و بەساڵدا دەیچوێنێ دوو شتن : بەدەنگەوە هاتن و پشوو درێژی لە ئومێدی و هیواییدا بوون)). وە ڕاستی ڕووداوەکان شایەتن لەسەر ئەو حەدیسە، لەگەڵ ئەوەی سوور بوون لەسەر پەیمان و بەڵێن و سەر ڕاستی و درێژایی هیوا خواستن لە بەهێزکردنی جەستەیی و لە سیفەتە دێرینەکانە، پاشان کەوا لاوازی لاشە ئەو دووسیفەتە لاوازی ڕابردووی تێدا واجب نابێ جا بزانە کەوا ئەو ناگونجێت لە تێکچوون و شێوانی لاشەو بێهێزیەکەی سیفەتی لاشەیشی تێدا بێهێزو لاواز دەبێت.

رووی هەشتەم: ئێمە زۆر لە پیرو بە ساڵاچووان دەبینین گەیشتوون بە تێکچوون و خەڵەفاوو گێلی و لاوازی ئەقڵدا، بەڵکو ئەوە لە زۆربەیان دایە، ئەوەی بەڵگەشە لەسەری ئەم فەرموودە پیرۆزەیە کەوا خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً ﴾(النحل:٧٠)، واتە: ((هەتانە تەمەنی درێژ دەبێت و دەبرێتەوە بۆ لاوازترین تەمەن (کەنەفتی و کەنەفتەکاری) تاوەکو دەگاتە ڕادەیەك کە دوای ئەو هەموو زانست و زانیاری و تێگەیشتنەی کە هەیبوو، هەموو شتێکی لەبیردەچێتەوە وە هیچ نازانێت)).

جا کەسی بەساڵاچوو لە لاوترین تەمەنی منداڵ یاخوود حاڵەتی لەو خراپتر دەبێت وە بەڵام ئەوەی نەگەیشتە ئەو ڕادەیە ئەوا ئەو نابرێتەوە بۆ لاوازترین تەمەنی .

---

(٣٢٠) مسلم : (١٠٤٧) ، وة مسند أحمد : ١١٥/٣.

ڕووی نۆیەم: هیچ پێویستیەك وبەردەوامیەك نیە لە نێوان هێزی لاشـەیی و هێـزی دەروونداً، وە نە لەنێوان لاوازی لاشەو لاوازی دەرووندا، دەکرێـت پیاوێـك بەلاشـە بەهێز بێت بەڵام دەروونی لاوازەو ترسنۆکەو ڕووخاوە، دەکرێت لەلاشـەدا لاوازبێـت بەڵام لە دەرووندا بەهێز بێت، جا دەبێتە پیـاوێکی ئـازاو جەربـەزە لەسـەر لاوازی لاشەکەشی .

ڕووی دەیەم: ئەگەر لەوەی باستان کرد لێتان وەرگرین بەڵگەی نەبێت لەسەر بـوونی دەروون کەوا گەوهەرو کرۆکێکی دەگمەن و بێهاوتا نە لە ناوەوەی بوونـەوەردابێت و نە لە دەرەوەیدا، وە ئەو نە لەناو لاشەدا بێت و نە لە دەرەوەیـدا، چـونکە ئەگـەر ئەو لاشەیەکی ڕوونی درەوشاوەی ئاسمـانی و پێـچەوانە بێـت لەگـەڵ جەسـتەکانی زەویدا، ئەوا نەدەگونجا بە شل بوونەوەو توانەوەو گـۆڕان هـەروەك لاشـەکانی زەوی دەگونجێن بۆ کاردانەوە.

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی ژیری و تەندرووست دەوڵەمەند نیە لە جەستەدا)

ووتەکانتان لە دیەنی نۆیەمدا: کە تەندرووستی باش دەوڵەمەندە لـە کردارەکانیـدا لە جەستەدا، کەچی دەوڵەمەند نیـە لـە جەسـتەدا لـە کردارەکانیـدا کاتێـك لێـی دەوڵەمەند بووە لە خۆیدا تا کۆتاییەکەی.

وەڵامەکەی دەوترێت: پێویست ناکات لە سەلماندنی یاسایەك لە هێـزی جەسـتەییدا سەلماندنی نموونەی ئەو یاسایە لە گشت هێزە جەستەییەکاندا وە لەگەڵتانین جگە لە داوایەکی ڕووت و پێوەرێکی بێسوود.

هەروەها وێنەو نیشانەکانیش پێویستی هەیە بۆ شوێنەکەی ، پێویستیەکەشی بۆ ئەو شوێنە نیە تەنها تەنانەت بۆ خۆی نەبێت.

❊❊❊

(دەربارەی کەوا هێزی جەستەیی و قەبارەیی بە زۆربوونی کردارەکان لاواز نابێت)

وتەکانتان لەبارەی دیمەنی دەیەمدا، کەوا هێزی جەستەییە بە زۆربوونی کردارەکان لاوازو بێ هێز دەبێت، وە کاریگەری نابێت لەسەر هێزەکە پاش لاواز بوونی تا کۆتایی، وەڵامەکەی: کەوا هێزی خەیاڵی جەستەییە ، پاشان ئەو لەسەر خەیاڵکردنی شتە مەزنەکان لەگەڵ خەیاڵکردنی شتە بێ بایەخەکان بەهێز دەبێت جا دەکرێت کەوا خەیاڵی گرو بڵێسەیەکی بچوك لە جیاتی ئەوەی خەیاڵی مانگ و ڕۆژ بکەیت.

هەروەها بینێکی باڵا هێز بەرهەڵستی دەکات لە بینینی شتە لاوازەکان، جا لەبەر ئەوە دەڵێین: بیرمەندو زانا مەزنەکان بەرهەڵستی دەکات لە بیرکردنەوەی شتە گونجاوە لاوازەکان جا خەریك بوون لە زانین و ناسینی گەورەیی پەروەردگاری زەوی و ئاسمانەکان و ناوە پیرۆزەکانی و سیفەت وخەسڵەتەکانی قەدەغەو بەرهەڵستی دەکات لەسەری لەو حاڵەتدا بیرکردنەوە لە سەلمێندنی گەوهەرێکی تاك و بێ هاوتا و نایاب و ڕاستیەکەی.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان: ڕەشی دژکارە بۆ سپێتی)

ووتەکانتان لە بارەی دیمەنی یازدەهەم: ئێمە ئەگەر بڕیارماندا بەوەی کە ڕەشە پێچەوانەو دژە کارە بۆ سپێتی واجب دەبێت کەوا لە زەین و فکردا ماهیەتی ڕەشی و سپێتی پێکەوە دەستکەوێت. زانینەکەشی دادوەرە بەوەی کەوا پێکەوە کۆبوونەوەیان لەجەستەدا ئەستەمە.

وەڵامەکەی: لەڕاستیدا ئەوە دامەزراوە لەسەر ئەوەی هەرکەسێ هەستی بە شتێك کرد ئەوا لە خودی هەست پێکراوەکەدا وێنەیەکی یەکسان بۆ بەهەست پێکراوەکە بەئەنجام گەیشتووە، وە ئەمەش نارەواو بێ کەلکە، ڕوونکردنەوەکەتان لەسەر درووستیەکەی بەکارتێکردن و هەست جولاندنی وێنەکە لە ئاوێنەدا بێسوود و بەتاڵە، لەبەر ئەوەی ئاوێنە هەرگیز شتێك کاری تێناکات هەروەك کۆمەڵی زانایان و بیرمەندان و فەیلەسوفەکان و کەسانی دیکە وا دەڵێن ، ووشەش بەکارتێکردن و هەست جولاندن لە زۆر ڕووەوە بێسوودو نارەوایە.

پاشان دەڵێین: ئەگەر بڵێین: کارتێکراو لە دەروونـدا لەکاتی هەستکردنی ڕەشی و سپێتی وێنە کێشانیان وە نمونە هێنانەوەیان ڕاستییان تێدا نیە، جا بۆ ناشێت ئەنجام گەیاندنی وێنە کێشانی ئەو شتانە لە تۆخمێکی جەستەییدا.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا جەستە شوێنێك نیە بۆ هەستیارەکان)

ووتەکانتان لە دیمەنی دوازەمدا: ئەگەر شوێنی هەستیارەکان جەستە بێت، وە هەموو جەستەیەك دابەشکراوە قەدەغەو بەرهەڵستی ناکات کەوا بەهەندێك بەشەکانی جەستە هەڵسێت کە زانیاری بە بەشێك پەیدا بکات، وە بەشێکی دیکەیشی نەزانین پەیدا بکات، جا ئادەمیزاد لەیەك کاتدا زانا دەبێت بەشێك و نەزانیش دەبێت بەشێکی دیکە.

وەڵامەکەی: لەڕاستیدا ئەو گومانە هەڵدەگەڕێتەوە لەسەر یاساو ڕەفتارەکانتان ، لەبەر ئەوەی تامەزرۆو تووڕەبوون و خەیاڵکردن لەبارەکانی جەستەیی و قەبارەیدایە لەلای ئێوە وە شوێنەکەشی دابەشکراوە.

***

(لەبارەی نەخشەدانان و داتاشینی جەستەیی و داتاشینی ژیریدا)

وتەکانتان لەبارەی دیمەنی سێزدەهەمدا: تۆخمی جەستەیی ئەگەر نەخشاندن و داتاشینی تایبەتی تێدا ئەنجام درا ئەوا لە دەستکەوتی نموونەی وەك خۆی تێدا ڕێگر دەبێت، وە دەروونی مرۆڤایەتیش لە دژی ئەمەیە .

وەڵامەکەی: مەبەستەکەی ئەمە دەبێت پێوەرێکی زۆرباش و تایبەت بێت بەبێ کۆکەرەوە، وە ئەمەش سوودی گومانەکە باشتر نابێت لە دڵنیاییەکە، لەبەر ئەوەی نەخشاندنی ئەقڵ و ژیری بریتیە لە زانیاری و هەستیاریەکان، وە نەخشاندنی جەستەییش بریتی یە لە شوێنەکان و وێنەکان، گومانی تێدانیە کەوا زانیاری پێچەوانەیە بە ڕاستیەکان بۆ وێنەو شێوەکان، پێویست ناکات لە سەلماندنی یاسایەك لە جۆرێك لە جۆرەکانی ناوەڕۆکەکان سەلماندنەکەی پێچەوانەی ئەو جۆرە بێت .

***

(لەبارەی ووتەکانیان : ئەگەر هاتوو دەروونیش جەستە بوایە)

ووتەکانتان لە دیمەنی چواردەهەمدا: ئەگەر هاتوو دەروون جەستە بوایە ئەوا لە نێوان جوولاندنی جولێنەری پێیەکەی وە لە نێوان ویست و ئیرادەی بۆ جوولانەکە کاتێکە.

وەڵامەکەی: کەوا دەروون لەگەڵ جەستەدا بەتاڵ نابێت لەسێ حاڵەتدا، یـان دەبێـت لە هەموو لایەکی لە دەرەوەدا وەك جل و بەرگ و چواردەوری بگرێت، یـان دەبێـت لە جێگایەك بێت وەك دڵ و دەماخ، یان دەبێت کۆڵەکە بێت لە هەموو بەشـەکانی جەستەدا، لەسەر هەر بۆچوون و مەزەندەیـەك لـەو مەزەندانـە جوولاندنیـەتی وەك ئەوەی دەتەوێت بیجولێنی دەبێت لەگەڵ ویستی ئەو دابیت بۆیە ئەمەش بەبێ کات و ماوەیەکە، وەك هەست کردنی بینین کاتێك پێی دەگات، و هەست کردنی بیـستن وبۆنکردن و تام کردنیش وە ئەگەر ئەندامەکە پچڕا ئەوا ئەوەی کاریگەرو تێپەڕ بوو بوو بەو ئەندامە ناپچڕێت، ئەگەر دەوردرابێت لێی لـە نـاوەو یـاخود لـە دەرەوەدا، بەڵکو تەنها ئەو ئەندامە هەستی نامێنێت کەوا لەو کاتـەدا جیابۆتـەوە ، وەبـەبێ کات و ماوە لێی کەم دەبێتەوە و دەپوکێتەوە، و جیابوونەوەی ئەو ئەندامـەش وەك جیابوونەوەی هەوا دەبێت لەناو زەمزەمەیەك ئەگـەر پـڕ ئـاو بێـت، بـەڵام ئەگـەر دەروون جێگیر بێت لەیەك شـوێندا لـەناو لاشـەدا پێویـست ناکـات کـەوا لەگـەڵ ئەندامە پـچڕاوەکە دەریبخـەیت، وە ئەگـەر هـاتوو چواردەورە درابـوو بـۆ لاشـە لەدەرەوەدا پێویست ناکات کەوا لە نێوان ویـست و ئیرادەکـەی بـۆ جوولانـدنی وە هەمان جوولاندن کات و ماوەیـەك هـەبێت، بـەڵکو کردارەکـەی لـەو کاتـەدا لـە جوڵاندنی ئەندامەکاندا دەبێت وەك کرداری موغنتاتیس بێـت لـە ئاسـن دا ئەگـەر پێ‌ئی نەنووسێت.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو)

ووتەکانتان لە دیمەنی پازدەهەمدا: ئەگـەر دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا دابـەش دەبوو وەبۆ ڕاسـت کردنەوەیـشی کـەوا هەنـدێکی دەزانیـت و هەنـدێکی زانیـاری

لەبارەیەوە نیە ئەوکاتە ئادەمیزاد بە هەندێك لە خودی خۆی زانا دەبێت و بەهەندێکی خودی خۆیشی نەزان دەبێت.

وەڵامەکەی: کەواتە ئەو گومانە پێك هاتووە لە دوو پێشەکی: پێکەوە بوون وە کەلاخستن یان دوور خستنەوە، وەقەدەغە کردن و بەرهەڵستی لەهەردووکیان یاخود لە یەکێکیان ڕوودەدات، جا ئێمە ئەمەی وەرناگرین کەوا ئەگەر جەستە بوایە درووست بوو هەندێکی بیزانیایە وە هەندێکی نەیزانیایە، لەبەر ئەوەی دەروون سادەو ساکارە پێك هاتوو نیە لەو هەموو توخمانە ، نە لەچەند بەشێکی جیاواز، جا کەی هەست بە خودی خۆی دەکات و هەست بە نەزانینی خۆی دەکات، جا ئەمە قەدەغەی پێشەکی پێکەوەبوونە .

بەڵام کەلاخستن و دوورخستنەوە ئەمەش وەرناگرین کەوا درووست نیە هەندێکی لەکاتی بێ ئاگایی بیزانێت لەبارەی هەندێکی دیکەدا، وە باسی ئەوەیان نەکردووە، گومانێك باشترە لە بەڵگەیەك، وە زانراویشە کەوا ئادەمیزاد هەست بەخۆی دەکات لەهەندێك ڕووەوە بەبێ هەموو ئەندامەکانی، خەڵکیش لەمەدا جیاوازن، خوای گەورەش دەفەرموێت : ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ﴾ (الحشر:١٩)، واتە : ((نەکەن وەك ئەو کەسانە بن کە خوایان فەرامۆش کرد شوێنی بەرنامەکەی نەکەوتن ، خواش ئەوانی لەبیرخۆیان بردەوە))، جا ئەوانە نەك لەهەموو ڕوێکەوە ، خۆیان لەبیر بردەوە. ئەوانە نەك لەهەموو ڕوێکەوە خۆیان لەبیر بردۆتەوە ، بەڵکو لەو ڕووەی کە بەرژەوەندی و تەواوکاری و بەختەوەری ئەوی تیایە.

❊❊❊

(له بارەی دەروون و جەستەدا)

ووتەکەتان لەبارەی دیەنی شازدەهەمدا : ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو بە چوونە ناوی دەرووندا جەستە قورس بوای ، چوونکە لە ڕەوشتی جەستەدا ئەگەر جەستەیەکی دیکەت لەسەری دا زیاد کرد ئەوا قورس دەبێت.

جا ئەو گوومانە لە مەبەستی قورس بوون، وە پێویستی پێ بوونیش قورسترە، نەك هەموو جەستەیەك جەستەیەکی لەسەریدا زیاد بکرێت قورس دەبێت، ئەو دارەی دەیبینی قورسایی هەیە جا ئەگەر جەستەیەکی ئاگرت بەسەریدا زیاد کردئەوا جەستەکە سووك دەبێتەوە، وە ئەو زەرفە قورسایی هەیە، جا ئەگەر جەستەیەکی هەوا چووە ناویەوە سووك دەبێت، ئەمەش یاخود ئەوەتا لە جەستە قورسەکان دەبێت کەوا بە سرووشتی و ڕەفتاری خۆی ناوەندو ناوەڕاستی دەوێت، ئەمەش بێگومان بۆی دەسوڕێت وە بەڵام ئەو جەستانەی کەوا بە سرووشتی خۆی دەسووڕێت بۆ سەرەوە، ئەوا هیچی پێ نیشان نادرێت، بەڵکو کارەکە تێیدا پێچەوانەی ئەو جەستە قورسانەیە ، بەڵکو خستنە سەر جەستەیەکی قورس ئەو سووك دەبێت ، وە هەندێك لەبارەی ئەو مانایەوە دەڵێن:

ثقلت زجاجات أتتنا فُرغاً ❋ حتى إذا مُلِئت بصرف الراح
خَفَت فكادَت أن تطير بِما حَوَت ❋ وكذا الجسومُ تخفّ بالأرواحِ

❋❋❋

(له بارەی گومان بردن کەوا دەروونیش جەستەیە)

ووتەکەتان لەبارەی دیەنی حەڤدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستەبوایە ئەوا لەسەر سیفەتی ئەو جەستانە دا دەبوو کەوا لێی خاڵی نەدەبوو لە سووکی و قورسی و گەرمی و ساردی و شێداری و ووشکی و نەرمی و زبری تا کۆتایی، گومانێکی خراپ و بیانویەکی پووچە ، لەبەر ئەوەی پێویست ناکات جەستەکان لە هەموو

چۆنیەتی و سیفەتەکان هاوبەش بکرێت، لە ڕاستیدا خوای گەورە جیای کردۆتەوە لە نێوان چۆنیەتی و تایبەتمەندی و سرووشتیەکەی، جا تێیدایە بەچاو نابینێت بە دەست لێدەدات، تێیدایە نەدەبینێت و نەدەستیشی لێدەدات، تێیدایە هیچ ڕەنگێکی نییە، و تێیدایە هیچ ڕەنگێك وەك ئەو نیە، وە تێیدایە بەرگەی گەرماو سەرما ناکات، بۆ دەروونیش تایبەتمەندی و چۆنیەتی تایبەت بەوی تێدایە کەوا جەستە تێیدا بەشداری ناکات، وە سووکی و قورسی و گەرمایی و ساردی و ووشکی و نەرمی بە گوێرەی دەروونەکەی تێدایە تۆ دەبینی ئادەمیزادێك لەوپەڕی مەبەست و ئامانج گرانیە، کەچی لاشەکەشی لاوازو سیس و نەخۆشە.

یاخود دەبینی خۆی زۆر سووکە کەچی لاشەکەشی قورسە، وە دەروونێك دەبینی نەرم و نیان ڕوو خۆشە وە دەروونێکی دیکە ووشك و دڵڕەقە، وە ئەوەی هەستێکی باشی هەبێت هەندێك دەروون بۆن دەکات بۆنێکی ناخۆش و پیسی لێدێت، بۆنی هەندێکیش خۆشترە لە بۆنی میسك .

پێغەمبەرﷺ کاتێك بە ڕێگایەك دا دەڕۆیشت شوێنەواری ئەو بۆنەی کە لەڕێگاکەدا ماوەتەوە دەیزانی کە ئەو بۆنە هی دەروونێکی پاکە یاخوود هی دەروونێکی پیسە [٣٢١]، وە پێغەمبەرﷺ کەوا ڕاستگۆترین مرۆڤ بووە خەبەری داوە کەوا: ((إن الروح عند المفارقة يوجد لها كأطيب نفخة مسك وجدت على وجه الأرض، أو كأنتن ريح جفية وجدت على وجه الأرض))، واتە: ((بێگومان ڕۆح لەکاتی جیابوونەوەدا خۆشترین بۆنی لێدێت کەلەسەر ڕووی زەویدا هەیە، یاخوود وەك ناخۆشترین بۆنی بۆگەن کە لەسەر ڕووی زەویدا هەیە))، دەبینی هەڵامەتی زۆر کەس بۆنەکەی ئامادەبووان وەڕس دەکات، زۆر لە خەڵکیش هەست بەو بۆنە دەکات ، وە پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا: ((بأن أرواح المؤمنين مشرقة

(٣٢١) سەیری : مسلم (٢٣٣١) بکە.

وأرواح الكفار سود))، واته: ((ڕۆحی ئیماندار گەش و درەوشاوەیە وەڕۆحی کـافرو بێ باوەڕانیش ڕەش و تارماییە)).

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا لەژێر هەستکارەکان دەوەستا)

ووتەکەتان لـەبارەی دیـەنی هەژدەهەمـدا: ئەگـەر دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا پێویست دەبوو بکەوتایە ژێر گشت هەستکارەکان یاخود ژێر یەك هەستکار.

جا وەڵامـەکەی: پێداویستیەکە بەرهەڵست و پتەو دەکات جا ئێوە شتێکتان باس نەکرد لە گومان باشتر بێت لە بەڵگەدا، قەدەغەکردنی نەمانی پێداویستی، لەبـەر ئەوەی ڕۆح هەست بە هەستکارەکان دەکات جـا دەسـتی لێـدەدات و دەیبینێـت و بۆنی بۆنێکی خۆش و بۆنی ناخۆش دەکات هەروەك لـەبارەی دەروونـدا بـە درێـژی باسکرا، بـەڵام ئێمـە ئـەوە نـابینین، ئـەو بەڵگەیـەش ناکرێـت یـەکێك بـاوەڕ بـە پێغەمبەران بکات کەوا پێویستی پێی بێت، جا فریشتەجەستەیەکە ناکەوێتـە ژێـر هەستێك لە هەستیارەکانمان ، وە جنۆکەو شەیتانەکانیش جەسـتەی نـەرم و نیـانن ناکەوێتە ژێر هەستێك لە هەستیارەکانمان، وە تێدایە هەست بە زۆربەیان دەکـات ، تێشیدایە درك بە یەك هەستیش ناکات.

هەروەها هەر ڕۆحیشە درك پێکراوە بۆ درك پێکردنی ئەو هەستیارانە بـە هۆکـاری ئامرازەکانی، جا دەروونیش بریتی یە لەهەستێکی درك پێکراو جا ئەگـەر هەسـت پێکراو نەبێت، جا جەستەو نیشانەکانیش هەستدارن و دەروونیش هەستی پێدەکات ، ئەمەش گونجاوە بۆ نیشانە یەك لە دوای یەکـەکانی لـە چـاکەو خراپەکانـدا وەك قەوبوڵکردنی تاوانەکان بۆ نیشانە یەك لەدوا یەکەکانی بەسەریدا.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دووریەکانی دەبوو)

ووتەکانتان لە دیمەنی نۆزدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستە بووایە ئەوا درێژی و پانی و قوولّی و شێوەو پانی دەبوو، و ئەو کەل و پەل و پێداویستیانەش هەلّناستێت تەنها بە توخمێك نەبێت.

وەلاّمەکەی: ئێمە دەلّێین: ووتەکانتان لەبارەی ئەوەی کەوا پێداویستیەکان هەلّناستێت تەنها بە توخمێك نەبێت، ووتمان: چی دەبێت، دەروونیش توخمێکی تێدایە کە لێی درووست بووەو گۆڕاوە بۆ سەر شێوەیەکی دیاریکراو و وێنەیەکی دیاریکراو.

ووتەکانتان: تووخمەکەی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا پێویست دەبوو هەردوو دەروونەکە کۆبوونایەتەوە، و ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا پێکهاتوو دەبوو لەلاشەو وێنە.

ووتمان: توخمەکەی دەروونێك نیە هەروەك کەوا تووخمی ئادەمیزاد ئادەمیزاد نیە، وە توخمی جنۆکەش جنۆکەنیە، وە توخمی گیانلەبەریش گیانلەبەر نیە.

ووتەکانتان: دەشێت بوونی دەروون پێك هاتووبێت لەلاشەو وێنە، پێشەکیەکی درۆزنانەیەو لەڕاستیدا دەکرێت بوونی دەروون درووستکراو بێت لە توخمێك وە وێنەیەکی دیاری کراوی هەیە، وە هەموو پێکەوە ئاوا دەلّێین، وە لەسەر ئەو نارەوایی و بێسوودەی ئەو گومانەش باسی چاکەیەکتان نەکردووە باشتر بێت لەو بیانووە بووختان کردنە یاخود لێك دابڕان و جیابوونەوەیە.

***

(لەبارەی ئەوەی لەتایبەتمەندیەکانی جەستە کەوا دابەش بوون پەسەند دەکات)

ووتەکانتان لەبارەی دیەنی بیستەمدا: کەوا تایبەتمەندی جەستە ئەوەیە کە دابەش بوون و کەرت بوون قبوڵ دەکات، بەشی بچووکیش لێی وەك گەورەکە نیە، جا ئەگەر قایل بێت بە دابەش بوون، وە هەر بەشێکیش لێی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا دەشیا بۆ ئادەمیزادێك چەند دەروونێکی هەبێت، ئەگەر دەروونیش نەبێت، ئەو هەمووە نابێتە دەروون.

وەڵامەکەی: ئەگەر ویستتان هەر جەستەیەك لەدەرەوەدا پەسەندی دابەش بوون بکات جا دەرخستنەکەش درۆی کردووە کەوا ڕۆژو مانگ و ئەستێرەکان قبوڵی ئەو شتە ناکەن، ناشگونجێت کەوا هەر جەستەیەك دابەش بوون و لەت لەت بوونی ڕاست دەربچێت لە دەرەوەدا، بەڵام لەسەر وتەی نکۆڵی کردنی گەوهەرو کرۆکێکی بێهاوتا جا دەرکەوتووە، بەڵام لەسەر ووتەیەکی سەلمێنراوەکانیدا، کەوا لەلای ئەوان ناوەڕۆك و گەوهەرێکی لایەنگیر هەیە پەسەندکردنی دابەشکردنەکان بە ڕاست نازانێت، وەرمانگرت کەوا دابەشکردن قەبوڵ دەکات جا شتێك لەوەدا پێویست دەبێت؟

وتەکانتان: ئەگەر هاتوو هەر بەشێك لەو بەشانە دەروونێك بێت پێویست دەکات دەروونێکی زۆر لە ئادەمیزاددا کۆببێتەوە.

ووتمان: لە ڕاستیدا ئەوە پێویست دەکات ئەگەر بە کردار دەروون دابەش ببێت بۆ دەروونێکی زۆر، وەئەمەش ئەستەمە.

ووتتان: ئەگەر هەر بەشێك دەروونێك نەبێت ئەوا گشتیەکە دەروونێك نابێت، سەرەتایەکی درۆو دەلەسەو هەڵوەشاوەیە، جا چەند ناوەڕۆکێك یاسای بۆ سەلمێندراوە لەکاتی کۆبوونەوەی بەشەکانی، جا ئەو یاسایە وەك ناوەڕۆك و مەبەستی ماڵ و ئادەمیزاد و خانەوادەو تێکەڵاوی یە.

(لەبارەی پێویستی لاشە بۆ دەروون)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی بیست و یەك : بێگومان جەستە پێویستی هەیە لە دامەزراوی و مانەوەی ە پاراستنی تاکو دەروونێکی دیکە وە پێویستی بەڕیزو یەك لە دوای یەك هەیە.

وەڵامەکەی: ئەو کەوا ناچارنابێت لە پێویستی لاشە بۆ دەروونێك بیپارێزێت، پێویستی دەروون بۆ دەروونێك کەوا بیپارێزێت ، ئایا ئەمەش تەنها بە داوایەکی درۆو دەلەسە پاڵپشت بە پێوەرێك کەوا بێسودیەکەی ئاشکرا بێت ، لەبەر ئەوەی هەموو جەستەیەك نابێتە دەرونێك بیپارێزێت وەك بەستەکانی کانزاکان و جەستەی هەواو ئاوو ئاگرو خۆڵ و جەستەی گشت بێ گیانەکان.

جا ئەگەر ووتتان: ئەوانە بێژەرێکی زیندوونین بە پێچەوانەی دەروون کەوا زیندەوەرێکی بێژەرە.

ووتمان: لەوکاتەدا بەڵگەکە ئاوا دەمێنێتەوە واتە: هەموو جەستەیەکی زیندوو و قسەکەر پێویستی بە دەرونێك هەیە هەستێت بە پاراستن و دامەزراندنی ئەمەش داوایەکی ڕووت و تەنهایە وە ئەمەش درۆو دەلەسەیە لەبەر ئەوەی جنۆکەو فریشتەکانیش زیندوون و قسەکەرن و پێویستیان بە دەروونی دیکە نییە هەستێت بە دامەزراندنیان.

جا ئەگەر ووتتان، قسەکانمان لەگەڵ ئێوەیە لەبارەی جنۆکەو فریشتەکان لەبەر ئەوەی ئەوان لایەنگرنین بە جەستەکانیان.

ووتمان: قسەکردن لەگەڵ ئەو کەسەیە کەوا باوەڕی بە خواو فریشتەکانی و قورئانەکەی و پێغەمبەرەکانی هەبێت، بەڵام ئەوەی کوفر بەمە دەکات قسەکردن لەگەڵیدا لەبارەی دەروون وون و لەکیس چووە، لە ڕاستیشدا ئەو کوفری کردووە بە بەدی هێنەری دەروونەکان و داهێنەری و فریشتەکانی وە ئەوەی لە پێغەمبەرەکان

هاتووه، وازی هێناوه لەوەی بەڵگەی لەسەر لە کـاره ئاشـکراکان لەگـەڵ بەڵگـەی ئیماندا، جا لەبەر ئەوەی شوێنەواره بەناوبانگەکان لە جیهاندا لـە کاریگەریـەکانی فریشتەکان و جنۆکەکان لەسەر ڕووخسەت و مۆڵەتی پەروەردگاریان ناکرێت نکۆڵی لێبکرێت، ئێستا بەخۆی بوونی هەیە، ئەوا هێزی مرۆڤایەتی توانای بەسەریدا نیە.

***

(لەبارەی گەیاندنی دەروون بە جەستەدا)

ووتەکانتان لە بـارەی دیـەنی بیـستەمدا : ئەگـەر دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا پەیوەندی دەکرد بەلاشەوە ئەگەر لەسەر ڕێگای خۆ تێخستن بێت ئەوا پێویست بـوو خۆی بخستایەتە جەستەکان، وە ئەگەر لەسەر ڕێگای پێـوە لکانـدن و نزیکـی بێـت ئەوا بۆ یەك ئادەمیزاد دوو جەستەی پێکەوە لکـاو دەبـوو یـەکێکیان دەیبینـی وە ئەوەی تریان نەیدەبینی.

وەڵامەکەی لەچەند ڕوویەکەوەیە:

یەکێکیان: خۆی بخاتە جەستەکان: ئەستەمە کەوا خۆی بخاتە ناو دوو جەستەی چـڕو توند یەکێکیان لەوی تریان چڕتر بێت بە جۆرێك شوێنەکەیان یەك شوێن بێت.

دووەم: ئەوە نارەوایە بە زۆر شێوە، لەوانە تێچوونی ئاو لە چیلکە دارو هـەوردا، وە چوونە ناوەوەی ئاگر لە ئاسندا، وە چوونی خۆراك بـە هـەموو بەشـەکانی لاشـەدا، وەچوونی جنۆکە لەو کەسانەی پەرکەم یاخوود نەخۆشی فێـی هەیـە، جـا ڕۆح بـەو نەرم و نیانیەی خـۆی ئالۆزکـاوی لاشـە لێـی قەدەغـە ناکـات و دەچـێتە هـەموو بەشەکانی .

***

لەگەڵ ئەوەش ئایا دەروون و ڕۆح یەك شتە یاخود دوو شتی جیاوازن؟

خەڵکی لەمەدا جیاوازو ناکۆکن .

جا هەیە دەڵێت: ناونراوەکانیان یەکە، وە ئەوانەش زانایانی ئاینیین.

هەیە دەڵێت: ئەوان دوو شتی جیاوازن، وە ئێمەش بە یارمەتی خوای گەورە نهێنـی ئەو مەسەلەیە ئاشکرا دەکەین، جا دەڵێین، دەروون ڕوو دەکاتە کارو بارەکان.

یەکێکیان: ڕۆحە، جوهری دەڵێت: دەروون ڕۆحە، دەوترێ: دەروونی دەرچـوو، ئـەبو خراش دەڵێت:

نجا سالماً والنفس منه بشدقة * ولم يَنجُ إلا جِفنُ سيفٍ ومئزرُ

دەروونیش خوێنە، دەوترێ : پرسیاری لە خۆی کرد وە لە حەدیسێکدا هاتووە:

((ما لا نفس له سائله لا ينجس الماء إذا مات فيه))،

واتە : ((هەر گیانلەبەرێك ئەگەر لەناو ئاو بمرێت و خوێنی لەبەر نەڕوات ئەوە ئاوکە پیس ناکات)).

دەروون : جەستەیە، شاعیر دەڵێت:

نُبّئتُ أن أبي تميم أدخلوا * أبنائهم تامورَ نفس المُنذِرِ

دەروون چاوە، دەوترێ : فلان دەروونی تووش بووە، واتە: چاو.

ووتم: وانیە وەك ووتراوە، بەڵکو دەروون لێرەدا ڕۆحە، بە نیسبەت خستنە بـری بۆ چاو فراوان دەبێت، لەبەر ئەوەی بەهۆی چاوێکی تووش بووەوە دەبێت، وە ئەوەی پێکـاوەو تـووش بـووە لـە ڕاسـتیدا دەروونێکـی پەسـت و خـەمبارە وەك پێشتر باسکراوە.

ووتم: دەروونیش لە قورئاندا لە خـودی خۆیـەوە بـە تێکڕایـی دەردەچـێت وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ ﴾(النور:٦١)، واتە : ((سـەلام لە خۆتان و سەلام لە یەکتر بکەن))، هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ يَـوْمَ

تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا ﴾(النحل:١١١)، واته: ((رۆژێك دێت كه هـهموو كەس خەمی خۆیەتی بەرگری لەخۆی دەكات)).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَـةٌ﴾(المدثر:٣٨)، واته: ((چوونكه له قیامەتـدا هـەموو كـەس بارمتـەی دەستپێـشكەری خۆیـەتی (كردەوەكانی دێنەوە رێی)). تەنها بەسەر رۆحدا تێپەڕ دەبێـت وەك خـوای گـەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾(الفجـر:٢٧)، واتـه: ((ئـەی خـاوەن دڵ و دەروونی پڕ له ئارامی))، دیسان خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ﴾(الأنعام:٩٣)، واته : ((ئادەی گیانتان بدەن بە دەستەوە))، هەروەها خـوای گـەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾(النازعـات:٤٠)، واتـه: (ئـەوەی جڵـەوی نەفسی گرتبێتەوە لەهەموو هەواو هەوەس و ئارەزوویەكی نادرووست...))، دیـسان خـوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿إِنَّ الـنَّفْسَ لَأَمَّـارَةٌ بِالـسُّوءِ﴾(یوسـف:٥٣)، واتـه: ((بەڕاستی نەفس (ئەگەر بە نووری خواناسی ئاوەدان نـەبێت) زۆر فەرمانـدەرە بـە گوناهو هەڵەو تاوان)).

بەڵام رۆح نە بەتەنهاو نەلەگەڵ نەفسیش بەسەر لاشەدا تێپـەڕ نابێـت ، بـەڵكو رۆح بەسەر ئەو قورئانەدا تێپەڕ دەبێت كەوا خوای گەورە بە سروش بۆ پێغەمبـەری ناردووە ﷺ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَـا إِلَيْـكَ رُوحـاً مِنْ أَمْرِنَا ﴾(الـشوری:٥٢)، واته: ((ئەی محمد ئا بەو شـێوەیەی كـە ووتمـان ئێمـە قورئانمان بۆ رەوانە كردیت لەلایەن خۆمانەوە)).

ئەركی سرووشیش ئەوەیە كەوا خوای گەورە خۆی ناردوویەتی بۆ نێردراوەكانی وە پێغەمبەرەكانی ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِـنْ أَمْـرِهِ عَلَـى مَـنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ﴾(غـافر:١٥)، واتـه: ((ئـەو زاتـە وەحـی نیگـا بەفەرمانی خۆی دەنێرێت بۆ هەركام لە بەنـدەكانی كـە بیـەوێت (قورئـان رۆحـە، چوونكه ژیان بەخشە بە عەقڵ و دڵ و دەروون)، بۆ ئەوەی خـەڵكی بترسـێنێت لـە

رۆژی بەیەککگەیشتنەوە))، هەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿يُنَـزِّلُ الْمَلائِكَـةَ بِـالرُّوحِ مِـنْ أَمْـرِهِ عَلَـى مَـنْ يَـشَاءُ مِـنْ عِبَـادِهِ أَنْ أَنْـذِرُوا أَنَّـهُ لا إِلَـهَ إِلَّـا أَنَـا فَاتَّقُونِ﴾(النحل:٢)، واتە: ((پەروەردگار خۆی فریشتەکان بـە ڕەحمـەت و ژیانـەوە (کـەوەحی ئاسمانـە) دەنێرێـت بـۆ هـەر کـەس کـە بیـەوێت لـە بەنـدەکانی (کـە پێغەمبەرانن)، فـەرمانیان پـێ دەدات کـە: خـەڵکی بێـدار بکەنـەوە لـەوەی کـە بەڕاستی جگە لەمن خوایەکی دیکە نیە ، لەبەر ئـەوە لـە خەشـم و قیـنم خۆتـان بپارێزن(چونکە لەو کەسانە خۆش نابم کە غەیری من دەپەرستن).

ئەمەش ناونراوە ڕۆح کاتێك ژیانێکی بەسوود دەبەخشێت، چوونکە ژیـان بـەبێ ئەو هەرگیز سوودی بۆ خاوەنەکەی نابێت ، بەڵکو ژیانی گیانلەبـەری چـوارپێ لـەو باشترە و ناکامەکەی خۆ بەدەستەوە دانە.

ناویش نراوە ڕۆح: ڕۆحێـك: لەبـەر ئـەوەی ژیـانی جەسـتەی تێدایـە، هـەروەها ناونراوە (الريح) واتە: شنەبا کاتێك ژیانی تێدا دەسـت دەکـەوێت، وە بـۆ ئەمـەش لەسەر ڕۆحەکان کۆدەبێتەوە، شاعیر دەڵێت:

إذا ذَهَبَت الأرواح من نحوِ أرضكم ❊ وجدتُ لِمَسراهَا على كبدي بَردَا

ڕۆح و ڕەيحان و حەوانەوەی تێدایە، جا ناونراوە دەروون، ڕۆحێك بۆ دەستکەوتنی ژیانێـك تێیـدا، نـاونراوە (الـنفس) دەروون یـاخود لەبـەر شـتێکی گرانبەهایـە (النفیس) لەبەر گرانبەهاکی و گەورەییەکـەی ئـەو نـاوەی لێنـراوە، یـاخود لەبـەر دەرخستنی شتەکەیە کاتێك دەردەچێت جـا لەبـەر زۆر چـوونە دەرەوەی و هاتنـە ژوورەوەی لەلاشەدا ناونراوە (النفس) دەروون، وە لەوێدا دەروون لە جولاندنە، لەبەر ئەوەی بەندەیەك کە خەوت ڕۆحەکـەی لێ دەردەچـێت ، جـا ئەگـەر بەئاگاهاتـەوە ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، وە ئەگەر مردیش ئەوا بەیەکجاری ڕۆحەکەی دەردەچێت ، جا ئەگەر بەخاکیش سپێردرا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، کاتێـك پرسـیاری لێکـرا دەردەچێت، وئەگەر زیندووش بۆوە ئەوا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە.

جیاوازی نێوان دەروون و ڕۆح جیاوازی لە سیفەتەکانە نەك لە خودی ئەوان، لە ڕاستیدا خوێنیش ناونراوە: دەروون، لەبەر ئەوەی دەرچوونی خوێن کەوا مردنی لەگەڵدا دەبێت دەشێت دەروونەکەش دەربچێت ، ژیانیش تەواو نابێت تەنیا بە ئەو نەبێت، هەروەك ژیان بەردەوام نابێت تەنها بە دەروون نەبێت، جا لەم بارەیەوە شاعیر دەڵێت:

تَسیلُ على حَد الظُّباتِ نفوسنا * وليست على غير الظباتِ تَسيلُ

وە دەوترێت: گیانی سپارد، گیانی دەرچوو، گیانی جیابووەوە، هەروەك دەوترێت: ڕۆحی دەرچوو، وە ڕۆحی جیابووەوە، بەڵام مردنی هەڵەشەیی یەکجارە و لەوانەیە درێژە بکێشێت، و ئەم هەڵەشەو هەڵچوونەش بە زۆریی و بە خێراییە، جا خوای پەروەردگار هەر خۆی درێژەی پێدەدات و پاڵی پێوەدەنێت لەکاتی مردندا.

***

(لەبارەی ووتەکانیان: ڕۆح دەروون نیە)

کۆمەڵێکی دیکە لە خاوەنی حەدیس، وە بیرمەندو زانایانی ئایین و ئەهلی تەسەوف دەڵێن، ڕۆح دەروون نیە بەڵکو شتێکی دیکەیە، مقاتل کوڕی سلێمان، دەڵێت: نادەمیزاد وژیان و ڕۆح و دەروونی هەیە، جا کاتێك نووست دەروونی دەردەچێت کەوا ئەقڵی بەشتەکاندا دەشکێت بەڵام لە جەستە جیانابێتەوە، بەڵام بەتێکی ڕاکێشاو دەردەچێت کە شەوق و ڕووناکی هەبێت، جا خەونەکە بەو دەروونە دەبینێت کەوا لێی دەرچووەو ژیان و ڕۆحەکەش لە جەستەدا دەمینێتەوە، جا هەر بەو گنگڵ دەدات و ئەم دیو و ئەو دیو دەکات و هەناسە دەدات، کاتێك جووڵا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە وە خێراتر لە چاو تروکانێك، ئەگەر خوای گەورە

ویستی لەسەر بێت ئەوا لە خەوەکەیدا دەیرێنێت و ئەو دەروونە دەگرێت کە لێی دەرچووە.

هەروەها دەڵێت : کاتێك دەخەویت دەروونەکەی دەردەچێت و بۆ سەرەوە بەرز دەبێتەوە ، جا ئەگەر خەونی بینی بۆی دەگەڕێتەوە ، هەواڵ دەداتە ڕۆحەکەو، ڕۆحەکەش هەواڵی پێدەدات ، جا ئەو دەزانێت کەوا ئەو چی و چی بینیوە.

ئەبو عبداللەی کوڕی مەند دەڵێت: لەبارەی زانیاری ڕۆح و دەرووندا جیاوازی و ناکۆکی پەیدابووە، جا هەندێك لەوان دەڵێن: دەروون قوڕێکی ئاگرینیە، و ڕۆحیش نورێکی روحانیە.

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆح خودایی و ئاینزانی یە، وە دەروونیش: ڕەوشت و خووی ئادەمیزادە، و درووستکراویش بە ئەو تاقیدەکرێتەوە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئەوانە ئەهلی فەرموودەو حەدیسن: کەوا ڕۆح دەروون نیە، وە دەروونیش ڕۆح نیە، دامەزراوی و وەستانی دەروون بە ڕۆحە و دەروونیش دیمەنی بەندەیە، ئارەزوو و خۆشەویستی و دڵتێچوون و کارەسات و وەیشومەی تێدا کۆدەبێتەوە، وە ڕۆحیش داوا دەکات بۆ دوارۆژ و کاریگەری تێدەکات، هەواو هەوەسیش بەدوای دەرووندا دەکەوێت، وشەیتانیش بەدوای دەروون و هەواو هەوەسدا دەکەوێت، و سامان و داراییش بەدوای عەقڵ و ڕۆحدا دەکەوێت، خوای گەورەش بە سرووش و نیگای خۆی و یارمەتی دان و پشتگیری خۆی درێژیان دەکاتەوە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لەلایەن کارو فەرمانی پەروەردگارەوەیە، ڕاستی وزانینی لە بوونەوەرو بۆ درووستکراوەکەی دەشارێتەوە .

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆحەکان نورێکە لە نورەکانی خوای گەورە، وە ژیانیش لە ژیانی خودای گەورە دایە .

پاشان لە ڕۆحەکاندا جیاوازی و ناکۆك بوون، ئایە بە مردنی لاشەکان و دەروونەکان ڕۆحەکانیش دەمرێت یاخود نامرێت؟

جا کۆمەڵێك دەڵێن: ڕۆحەکان نامرن و تاقیش ناکرێنەوە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لەسەر شێوەی بوونەوەرەکەیە، دەست و قاچ و چاوو بیستن و بینین و زمانی هەیە .

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: بۆ بڕوادار سێ ڕۆح هەیە، وە بۆ دوو ڕوو و کافرەکانیش یەك ڕۆح هەیە.

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: بۆ پێغەمبەران و ڕاستگۆیانیش پێنج ڕۆح هەیە .

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆحەکان ڕۆحانین لە پیاوچاکان و خواناسان درووست بووە جا کاتێك دەرچوو دەگەڕێتەوە بۆ لای خواناسەکان.

ووتم: بەڵام ئەم ڕۆحەی کەوا دەمرێت و دەردەچێت ئەوا یەك ڕۆحە ئەویش دەروونە.

بەڵام ئەوەی خوای گەورە پشتگیری ئەکات لەبەندە باوەڕدارەکانی لەڕۆحێك ئەوا ڕۆحێکی دیکەیە بێجگە ئەو ڕۆحە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ ﴾(المجادلة:٢٢)، واتە: ((ئەوانە خوا ئیمان و باوەڕی لەدڵیاندا چەسپاندووەو جێگیری کردوەو لە بەهرەو میهرەبانی تایبەتی خۆی، بەهێزو گیانێکی تایبەتی لەلایەن خۆیەوە (مەبەست قورئان وئیمانە) پشتگیری کردوون و یارمەتی داون))، هەروەها ئەو ڕۆحەی کەوا پێی پشتگیری کراوە ڕۆحی مەسیحی کوڕی مەریەمە ، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ ﴾(المائدة:١١٠)، واتە: ((خوا فەرمووی: ئەی عیسای کوڕی مەریەم یادی ئەو نازو نیعمەتەی من بکەرەوە کە ڕژاندم بەسەر خۆت و دایکتدا، کاتێك من بەهۆی جوبرەئیلی پیرۆزەوە پشتیوانیم لێکردیت))، هەروەها ئەو ڕۆحەی کەوا دەهاوێت بەسەر ئەو بەندانەی کە ئەو دەیەوێت ئەا ئەو ڕۆحە نیە کە لە لاشەدایە.

بەڵام ئەو هێزو توانایەی کە لە لاشەدایە ئەویش دیسان پێی دەڵێن: ڕۆحەکان، جـا دەوترێت: گیانی بینەر، گیانی بیسەر، و گیانی بۆنکەر، جا ئەو ڕۆحانەش هێزێکی دانراون لەلەشدا دەمرێت بە مردنی لاشەکان، ئەوەش ئەو ڕۆحە نیە کـە بـە مـردن لاشەکە ئەو نامرێت و تاقیشناکرێتەوە هەروەك ڕۆحەکان تاقیدەکرێنەوە.

بۆ زانست و زانین ڕۆحێك هەیە، وە بۆ چاکە کردن و دڵسۆزی ڕۆحێك هەیەو بـۆ خۆشەویستی و پێ سپاردن ڕۆحێك هەیە، و بۆ پشت بەستن وڕاست گـۆیی ڕۆحێـك هەیە و خەڵکیش جیاوازن لەو ڕۆحانەدا بـە جیاوازیـەکی زۆر جـا هەرکەسـێ ئـەو ڕۆحانەی بەسەردا زاڵ بوو ئەوا دەبێتە بەندەیەکی ڕۆحانی، لەوانەشیان ئەوەی وونی کردبێت و فەرامۆشی کردبێت یاخود زۆربەیان دەبێتە خـاکێکی تاریـك و نوتـەك، وە خوای گەورەش پشتیوان و یارمەتیدەرە.

❋❋❋

لەم بارەیەوە: ئایە دەروون یەکێکە یاخوود سێ شتە ؟

لەڕاستیدا زۆر لە خەڵکی لە قسەدا کەوتوونەتە ناو ئەوەی کەوا بۆ نەوەی ئـادەم سێ دەروون هەیە: دەروونێك پڕ لە ئارامی یە، دەروونێك سەرزەنشت کارو لۆمـەی خۆی دەکـات، دەروونێکـیش نیـشانەی گونـاهو ئاژاوەگێڕیـە. وە هەیـە ئەمـەی بەسەردا زاڵ دەبێت، و هەشیانە یـەکێکی دیکـەی بەسـەریدا زاڵ دەبێـت، وە بـڕو بیـانوو دەهێننـەوە لەسـەر ئەمـە بـەم فەرموودەیـە پـیرۆزە: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾(الفجر:٢٧)، واتە: ((ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لـە ئـارامی))، وە بەو فەرموودەیەی خـوای گـەورە: ﴿لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ۝ وَلا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾ (القيامة:١-٢)، واتە: ((سوێند دەخـۆم بـە ڕۆژی قیامـەت، وە سـوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو وە نەفسی ڕەخنە لەخۆگر کە لۆمەی خۆی دەکات))، بەو

فەرموودەیـــەی خـــوای گـــەورە کـــە دەفـــەرموێت: ﴿إِنَّ الـــنَّفْسَ لأَمَّـــارَةٌ بِالسُّوءِ﴾(يوسف:٥٣)، واتە: ((بەڕاستی نەفس زۆر فەرماندەرە بە گونـاهو هەڵـەو تاوان))، ڕاستیەکەی ئەوەیە کەوا یەك دەروونە بەڵام سیفەتیان هەیە، وا دادەنرێت هەر سیفەتێك ناوێکی هەبێت ناونراوە پـڕ لـە ئـارامی بـەو پێیـەی پڕلـەئارامی و ئاسوودەیەکەی بۆ خوای خۆیەتی بە بەندایەتی و خۆشەویستی و ملکەچی بـۆ ئـەو وە پشت بەستن و ترسان و پاڕانەوەشی هەر بۆ ئەوە ، جـا ناونـانی خۆشەویـستی و ترسان و پاڕانەوە لێی ئەوا بینینی خۆشەویستی بـۆ یـەکێکی دیکـە جگـە لەئـەو دەپچڕێت وە ترسان و پاڕانەوە لێی دەست هەڵدەگرێت بـە خۆشەویـستی کەسـێکی دیکە بێجگە لـە خـوای پـەروەردگار، بـە یادکردنەوەشـی یـادی کەسـێکی دیکـە ناکاتەوە بێجگە لـەو ، هـەتاکو شـەوق و گەیـشتن و دانیـشتن و بیـنین و جووڵـەو گوێگرتن و تینوویەتیشی هەر بە یارمەتی و پشتیوانی ئەو دەبێت، وە دڵە ڕاکردوو و هەڵاتووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆلای خـودای میهرەبـان، جـا ئـەو ئـارامی و ئاسوودەییەی لەدەروون و دڵ و جوومگـەکانی و تواناکـانی لـە ئاشـکراو پـەنهانی دەبینێـت ، جـاڕۆحی ڕادەکێـشرێت بـۆلای خـودای گـەورە وە پێـستی و دڵـی و جومگەکانی نەرم دەبێت بۆ خزمەتکردن و نزیك بوونەوە لە پـەروەردگار، ناکرێـت دڵ ئارامی وئاسوودەیی بەدەست بێت تەنها بە خوداو یادکردنەوەی ئەو نەبێت، ئەو فەرموودەیـەی کـە خـوای گـەورە دابیەزانـدووە بۆسـەر پێغەمبـەرەکانی وەك دەفـەرموێت: ﴿الَّـذِينَ آمَنُـوا وَتَطْمَـئِنُّ قُلُـوبُهُمْ بِـذِكْرِ اللَّـهِ أَلا بِـذِكْرِ اللَّـهِ تَطْمَـئِنُّ الْقُلُوبُ﴾(الرعد:٢٨)، واتە : ((ئەوانـەی باوەڕیـان هێنـاوەو دڵ و دەروونیـان ئـارام دەبێت بە قورئان و پەیامەکەی خـودای پـەروەردگار، ئاگـاداربن دڵـەکان هـەر بـە قورئـان و یـادی خـواو (پابەنـد بـوون بـە ئاینەکەیـەوە) خۆشـنود دەبـن و دەحەوێنەوە))، جـا دڵـو دەروونـی ئـارام و جـێگیر بـوونی بـەلابردنی شـێواوی و پەشۆکاوی و شپرزەیی لێی، وە ئەمەش نایەتەدی تەنها بە خوداو یادکردنەوەی ئەو

نەبێت، وە ڕاستی دڵ و ئارامیەکەش کەوا دەروون پێی ئارام دەبێت ئەوا لە دەرگای ناسینی ناوە جوانەکانی و سیفاتەکانی خوای گەورە ئارام دەبێت ، وە پیاهەڵدان و باسکردنی تەواوی و بێ کەم و کوڕی و تاکو خەبەردانی کەوا لەلایەن دەروونیەوە خەبەری پێدەدات، هەواڵی پێبدات لەبارەی پێغەمبەرەکانی جا بەقەبووڵکردن و ڕازیکدرن پێی دەگات ، وەتەسلیم بوون و ملکەچی، وە دڵ فراوانیش بۆ ئەو بێت، وە شادومانی دڵیش هەر بەیادی پەروەردگارە، لەبەر ئەوەی ناسنێك لە ناسینەکانی خودای پاك و بێچگەردبۆ بەندی خۆی لەسەر زوویانی پێغەمبەرەکەیەتی جا هێشتاو بەردەوام دڵ لە گەورەترین پەشۆکاوی و شپرزەیی دایە لەو دەرگایەدا تاوەکو ئیمان بە ناوە جوانەکانی خوای گەورە و سیفەتەکانی و یەك تا پەرستی و بەرزبوونەوەی بۆ سەر عەرشی خۆی تێکەڵ دەبێت، جا ئەمە یەکەمین پلەکانی دڵ و دەروون ئارامیە، پاشان بەردەوام کاریگەری دەبێت هەرکاتێك گوێی لەئایەتێك بێت کەوا باس لە سیفەتێك لە سیفەتەکانی خوای گەورە بکات، ئەوە کارو فەرمانەش کۆتایی نیە، ئەو ئارامی و ئاسوودیەش بنچینەیەکە لە بنچینەکانی ئیمان ، کەوا بناخەکەی لەسەر دامەزراوە، پاشان ئاسوودە دەبێت بۆ خەبەر پێدانی لەکاتی دوای مردندا لە کاروبارەکانی بەرزەخدا، ئەوەی لەدوای ئەودا لەبارەکانی قیامەتدا ، هەتاکو وەك ئەوەی بە ئاشکرا هەمووی ببینێت و ئەمەش ڕاستیەکی دڵنیایە کەوا خوای گەورە وەسفی بە ئەهلی ئیمان نەکردووە کەوا دەفەرموێت: ﴿ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾(البقرة:٤)، واتە: ((دڵنیابن کە ڕۆژی دوایی هەر پێش دێت و قیامەت هەر بەرپا دەبێت))، ئیمان بە ڕۆژی دوایی بەدەست نایەت تاوەکو دڵ ئارام و ئاسوودە دەبێت بەوەی خوای گەورە هەواڵی پێداوە بۆ ئەو کاروبارانەی کەوا دێت و هیچ گومانی تێدانیە ، ، جا ئەوە ئیماندارێکی ڕاستەقینەیە کەوا ئیمانی بەڕۆژی دوایی هەیە هەروەك لە حەدیسێکی حاریسەدا هاتووە: (بوومە ئیماندار، جا پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((ان لكل حق حقيقة فما حقيقة ايانك؟))، واتە: ((

بۆ هەموو مافێك ڕاستیەك هەیە جا ڕاستی ئیمانەكەی تۆ چی یە؟))، حارسە ووتی: دەروونم لە دونیاو ئەوەی تیایەتی وەرس بووە وە لەبەرچاوم كەوتووە ، وەك ئەوە وام كە من سەیری عەرشی خوای خۆم دەكەم لە جێگایەكی زۆر بەرز وە بۆ خەڵكی بەهەشت كەوا سەردانی یەكتر دەكەن وە خەڵكی دۆزەخیش تێیدا ئازار دەچێژن، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی((عبدٌ نور الله قلبهُ))، واتە: ((بەندەیەك خوای گەورە دڵی ڕووناك كردۆتەوە)).

❀❀❀

(لەبارەی ئاسوودەیی دەروون وئیماندا)

دڵنیایی و ئاسوودەیی بۆ ناوەكانی خوای گەورە و سیفەتەكانی دوو جۆرە: دڵنیایی بۆ باوەڕ بوون پێی و، سەلماندنی و بیروباوەڕبوون پێی، و ئارامی و دڵنیاییش دەبێت لەشوێنەواری بەندایەتی ڕەنگ بداتەوە، وەك نموونەی دڵنیاییەكەی بۆ قەدرو ئیسپات بوونیشی، و باوەڕ بوونیش پێی دڵنیاییە كە پێویست دەكات بۆ شوێنە بە تواناكان كەوا فەرمان بە بەندە ناكات بە ناچاركردنی، و تواناشی نیە لەسەر پێكدرنی كارەكە، جا سەلاواتی بۆ دەنێرێت، پێی ڕازی دەبێت، وە نەلێی تووڕە دەبێت و نە گلەیی لێ دەكرێت و نەئیمانەكەی شپرزەو تووشی شڵەژان دەبێت، و دڵگران نابێت لەسەر ئەوەی لە دەستی چووە، دڵخۆشیش نابێت بەوەی بۆی هاتووە، چوونكە كارەسات و وەیشوومەكەی تێیدا چاوەڕوانكراوە پێش ئەوەی كەوا بگاتە لای و پێش ئەوەی درووست بكرێت هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الأَرْضِ وَلا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ۞ لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾(الحديد:٢٢-٢٣)

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ ﴾(التغابن:١١)، واتە: ((بە فەرمانی خوا نەبێت هیچ خۆشی و ناخۆشیەك پێشنەهاتووە ، جائەوەی باوەڕی تەواو بهێنێت، خوا دڵی ڕێنوێنی دەكات بۆلای خۆی))، یەكێك لە پێشینەكان دەڵێت: ئەو بەندەیەیە كەوا تووشی كارەساتێك دەبێت و دەزانێت كەوا ئەوە لەلایەن خواوەیە جا ڕازی دەبێت و سەلاوات لێ دەدات، جا ئەوە دڵنیاییەكە تا یاساكانی سیفەتەكان و پێویستیەكانی وە شوێنەوارەكانی لە جیهاندا، بەلام ئارامی و دڵنیایی چاكەكردن ئەو ئارامییە تا فەرمان و كارەكانی گوێڕایەڵی و دڵسۆزی و ئامۆژگاری، جا لەسەر كارو فەرمانەكەیدا ویست و ئارەزوو و لاسایی كردنەوەیەك پێشكەش ناكات، گومانێك جێگیر ناكات بەرهەڵستكاری هەواڵەی بێت و نە ئارەزوویەك بەرهەڵستكاری فەرمانەكەی بێت.

نیشانەكانی ئەو دڵنیاییەش كەوا دڵنیاو ئاسوودە دەبێت لە پەشۆكاوی تاوان و بێزاریش بێت تاكاتی تەوبە كردنو شیرینی خۆشیەكەی و ئەمەشی لەسەر سووك دەبێت بەوەی كەوا دەزانێت كە لەزەت و شیرینی و خۆشیەكەی لەسەركەوتن لەتۆبەكردنەكەدایە، وكەسیش ئەمە نازانێت تەنها ئەوەی تامی ئەو دوو فەرمانەی كردبێت، بۆ هەموو ئارەزوویەك سەرخۆشیەك هەیە زیاد دەبێت لەسەر سەرخۆشی بادەو عەرەق هەروەها تووڕە بوونیش سەرخۆشیەكی تێدایە گەورەترە لەسەرخۆشی شەڕاب و مەی خواردنەوە ، بۆ ئەمەش دەبینیت كەسی عاشق و تووڕە ئەم كارە دەكەن، كەوا كەسی مەیخۆر كارەكە دەكات.

* * *

(لەبارەی مانای دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسودەیی)

ئالێرەدا نموونەیەکی نەرم و نیان و بەخشندە هەیە پێویستە ئاگاداری بیت لەسەری وەبۆی ئاگادار بیتەوەوە سەرکەوتنیش بەدەست ئەو کەسەیە کەوا تەنگەژەی سەرکەوتن و یارمەتی بەدەستیەتی، هەر خودای پاك و بێگەردیشە بۆ هەموو ئەندامێك لەئەندامەکانی ئادەمیزاد تەواوی داناوە جا هەر کاتێك یەکێك لەو ئەندامانەی نەبوو ئەوا هەست بە پەشۆکاوی و شپڕزەیی دەکات بەهۆی ناتەواوی ئەندامەکانی کەوا بۆی دانـاوە، وەك نموونەی تەواوی چاو لە بینیندا تەواوی گوێ لە گوێگرتندا، وە تەواوی زمان لەقسەکردندا، جا ئەگەر ئەو ئەندامانەنەمان کەوا هێزێکە بۆتەواوی ئادەمیزاد ئەوا هەست بە ئێش و ئازارو کەم و کوڕی دەکات بەهۆی لەدەست چوونی ئەو ئەندامانە.

وە تەواوی دڵ و نیعمەت و دڵخۆشی و لەزەت و کەیف خۆشی لەناسینی خوای گەورە دایە وەوویستی خۆشەویستی و مل کەچی بۆ ئەوو ڕەزا بوون لەسەری و شەوق و خۆشەویستی وهۆگری بۆ ئەوە، جا ئەگەر ئەوەی لەدەستدا ئەوا توونـدترین سزاو شپرزەییە لەچاوێکدا کەوا ڕووناکی بینینی لەدەستداوە، وە لە زمانێکدا کەوا هێزە قسەکردن و تامکردنی لەدەستداوە، ئیبن و عەباس دەڵێت: ئارامی و ئاسوودەیەکی باوەڕپێکراو ، قەتادە دەڵێت: ئەو ئیماندارەیە دڵ و دەروونی ئارامی گرتووە، تا ئەو کاتەی وەعدو بەڵێنی خوا دەگاتە جێ، و حەسەن دەڵێت: باوەڕ پێکردن بەوەی خوای گەورە فەرموویەتی، وە موجاهد دەڵێن: ئەو دەروونەیە کەوا دڵنیایە کە خوای گەورە پەروەردگاریەتی، وە هەروەها دەڵێت: ئەو ددڵ و دەروونەیە کەوا دڵنیایە بە گەیشتنی بە خودای خۆی، جا قسەیپێشینەکان لە دڵ و دەروون و ئارامی و ئاسوودەییدا لەسەر ئەو دوو بنچینەیەدا دەسووڕێتەوە، دلارامی و ئاسوودەیی زانست و ئیمان، و ئاسوودەیی و دڵنیایی ویستن و ئیرادەو کارکردن.

(لەبارەی درووست بوون و پێکهاتنی دڵنیایی و ئاسوودەیی)

ئەگەر ئارام و ئاسوودە بوویت لەگومان بۆ دڵنیایی و یەقینی، و لە نەزانین بۆ زانین و زانیاری، وە لە بێ ئاگایی بۆ یادکردنەوەی خوا، لە خیانەتەوە بۆ تەوبەکردن، و لە ڕیایی و سووخۆریەوە بۆ دڵسۆزی، ولە درۆکردن بۆ ڕاست گۆیی، وە لە بێتوانایی و پێ نەکراندا بۆ ڕەوشت بەرزی و زیرەکی، لەهێزو دەسەلات و لەخۆبایی بووندا بۆ زەلیلی ملکەچی، لە لووت بەرزی و گومڕاییدا بۆ بێفیزی و ڕۆح سووکی، لەکەمتەرخەمی و گوێ پێنەدانددا بۆ کارو کردەوە ئەوکاتە ڕۆح دەست دەکات بە ئارامی و ئاسوودەیی، بناخەی هەموو ئەوانە و سەرچاوەکان لە بێداربوونەوەو لەخەوهەڵسانە، جا ئەمەش یەکەمین کلیلی خێرو بەرەکەتە، لەبەر ئەوەی کەسی بێئاگا لە بری خۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە خوای خۆی و ئازوقەیەك دابنێ بۆ ڕۆژی گەڕانەوەی بە پلەو پایەی نووستوو وایە، بەڵکو حاڵی لەو خراپتریشە، لەبەر ئەوەی کەسی عاقڵ و بیرمەند پەیمان و بەڵێنی خوای گەورە دەزانێت وە ئەوەی پێویستیەتی لە فەرمانەکانی خوای گەورە وە مەبەست و یاساکانی لە مافەکاندا، بەڵام ڕێگری دەکات لە ڕاستی هەستکردنەکە، جا بە کەمتەرخەمی لێی دادەنیشێت بەوەی دڵی دەیەوێت ئەمەش بێئاگاییەکەیتی کەوا لیچی پاڵکەوتووە جا خەوتن و پاڵکەوتنەکەی درێژە دەکێشێت جا نەرم و هێواش و بەردەوام بۆئارەزووەکانی شەیتان دەمینێتەوە جا مانەوەکەی بەسەریدا توند دەبێت، ئینجا خەریك دەبێت بە شەهوەت و تامەزرۆو حەزە زۆر بە لێشاوەکانی وەداب و نەریتەکان بەسەریدا زاڵ دەبێت تێکەڵ دەبێت بەو خەڵکانەی بەدوای شتی پڕو پووچ دەکەون.

جا کەی ڕێبازو بەرنامەی ئەو بێئاگاییە لەدڵیدا ئاشکرابوو بە تووڕەبونێك لە تووڕەبوونەکانی هەق لە دڵیدا ئەوکاتە وەڵامی دەدرێتەوە لە ئامۆژگاریەکانی خوای

گــەورە لــە دڵــی بەندەئیماندارەكــەی، یــاخود بڕیــارو تێكۆشــانێك لەســەری شوێنەوارەكەی بیرو فیكرەی پشتی پێ ببەسترێ لە شوێنی بەرامبەر، جا لە بڕیاری دیاریكردنــەوەی بــدات و هــاواری گــەورەیی خــوا بكــات بــەجۆرێك كۆشــكەكانی بەهەشتی بۆ ڕووناك بكرێتەوە، جا شاعیر دەڵێت:

ألا يا نَفس ويحَك ساعديني * بسعي منك في ظُلم الليالي

لعَلَك في القيامةِ أن تفوزي * بطيب العَيش في تلك العلالي

جا ئەو فیكرو بیرو هۆشە نورێــك دەجولێنێــت لــە ڕووناكیەكەیــدا ئــەوەی بــۆی درووستكراوە ئەوەی دەیگاتێ لەڕەحمەتی خوای گەورە لــە كــاتی مردنــدا تــاوەكو دەچێتە ناو گۆڕ دەبینێت، وە خێرایی لەناوچوونی دونیاو نــەبوونی وەفــاو دڵــسۆزی بۆئەوانەی لەسەری درووستكراوە دەبینێت بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَى عَلَى مَـا فَرَّطْـتُ فِـي جَنْـبِ اللَّـهِ﴾(الزمـر:٥٦)، واتــە: ((نــەوەكو یەكێك بڵێت ئاخ و داخ و پەشیمانی بۆئەو هەموو لادان و نادرووستیانەی كە كــردم ، لە فەرمان و بەرنامەی خــوادا، بێگومــان لــەو كەســانەش بــووم كــە بــە دیــن و بەرنامەی خوام دەكرد))، ئەو تەمەنە كەمەی كە ماوە وە هــیچ نــرخ و بایــەخێكی نیە هەست بەوە دەكات ئەوەی لەدەست چووە و پێشوازی لێدەكات، دواڕۆژێــك كــە ئەوەی پێشكەشی كردووە لەساتەو خەم و خەفەت و ناخۆشی.

پاشان وورد دەبێتەوە لە نووری ئەو بە ئاگاهاتنەوەیە وە دەســت بــەجێ و خێــرا نیعمەتی خوای خۆی بەسەریدا لە كاتی جێگیربوونی لە ڕەحمی دایكیدا تاوەكو ئــەو كاتەی، ئەمەش تێیدا ئەم دیوو ئەو دیو دەكات بەئاشكراو بە نهێنی بە شــەوو بــە ڕۆژ، لەخەبەربوونەوەو لە خەوتندا بە نهێنی و بە ئاشكرا، ئەگــەر كۆشــش بكــەیت بەئاماركردنیجۆرەكانی ناتوانیت.

پاشان لەژێر ڕۆشنایی ئەو نوورەدا دەبینیت ئەو كەوا نا ئومێد بووە لە دڵتەنگی و خەم وخەفەت و ئامارەكانی، نەیتوانیوە مافی خۆی بەتەواوی جێ بەجێ بكات.

پاشان لەژێر تیشکی ئەو هەڵسانەوەو بەئاگاهاتنەوەیەدا ئەگەر ئەو کردەوەی ئادەمیزادو جنۆکەی بکردایە لەکاری چاکەدا ئەوا گاڵتەی پێدەهات، بەنیسبەت ئەوەی لە تەنیشت خوای مەزن دابێت ئەوەی مافی ئەوە لە شکۆمەندی و مەزنی و باڵادەستی خودای میهرەبان ئەمەش ئەگەر کارو کردەوەکانیشی بۆئەو بێت، جا چۆن دەبێت وەئەمەش تەنها بریتیە لە چاکەو مینەت و بەخشندەیی خوای گەورە بۆ ئەو بەجۆرێك کارەکانی بۆ ئاسان بکات و دروستی بکات؟ و ئەگەر کارو کردەوەکانیشی بۆ ئەو نەبێت ولەبەر ئەوەی بۆی بکات و درووستی بکات؟ خاوەنەکەی لە دەروونی خۆیدا ببینێ، تاوەکوە چاوێك دەیبینێ، یارمەتیدانی و پشتیوانی خوای گەورەی تیچدایە لە گەورەیی و مننەت و بەخشندەیی بەسەریدا.

پاشان لەو نوورەدا ئەو بێ ئاگاییەی بۆ دەدرەوشێتەوە درەوشانەوەیك کەوا لە رووناکیەکەی عەیب و لەنگی دەروونی و لەکیس چوونی بەهەدەرچوو کردەوەکەی ببینێت، ئەوەی پیچشتر کردویەتی لە تاوان و خراپەکاری و پێشێل کردنی پیرۆزیەکان و وازهێنان و دەست هەڵگرتن لە زۆربەی مافەکان و واجبەکاندا، جا ئەگەر چووە پاڵ ئەوەی بۆ دیتنی نیعمەتەکانی خوای گەورە بەسەیدا و پشتگیری کردنی دەبینی مافی ئەو کەسەی نیعمەتی پێکراوە لە نیعمەت و فەرمانەکانیدا چاکەیەکی بەرامبەر نەکردووە کەوا سەری پێ بەرز بکاتەوە، جا دڵی ئارام دەبێت وە دڵ و دەروونی تێك دەشکێت وئەندامەکانی لەشی ملکەچ دەبێت وەسەری شۆڕ دەبێت بەرامبەر خوای گەورە لە بینینی نیعمەت و پێداچوونەوەی گوناهەکانی و نەنگ وشوورەیی دەروونی وەبەهەدەر چوونی کردەوەکانی (أبوء لك بنعمتك علي وأبوء لك ذنبي ، فأغفر لي ، فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت))[٣٢٢]، واتە: ((خۆم پەنا دەگرم بە تۆو بە نیعمەتەکانت لەسەرمدا، وەخۆم پەنادەگرم بەتۆ لە تاوانەکانم جا لێم خۆش ببە، لەبەر ئەوەی کەس لە تاوانەکانم خۆش نابێت تەنها زاتی تۆ

(٣٢٢) مسند أحمد: ٤/١٢٢ ، ومسند ابن ماجة(٣٧٨٢).

نەبێت)). جا بۆ دەروونی خۆی چاکەیەك نابینێ بۆیە بۆ ئەمە دوو کارو فەرمانی مەزن پێویست دەکات:

یەکەم: زۆر یادی ئەو بکەرەوە کەوا خوای گەورە منەتی بەسەرداکردەووە.

دووەم: یەکەم تەماشاکردنی ئەو خواپەرستیەی دەکەیت لەوەی خوای گەورە منەتی لەسەرت کردووە بەمانای وا سەیری خۆت مەکە تاعەت و عیبادەتێکی زۆرت کردووە بەرامبەر ئەوەی خوای گەورە منەتی لەسەرکردووی.

***

(لەبارەی تۆبەکردن و پەشیمانی و لێپرسینەوەدا)

پاشان وورد دەبێتەوە لە ڕووناکی ئەو تیشکە درەوشاوەیە ئەوەی پێویستی لەخەو ڕابوونەکەی دەکات لەبەرنامەی بێ ئاگاییەکەی لە تۆبەو پەشیمانی و لێپرسینەوەو چاودێری کردندا، وە پەرۆشی و خۆنەویستی بۆ خوای خۆی کەوا پەرۆشیەکەی کاریگەری لەسەری هەبێت، لەسەر بەختو چارەنووسی لە ڕەزابوون و نزیك بوونەوەی و بەخشندەیی و دڵ فراوانی لێی لە فرۆشتنی بە نرخێکی کەم لە جیهان و مەنزلگایەك بە خێرایی لەناو دەچێت.

جا ئەمە هەمووی لە کاریگەریەکانی لەخەو ڕابوون و پێداویستیەکانیەتی، ئەمەش یەکەمین شوێن و هەواری دڵ و دەروونی پڕ لە ئارام و دڵنیایە کەوا کۆچ و کۆچباری بۆلای پەروەردگارو جیهانی دوارۆژی لێ دامەزراوە.

***

(لەبارەی دڵ و دەروونی لۆمەکار)

بـەڵام سەرزەنـشتکراو ئەوەیـە کـە خـوای گـەورە سـوێندی پێخـواردووە وەك دەفەرموویێت: ﴿ وَلا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾(القيامة:٢) واتە: ((وە سـوێند دەخـۆم بە ویژدانی زیندوو و نەفسی رەخنە لەخۆ گر کە لۆمەی خۆی دەکات))، لەبارەیەوە ناکۆك و جیاوازن، کۆمەڵێك دەڵێت: ئەو دەروونـە کـەوا لەسـەر یـەك بـار جـێگیر نابێت، ئەو وتەی دەربڕینەیان لە لۆمە لەیەکتر کردن وەرگرتووە ، ئەوەش ڕاڕایی و دووبارەبوونەوەیە، ئەمەش لە گەورەترین نیشانەکانی خوای گەورەیە، لەبەر ئـەوەی ئەو درووستکراوێکە لـە درووسـتکراوەکانی دەگۆڕێـت و ڕەنـگ دەگۆڕێـت لەیـەك کاتژمێردا لەگـەڵ ئـەوەی لـە ڕۆژ و مـانگ و سـاڵێك و تەمەنێکـدا ڕەنگـەکانی دەگۆڕێت، جا یادی خوا دەکاتەوەو بێ ئاگاش دەبێت و ڕەزای دەبێت و بەرهەڵـست کاریش دەبێت، وە هێمن و لەسـەر خـۆ دەبێـت وە ڕووی هەڵـدەماڵێت، پەشـیمان دەبێتەوەو تۆبە دەکات سەرپێچش دەکات و دڵی ڕەق دەبێت، خۆشەویستی دەکـات و تووڕەش دەبێت ، دڵی خۆش دەبێت و شادومان دەبێت و خـەمناك و دڵتـەنگیش دەبێت وە ڕازی دەبێت و بە ڕق و کینەو تووڕەش دەبێت، ملکەچ دەبێت و سـەرپێچ و یاخیش دەبێت لەخواترس دەبێت و گومڕاو تاوانباریش دەبێـت، بـۆ زۆر زۆر لـەو حاڵەتانەو ڕەنگانە ، جا ئەمەش هەموو کاتێك ڕەنگی خۆی دەگۆڕێت.

کۆمـەڵێك دەڵێـت: وتـەو دەربڕینەکـە لـە لۆمـە وەرگـیراوە، پاشـان لەمـەدا جیاوازبوون و تیپێکی دیکە وتـی: ئـەوە دەروونـی ئیمانـدارە، ئەمـە تـەنها لـە سیفەتەکانیەتی، حەسەن بەصـری دەڵێـت: پیـاوی ئیمانـدار هـیچ نابینێـت تـەنها لۆمەی خۆی دەکات و دەڵێت: چیم لەوە دەوێت؟ بۆچی ئەمەم کرد؟ شتێکی دیکەم بکردایە لەمە باشتر بوو.

هەندێکی دیکە دەڵێت: ئەوە دەروونی ئیمانداره کەوتۆتـە نـاو گونـاهو تـاوان ، پاشان لۆمەی لەسەر دەکرێـت، جـا ئـەو لۆمـەو سەرزەنـشتکردنە لـە باوەڕەوەیـە

بەپێچەوانەی کەسی تاوانبار، کەوا ئەو لەسەر کردنی تاوان لۆمەی خۆی ناکـات ، بەڵکو لۆمەی ئەو دەکات کەوا لەدەستی چووە .

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێت ، بەڵی ئەو لۆمەکردنە بـۆ دووجـۆر کەسـن: بێگومـان هەموو کەسێك لۆمەی خۆی دەکات ئەگەر هاتوو چاکە بێت یا خراپە کـردن بێـت، جا کەسی دڵخۆش لۆمەی خۆی دەکات لەسەر ئەنجامدانی سەرپێـچیکردنی خـوای گەورە و وازهێنان لە یەکتاپەرستی، و کەسی ماندوو و گوناهکاریش لۆمەی خـۆی ناکات تەنها لەسەر لەدەست چوونی بەخت و شانس و ئارەزووەکانی.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێت: ئەوە لۆمەی ڕۆژی قیامەتـە ، لەبـەر ئـەوەی هـەموو کەس لۆمەی نەفسی خۆی دەکات ئەگەر هاتوو خراپ بوو لەسەر خراپەکردنەکـەی، ئەگەر چاکەکردنیش بوو لەسەر کەم تەرخەمیەکەی.

ئەو ووتانە هەموویان ڕاستن، و هیچ بەرپـەرچ دانەوەیـەك لـە نێوانیانـدا نیـە ، لەبەر ئەوەی دەروون بەو هەموانـە وەسـفکراوە، لەبـەر ئەوەشـە بـە لۆمـە کـردن ناونراوە بەڵام لۆمەکردنیش دوو جۆری هەیە:

لۆمەکردنێك لۆمە کراوە: ئەمەش دەروونی نـەزانێکی سـتەمکارە کـەوا خـواو فریشتەکانی لۆمەیان دەکات.

لۆمە کردنێك کەوا لۆمەکراو نیە: بریتیە لـەو دەروونـەی کـەوا بـەردەوام لۆمـەی خاوەنەکەی دەکات لەسەر کەمتەرخەمیەکەی لەبارەی ملکەچی و گوێڕایەڵی خوای گەورە لەگەڵ ماندووبوون و تێکۆشانیشی، جا ئەو دەروونە لۆمەکراو نیە.

***

(لەبارەی دڵو دەروونی نیشانەی گوناهو تاوان)

بەڵام دەرونی فەرمانڤەر بە گوناهوو تاوان دەروونێکی زەمکراوە، لەبەر ئەوەی کەوا فەرمان دەکات بەهەموو خراپەیەك[٣٢٣]، وە ئەمەش لە سرووشتی دەروونەکەیە تەنها ئەوەی خوای گەورە یارمەتیدەریەتی و جێگری دەکات و چاودێری دەکات جا کێ هەیە لە شەڕی دەروونی دەربازی بێت تەنها بە پشتیوانی خوا نەبێت، هەروەك خوای گەورە لە بارەی خێزانی عەزیزی میسر دەدوێت و دەفەرموێت: ﴿ وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾(يوسف:٥٣)، واتە: (("دەشێت یوسف یان ژنەکەی عەزیزی میسر وتبیەتی" منیش نەفسی خۆم بەری ناکەم چوونکە بەڕاستی نەفس (ئەگەر بەنووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرمانڤەر بە گوناهو تاوان، مەگەر نەفسێك کە پەروەردگارم میهرەبانی پێکردبێت ، بەڕاستی پەروەردگارم لێخۆشبوو و میهرەبانە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً ﴾(النور:٢١)، واتە: ((ئەگەر فەزل و میهرەبانی خوای گەورە نەبوایە لەسەرتان ئەوا هەرگیز کەستان پاك و پووختەو ڕزگار نەدەبوون لەدەست بووختان چیەکان یاخود بەتەوبە پاك نەدەبوونەوە))، وە هەروەها خوای گەورە لەبارەی ڕێزدارترین درووستکراوی خۆی وە خۆشەویسترینیان بۆی دەفەرموێت: ﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً﴾(الإسراء:٧٤)، واتە: ((خۆ ئەگەر ئێمە تۆمان پایەدارو دامەزراو نەکردایە، ئەوا بەڕاستی نزیك بوویت "بەمەزەندەی خۆت بۆ بەرژەوەندی بانگەوازەکەت" کەمێك بەلایاندا مەیل بکەیت و بەدڵی ئەوان بکەیت!!)).

(٣٢٣) سەیری : تفسیر القرطبي : ٩/٢١٠ بکە .

پێغەمبەرﷺ لـه ووتـاردنی پێویـستدا ئەمـەی فێرکـردن: ((الحمـد لله نحمـده ونستعينه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات أعمالنـا ، مـن يهـدِ الله فلا مضل له، ومن يضلله فلا هادي له))[٣٢٤].

شەرو ئاژاوه مـت وشـاراوەیە لـه دەروونـدا، جـا هـەر کەسـێك خـوای گـەورە پشتیوانی بێت و بیپارێزێـت ڕزگـاری دەبێـت لـەم شـەڕەدا، جـا لـەخوای گـەورە دەپاڕێنەوە کەوا پەنامان بدات لەشەڕو ئاژاوەکانی دەروونمان وە لە خراپەکانی کـارو کردەوەمان.

جا خوای گەورەو میهرەبان ئادەمیزاد بەو دوو دەروونە تاقیدەکاتەوە ، دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان وە دەروونی لۆمەکراو هەروەك ڕێزی لێناوە بە ئارامی و ئاسوودەیی جـا ئەمـە یـەك دەروونـە دەبێتـە نیـشانەی گونـاهو تـاوان ، پاشـان لۆمەکراو، پاشان پڕ لە ئارامی، بریتی یە لـە مەبەسـتی تـەواوی و چاکـسازی، وە دەروونی ئارام بەخش پشتگیری ئەکات بەسەربازی زۆر کە فریشتەن جـا فریـشتەی دادەنێت بە هاوڕێو هۆگری کارو کردەوەکانی لەپێش جوان و خۆشەویست دەکـات ، لەبارەی خراپەکاریش کارو کردەوەکـانی لێ قەدەغـە دەکـات و وەلێ کەمتەرخـەم دەکات و بەناشرینترین دیمەن پیـشانی دەدات، و درێـژەی پێـدەدات بـەوەی فێـری کردووە لە قورئان و یادکردنەوەکان و کارە چاکەکان و لەهەموو دەورووبـەرێك کـارو خێری بەردەوامی پشتیوان و سەرکەوتنی پێ دەگات، و هەرکاتێك بـە ڕەزابـوون و سوپاسگوزاری و سوپاس و ستایشی خوای گەورەی پێگەیـشت ئـەوا زیـاتر تـەقواو ترسانی بۆ دێـت لەسـەر شـەڕ کـردن لەگـەڵ ئـەو دەروونـە گوناهکـارە، جـا لـەو سەربازانەش بریتیە لە فەرمانڕەوای سەربازەکان و فریشتەکانی: ئیمان و دڵنیاییـە، سوپای ئیسلام هەمووی لەژێر ئاڵاکەی دەبێت و سەیری دەکات، پاشان فەرمانـدەی ئەو سوپایەو سەرتاپای سـەربازەکانی شـوعبەکانی ئیمانـە کـەوا هەڵواسـراوە بـە

(٣٢٤) سنن إبن ماجة : (١٨٩٢).

ئەندامەکان لەسەر جیاوازی جۆرەکانی وەك نوێژو زەکات و ڕۆژوو حەج و جیهادو فەرمانکردن بە چاکە، وە ئامۆژگاری بوونەوەرو چاکە کردن لەگەڵیاندا بەهەموو جۆرەکانی چاکەکردن و شوعبەکانی شاراوەش کەوا هەڵواسراوە بەدڵ وەك دڵسۆزی و پشت بەستن بە خواو ملکەچی و تۆبەکردن و چاودێری و سەبرو ئارام و میهرەبانی و ڕۆح سووکی و جێگیری و دڵنیایی، وە پڕکردنی دڵ لە خۆشەویستی خواو پێغەمبەرەکەی وە گەورەو بەرز ڕاگرتنی فەرمانەکانی خوای گەورەو میهرەبان و مافەکانی و پەرۆشی و خۆنەویستی بۆ خواوە لە پێناوی خوا و ئازایەتی و لێبوردن و ڕاستگۆیی شەقەت و بەزەیی وە خاوەنی هەموو ئەمانە دڵسۆزی و ڕاستگۆییە چاکەسی ڕاستگۆو دڵسۆز ماندوو نابێت ، لە ڕاستیدا لەسەر بەرنامەو ڕێبازی ڕاست و درووست وەستاوەو لەسەری دەڕوات و لێی ڕاکشاوە وە ماندوو نابێت هەرکەسێك ڕاستگۆیی و دڵسۆزی لێ قەدەغە بکرێت، لە ڕاستیدا ڕێگا لەسەر پچڕاوە، وە شەیتانەکان لە خشتەیان بردووە لە زەویدا سەرسام ماوەتەوە، جا هەر چی بیەوێت دەیکات، هەر کەسێکیشس بیەوێت وازی لێدەهێنێت... بەگشتی ئەوەی بۆ خوا بێت و لە پێناوی خودا بێت ئەوا ئەو لە سەربازەکانی دەروونی پڕ لە ئارامیە.

بەڵام دەروونی فەرماندەر بە گوناهو هەڵەو تاوان ئەوا شەیتان دەبێتە هاوڕێ و هۆگری کەوا لەبۆی دێت، کەوا ئەو ئامادەی دەکات و هیواو ئاواتیەتی، کەسی خراپەکار دەخاتە ناویەوە وە فەرمانی پێدەکات بە خراپە و بۆی دەڕازێنێتەوە، لە هیواو ئاواتیدا بۆ درێژ دەکاتەوە وە پیشانی خراپەکارەکە دەدات بەشێوەیەکی جوان بۆی ڕێك دەخات، وە بۆی درێژە پێدەدات ، لە هیواو ئاواتی درۆو ئارەزوو و حەزی لەناوبەر، بە هیواو ئارەزووەکانی خۆی پشتگیری دەکات و بە ویست و ئیرادەی خۆی دەیخاتە ناو هەموو تاوان و گوناهێك ، جا هەر کەسێك داوای یارمەتی و پشتگیری لەسەر دەروونەکان بێت بە شتێك ئەوا ڕای گەیاندووە، لەداوای

یارمەتیکردن لە هیواو ئارەزووەکان و ویستی شەیتان بۆی، بێگومان برایەکانی لە شەیتانی ئادەمیزاد ئەوەی دەزانن و داوای یارمەتی لەسەر ئەو وێنە قەدەغە کراوانە لەوان ناکەن بە شتێك لە هیواو ئاوات و ویستی ئەوان ڕاگەیاندرابێت، جا ئەگەر وێنەیەك ماندوو و شەکەتی کردن داوای کۆشش و ماندووبوونی خۆیان دەکەن لەوەی پێیان خۆشەیو ئارەزوویانە، پاشان داوا دەکەن بە کۆشش و ماندوو بوونی ئەوان کەوا دەستی کەوتووە جا بەو وێنەیە ڕاوی دەکەن ، ئینجا ئەگەر دەروون دەرگای هەواو هەوەسی بۆ کردنەوە لێی دەچنە ژوورەوە، بەناوی دا دەگەڕێن و خراپی دەکەن، ئینجا پیسی دەکەن و خراپی دەکەن و هێرشی دەکەنە سەری و جنێوی پێدەدەن، ئەو کارە دەکەن کەوا دووژمن لە وولاتی دووژمنەکەی دەیکات ئەگەر فەرمانڕەوایی بکات، جا نیشانەکانی ئیمان و قورئان و یادی خوداو نوێژی تێدا وێران دەکەن، و مزگەوتەکان دەڕوخێنن و پەرستگای دیانەکان و کەنیسەکان و مەیخانەکان و ماڵە سۆزانیەکان درووست دەکەن و ئاوەدانی دەکەنەوە، وە دەیگوازنەوە، لە عیبادەتکردنی خوای گەورە بۆ عیبادەتی خراپەکاری و تاوان و کەسی ستەمکارو بتەکان، و لەسەربەرزی ملکەچ کردن بۆ زەلیلی تاوان و گوناهکردن، وە لە گوێ گرتنی یادی خوا بۆ گوێگرتنی یادی شەیتان و لەخۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە پەروەردگاری هەردوو جیهان بۆ خۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە برای شەیتانەکان.

مەبەستیش کەوا فریشتە هاوەڵ و هاوڕێی دەروونی پڕ لە ئارامی یە، وە شەیتانیش هاوەڵ و هاوڕێی دەروونی فەرماندەر بە گوناهو هەڵەو تاوانە، وە أبو أصوص ڕیوایەتی کردووە لە عطاء کوڕی صائب، ئەویش لە موڕڕە، ئەویش لە عبدالله ووتی : پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((ان للشيطان لمة بأبن أدم وللملك لمة ، فأما لمة الشيطان فايعاد بالشر وتكذيب بالحق ، وأما لمة الملك فأيعاد بالخير وتصديق بالحق، فمن وجد ذلك فليعلم أنه من الله وليحمد الله، ومن وجد الآخر

فليتعوذ بالله مـن الـشيطان الـرجيم))، واتـه: ((لـه ڕاسـتيدا بـۆ شـەيتان بـەڵاو كارەساتێك هەیە بۆ نەوەی ئـادەم و بـۆ فریـشتەكانیش كارەسـاتێك هەیـە، بـەڵاو كارەساتی شەیتان هەڕەشەیە لە شەڕو فیتنەو درۆكـردن بـە هـەق و ڕاسـت، بـەڵام كارەساتی فریشتە هەڕەشە بۆ خێركردن و باوەڕ كردن بە هـەق و ڕاسـتی جـا هـەر كەسێك ئەوەی بۆ دەركەوت با بزانێت ئەوا لەلایـەن خوداوەیـە بـا سوپاسـگوزاری خودای میهرەبان بكات، ئەویشی ئەوەی دیكەی بـۆ دەركـەوت بـا پـەنابگرێت بـە خوای گەورە لە شەیتانی نەفرەت لێكراو)).

پاشـان پێغەمبـەرﷺ ئـەم فـەرموودەی خوێنـدەوە: ﴿الـشَّيْطَانُ يَعِـدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ ﴾(سورة البقرة: من الآية ٢٦٨)(٣٢٥)، واتـە:((شـەیتان بـەڵێنی هەژاری و نەداریتان پێدەدات (دەتانترسێنێت بە هەژاری) و فەرمانتان پـێ دەكـات بە گوناهو تاوان و خراپەو نەبەخشین)). عەمر ڕیوایەتی كردووە، لـە عـەتا كـوڕی صائب، وە عەمریش ئەوەی تێدا زیاد كردووەو دەڵێـت: گوێمـان لـەو حەدیـسەبوو كەوا دەیفەرموو: ئەگەر یەكێك لە ئێوە هەستی بە لۆمەو كارەساتێك كرد لەلایـەن فریشتەكانەوە بـا سوپاسـگوزاری خـوای گـەورەی لەسـەر بكـات و داوای چـاكەو بەخشینی لێ بكات ، ئەگەر هەستی كرد لـە بـەڵاو كارەسـاتی شـەیتانە بـا دوای تۆبەو پەشیمان بوونەوە لە خوا بكات و پەنابگرێت لە خوای گەورە لە شەیتان.

***

(لەبارەی دەروونی پڕ لە ئارامی)

دەروون و فریشتەو سەربەرزەكانی لە باوەڕەوەن پێویستیان پێی هەیە لە دەروونی پـڕ لـە ئـارامی و ئاسـوودەیی و یـەكتا پەرستی و چـاكە كـردن و گوێڕایـەڵی و بەخشندەیی و لەخوا ترسان و ئارامگرتن و پشت بەستن بە خوای گـەورە وە تۆبـەو

(٣٢٥) فیض القدیر: ٢/٤٩٩.

پەشیمانی و ملکەچی و ڕەزابوون لەسەر فەرمانی خوا و دەست هەڵگرتن لە هیـواو ئـارەزوو و خـۆ ئامـادەکردن بـۆ مـردن و ئـەوەی دوایـی دێـت، و شـەیتان و سەربازەکانیشی لە کوفرو بێبـاوەڕین و پێویـستیان بـە دەروون هەیـە دژی ئـەوانی دیکە لە تاوان و گوناهو هەڵە ، و خوای گەورەو میهەربانیش شـەیتان زاڵ دەکـات بەسەر هەر شتێك کە بۆ ئەو نیە، ئەو دەروونە گوناهکارەکە دەکاتە نوێنەری خۆی دەسەڵاتی پێدەدا لەسەر ئەو کارە ستەمەی کە دەیکات ، پێویـست دەکـات کـەوا کردارەکان لە دەروونی پڕ لە ئارامی وەربگیرێت وە بیکاتە هێزێك بۆی، ئینجا ئەوە پێداگیری شتێکە لەسەر دەربازبوونی کارو کردەوەکان بەتەواوەتی و دەبێتە بەخت و چارەنووسی ، جا قورسترین شـت لەسـەر دەروونـی ئـارام و ئاسـوودە ڕزگـاربوونی کردەوەکانە لە شەیتان و وە تاوان و کوناهو هەقە گەڕانەوە بۆ لای خوا، وعبداللـە ی کوڕی عمر دەڵێت : ئەگەر بزانم کەوا خوای گـەورە تـەنها یـەك سـووژدە لـەمن وەردەگرێ و قبوڵی دەکات ، ئەوا خۆشەویست ترین شت لەلای مـن مـردن دەبـوو ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾(المائدة:٢٧) واتـە: ((خـوای گـەورە تـەنها لـە پارێزکاران قوربانی و چاکە وەردەگرێت)).

❁❁❁

(لەبارەی وەستانی گوناهو تاوان لە بەرامبەر ئاسوودەیی)

بەڕاستی گوناهو هەڵەو تاوان لە ڕووبەڕووبونەوەی ئـارامی و ئاسـوودەیی دایـە، جا هەر کاتێك ئەو خێرو خۆشی و چاکەی بۆ هات ئەویش هاوشێوەی ئـەو گونـاهو شەڕو تاوانی بۆدێت بەوەی ڕووبەڕووی ببێتەوە تاوەکو لەسەری خراپ دەکـات، جـا ئەگەر ئەو ئیمان و یەکتاپەرستی بۆهات ئەویش بـۆ زڕانـدن و سـوککردنی ئیمـان گومان و دووڕوویی بۆدێت، ئەوەی لە یەکتا پەرستی دا هەیـە سـووکی دەکـات وە ناوی دەزڕێنێت بە هاوبەشی پەیداکردن و بە خۆشەویستی جگە لە خوای گـەورە وە

ترسان و پاڕانەوە شی بۆی پێشکەش بکات لەسەر خۆشەویستی و ترس و پاڕانـەوە لە خوای گـەورە ، ئەمـەش حـاڵی زۆرتـرین ئـەو بوونەوەرەیـە وە تێڕوانینـەکان و بیروڕاکانی پیاوانی زاناو ووتەکانیان لەسەر سـروش و وەحـی، لـەگومانی گـومڕای بۆدێت بەوەی قەدەغەی دەکـات لـە تـەواوی بەدواداچـوون و دادوەری سـوننەت و بێئاگایی و کەمتەرخەمی بۆ تێڕوانین و بۆچوونەکانی پیاوانی زانـاو بیرمەنـد، جـا جەنگ لە نێوان ئەو دوو دەروونە بەرپا دەبێت، وە سەرکەوتووش ئەوەیە کە خـوای گەورە سەری بخات ، ئەگەر ئەمە بـە دڵـسۆزی و ڕاسـت گـۆیی و پـشت بەسـتن و ملکەچی و چاودێری هات ئەوەی دیکە هات لەدژی ئەوانی دیکـە ئـەوا لـەزۆر لـە دڵەکاندا دەری دەهێنێت و سوێند بە خوا دەخوات کەوا هیچ مەبەسـتێکی دیکـەی نیە تەنها چاکە کردن و پشتیوانی نەبێت و خوای گـەورەش دەزانێـت کـە ئـەو درۆ دەکات، هیچ مەبەستێکی نیە تەنها جەخت و چارەنووسی و شوێن کەوتنی هـەواو ئارەزووەکانی ، ئینجا بەند دەبێت لەو جیهانـەدا، لـە جیهـانی بەرزەخیـشدا کـە تێیدا لەو جیهانەدا تەنگترە، ڕۆژی دواییش لە هەردووکیان تەنگترە .

لەسەیری کارو فەرمانی کەوا ئەقڵ و دڵ فریودەدات دەچێتە ناو پیرۆزترین شتەکان وە باشترینیان و گەورە دەکات ئینجـا لـە وێنـەو دیمـەنێکی زەمکـراو دەیهێنێتـە دەرەوە ، وە زۆربەی بوونەوەرەکان کەوا ئەقڵیان منداڵانەیەو خەونیشیان منداڵانەیە نەگەیشتونەتە ڕادەی لەشـیر برینـەوەی یەکـەم لـەبارە سـوودو قازانجـەکان و شـتە باوەکان، باشتر لەوە لەبارەی پێگەیینی منداڵ واتە گەیشتن بە تەمـەنی هـەرزەکاری کەوا ئەقڵی باڵق بوو جیای دەکاتەوە لەنێوان خیچرو چاکەی چاکەکەران کەوا کـاری تێدەکات، وە شەڕی فیتنەکاران کەوا لێی دوور دەکەوێتەوە، جا وێنەیـەکی پیـشان دەدرێت و سەیری دەکات تەنها یـەك تـا پەرسـتیە کـەوا لـە وێنـەی ڕۆژو مـانگ گەشاوەترە لەبارەی وێنەیەکی خراپی زەمکراوی داشکێنراو وە هەرسـکردنی کەسـە بەرزو گەورەکان دەیخەنە ماڵەکانیانتا پلـەو پایـەی بەندایەتیـەکی پـاك و بێگـەرد

وکەساسو زەلیل و نەدار کەوا هیچ تواناو ئیرادەو شەفاعەتێکی لانیــە تــەنها پــاش مۆڵەت دان لەلایەن خودای گەورەوە، جا پیــشانی دەروونــە لــە خــشتەبەرو جــادوو بازەکە دەدەن ئەو چارەنووسە بەمەبەستی کەمردنەوەیان و دابەزانــدنی تواناکانیــان وە جیاکردنەوەیان لە دەست گورت و هەژارەکان جا دەروونیــان دوور دەخاتــەوە لــە بێ بەش کردنی یەکتاپەرستی بە بە توونــدترین دوورخستنەوە، لەم بارەیــەوە خــوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهاً وَاحِداً إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾(ص:٥)، واتە: (("هەروەها دەیانووت : ئایا پێتان سەیر نیە" هەموو خواکــانی کــردووە بــە یــەك خوا ، بەڕاستی ئەمە شتێکی زۆر ســەیرو ســەمەرەیە!!)). وە دڵ و دەروونــی ئــەو دووڕووانەی سوێند بە خوا دەخۆن: ﴿إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَاناً وَتَوْفِيقاً ۞ أُولَـئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾(النساء:٦٢-٦٣)، واتە: ((لەو کارەمانــدا مەبەســتمان تەنها چاکەکاری و ڕێکخستن و ئاشتی بوو ئا ئەوانە کەسانێکن خوا دەزانێــت چــی لە دڵ و دەروونیاندا حەشاردراوە)).

(لەبارەی وێناکردنی دیمەنێکی دڵسۆزی)

وێنەیــەکی دڵــسۆزی پیــشان دەدەن لــەناو وێنەیــەك لێ دووردەکەوێتــەوە ئــەوە دەرچوونەش لەبارەی یاسای شێوەو چۆنیەتی بژێوی و ڕووخۆشی و لاواندنەوەو زمان لووسی و دوو ڕوو بیە کەوا تێهەڵکێش و خۆتێخستنی باری خاوەنەکەی تێدایــە وە ڕەوت و گوزەرانیەتی لــەناو خەڵکــدا، کــەی کــارو کردەوەکــانی دڵــسۆزی دەبێــت لەکاتێکدا هیچ شتێکی بۆکەس نەکردووە کەوا ئەوان و خۆی دووربخاتــەوە وە ڕقــی لێیان دەبێتەوە وە ئەویش ڕقی لێ دەبنەوە دژایەتی دەکــەن و دژایــەتیان دەکــات ، وەلەسەر ئەمە دەمێنێتەوە ، ئەوانیش لەسەر ئەم حاڵەتە دەمێننەوە جا لێــی دوور

دەکەوێتەوەو بەتووندترین دوور کەوتنەوە، مەبەستەکەشی کە ڕزگاری بێت لەو چارەنووسەی کەوا دەبێتە کردەوەکانی کەوا هیچ پەیوەندی پێیانەوە نیە وە گشت کردەوەکانی بۆ غەیری خوایە.

***

(لە بارەی وێناکردنی وێنەیەك ڕاستگۆییت لەگەڵ خوای گەورە)

وێنەیەکی پیشان دەدرێت ڕاستگۆیی لەگەڵ خوای گەورە و تێکۆشانێکە بۆ ئەو کەسەی لە دینەکەی دەردەچێت و فەرمانی پێدەکات لەقاڵبی وەستان و ڕووبەڕوو بوونەوە بۆ دژایەتی بوونەوەو ئەزیەت دانیان و شەڕکردن لەگەڵیاندا، وە ئەو دەروونی خۆی دەردەخات و تووشی بەڵاوکارەساتی دەکات لە کاتێکدا بۆ ئەو ناگونجێت ، و دەبێتە مەبەشت و ئامانجێك بۆ تیری پیلان گێڕان و ئابڕووبەران ، وە نموونەی ئەوە لەگومانێك کەوا دەروونی خەڵەتێنەر و جادوو بازو خەیاڵاوی کەوا خەیاڵ پلاوی دەکات دایدەمزرێنێت، ڕاستی خەبات و تێکۆشانیشی لە وێنەیەك پیشان دەدرێت کەوا تێیدا دەروون دەکوژێت و ئافرەت مارە دەکات و دەست دەنێت بەسەر منداڵانی یەتیم و بێ سەرپەرشتیار و ماڵ و سامان دابەش دەکات، ڕاستی زەکات و سەدەقەو خێرو چاکەی پێ نیشان دەدرێت، لە وێنەیەکدا جیاوازی ماڵ وسامان و کەم و کوڕی و دەست هەڵگرتن لێی وە پێداویستیەکانی بۆ خەڵکی وە یەکسان بوونی بۆ هەژارو نەدارەکان، ڕاستی سەلماندنی سیفەتەکانی تەواوی و بێ کەم و کوڕی لەبارەی خوای گەورە لە وێنەیەکدا پیشانی دەدرێت لەوێنەیەکی هاوشێوەو لێکچوودا جا لە باوەرش پێکردن ڕا دەکات و لەوانی دیکەش ڕادەکات، ڕاست پەککەوتن و لەکار کەوتن و بی چ باوەرشی و لەڕی لادان تێیدا لەوێنەیەکدا داوێن پاکی و ڕێزلێنان و گەورەیی پیشان دەدرێت. سەیرتریش لەوە کەوا ئەو

ئەوەی خواو پێغەمبەری خۆش دەوێت لە سیفەت و ڕەوشت و کردارەکانـدا بـەوەی ڕق و کینەشی لێی هەیە، وە لەسەر بەندەدا یـەکێك لـەو دوو فەرمانەکـە لەبـەر دەکات بـەوی دیکـەدا ، لـەوە ڕزگـاری نابێـت تـەنها خـاوەنی چـاو کراوەکـان و هۆشیارەکان ، لەبەر ئەوەش کردارەکان لە ویست و ئیرادەکان دەردەچـێت وەلەسـەر بەشە سەرەکیەکان ئاشکرا دەبێت لەسەر دەروونـی فەرمانـدەر بـەگوناهو تـاوان وە دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی جا هەردوو کردارەکـە لـە بـێ کـەڵکی و بـێ سوودیدا بەدیاردەکـەوێت وە ئاشـکرادەبێت وە لـە دیـوی دەرەە دەرخـستنەکەشدا گوماناوی دەبێت.

لەگەڵ ئەوەشدا نمونەی زۆر هەیە لەوانە نەوازشت و ڕوو خۆشی و زمان لووسـی و مەرایی کردنە، جا یەکەمیان لە دڵنیایی و ئارامیەوە دووەمیـشیان لـە تـاوان و گوناهە، وە ملکەچی ئیمان و سەرشـۆڕی دووڕوویـی و شـکۆداری دەروون و لـووت بەرزی و خۆ بەزل زانین و ناکۆکی و ڕشقەبەرایەتی، بێ فیزی و ڕووح سـووکی و بـە بێ ئابڕوویی و سەرشۆڕی ، هێزیش لە کارو فەرمیانی خودایە، بەرزیش لە زەویـدا ، بەرزی و گەورەییش بۆ خوای گەورەو میهرەبانە وە ڕق و کینەش هەر بۆ ئەوە خۆ بـەزل زانـین ببـۆ دەروون و ڕق و کینـەش بـۆ ئـەوە، بەخـشندەیی و بـەفیڕۆدان، شکۆمەندی و گەورەیی وە پاراسـتن و خـۆ بەگـەورە دانـان، ئازایـەتی و نەترسـان، بوێری و ترسنۆکی، ئابووری و ڕەزیلی، ووریایی و خۆپاراسـتن و گومـان خراپـی، دووربینی گومان، ئامۆژگاری و غەیبەت کردن ، دیاری و بەرتیل، وەسـەبرو ئـارام گرتن وە دڵڕەقی، پیـاوەتی سەرشـۆڕی و زەلیلـی، دەروون پـاکی و هـەرزەکاری، و بێئاگـایی، بـڕواو دڵنیـایی و نـەفامی و سـاویلکەیی، هیـواو ئـاوات و ویـست و داخوازی، قسەکردن و باسکردن بە نیعمەتەکانی خواو شانازی پێکردنی، دڵخۆشـی و دەروون خۆشی ، دەروون ناسکی وە پەژارەیی و پەشـۆکاوی، تووڕەبـوون و ڕق و کینەو دڵپیسی، بەربەرەکانێ وە بەخیلی، خۆش ویـستنی فـەرمانڕەوایی و خـۆش

ویستنی پێش نوێژی و بانگەوازکردن بۆلای خـوا، خۆشەویـستی بـۆ خـوای گـەورە خۆشەویستی لەگەڵ خوای گەورە، متمانە پێکردن وە لەتوانا دانەبوون، خۆ پاراسـتن دوودڵی و ڕاڕایی، و ئیلهامی فریشتە ئیلهامی شەیتان، و حەوسەڵەو پەلەنەکردن و دواخـستن، ئابووری‌و کەمتەرخەمی، کۆشـش کـردن و ڕاڤـەکردن و زیـادە ڕۆیـی، ئامۆژگاری و ڕاوێژ کردن و سەرزەنشت و سەرکۆنەکردن، دەستپێشخەری پەلە کـرد ، دەستبەجێ دەست و بردکردن لەخەبەر پێدان لەکاتی پێویستی و سکاڵاکردندا.

شتێکی دیکە هەیە کەوا دیەن و وێنەکەی دەبێتە یەك، ئەمـەش دابەشـکراوە بـۆ ستایش کراو و زەمکراو، وەك شادومانی و خـەمباری، پەشـیمانی وە تووڕەبـوون، پەرۆشی و جوامێری و لەخۆبایی بوون و خۆپەسەندی چاوچنۆکی و تـەماعکاری وە خۆجوانکردن و دان بەخۆداگرتن، ملکەچـی و ڕێزگـرتن وە نـەگریس و حەسـوودی، بـەختیاری و خۆشـگوزەرانی وە توانـایی و لەدەسـت هـاتن، دڵگیربـوون و ئـاخ هەڵکێشان وە چلێسی و دەسەت نوقاندن، نـاکۆکی و بەربـەرەکانێ وە دەرخـستنی نیعمەتەکان، هاوپەیمانی و کەساسی و نەداری، قسە نەکردن و بێـدەنگی وە گـوێ بەدونیا نـەدان و خواپەرسـتی، تـەقواو ترسـان لـە خـوا، وە وازلێهێنـان و دەسـت لێهەڵگرتن، دوورە پەرێزی و گۆشەگیری وە سەربەرزی و داوێن پاکی، دەمارگیری و پەرۆشی و غەیبەت کردن وە لە حەدیسێکدا هاتووە: ((إن من الغيرة ما يحبها الله ومنها ما يكرهه))، واتە: ((بێگومان لە ناو پەرۆشی و توونـدو تیژیـدا دا هەیـە خوا خۆشی ناوێت وە لەناویشدایە خوا ڕقی لێی نیە)).

ئەو پەرۆشەی کەوا خوای گەورە خۆشی دەوێت پەرۆشەکە لە گوماندایە وەئەوەی کەوا ڕقی لێیەتی پەرۆشیەکە لە گوماندا نیە: ((وإن من الخيلاء ما يحبه الله ومنها ما يكرهه فالتي يحب الخيلاء في الحرب))[٣٢٦]، واتـە: ((وە لـەناو خۆپەسـەندیدا تێیدایە خوا خۆشی دەوێت وە تێیدایە خوا ڕقی لێیەتی وە ئەوەی خـۆ پەسـەندی

(٣٢٦) مسند أحمد : ٥/٤٤٤ ، وە سنن أبي داود (٢٦٥٩).

خۆش دەوێت لەشەڕو جەنگدابێت) وە هەروەها لە لـە سـەحیحەکەدا هـاتووە: ((لا حسد إلا في اثنتين: رجل اتاه الله مالاً وسلطة على هلكته في الحق، ورجلٌ أتـاهُ الله الحكمة فهو يقضي بها ويعلمها))[٣٢٧]، واتە: ((حەسوودی و بەخیلی درووست نیـە تەنها لە دووشت نەبێت، پیاوێك خوا ماڵ و سامانی داوەتێ وە دەسـەڵاتی پێـداوە لەسەر لەناوبردنی لـەکاری هەقـدا، وە پیـاوێکیش خـوای گـەورە ژیـری و دانـایی داوەتێ جا ئەو زانـستەی فێـری خـەڵکی دەکـات))، وە لـە سـەحیحێکی دیکـەدا هـاتووە : ((إن الله رفيـق يحـب الرفـق ، ويعطـي علـى الرفـق مـا لايعطـي علـى العنف))[٣٢٨]، واتە: ((خوای گەورە نـەرم و نیـان و میهرەبانـە وە میهرەبانیـشی خۆش دەوێت ، ئەوەی لەسەر میهرەبان و نەرم و نیانیدا دەبەخشێت لەسـەر تونـدو تیژیدا نایبەخشێت))، وە هەروەها دەفەرموێت: ((من أعطى حظه من الرفق فقد اعطـي حظـه مـن الخير))[٣٢٩]، واتـە: ((هەرکەسـێك بـەخت و چارەنووسـی لـە میهرەبانیدابێت ئەوا بەخت و چارەنووسیشی لە خێردا دەبێت)).

جا میهرەبانی و نەرم و نیانی شتێکە و کەمتەرخەمی و تەمەڵی شـتێکی دیکەیـە ، لەبەر ئەوەی تەمەڵی بار گرانیەکە بۆ بەرژەوەندیەکەی لەکاتی کردنیدا ، جا وازی لێدەهێنێت ، بەڵام نەرم و نیانی و میهرەبانی ڕووخۆش دەبێت لەکاتی ئەنجامـدانی بە گوێرەی درێژەپێدانی کارەکە.

هەروەها نەوازشت و ڕووخۆشی سیفەتی پیاهەڵدان و مەدحکردنە و زمان لووسی و دوو ڕوویی سیفەتی زەم کردنە، جیاوازی نێوانیشیان: کەوا کەسـی ڕوو خـۆش و میهرەبان هەموو کات بەخشندەو دڵسۆزی دەگەیەنێت بەخاوەنەکەی تـاوەکو هـەق لێی دەردەچێت یاخود بەڕووی ناڕەواکـەو دووڕووەکـە دەدرێتـەوە، کەسـی زمـان

---

(٣٢٧) مسلم : (٨١٦) .

(٣٢٨) سنن أبي داود (٤٨٠٧).

(٣٢٩) الترمذي (٢٠١٣) ، ومسند أحمد: ١٥٩/٦.

لووسیش خۆی لەپێش چاوی بەخشندە دەکات تاوەکو لەسەر ناڕەواکەی جێگیر دەبێت و بڕیاری لەسەر دەدرێت و لەسەر هەواو هەوەسی ئەودا بەجێ دەهێڵدرێت ، جا بەخشندەیی و میهرەبانی بۆ خاوەن ئیمانە، و زمان لووسی و دوو ڕوویش بۆ خاوەن دوو ڕووەکانە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (النحل:٩٨)، واتە: ((ئینجا کاتێک قورئانت خوێندو دەورت کردەوە ئەوا پەنابگرەبە خوا لە شەیتانی نەفرین لێکراو))، وە دەفەرموێت: ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾(الأعراف:٢٠٠)، واتە: ((ئەگەر وەسوەسەیەك لە لای شەیتانەوە بۆت پێشهات و ویستی لە خشتەت بەرێت و تووشی هەڵەت بکات جائەوا تۆ پەنابگرە بەخواو پشت بەو ببەستە چوونکە ئەو زاتە بیسەرو زانایە))، وە دەفەرموێت: ﴿وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ۞وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ﴾(المؤمنون:٩٧-٩٨)، واتە: ((بڵێ پەروەردگارا من پەنادەگرم بە تۆ لەهەموو خەتەرەو خەیاڵ و وەسوەسەی شەیتانەکان ، پەنا دەگرم بە تۆ ئەی پەروەردگارم کە شەیتانەکان بەدەوەرمدا کۆببنەوەو سەرم لێ بشێوێنن))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ۞مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ۞ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ۞ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ۞وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾(الفلق:١-٥)، واتە: ((پەنادەگرم بەو پەروەردگارەی کە بەرە بەیان پێش دەهێنێت، لەشەڕو خراپەی هەرچی کە دروستی کردووە لە پەری و ئادەمیزادو مارو مێروو، لەشەڕو خراپەی شەو کاتێك کە دادێت و دونیا تاریك دەبێت وە دەبێت بە شەوەزەنگ، لەشەڕو خراپەی ئەو کەسانەی کەوا جادووکەرن پەت و دەزوو گرێ دەدەن و فووی پیادەکەن "کە بەفێڵ و جادوو نێوان خەڵکی تێك دەدەن ، لەشەڕو خراپەی حەسودو بەخیل کاتێك حەسوودی و بەخیلی دەبات))، جا ئەمە پەنا گرتنە لە شەڕی دەروون ، وە دەفەرموێت: ﴿ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ۞ مَلِكِ

النَّاسِ۝ إِلَهِ النَّاسِ۝ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ۝ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ۝ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴾(الناس:١-٦)، واتە: ((بڵێ پەنادەگرم بە پەروەردگاری خەڵكی ، بە پادشای خەڵكی، بە خوای خەڵكی ، لەشەڕو خراپەی ئەوەی كە وەسوەسەو خەتەرەو خەیاڵ دەخاتە دەخاتە دڵەوە كە (خەناسە)، بریتی یە لەوەی كە وەسوەسە فڕێ دەداتە سینەو دڵی و دەروونی خەڵكیەوە ، لە پەری و خەڵكی ، لە جنۆكەو ئادەمیزاد(ئەوانەیان كە شەیتان سیفەتن))، وە ئەمەش پەناگرتنە لە هاوڕێ و خاوەنەكەی و خراپترین هاوڕێ و برادەر جا خوای گەورە فەرمان بە پێغەمبەرەكەی و شوێن كەوتووەكانی دەكات لە پەناگرتنە بە پەروەردگاریەتیەكەی بەتەواوی لەو دوو بوونەوەرە كارو كردەوە گەورانە لەشەڕو فەسادا ، دڵیش لە نێوان ئەو دوو دووژمنە كەوا هێشتاو بەردەوام لەدەرگای دەگات و تووشی دەبێت ، وە یەكەمین شت كەوا دەچێتە ناو دۆزەخ لە دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان لە هەواو هەوەسەوەیە و ئەویش شوێنی دەكەوێت لە خۆشەویستی و چڵێسی و تەماعكاری و داواكردن و تووڕەبووندا وە شوێنی دەكەوێت لەكەسی خۆ بە زل زان و حەسوودی و بەخیلی و ستەمكردن و دەست بەسەراگرتن.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ملكەچی ئیمان و ملكەچی دووڕوویی)

جیاوازی نێوان ملكەچی ئیمان و ملكەچی دوو ڕوویی و دوو زمانی كەوا ملكەچی ئیمان بری تیە لە ملكەچی دڵ بۆ خودا بە گەورەیی و شكۆمەندی و ڕێزو شكۆداری و شەرم و ئابڕوو، جا دڵەی دەشكێنێت بۆ خوا شكاندنێك پڕبێت لە تۆرس و شەرم و خۆشەویستی و حەیاو ئابڕوو بردن و شایەتی دان لەسەر

نیعمەتەکانی خوای گەورە، ئەو دڵە ملکەچ دەبێت و هیچ چارەش نی یە ، ئینجا ئەندامەکان شوێنی دەکەون، بەڵام ملکەچی دوو ڕوویی لەسەر ئەندامەکانی لەش دەبێتە دەستکارو پێسپاردن وە دڵیش ملکەچ نابێ .

هەندێك لە سەحابەکان دەڵێن: پەروەردگار پەنا دەگرم بە تۆ لە ملکەچی دوو ڕووەکان، پێیان ووت: ملکەچی دوو ڕووەکان چیە؟ ووتی: کەوا دەبینیت جەستە ملکەچە ، کەچی دڵەکەیان ملکەچ نیە.

جا کەسی ملکەچ بۆ خودا بەندەیەکە ئاگری هەواو هەوەسی کوژاندۆتەوە، دووکەڵەکەشی لە سینەدا جێگیر بووە، ئینجا سینگی والآ دەبێت و نووری گەورەیی تێدا دەتریسکێتەو ئینجا هەواو ئارەزووەکانی دەروونی دەمرێت و بۆ ترس و ڕێزو شکۆداری کەوا حاشای لێکردووەو پێی تەنگەنەفەس بووە، ئەندامەکانی لەشیشی دادەمرکێتەوە، وە دڵیش ڕێزدار دەبێت، دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسودەیی دەبێت بۆ خواو، یادکردنەوەی بە دڵنیایەك کەوا لەلایەن خوای خۆیەوە لەسەریدا دابەزیووە، وە دەبێتە شوێنی خۆحەشاردان بۆی، شاردنەوەی دڵنیایی، لەبەر ئەوەی شاردنەوە لە زەویدا دڵنیا نابێت چوونکە ئاو تێیدا کۆدەبێتەوە جا هەروەها دڵی شاردراودش ملکەچ و دڵنیایە وەك پارچە دڵنیاییەکە لە زەویدا کەوا ئاوا پێیدا دەڕوات لێی سەقامگیر دەبێت، نیشانەکانیشی کەوا لە نێوان ڕەحمەت و بەزەیی خواکەی بەڕێز و شکۆداری بۆ ئەو وە بە زەلیلی و ملکەچی و تێکشکاندنی فیزو لووت بەرزی لە نێوان ڕەحمەتی خوا سوژدە دەبات و سەری خۆی بەرز ناکاتەوە تاوەکو دەیگاتێ، بەڵام دڵی خۆ بەزل زان و گەورە بە گەورەیی و فیز لێدانی خۆی دەلەرێتەوەو پێی زیاد دەکات ، جا ئەمە وەك پارچە گردێك وایە لە زەویدا ئاوی تێدا جێگیر نابێت، ئا ئەوەیە ملکەچی ئیمان.

بەڵام سەرشۆڕی و ملکەچی دوو ڕوو بریتی یە لـە حاڵـەتێك لـەبارەی ڕواڵـەتی جێنـشینکردنی ئەندامـەکان بەدەسـت کـردو زمـان لووسـی و مامـە حەمـەیی، دەروونیشی لە ناوەوەدا گەنجێکی ناسکە خاوەنی هەواو هەوەش و ویست و ئیرادەیە ، جا ئەوە لە دەرەوەیـەدا دەکـات ، مـاری چـەم و زۆنگاوەکـان و شـێر دارسـتانە هەڵنیشتووە ، لەنێوان لایەکانی چاوەڕێی نێچیرێك دەکات.

❊❊❊

(لەبارەی پاراستن و چاککردنی دەروون لە پیسی و ڕیسواییەکان)

بەڵام شەرەف و پایەبەرزی دەروون ، بریتی یە لە چاککردن و پاراستنی لە پیسی و ڕەزیلی و تەماعکاری کەوا گەردنی پیاوان دەبڕێت، لەبەر ئـەوەی درووسـت بـووەو پێك هاتووە لەنێوان دوو کارو فەرماندا ، خۆ بەدڵ بوون وە گاڵتە کردن بەکەسـانی دیکە ، جا لەدایك دەبێت و گەشە دەکات لە نێوان ئەو دوو لووت بەرزی و خۆ بـە زلزانینە ، وە یەکەمیان لەدایك دەبێت و گەشە دەکـات لـە نێـوان دوو بوونـەوەری بەخشندەو میهرەبان ، پایە بەرزکردنی دەروون و ڕێزلێنان و گـەورەکردنی خـاوەن و سـەرپەرشتیارەکەی کەوا دەبێتـە بەندەیـەکی سـووك و خـراپ وە بەهـەدەر چـووی ڕیسواو بێ بایەخ ، لەدایك دەبێت و گەشە دەکات لـەنێوان ئـەو دوو بوونـەوەرەدا شـکۆمەندی دەروون و چـاککردن و پاراسـتنی، بنـچینەی ئـەوە هـەمووی ئامادەکردنی دەروونە وە ڕەخساندنیەتی وە پـشتگیری کردنـی بـۆی ، جـا ئەگـەر ئامادەیی و پشتگیری کردنەکەی وون کرد ئەوا هەموو سودو خێرەکەی وونکردووە.

❊❊❊

(له بارەی جیاوازی نێوان لووت بەرزی وە ڕەقە بەرایەتی)

ئەمەش جیاوازی نێوان لووت بەرزی و دەمارگیری وە ناكۆكی و ڕەقەبەرایەتیە، جا لووت بەرزی لە شێربڕینەوەی دەروونە بۆ شێر خواردنی لۆمەو سەرزەنشتكردن لە مەمكێك كە خۆڕاوگەی پیسیەكان و ڕەزیل و چاوچنۆكەكان و ڕیسواكانە، ئەگەر شێوەكەی بە لێشاوو زۆر بێت و خەڵكیش بە پەرۆشەوە هەڵپەی بۆ دەكات، جا بەڕاستی بۆ ئەوان لە شێر بڕینەوەیەكە لەگەڵیدا جگەرەكانیان پارچە پارچە دەبێت خەم و خەفەت و ناخ هەڵكێشانە ئەو لەشێر بڕینەوەیە هەر دەبێت، جا ئەگەر ویستت پەلە بكەو تۆش ستایش كراوو شایانی سوپاسكردنی، ئەگەر ویستت دوای بخە وە تۆش بەكرێگیراو نیت، بە پێچەوانەی ڕقەبەرایەتی و بێ كەڵكی كەوا ئەو تووندو تیژو زبرە لەناو دەروونداً، وە دڵ ڕەقیشە لەناو دڵدا، وتووندو ووشكیشە لە ڕەفتاردا ، بوونەوەرێكی لێ پەیدا دەبێت پێی دەوترێت : ڕق بەرو ناكۆك و دڵڕەق.

***

(له بارەی جیاوازی نێوان بێئابڕوویی و ڕۆح سووكی)

جیاوازی لەنێوان ڕۆح سووكی و بێفیزی و ڕیسوایی بێئابڕووی كەوا ڕۆح سووكی لەدایك دەبێت وگەشەدەكان لەنێوان زانینی دەربارەی خوای پاك و بێگەردو ناسینی ناوە جوانەكانی و سیفەتەكانی باسكردن و پیاهەڵدانی شكۆمەندی و مەزنی و خۆشەویستی بەرزی و شكۆداری، لەبارەی ناسینی دەروونی خۆی و عەیب و شوورەیی كردارەكانی و كارەساتەكانی، لەنێوان هەموونەوانە بوونەوەرێكە كەوا ڕۆح سووك بێ فیزە، ئەمەش بەتێك شكاندنی ئارەزووەكانی دڵی بۆ خوای گەورە، دابەزاندنی باڵی زەلیلی و ملكەچی و رەحمەت و بەزەیی بۆ پەرستنی ئەوە ئەو نابینێت كەوا لەكەس باشتربێت و لەكەسیش هەقتربێت بەڵكو وادەبینێت كەچاكەی خەڵكی

لەسەریەتی، مافـەکانی ئـەوان پـێش خـۆی، ئەمـەش بوونـەوەرو دروسـتکراوێکە لەراستیدا خوای گەورە لەو کەسانەی دادەنێـت کـەوا خۆشـی دەوێـتو رێـزی لـێ دەنێتو لەخۆی نزیك دەخاتەوە.

بەڵام بێ ئابڕویی و ڕیسوایی ، بریتییە لە پیسی و سووکی و نامەردی وە دەروونـی خـۆی بـەخت دەکـات وە سـووك و ڕیـسوای دەکـات بـۆ مەبەسـت و مـەرامی دەستکەوتنی حەزو هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی وەك خۆ بەهیچ دانەنان و خۆ نزم کردنەوە بۆ دەست کەوتنی بەخت و هەواو هەوەسەکانی ، جا ئەمە هەمووی نزمـی و کەساسی و سووکیە نەك بێفیزی و ڕۆح سووکی، خوای میهرەبانیش مرۆڤـی ڕۆح سـووك و بێفیـزی خـۆش دەوێـت ، وە ڕقیـشی دەبێتـەوە لـە خۆسـووککردن و شەرمەزاری وە لە سەحیحێکدا هاتووە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((وأوحى أليَ أن تواضعوا حتى لا يفخر أحد على احد ولا يبغي أحد على أحد))[٣٣٠] ، واتـە: ((سرووش و نیگام بۆ هاتووە کەوا بێ فیزو بێ دەعیە بـن لـەناو یـەکتردا تـاوەکو کەس شانازی لەسەر کەس نەکات وە کەسیش ستەم لەسەر کەس نەکات)).

ڕۆح سووکی و بێ فیزی ستایش کراویش لەسەر دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: بێفیزی بەندە لـە کـاتی بەجێگەیانـدنی فـەرمانی خـوا بـە نموونـە، لەکاتی دوور خستنەوە لە تاوان و نەکردنی، لەبـەر ئـەوەی دەروون بـۆ داخـوازی و داواکاری پێشوو سستی و خاوە خاوە دەکات لە بەجێگەیاندنی فەرمانەکانیـدا جـا لێرەدا جۆرێـك لـە نەویـستن و نـەفس بـەرزی و بەلەسـەبوون دەسـت پێـدەکات و ڕادەکات لە بەندایەتی کردن، لەکاتی نەکردن و دوورخستنەوەی دەیسەلمێنێت بـۆ داواکردنی بەسەردا زاڵ بوون بەوەی لێی قەدەغەکراوە.

جۆری دووەم: بێفیزی و خۆ بە بچووك دانانی بۆ مەزنی خـوای گـەورەو شـکۆدارو ملکەچی کردن بۆ شکزۆمەندی و گەورەیی و بەزل زانینی، جا هەرکاتێك دەروونـی

---

(٣٣٠) مسلم : (٢٨٦٥) ، وە سنن أبي داود(٤٨٩٥).

بەرز بووەوە بۆ یادی خوای گەورە وە تاك و تەنهای بکات بۆ ئەمــە وە زۆر تــوورەو توند بێت لەسەر ئەوەی ململانێ بکات، جا دەروونی بۆ ئەو تەوازوع و بێ فیزی و بێ دەعیەیە دەبێت، وە دڵی تێك دەشکێت بۆ مەزنی و گەورەیی خوای میهرەبان ، دەروونی ئارام بێــت بــۆ شــان و شــەوکەتی، وە دڵــی دابڕکێتــەوە بــۆ دەســەڵات و فەرمانڕەوایی خوای گەورە، جا ئەمەیە مەبەستی ڕۆح سووکی و بێفیزی .

***

(لەبارەی تواناو هێز لەکارو فەرمانی خوا)

هەروەها هێزو توانین لە کارو فەرمانی خوا بریتییە لــە ڕێــزو گــەورەیی بــۆ ئــەو، گــەورەو بــەرز ڕاگرتنــی فەرمانــەکانی و مافــەکانی تــاوەکو خــوای گــەورە دایدەمەزرێنێت، وە بەرزی و گەورەییش لە زەویدا بریتی یە لە گەورەو بــەرزکردنی دەروونی خۆی، داخوازی تاك و تــەنهایی خــۆی بــۆ دەســەڵاتداری، تێپــەڕ کردنــی ووشەکان ، ئەگەر ڕێزگرتن بێت لە فەرمانی خوا یاخود ئیهانە کردن بێــت، بــەڵکو لەگەڵ بەرهەڵستی کردن لە فەرمانی خواو مافەکانی و ڕەزابوونی لــە داواوکــردن و داخوازییەکی لەخۆیایی بوونەوە ئەوا ئاگاداری ئەمە نەبووە ، بەهــەدەری دەبــات و لەسەر دەسکەوتە گەروەییەکەی دەیڕێنێت.

هەروەها پەرۆشی بۆ خوداو پەرۆشی بۆ دەروون، جا یەکەمیان کاریگــەری دەبێــت لەبەرز ڕاگرتنی فەرمان و فەرمانڕەوایەکە، دووەمیشیان کاریگەری دەبێــت لەســەر گەورەکردنی دەروون و توورە بوون لەو شانسەی لەدەستی چووە ، جــا پەرۆشــی بــۆ خوا کەوا دڵەکەی دەپارێزێــت لــە گــەورەکردنی مافــەکانی، ئەگــەر تووڕەبــوو لــە ڕاەستیدا لــە پێنــاوی نوورێــك تــوورە دەبێــت ئــەو ســوڵتان و دەســەڵاتەش کــەوا خستویەتیە دڵیــەوە ، پێغەمبــەرﷺ ئەگــەر تــوورە ببوایــە کوڵمــەکانی ســوور

هەڵدەگەڕا، وە لەنێو چەوانیدا ئارەقە دەهاتە خوارەوە تووڕەبوونی پێوەدیار بـوو وە لە تووڕەبونەکەی هیچی نەدەکرد تاوەکو تۆڵەی بـۆ خـوا دەکـردەوە زەیـدی کـوڕی ئەسلەم ڕوایەتی کردووە لە باوکیەوە: کەوا موسـای کـوڕی عـمـران ئەگـەر تـووڕە ببوایە ئاگری لە کڵاوەکەی سەری بەردەدا، ئەمەش پێچەوانەی پەرۆشیە بۆ دەروون چوونکە ئەوە گەرمیەکە لە دەروونیدا دەیورووژێنێـت بـۆ لەدەسـت چـوونی هـەواو هەوەسەکەی یاخود داواکاریەکەی ، لەبەر ئـەوەی فیتنـەو ئـاژاوە لـە دەروونـدایـە، فیتنەش ئاگرو بڵێسەکەیە و دەروونیش تێوە دەگلێت بە ئاگری شەهوەت و ئـارەزوو و تووڕەیی، لە ڕاستیدا هـەردووکیان دوو گـەرمین دەردەچـن لەسـەر بەشـەکاندا : گەرمیەك لەلایەن دەروونی پڕ لە ئارامی نیشانەکەشی بەرز ڕاگرتنی مافی خوایە ، وە گەرمیەکیش لەلایەن دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان نیـشانەکەش هەسـت کردنە بە هەدەر چوونی هەواو نەفس و ئارەزوو .

(لەبارەی جیاوازی نێوان بەخشندەیی و بەفیڕۆدان)

جیاوازی نێوان بەخشندەیی و دەستِ بـڵاوی کـەوا مرۆڤـی بەخـشندەی دانایـە بـە بەخشینەکەی لەشوێنی خۆی دادەنێت، کەسی دەست بڵاویش بـە فـیڕۆدەرو دەسـت بایە ، هەندێ جار بە ڕێکەوت بەخشینەکەی لە شـوێنی خـۆی دادەنێـت، زۆربـەی جارانیش ڕێکەوت نابێت ، لێکدانەوەی ئەمەش کەوا خوای گەورە بە دانایی خـۆی لە ماڵ و ساماندا حەقی دەداتـێ، ئەمـەش دوو جـۆرە: مافـەکانی بەجێهێنـەری ئەرك و مافەکانی دووەم.

مافەکانی بەجێهێنەری ئەرك : وەك زەکات و خەرجیـەکانی پێویـست لەسـەر ئـەو کەسەی خەرجیەکەی بۆ پێویست دەبێت.

مافەکانی دووەم: وەك مافی میوان وە پاداشت کردنی کەسی ڕێی ڕاستی گرتـووەو ئەوەی ئابڕووی خۆی پێ پاراستووە، وە نموونەی ئەمانە:

ئینسانی بەخشندە مەبەستی وایە بە ماڵ و سامانی خۆی ئەو مافانە جێ بە جـێ بکات لەسەر شێوەیەکی تەواوو چاك خۆی پێی باش بێت، ڕەزامەندن و ئاواتە خواز بێت لە دونیـاو دوارۆژدا خێـرو پاداشـت و چـاکەی دەسـت کـەوێت، ئەمـەش بـە لێبـوردەیی دڵ دەردەچـێت، سـەخاوەتی دەروون، فراوانـی سـینە، بەپێـچەوانەی ئینسانی دەستبڵاو ، لەبەر ئەوەی دەستی واڵا کردووە بـە مـاڵ و سـامانەکەی بـۆ هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی کوێرانەو بەبێ حیساب نە لەسەر گرنگی پێدان و نـە چاودێری کردنی بەرژەوەندیەکەی .

یەکەمیان وەك ئەوە وایە بە تۆو کردنی لە زەویدا وەمەبەستی زیاتر سـەوز بێـت و پێبگات جا ئەمە دانانرێت بە دەستبڵاوبە فیڕۆدەر.

دووەمیشیان وەك ئەوە وایـە تـۆو بکـات لـە زەویـەکی سـوێرو زەویـەکی ڕەق ، و لەکاتی تۆو کردن و چاندنیدا زۆر تۆوی بکات و دەنکەکان لەسەر یەك بکەون، ئەو شوێنەی تۆوەکەی کردووە بەهەدەرو بەفیڕۆ چووە، ئەو شوێنەش دەنکەکان لەسـەر یەك کەوتوون پێویستە بکێڵدرێت بۆ ئەوەی ئەوەی ماوەتەوە سوودی لێوەربگرێـت، خوای گەورەو میهرەبانیش زۆر بەخشندەو میهرەبانە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ترسان لەخواو خۆ بە گەورە زانین)

جیاوازی نێوان لە خوا ترسان و خۆ بەگەورە زانین: کەوا ترسان لەخوا نیشانەیەکە لە نیشانەکانی پڕ بوونی دڵ لە گەورەیی و شکۆمەندی خوای گـەورەو خۆشەویـستی و شکۆداری، جا ئەگەر دڵ بەو شتە پڕ بێت ئەوا نووری تێدا دەردەکەوێت، ئـارامی و

بەختەوەری تێدا دادەبەزێت، وە بەرگی هەیبەت و شکۆیی لەبەر دەکات، جار ڕووخساری شیرینی و شکۆمەندی دەپۆشێت، ئینجا دڵەکان خۆشەویستی و ڕێزگرتنی تیا کۆدەبێتەوە، جا سۆزو بەزەیی ڕوودەکاتە دڵ و جگەرەکان، وە چاوەکانی پێ ڕۆشن دەبێتەوە، دڵەکانی پێ هۆگر دەبێت، جا ووتارەکەی نورە وە چوونەناوەوەی نوورە و دەرچوونی نوورە کارو کردەوەی نوورە.

بەڵام گەورەیی و خۆبەزل زانین نیشانەیەکە لە نیشانەکانی لەخۆبایی بوون و لووت بەرزی لە دڵێکدا کە پڕاوپڕە لە نەزانین و ستەمکاری، بەندایەتی لێی کۆچی کردووە، بێزارن و ڕق و قینی لێ دابەزیوە، جا بەتیلەی چاو سەیری خەڵکی دەکات، وە لەناویاندا بە کەش و فش خۆی بادەدات، مامەڵەکردنی لەگەڵیاندا مامەڵەکردنێکی خۆپەسەندی و تەن پەروەری یە نەك خۆنەویستی و کەسان ویستی وە نە بە ویژدان و دادپەروەری، کە دێت و دەچێت بەخۆی دەنازێت، کە دەگات بەخەڵکی بەسەلام کردن دەست پێ ناکات، کە وەڵامی خەڵکیش دەداتەوە وا دەزانێت چاکە لەگەڵیاندا دەکات، وە ماف بۆ هیچ کەسێك نابینێت، وە تەماشا دەکات حەقی بەسەر خەڵکەوەیە، وا سەیر ناکات خەڵکیش چاکەیان بەسەر یەوە هەیە ، وە لەلایەن خوای گەورەوە هیچ بی زیاد ناکرێت تەنها دوور کەوتنەوە نەبێت، وە لەلایەن خەڵکیشەوە تەنها بە بچووك دانان و ڕق و کینەوە سەیر دەکرێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاراستن و چاککردنەوە وە خۆ بەزلزانین و لووت بەرزی)

جیاوازی نێوان چاککردن و خۆپاراستن وە خۆبەزلزانین و لووت بەرزی: کەوا خۆپارێزەر بۆ دەروونی خۆی وە ئەوە وایە پیاوێك جل و بەرگێکی نوێی لەبەر کردبێت پاك و سپی و خاوەنی نرخ و بەها بێت، پێی دەچێتە ناو پیاوی دەسەڵاتدارو ئەوانەی لەخوار ئەوانیش دان، جا ئەو لە پیسی و تەپ و تۆزو ڕەفتاری ناشرین و جۆرەها نیشانەکان دەیپارێزێت جا هەر لەسەر سپێتی و پاکیەکەی دەمینێتەوە، وە نایەڵێت چڵك و پیسی بەر جل و بەرگەکەی بکەوێت، وە ئەگەر شتێك لەوانە تووشی هات بە زووترین کات هەڵیدەکەنێت و لای دەبات و شوێنەوارەکەشی دەسڕێتەوە، وە ئەمەش خۆ پارێزەر بۆ دڵەکەی و دینەکەی دەبینێت دوور دەکەوێتەوە لە هەر گوناهو تاوانێك ، جا ئەگەر لە دڵیدا ڕەفتارێکی ناشرین هەبێت ئەوا گەورەترە لەوەی لەکەیەکی پیس لە جل و بەرگە سپیە خاوێنەکەی داهەبێت، بەڵام لەسەر چاوەکاندا تارماییەك هەیە هەست بەو ڕەفتارانە ناکات ، جا سەیر دەکەیت کەوا لەو شوێنانەی گومانی پیس بوونی لێ دەکرێت ڕادەکات وە خۆی دەپارێزێت لە بوونەوەر، لە تێکەڵ بوونیان لەگەڵیاندا دوور دەکەوێتەوە لەترسی ئەوەی تووشی دڵ دەبێت تووشی جل و بەرگەکەشی دەبێت لەو کاتەی ئەوەی تێکەڵی پێستە خۆشکەران و قەسابەکان و چێشتلێنەرەکان دەبێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ئازایەتی و جوامێری وە جوورئەت و نەترسان)

جیاوازی لە نێوان ئازایەتی و نەترسان: ئازایەتی و جوامێری لە دڵەوەیە، ئەمەش جێگیروونی وە سەقامگیری لەکاتی مەترسیەو بوونەوەرێکە لەدایك بووە لە سەبرو ئارامی و گومان باشی، لەبەر ئەوەی لەکاتێکا گومانی سەرکەوتن دێتەدی و

يارمەتی سەبرگرتنیش دەدات، هەروەك كەوا ترسنۆكیش لەدایك دەبێت لـەگومان خراپی و سەبر نەگرتن، جا گومانی سەركەوتن ناكات، وە یارمـەتی سـەبرگرتنیش نادات، بنچینەی ترسنۆكی لەبەد گومانی و وەسوەسـەی دەروون بـە خراپـی یـە، ئەویش لـە سـیەكانەوە دادەمـەزرێت، جـا ئەگـەر گورمانەكـە خـراپ بووبێـت و دەروونیش بە خراپە وەسوەسەی كرد ئەو كاتەسیەكان فووی پیادەكرێت و پڕ دەبێـت ئینجا لە جێگای خۆی دڵتەنگ دەبێت، جا تووشی زەلزەلەو شپرزەیی دەبێت و بـۆ بێزار كردنی سیەكەو لەسەریدا تەنگ دەبێت، بۆ ئەمەش لە حەدیسێكدا هـاتووە ، كەوا عەمرو كوڕی عاص گێڕایتیەوە ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لـە پێغەمبـەرﷺ كەوا دەفەرموێت: ((شر ما في المرء جبن خالع وشح هـالع))[331]، واتە: ((شـەڕێك كەوا تووشی مرۆۋ دەبێت ترسنۆكێكی دەركراو وە ڕەزیلێكی شـڵە ژاوو تۆقیـوە))، ترسنۆكی بە دەركراو ناوی لێنراوە، لەبەر ئەوەی دڵ لە شوێنی خـۆی لادەبـات بـۆ هەڵاوسانی سیەكان.

بەڵام جورئەت و نەترسان بریتی یە لەجەربەزەی هۆكارە كەشی كـەمی گوێپێـدان و گرنگیـدان وە سـەیرنەكردن لەئاكامەكـەی، بـەڵكو دەروون پێـشدەكەوێت بـەبێ بایەخدان بە بابەتی جەربەزەییەكە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان بڕیاردان وە ترسنۆكی)

بەڵام جیاوازی نێوان ورەو بڕیاردان و ترسـنۆكی ، جـا كەسـی بڕیـاردەر هیمـەت و ئیرادەو عەقڵی تێدا كۆدەبێتەوە ، پێوەری كاروبارەكانیشی هەندێك بۆ هەنـدێكی ، وە بۆهەریەك لەمانە گۆشەیەكی ئامادەكردووە، وتەو دەربڕینی بڕیاردانیش بەڵگـە

(331) سند أحمد : 1/320 ، سنن أبي داود(2511).

نییه لەسەر هێزو تواناو یەکدەنگی، لەوانە بڕیاردانی ڕای خۆت کەوا کاروباری ڕای ئەوی تیا کۆدەبێتەوە، وە خێری چاکەکاران و شەڕی بەدکارانی تێدا دەزانێت، لەشوێنی کشانەوەو نەکردنی کارەکە دەکشێتەوەو ڕاو عەقڵی خۆی بەکاردێنێت نەك ترسنۆکی و نە لاوازیش:

العاجز الرأي مضياع لفرصته * حتى إذا فات أمر عاتَب القَدَراً

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاشکەوت و ڕەزیلی)

بەڵام جیاوازی نێوان ماڵداری و پاشەکەوت وە ڕەزیلی: پاشەکەوت کردن بوونەوەرێکی ستایشکراوو سوپاسکراوە لەنێ‌ان دوو بوونەوەر لەدایك دەبێت ، دادو دانایی و ژیری ، جا لەدادپەوەریدا یەکسانی دەکات لەبارەی نەکردن و تێکۆشاندا ، لەداناییشدا هەریەکەو لە شوێنی خۆی دادەنیشێت بە گوێرەی ئەوەی بۆی دەگونجێت ؛ ئینجا لەنێوان هەردووکیاندا ماڵداری و پاشەکەوت و ئابووری لەدایك دەبێت و گەشەدەکات ، وەئەمەش ناوەڕاستێکە لەنێوان هەردووبەشی زەمکراوەکە ، هەوەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً ﴾(الإسراء:٢٩)، واتە: ((نەکەیت ئەوەندە دەست نوقاو بیت وەك ئەوەی دەستی بەکۆت و زنجیر بە گەردنیدا هەڵواسرابێت، هەروەها ئەوەندەش دەست بڵاو مەبە "هیچت بەدەستەوە نەمێنێت" بەهەناسە ساردی و نائومێدی بۆی دانیشیت))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً﴾(الفرقان:٦٧)، واتە: ((وە ئەوانەی ماڵ و سامانیان دەبەخشن و خەرجی دەکەن، نەزیادە ڕۆیی تێدا دەکەن وبەزایەی دەدەن، نە دەست نوقاوو ڕەزیلیشن، بەڵکو لەنێواندان "مام

ناوەندین و لەشتی بەسوودا بەکاری دەهێنن"))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا ﴾(الأعراف:٣١)، واتە: ((بخۆن وبخۆنەوە "لەنازو نیعمەتەکان"بەڵام زیادەڕۆیی مەکەن)).

بەڵام ڕەزیلی بوونەوەرێکی زەمکراوە لەبەد گومانی و دەروون لاوازی لەدایك دەبێت و پەیدا دەبێت، درێژی دەکاتەوە شەیتانیش بەڵێنی پێداوە کە تاوەکو دەبێتە کەسێکی ڕاهاتوو لەسەر شێواواوی و شپرزەیی، کەسی شپرزەو ئارام لە بەربڕاویش زۆر پێداگیرە لەسەر شت و لەسەر کاری نالەبار، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً۞ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً ۞ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً﴾(المعارج٢١:٢٠)، واتە: ((بەڕاستی ئینسان بە شپرزەیی و تەنگەتاوی دروستکراون ، کاتێك ناخۆشی تووش دەبێت بێزارو دەم بەهاوارە، کاتێك خێرو بەرەکەتی تووش بوو دەستی دەنوقێنێت و قەدەغەی دەکات)).

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاراستن و ئاگادارکردنەوە وە بەد گومانی)

جیاوازی نێوان خۆپاراستن و ئاگاداربوون وە بەدگومانی: کەسی خۆپارێز وەك ئەو پیاوە وایە بە ماڵ و سامان و سواریەکەی بەسەفەر دەردەچێت، جا ئەویش بەهەموو هێزو توانایەوە خۆی دەپارێزێت لەهەر ڕێگریەك، وە لەهەر شوێنێك کە بزانێت شەڕو خراپەی تێدایە، هەروەها ئەمەش دەبێتە ئاگاداربوونەوەو خۆ ئامادەکردن، بردنی هەموو هۆکارێك کەوا لە بەدکاران خۆی ڕزگار بکات، جا کەسی خۆپارێز وەك چەکدارێکی زریپۆش وایە کەوا خۆی ئامادەو تەیار دەکات بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ دووژمنەکەی، وە هەموو ئامادەکاریەکانی ئامادەکردووە،

ئەمەش بۆ ڕێخۆشکردنێکە بۆ دەربازبوون و شەڕ کردنی دووژمنەکەی کەوا گومانی خراپی لێی هەیە.

بەڵام بەد گوومانی بریتیە لە پڕ بوونی دڵی بە گومانی بەدو پیس بەرمبەر خەڵکی هەتاکو لەسەر زمان و ئەندامەکانی لەشیشی پڕاو پڕدەبێت لەبەد گومانی ، تێگەیشتن لەگەڵیدا مەحاڵە تەنها بەدوای کەم و کوڕی و عەیب و عارو تانە لێدان و ڕق و کینەدەگەڕێت، ڕقی لە خەڵکیەو خەڵکیش ڕقی لێیانە، نەفرەت لە خەڵکی دەکات و خەڵکیش نەفرەتی لێدەکەن ، خۆ لەخەڵاکی دەپارێزێت و خەڵکیش خۆی لێ دەپارێزن ، جا یەکەمیان : لەگەڵیاندا تێکەڵ دەبێت و خۆشیان لێ دەپارێزێت، دووەمیشیان ، خۆیان لێ بەدوور دەگرێت و ئەزیەت و ئازاریان پێ دەگەیەنێت، یەکەمیان: دەچێتە ناویان بە ئامۆژگاری و چاکەکردن لەگەڵ ئەوەش خۆی دەپارێزێت ، و دووەمیان بە غەش و فرِوفێڵ و ڕق و کینە لە دەرەوەیاندایە.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان سوارچاکیو دووربینی وە بۆچوون و گوماندا)

جیاوازی لەنێوان دووربینی و گوماندا: کەسی گومانەاوی هەڵە دەکات و ئامانجەکەش دەپێکێت ، ئەمەش لەگەڵ تاریکایی و ڕووناکی و پاکی و خاوێنی و پیسی دڵدا دەبێت، بۆ ئەمەش خوای گەورە فەرمانی داوە دوورکەوتنەوەیەکی زۆر لەو کارە ناڕەوایە وە هەواڵی داوە کەوا هەندێك گومان تاوان و گوناهە .

بەڵام جوامێری ووردبینی هەموو سەناو سوپاس و مەدح کردنە بۆ خاوەنەکەی لەبارەی فەرمودەی خوای گەورە: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾(الحِجْر:٧٥)، واتە: ((بێگومان ئا لەو بەسەرهاتە دا بەڵگەو نیشانەی زۆرهەیە بۆ کەسانێك کە پەندو ئامۆژگاری وەردەگرن))، ئیبن و عەباس و ئەوانی دیکە دەڵێن: واتە: بۆ

کەسانێ تیژڕوانین و سوارچاك و دووربین ، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ ﴾(البقرة:٢٧٣)، واتە: ((ئەوانەی نایانناسێت، ئەو هەژارانە ئەوەندە کەسایەتی خۆیان ڕادەگرن و نەفس بەرزن ، وا دەزانن دەوڵەمەندن تۆ ئەی پێغەمبەرﷺ (یا ئەی ئیماندار) بەدەنگ و ڕوخسارو سیمایاندا دەیانناسیت)) ، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ ﴾(محمد:٣٠)، واتە: ((خۆ ئەگەر بمانویستایە ئەوانەمان پیشان دەدایت ، ئەو کاتە بە ڕواڵەت دەتناسینەوە ، سوێند بەخوا لە شێوازو ناوەڕۆکی قسەو گوفتاریاندا دەیانناسینەوە)).

جا نەفس بەرزی و سوارچاکی دڵسۆز بۆ دڵێکە پاك و خاوێن و پوخت بکرێتەوە لە پیسیەکان وە نزیك بێتەوە لە خوای گەورە، ئەو بە نووری خوا سەیر دەکات کەوا لە دڵیدا داینەوە وە لە ترمزیەوە کە لە ئەبی سعید دەگێڕێتەوە دەڵێت: کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویە: ((أتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنورالله))[٣٣٢]، واتە: ((لە نەفس بەرزو سوارچاکێکی ئیماندار بترسن کەوا ئەو بە نووری خوا سەیر دەکات))، بێگومان پێغەمبەرﷺ لە نوێژدا سەحابەکانی لەدواوەی خۆی دەبینی هەروەك لە پێشەوە دەیانبینی، بە ئاشکرا بەيت المقدسی دەبینی لەکاتێکا ئەو لە مەککە بوو [٣٣٣]، وە کۆشکەکانی شام و دەرگاکان و دەروازەکانی سەنعاو هێزو تواناو گۆڕەپانەکانی کیسرای دەبینی لەکاتێکدا ئەو لە مەدینە خەندەقی لێدەدا[٣٣٤] ، نەجاشی لە حەبەشە بینی کاتێك مرد ئەولە مەدینە بوو ، جا چووە مزگەوت و نوێژی لەسەر کرد[٣٣٥].

(٣٣٢) الترمذي : (٣١٢٧).

(٣٣٣) سەیری مسلم: (١٧٠ بکە.

(٣٣٤) مسند أحمد : ٣٠٤/٤.

(٣٣٥) مسلم: (٩٥١).

ئیمامی عومەریش ساریەی لە نەهاوەندی خاکی فارس بینی خۆی و سەربازەکانی موسڵمانان کەوانەوان شەڕیان لەگەڵ دوژمنەکانیان دەکرد ، جا بانگی کرد(یا سارية الجبل)،واتە: (ئەی ساریە بڕۆ سەر چیاکە).

خوای گەورە هەواڵی داوە کەوا بەندەکەی لێی نزیك بێتەوە ئەوا خۆشەویستی بۆی زیاد دەکات جا ئەگەر خۆشەویست لە نزیك بیستنی و بینینی وە دەستەکانی وە پێیەکانی ، جا بە نوورو خۆشەویستی خوا دەبیستێت و دەبینێت و دێت و دەچێت، دڵی وەك ئاوێنەی ڕوونی لێ دێت وێنە ڕاستیەکانی لەسەر دەردەکەوێت، ئەگەر بەندەیەك بە نوورو خۆشەویستی خوا سەیری کردئەوا ئەو کارو فەرمانە دەبینێت کەزاتی پەروەردگاری ئەو لەسەریەتی ، ئەگەر بە نوورو خۆشەویستی خوا گوێبیست بوو ئەوا گوێی بیست ئەو دەبێت کەوا زاتی ئەو لەسەریەتی، ئەمەش لە زانینی شتە غەیب و پەنهانەکان نیە، بەڵکو غەیب و شتی شاراوەو پەنهان زان ئەوکەسەیە کەوا هەقی پەڕاندۆتە ناو دڵێکی نزیك و موژدە پێدراو بە نووری خۆی خەریك نەکراوە بە داتاشینی شتە پڕوپووچ و نا ڕەواو خەیاڵاوی و وەسوەسەکان کەوا قەدەغەی دەکات، لە دەستکەوتنی وێنە ڕاستەقینەکان بەچاوی بینینی بە گوێرەی ئەو نوورە.

دەڵێت: شافعی و محمد کوڕی حەسەن لە مزگەوتی کەعبەی پیرۆز دانیشتبوون پیاوێك هاتە ژوورەوە جا محمد ووتی: وا تێدەگەم کە ئەو دارتاش بێت: جا شافعی ووتی: من واتێدەگەم ئەو ئاسنگەر بێت، جا پرسیاریان لە پیاوەکە کرد ووتی : من پێشتر ئاسنگەر بووم وە من ئەمڕۆ دارتاشی دەکەم.

ئەبو حەسەنی بۆشنچی و حەسەن حەداد چوونە لای قاسم مناوی گەڕاندیانەوە، جا لە ڕێگایاندا سێوێکیان کڕی بۆ هەریەك لەوان بە نیو درهەم لەکاتێکدا پارەکەیان نەدا لەبیر خۆیان بردەوە، کاتێك چوونەوە لای ئەبی قاسم ووتی: ئەوستەمەچی یە؟ ئینجا هەردووکیان چوونە دەرەوە، ووتیان: نەمانزانی! لەوانەیە ئەوە لەبەر نرخی

سێوەکە بێت جا پارە سێوەکەیان داو دوایی گەڕانەوە بۆ لای ئەبو قاسم چاوی لەسەر دانان و ووتی: دەکرێت ئادەمیزاد بەو خێراییە لە ستەم بێتە دەرەوە؟ لەبارەی کاروبارەکانتان هەواڵم بدەنێ جا بەو باسە هەواڵیان دایێ، ووتی: بەڵێ هەریەکە لە ئێوە پشتی بە هاوڕێکەی دەبەست لەپێدانی پارەکە ، پیاوێکی شەرمن لەنێو ئێوەدا لەدادوەریدابوو.

لە نێوان ئەبی زەکەریاو نێوان ئافرەتێك کێشەیەك هەبوو پێش تۆبەکردنی ئەبی زەکەریای النخشبی، ڕۆژێك لەسەر سەری ئەبی عوسمانی حیری ڕاوەستابوو، ئەو بیری لە کاروباری ئافرەتەکە دەکردەوە، جا ئەبی عوسمان سەری بۆلای ئەبی زەکەریا بەرزکردەوەو ووتی: ئایە تۆ شەرم ناکەیت.

شای کرمانی لێکدەرەوەیەکی باش بوو لە لێکدانەوەدا هەڵەی نەدەکرد وەدەیووت: هەر کەسێك چاوی بنوقێنی لە حەرام، دەروونی خۆی بگرێت لە هەواو هەوەس و ئارەزووەکان، شتە شاراوەکانی هەمیشە بە چاودێری ئاوەدان بکاتەوە وە شت دیارو ئاشکراکانیشی بە شوێن کەوتن سوونەت ئاوەدان بکاتەوە خۆی ڕابێنێت لەسەر خواردنی حەلاڵ ئەوا لێکدانەوەو دووربینیەکەی هەڵە ناکات.

گەنجێك هاوڕێیەتی جونەیدی دەکرد قسەی دەکرد لەسەر بیرو ئەندێشەکان جا ووتی: ئای ئەوەبوو دەربارەی تۆ لای من باسی کرد؟ جا پێی ووت: باوەڕ دەکەم شتێك بێت ، ئینجا جونەید پێی ووت: باوەڕت وایە.

گەنجەکە ووتی: باوەڕ دەکەی ئەوەو ئەوە بێت ، جونەید ووتی: نەخێر، گەنجەکە ووتی: دووەم جاریش باوەڕم وایە.

ووتی: باوەڕ دەکەیت.

گەنجەکە ووتی: باوەڕ دەکەم ئەوەو ئەوە بێت، جا جونەید ووتی: نەخێر، ووتی: جا بۆ سێ یەم باوەڕم وایە ووتی: باوەڕ بکەم گەنجەکە ووتی: ئەو شتە ئەوەو ئەوەیە، ووتی نەخێر.

ئینجا گەنجەکە ووتی: ئەمە جێی سەرسوڕمانە وە تۆ پیاوێکی ڕاستگۆی، وە من دڵی خۆم دەناسم، جا جونەید ووتی: لە یەکەم و دووەم و سێ یەم دا ڕاستت ووت، بەڵام ویستم تاقیت بکەمەوە ئایە دڵت دەگۆڕێت.

ئەبو سەعیدی خەراز ووتی: چوومە مزگەوتی کەعبەی پیرۆز، کەسێکی فەقیر دوو پارچە پەڕۆی لەسەری دابوو داوای شتێکی دەکرد ئینجا منیش لەخۆم پرسی، نموونەی ئەو جۆرە کەسە ماندوویی شەکەتی و بارگرانین لەسەر خەڵکی، جا سەیرێکی منی کردو ووتی: ﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ﴾ (البقرة:٢٣٥)، واتە: ((چاکیش بزانن بەڕاستی خوا دەزانێت بەوەی کە لە دڵ و دەروونتاندا هەیە ، کەواتە خۆتان بپارێزن "لە قەدەغەکراوەکانی خوا"))، ووتی: تۆبەو ئیسغفارم کرد لە ڕازو نهێنیەکەم ، بانگەوازکەرێك بانگی کردم و ووتی، ﴿وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ ﴾(الشورى:٢٥)، واتە: ((خوا ئەو زاتەیە کە پەشیمانی و تەوبە لە بەندەکانی وەردەگرێت)).

ئیبراهیم خواص ووتی: لە مزگەوت بووم گەنجێکی بۆن خۆش و ڕووخسار شیرین پۆشاك لەبەرێکی باش هات، بەهاوڕێکانم ووت: وا تێدەگەم ئەو کوڕە جوولەکە بێت جا هەموویان ئەوەیان پێ ناخۆش بوو، جا من چوومە دەرەوەو گەنجەکەش چووە دەرەوە، پاشان گەڕایەوە لای هاوڕێکان جا ووتی: ئاخ لەوەی شێخ دەربارەی من ووتی؟ جا تەریقیان کردەوە، ئەویش سوور بوو لەسەر ئەوەی هاوڕێکان قسەیان بۆ بکات، ئەوانیش ووتیان: شێخ ووتی: تۆ جوولەکەی، ئینجا گەنجەکە دەستی منی گرتو موسڵمان بوو ، ووتم : هۆکارەکەی چی بوو؟ گەنجەکە ووتی: لە کتێبی ئێمە خوێندوومەتەوە کەوا پیاوی ڕاستگۆ لە لێکدانەوەو ڕاڤەکردندا هەڵە ناکات.

***

(له بارەی جیاوازی نێوان ئامۆژگاری وه غەیبەت کردن)

جیاوازی له نێوان ئا مۆژگاری وه غەیبەت کردن : ئامۆژگاری مەبەست لێی ئاگادارکردنەوەی موسڵمانه له شتی بیدعەو داهێنراو یاخود فیتنه یا غەش و فێڵکردن یان خراپه کار، جا بێنەوه یادی خۆت ئەوه تیایەتی ئەگەر راوێژی پێکردیت و رێنمایی کردی له هاورێیەتی لەگەڵیدا وه مامەڵەکردن لەگەڵیدا وه پەیوەندی کردن پێیەوە، هەروەك پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: فاتیمەی کچی قەیس راوێژی پێکرد لەبارەی مارەکردنی معاویەوە ئەبی جەهم جا فەرمووی: ((أما معاوية فصعلوك ، وأما أبو جهم فلا يضع عصاه عن عاتقه))[٣٣٦]، واتە: ((لەبارەی معاویه ئەوا کەسێکی فەقیرو هەژارو نەدارە، وه بەڵام ئەبو جەهم ئەوا داری سەرشانی دانانێت)).

هەندێك له هاورێکانی دەڵێن بۆ ئەو کەسەی سەفەری لەگەڵدا دەکات: ئەگەر دابەزی له وولاتی هۆزەکەی ئەوا ئاگاداری بکەوە.

جا ئەگەر غەیبەت و پاشمله روویدا لەسەر رووی ئامۆژگاری کردن بۆ خواو پێغەمبەرەکەی وه بۆ بەندە موسڵمانەکانی ئا ئەوە نزیك بوونەوەیە بۆ لای پەروەردگار له تەواوی کارە چاکەکان ، ئەگەر ئەمە روویدا لەسەر رووی زەمکردنی براکەت، لەباربردنی شەرەف و ناموسی ، وه خواردنی گۆشتی ئەو بێت ، ئەمە دەردێکی کوشندەیە و ئاگری چاکەکانە کەوا دەیخوات هەروەك ئاگر دارو چیلکە دەخوات.

***

---

(٣٣٦) مسلم : (١٤٨٠) ، وه سنن أبي داود (٢٢٨٤).

(لەبارەی جیاوازی نێوان دیاری و بەرتیل)

جیاوازی لە نێوان دیاری و بەرتیل لە وێنەدا لەیەك دەچێت: مەبەستیش: کەسی بەرتیلدەر مەبەستی وایە بەرتیل بکات بە ناڕەوا کردنی حە قو ڕاستی یاخوود بەدەست هێنانی شتی بێ کەڵك و بێ سوود و ناڕەوا ، جا ئەو بەرتیل دەرە نەفرەت لێکراوە لەسەر زوبانی پێغەمبەرﷺ (٣٣٧)، لەبەر ئەوەی بەرتیل دەدات بۆ پاڵنانی ستەم لە دەروونی خۆی و بەرتیل خۆریش بەتەنها خۆی تایبەت کراوە بە نەفرەت لێکراو .

بەڵام دیاری و خەڵات پێشکەشکراو جا مەبەستەکەی بانگهێشت کردنی ڕەحم و بەزەیی و زانست و چاکەکاریە ، لەبەر ئەوەی مەبەستی دیاری پێشکەش کردن بریتی یە لە بریتی دانان ، بێگومان قازانجیش بریتی یە لە زۆربوون.

***

(لە بارەی جیاوازی نێوان ئارامگرتن وە دڵرەقی)

لەبارەی جیاوازی نێوان سەبرو ئارام وە دڵڕەقی و توونـدو تیـژی: کە سەبر داهێنراوێکی دەستکەوتیە کە بەندە تێیدا درووست دەبێت، بریتیە لە بەند کردنی دەروون لە ترس و دڵە ڕاوکێ و شپرزەیی و دادو بێ دادی جا دەروون بەند دەکرێت لە ڕق هەڵساندن و زەمانێك دەربارەی سکاڵاکردن و ئەندامەکان لەکاتێکدا ناکرێت کاری باش بکەن، و بریتی یە لە جێگیر بوون و سەقامگیر بوونی دڵ لەسەر یاساکان قەزاو قەدەر و شەرعیەکان.

بەڵام دڵڕەقی و بێ بەزەیی لەدڵدا ووشك و ووردو خاش دەکات قەدەغەی دەکات لەکارو کاردانەوە وە ڕق ئەستووری و توونـدو تیژیەکە بەرهەڵست و قەدەغەی

---

(٣٣٧) سنن أبي داود: (٣٥٨٠).

دەکات لە هەست پێکردن لە هەست و ئێش و ژانـەکان، وە هەسـتیش ناکـات بـە دلڕەقی و بێ بەزەییەکەی نەبۆ سەبر گرتنەکەی وە نەبۆ ئەگەری ڕووداوەکان.
ناسینەوە و ساخکردنەوەی ئەمە کەوا دڵ سێ جۆرە:
دڵێکی ڕەق و بێبەزەیی[٣٣٨]: ئەمە دڵێکـی ڕەق و توونـدو تیـژە وەکـو دەسـتێکی ووشك و برنگ و ڕەق وایە،
دڵێکی شل و تواوە: ئەمەش دڵێکی زۆر ناسکە.
جا یەکەمیان: کارو کاردانەوە ناکات بە شێوەو پلەو پایەی بەر ، وە دووەمیـشیان: بە شێوەو پلەو پایەی ئاو، هەردووکیشیان ناتـەواوە ، درووسـت تـرین دڵ دڵێکـی ناسکە پووخت و بێگەردو توند ، ئەوە حەق لـەناو ناحەقـدا دەبینێـت بـە ڕوون و پاکیەکانی وە پێشوازی لێدەکات و هەستی پێدەکات بە ناسـکی خـۆی، وە دەشـی پارێزێـت ، و شـەڕ لـە گـەڵ دووژمنەکـەی دەکـات بـە ڕق و پتەویەکـەی، وە لـە ((أثـر))دا هـاتووە:((القلـوب آنيـة الله في أرضـه ، فأحبهـا اليـه أرقهـا وأصـلبها وأصـفاها))[٣٣٩]، واتــە: ((دڵــەکان دەفــری خودایــە لــە زەویەکەیــدا، جــا خۆشەویـسترینیان لای ئـەو ناسـکترینیانەو توندترینیانــە وە ســاف و بێگــەرد ترینیانە)). ئەمەش دڵێکی شووشەییە، لەبەر ئەوەی شووشە هەر سێ سیفەتەکانی تێداکۆدەبێتەوە وە بێزراوترین دڵیش لەلای پەروەردگار دڵی ڕە ق و بێ بە بەزەییە ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾(الزمر:٢٢)، واتە: ((جا هاوارو وەیل بۆ ئەوانـەی دڵیـان ڕەقـە لـە ئاسـتی قورئان و یادی خوا))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾(البقرة:٧٤)، واتە: ((پاشـان لـەوەو دوا دڵـەکانتان ڕەق بووە هەروەك بەرد بـەڵکو ڕەقتریـش))، دیـسان خـوای گـەورە دەفـەرموێت:

(٣٣٨) الترمزي:(٢٤١١).
(٣٣٩) سميری : کشف الخفاء : ٢/٢٧٤ بکە .

﴿لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ﴾(الحج:٥٣)، واته: ((خوا گەورە بۆیە ئەو دەسەلاتی داوە بە شەیتان تا ئەو خەتەرەو خەیاڵەو وەسەوەسەیەی شەیتان فڕێی دەداتە نێو ئاواتی پێغەمبەرانەوە ببێتە هۆی سزاو تاقیکردنەوە بۆ ئەوانەی ل دلّ و دەروونیاندا نەخۆشی دوو ڕوویی و ناپاکی هەیە و بۆ ئەوانیش کە بەرامبەر ئایینی خوا دلڕەقن))، جا یادی ئەو دوو دڵە لادارە بکەوە لە یەکسانیدا ، ئەوەیان بەهۆی نەخۆشییەکەی ، وە ئەوەشیان بەهۆی دلّڕەقیەکەی، شەیتانیش فیتننەو ئاژاوەی فڕێداوەت خاوەنی ئەو دوو دڵە ، وە رەحمەتیش بۆ خاوەن دلّی سێ یەم وە ئەمەش ئەو دڵە ساف و ڕۆشنەیە کەوا فڕێدانی شەیتان وە فڕێدانی ڕێنمایی کارو چاکە لایان خوای گەورەو میهرەبان جیا دەکاتەوە بەهۆی سافی و ڕوونی دڵەکە، پێشوازی لەهەق دەکات بە هۆی ملکەچی و ناسکیەکەی، شەڕی کارە ناڕەواکانیش دەکات بەهۆی پتەوی و توونـدی و هێزەکەی ، لەبارەی ئەمەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾(الحج:٥٤)، واتە: ((بۆ ئەوەش ئەوانەی زانست و زانیاریان پێ بەخشراوە دلّنیابن و بزانن کە بێگومان ئەو قورئانە حەقیقەت و ڕاستەو لەلایەن پەروەردگاری تۆوە ئەی محمدﷺ ڕەوانەکراوە ، ئینجا بڕوا پتەوی پێدەهێنن و دڵەکانیشیان دەبێت بۆ خوا ، بێگومان خوا هیدایەتدەری ئەوانەیە کەوا باوەڕیان هێناوە بۆ ڕیگەو ڕێبازی ڕاست و درووست.

***

(لەبارەی جیاوازی لێبوردن و زەلیلی و سەرشۆڕی)

جیاوازی نێوان لێبوردن و زەلیلی: کە لێبوردن وازهێنان لە مافی خۆتە بە خۆشی و بەخشندەیی و پیاوەتی، لەگەڵ توانابێت لەسەر وەرگرتنەوەو تۆڵەسەندنەوەی ، بە پێچەوانەی زەلیلی هەست و کاریگەریەکە واز لێدەهێنێت نارەزو دەکات لە چاکەکاری و بەرز ڕاگرتنی ئەخلاق و ڕەووشت ، جا ئەگەر خاوەنەکەی تۆڵەسندنەوە واز لێبێنێت لەبەر بێ توانایی وە لەبەر ترسان و لەبەر شکاندنی دڵ و دەروون ، جا ئەو کەسێکی زەمکراوە سوپاسکراونیە، وە لەوانەیە ئەوەی تۆڵەی بەحەق دەکاتەوە حاڵەتی لەو باشتر دەبێت ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾(الشورى:٣٩)، واتە: ((هەروەها ئەوانەی دەستدرێژیان کرایە سەر دەستەوەستان ناوەستن بەرگری لەخۆیان دەکەن)).

خوای گەورە مەدح و ستایشی ئەوانە دەکات بە هێزو تواناکانیان لەسەر سەرکەوتنیان بۆ دڵ و دەروونیان و لێوەرگرتنەوەیان و هەتا ئەگەر ئەو توانادار بوون لەسەر دەست درێژی کردن سەریان ، وە لەتوانایاندایە ئەوەی لایانە وەری گرنەوە کەچی دەینێرن بۆلای کەسێکی شەریف و گەورە بۆ لێخۆش بوون و لێبووردنی ، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾(الشورى:٤٠)، واتە: ((جا تۆڵەی هەر تاوانێك بە ئەندازەی ئەو تاوانایە بێ زیادو کەم ، ئەو کەسە لێخۆشبوونی هەبێت وە چاوپۆشی و چاکسازی بکات ، ئەوا پاداشتی لای خودایە ، بەڕاستی خوا ستەمکاران خۆش ناوێت)).

جا باسی ئەو سێ پلەو پایە و ڕێزو شکۆیە دەکرێت : دادوەری و ئاشکراکردن و ڕێگەپێدان ، چاکەو پیاوەتی و چاوپۆشی لێکردن ، ستەمکاری و بێبەریکردن.

جا ئەی گەر ووتیان: چۆن مەدح و ستایش دەکات لەسەر سەرکەوتن و لێبوردن وە ئەوانەە هەردووکیان پێچەوانەی یەکترن؟

ووتیان: مەدح و ستایشیان نەکردوو، لەسەر وەرگرتنەوەو تۆڵـە سـەندنەوە، بـەڵکو مەدح و ستایشی ئەوان دەکەن لەسەر سەرکەوتنیان بەوەی کـە ئـەو توانـاو هێـزی هەیە لەسەر وەرگرتنەوەی مافەکانیان، جـا ئـەوە ئـەو سـەرکەوتنەیە جـا کاتێـك توانیان چاوپۆشی لێبکەن وو لێیان خۆش بن، هەندێك لە سەلەفیەکان دەڵـێین لـەو ئایەتەدا نایانەوێت و پێیان ناخۆشە سەرشـۆڕبن و ئابڕوویـان بـچێت ، جـا ئەگـەر توانیان لێبوردە بن مەدح و ستایشیان دەکەن لەسەر لێبوردەیی پاشان هێزو توانا ، نەك لەسەر لێبوردنێك زەلیلی و پێنەکران و ئابڕووچوون وی بـەدوادابێت، ئەمـەش ئەو تەواوکاریەیە کە خوای گـەورە زاتـی خـۆی لـەو ئایەتـە پـیرۆزەدا وا مـەتح و ستایشی خۆی پێکـردووە: ﴿ فَـإِنَّ اللَّـهَ كَـانَ عَفُـوّاً قَـدِيراً ﴾(النسـاء:١٤٩)، واتـە: ((بێگومان خوا هەمیشەو بەردەوام لێخۆشـبوو و بەدەسەڵاتیـشە)) ، ﴿ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (سورة البقرة: من الآية ٢١٨)، واتە: ((بەڕاسـتی خـوا زۆر لێخۆشـبوو و دلۆڤانە))، لەحەدیسێکی بەناوبانگدا: هەڵگرانی عەرشی خوا چوار فریـشتەن دوو فریشتە دەڵێن : سبحانك اللهم ربنا وبحمدك لك الحمد على عفـوك بعـد قـدرتك، وە بۆیە لەم بارەیەوەش مەسیح سەڵات و سەلامی خوای لەسەر بێت دەفەرموێت: ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾(المائدة:١١٨)، واتە: ((جا ئەگەر ئەشکەنجەیان بدەیت (لەسەر لادان و تاوان) ئـەوە بەڕاسـتی بەنـدەی خۆتن و ئەگەر لێشیان خۆش بیت ، ئەوە بەڕاستی خـۆت خوایـەکی بـاڵا دەسـت و دانایت و دەزانیت کێ شایستەی لێخۆشبوونە))، بە مانـای : ئەگـەر لێیـان خـۆش ببیت ئەوا لە ئەوپەڕی عیزەت و تواناییدا لێخۆشبوویت ، وە دانـاییش بریتیـە لـە تەواوی زانیاری ، جا لێیان خۆش بوویت پاش ئەوەی زانیاریت هەبوو کـەوا چـییان کردووە و توانایی تۆ تێیان گەیشتووە وە تۆڵە سـەندنەوەش دیـارو دەرخـستنەکەی عیزەت و توانایە وە ناوەڕۆك و ناواخنەکەشی زەلیلـی یـە، خـوای گـەورەش لـە

لێخۆشبووندا هیچی زیاد نەکردووە تەنها عیزەت و شکۆمەندی نەبێت، هیچ کەسێك نی یە کەوا تۆڵەی لە پێناوی خۆیدا کردبێتەوە تەنها شەرمەزار بووە، لەبەر ئەمە پێغەمبەرﷺ هەرگیز تۆڵەی لە پێناوی خۆیدا نەکردۆتەوە[٣٤٠] .

خوای گەورە لە فەرمودەیەکدا ئەوان هەڵدەسەنگێنێت: ﴿ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾(الشوری:٣٩)، واتە: ((دەستەوەستان ناوەستن وە بەرگری لە خۆیان دەکەن))، چۆن لێیان تێدەگەیت لەکاتێکدا ئەوان لە هێزوتوانادان، وە مەبەستیش کەوا لێبوردن لە ڕەوشتەکانی دەروونی پڕ لە ئارامی یە، زەلیلیش لە ڕەوشتەکانی دەروونەکانی گوناهبارو تاوانبارە، خاڵی مەسەلەکەش کەوا تۆڵە سەندنەوە شتێکەو سەرکەوتن و بەرگری لەوخۆکردنیش شتێکی دیکەیە، جا بەرگری کردنیش ئەوەیە کە بەرگری حەق و مافی خوا بکەیت وە لە پێناوی ئەویشدا بیت .

جا ئەگەر دەستدرێژی کرایە سەر ئەوا لە پێناوی خوای گەورە بەرگری لە خۆی دەکات لە دەستدرێژکارەکەدا کەوا خوای گەورە عیزەت و خۆنەویستی پێ بەخشیوە، لەسەر ئەو گەورەیی و شکۆمەندییەی کە مافی دەخوات و دڵگیری دەکات، غیرەت و پەرۆشی بۆ بەندەیەکی پەیوەندکراو بۆ خودای باڵا دەست و دلۆڤان کەوا زەلیل دەکرێت، ئەوا بە دەست درێژ کارەکە دەڵێت، من بەندەو کۆیلەی کەسێکم کەوا بەندەی خۆی زەلیل ناکات، وە حەزیش ناکات کەس زەلیلی بکات.

نموونەی ئەمەش ئەوەیە کەوا پیاوێك هاتەلای ئەبوبەکری صدیق پێی ووت: هەڵمگرە سوێند بە خوا من لەتۆو لە کوڕەکەت سوار چاك ترم، لە کاتێکدا موغیرە کوڕی شوعبە لەلای بوو، جا مووغیرە توونڕ بە قۆڵی گرت و مستێکی لە لووتی پیاوەکە دا، جا خوێن لە لووتی ڕژا، ئینجا کەس و کاری پیاوەکە هاتنە لای ئەبوبەکر ووتیان: تۆڵەمان بسێنەوە لە موغیرە، جا ئەبوبەکر فەرمووی: من تۆڵە

(٣٤٠) مسلم : (٢٣٢٧).

دەسێنم لەو کەسەی قەدەغە بەربەست دەبن لە شکاندنی پیرۆزەکانی خوای گـەورە؟ نەك تۆڵە سەندن لە پێناوی ئەودا.

ئەبوبەکر بینی ئەو بەرگریە لەلایەن مـوغیرەوە بـۆ عیـزەت و شـکۆمەندی خـوای گەورە کەوا خەلیفەی پێغەمبەرﷺ بەرزی ڕاگرتـووە بـۆ ئـەوەی ئـەو عیـزەت و شکۆمەندی یە لە چاکی خەلافەتیەکەی و دامەزراندنی ئاینەکەی بێتە دی، جا ئەو وازی لەی تۆڵە سەندنەوەی خۆی هێنا بۆ ئەوەی جورئـەت و تواناکـەی لـە پێنـاوی عیزەتی خـواو دەسـەڵاتەکەی بـەکاربهێنێت کـەوا پێغەمبەرەکـە و ئایینەکـەی وە جێنشینەکەی پێی بە غیرەت و سەربەرز بوونە، جا ئەمە بابەتێکە و نموونەی لووت بەرزی بۆ دەروونی تاوانبارو گوناح بابەتێکی دیکەیە.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵپاکی و گەمژەیی)

جیاوازی نێوان دڵپاکی و گەمژەیی و بێئاگایی کـەوا هێمنـایی دڵ و دڵپـاکی لـە نەویستنی ئیرادەی دەبێت لەدوای زانینی، دڵی لە ئـیرادەو نیـەت و مەبەسـتەکەی سەلامەت دەبێت نەك لە زانینی وە زانیاری پێی، ئەمەش بە پێچەوانەی گەمژەیی و بێ ئاگاییە لەبەر ئەوەی ئەمە نەزانینێکەو کەمی زانیاری یە لەسـەری، ئەمـەش حەمدو ستایش ناکرێت ، لەبەر ئەوەی ئەمە کەم و کوڕی هەیـە ، بـەڵکو حەمـدو سوپاسی ئەم خەڵکە دەکرێت کەوا خەڵکی لێـی سـەلامەتن ، و تـەواویش ئەوەیـە کەوا دڵ زانیار بێت لە باسی شـەڕو خراپـە سـەلامەت و گونجـاوو تـەواو بێـت لـە ئیرادەکەی ، عومـەری کـوڕی خـەتابرضي الله عنه دەڵێـت: مـن دەسـتبڕو فێڵبـاز نـیم و دەستبڕو فێڵبازیش ناخەڵەتێنێت، عومەر زۆر لەوە ئاقڵمەند تر بـووە لـەوەی کـەوا هەڵبخەڵەتێت ، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ لا يَنْفَعُ مَالٌ وَلا بَنُونَ۞ إِلَّا

مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾(الشعراء٨٩:٨٨)، واته: ((ئـهو رۆژەی نـه مـاڵ سـوود دەبەخشێت و (فریای ئادەمیزاد دەکەوێت)، نه منداڵ و نەوه ، مەگەر کەسـێك بـه دڵ و دەروونی پاك و بێگەردو پڕ له ئیمان، به خزمەت پـەروەردگار گەیـشتبێت))، جا ئەمەیه پاك و بێگەردە له هەموو کارەساتەکان کەوا دڵه نەخۆشەکان تووش بوو به نەخۆشه گوماناویەکان کەوا دەکات شوێن کەوتەی گومـان بکـەوێت، نەخۆشـی ئارەزوو و شەهوەتیش کەوا دڵ تامەزرۆ دەکـات بـەدوای هـەواو هەوەسـی دەروون بکەوێت ، جا دڵی پاك و بێگەردیش کەوا سەلامەت و پاکه لەم شتەو لەو شتانەن.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵنیایی و بێ ئاگایی)

جیاوازی نێوان دڵنیایی و بێ ئاگایی، دڵنیایی وەسـتانێکه پـشت دەبەسـتێت بـه بەڵگەو نیشانەکان و فەرمانەکان دڵ تێیدا جـێگیر دەبێـت، جـا هـەر کاتێـك ئـەو نیشانانه بەهێز بێت ئەوا ئـەو بەڵگەیـه بـەهێز دەبێـت وه قـایم دەبێـت و ڕەگـی دادەکوتێت وه بەتایبەتی لەسـەر زۆری تاقیکردنـەوەو ڕاسـتگۆیی لـه لێکدانـەوەو دەربڕیندا وەك ئەوەی بەڵگەو باوەڕپێکردنەکان بێت، دڵیش پەیوەسته بـەو کەسـەی متمانەی پێبکات و پشتی پێ ببەستێت، وه نیەت و مەبەستی پاش بێت پێیەوە.

بەڵام کەسی بێئاگا وەك یەکێکی لەخۆبایی وایه کـەوا دەروونـی و شـەیتانەکەی و ئـارەزوو و هیـواو ئاواتەکـەی فریـوی داوە هـەروەها هەوەسـه سـەرنەکەوتوو و درۆزنەکەی به خودای خۆی تاوەکو دەروونی شوین هەواو هەوەسـەکەی دەکـەوێت، کەسی لەخۆباییش دڵنیاییت پێ دەدات بەوز کەسەی کەوا خۆی باوەڕی پێی نیـه ، وەك خوای گـەوره دەفـەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾(النـور:٣٩)، واتـه: ((ئەوانـەی کـه ڕێبـازی کر...ان گرتۆتـه بـەر

کردەوەکانیان وەك تراویلکەو سەرابێك وایە لە بیابانێکدا بریسکە بداتەوە کەسێکی تینوو وابزیانێت ئاوە (بەتالووکە بۆی بچێت)، هەر کاتێك گەیشتە لای دەبینێت هیچ نیە ، ئەوسا (کاتێك بۆخۆی دەزانێت ژیانی کۆتایی یە و قیامەت بەرپابووە) خواش ئامادەیە لەلایدا بەگوێرەی کردەوەی موحاسەبەی دەکات وە لێی دەپرسێتەوە، وە خواش بەخێرایی لێپرسینەوە ئەنجام دەدات))، وە خوای گەورە لەبارەی ئەوانەیلەخۆبایین و خەڵکی فریو دەدەن دەفەرموێت: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً۞ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً﴾(الكهف١٠٤:١٠٣)﴾، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ: ئایە هەواڵی ئەو کەسەتان بدەمێ کە لە کاروکردەوەیاندا زۆر زەرە مەندو خەسارەت مەندن؟!، (ئەوانە) ئەو کەسانەن کە هەوڵ و کۆششیان لە ژیانی دونیادا، بە زایە و بە هەدەر چووە بەمەرجێك وایان دەزانی کە بەڕاستی کاری چاك دەکەن و کردەوەی ڕەوا ئەنجام دەدەن))، وە ئەوانە ئەگەر بەرگ و سەرپۆشەکەیان لەسەر لاچێت و بەدیار کەوێت ئەوا ڕاستی کاروبارەکانیان دەسەلمێندرێ و دەزانرێت کەوا ئەوانە لەسەر هیچ شتێك نەبوون: ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾(الزمر:٤٧) واتە: ((ئەوەی هەیانە هەمووی دەبەخشن لەپێناو ڕزگاری خۆیاندا کاتێك دەبینن کە سزاو ئازاری دۆزەخ زۆر سەختەو لەلایەن خواوە سزاو ئازارو ئەشکەنجەی وایان بۆ دەردەکەوێت کە هەرگیز بەتەمای نەبوون)).

لەحەدیسێکی ناسراودا: ((إذا رأيت الله سبحانه يزيدك من بعمه وأنت مقيم على معصيته فأحذره فإنما هو إستدراج يستدرجك به))[٣٤١]، واتە: ((ئەگەر بینیت خوای پاك و بێگەرد لە نیعمەتی خۆی بەسەرت دادەڕێژێت و بۆت زیاد دەکات ، وە تۆش بەردەوامیت لەسەر تاوان و گوناح و سەرپێچی ئەوا ئاگاداربە و لێی بترسە ، لە ڕاستیدا ئەوا نزیك خستنەوەیە، کە لە سزاو ئازاری دۆزەخ نزیکت

(٣٤١) مسند أحمد : ١٠٤/٤.

دەکاتـەوە))، ئەمـەش لـە قورئانـدا شـايەتی لەسـەر دراوە وەك خـوای گـەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾(الأنعام:٤٤)، واتـە: ((ئینجـا کاتێـك ئـەو ڕێبـازو بەرنامـەی کـە یادیـان خرابـۆوە فەرامۆشـیان کـرد ئێمـەش دەروازەکانی هەموو شتێکمان بۆ والآکردنەوەو (نازو نیعمـەتمان بەسـەردا ڕژانـدن) هەتا کاتێك دڵخۆش و شادومان بوون بەوەی کە پێیان درا، ئیتر لە ناکاو گرتمانن و هەموویانمان سەرگەدان و ڕیـسوا کـرد ئینجـا ئـەوان بـێ ئومێـد بـوون و بەغـەم و پەژاریەیـەکی زۆرەوە تیاچـوون))، وە ئەمـەش گـەورەترین بـێ ئاگاییـە کـەوا دەبێتنیعمەتیخوا بەسەرتا دەبارێت و تۆش بەردەوامیت لەسەر کاری خراپەو تـاوان ، جا شەیتانیش بریکارە بە هەڵخەڵەتاندن، وە سرووشتی دەروونـیش نیـشانەیە بـە لەخۆبایی بوون و فریودان، جا ئەگەر بیرو ڕاو ستەمکارو شەیتانی لـەخۆبایی و دەروونی دوو ڕوو کۆبێتەوە ئەوا هیچ جیاوازیەك نابێت، جـا شـەیتانەکان کەسـانی لەخۆبایی فریو دەدەن و تـەماعیان دەداتـێ لەبـەردەوامیان لەسـەر ئـەوەی خـوای گەورە ڕقو کینەیان بەرامبەر زاید دەبێت و لێیان توورە دەبێت، لەم بارەیەوە خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ وَغَـرَّتْكُمُ الْأَمَـانِيُّ حَتَّـى جَـاءَ أَمْـرُ اللَّـهِ وَغَـرَّكُمْ بِاللَّـهِ الْغَرُورُ﴾(الحديد:١٤)، واتە: ((هیواو ئاواتی بێ جێ سـەری لێتێـك دابـوون، هـەتا ویستی خوا یەخەی پێگرتن و کۆتایی بە ژیانیان هات، شەیتانیش غـەراو گـومڕای کردبوون بە میهرەبانی خواو لە ڕێبازەکەی وێڵی کردبـوون))، وە هـەروەها خـوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُـرَّنَّكُمُ الْحَيَـاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾(فاطر:٥)، واتە: ((ئەی خەڵکینە دڵنیابن بەڵێنی خوا ڕاسـت و دروستە (قیامەت بەرپا دەکات و لەهەموو کەس دەپرسێتەوە) کەوابوو ژیـانی ئەم دونیایە سـەرتان لێ نەشـێوێنێت و شـەیتان نەتانخەڵـەتێنێت بـەناوی ڕەحـم و بەزەیی خواوە (گوایە هەرچی بکـەن خـوا بەبەزەییـە ولێتـان خـۆش دەبێـت))، وە

گەورەترین خەڵکانێك کە فریو درابن بەوەی کە خوای گـەورە بـە ڕەحمـەتی خـۆی نیعمەتی پێداوە دەڵێت: ئەوە هی منە: واتە: من خاوەنی ئـەو شـتەم و هـەر خـۆم شایەنی ئەو شتەم لەهەموو کەس موستەحەق ترم بەو شـتە، پاشـان خـوای گـەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً﴾(الكهف:٣٦)، واتە: ((واشنازانم قیامـەت بەرپادەبێت))، جا ئەوانە لەگەڵ ئەوەش خوای گەورە نیعمەتیان بەسـەردا ڕژانـدووە کوفر بەخوای گەورە دەکەن و لە خۆبایی بونیان زیاتر دەبێت جـا خـوای گـەورە لـە زمـانی ئەوانـەوە دەفـەرموێت: ﴿وَلَـئِنْ رُجِعْـتُ إِلَـى رَبِّـي إِنَّ لِـي عِنْـدَهُ لَلْحُسْنَى﴾(فصلت:٥٠)، واتە: ((ئەگەر بمگێڕنەوە بۆلای پەروەردگارم ئەوا دلچنیام کە خۆشی و نازو نیعمەتم لای ئەوا بۆ ئامادەیە))، بە مانای: بەهەشت و ڕێزلێنان جا بەم حاڵە لـەخۆبایی دەبێـت بـە خـودای گـەورەو میهرەبـان، جـا بـە شـەیتان هەڵدەخەڵەتێت بەو پەیمان و هیواو ئاواتانەی پێیدابوو ، تـاوەکو لـە دواجـاردا بـە هیلاك دەچێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان تکاو پاڕانەوە وە هیواو ئاوات)

جیاوازی نێوان تکاو پاڕانەوە وە هیواو ئـاوات تکـاو پاڕانـەوە لەگـەڵ تێکۆشـانی ڕەنـج و سـەرفکردنی هێـزو ووزە لەبەدەسـت هێنـانی بـە هۆکـاری سـەرکەوتن و بردنەوەدا، وە هیواو ئاواتیش ڕازو گلەیی دەروونـە بـۆ دەسـتکەوتنی ئـەو شـتە ، لەگەڵ بەکخستنی ئەو هۆکارانەی بۆی گەیەنەرە: خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ الَّـذِينَ آمَنُـوا وَالَّـذِينَ هَـاجَرُوا وَجَاهَـدُوا فِـي سَـبِيلِ اللَّـهِ أُولَئِـكَ يَرْجُـونَ رَحْمَـتَ اللَّهِ﴾(البقرة:٢١٨)، ... بەڕاستی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو کۆچ و جیهاد تێکۆشانیان کردووە لە پێناو ڕێبازی خوادا، ئا ئەوانە بە هیواو بەتەمای ڕەحمەت

و میهرەبانی خوای پەروەردگارن))، جا خوای پاك و بێگەردبەرماڵی تکاو پاڕانــەوە دەنوشتێنێتەوە تەنها بۆ ئەوانە نەبێت، وە فریـودراوانیش دەڵـێن : ئـەو کەسـانەی فەرمانەکانی خوایان پشت گوێ خستووە و ئەو شتانەی قەدەغەی کردوون ئـەنجامی دەدەن و شوێن ئەوانە دەکەون کەوا خوا لێیان تووڕەیـە ، وە دوور دەکەونـەوە لـەو شتانەی خوای گەورە لێیان ڕازییە ، ئا ئەوانە بەهیواو تەمای ڕەحمەت و میهرەبانی خوای پەروەردگارن، ئەمەش شتێکی تازە بابەت و زیاد نیە لە فریودان و لەخۆبایی بوونی دەروون و شەیتانیش لەوانەو بۆ ئەوانە ، جـا هیـواو ئـاوات و پاڕانـەوە بـۆ بەندەیەکـە کـەوا دڵـی پڕبوبێـت لـە بـاوەڕبوون بـەخواو ڕۆژی دوایـی، لـەنێوان چاوەکانیدا دەرکەوتووە کەوا خوای گەورە لە کەرامەت و بەهەشـتی خـۆی بـەڵێنی پێداوە دڵیش فراوان و چەماوەتەوە بۆ پەرۆشی و تامەزرۆیی بۆلای ئەو.

نیشانەی تکاو پاڕانەوەی دروستیش ئەوەیە کەوا کەسی تکاکار دەترسێت لـەوەی بەهەشتی لەدەست بچێت و شانس و بـەختی تێـدا بـە فیڕۆبـدات بـە وازهێنانێـك دەترسێت لەوەی ئەو لەنێوان چوونەژوورەوەیدا بگۆڕێت، جا نموونـەی ئـەمـەش وەك نموونەی پیاوێکە ئافرەتێکی بەڕێز لـە پلـەو پایـەکی شـەریفدا لـە خانەوادەیەکـدا مارەبکات ، جا کاتێك کـاتی مـارەکردن و کۆبوونـەوەی کەسـایەتیە بـەڕێزەکان و گەورە پیاوان لەخەڵکەکە هات و ئامادەبوونی پیاوان لـەو ئێوارەیـەدا، بـۆ ئـەوەی ئافرەتەکـەو پیـاوە گـەورەکان ببینێـت، جـا دەسـتی کـرد بـە خـۆ ئامـادکردن و ڕازاندنەوەو جوانکردنی خۆی، وە دەستی کرد بە ڕێکخـستنی قـژی، خـۆی خـاوێن کردو خۆی بۆنخۆش کرد، و جوانترین جل و بەرگی لەبەر کرد، و ڕۆیـشت بـۆ مـاڵی ئافرەتەکە وە لە ڕێگادا خۆی دەپاراست لە هـەموو پیـسی و لەکەیـەك وەیـاخوود شتێکی پیس تووشی بێت تاوەك خۆی دەپاراست لە تۆزو خـۆڵ و دووکـەڵیش، جـا کاتێك گەیشتە بەردەرگای ماڵەکە خاوەنی ماڵ بەخێرهاتنێ لێکرد، وە لەبەردەرگا فەرشی ڕاخـست تـاوەکو ژووری پێـشوازی، چـاوێ تێـبڕی، لـە هـەموو ڕوێکـەوە

ئافرەتەکە مەبەستی ڕێزگرتنی بوو جا ئەگەر لەدوای ئەم هەموو ڕازاندنەوە و جوانکردنە، لەسەر زبڵدان و گوفەك دانیشتابایە، و لەگەڵیدا تلاوتلی بکردایە و دەستی پیاهێنابایە، وە جل وبەرگو لاشەی پیس و چڵکن بوایە ، ئەو پیس و چڵکنیەی لە قژو ڕوخسارو جل وبەرگیشی بوایە، جا بەم حاڵەتە بچوویا بەر دەرگای ئەو ماڵە بەمەبەستی ئەو بەڵێنەی پێیانی دابوو بۆ مارەکردن، ئەو کاتە ئەوەی بەر دەرگاکە دەستی دەکرد بە لێدانی و دەرکردنی وە لەسەری دەیقیژاند و لەدەرگاکەی دووری دەخستەوە، جا ئەوکاتە پیاوەکە بە سەرسامی و ڕیسوایی و دەرکراوی دەگەڕایەوە.

جا یەکەمیان حاڵی تکاکارە، و ئەمەشیان حاڵی هیواو ئاواتە، ئەگەر دەتەوێت وەکو حاڵی ئەو دوو پیاوەبیت لەهەموو خەڵکێك جیاوازن وە ڕاسپاردەو مامەڵەکردنیان لەهەمووکەس گەورەترو باشترە ، مافی هیچ کەسێك لەلای ئەودا وون نابێت ، لە پشتی پەردە مامەڵەی خەڵك دەکات و هیچ کەسێك نابینێت، و کەرەستەکانی و ماڵ و سامانەکانی و بازرگانیەکانی و تێکەڵاویەکەی بە ئاشکرایی دیارە لە ماڵەکەیدا بۆ مەڵە کاران، جا دوو پیاو دێنەلای ، یەکێکیان بە ڕاستگۆیی و ئەمانەتەوە ئامۆژگاری مامەڵەی لەگەڵدا دەکات وە هیچ غەش و فێڵ و خیانەتی بەسەردا ئاقی ناکاتەوە، جا ئەگەر چووە لای باشترین کەرەستەو شت و مەك و خۆشەویستی بۆ هەڵدەبژێرێت لە باشترین جۆری درووست کردن و چاکی و مەحکەمی کەرەستەکە کەوا ناوەڕۆکی لە دەرەوەیدا باشتر بێت.

بەڵام پیاوەکەی دیکە ئەگەر چوویە لای ، بەخێراترین کەرەستەو شت و مەك ئاقی دەکاتەوە کە دەربازی نابێت لەغەش و فرت و فێڵ، و باوەڕی بەو کارەی خۆی نیەو بەوەی وەرگێڕەکە پێی ووتوە لەنێوان خۆی و ناوبژیکەرەکە وە لەنێوان درووستکارو بازرگانەکان ، بەڵکو بەهەواو هەوەسی خۆی کاردەکات و مامەڵەی لەگەڵدا دەکات ئەگەر لەبەرچاوی وون بێت، هیچ کاتێك ڕێز لە خاوەن کەرەستەو شت و مەکەکە

ناگرێت تەنها ئەگەر لەبەر چاوی بێت، وەئاگای لە شتە خراپەکانی بێت، بەپێی توانا تاوان و خیانەت لە خاوەن کارەکە دەکات، جا کاتێك بەسەر ئەو کارە تێدەپەڕێت.

پاشان دەڵێت: کەوا خاوەن ماڵ و سامانەکە لەمڕۆدا بۆ کرێکارو مامەڵە کارانی دەری دەخات تاوەکو لێپرسینەوەیان لەگەڵدا بکات و مافەکانیان بداتێ ، جا هەردوو پیاوەکە لەبەردەستیدا ڕادەوەستن وە هەر کرێکارەو بەوەی مافی خۆیەتی لێی وەردەگرێت ، جا ئەو دوو نموونەی سەرەوە لە ڕاستیدا هاوشێوەن لەگەڵ یەکتر.

جا هەموو تکا کارو ئاواتەخوازێك دەترسێت لەوەی تکای کردوەو بۆی ئاواتە خواز بووە لەدەستی بچێت ، هەموو ترساوێکیش تکاو ئاوات خوازی ئەمن و ئاسایشی خۆیەتی کەوا لێی ترساوە جا لەبەر ئەمەش هەردوو ناوەکە بە نۆرەو دەستاو دەست لە سەری دەکەوێت ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً﴾(نوح:١٣)، واتە: ((ئەوە چیتانە ئێوەقەدری خوا نازانن، بۆڕێزی بۆ دانانێن و لێی ناترسن))، لە تەفسیرو لێکدانەوەکەیدا دەڵێن: لە گەورەیی و دەسەلاتی خوا ناترسن ، وە پێشتر باسکرا کەوا خوای گەورە تکا کردن دەپێچێتەوەو وەری ناگرێت تەنها لەو کەسانەی باوەڕیان هێناوەو لە پێناوی خواوە کۆچیان کردووەو خەبات و تێکۆشانیان کردووە ، پێغەمبەریشﷺ ئیمانی لێکداوەتەوە بەوەی کەوا چەند هۆبەو شوعبەیەکە وەکارو کردەوەی ئاشکراو نهێنی وە پەنهانی تێدایە وە کۆچیشی بەوە لێکداوەتەوە کە دەست هەڵگرێت لەوەی خوای گەورە قەدەغەی کردووە ، خەبات و تێکۆشانیش بەوەی تێکۆشان و جیهادی دەروون بکەیت لە پێناوی خوادا، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((المهاجر من هاجر ما نهى الله عنه))[٣٤٢] ((المجاهد من جاهد نفسه في ذات الله))[٣٤٣]، مەبەستیش لێی کەوا خوای پاك و بێگەرد

(٣٤٢) سنن أبي داود (٢٤٨١).

(٣٤٣) الترمذي : (١٦٢١).

خاوەنی تکاکارو ئاواتە خوازی داناوە لەو کەسانەی باوەڕدارن و کۆچ دەکەن و خەباتیش دەکەن وە ئەوانەیشی جگە لەوانە دەرهێناوە لەو ئومەتەدا.

بەڵام ئارەزوو مەندیش بریتی یە لە سەرو پۆیەی ماڵ و داراییەکی موفلیس و نابووت کەوا دەریانهێناوە لە قاڵبی تکاکردو و هیواو ئاوات وە ئەمەش ئارەزووی ئەوانە، وە ئەمەش دەرهاتووە لە دڵێك کە بریتی یە لەم کارەو تەنگی پێ هەڵچنیوە، وە دەروونیش دوو دڵ و ڕا ڕا دەکات و لە دووکەڵ و تارماییەکەیدا ستەمی پێدەکات ، جا ئەمەش دڵەکەی لە شەهوەت و ئارەزووەکان بەکار دەهێنێت.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ وَلا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيّاً وَلا نَصِيراً﴾(النساء:١٢٣)، واتە: (("پاداشت و ڕێزو نرخ" نە بە ئارەزووی ئێوەیە نە بە ئارەزووی خاوەنی کتێبە ، ئەوەی خراپەو گوناهێك بکات ، ئەوە بەهۆیەوە سزا دەدرێت وە هیچ کەس و هیچ هێزێکی دیکەی دەست ناکەوێت جگە لە خوا پشتگیری بکات و یارمەتی بدات)).

جا ئەگەر بەندەیەك وازی هێنا لە ڕاسپاردەی ماف و یارمەتیدانی پشتگیریەکەی ئەوا خوای گەورەش واز دەهێنێت لە ڕاسپاردەو یارمەتیدانی و پشتگیریەکەی ، جگە لە خوای گەورەش هیچ پشت و پەناو یارمەتیدەرێك نادۆزێتەوە .

❋❋❋

(لە بارەی جیاوازی نێوان قسەکردن لە نازو نیعمەتەکانی خوا وە شانازی پێکردنی)

جیاوازی لە نێوان قسەکردن و باسکردنی نازو نیعمەتەکانی خوای گەورە وە شانازی پێکردنی : لە ڕاستیدا قسەکردن لەسەر نازو نیعمەتەکان ڕاستی و هەواڵ

گەیاندنێکە لەبارەی سیفەتەکانی سەرپەرشتیارەکەی وە پوختی و پاکی و چاکی و بەخشندەیی وە چاکەکردن و بەخشینەکەیەتی، بریتیە لە سوپاس و ستایش کردن لەسەری بە ئاشکرا کردنی وە قسە لێکردنی بۆ ئەو سوپاسگوزاری بکات، و بڵاوی بکاتەوە بۆ هەموو ئەو شتانەی کەوا یارمەتی داوە، مەبەستەکەشی لەمەدا دەرخستنی سیفەتەکانی خوای گەورەیە وە مەدح وستایش و سوپاسگوزاریە لەسەریدا.

بەڵام شانازی کردن بە نیعمەتەکان بریتیە لە دەستدرێژی پێکردن بۆ سەر خەڵکیو وانیشانیان بدات کەوا ئەو لەوان گەورەترو خۆشەویسترە، جا سواری سەر ملیان بێت و دڵەکانیان دوور بخاتەوە بۆ ئەوەی بەلای خۆی خواریان بکاتەوە و خۆ گەورەکردن و خزمەت پێکردنیان، نوعمانی کوڕی بەشیر دەڵێت: بۆ شەیتان چەندەها نوێژکەری هاوبەش بۆ خوا پەیداکەرو تەڵەو داو هەیە ، کەوا لەژێر نوێژ کردن و تەڵە دانانەوەکەیاندا زۆرداری و ستەم بە نیعمەتەکانی خوا دەکەن ، خۆیان بە گەورەتر دادەنێن لەسەر بەندەکانی خوا[٣٤٤].

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان شادمانی دڵ وە شادمانی دەروون)

جیاوازی لە نێوان خۆشی وشادمانی دڵ وە خۆشی و شادمانی دەروون دیارو ئاشکرایە، لەبەر ئەوەی دڵخۆشی و شادومانی بە خواو ناسینی و، خۆشەویستی بۆی و خۆشەویستی بۆ قورئانەکەی لە دڵەوەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ ﴾(الرعد:٣٦)، واتە: ((دەستەیەك لەوانەی کە کتێبی ئاسمانیمان پێ بەخشیون (شوێن کەوتەی حەق و ڕاستین) دڵخۆش و

(٣٤٤) فیض القدیر : (٢/٤٩٩).

شادومان دەبن بەو قورئانەی کە بۆتۆ دابەزێندراوە))، جا ئەگەر ئەوانەی خاوەنی کتێبن دڵخۆش بن بە سرووش و وەحیەکە، ئەوا شادوومانی ئەو سرووش و وەحیە، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَاناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(التوبة:١٢٤)، واتە: ((کاتێکیش سورەتێك لە قورئان دابەزێنرا، هەندێك لە (دوو ڕووەکان بە گاڵتە پێکردنەوە) دەڵێن: کێتان ئەم سورەتە باوەڕی زیاد کردووە؟! جا ئەوانەی کە باوەڕیان هێنابوو ئەوەندەی دیکە ئیمان و باوەڕی پتەوتر کردن، ئەوانیش مژدە بەیەکتری دەدەن (دەربارەی سەرکەوتن و خۆشی هەردوو جیهان)))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾(یونس:٥٨)، واتە: ((ئەی محمد ﷺ بە ئیمانداران بڵێ: با دڵشادو شادومان بن بە فەزل و بەخشش و ڕەحمەتی خوایی (کە قورئان و بەرنامەی خوایە)، کەوا بوو با هەر بەوە دڵخۆش بن، هەر ئەمەش چاکترە بۆیان لەهەموو ئەو شتانەی کە خەڵك خەریکن کۆی دەکەنەوەو کەڵەکەی دەکەن)).

ئەبو سەعیدی خودری دەڵێت : فەزڵ و بەخششی خوای گەورە قورئانە ، ڕەحمەتەکەشی ئەوەیە کەوا بتانگێرێت بە خاوەنی ئەو فەزڵە[٣٤٥] وە هیلالی کوڕی یەساف دەڵێت : فەزڵ و چاکەی خواوە ڕەحمەت و بەزەییەکەی ئیسلامە کەوا خوای گەورە کردویەتیە بەخشش و خەڵات بۆ ئەو، ئەو قورئانەی فێری هەموو شتێکی کردوون ئەمە بۆ ئێوە خێری زیاترە لەو زێڕو زیوەی کەوا کۆی دەکەنەوە.

وە ئیبنو عەباس و حەسەن و قەتادەو تەواوی لێکدەرەوان دەڵێن : فەزڵو بەخششی خوای گەورە ئیسلامە وە ڕەحمەت و بەزەییەکەشی قورئانە .

جا ئەمە شادومانی دڵەو ئەمەش لە ئیمانەوەیە و بەندەش لەسەری هۆشی دێتەوە بەرو دەگەڕێتەوە ، لەبەر ئەوەی دڵخۆشیەکەی پێی بەڵگەیە لەسەر ڕەزابوونی ،

---

(٣٤٥) سەیری : تفسیر القرطبي ، ٣٥٢/٨ بکە .

بەڵکوو بریتیە لە سـروودی ڕەزابـوونیش ، وە دڵخۆشـی و شـادومانیەکەش بەمـە بەپێی توانای خۆشەویستیەکەیەتی ، لەبەر ئـەوەی شـادومانی لەڕاسـتیدا دەبێتـە سەرکەوتن بۆ خۆشەویستت وە لەسەر توانای خۆشە ویستەکەی دڵخۆش دەبێـت بـە دەستکەوتنی ، جا دڵخۆشی و شادومانی بەخواو نـاوە جوانـەکانیو سـیفەتەکانی پێغەمبەرەکەیو سوننەت و ڕێبازەکەی وە قورئانەکەی کەوا پوخت و پاك و ئیمانـە وە هاوڕێی گیانی بە گیانی ئەوە .

جا دڵخۆشی و شادومانی دڵ و کەیف خۆشی بە خوای گـەورە، نـاوە جوانـەکانیو سیفەتەکانی و قورئانەکەیو پێغەمبەرەکەی، گەیشتن پێی باشـترە لـەوەی ئـەوەی پێیدراوە ، بەڵکو ئـەوە گـەورەیی پێدانەکەیـەتی ، وە دڵخۆشـی و شـادومانی لـە دوارۆژدا بە خوای گەورە و گەیشتن پێی بە گوێرەی دڵخۆشیەکەی خۆشەویستیەکەی لە دونیادا ، وە شادومانی گەیشتن بە خۆشەویستەکەی ئەوا دەوەستێتە سەر هێـزو توانای خۆشەیـستی و لاوازی و بێهێزیەکـەی ، جـا ئەمـەش کاروبـاری شـادمانی دڵخۆشی دڵە.

خۆشیەکی دیکەی هەیە ئەویش بریتی یـە لـەوەی خـوای گـەورە مینـەتی لەسـەر کردووە بەوەی پێی بەخشیوە لە مامەڵە کردنی و دڵسۆزی بۆی وە پشت بەسـتن بـە سەریدا و باوەڕ پێکردنی وە ترسانی لێی و تکاو پاڕانەوە بـۆی ، هـەرکاتێك ئـەوە بەدی هات ئەوا خۆشی و شادومانیەکە بەهێزتر دەبێت ، ئینجـا خۆشـیەکی دیکـە ڕووی تێدەکات ئەویش ئەوەیە کەوا تەوبەو لێخۆش بوونی زانی ئەوا دڵخۆشـیەکەی زۆرتر دەبێت لەسەر لەزەتی تاوان ویاخیبوونەکەی .

نهێنی ئەو شادومانیەش لە ڕاسـتیدا لـەزانینی نهێنـی خۆشەویـستی و شـادمانی خوای گەورە دەزانێـت بەتۆبـەکردنی بەندەکـەی زۆرتـرین و تونـدترین دڵخۆشـیە، پێغەمبەر لەم بارەیەوە نمونەیەك دەهێنێتـەوە لـە دونیـادا لـەم جـۆرە دڵخۆشـترو گەورەترینە ، ئەویش دڵخۆشـی و شـادمانی پیاوێکـە کـە بـە سـواریەکەی دێتـە

دەرەوە، سەفەر دەكات كەوا خواردن و خواردنەوەكەشی لەسەر سواریەكە دانـاوە ، جا لە خاكێكی ووشك و برنگ و پڕ لە كارەسات لێـی وون دەبێـت ، زۆر هـەوڵ و كۆشش دەكات بۆ دۆزینەوەی بەڵام نایدۆزێتەوە خەمبارو نائومێد دەبێت لێی ، جا دادەنیـشێت و چـاوەڕێی مـردن دەكـات تـاوەكو بـەیانی دادێـت و لـە ڕووناكیـدا سوارەكەی دەبینێت ، كـەوا جڵـەوی ئەسـپەكەی بـەدارێك بەوسـتراوەتەوە لەبـەر توندی خۆشی و شادومانیەكەی دەڵێـت : ئـەی خوداوەنـدە تـۆ بەنـدەی منیـت و منیش خوای تۆم ، لەبەر توندە تاوی شادومانیەكەی هەڵـە دەكـات ، جـا خـوای گەورە دڵخۆش دەبێت بە تەوبە كردنی بەندەكـە لەبـەر سـەفەركردن و دۆزینـەوەی سواری و كەل و پەلەكەی [346] .

❋❋❋

(لەبارەی دڵخۆشی و شادومانیە گەورەكە)

ئالێرەدا گەورەترین خۆشی و شادومانی لەهەر هەموویان وایە ، ئەمەش بریتی یـە لە خۆشی و شادومانیەكەی لە كاتی دابڕانی لە دونیاو گەیشتن بـۆلای پـەروەردگار لەو كاتەی فریشتەی بۆ دەنێرێت وە موژدەی پـێ دەدەن بـە گەیـشتنی بـە خـوای گەورەو میهرەبان ، جا فریشتەی گیان كێـشان پێـی دەڵێـت : ئـەی ڕۆحـی پـاك و بێگەرد وەرە دەرەوە كەوا لە جەسـتەیەكی پـاك دابوویـت ، موژدەبێـت لـەتۆ بـە ڕۆحێك و ڕەیحانەی بەهەشت وە خوایەك كەوا لێت توورشە نیە ، وەرە دەرەوە كـەوا خوای گـەورە لـەتۆ ڕازیـە : ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۝ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۝ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۝ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (سـورة الفجـر٢٧ : ٣٠) ، جـا

---

(٣٤٦) مسلم: (٢٧٤٤).

ئەگەر لەنێوان دەستی تۆبەکار هیچ شتێك نەبێت تەنها ئەو دڵخۆشی و شـادومانیە نەبێت ئەوا عەقڵ و بیرو فەرمانی دەکرد بە وورووژاندنی جا ئەمە چـۆنەو لەدواییـدا جۆرەها شادی و دڵخۆشی ڕووی تێدەکات لەوانە فریشتەکانی نێوان زەوی و ئاسمـان لەسەر ڕۆحی ئەودا ، لەوانە کردنەوەی دەرگای ئاسمانەکان بۆ ئەو ، وە فریشتەکانی ئاسمان سەڵاواتی لەسەر لێدەدەن جا فریشتەکان لەو ئاسمان بۆ ئـەو ئاسمـان لەیـەکتر وەری دەگرن و سەڵاوەتی لەسەر لێدەدەن بەم جۆرە تا ئاسمانی حەوتەم ، جـا ئەمـە چۆن خۆشیەکەی پێوانە دەکرێت لەکاتێکدا مۆڵەتی پێدراوە بۆلای پـەروەردگاری و پـشتگیری و یارمەتیـدەری و خۆشەویـستەکەی ، جـا لـەنێوان زاتـی موبـارەکی دەستەکانی پەروەردگار دەوەستێت و مۆڵەتی پێدەدرێت بە کڕنۆش بردن جا کڕنۆش بۆ خوای گەورە دەبات، پاشان لەلایەن پەروەردگارەوە فەرمان دەردەچێت: کتێـب و کردەوەکانی لە (علیین)(بنووسـن، پاشـان دەیبـەن بەهەشـتی پێنیـشان دەدەن، و شوێنی خۆی لەبەهەشتدا دەبینێت بەوەی کەوا خوای گـەورە پـەیمانی پێـدابوو، بـە هاوڕێو خزم و کەس و کاری دەگات و جا مـوژدەی پێـدەدەن و دڵخـۆش دەبـن بـە هاتنی جا ئەویش دڵخۆش دەبێت پێیان کەوا پێش کەس و کارەکەی کەوتووە ، جـا لەباشترین حاڵ و شێوە دەیبینن، ئەمە هەمووی پێش دەربازبوونە گەورەکەیە ڕۆژی کۆبوونەوەی جەستەکانە، بەدانیشتنی لەژێر سێبەری عەرشدا، لە حـەوزی کەوسـەر دەخواتەوەو کتێب و کردەوەکانی بە دەستی ڕاستە وەردەگرێتـەوە، تـای تـەرازووی قورس دەبێت و ڕووخساری سپی دەبێت، وە نوورو ڕووناکیـەکی تـەواوی دەدرێتـێ لەکاتێکا خەڵکی لە تاریکاییدا وان وەبەبێ کۆسپ و تەگەرە پردی دۆزەخ دەبڕێـت، کۆتایی دێت بە دەرگای بەهەشت ، جا لەوکاتەدا لێی نزیك دەبێتەوە، بەدەرگەوانی بەهەشت دەگات و بەخێرهاتنی دەکات و سەلامی لێدەکات و موژدەی پێدەدات وە پێشی دەکەوێت و دەیبات بۆ شوێنەکەی و کۆشکەکانی و خێزانـەکانی و تـەخت و شوێنی پاڵدانەوەی.

لەپاش ئەمە خۆشیەکی دیکە ناکرێت پێوانەبکرێت، لێی تێناپەڕێت بە فەوتان و نەمان ئەو خۆشیانە هەمووی لەلایەتی، لە ڕاستیدا ئەمە بۆ خاوەن سولّتەو ڕێبازە باوەڕ پێکراوان و ڕاستگۆیان دەبێت بە بینینی ڕوخساری پیرۆزی پەروەردگاریان کە لەسەرووی هەموویانەوەیە سەلامی خوایان لەسەر بێت :

وليست هذه الفرحات إلا ❊ لذي الترحات في دار الرزايا

فشمِّرْ ما استطعت الساق واجهد ❊ لعلك ان تفوز بذي العطايا

وصم عن لذةٍ حشيت بلاءً ❊ للذات خلصن من البلايا

ودع امنية ان لم تنلها ❊ تعذب أو تنل كانت منايا

ولا تستبط وعداً من رسولٍ ❊ أتى بالحق من رب البرايا

فهذا الوعدُ أدنى من نعيمٍ ❊ مضى بالأمس لو وفقت رآيا

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵنەرمی و پەشۆکاوی و شپرزەیی)

جیاوازی لە نێوان دڵنەرمی وە پەشۆکاوی و شپرزەیی: پەشۆکاوی و شپرزەیی لاوازیەکە لە دەروونداو ترسێکە لە دڵدا، کەوا توندی تەماعی و چلێسی و چاوچنۆکی ڕایدەکێشێت، لەلاوازی ئیمان بەقەدەرو چارەنووس دەستپێدەکات، ئەگەر نا کەی زانراوە کەوا چارەنووس بوونەوەرێکە وە پێویست بوو شپرزەییەکە ماناو مەبەستێکی پوختی هەبێت و جارێکی دیکە تووش بێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الأَرْضِ وَلا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ۝ لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾(الحديد:٢٢-٢٣)، واتە: ((هیچ بەڵاو ڕووداوێك لە زەویدا بۆتان پێشنەهاتووە کە لە لوح المحفوظ دا تۆمار نەکرابێت، وەپێش ئەوەی ڕووداوەکە پێش بێت ئەو کارەش بۆ

خوا زۆر ئاسانه، ئەمەش بۆ ئەوەی کەخەفەت نەخۆن بۆ ئەوەی لـە کیـستان چـووە بەوەش دڵخۆش و غەڕا مەبن کە پێمان بەخشیون)).

ئەمەش پێچەوانە نابێت لەگەڵ دڵنـەرمی، لەبـەر ئـەوەی چـالاکوانە لـە سـیفەتی بەزەییدا ئەوەش کەوا تەواو دەبێ کەم و کوڕی یە ، وە خوای گەورەو میهرەبـانیش بێگومـان بـەزەیی بـەو بەندانـەی دادێتـەوە کـەوا بـەزەیین لەگـەڵ خەڵکیـدا، وە پێغەمبەرﷺ لەهەموو کەس دڵـی نـەرمتر بـووەو وە دوورترینیـشیان بـووە لـە شێواوی و شپرزەییدا، جا دڵنەرمی میهرەبانی و بەزەییە، وە دڵە ڕاوکێش نەخۆشی و لاوازیە .

ئەنەس دەڵێت : پێغەمبەرﷺ بەزەییترین کەس بووە بۆ کەس و کاری[٣٤٧] .

خوای گەورەش ئەگەر بیەوێت ڕەحم بە بەندەیەکی بکات ئەوا میهرەبانی و ڕەحمەت و بەزەیی لەدڵیدا جێگیر دەکات، ئەگەر بیەوێت سزای بدات ڕەحمەت و میهرەبانی لە دڵیدا لادەبات وە دەیانگۆڕێت بـە دڵڕەقـی و توونـدو تیـژی - لەحەدیـسێکدا هاتووە: ((لا تنزع الرحمة إلا من شقي)) [٣٤٨]، واتە : ((ڕەحمەت و بەزەیی لە دڵی کەسـێکدا لاناچـێت تـەنها لـە دڵـی کەسـانی خاکەسـارو تاوانبـار نـەبێت)) لـە حەدیسێکی دیکـەدا هـاتووە: ((مـن لا يَـرحَم لا يُـرحَم))[٣٤٩]، واتـە: ((ئـەوەی بەزەیی و ڕەحمەتی نەبێت ئەوا ڕەحمەت و بەزەیی پێدا نابێتەوە))، لە حەدیـسێکی دیکـــەدا هـــاتووە ((ارحمـــوا مـــن في الأرض يـــرحمكم مـــن في الـــسماء)) [٣٥٠]، واتە:((ڕەحم و بەزەییتان بێتەوە بەوەی لەسـەر زەویدایـە ئـەوا ڕەحـم و بـەزەییتان پێدەکات ئەوەی لەئاسماندایە))، لە حەدیسێکی دیکەدا هاتووە: ((أهل الجنة ثلاث : ذو سلطان مقسط ومتصدق، ورجل رحيم رقيـق القلـب بكـل ذي قربـى ومـسلم ،

---

(٣٤٧) مسلم (٢٣١٦).

(٣٤٨)مسند أحمد : ٣٠١/٢، وه سنن أبي داود (٤٩٤٢).

(٣٤٩) مسلم : (٢٣١٨).

(٣٥٠) مسند أحمد : ١٦٠/٢، والترمذي : (١٩٢٤).

وعفيف متعفف ذو عيال))[351]، واتە: ((ئەهلی بەهەشت سێ جۆرە کەسن : خاوەن دەسەڵاتدارێکی دادپەروەرو پیاو چاك و بەخشندە بێت ، وپیاوێکی بەزەیی و دڵ نەرم بێت بە هەم و حزم و کەس و کارو موسڵمانێك ، وە پیاوێکی دەستپاك و داوێن پاك کەوا داوێن پاك و دەست پاك و خاوەن ماڵ و منداڵ بێت))، ئەبی بەکری صدیق دەڵێت : بێگومان فەزل و بەخششی ئوممەت بەوەی بە رەحمەتێکی گشتیدا لە دڵیدابووە زیادەیە لەسەر ڕاستگۆیەتی و دڵسۆزیەتی، بۆ ئەمەش شوێنەوارو نیشانەی لەهەموو پێشەکیەکانی دیارو ئاشکرایە هەتاکو لە دیل و گیزراوەکانی ڕۆژی بەدردا دەردەکەوێت[352]، و ئەم کارو فەرمانە سەقامگیرو چەسپاوە لەسەر ئەوەی هێمای پێکراوە، پێغەمبەریش ﷺ لەم بارەیەوە نموونە دێنێتەوە بە عیساو ئیبراهیم[353].

خوای پەروەردگاریش خۆی بەزەییو بەخشندەو میهرەبانە، وەنزکترین بوونەوەریش لای ئەو گەورەترینیانە کەبەخشندەییو میهرەبانی، هەروەك دووترینیان لێی ئەو کەسەیە کە بەپێچەوانەی ئەو سیفەتانە وەسف کراوە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان شەیدایی وە ڕق و قینە)

جیاوازی لە نێوان سۆزو شەیدایی وە پەشم و ڕق و قینە: سۆزو شەیدایی هەست کردنە بەئێش و ژان وە پێزانینی وە بزاوتن و جوڵاندنی نەرمی و نکۆڵی کردن لە بەرزکردنەوەیدا جا ئەمەش تەواوکاریە، وە بەڵام ڕق و کینەو ڕقابەری وشاردنەوەی

(٣٥١) مسلم (٢٨٦٥)، و مسند احمد : ٤٢/٢.

(٣٥٢) مسلم : (١٧٦٣).

(٣٥٣) مسند احمد : ٢٤٣/٣.

شەڕو خراپەیە و لەهەموو کاتێکدا پێشبینی دەکرێت ڕوویدات جا هەرکەسێك ئەمەی لێ ڕوویدات ئەوا لە دڵیدا هیچ نیشانەو شوێنەوارێك لاناچێت.

جیاوازیەکی دیکە کەوا سۆزو شەیدایی و خۆشەویستی تۆ بەخشش و میهرەبانی لەو بەدەست دەهێنێت، ڕق و کینەش ئەوا خەڵات و بەخشش بەدەست دەهێنێت، جا کەسی میهەربان هیچ ئەزیەت و ئازارێکت پێناگەیەنێت، کەسی ڕق و کینەش چاوەڕوانی و پێشبینی هەموو شتێکی لێ دەکرێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پێشبڕکێ و بەخیلی و حەسادەت)

جیاوازی لەنێوان بەرەکانێ و پێشبڕکێ وە حەسادەت و بەخیلی: کەوا پێشبڕکێ دەستپێشخەریەکە بۆ تەواوکاری و جوانکاری کەوا ئەوەی لەبەرامبەر تۆ دەیبینیت جا پێشبڕکێی لەگەڵدا دەکەیت تاوەك دەیگەیتێ یاخود پێشی دەکەویت جا ئەمەش لە شکۆمەندی دەروون و بەرزی هیمەت و توانایەو گەورەی توانینە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾(المطففين:٢٦)، واتە: ((جا لەپێناوی ئەوەدا با پێشبڕکێ کەران پێشبڕکێ بکەن))، وە لە بنچینەشدا لەسەر شتی بەنرخ و گران بەها دەکرێت کە پەیوەستە بە دەروونەکان بە داواکردن و ئارەزوو کردن ، جا لەوکاتەدا دوو دەروون پێشبڕکێی یەکتر دەکەن وە لەوانەیە دڵخۆش بیت ئەگەر تێیدا بەشداریت کرد هەروەك هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ لەچاکەو کاری خێردا پێشبڕکێیان دەکرد، هەندێکیان دڵخۆش دەبوون بە بەشداری کردنی هەندێکیان لە هاوەڵەکانیان، بەڵکو لەگەڵ پێشبڕکێ کردنیان لەگەڵیەکتردا دڵ و دەروونیان لەگەڵ یەکتر پووخت و خاوێن دەبوو، ئەمەش جۆرێکە لە پێشبڕکێ ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾(البقرة:١٤٨)، واتە:((دەی ئێوەی موسڵمان پێشبڕکێ بکەن لە چاکەکاندا))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ

﴾(الحديد:٢١)، واتە: ((پێشبڕکێ بکەن بۆ بەدەست هێنـانی لێخۆشـبوون لەلایـەن پەروەردگارتانەوە بەدەست هێنانی ئەو بەهەشتەی کـە پانتاییەکـەی وەك پانتـایی ئاسمان و زەویە)).

عومەری کوڕی خەتاب پێشبڕکێی لەگەڵ ئەبوبەکر دەکرد هیچ کات سـەرکەوتوو نەدەبوو لە پێشبڕکێ کردنیدا ، جا کاتێك زانی پێشەوایەتی وەرگرت عومـەر پێـی ووت : سوێند بـەخوا هـەرگیز لـە هـیچ شـتێکدا پێـشت ناکـەوم[٣٥٤]، دەڵێـت : سوێندبەخوا هـەرکاتێك پێـشبڕکێم لـە خێـرو چـاکەدا لەگەڵـدا کردبێـت ، تـەنها بینیومە تۆ لەم کارە پێشم کەوتوویت[٣٥٥].

هەردوو پێشبڕکێکەرەکان وەك دوو بەندەن لە نێوان دەسـتی پـیرۆزی گەورەکـەیانن کەوا یارمەتی یەکتر دەدەن و پێشبڕکێی یەکتریش دەکەن لە قایل بوون وڕەزا بوونی خوای گەورە وە پێشبڕکێ دەکەن بۆ سەلماندنی خۆشەویستیان بـۆ پـەروەردگاریان ، جا گەورەکەیان کە پەروەردگارە سەری سوڕدەمێنێ لەو کارەی دەیکـەن و هانایـان دەدات لەسەریدا ، وە هەریەکە ئەوی دیکەی خۆش دەوێت و هـانی دەدات لەسـەر ڕەزابوونی گەورەکەی کە پەروەردگارە.

بەخیلیش بوونەوەرێك و دەروونێکی زەمکراوە وەکەسێکی سـووکی کـەوتووە ، وە هیچ پێداگیری و هانـدانێکی نیـە بـۆ خێـرو چـاکە ، هـەموو کـات حەسـادەت و بەخیلیەکەی لەوەدایە کەوا یەکێك خێرو چاکەیەك بەدەست دەهێنێت وە سـتایش و سوپاسگوزاری دەکرێت بەبێ ئەو سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت، ئاواتە خـوازە ئـەو دەسکەوتەی لە کیس بچێت بۆ ئەوەی تاوەکو لەگەڵیدا یەکـسان نـەبێت، هـەروەك خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَدُّوا لَـوْ تَكْفُـرُونَ كَمَـا كَفَـرُوا فَتَكُونُـونَ سَوَاءً﴾(النساء:٨٩)، واتە: (("ئەو دوو ڕووانە" ئاواتە خوازن کە ئێوەش بێ باوەڕ

(٣٥٤) سنن أبي داود :(١٦٧٨).

(٣٥٥) مسند أحمد : ٢٦/١.

بن وەك خۆیان کە بێ باوەڕ بوون ئەو کاتە (هەردوولاتان) یەکسان دەبن لە بێ باوەڕیدا))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ (وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ﴾(البقرة:١٠٩)، واتە: ((زۆرێك لە خاوەن کتێبەکان ئاواتەخوازن لەبەر حەسوودی و ناپاکی خۆیان ئەگەر بۆیان بکرێت بتانگێڕنەوە ڕێزی بێ باوەڕان ئەمەش دوای ئەوەی کە حەق و ڕاستیتان بەتەواوی بۆ ڕوون بۆتەوە))، جا ئینسانی بەخیلیش دوژمنی نازو نیعمەتە ئاواتە خوازە لەناو بچێت هەروەك ئەو لەدەستی دەرچوو.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان خۆشەویستی دەسەلات وە خۆشەویستی پێشەوایەتی)

جیاوازی لە نێوان خۆشەویستی دەسەلاتداری و خۆشەویستی پێشەوایەتی بۆ بانگەوازی کردن بۆلای پەروەردگار بریی تیە لە جیاوازی نێوان گەورەو بەرز ڕاگرتنی دەروون و کۆشش کردن لەچارەنووسیدا، لەبەرئەوەی دڵسۆز بوون بۆ خوای بەرزو بەتوانا و خۆشەویستی بۆی پێویستە گوێڕایەڵی بکرێت و ملکەچی نەکەیت، وتەو فەرمایشتی خوای گەورە، لەسەرووی هەموو شتێکەوە بێت، وە ئاینییش هەمووی بۆ خوای گەورە بێت وە پێویستەبەندەکان فەرمان بە چاکەو دوورخستنەوە لە خراپەو تاوان ئەنجام بدەن، وە بۆ ئەمەش خوای گەورە بەندەکانی خۆی ئەوانەی تایبەتی کردوون بۆ دەروونی خۆی وە لە دابەزاندنی قورئانەکەیدا سوپاسی کردوون و پیای هەڵداون، باشترین پاداشتیان دەداتەوە ئەوەی پێیان دەگات و وە بە باشترین کارو کردەوەی چاك وەسفیان دەکات ، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَاماً﴾(الفرقان:٧٤)،

واتە: ((ئەوانەش کە دەڵێن: پەروەردگارا لە هاوسەران ونەوەکانمان کەسانێکمان پێ ببەخشە کە ببنە مایەی ڕوونامی دیدەمان و شادمانی دڵمان و بمانکە بە پێشەوا بۆ پارێزکاران و خواناسان)).

جا پرسیاریان لێ بکەن کەوا بەرچاویان ڕوون دەبێتەوە بە گوێڕایەڵی هاوسەرەکانیان شادمان وناسك بێت بە شوێن کەوتنی لەخوا ترساوان لەسەرگوێڕایەڵی و بەندایەتی کردنی ، لەبەر ئەوەی پێشەواو ئەوانەی لە دواوەیدان هاوکاری یەکتر بۆ گوێڕایەڵی و خواپەرستی بێگومان پرسیاری لێ بکەن، لەوەی چاوەڕێی چی لە خوا ترساوان دەکەن تەنها لەسەر ڕەزابوونی خواو ملکەچی ئەودایە ، وە ئەمەش بانگەواز کردنیانە بۆلای پەروەردگار، بە پێشەوایەتی لەئاییندا کەوا بنچینەکەی سەبرو ئارام گرتن و دڵنیایە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾(السجدة:٢٤)، واتە: ((پاشان کە ئەوەی ئیسرائیل خۆگری و ئارامیان کردە پیشەیان کردمانن بەپێشەواو دەسەڵات پێ بەخشین ، ئەوکاتە دڵنیایی و بڕوایەکی تەواو هەبوو بە ئایەتەکانی ئێمە)).

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان خۆشەویستی لە پێناوی خوا و خۆشەویستی لەگەڵ خودا)

جیاوازی لە نێوان خۆشەویستی لە پێناوی خوا وە خۆشەویستی لەگەڵ خوا، ئەمەش لە گرنگترین جیاوازیەکانە هەموو کەسێك پێویستی پێیەتی ، بەڵکو پێویست و ناچارە بۆ جیاوازی کردنی نێوان ئەم و ئەو دا ، جا خۆشەویستی لە پێناوی خوا بریتی یە لە تەواوی ئیمان و خۆشەویستیش لەگەڵ خوداو بریتیە لەدەست نیشان کردنی هاوبەشی دانانە بۆ خوای گەورە وە جیاوازی لە نێوانیان :

کەوا خۆشەویستن لە خۆشەویستیدا شوێن کەوتنە بۆ خۆشەویستی خوا ، جا ئەگەر شتێکی خۆش ویست کەوا خوای گەورەو پیاو چاکەکانی خۆشیان دەوێت ئەوا ئەو خۆشەویستیەبۆ ئەوە لەوانە وەك پێغەمبەرەکان و نێردراوەکانی و فریشتەکانی وە پیاو چاکەکانی خۆش دەوێت و لەبەر ئەوەی خوای گەورە خۆشیان دەوێت، ڕقیشی لەو شتانە دەبێتەوە کەوا خوای گەورە ڕقی لێیانە.

ئەمەش بە پێچەوانەی خۆشەویستی لەگەڵ خوایە جا ئەمەش دوو جۆرە: جۆرێك لەبنچینەی یەکتا پەرستیدا تانەو تەشەر دەکات، ئەمەش شیرك و هاوبەشی پەیدا کردنە جۆرێکی دیکە باس لە تەواوی و دڵسۆزی و خۆشەویستی خوا دەکات، وە ئەمەش لەئاینی ئیسلام دەرناچێت.

جۆری یەکەم : وەك خۆشەویستی کافرەکان بۆ بتەکانیان و گەورەکانیان ، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ﴾(البقرة:١٦٥)، واتە: ((لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگە ئاشکرایەندا" هەندێك کەس هەیە لە جیاتی ئەوەی خوای پەرست بێت شتانی تر دەتاشێت بۆ خۆی و خۆشەویستی و سۆزی دەدات بەو بت و بەرنامۆڵکەو تولە ڕێگایانە و خۆشی دەوێن وەکو چۆن ئیمانداران خوایان خۆش دەوێت)). وە ئەو کافرانە بت و خوایەکانیان و سەنەمەکانیان خۆش دەوێت لەگەڵ خوا هەروەك خوایان خۆش دەوێت ، جا ئەو خۆشەویستیە بریتی یە لە هاوبەشی دانان بۆ خودا کەوا خوای گەورە لێیان خۆش نابێت.

ئیمانیش تەواو نابێت تەنها بە دوژمنایەتی کردنی ئەوبتانەو ڕق لێبوونەوەیان بە خۆیان و خاوەنەکانیان و دوژمنایەتی کردنیان و شەڕکردن لەگەڵیاندا، وەبۆئەمەش خوای گەورە گشت پەیامبەرەکانی ناردووە، وەهەموو کتێبەکانی دابەزاندووە، ئاگری دۆزەخیشی بۆ خاوەن ئەو هاوبەش پەیداکردنانە درووست کردووە،

بەهەشتیشی دروست کردووە بۆ ئەوانەی شەڕ دەکەن لەگەڵ خاوەنی ئەو بتانە و لە پێناوی ئەودا دژایەتیان دەکات و بۆ ڕەزابوونی پەروەردگاری خۆی.

جۆری دووەم: خۆشەویستی بۆ ئەو شتەی کەوا خوای گەورە ڕازاندوویەتیەوە بۆ دەروونەکان لە ئافرەت و منداڵ و زێڕو زیو و ئەسپ سواری و نازو نیعمەت و کشتوکاڵ، جا خۆشی دەوێت بە خۆشەویتنێکی ئارەزوو مەندانە وەك خۆشەویستی کەسی برسی بۆ خواردەمەنی، و کەسی تینوو بۆ ئاو، جا ئەم خۆشەویستیەش سێ جۆرە : جا خۆشەویسترینیان بۆ خوا ئەو کەسەیە بەو کارە پێی بگات ، وەپشت و پەنای بێت لەسەر ڕەزابوون و گوێڕایەڵی و ملکەچی بۆ زاتی خوا وەستانیش و سوپاسگوزاری لەسەری بکات جا ئەمەش لە بەشەکانی خۆشەویستیەبە گەیشتن پێی و لەزەت و خۆشەویستی پێیەوە دەبینێت، ئەمەش حاڵی تەواوترین بوونەوەرە کەوا ئافرەتی لەلای خۆشەویست کردووە [٣٥٦]. کارو کردەوەی باشیشی لەلا خۆشەویست کردووەو خۆشەویستیشی بۆ ئەو دووانە یارمەتیدەرێکە بۆی لەسەر خۆشەویستی خوا، گەیاندنی پەیامەکەی هەڵسان بە جێ بەجێ کردنی کارو فەرمانەکانی، وە لە ڕاستیدا خۆشەویستی بۆ هیواو ئاوات وئارەزووەکانی کارنەکاتە سەر خۆشەویستی خواو ڕەزابوونی.

یەکەمیان: خۆشەیستی پێشینەکانە.

دووەمیان: خۆشەویستی مەبەست و ئامانجەکانە.

سێ یەمیان: خۆشەویستی ستەمکارانە.

❊❊❊

(٣٥٦) مسند احمد : ٣/١٠٨.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پشت بەستن وە نەکردن دا)

جیاوازی لە نێوان پشت بەخواوە نەکردن و ئەنجام نەدان: کەوا پشت بەستن بەخوا کردەوەی دڵە وە بەندایەتی کردنە بۆ خوای گەورە متمانەو باوەڕیشی لەسەر پەروەردگارە وەبڕوای پێیەتی و پەنا بۆ ئەو دەبات، و دەسەڵاتی تەواو بۆ ئەو دەگەڕێتەوە، ڕازیە بەوەی پێویستیەتی وەزانینی کەوا خوای گەورە پشت و پەنایەتی هەڵبژێریت بەبەندەی خۆی ئەگەر دەسەڵاتی پێدا، لەگەڵ هەڵسانی بە جێبەجێ کردنی هۆکارەکان کەوا پێی سپێردراوە، کۆشش دەکات بۆ بەدەستهێنانی پێغەمبەریشﷺ گەورەترین کەس بووە کەوا پشتی بە خوا بەستووە، بۆ ئومەتەکەی خۆی زرێ وقەڵغانی لەبەر کردووە [٣٥٧]بەڵکولەرۆژی ئوحود دا لە نێوان دوو قەڵغاندا دەرکەوتووە[٣٥٨]، وە سێ جار لە ئەشکەوتدا خۆی شاردۆتەوە[٣٥٩] ئەو بۆ هۆکارێك پشتی بە خوا بەستووە نەك لەسەر هۆکارێك.

بەڵام نەکردن و ئەنجام نەدان بریتی یە لە پەك خستنی هەردوو فەرمانەکە یاخوود یەکێکیان، یان هۆکارەکە پەك دەخات لەبەر ئەنجام نەدان و نەکردنی، وا دادەنێت کەوا ئەو پشت بەستنە، سوێندبەخوا ئەمە سستی و کەم تەرخەمیە، یان کەوا هەڵدەستێت بە هۆکارێك بۆی بڕوانێت متمانەی لەسەر بێت لەبارەی هۆکارە غافڵ و بێ خەبەر بێت ، دڵی بەتەواوی پەیوەست نەبێت پێیەوە بەجۆرێك دڵی لەگەڵ خوادا بێت و لاشەکەشی لەگەڵ هۆکارەکەش دابێت جا ئەمە پشت بەستنەکەی سستی و کەم تەرخەمیە و کەم تەرخەمی و نەکردنەکەشی پشت بەستنە.

ئەمەش بابەتێکە خەڵکی تێیدا دابەش بووە بەدوو بەش وەبەشێکی ناوەڕاستیش:

---

(٣٥٧) السيرة النبوية : ٦٧/٣ ، مسند أحمد : ٣٥١/٣..

(٣٥٨) مسند أحمد : ٤٤٩/٣ ، و ابن ماجة (٢٨٠٦).

(٣٥٩) فتح الباري : ٢٧٣/١٠.

بەشی یەکەم: هۆکارەکانی لەکار خستووە پاراستنێکە لەسەر تەوەکول و پشت بەستن.

بەشی دووەم: متمانەو پشت بەستنەکەی لەکار خستووە پاراستنێکە لەسەر هۆکارەکە.

بەشی ناوەڕاست: زانراوە کەوا ڕاستی پشت بەستنە کە تەواو نابێت تەنها بە هەڵسان بە هۆکارەکە، جا پشت بەستن لەسەر خوای گەورە لەهەمان هۆکارە.

بەڵام لەبارەی لەکارخستنی هۆکارەکە وا دابنێیت کەوا پشتی بەستووە جا ئەوە لەخۆبایی یە هەڵخەڵەتاوە ئاواتە خوازە، وەك ئەو کەسەی مارەکردن و خۆشەویستی وپیاوەتی لەکاربخات، و پشت ببەستێت لەبەدەست هێنانی منداڵ، وە زەوی کێڵان و تۆ کردن پشت گوێ بخات و پشت ببەستێت لە بەدەست هێنانی کشتوکاڵ و چاندن وە خواردن و خواردنەوە لەکار بخات و پشت گوێی بخات وە پشت ببەستێت و متمانەی هەبێت لە دەستکەوتنی تێری و ئاودێری .

ئەگەر هەموو ئەمانەت لێ وون بێت وشاراوە بێت جا تۆ لە کوێت زانیوە کەوا ئەمانە وەکو بەخشش قەدەری تۆ بێت بەبێ کۆشش و بەبێ ماندوو بوون؟

جا لەچەند شتێکا تۆ کۆششت کردووە وە هەوڵت بۆ داوە کەچی ئەم شتە بۆ یەکێکی دیکە جگە لەتۆ، وە ئایە چەند شتێکیش کەکەسێکی دیکە هەوڵی بۆداوە وە کۆششی کردووە کەچی ڕزق و ئازووقەکە بۆتۆ بووە.

جا ئەگەر ئەمەت بە ئاشکرا بینی جا چۆن زانیوتە کەوا ڕزق و ڕۆزی تۆ هەموو بە هەوڵ و کۆششی دیکە بووە؟ وە هەروەها ئەمەیەکە دەروون بۆتۆی هێناوە پێویستە دەری بکەیت لەهەموو هۆکارەکاندا لەگەڵ هۆکارەکانیدا تاوەکو لە هۆیەکانی چوونە بەهەشت و ڕزگاربوون لە ئاگردا، ئایە متمانەو پشت بەستن لەسەر تەوەکول یەکی خستووە یان لەگەڵ تەوەکول هەڵسو کەوتی پێدەکات؟

بەڵکو زەوی چۆڵ نابێت لەپشت بەستوویەك کەوا دەروونی ئارام بێت بۆ خوای گەورە وە دڵیشی پڕ بێت لە متمانە پێی و تکاو پاڕانەوە لێیی و نیەت پاکی بۆ ئەوە لەگەڵ ئەوەش دڵی تەنگ بووە لەبارەی دەست پێکردنی هەندێك هۆکار، دڵی ئارام و جێگیر دەبێت بۆ پەروەدگار وە لێی دڵنیا دەبێت، باوەڕی پێیەتی، ئەمەش لە بەهێزترین هۆکارەکانی دەستکەوتنی ڕزق وڕۆزی ئەو بووە، جا هۆیەکە پەك ناخات ، لە ڕاستیدا ڕەغبەت و ئارەزووی لە هۆیەك بۆ هۆیەکی بەهێزتر لەو دەچێت ، جا پشت بەستن و متمانە لەلای ئەو لە باوەڕترین هۆکارەکانە ، جا خەریك بوونی دڵی بەخوای گەورەو سەقامگیری بۆ لای ئەو وە ملکەچی بۆ ئەوخۆشەویستترە لە خەریك بوونی بە هۆکارێك قەدەغەی بکات لەو کارەدا یاخوود لە تەواو کردنی ، جا دڵی فراوان نابێت بۆ فەرمان و کردەوە ، جا یەکێکیان بەرهەڵستی ئەوی دیکەیان دەکات.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پارێزی وە وەسوەسە)

جیاوازی لە نێوان پارێزی وەسوەسە: پارێزی و خۆپاراستن لێکدانەوەو هەڵسەنگاندن و زیادە ڕۆییە لە شوێنێکی ووتنی سوونەت دا کەوا پێغەمبەرﷺ و هاوەڵەکانی لەسەر ئەو ڕێبازە بوون بەبێ زیادە ڕۆیی و لە ڕاو دەرچوون و کەمتەرخەمی و گوێ پێ نەدان ، جا ئەمە ئەو خۆپارێزییەیە کەوا خواو پێغەمبەرەکەی لێی ڕازین .

بەڵام وەسوەسەو دوو دڵی و گومان ئەمە دۆزینەوەو داهێنانێکە کەوا سوننەتی پێنەهاتووە و پێغەمبەری خواشﷺ و هیچ لە هاوەڵەکانی ئەم کارەیان نەکردووە وا دادەنێیت کەوا بەو کارە دەگات بە دەستکەوتنی پرۆژەکە، وا دەزانیت خوا پارێزی دەکات و لەکاتی دەستنوێژ هەڵگرتندا ئەندامەکانی زیاتر لە سێ جار

دەشوات ، ئاو زیادلە ڕادەی خۆی سەرف دەكات و بەفیڕۆی دەدات لـەكاتی دەسـت نوێژو خۆشوستندا، لەكاتی دامەزراندنی نوێژەكەی بەدەنگی بەرز زیاتر لـە جارێـك وتەكان دووبارە دەكاتەوە وە جل و بەرگی دەشوات و هێشتا دڵنیا نیە لـەوەی لـە پیسیەكە پاك بۆتەوە ، جا لە ڕێنماییەكانی پێغەمبەریش ﷺ دوریایی و پـارێزی هەبوو، بەڵام نەك پێـچەوانەی سـوننەت بێـت و لـە سـنووری پـارێزی و ووریـایی دەربچێت.

❋❋❋

(لەبارەی جیاوازی نێوان سرووشتی خوایی وە هەڵدانی شەیتان)

جیاوازی نێوان سرووشتی خوایی وە هەڵدانی شەیتان لەچەند ڕوویەكەوەیە:

لەوانـە ئەگـەر ڕێكـەوت بـوو خـوای گـەورە بـۆ ڕەزا نـەبوونی ئـەو، ئـەوەی پێغەمبەرەكەی لەگەڵ خۆی هێناویەتی ، جا ئەوە لە خواوەیە، وە ئەوەی دیكە كـە ڕێكەوت نەبێت بۆ ڕەزابوونی خوای گەورە ئەوا لە هەڵدانی شـەیتانەوەیە لەوانـەش ئەوەی بێتەبەر لە سەوداسەری و بەختیاری لەسەر خوای گەورە و ڕووكردنە لای ئەو وە تۆبەكردن لە زاتی ئەو ئا ئەمە لە سرووشتی و هەڵدانی خوداوەیە، وە ئەوەیـشی بێتە بەر لە دژی و پێچەوانەی ئەمە ئەوا لە هەڵدانی شەیتانەوەیە.

لەوانەش ئەوەی ببێتە هۆگری و ڕووخۆشی و نوورێك لە دڵدا وەببێتە هـۆی فـراوان بوون لەناو سینەدا ئەمە لە سرووشـتی خودایـیـە، وەئەوەیـشی ببێتـە هـۆی دژی ئەمانە ئەوە لەشەیتانەوەیە.

لەوانەش كەوا ببێتە هۆی سەقامگیری و دڵنیایی و لە ناو دڵ و سـینەدا ئـەوا لـە خوداوەیە ، و ئەویشی ببێتە هـۆی شـێواوی و بێـزاری و شـپرزەیی ئـا ئەمـە لـە شەیتانەوەیە .

جا سرووشتی خوایی له دڵه پاك و سازگارو پوختەکاندا زیاد دەکات کەوا به نووری خوا ڕووناك بۆتەوه، جا بۆ خوایش گەیاندن هەیه، وه له نێوان خۆی و خوای گـەورە ڕووداوو هۆیەك هەیه وه گونجاوه لەبەر ئەوەی دڵێکی پاك و خاوێنه جا دڵێکی پاك و گونجاوی وەك ئەو نەبێت دراوسێی نابێت، بەڵام دڵێکی تاریك کەوا تاریك و ڕەش بووه به دووکەڵی هەواو هەوەس و ئارەزوو و گومانەکان ، جـا هەڵـدانی شـەیتان و بەڵاو کارەساتەکەی پێی گەورەتره لەبەڵاو کارەساتەکەی خوای گەورە .

***

(له بارەی جیاوازی نێوان پاشەکەوت و ئابووری و کەمتەرخەمی)

جیاوازی نێوان پاشکەوت و کەمتەرخەمی: کەوا پاشکەوت کردن بریتیه له ناوەندو ناوەڕاستی نێوان هەردوو بەشی زیاده ڕۆیی و کـەم تەرخـەمی و دەسـت گرتنـەوه، ئـەو دوو بەشـانەش دژی ئـەوانن ئەمانـەش: کـەم تەرخـەمی و زیادەڕۆییـه، جـا مەبەستەکەش وەرگرتنی ناوەڕاستەکەیه به دادوەری له نێوان هەردوو بەشەکه.

خوای گەوره دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً﴾(الفرقـان:٦٧)، واته: ((هەروەها بەندەکانی خوا ئەوانەن که : کاتێك ماڵ و سامانیان دەبەخشن و خەرجی دەکەن نەزیاده ڕۆیی تێـدا دەکـەن و بەزایـەی دەدەن نەدەست نوقاوو ڕەزیلن ، بەڵکو لەو نێوانەدان (مام ناوەندین و لەشتی به سـوود دا بەکاری دێنن))).

هەروەها خوای گەوره دەفەرموێت: ﴿وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ ﴾(الإسـراء:٢٩)، واته: ((نەکەیت ئەوەنده دەست نوقاوبیت وەك ئەوەی که دەستی به کۆت و زنجیر بەگەردنیدا هەڵواسرابێت، هـەروەها ئەوەنـدەش دەسـت بڵاو مەبـه "هیـچت بەدەسـتەوەنەمێنێت"))، وه هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿وَكُلُوا

وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا ﴾(الأعراف:٣١)، واتە: ((بخۆن و بخۆنەوە لە نازو نیعمەتەکان بەڵام زیادەڕۆیی مەکەن)).

ئاینییش هەمووی لە نێوەندی ئەو دوو شتە دایە ، بەڵکو ئیسلامیش مەبەست و ئامانجێکە لە نێوان بێزاری و وەرسیدا، وە سوننەتیش نیازو مەبەستێکە لەنێوان بیدعەو داهێنراودا ، ئایینی خواش لە نێوان زیادەر ڕۆیی و دەست نوقاوو ووشکیدایە.

***

(لەجیاوازی نێوان ئامۆژگاری وە سەرزەنشت کردن)

جیاوازی نێوان ئامۆژگاری و سەرزەنشتکردن: ئامۆژگاری چاکەکردنێکە بۆ ئەو کەسەی بەشێوەی بەزەیی ئامۆژگاری دەکات و شەفەقەت و پەرۆشی بۆیەتی جا ئەمەش چاککردنێکی پوخت و پاراوە لە ڕەحمەت و نەرم و نیانی دەردەچێت ، مەبەستی ئامۆژگاری کارەکەش تێیدا ڕەزابوونی خوایەو چاکە کردنە بۆ بوونەوەریەکەی ، جا نەرم و نیانی لە تێکۆشان و خەبات کردنەکەیدا ئەوپەڕی میهرەبانیە.

بەڵام کەسی سەرزەنشتکەر بریتیە لە پیاوێك مەبەست و ئامانجەکەی هێماو ڕوونکردنەوەو ڕیسوا کردن و زەم کردن بێت لەسەر زەنشت کردن و جنێو پێدانی لە شێوەی ئامۆژگاری کردنیدا .

لە جیاوازی نێوان کەسی ئامۆژگارو سەرزەنشتکار ، ئەوا کەسی ئامۆژگار دوژمنایەتیت ناکات ئەگەر ئامۆژگاریەکەت لێ وەرنەگرت وە دەڵێت من کریَ وپاداشتەکەم لەسەر خوایە ئەگەر وەری بگریت یاخود وەری نەگریت وەبە ئاشکرا

شتەکانت پیٚ دەڵێت و باس و عەیبەکانت ناکات و ناشکرای ناکات : وەکەسی سەرزەنشتکاریش پێچەوانەو دژی ئەمەیە.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان دەستپێشخەری وە پەلەکردن)

جیاوازی لەنێوان دەست پێشخەری و پەلەکردن: کەوا دەستپێشخەری بەدوای گەڕانی فرسەتێکە لەکاتی خۆی ، وە وازی لیٚ ناهێنێت هەتا ئەگەر داواکاریەکەشی بەسەرچوبێت ، جا ئەو داوای کاروبارەکان ناکات لە کاتی بەسەرچوونی وە نە پێش هاتنی کاتەکەی ،بەڵکو لەو کاتەی کە کاتەکەی ئامادە دەبێت ئەوا دەست پێشخەری دەکات ، وە پەلاماری دەداتیٚ وەك هێرش کردنی شێر بۆسەر نێچیرەکەی ، جا ئەمەش هاوشێوەی ئەو کەسەیە کە دەست پێشخەری بکات بۆ دەست کەوتنی بەروبوومەکەی لە کاتی پێشگەیشتنی و هەستکردنی.

پەڵەکردنیش داواکردنی شتێکە پێش هاتنی کاتەکەی ، ئەمەش لەبەر توونـدی و زۆری تامەزرۆبوونی شتەکەیە بۆ دەستکەوتنی وەك ئەوەی کەسێك بەرووبومێك بسەنێت پێش پێگەیشتنی ، جا دەست پێشخەریە مامناوەندیەکە لە نێوان دوو بوونەوەری زەمکراو یەکێکیان کەمتەرخەمی و لەدەست چوونە وە دووەمیان پەلەکردنە پێش هاتنی کاتەکە، وە لەبەر ئەمە پەلەکردن لە شەیتانەوەیە، لەبەر ئەوەی لاساری و هەڵەشەیی یە لە بەندەیەکدادایە قەدەغەی دەکات لەسەر سەقامگیری و دڵنیایی و شکۆمەندی، وای لێدەکات شتەکان لە شوێنی نەگونجاو دابنێت ، وە ڕای دەکێشێت بۆ جۆرەها شەڕو تاوانکاری ، وە قەدەغەی دەکات لە جۆرەها خێرو چاکەکردن.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازای نێوان هەواڵدان بە بارو گوزەرانی وە سکاڵاکردن)

بۆ جیاوازی لەنێوان هەواڵ گەیاندن و سکاڵاکردن: لە ڕاستیدا هەردوو وێنەو بابەتەکە لەیەك دەچن کەوا هەواڵ گەیاندن و زانیاری لەسەر حاڵ و گوزەران مەبەستی هەواڵ دارەکە پێی هەواڵێکی یاخود مەبەستێکی درووستە لەبارەی زانینی هۆکاری ناڕەزایی دەربڕین یاخود داوای بەخشین و لێبوردن بۆ برایەکەی لەو شتەی داوای لێکردووە ، یاخود ئاگاداری دەکاتەوە لە ڕووداوی لەو جۆرە کەوا ئەو تێیکەوتووە ، یاخود دەبێتە ئامۆژگارکارێك بە هەواڵ گەیاندنی یاخود سەبرو ئارامی دەداتێ لەو ناخۆشیەی تووشی هاتووە ، هەروەك لەبارەی ئەحنەف باسدەکرێت کەوا پیاوێك هاتە لای و سکاڵای خۆی لەلای کرد جا ووتی : ئەی کوڕی برام لە ڕاستیدا من ماوەی ساڵێکە ڕووناکی لە چاومدا نەماوە تاوەکو ئێستا بەهیچ کەسێکم نەووتوە جا لەناو ئەو هەواڵەدا لەبارەی هەڵگرتنی خەم و خەفەتی سکاڵاکەرەکەیە لەسەر سەبرو ئارامی یە لەوەی بە بیری هەواڵ پێدەرەکە بێنێتەوە ، لەوانەیە لەبارەی ئەو فەرموودەی پێغەمبەرەﷺ فەرمووی: ((بل وأنا ورأساه)) [٣٦٠]، واتە: ((بەڵکو من ئای سەرم)) بە مانای : ئەو ژانە سەرد بەهێزەی لە مندایە من بەبێ تۆ خەم و خەفەت دەخۆم جا سکاڵا مەکە.

ئەوەی بۆم دەرکەوتووە مانایەکی دیکەی تێدایە ، ئەویش ئەوەیە کەوا عائیشە خۆشەویستی پێغەمبەرﷺ بووە، بەڵکو خۆشەویسترین خێزانیشی بووە ، جا کاتێك سکاڵای بۆلای ئەو هێناوە لەبارەی ژانی سەری پێغەمبەریشﷺ خەبەری دایێ کەوا هەمان ئێش و ژانیش لەسەری موبارەکی ئەودایە ، وە ئەمەش مەبەست و زانیاری ڕێکەوتنە لە خۆشەویستێکەوە بۆ خۆشەویستیەکەی تووشی ئێش و ژان دەبێت بە ئێش و ژانی ئەو دڵخۆشیش دەبێت بە دڵخۆشی ئەو ، هەتا

(٣٦٠) ابن ماجة : (١٤٦٥).

ئەگەر خۆشەویستەکەی ئەندامێك لە ئەندامەکانی ژان بکات ئەوا خۆشەویستەکەی دیکەی هەمان ئەندامی ژان دەکات، وە ئەمەش لە راستگۆیی خۆشەویستی و دەروون پاکی و بەزەییە .

بەڵام سکالاکردن هەواڵ گەیاندنێکی رووت و نەبیستراوە لەبارەی مەبەستێکی درووست ، بەڵکو چاوگەکەی دەبێتە دڵرەقی و توونـدو تیـژی ، و سـکالاکردنێکی تاقیکردنەوەشە بۆ ئەوەی دەیکە ، لەبەر ئەوەی سـکالا بـوونی خـوای گـەورە ئـەو سکالا بردنە نی یە بەڵکو سۆزو خوو پێوەگرتن و هۆگر بوون و رەحك کردنە پێی ، وەك لـه فـەرموودەی ئـەیوب: ﴿أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾(الأنبياء:٨٣)، واتە: ((بەڕاستی من ئازارو ناخۆشیم تـووش بـووە ، وە تۆش لەهەموو کەس دلۆڤان تریت)) وە فەرموودەی یەعقوب: ﴿ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ ﴾(یوسف:٨٦)، واتە: ((بەڕاستی من سکالاو غەم و پەژارەم هـەر بۆلای خودا دەبەم))، وە فەرموودەی موسا: پـەروەردگارا هـەموو سوپاسـگوزاری هەر بۆتۆیە ، وە سکالاو هانا بردنیش هەر بۆلای تۆیە ، وە هەر تۆش یارمەتیدەرو پشتیوانی ، وەهەر تۆش فریاد رەسـی و پـانگیری دەکرێـت، دەسـتکەوتنیش هـەر بەدەست تۆیە ، وە هیچ هێزو توانایەك نیە تەنها بۆتۆ نەبێت.

جا هاناو سکالابردن بۆلای پەروەردگار لە روویەکدا پێچەوانەی سەبرو ئـالرام گـرتن نیە ، لەبەر ئەوەی خوای گەورەو میهرەبان لـەبارەی ئـەیوب دا دەفـەرموێت: ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾(ص:٤٤) واتـە: ((ئێمـە بینیمـان بـە راسـتی خۆگرو ئارامگر بوو بەندەیەکی چاك و رێك پێـك بـوو بێگومـان ئـەو تەوبـەکارەو هەمیشە دڵی لەلای پەروەردگارە))، لەگەڵ ئەوەیش سکالای بـۆ کـرد بـە هـەواڵ پێگەیاندنی وەك فەرموویەتی: ﴿مَسَّنِيَ الضُّرُّ﴾ واتە: ((من ئازارو ناخۆشیم تووش بووە)) وە خوای گەورە لەبارەی پێغەمبەرەکەی یەعقوب خەبـەری داوە: کـەوا ئـەو پەیمانی لە دەروونی خۆی وەرگرتووە بە ئارامگرتنێکی جوان، کاتێکیش پێغەمبـەر

یەعقوب فەرموویەتی: ﴿ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾ واتە: ((بەڕاستی مـن سکالاو غەم و پەژارەم هەر بۆلای خودا دەبەم))، ئا ئەمـە نـەیکردووە بـە کـەم و کوڕیەك بۆ ئارامگرتنەکەی، جگە لەوەش شتێکی وای نەکرد ببێتە سەر ئێشە بـۆ قەومەکەی، کاتێکیش تووشی ئازارو ناخۆشی بـوو حـەزرەتی ئـەیوب نەیفـەرموو: خودایە ڕەحم پێبکـە، بـەڵکو فـەرمووی: پـەروەردگارا تـۆش لەهـەموو کەسـێك بەڕەحمترو دلۆڤانتریت، جا لەمە زیاتر باسی حاڵی خۆی نەکرد وە خوای گەورە بـەم جۆرە وەسفی کردووە.

هەندێکی دیکەش دەڵێن: لە ڕاستیدا کاتێك سکالای ئـازارو ناخۆشـی خـۆی کـرد لەوکاتە بوو کە زوبانی لاواز بوو لە زیکرو یادکردنەوەی خوای گەورە، جا سـکالای لای پەروەردگار کرد لەبەر لاوازی یادکردنەوەکە نەك لەبـەر ئـێش و ئـازارو دەردو نەخۆشی.

هەندێکی دیکەش دەڵێن: کە ئەم ووتەی دەربڕیوە بۆ ئەوەی ببێتـە پێـشەنگێك بـۆ لاوازەکـان لـەو ئوممەتـەدا، وەك ئـەوە بێـت ئـەو دەربڕینـە کـە سـکالای بـۆ لای پەروەردگار بردووە پێچەوانەی سەبرو ئارامگرتنە ، ئەمـەش هەڵەیـەو ناشـرینترین هەڵەشە ، لەبەر ئەوەی سکالا کردن و شکایەت کردن پێچەوانەیە بـۆ سـەبر کـردن نـەك سـکالاو هانـا بـردن بـۆ پـەروەردگار، جـا خـودای گـەورەش بەنـدەی خـۆی تاقیدەکاتەوە بۆ ئەوەی گوێی لە مل کەچی و داواو سکالا بردن بۆلای ئەو بێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان بەندەکانی خوا وە دووژمنەکانی)

ئەمەش بابەتێکە لە جیاوازیە درێژەکێشراوەکانە، کەسی زرنگ و ژیریش بەسە بۆ ئەم بابەتە، ئاینبـشش هـەموو جیاوازیـە، کتێبـی خـواش کـە قورئانـە فـەرق و

جیاوازی لە نێوان خەڵکی باش و خراپ دەکات، هەرکەسێ لەخوا بترسێت ئەوا لـە ناحەقیـەکان جیادەکرێتـەوە: ﴿يَـا أَيُّهَـا الَّـذِينَ آمَنُـوا إِنْ تَتَّقُـوا اللَّـهَ يَجْعَـلْ لَكُـمْ فُرْقَاناً﴾(الأنفال:٢٩)، واتە: ((ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، ئەگـەر تـەقوای خوا بکەن و پارێزگاری بکەن ئەوا خـوا بەرچـاو ڕۆشـنیەکی تـەواتان بـۆ فەراهـەم دەهێنێت، کە بتوانن هەق و ناهەقی بەئاسانی لەیەك پێ جیابکەنەوە)).

ڕۆژی بەدریش ناونرا بە: ڕۆژی جیاکردنەوە، لەبەر ئـەوەی نێـوان بەنـدەکانی خـوا و دووژمنـەکانی خـوای جیـاکردەوە، جـا ڕێنـوێنی هـەمووی جیاکردنەوەیـە، وە گومڕاییش بنچینەکەی کۆبوونەوەیە هەروەك کافرەکانوە لە نێوان خواپەرستی و بت پەرستی و خۆشەویستی پەروەردگارو خۆشەویستی بتەکان، جیای کـردەوەو دیـاری کرد ئەوەی خۆش دەوێـت و ڕەزابـوونی ئـەوی دەوێـت وە لـەنێوان قـەزاو قـەدەرو چارەنووسدا ، ئینجـا کردیانـە یـەك کـارو فـەرمان، بۆیـان دەرکـەوت بـە قـەزاو قەدەرەکەی لەسەر خۆشەویستی خواو ڕەزامەندبوونی پەروەردگار وە لەنێوان ڕیبـاو فرۆشـتندا کۆیـان کـردەوە جـا ووتیـان: ﴿إِنَّمَـا الْبَيْـعُ مِثْـلُ الرِّبَـا﴾(البقـرة:٢٧٥)، واتـە:((ئـەوان دەڵـێن: کـڕین و فرۆشـتن وەك سـوو ڕیبـا وایـە))، وە سـەربڕین و مردارەوەبوویان کۆکردەوەو خستیانە سەر یەك وە ووتیان : چۆن دەبێت شتێك بخـۆن کەوا ئێمە کوشتومانە وە شـتێکیش نـاخۆن کـەوا خـوای گـەورە کوشـتویەتی، وە داماڵراوەکان نێوان حەڵاڵ و حەرامیشیان تێکەڵ کردووە، جا ووتیان : ئەو ئـافرەت خوا دروستی کردووە وە ئو ئافرەتەش خوا دروسـتی کـردووە، وە ئـەو گیانلەبـەر خوا دروستی کردووە وە ئەو گیانلەبەرەش خوا دروستی کردووە، جـا چـۆن ئـەوە حەڵاڵ دەکرێت و ئەوەش حەرام دەکرێت؟

گومان و شتە لێك چووەکان دەکەوێتە ناو ووتەو دەربڕینەکان و کارو کردەوەکـان و بارو گوزەرانەکان ، وە لەڕاستیدا زیاتر زاناکان لەو شتەدا دەکەونە نـاو گومانـەکان ، جیاکەرەوەی هەق و ناهەقیش دەست ناکەوێت تـەنها بـە [illegible]ـك کـەوا خـوای

گەورە دەیخاتە ناو دڵێك كە ئەو دەیەوێت لە بەندەكانی ئەو كاتە لـە ڕووناكیەكـەی كارو بارە ڕاستەقینەكان دەبینێت ، ئینجا هەق و ناهەقی لێك جیادەكاتەوە: ﴿وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾(النور:٤٠)، واتە: ((بێگومـان ئـەوەی خـوا نووری پێنەبەخشێت، هەرگیز نووری دەست ناكەوێت)).

جیاوازی لە نێوان بەندە چاكەكانی خوای گەورە وە لەنێوان بەندە چاكەكانی شەیتان ، جیاوازی لە نێوان حاڵی ئیمانداریكی خوایی وە حاڵی كەسێكی شەیتانی كـافر و حاڵی دەروون نەخۆشێك .

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان باوەڕ كردن بە یەكبوونی پەیامبەران وە یەكبوونی لەكاركەوتووان)

ئێمە كۆتایی بە كتێبەكە دەهێنین بە هێماكردنێكی جوان بـۆ جیاوازیـەكانی ئـەو كاروبارە كاتێك هەر جیاوازیەك لەوانە پێویستی بە كتێبێكـی گـەورە هەیـە ، جـا جیاوازی لە نێوان باوەڕبوون بە بەكریزی و یەكبوونی پێغەمبەران وە بـاوەڕبوون بـە بێ كاران و بێ باوەڕان ، كەوا باوەڕ بوون بە پێغەمبەران ئیسپات كـردو سـەلماندنی تەواوی سیفەتەكانە بۆ پەروەردگار لەهەموو ڕوێكەوە، عیبادەت و پەرستنی بەوەی تاك و تەنهایە و هیچ هاوبەشێكی نیـە و لەمەسـت و لـە خۆشەویـستی و تكـاو پاڕانەوەو و دەربڕین و سوێند خواردن و نەزركردندا هیچ هاوبەشێكی بۆ دانانرێت.

بـەڵام بـاوەڕ بـوون بـەبێ بـاوەڕان و لـەكار كـەوتووان ڕاتـسی نـاوە جوانـەكانی پەروەردگارو سیفەتەكانی دووردەخاتەوەو لەكاری دەخـات و پەكیـدەخات ، ئـەوەی لەهەموویان توانای زیاترە لە زوبانیدا لەكاری دەخات و پـەكی دەخـات جـا یـادی خوای پێناكات و تەنها یەك ئایەتیش بـاس ناكـات هـەتا حەدیـسێكیش لـەبارەی

شتێك باس ناكات ، وە ئەگەر نەیتوانی باسكردنەكەی یەك بخات ئەوا پەلاماری دەدات و یادكردنەوەكەی دەوەستێنێت بە هەڵگێڕانەوەو لادانی وە دوور خستنەوەو لابردنی ڕاستایەكەی ، وە ناوێكی بەتاڵ و بۆش دادەنێت كەوا نە مانای بۆی هەبێت یاخوود ماناكەی لە ڕەگەزی مەتەڵ و شتی پڕوو پوچ و شتومەك بێت.

مەبەستیش لێی ئەوانە لە ڕاستیدا ناوی ئەو یەكخستنەیان ناوە باوەڕ هێنان بە خوا، لە ڕاستیدا ئەمە گومڕایی و باوەڕنەمانە بەناوە پیرۆزەكانی پەروەردگارو سیفەتەكانی و لەكارخستن بۆ ڕاستیەكانی .

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان ڕاستگۆیی پێغەمبەران و ڕاستگۆیی بێ باوەڕان)

جیاوازی نێوان ڕاستگۆیی و داوێن پاكی پێغەمبەران وە ڕاستگۆیی بێ باوەڕان: كەوا خوای گەورە پێغەمبەرانی پاكو بێگەرد ڕاگرتووە لە هەموو كەم و كورپەك و نەنگیەك كەوا دەروونی لێی پاك و خاوێن كردەوە، وە ئەوەی دژكارە بۆ تەواوكاری و تەواوی خودایەتی وە گەورەو مەزنیەكەی وەك خەوو بێئاگایی و مردن و شەكەت و هیلاك بوون، وە ستەم و ئیرادەو مەبەستەكەی، و هاوبەش و هاوڕێیەتی و منداڵ و تكاكارو ئەوە بۆی هەیە هەڵیگرێتەوە بەبێ مۆڵەتی ئەو، وازبهێنێت لە بەندایەتی خوای گەورە بە خۆڕایی و پشت گوێ خستن، وا دەبینێت بە خۆڕایی دروست كراون، وابزانێت دروست كردن ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی لە نێوانیان دایە هەروا بە نارەواو بەبێ كاری و بەبێ پاداشت و سزاو كردنی چاكەو نەكردنی خراپە دروست كراوە ، وە نێوان پیاوە چاكەكانی خواو پیاوە خراپەكان و دووژمنەكانی یەكسان دابنێت ، وە نێوان بێ تاوانان و گوناهكاران وە نێوان كافران و ئیماندارانیش، وابزانێت كە پەروەردگار پێویستی بە كەسێكی دیكەیە لە ڕوویەك لە ڕووەكان و لەكارو فەرمانەكاندا جگە لەخۆی كەسێكی دیكەش هەیە،

هەروەها پێچەوانەی وەعدو بەڵێنەکانی بێت یاخود قسەو ووتەکانی بگۆڕێت یاخود ناوێکی شەڕ یان وەسفێك یان کردارێکی بۆ بخاتە سەر، بەڵکو ناوە پیرۆزەکانی هەمووی نەرم و نیان و میهرەبانن، وسیفەتەکانی هەمووی تەواون و دوورن لە کەم و کوڕی ، و کردارەکانی هەمووی خێرو حیکمەت و بەرژەوەندی یە جا ئەمە ڕاستگۆیی و پاکی پێغەمبەرانە بۆ پەروەردگاریان.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان سەلماندنی ڕاستیەکانی ناوەکان و سیفەتەکان و لێکچووەکان)

جیاوازی نێوان سەلماندنی ڕاستیەکانی ناوە پیرۆزەکان و سیفەتەکان وە لەنێوان لێکچوون و باسکردن و لاسایی کردنەوەی ئەوەی ئیمام ئەحمەد ووتویەتی و ئەوەی پەسەندی کردووە لە پێشەوایانی ڕێنمونی کراوە کەوا لێکچوون و لاسایی کردنەوە کە بڵێیت : دەستێك وەك دەست من یاخود بیستنێك وەك بیستنی من یاخود بینینێك وەك بینینی من وە نمونەی ئەمانە، بەڵام ئەگەر وتت: بیستن و بینین و دەستێك و ڕوخسارێك وە ئیستوایەك بۆ سەر عەرش هیچ پێی ناچێت و لەو ناچێت لە سیفەتی درووستکراوەکان ، بەڵکو لەنێوان سیفەتێك و سفەتێکدا جیاوازی هیە هەروەك لە نێوان باسکراوو باسکردنێکی دیکە جیاوازی هەیە ، جا ئایە لێکچوون و لاسایی کردنەوەوەیەك لێرەدا هەیە؟

ئایە چ لێکچونێك هەیە تەنها ئەگەر تێهەڵکێشانی بێ باوەڕان نەبێت؟

جا مەدارو خولگەی ڕاستی کەوا پێغەمبەران لەسەری ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کەوا وەسفی خوای پێدەکات بەوەی خوای گەورە خۆی وەسفی پێدەکات ، وە بەوەی پێغەمبەرەکەی وەسفی پێکردووە بەبێ لادان و پەك خستنێك ، و بەبێ لێکچوون

و لاسـایی کردنەوەیـەك، سـەلماندنی سـیفەتەکان وە دوورخـستنەوەی لێکـچوو دروستکراوەکان .

جا هەرکەسێك خوای گەورە بە دروستکراوێك بچوێنێت ئـەوا کـافر بـووە ، هـەر کەسێك ئەو ڕاستیانەی کە خوای گەورە وەسفی خۆی پێدەکات بەدرۆ بخاتـەوە ئـەوا کافر بووە ، و هەر کەسێك ڕاستیەکانی ناوە پیرۆزەکان و سیفەتەکانی بۆ سـەلماندن و جێگیری کردەوەو دروستکراوەکانی دوورخستەوە لە لێکچوونی خوای گەورە ئەوا خوای پەروەردگار ڕێنمایی کردووە بۆ ڕاستە ڕێی دروستی ئیسلام.

(جیاوازی نێوان داماڵینی یەکتا پەرستی وە نێوان هەرسکردنی خوایە جۆراوجۆرەکان)

جیـاوازی لـە نێـوان دامـاڵین و بـێ بـەش کردنـی یـەکتا پەرسـتی وە لـە نێـوان هەرسکردنی خوایە جۆراوجۆرەکاندا: کەوا داماڵین و بێبەشـکردنی یـەکتا پەرسـتی ئـەوە کـەوا دروسـت کـراو هـیچ حـەقێك نـادات لەهـەقی دروسـتکراوو تایبەتمەندیەکانی، نەی پەرستێت و نوێژی بـۆ نـەکات و کڕنۆشـی بـۆ نـەبات ، وە سوێند بەناوی پـیرۆزی ئـەو نـەخوات، نـەزر بـۆ ئـەو نـەکات، و پـشت بـە ئـەو نەبەستێت، وە شتەکان بۆلای ئەو نەگەڕێنیتەوە وە سوێند بـە زاتـی الله نـەخوات، وا عیبادەت نەکات بۆ ئەوەی نزیك بێتـەوە لـە خـوای پـەروەردگار، وە یەکـسانی نەکات بە خودای هەردوو جیهان بەو ووتەیەی کە دەڵێت: ئـەی محمـد ﷺ ئـەوەی خوای گەورە دەیەوێت و مەبەستیەتی و ئەوەی تـۆ دەتـەوێت و خواسـتت لەسـەرە ئەمە لەتۆوەیە وە لە خواوەیە ، وەمن هانا بۆ خوادەبـەم وە بۆتـۆش دەبـەم و مـن پشت بە خوا دەبەستم پشت بەتۆش دەبەستم ، وە خوای گەورە لە ئاسمانەوە پشت و پەنای منە، تۆش لە زەویدا پشت و پەنای منی ، و ئەمەش لە بەخشندەکانی تۆیە وە لە بەخشندەکانی پەروەردگارە ، من توبە دەکەم بۆ لای پـەروەردگار وە بـۆ لای

تۆش ، وەمن لـە پەناگـەی خـوای گـەورەم وە لـە پەناگـەی تـۆم جـا سـوژدە بـۆ دروستکراو دەبات هەروەك كافرەكان سوژدە بۆ گەورەكانیان و بتەكانیان دەبـەن ، سەری خۆی دەتاشێت لەپێناو کەسێکی دیکە جگە لەخوا وە سـوێند بـەناوی ئـەو دەخوات، قوربانی بۆ ئەو دەكات ، سـوژدە بـۆ گۆڕەكـەی دەبـات پـاش مردنـی، داوای یارمەتی لە پێداویستیەكانی و گرنگیـەكانی دەكـات، لـە كەسـەكە نزیـك دەبێتەوە زیاتر لەوەی كە لەخوا نزیك دەبێتەوە ، وە خۆشی دەوێت و لێی دەترسێت و لێی دەپارێتەوە زیاتر لەوەی خوای خۆش بوێت و لێی بترسـێت و لێـی بپاڕێتـەوە یاخود یەكسانی بكات.

جا ئەگەر دروستکراو تایبەتمەندیەكانی خودایەتی هەرس كرد وە دایبەزاند بە پلەو پایەی بەندەیەكی ڕووت و بێ دەسەڵات ، كـەوا هـیچ چـاكەیەكی بـۆخی نیـە بـۆ كەسـێكی دیكەش زەرەرو سوودی نیە وە نەمردن و نە ژیان و نە زینـدوو بوونـەوە ، هەروەك كافرەكان پێداگیری لەسەر دەكات.

هەروەك پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت : ((لا تطروني كما أطرت النصارى ابن مريم فانما انا عبد فقولوا عبد الله ورسوله)) [٣٦١]، واتە: ((بەسـەر شـان و بـاڵی منـدا هەڵمەدەن هەروەك دیانەكان بەسەر شان و باڵی كوڕی مەریـەمیان دا هەڵـدەدا لـە ڕاستیدا من بەندەیەكم جا بڵێن بەندەی خواو پێغەمبەری خوا))، وە دەفەرموێت : ((أيها الناس ما احب ان ترفعوني فوق منـزلتي)) [٣٦٢]، واتە : ((ئـەی خەڵكینـە حەز ناكەم لە پلەو پایەكی خۆم زیاتر بەرزم بكەنەوە))، دەفەرموێت ((لاتتخـذوا قبري عيداً)) [٣٦٣]،واتە : ((گۆڕەكەم مەكەنە شوێنی ئاهەنگ گێڕان و كۆبوونـەوە))، دەفەرموێت ((اللهم لا تجعل قبري وثناً يعبد)) [٣٦٤]، واتە: ((ئەی پەروەردگارا

---

(٣٦١) مسند احمد : ٢٣/١.

(٣٦٢) سەرچاوەی پێشوو ٢٤١/٣

(٣٦٣) مسند أبي داود (٢٠٤٢) ، وە مسند أحمد : ٣٦٧/٢.

(٣٦٤) الموطأ : ١٧٢/١، مسند أحمد : ٢٤٦/٢.

گۆرِەکەم مەگێڕە بە بتێك بپەرسترێت))، دەفەرمویت : ((لا تقولوا ماشاءالله وشاء محمد)) (٣٦٥)، واتە: ((مەڵێن ئەوەی خوا خواستی لەسەرەو دەیەوێت ئەوەی محمد خواستی لەسەرەو دەیەوێت))، پیاوێك بە پێغەمبەرﷺ ووت : ئەوەی خوا دەیەوێت و خواستی لەسەر ئەوەی تۆ دەتەوێت و خواستت لەسەرە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی : ((أجعلتني لله نداً)) (٣٦٦)،واتە: ((ئایە تۆ من دەکەیتە هاوبەشی خوای گەورە)) پیاوێك بە پێغەمبەرﷺ ووت: لە ڕاستیدا ووتی : ئەی پەروەردگارا من داوای تەوبەو لێخۆشبوون لە محمد ناکەم ، جا پێغەمبەر فەرمووی : ((عرف الحق لأهله))، خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرمویَ : ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الآمْرِ شَيْءٌ ﴾(آل عمران:١٢٨)، واتە: ((بێگومان تۆ هیچ شتێکت لە کاروباری بەندەکان بەدەست نیە)) ، وە دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّ الآمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾(آل عمران:١٥٤)، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ بێگومان هەموو شتێك بەدەست خوایە))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرّاً وَلا نَفْعاً إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ﴾(یونس:٤٩)، واتە: ((پێیان بڵێ من تەنها پێغەمبەرم توانای ئەوەشم لەدەست نیە ك زەرەرێك یان قازانجێك بەخۆم بگەیەنم مەگەر ئەوەی کە ویستی خوای لەسەر بێت))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرّاً وَلا رَشَداً ۞ (قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدا﴾(الجن:٢١-٢٢)، واتە: ((هەروەهاپێیان بڵێ من هیچ جۆرە زەرەرو زیانێکم بەدەست نیە ، هەروەها هیدایەتیش بەدەست من نیە، بڵێ: بەڕاستی من هەرگیز هیچ کەسێك لە خوا پەنام نادات ئەگەر خوا بیەوێت تووشی زیانێکم بکات و هەرگیز پەناگەیەکم دەست ناکەوێت جگە لای خوا نەبێت))، واتە جگە لەو هیچ کەسێك نیە من پەنای بۆ ببەم و پشتی پێ ببەستم ، وە پێغەمبەرﷺ بۆ کچەکەی فاتیمەو مامی

(٣٦٥) مسند احمد : ٧٢/٥.

(٣٦٦)سەرچاوەی پێشوو ٢٨٣/١.

عەباس و پوورەکەی صەفیە دەفەرموێت: ((لا أملك من الله شيئاً)) واتە: ((من لەلای خواوە هیچ شتێکم بەدەست نیە)).

لە ووتەیەکی دیکە لە سەحیحدا هاتووە ((لا أغني عنكم من الله شيئاً)) [٣٦٧]، واتە: ((من بۆ ئێوە لەلایەن خواوە هیچ شتێکم بەدەست نیە))، جا ئەمە لەلای کافرو بێ باوەڕەکانەوە گەورە کراوە لەلایەن گەورەکانیانەوە وە خوایەکانیان وە پشت و پەنایان هەمووی بۆلای ئەوانە، وە تکاو پاڕانەوە بۆ گەورەو پەرستراوەکانمان دەکەن ، بەپێچەوانەی هەموو ئەمانە ، خوای گەورە لە بارەیانەوە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(الزمر:٤٥)، واتە: ((کاتێکیش ناوی خوا برا، ئەوانەی کە باوەڕیان بە قیامەت و ڕۆژی دوایی نیە دڵیان دەگیرێت و بێزاری دایان دەگرێت (بەڵام) کاتێکیش باسی شتی دیکە بکرێت جگە لە خوا دەستبەجێ دڵخۆش و کەیف خۆش دەبن وە حەزی پێدەکەن)).

***

(لە بارەی جیاوازی نێوان داماڵینی بەدواداچوونی باڵاو بێگەردی پێغەمبەرﷺ وە پێچەوانەی زانایان)

جیاوازی لە نێوان داماڵین و بێ بەش کردنی بەدواداچوونی پاك و بێگەردی و بێتاوانی پێغەمبەرﷺ بە فیڕۆبردنی ووتەکانی زانایان و هەڵوەشاندنەوەی ، کەوا بێبەشکردن و نەمانی بەدواداچوون کەوا باس کراوە لەسەر ئەوەی بە گووتەی یەکێك یاخود ڕاوبۆچوونی کەسێکەوە هاتبێت ، بەڵکو یەکەم جار سەیری درووستی حەدیسەکە دەکرێت ، جا ئەگەر بۆت ڕاست بووەوە ئەوا جاری دووەم

(٣٦٧) مسند أحمد : ١/٢٠٦..

چاوی پیا بخشێنەوە ، جا ئەگەر بۆت دەرکەوت و ئاشکرا بوو ئەوا لێی مەگۆڕە ئەگەرچی لە نێوانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا بەرهەڵستکاریان کردی.

پەنا بەخوا لەوەی کەوا ئوممەت لەسەر ئەوە ڕێکبکەوێت کەوا پێچەوانەبێت لەوەی پێغەمبەرەکەی هێناویەتی ، بەڵکو پێویستە ئوممەت ئەوە بکات کەوا پێی ووتوە ، وەهەرچەند ئەگەر نەشیزانێت ، جا نەزانینی خۆت دامەنێ لەسەر ووتەیەك کەوا نارەزایی هەیە لەسەر خواو پێغەمبەرەکەی ، بەڵکو بچۆرە بۆ لای دەقەکەو لاوازی و بێهێزی مەنوێنە ، بزانە ئەوەی راستە ئەوەی ووتوە بەڵام نەگەیشتۆتەلای تۆ ، ئەمەش لەگەڵ پاراستنی پلەو پایەی زانایان و پشتگیریەکانیان، ڕێزنان لە بیرو باوەڕەکانیان وە ئەمانەت وراسپاردەو حەق و تێگەیشتن و کۆششیان لەبارەی لەبەرکردن و پاراستنی ئاین و کۆنترۆڵکردنی .

لێرەدا جیاوازی دەردەکەوێت لە نێوان لاسایی کردنەوەی جیهان لە هەموو ئەوانەی ووتراوە ، وە لەنێوان داوای یارمەتی کردن بە تێگەیشتنی وە ڕووناکی کردنەوەی بە نووری زانستەکەی ، جا یەکەمیان ووتەکەی وەردەگرێت لە هیچ تێڕامانێك و لەهیچ هێنانی بەڵگەیەك لە کتێب و سوننەتدا ، بەڵکو ئەوە دەبێتە پەتێك دەئاڵێت لە گەردنی ئەو کەسەی لاسایی پێدەکاتەوە ، بۆیەش ناونراوە لاسایی کردنەوە، بە پێچەوانەوە لە یارمەتی وەرگرتن بە تێگەیشتن و ڕووناك کردنەوە بە نووری زانستەکەی لە گەیاندنی بۆ پێغەمبەر ﷺ.

***

(لەبارەی جیاوازی خۆشەویستانی خوا وە خۆشەویستانی شەیتان)

جیاوازی لە نێوان چاکان و خۆشەویستانی خوای میهرەبان وە خۆشەویستانی شەیتان : کەوا چاکان و خۆشەویستانی خوای گەورە: ﴿لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ

يَحْزَنُونَ﴾(يونس:٦٢)، واته: ((نه ترس وبيم ڕوويـات تێـدەكات نەغـەم و پـەژاردو دلّتەنگی دایان دەگرێت))، وه ئەوانە: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾(يـونس:٦٣)، واته: ((ئەو بەختەوەرانە ئـەو كەسـانەن بـاوەڕی بـەتین و دامـەزراوو پـڕ سـۆزیان هێناوەبە پەروەردگاریان و خۆشیان دەپارێزن له خەشم وقینـی خـوا))، وه ئـەوا لـە سـەرەتای سـورەتی ((البقـره)) باسـكراون تـا خـوای گـەوره دەفـەرموێت: ﴿هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾(الأعـراف:١٥٧)، واتـه: ((ئەوانـە سـەرفرازو ڕزگـارن)) وه لەناوەڕاستەكەیدا خوای گەوره دەفـەرموێت: ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾(البقرة:١٧٧)، واته: ((بەڵكو كرداری چاك و كاری باش بریتی یه لەوەی كـه ئادەمیزاد باوەڕی هێنابێـت بـه خـواو بـه ڕۆژی دوایـی))، تـاوەكو دەفـەرموێت: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾(البقـرة:١٧٧)، واتـه: ((ئـا ئەوانـە كەسانێكن ڕاستیان كردووەو هەر ئەوانەش پارێزگارو خواناس و دیندارن)).

لەسەرتای سورەتی ((الانفـال)) دا تـاكو دەفـەرموێت: ﴿لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾(الأنفال:٤)، واته: ((چەندەها پلەو پایـەی بـەرزیان هەیـه لای پەروەردگاریان و لێخۆشبوون و ڕزق و ڕۆزی هەمیشەیی لەگەڵ ڕێزدا)).

لەسەرەتای سوورەتی (المؤمنون)) تا دەفەرموێت: ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾(البقـرة:٣٩)، واته: ((ئەوانە نیشتەجێی دۆزەخن و بۆ هەتا هەتایە تێیدا دەمێننەوە)).

لـەكۆتایی سـورەتی ((الفرقـان)) دا وەلـە فەرموودەكـەی: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ﴾(الأحزاب:٣٥)، تاوەكو كۆتایی ئایەتەكە .

له فەرمودەیەكدا: ﴿أَلا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ۝ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾(يونس٦٣:٦٢)، واته: ((ئاگـاداربن كـه بەڕاسـتی چـاكان و خۆشەویستانی خوای گەورەو میهرەبان نه ترس و بـیم ڕوویـان تێـدەكات نـه غـەم وپەژاردو دلّتەنگی دایان دەگرێت، ئەو بەختەوەرانە ئەو كەسانەن باوەڕشـی بـەتین و

دامەزراوو پرسۆزیان هێناوە بە پەروەردگاریان، وە خۆشیان دەپارێزن لـە خەشـم و قینی خوا)).

لـە فەرموودەیەکـدا: ﴿وَمَـنْ يُطِـعِ اللَّـهَ وَرَسُـولَهُ وَيَخْـشَ اللَّـهَ وَيَتَّقْـهِ فَأُولَئِـكَ هُـمُ الْفَائِزُونَ﴾(النـور:٥٢)، واتە: ((جا ئەوەی فەرمانداری خواو پێغەمبەرەکەی بکـات و لەخوا بترسێت و لەسەر پێچی و نا فەرمانی خۆی بپارێزێت جا ئەوانەسەرفرازو بە ئاوات گەیشتوون)).

لە فەرموودەیەکدا: ﴿إِلَّا الْمُصَلِّينَ ۞الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلاتِهِمْ دَائِمُونَ﴾(المعـارج٢٢: ٢٣)، واتە: ((تەنها ئەو نوێژ کەرانـە نـەبێت، ئەوانـەی کـە لەسـەر نوێـژەکانیان بەردەوامن ، ئا ئەوانە لە باخەکانی بەهەشتدا رێز لێنراون)).

لـــە فەرموودیـــەکی دیکـــەدا دەفـــەرموێت: ﴿التَّـــائِبُونَ الْعَابِـــدُونَ الْحَامِـــدُونَ﴾(التوبة:١١٢) تاوەکو کۆتـایی ئایەتەکـە، واتـە: ((تەوبـەکاران و لەهەڵـەکانیان پەشیمانن، خواپەرستن لەهەموو هەڵس و کەوتیاندا، سوپاسگوزارن لەسـەر هـەموو نازو نیعمەتێك)).

جا بەندە چاك و خۆشەویستەکانی خـوای پـەروەردگار ئەوانـەن کـەوا دڵـسۆزن بـۆ خواکانیان کە یاسـای بـۆ پێغەمبـەرەکانی دانـاوە لـە حـەرام و حەڵاڵـدا، ئەوانـە بەرهەڵـستکاری کەسـێکی دیکـە دەکـەن وە بیدعـەو شـتی تـازە دادەهێـنن، وە بانگەوازیش ناکەن بۆ بیدعە خۆیان بۆلای هیچ کۆمـەڵێك دا نـادەن جگـە لـەخواو پێغەمبەرەکەی وە هاوەڵەکانی نەبێت، وە ئایینی خۆیان بە شتی سووك و بێ مانـا وەرناگرن ، وە گوێگرتنی شەیتان لەسەر گوێگرتنی قورئان بە خۆشەویستر دانانێن، بارانی فیتنەو خراپەکاری کاریان تێناکات لەسەر ڕەزابوونی خوای گەورە.

برئنا الی الله من معشر ❊ بهم مرض مورد للضّنا[٣٦٨]

وكم قلت ياقوم انتم علی ❊ شيفا جرف من سماع الغنا

---

(٣٦٨) الضني : نەخۆشی

فلما استهانوا بتنبيهنا * تركنا غويا وما قد جنى

وهل يستجيب لداعي الهدى * غوي اصار الغنا ديدنا؟

فعشنا على ملة المصطفى * وماتوا على تاتنا تنتنا

هەرگیز چاکەو خۆشەویستانی خوای گەورە بەخۆشەویستانی شەیتان ناچێت تەنها لەسەر ئەو کەسەی ڕووناکی و پەشیمانی لێ وون بوبێت ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ﴾(الأنفال:٣٤)، واتە: ((ئەوانەهەر شایستەی ئەوە نین کە سەرپەرشتیارین هیچ تاقمێك سەرپەرشتیاری کەعبە نیە بێجگە لەخواناس و پارێزکاران، بەلاّم زۆربەشیان لەم ڕاستیانە بێئاگان)).

جا خۆشەویستانی خوا دەست دەگرن بە پێشەوا و خۆشەویستانیان خۆش دەوێت، وە بانگەوازی بۆ دەکەن، وەشەڕ دەکەن لەبەرامبەر ئەو کەسەی لێی دەرچووە وە خۆشەویستانی شەیتانیش دەست دەگرن بەوەی خۆشەویستانیان خۆش دەوێت بە ووتەو بە کردار، وە بانگەوازیشی بۆ دەکەن ، وەشەڕیش دەکەن لەگەڵ ئەو کەسانەی خەڵکی لێ دووردەخەنەوە، جا ئەگەر پیاوێکت بینی گوێگرتن لە شیەتان و بانگدەری شەیتان و برایانی شەیتانی خۆش ویست وە داوای کرد بۆ ئەو شتەی کە شەیتان خۆشی دەوێت ، لە بەهاوبەش دانان و بیدعەو خراپەکاری بزانە ئەوە لە خۆشەویستانیشەیتانە ، جا ئەگەیر گومانت لەسەری برد ئەوا لەسێ شتدا تاقی بکەرەوە، لە نوێژەکەیو خۆشەویستنی بۆ سوونەت و خاوەنی، وە ڕاکردنی لە پیاو خراپەکانیان، وەبانگەوازکردنی بۆ خودای پەروەردگار و پێغەمبەرەکی و یەکتا پەرستی و بەدواداچوون و دادوەری و کارپێکردنی سوونەت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان حاڵی ئیمانداری و حاڵی شەیتانی)

بەمەدا جیاوازی نێوان حاڵی ئیماندارو حاڵی شەیتانی دەزانرێت، کەوا حاڵی ئیماندار بەرهەم و ئەنجامی بەدوا داچوونە بۆ پێغەمبەرﷺ وە دڵسۆزی لە کارو کردەوەدا ،وە یەکتاپەرستی و ئەنجامەکەشی سوودو قازانجی موسڵمانەکانی تێدایە لە دین و دونیادا، ئەمەش لە ڕاستیدا درووستی دەکات لە بەردەوام بوونی لەسەر سوونەت و وەستان لەگەڵ فەرمان بە چاکەو دوورخستنەوە لە خراپە.

حاڵی شەیتانیش تێکڕاییەکەی یان هاوبەشی دانانە یاخود تاوان و خراپەکاریە ، ئەمەش دادەمەزرێت لە نزیك کەوتنەوەی شەیتانەکان و پەیوەندی پێکردنیان وە خۆشویهاندن بەوان، ئەم حاڵەتەش بۆ بت پەرستەکان و خاچ پەرست و ئاگر پەرست وشەیتان پەرستەکان دەبیچت، جا لەبەر ئەوەی کاتێك هاوڕێیەکەی شەیتانی پەرست ئەوا حاڵەتی ئیمانداری لێ دادەماڵدرێ ئەوا عەقڵە بێ هێزەکان و ئیمانداره بێ هێزەکان ڕاو دەکات و لا إله الا الله چەند کەسی لەو بوونەوەرانە بە هیلاك بردووە: ﴿لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ﴾(الأنعام:١٣٧)، واتە: ((بۆئەوەی لەناویان بەرن وتایینی یەکتاپەرستیان لێ بشێوێنن ، خۆ ئەگەر بیویستایە ئەوە نەیدەتوانی کاری وا بکەن))، جا هەر حاڵەتێك خاوەنەکەی لە یاسای قورئان و ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی کە سوونەتەکەیەتی دەرچوو ئا ئەوە شەیتانە هەر بوونەوەرێك بێت، وە بێگومان گوێت لێ بووە لە بارەیجادووگەران و ئاگر پەرست و خاچ پەرستان وەزۆرێك لەوانە تەنها لە دیوی دەرەوە دا خراونەتە پاڵ ئیسلام، وە لەدیوی ناوەوەیدا ئیسلام لێی دوورە، ئەوا پشکی لەو حاڵەتدا هەیە بەگوێرەی پشتگیری کردنی بۆ شەیتان وە دژایەتی کردنی بۆ پەروردگار وە دەکرێت پیاوێکی ڕاستگۆ بێت بەڵام بە نەزانینی خۆی لەسەری بەکارهێنراوە ، جا حاڵی دەبێتە شەیتانی لەگەڵ ئەوەش ئەگەر بەخوا پەرستی و دڵسۆزی بیکات.

کەسانی دیکەش لەوان و لەوان قسەی کردووە لەوانەی لەوان نین، بەڵکو ئەوە لێکچوووەو ڕێك وەکو بیرکەرەوەکان و خەیاڵاویەکان و درۆزنەکانن، وەخەڵکیش لەو بەڵاو کارەساتەدا تێکەوتووە بەهۆی جیانەکردنەوە لەنێوان ئەوان و ئەوانەدا، جا وا دەزانن هەموو ڕەشێك خورمایە وە هەموو سپیەکیش بەزە.

قورئانیش خۆشەویسترینە لەوەی لەو جیهانە دا هەیە، وە ئەمەش نوورێکە خودا دەیخاتە ناو دڵ کەوا هەق و ناهەقی پێ جیادەکاتەوە، وە ڕاستیەکانی کاروباری خێرو شەڕی وە بەرژەوندیو خراپیەکەی پێ دەپێورێت، جا هەرکەسێ قورئانی ونکرد ئەوا تێکەووت و دەبێتە هاوبەشی شەیتان ، جا خوای گەورە پشتیوان و یارمەتیدەرە .

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان یاسای دابەزێنراو وەیاسای لێکدەرەوە المنزَّل)

جیاوازی نێوان یاسای دابەزێنراوی واجبی شوێن کەوتن و یاسای تەئویل و لێکدەرەوەکان، کەوا مەبەستی درووستی شوێن کەوتن بێت، کەوا حوکم و یاسای دابەزێندراو ئەوەیە کەوا خوای گەورە دایبەزاندووە لەسەر پێغەمبەرەکەی وە لەنێوان بەندەکانی خۆیدا حوکمی پێکردووە ، وە ئەمەش حوکم و یاسای ئەوە کەوا هیچ حوکم و یاسای دیکە نیە جگە لەو نەبێت.

بەڵام حوکمن و یاسای لێکدەرە و ڕاڤەکاران بریتیە لە ووتەی زانایان و تێگەیشتووە ئاینیەکان بەجیاوازی بیرو بۆچوونەکانیانکەوا پێویست نیە شوێنیان بکەویت وە نە کوفرو گومڕاییشی بکەیت ئەوەی جیاوازی بوو یاخوود سەرپێچی کرد لەبەر ئەوەیخاوەنەکەی نەیویستووە: ئای: ئەمە حوکمی خواو پێغەمبەرەکەیتی، بەڵکو ووتویانە: بە ڕاو بۆچوونی خۆمان خەبات و تێکۆشانمان کردووە جا ئەوەیحەز

دەكات با وەری گرێت، وە ئەوەی حەز ناكات با وەری نەگرێت، واجب نەكراوەبۆ گەل و ئوممەت، بەڵكو ئەبو حەنیفە دەڵێت: ئەووە ڕای منە هەركەسێك بە خێرو چاكە بۆمانی هێنابێت لێمان وەرگرتووە.

وە ئەمەش شافعیەهاوەڵەكانی قەدەغە دەكات لەبارەی لاسایی كردنەوەی ووەسیەتیان پێ دەكات ڕایان دەسپێرێت كەوا لە ووتەكەی بهێنن ئەگەر فەرموودەیەك هات بە پێچەوانەی ووشەكەی ئەو.

شافعیە ئیمام ئەحمەد ناڕازیە لەسەر ئەوەی هەركەسێ فەتواكانی بنووسێتەوە بەبێ ئەو دەڵێت لاسایی من مەكەنەوە، وە لاسایی فلان و فلانیش مەكەنەوە، وە پەیڕەوی ئەو شتە بكەن كە وەرگیراوە.

بەلام حوكم و یاسای گۆڕاو بریتیە لەویاسایەی جگە لەوەی خوای گەورە دایبەزاندووە جا حەلاڵ نیە جێ بەجێ بكەیتو كاری پێ بكەیت، ناشبێت باسی بكەیت و شوێنی بكەویت، وە خانەكەشی لە نێوان كوفرو گومڕایی و ستەم دایە.

مەبەستیش ئاگاداركردنەوەیتی لەسەر هەندێك حاڵی دەروونەكان لە دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی وەلۆمەو زەمكراو وە فەرماندەر بە تاوان و گوناح و خراپەكاری ، وەئەوسێ دەروونە تێیدا كۆنابێتەوە وەكارو كردەوەی هەر یەكێك لەوانە وە جیاوازیەكانی وە مەبەستەكانی وە نیەتەكانی تێدا جیادەكرێتەوە وە لەوەشدا ئاگادار كردنەوەیە لەسەر ئەوەی لەپێشتردا بڕیارمان لەسەر داوە .

ئەمەش دەروونێكە جارێك دەبێتە فەرماندەری تاوان و گوناح و جارێكی دیكە لۆمەكارو زەمكراو، جارێكی دیكە پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی و زۆربەی خەڵكی تاوان و گوناح بەسەریدا زاڵە بەلام دەروونی پڕ لە ئارامی ئەمەیان كەمترینی دەروونی ژمارەی مرۆڤایەتیە وە لەلایەن پەروەردگاریشەوە گەورەترین ڕێزی هەیە ، ئەمەیە كە لە بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾(الفجر٢٨: ٣٠)، واتە: ((بگەڕێوە بۆلای

پەروەردگارت کەتۆ لەو ڕازیت و ئەویش لەتۆ ڕازیـە، دەبـچۆ ڕیـزی بەنـدە چـاکەو بەڕێەکانمەوە، بچۆ بەهەشتە خۆش و ڕازاوەکەمەوە)).

خوای پاك و بێگەردو میهرەبانیش بەرپرسیارو تکا لێکراو و وەڵامدەرەوەیە کـەوا دڵ و دەروونمان پڕ لە ئارام وئاسوودەیی بکات بـۆلای خـۆی گۆشـەگیری بکـات بـە نیازو مەبەستەکەی وە هەوڵدان و کۆششەکەی پێویستە لێی بترسێت ئارەزوو مەنـد بێت لەوەی لە دەستیەتی و پەنامان بدات لە شەڕو شۆڕی دەروونمان و کارو کـردەوە خراپەکانمان وەدامان نەنێت لـەو کەسـانەی دڵـی بێئاگایـە لـەزیکرو یادکردنـەوەی وەشوێن کەوتەی هەواو ئارەزووی خۆی نەکەوێت و نەمانگێڕێت لەو کەسانەی کـە: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً۝ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً﴾(الكهف١٠٣: ١٠٤)، واتـە: ((ئـەی محمـدﷺ پێیان بڵێ : ئایە هەواڵی ئەو کەسەتان بدەمێ کـە لـەکارو کردەوەیانـدا زۆر زەرەر مەند بوون وە خەسارەت مەندن ، ئەوانە ئەو کەسانەن کـە هـەوڵ و کۆشـشیان لـە ژیانی دونیادا بە زایەوبەهەدەر چووە بەمەرجێك وایانـدەزانی کـە بەڕاسـتی کـاری چاك دەکەن وە کردەوەی ڕەوا ئەنجام دەدەن))، بەڕاستی خـوای میهرەبـان گـوێگرو بیسەری نزاو پاڕانەوەیە ، وە خاوەنی هیواو ئومێدە و ئـەویش خـواو پـەروەردگاری ئێمەیە و باشترین بڕیار دەریشە .

کتێبی (ڕۆح)
کێشەی ڕۆح چارەسەر دەکات،
ووتەکانی پێشینەکان و پاشینەکان هاتووە،
و جۆرەکانی ڕۆح لە قورئاندا ئاشکرا دەکات،
وە باسی ووتەکانی زانایان و فەیلەسوفەکان و ئەوانەی قسە دەکەن دەربارەی ڕۆح،
وە باسی نیشانەو شوێنەواری ڕۆح دەکات،
و زۆر شتی دیکەش.

لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی: حاجی قادری کۆیی

نرخ ١٠٠٠٠ دینار